

G. Mihăilă

CONTRIBUȚII
LA ISTORIA
CULTURII ȘI
LITERATURII
ROMÂNE
VECHI

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII
ȘI
LITERATURII ROMÂNE VECHI

Coperta: *Cristea Müller*

BUCUREȘTI – 1972

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII
LA ISTORIA CULTURII
ȘI LITERATURII ROMÂNE
VECHI

EDITURA MINERVA

www.dacoromanica.ro

Toate drepturile rezervate Editurii Minerva

www.dacoromanica.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul de față reprezintă o parte din cercetările noastre din ultimii ani, expuse în cadrul cursurilor speciale consacrate culturii și literaturii române vechi, ținute la Institutul de limbi și literaturi străine al Universității din București. Unele din ele au constituit, de asemenea, obiectul unor comunicări la congrese și reuniuni internaționale.

Preocuparea noastră de competenție a fost dezvoltarea unor aspecte mai puțin sau de loc cunoscute din epoca cea mai veche a culturii românești scrise, care începe documentar în secolul al X-lea, dar capătă o dezvoltare amplă și originală după formarea statelor feudale românești, în secolul al XIV-lea.

Anumite împrejurări culturale, politice și religioase au făcut ca această cultură să se exprime, la început, cu precădere în slavonă, care îndeplinea în răsăritul Europei, alături de greaca bizantină, același rol pe care-l avea latina în apusul și centrul continentului. Cercetarea manuscriselor unor însemnate texte narative și juridice bizantino-slave ne-a dus la concluzia evidentă că, din punct de vedere al informării, cărturarii români din secolele al XV-lea, al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea nu erau mai prejos decât cei din țările vecine, ba mai mult, de la un anumit moment au devenit ei înșiși „furnizori” și păstrători, peste veacuri, ai unor texte literare de preț pentru toate popoarele din aria culturii răsăritene.

Alături de această literatură, în sensul larg al cuvîntului, împrumutată, apar, o dată cu consolidarea statelor românești, în secolul al XV-lea, și texte originale în slavonă, uneori și

în alte limbi, genul preponderent și cel mai valoros pentru noi fiind cel istoriografic, cu certe valori literare. Pentru a nu repeta aici cele scrise în antologia de Literatură română veche (1969) și în ediția Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (1970 și 1971), realizate împreună cu Dan Zamfirescu și pregătite acum pentru retipărire, am inclus în acest volum numai patru contribuții ce aprofundează unele considerații expuse acolo, însoțindu-le de texte reeditate din nou după manuscris (solia lui Ștefan cel Mare la Veneția) sau pentru prima dată la noi (două din scrierile lui Petru Movilă).

O secțiune aparte a volumului cuprinde cercetări asupra interesantelor texte bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea, preludiu al culturii și literaturii în limba națională (cu reproducerea fragmentului de Apostol din colecția lui N. Iorga), precum și date noi despre lexicografia românească veche, ale cărei începuturi urcă pînă în secolele al XV-lea și al XVI-lea, pentru a căpăta o amplă dezvoltare în sec. al XVII-lea.

Nu putem încheia aceste rînduri, fără a exprima gratitudinea noastră colegilor și studenților care ne-au ascultat cu interes, încurajîndu-ne în aceste cercetări, adesea migăloase, Direcției Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România și colaboratorilor Cabinetului de manuscrise și carte rară, tezaur și laborator de neînlocuit pentru oricine se adîncește în lectura și studiul textelor vechi, precum și conducerii Editurii „Minerva” și Secției de istorie și critică literară, care și-au luat sarcina tipăririi acestei cărți, ce o închinăm iubitorilor trecutului nostru.

G. M.

1 august 1971

I

**APARIȚIA SCRIERII SLAVE ȘI PĂTRUNDEREA EI
LA NORDUL DUNĂRII.**

**RĂSPÎNDIREA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE A IZVOARELOR NARATIVE
DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA FRAȚILOR
CONSTANTIN-CHIRIL ȘI METODIE**

Printre aniversările culturale organizate de Consiliul Mondial al Păcii și de U.N.E.S.C.O. în 1969 se numără și comemorarea a 1100 de ani de la moartea primului cărturar slav, creatorul alfabetului glagolitic și întemeietorul literaturii vechi slave, Constantin-Chiril. Împreună cu fratele său Metodie, Constantin-Chiril a deschis o epocă nouă în istoria popoarelor slave, care și-au întemeiat în a doua jumătate a secolului al IX-lea o cultură scrisă proprie, în strînsă legătură cu cea greacă și latină.

Fără îndoială că un astfel de act revoluționar în cadrul Europei medievale, în care, potrivit tradiției, cultura scrisă — în primul rînd, cea ecleziastică — era exprimată în limbile latină, greacă și ebraică, a fost destinat să deschidă popoarelor slave calea spre asimilarea acestei culturi și spre crearea unei literaturi proprii. Iată de ce numele celor doi frați, originari din Salonic, oraș bizantin în care trăia și o numeroasă populație slavă, au devenit încă de pe atunci și au rămas ani de-a rîndul, pînă astăzi, un simbol al culturii popoarelor slave, o expresie a egalității tuturor ginților în fața civilizației.

Cu cîțiva ani în urmă, în 1963, s-a sărbătorit împlinirea a 1100 de ani de la cunoscuta misiune moravă a celor doi frați, trimiși în anul 863 de împăratul bizantin Mihail III în Marea Moravie, la solicitarea cneazului Rostislav, pentru a predica creștinismul în limba veche slavă. Această misiune a și

însemnat, de fapt, începutul culturii scrise a slavilor ¹. În 1969, la 11 februarie, s-au împlinit 1100 de ani de la moartea lui Constantin-Chiril, supranumit Filozoful, atit pentru cultura sa filozofico-teologică, cit și pentru cea filologico-lingvistică. Însă, potrivit unei tradiții mai vechi, transformată în epoca renașterii bulgare în sărbătoare a culturii, ziua lui Chiril și Metodie se comemorează, începînd din 1856, la 24 mai (respectiv, 11 mai stil vechi) ².

Dar să reamintim, pe scurt, principalele momente din viața și activitatea celor doi frați cărturari, în primul rînd a lui Constantin-Chiril, pentru a fixa locul pe care-l ocupă ei în cultura europeană, în particular în cadrul ariei sudice și răsăritene.

Născuți în familia unui înalt demnitar din Salonic, Leon, care îndeplinea funcția de locțiitor al strategului (șeful militar

---

¹ Din bogata bibliografie consacrată lui Constantin-Chiril și Metodie, menționăm aici: G. Ilinski, Опыт систематической Кирилло-Методиевской библиографии, Sofia, 1934; M. Porrujenko și St. Romanski, Кирило-Методиевска библиография за 1934—1940 год., Sofia, 1942; F. Pastnek, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozбором a otiskem hlavních pramenů*, Praga, 1902; V. Jagić, *Entstehungs geschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913; A. Teodorov-Balan, Кирил и Методи, I—II, Sofia, 1920—1934; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome*, Paris, 1926; *Idem*, *Les Légendes de Constantin et Méthode, vues de Byzance*, Praga, 1933; P. A. Lavrov, Кирило та Методиѣ, Kiev, 1928; *Idem*, Материалы по истории возникновения славянской письменности, Leningrad, 1930; Ilie Bărbulescu, *Istoria literaturii și gramatica limbii bulgare vechi*, Iași, 1930; Fr. Trogranić, *Letteratura medioevale degli slavi meridionali (Dalle origine al XV secolo)*, Roma, 1950; E. Gheorghiev, Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури, Sofia, 1956; *Idem*, Кирил и Методий și Произведения посветени на Кирил и Методи, în История на българската литература, I, Sofia, 1962, p. 31—76 (bibliografia, p. 427—428); T. Lehr-Splawinski, *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Poznań, 1959; Fr. Grivec — Fr. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes („Radovi Staroslavenskog Instituta“*, 4), Zagreb, 1960; Fr. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden, 1960; Хиляда и сто години славянска писменост, 863—1963, Sofia, 1963; Тържествена сесия за 1100 годишнината на славянската писменост. 863—1063, Sofia, 1965; *Magna Moravia*, Praga, 1965; Кирилъ και Μεθοδιος... (Lui Chiril și Metodie, volum festiv cu prilejul celei de a 1100-a aniversări), I—II, Salonic, 1966—1968 (partea a doua cuprinde și articole ale slavistilor și bizantinistilor români D. P. Bogdan, Mihail Dan, Tr. Ionescu-Nișcov, E. Turdeanu, Ion Pătruț ș.a.); Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник..., Sofia, 1969; Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума..., Sofia, 1971.

² Vezi V. Sl. Kiselkov, Кирилметодиевският култ в България, în Хиляда и сто години..., p. 339 — 358.

și civil al cetății) — Constantin în anul 827, iar Metodie cu câțiva ani mai înainte — , cei doi frați și-au însușit încă din copilărie atît limba slavă, de la părinții lor (cel puțin mama trebuie să fi fost slavă), cît și cea greacă, pe care au învățat-o în orașul natal și mai tîrziu la Constantinopol și în alte centre ale imperiului. Constantin, în special, s-a distins încă din adolescență printr-o pasiune neobișnuită pentru studiu, căci, după cum relatează *Viața* lui (scrisă de unul din ucenici, desigur sub supravegherea lui Metodie, curînd după anul 869), venind la Școala superioară din Constantinopol și „deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte științe. Și a învățat pe Homer și geometria la Leon (Matematicul — *n.n.*), iar la Fotie (viitorul patriarh — *n.n.*) dialectica și toate științele filozofice; pe deasupra, retorica și aritmetica, astronomia și muzica și toate celelalte iscusințe elinești. Și pe toate aceste științe le-a învățat atît de bine, încît parcă ar fi învățat numai una din ele“¹.

După încheierea studiilor, Constantin intră în cinul preoțesc și devine bibliotecar al celei mai mari biserici constantinopolitane, Sfînta Sofia, de pe lîngă Patriarhie, iar apoi profesor la școala în care el însuși învățase. Curînd însă, la vîrsta de 24 de ani, este trimis într-o misiune religioasă la arabi, în califatul Bagdad (a. 851), iar apoi, împreună cu fratele său Metodie — ce fusese un timp guvernator al unei provincii slave din Imperiul Bizantin, iar ulterior se călugărise — la hazari, în orașul Cherson (în Crimeea de astăzi), în jurul anului 860. Este posibil ca, la întoarcere, cei doi frați să se fi preocupat de răspîndirea creștinismului printre slavii din Imperiul Bizantin, de alcătuirea alfabetului slav și de traducerea primelor cărți de cult din grecește, căci numai așa se explică de ce, peste doi ani, în 862, cînd soseștea Constantinopol solia cneazului morav Rostislav, împăratul Mihail III împreună cu unchiul său Bardas s-au adresat pentru îndeplinirea misiunii tocmai lui Constantin și lui Metodie.

Iată cum redă acest moment *Viața lui Metodie* (scrisă după moartea lui de unul din ucenici, în strînsă dependență

---

¹ Traducerea, după ediția lui T. Lehr-Splawinski, *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Poznań, 1959: *Viața lui Constantin Filozoful*, cap. IV, p. 11, și după manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), f. 127b.

de cea a lui Constantin-Chiril): „S-a întâmplat ca, în zilele acelea, Rostislav, cneazul slav, împreună cu Svatopluk, să trimită din Moravia la împăratul Mihail (o solie — *n.n.*), spunând astfel: «(...) Au venit la noi mulți învățători creștini din Italia, din Grecia și din Germania, învățându-se în felurite chipuri. Dar noi, slavii, sîntem un popor simplu și nu avem pe nimeni care să ne îndrepte pe drumul adevărului și să ne arate înțelepciunea. Trimite-ne, dar, stăpîne, un astfel de bărbat, care să ne lămurească tot adevărul.» Atunci împăratul Mihail zise către filozoful Constantin: «Auzi, filozofule, aceste cuvinte? Nimeni altul nu poate face acest lucru în afară de tine (...) Ia pe fratele tău, egumenul Metodie, și du-te! Căci voi doi sînteți din Salonic, iar toți tesalonicenii vorbesc curat limba slavă»¹.

Cei doi frați se îndreaptă în scurt timp spre Moravia, unde ajung în anul 863, după ce Constantin, care avea 36 de ani, alcătuisese alfabetul slav și începuse traducerea Evangheliei. Este evident că această acțiune, cu totul nouă la popoarele slave, nu putea fi realizată în mai puțin de un an, deși cele două *Vieți*, citate mai sus, nu ne dau informații mai precise în acest sens. Unele detalii le aflăm însă în cunoscuta apologie a scrierii slave, intitulată *Despre litere* și aparținînd călugărului Hrabr (începutul sec. al X-lea): „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: «Cine v-a făcut literele sau cine v-a tălmăcit cărțile?», toți știu și, răspunzînd, vor zice: «Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril, ne-a făcut literele și a tălmăcit cărțile, împreună cu Metodie, fratele său; căci sînt încă în viață cei ce i-au văzut» (Hrabr scrie pe la anul 924, — *n.n.*). Și dacă-i vei întreba: «În ce timp?», ei știu și vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, a lui Boris, cneazul bulgar, a lui Rastiț (Rostislav) moravanul și a lui Koțel, cneazul curții de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6393“ (adică 863 e.n.)².

Hrabr nu spune ce alfabet a creat Constantin-Chiril, însă majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că acesta a fost

---

¹ Ediția citată: *Viața lui Metodie*, cap. V, p. 107.

² Traducem după manuscrisul slavo-român aflat în Biblioteca Academiei de științe a R. S. S. Ucrainene (fondul Bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, nr. 116) și reprodus de profesorul bulgar K. Kuev în cartea sa Черноризец Храбър, Sofia, 1967, p. 213—217.

alfabetul numit în știință glagolitic, păstrat în cele mai vechi manuscrise slave și utilizat ulterior numai în Croația. Modelele pe care le-a avut în față marele cărturar slav au fost și sint încă disputate, dar credem că opinia potrivit căreia Constantin a stilizat literele grecești minuscule, adăugându-le unele litere din alfabetele orientale (de exemplu, din cel ebraic-samaritean) și altele create de el însuși, pe baza unor simboluri grafice creștine, pentru a reda sunetele specifice slave, este cea mai apropiată de adevăr¹. Ulterior, ucenicii lui Chiril și Metodie, care și-au desfășurat activitatea la Preslav, în răsăritul Bulgariei, la sfârșitul sec. al IX-lea și începutul sec. al X-lea, au adaptat alfabetul majuscul grecesc pentru scrierea slavă, adăugându-i unele litere noi, preluate sau modificate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet, mai simplu și mai comod, răspîndindu-se rapid, a căpătat, cu timpul, numele de „chirilic“, întrucît cel vechi, cu adevărat creat de Chiril, căzuse în desuetudine în cea mai mare parte a țărilor slave.

Pentru această activitate a sa de creator a unui nou alfabet, adecvat unei limbi ce nu mai fusese pînă atunci fixată în scris, ca și prin traducerea de o mare exactitate și elevație artistică a principalelor cărți de cult grecești, Constantin-Chiril, urmat de fratele său Metodie, este considerat, pe bună dreptate, primul filolog slav.

În esență, se admite că în cei aproape patru ani cît au stat în Moravia, pregătind ucenici pentru propagarea creștinismului în limba slavă veche, Constantin și Metodie au tradus *Evangheliarul* și apoi integral *Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Liturghia*, *Psaltirea* și alte cărți bisericești. După moartea lui Chiril, Metodie a continuat cu ucenicii săi să traducă *Vechiul Testament*, *Nomocanonul (Pravila)*, predici, culegeri de rugăciuni și alte texte necesare cultului creștin. Toate acestea nu s-au păstrat în manuscrisele originale și nici măcar în copii apropiate în timp, ci în manuscrise datînd de la sfârșitul sec. al X-lea și din secolul al XI-lea, iar altele chiar de mai tîrziu. Astfel, printre cele mai vechi manuscrise slave glagolitice se numără: *Foile* sau *Missalul de la Kiev*

---

¹ Vezi: I. Taylor, *The Alphabet*, II, Londra, 1883, p. 201—207; I. V. Jagić, *Глаголическое письмо*, St. Pb., 1911; V. Kiparsky, *О происхождении глаголицы*, în vol. Климент Охридски, Sofia, 1968, p. 91—97.

(sec. al X-lea), care reprezintă un fragment de traducere din limba latină a unei liturghii (*missa*); *Tetravanghelele* de la mănăstirile Zograf și Sfinta Maria (Muntele Athos); *Evangheliarul lui Assemani* sau *de la Vatican*; *Psaltirea* și *Molitvenicul de la Sinai*, *Codicele de predici Clozianus* și altele (toate din sec. al XI-lea). Printre textele scrise cu alfabet chirilic, derivând din tradiția marilor cărturari și a ucenicilor lor imediați, cele mai vechi sînt *Evangheliarul lui Sava*, *Codicele de minee*, legende și predici *de la Suprasl* (Polonia), *Apostolul de la Enina* (Bulgaria) și alte manuscrise fragmentare din sec. al XI-lea.

Din fericire, vechimea scrierii chirilice este confirmată de cîteva inscripții de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al X-lea, datate sau cu elemente de datare, descoperite în Bulgaria, în Macedonia și pe teritoriul țării noastre, ca dovadă a pătrunderii timpurii a noii culturi scrise în aceste regiuni. Acestea sînt *Inscripția dobrogeană de la Mircea Vodă*, cea mai veche datată dintre toate cele cunoscute pînă acum (a. 943) și păstrată la Muzeul arheologic din București¹; *Inscripția lui Mostici* de la Preslav (databilă între anii 927—969), *Inscripția țarului Samuil* din Macedonia (a. 993), grupul de *Inscripții chirilice de la Murfatlar* (Dobrogea), atribuite de cercetători (prof. D. P. Bogdan² și autorul acestor rînduri) sfîrșitului secolului al X-lea, și altele.

Revenind la activitatea celor doi frați cărturari, vom reaminti că, pentru a-și întări autoritatea și a căpăta confirmarea acțiunii întreprinse, ei s-au îndreptat, împreună cu ucenicii lor, după o ședere în Moravia de aproape patru ani, spre Roma, unde fuseseră chemați de papa Nicolae I, ca urmare a intervențiilor clerului german. În drum, trecînd prin Pannonia de apus, ei se opresc pentru puțin timp la cneazul sloven Kožel, care-i primește cu multă cinste, dîndu-le la învățătură cincizeci de ucenici. În continuare, Constantin și Metodie trec prin Veneția, unde, în cadrul unei dispute cu teologii locali, Constantin Filozoful apără dreptul slavilor,

---

¹ D. P. Bogdan, Добруджанская надпись 943г., în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 88—104; *Istoria României*, vol. II, București, Ed. Acad., 1962, p. 38.

² Vezi: Damian P. Bogdan, *Grafitile de la Basarabi*, în *Analele Universității București*, Seria Șt. sociale, Istorie, IX, 1960, nr. 16, p. 31—41.

ca și al tuturor popoarelor, de a avea o cultură în limba proprie. Merită să reproducem, în câteva cuvinte, argumentarea lui, căci, bazându-se pe bunul simț, pe date istorice și pe texte eclesiastice chiar, aceasta va fi reluată peste câteva secole de cărturarii români, în frunte cu Coresi, care au tradus din slavonă în română cărțile de cult, punând temelia culturii în limba națională. Folosim aici o veche traducere românească, prescurtată, tipărită în anul 1813: „Însă sfinții învățători slavenesți au răspuns unora ca acelora: Întocmai Dumnezeu ploaie preste toți și răsare lumina soarelui. Și grăiaște și David: «Toată suflarea să laude pre Domnul! (...)» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească (să laude — *n.n.*) pre Domnul.”¹

Ajunși la Roma, la sfîrșitul anului 867, cei doi frați și ucenicii lor sînt primiți de noul papă, Adrian II, care, după un timp, recunoaște în mod oficial liturgia slavă și dreptul slavilor din Moravia și Pannonia de a avea episcop și preoții lor. Dar conducătorul acestei misiuni, Constantin Filozoful, obosit și bolnav, moare aici la Roma, fiind în vîrstă de 42 de ani, la 14 februarie 869, după ce cu puțin timp înainte își luase schima monahală și numele de Chiril. El lasă fratelui său mai mare misiunea de a continua opera începută: „Iată, frate, am tras amîndoi la aceeași brazdă, iar eu acum cad pe ogor, sfîrșindu-si zilele. Știu că tu iubești mult muntele (Olimp, în Asia Mică, unde Metodie se aflase în mănăstire — *n.n.*), dar pentru el nu lăsa învățătura noastră, căci prin ea mai multă mîntuire vei avea.”²

Această acțiune îndrăzneată, care trecea peste canoanele existente ale Europei medievale, avea să întîmpine în continuare mari greutăți. La insistențele lui Koțel, Metodie și ucenicii săi capătă învoirea să-și continue activitatea în Pannonia, el însuși fiind sfințit în anul 870. Aceasta a atras adversitatea clerului german, care reușește să-l facă prizonier și să-l întemnițeze în Bavaria, timp de doi ani și jumătate. Eliberat în anul 873, la porunca papei Ioan VIII, Metodie se îndreaptă spre Moravia, unde urmașul lui Rostislav, Svatopluk, își schimbase a doua oară orientarea politică, pînă atunci favo-

---

¹ *Viețile Sfinților din luna lui mai*, Mănăstirea Neamțului, 1813, f. 117b.

² *Viața lui Metodie*, ed. cit., cap. VII, p. 109.

rabilă germanilor, și era acum interesat în întărirea independenței politice și culturale a țării sale. Metodie devine arhiepiscop al Marii Moravii, cu reședința la Velehrad, și desfășoară timp de mai mulți ani o intensă activitate religioasă și culturală. În anul 881 merge pentru scurt timp la Constantinopol, unde este bine primit de împărat și patriarh, dar, reîntors în Moravia, este nevoit să lupte din nou împotriva episcopilor germani și a lui Svatopluk însuși. După moartea sa, la 6 aprilie 885, ucenicii săi au fost alungați din Moravia, iar Gorazd, ce fusese lăsat drept urmaș, ucis. Climent, Naum și Anghelarie își găsesc adăpost în Bulgaria cneazului Boris-Mihail, care adoptase în mod oficial creștinismul în anul 865. Alții au ajuns în Croația, iar unii chiar „în Dacia“, după cum spune legenda consemnată în *Cea de-a doua viață a lui Naum*, scrisă după prima jumătate a sec. al X-lea¹.

Cît privește scrierile originale rămase de la cei doi frați misionari, în special de la Constantin-Chiril, dispariția manuscriselor originale face ca ele să nu fi fost identificate în întregime cu toată siguranța, deși copii mai noi, cuprinzînd diverse texte, îl indică drept autor pe el (dar numele de Constantin a fost purtat curînd după aceea de Constantin Preslavski, unul din ucenicii celor doi frați, iar mai tîrziu, în sec. al XIV-lea — al XV-lea, de Constantin Kostenețki, ceea ce a putut provoca confuzii la copiiștii ulteriori). Cu toate acestea, cîteva identificări sînt sigure sau aproape sigure. Astfel, în unele manuscrise slavone tîrzii, s-a păstrat un *Cuvînt la aducerea moaștelor preaslăvitului Clement* (fost papă al Romei), „descoperite“ de Constantin-Chiril și Metodie la Cherson și aduse de ei apoi la Roma. Autenticitatea acestei scrieri, redactată de Chiril în greacă și tradusă apoi de ucenici în slava veche, este confirmată de scrisoarea lui Anastasie Bibliotecarul către Gauderich de Velletri (curînd după moartea dascălului slav), în care Anastasie vorbește despre trei scrieri ale acestuia (istoria descoperirii moaștelor, cuvîntul de laudă și un imn în versuri) ce au fost contopite apoi în una singură, așa cum au păstrat-o manuscrisele slavone. Pe de altă parte, *Viața*

¹ „De asemenea unii s-au răspîndit prin Moesia, iar alții prin Dalmația și Dacia, și au înmulțit cuvîntul lui Dumnezeu pretutindeni însutit.“ (Vezi Iordan Ivanov, *Български старини из Македония*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 313.)

lui Constantin Filozoful cuprinde atât de multe detalii și relatări ale cuvântărilor și disputelor lui Constantin-Chiril, încît se poate presupune că la redactarea ei s-au folosit unele texte scrise de el însuși, care se dovedise un mare orator și un pasionat apărător al cauzei căreia i se dedicase. În acest sens, pot fi identificate disputele cu fostul patriarh iconoclast Ioan VII Gramaticul (expusă în cap. V), cu sarazinii (cap. VI), cu hazarii (cap. X) și cuvîntul de apărare a scrierii și culturii slave la Veneția (cap. XVI), ce a inspirat, desigur, mai tîrziu pe Hrabr.

Lui Metodie îi aparține, desigur, *Canonul sfîntului Dimitrie din Salonic*, păstrat în copii din secolele al XI-lea—al XII-lea, despre care se face mențiune în *Viața sa*, fiind compus în ultimii ani ai activității cu prilejul încheierii traducerii *Bibliei*, după mărturia acestei *Vieți*, exact la 26 octombrie, ziua de sărbătorire a compatriotului și premergătorului lor. În mare măsură, de asemenea, lui Metodie i se datorește *Viața lui Constantin Filozoful*, izvorită din necesitatea de a perpetua memoria fratelui inițiator al scrierii și culturii slave, operă a cărei istoricitate este în afară de orice îndoială, ca și cea scrisă de ucenicii lor apropiați în memoria sa (*Viața lui Metodie*).

Aceste scrieri originale și, probabil, altele, a căror paternitate e discutată, vin să se adauge activității de traducere a cărților de cult grecești în limba slavă veche, activitate care a pus nu numai bazele unei noi literaturi, ci și unei limbi literare, ce — în forme evolute de-a lungul timpului — a avut un rol deosebit în Europa sudică și răsăriteană în decurs de mai multe secole.

Nu este locul să prezentăm aici evoluția ulterioară a culturii slave în Bulgaria, apoi în Croația, Serbia și Rusia, unde s-au răspîndit ucenicii celor doi mari frați cărturari. Este suficient să spunem doar că, în Bulgaria, epoca țarului Simeon (893—927) și cea imediat următoare sînt considerate secolul de aur al literaturii vechi slave sau vechi bulgare. De atunci, probabil, și poate chiar din epoca chirilo-metodiană datează și răspîndirea, la început sporadică, iar apoi mai intensă, a scrierii slave și a literaturii bizantino-slave la nordul Dunării, pe teritoriul formațiilor prestatale românești și, ulterior, în statele feudale Țara Românească, Moldova și Transilvania. Devenită limbă a cultului răsăritean, ortodox, alături de greaca bizantină, după ce mai înainte se folosisese

pe teritoriul țării noastre latina (dovadă termenii de cult fundamentali de origine latină în limba română), slavona a îndeplinit la noi funcția pe care latina a avut-o în apusul și în centrul Europei, la popoarele ce adoptaseră ritul apusean, catolic¹. Adoptarea ei ca limbă a cultului și, mai larg, a culturii scrise nu se datorește vreunei presiuni politice sau religioase — căci Patriarhia din Constantinopol, care a confirmat în secolul al XIV-lea primii mitropoliți ai Țării Românești și Moldovei independente, putea impune limba greacă —, ci vecinătății cu țările slave, creării unei tradiții a limbii slavone, considerată acum ea însăși „sfință”, alături de latină, greacă și ebraică. Această limbă de cultură n-a ajuns niciodată să fie însușită la noi de păături largi ale populației, fiind doar un apanaj al clerului și al cancelariilor domnești, în care mai ales rațiuni dictate de relațiile externe impuneau folosirea unei limbi diplomatice înțelese de vecini — și aceasta era tocmai slavona, continuatoarea limbii lui Chiril și Metodie, folosită și înțeleasă atât în Bulgaria, cât și în Serbia, Croația, Rusia, Ucraina, Bielorusia, Polonia și chiar într-o țară neslavă ca Lituania. (Cancelariile Ungariei și Transilvaniei foloseau de asemenea slavona în corespondența cu țările slave și cu țările noastre.)

Textele scrise în limba slavonă la noi, copii și originale, ce ni s-au păstrat din secolul al XIII-lea pînă în al XVII-lea (și chiar mai târziu) sînt destul de numeroase, reprezentînd: scrieri religioase juridice, istorice, beletristice, filologice (aproape 800 de manuscrise slavo-române se păstrează numai la Biblioteca Academiei, iar cîteva sute, în alte biblioteci din țară și din străinătate), apoi inscripții, corespondență și acte diplomatice externe, acte și scrisori interne (numărul documentelor slavo-române se ridică la circa 7 000), însemnări pe manuscrise etc. Trebuie subliniat că începuturile literaturii române vechi originale, care datează din epoca lui Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrîn, sînt tocmai în această limbă de cultură medievală, în care s-au scris în secolele al XV-lea și al XVI-lea opere ce constituie o mîndrie a trecutului nostru: *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, redactat în cea mai mare parte în timpul

---

¹ Vezi Gh. I. Moiescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, vol. I, București, 1957, p. 36—106.

lui Ștefan cel Mare, și variantele acestuia — *Letopisețul de la Putna*, în limba slavonă, iar în transpuneri străine, *Cronicile moldo-germană, moldo-rusă și moldo-polonă*; cronicile înflorate artistic ale lui *Macarie, Eftimie și Azarie*, care acoperă aproape întreg secolul al XVI-lea moldav; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, culme a literaturii în limba slavonă în întreg sudul și estul Europei; *Letopisețul Țării Românești* din sec. al XVI-lea, pierdut în forma originală, slavonă, dar păstrat în transpunerea românească din *Letopisețul Cantacuzinesc* din sec. al XVII-lea, și altele. Nu vom omite, cu acest prilej, a menționa, nici rolul jucat de tipografiile din Țările Române, începînd cu anul 1508, în răspîndirea la noi și în țările vecine a cărților tipărite în limba slavonă, al căror număr pentru secolele al XVI-lea, al XVII-lea și, parțial, al XVIII-lea se ridică la peste 100¹.

¹ Din bibliografia bogată asupra culturii și literaturii române vechi în limba slavonă, menționăm cîteva lucrări de sinteză: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, cu un cuvînt înainte de Emil Petrovici, ediție îngrijită, studiu și note de G. Mihăilă, București, 1968; Ilie Bărbulescu, *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940; Tr. Ionescu-Nișcov, *Tradiția chirilo-metodiană în istoria slavilor apuseni*, Buc., 1941; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947; Gr. Nandriș, *The Beginnings of slavonic culture in the Roumanian countries*, în *Slavonic Review*, 63, 1946, p. 160—171; D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română și Diplomatica slavo-română*, extrase din *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I și II, București, Ed. Acad., 1956; P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*, în *Romanoslavica* I 1958, p. 169—197; E. Turdeanu, *Les Principautés Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux* (Sud-Ost Institut München), München, 1959; Al. Piru, *Istoria literaturii române. Perioada veche*, ed. a III-a, București, E.D.P., 1970; P. P. Panaitescu, *Характерные черты славяно-румынской литературы*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 267—290; *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964; ed. a II-a, 1970 (Capitolul despre cultura și literatura română veche în limba slavonă, sec. al XV-lea — al XVI-lea, este scris în cea mai mare parte de P. P. Panaitescu; vezi completările bibliografice în recenzia lui Dan Zamfirescu, publicată în *Luceafărul*, an. XIII, nr. 26 (426), 27 iunie 1970, p. 1,7, și nr. 27 (427), 4 iulie 1970, p. 7; P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Ed. Academiei, 1965; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969; *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I—II, Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, „Lyceum”, 1969; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Ed. Științifică, 1969.

Fără îndoială, toate acestea sînt bine cunoscute, dar le-am amintit aici pentru a sublinia că, în virtutea unor condiții istorice și culturale specifice, Țările Române au participat și ele la dezvoltarea tradiției chirilo-metodiene. Mai mult, fondurile de manuscrise și tipărituri vechi slavo-române și românești ne-au păstrat numeroase mărturii ale faptului că scrierile consacrate vieții și activității lui Constantin-Chiril și ale fratelui său Metodie s-au bucurat de o răspîndire apreciabilă printre vechii cărturari români, în copii ce ocupă un loc însemnat în tradiția culturii slavone.¹

Unele din còpiile românești ale acestor scrieri sînt cunoscute în literatura științifică mai de mult și au fost publicate, altele sînt mai puțin cunoscute sau au fost semnalate abia în ultimul timp; în sfîrșit, altele au rămas necunoscute pînă acum cercetătorilor. Niciodată însă ele n-au constituit obiectul unei prezentări de ansamblu, pentru a se vedea contribuția vechilor cărturari români la păstrarea și răspîndirea scrierilor consacrate vieții și activității celor doi frați cărturari, la perpetuarea memoriei lor în rîndurile cititorilor din țările sud-estului și răsăritului european.

Din informațiile de care dispunem astăzi, rezultă că în Țările Române au fost copiate și au circulat patru variante ale *Vieții lui Constantin-Chiril Filozoful* — cea completă, cea scurtă, sinaxarul sau prologul și o „pomenire” —, cronografii bizantino-slave cuprinzînd știri despre Chiril, tratatul *Despre litere* al călugărului Hrabr și alte scrieri similare.

Iată care sînt aceste scrieri, manuscrisele și tipăriturile românești (sau păstrate în țara noastră) în care se găsesc ele:

1. *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă). Pînă astăzi au fost identificate 59 de copii ale acestei însemnate scrieri despre viața lui Constantin-Chiril, compusă curînd după moartea lui (a.869), probabil de unul din ucenicii săi,

---

¹ După M. G. Poprujenko și St. Romanski (Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия, Sofia, 1935), o nouă listă a tuturor acestor scrieri după copiile cunoscute pînă în ultima vreme a dat B. St. Anghelov, în Славянски извори за Кирил и Методий (Държавна Библиотека «Васил Коларов» [Кирил и Методий]. „Известия за 1955 г.”, Sofia, 1958, p. 179-215).

printre care cercetătorii indică în primul rînd pe Climent¹, sub directa supraveghere a lui Metodie. Aceste còpii se repartizează de-a lungul a cinci secole, din al XV-lea pînă în al XIX-lea². Editată de mai multe ori după diverse manuscrise dintre cele mai vechi, uneori în formă reconstituită, această scriere continuă și astăzi să stea în atenția filologilor-editori ai textelor chirilo-metodiene³.

Printre cele mai vechi și mai importante còpii din sec. al XV-lea (cinci còpii) și al XVI-lea (trei còpii)⁴, una se află în manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), manuscris provenit (în 1900) de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 33)⁵. Manuscrisul (hîrtie, 430 f.) este un sbornic miscellaneu, format din șase părți, provenite din secolele al XV-lea, al XVI-lea și al

---

¹ Vezi, acum în urmă: K. Mesev, Към въпроса за авторството на пространните жития на Кирил и Методий, în „Известия на Института за литература“ (БАН), кн. XVI. Sofia, 1965, p. 105—124; E. Gheorghiev, Състояние на научната проблематика около личността на Климент Охридски, în vol. Климент Охридски, Sofia, 1968, p. 50—61.

² Vezi B. St. Anghelov, Славянски извори..., p. 181—185; История на българската литература, I, Sofia, 1962, p. 31—76 (bibliografia la p. 427—428); Iv. Duicev, Към тълкуването на пространните жития на Кирила и Методия, în Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий, Sofia, 1963, p. 93.

³ Cf. principalele ediții din sec. al XX-lea: F. Pastrnek, *Dejiný slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozborom a otiskem hlavních pramenů*, Praga, 1902; A. Teodorov-Balan, Кирил и Методи, I—II, Sofia, 1920—1934, P. Lavrov, Кирило та Методий в давньо-словянському письменстві; Kiev, 1928; *Idem*, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, Leningrad, 1930; T. Lehr-Splawinski, *Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne)*, Poznań, 1959; Fr. Grivec-Fr. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes* („Radovi Staroslaven-skog Instituta“, knjiga 4), Zagreb, 1960; *Sancti Cyrillus et Methodius. Vita et opera*, Praga, 1963; A. Vaillant, *Textes vieux-slaves*, I—II, Paris, 1968.

⁴ Vezi P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, Христоматия по старо-българска литература, ed. a II-a, Sofia, 1961, p. 104.

⁵ Vezi descrierea la: A. I. Iațimirski, Славянские и русские рукописи румынских библиотек (Сборник ОРЯС, t. 79), St. Pb., 1905, nr. 66 (33), p. 704—715; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 163—168; B. Anghelov, Славянски извори..., p. 183 (nr. 31). Nu am putut identifica însă o copie din sec. al XIX-lea după un manuscris din sec. al XVII-lea a acestei scrieri, citată de B. Anghelov la p. 185 (nr. 54) după *op. cit.* a lui Iațimirski, p. 743 (la această pagină se află, în realitate, o altă scriere, și nici indicele nu trimite la vreo copie de acest fel; probabil, ea este menționată într-o altă lucrare a lui Iațimirski).

XVII-lea; dintre acestea, partea a doua (ff. 125a—153a) cuprinde *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), scrisă în sec. al XVI-lea, în redacția sîrbă¹.

Reproducem mai jos, pentru exemplificare, cîteva fragmente din diverse capitole²;

М(с)ца фе(р), дѣ³

Память и житіе блженнаго учителя нашего Кон[с]тантина⁴
философа, прваго наставника словенскоу языку.

Бл(с)ви вче⁵.

І. Бѣ мл(с)тивъ и щедръ ожидае поканіе члчско, да быше
вси сп(с)ени были и въ разѣ(м) истинныи пришии—не хоцет бо
сѣмръти грѣшникѹ, нъ поканію и животѣ, аще и наипаче при-
ложить на злобѹ—нъ не оставляе(т) члча рода ш(т)пасти
ослабленіе(м) и въ съблзнь непріязниинъ прїити и погыбѣсти,
нъ на кажа(д)о⁶ лѣта и врѣмена не прѣстае(т) блг(д)ть творе
на(м) много, іако испрѣва даже и до ннѣ, патрїархи же прѣвѣе
и шци и по тѣхъ пр(о)р(о)кы и⁷ по си(х) ап(с)ли и м(ч)ники,
праведныи моужи и оучители, избрае н(х) ш(т) многомльвна-
го житїа сего [...] (f. 125 a, r. 1—18).

¹ A. I. Iațimирski dă pentru tot sbornicul sec. al XV-lea—al XVI-lea; Panaitescu dă pentru această parte sec. al XVI-lea (p. 153; la p. 168, greșeală de tipar: sec. al XVIII-lea, în loc de al XVI-lea). Locul scrierii nu se cunoaște. Partea I însă a fost scrisă în redacția sîrbă de călugărul Antonie, în 1624, la mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Iațimирski a reprodus două mici fragmente din *Viața lui Constantin Filozoful* în *Славянские и русские рукописи ...*, p. 705—706; *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе*. XXI—XL, St. Pb., 1902 (extras din ИОРЯС, V, 1900), p. 105, nota 2.

² Textul este foarte apropiat de cel reprodus de Fr. Grivec și Fr. Tomšič (*op. cit.*, p. 95—143) după manuscrisul de la Hilandar din sec. al XVII-lea (Hil.). Indicăm în note variantele pe care le prezintă acesta, iar în unele cazuri vom semuala și coincidențele sau diferențele față de alte manuscrise, după ediția celor doi autori și a lui T. Lehr-Splawiński. Adoptăm împărțirea pe capitole stabilită de editorii moderni. Aici și în continuare, în transcrierea textelor coborîm în rînd literele suprascrise, între paranteze rotunde, dar nu întregim prescurtările care sînt ușor de înțeles, renunțăm la semnele diacritice (de cele mai multe ori fără valoare) și adoptăm punctuația modernă.

³ Indicarea lunii și zilei lipsește în Hil. (La Lehr-Spl. există).

⁴ КОНСТАНТИНА (Lehr-Spl. КОНСТАНТИНА).

⁵ БЛАГОСЛОВИ (Lehr-Spl.: ~ отъче).

⁶ КАЖДА (Lehr-Spl.: КАЖДАЕ).

⁷ А.

II. Бѣ Голоуѣнцѣ градѣ вѣ моужь нѣкы¹, довероро(д)ь и богать, имене(м) Лѣвъ, прѣдръже сань драгарскыи² [sic!] по(д) стратигомь. Бѣ же блговѣрнь, съхранѣе все заповѣди бжїе испальнь, іакоже мног(д)а Іувѣ. Живы же съ подрѣжїе(м) свои(м) и роди .Ѣ. штроче(т), ш(т) ни(х)же вѣше младѣишии се(д)мы, Костантинъ философа, наставникъ и оучитель нашъ [...] (f. 125b, r. 7—15).

IV. Бг(д)а же прїиде къ Цригра(д)у, вѣдаше его оучителн(м), да се оучить. И вѣ трїи м(с)ци навикъ граматикїю и прочаа се кѣтъ оученїа. И наоучи же се Ѣмїрѣ и гевмнтрїи оу Лѣва и оу Фотѣ дїаѣнцѣ [sic!]³ и вѣсьмъ философнскы(м) оученїе(м), къ сим же и риторикїи и ариѣмннтикїи и астрономїи и мѣсикки(и) и вѣсьмъ прочїи(м) еллинскы(м) хрѣдожъство(м). Також(д)е и навѣче вса. іако(ж) бы едином ш(т) ни(х) навѣкнѣсти [...] (f. 127b, r. 10—19).

XIV. Бг(с)лещѣ же се о Бжѣ фило(с)фѣ пакы дрѣга рѣчь приспѣ и трѣдѣ не мѣиїи прѣвыи(х). Растислав бо, Моравскыи кнѣзь, Бгѣмъ оустимъ, съвѣтъ сътвори съ кнѣзи своими Моравлянии и посла къ црїю Мнѣхалѣ, глѣк: люде(м) поганства се ш(т)врѣгши(м) и по хр(с)тїанскы се законъ дрѣжжиши(м), оучителѣ не имамы такового⁴, иже би ны вѣ свои кзыкъ истоюу вѣрѣ хр(с)тїанскѣю сказаѣ, да се вышѣ и ныи страны зрѣше, по(д)били намъ. То посла ны, вл(д)ко, еп(с)копа и оучителѣ такового⁴, ш(т) вас бо на все страны добрѣ законъ исходить. Бѣ-брав же съборѣ црѣ и призва Костантина фило(с)фа, и сътвори слышати рѣчь сїю. И ре(ч): вѣм те трѣдна соуѣща, философѣ, нь потрѣба н(с) тѣбѣ тамо ити; сїю бо рѣчь не можеть |ныи никто исправити іако(ж) ты. Ѣ(т)вѣща же фило(с)фѣ: и трѣднѣ сы и болѣнь тѣло(м) съ радостїю идѣ тамо, аще имаютъ боуѣкы вѣ кзыкъ свои. Глѣ же црѣ къ нѣмѣ: дѣдѣ мои и ш(т)цѣ мои и ныиїи многїи искавше того, нѣсоу(т) обрѣли, то како азѣ могѣ то обрѣсти? Фило(с)ф же ре(ч): то кто може(т) на водѣ бесѣдѣ писати и вретичьско имѣ сѣбѣ обрѣсти? Ѣ(т)-вѣща емѣ пакы црѣ и съ Бардою и оумо(м)⁵ свои(м): аще

¹ ѣтерѣ (Lehr-Spf.: ѣтерѣ, var. нѣкын).

² Lehr-Spf.: драгарскыи.

³ дїа нцѣ (in alte msse: днѣлекнцѣ, reconstr. днѣлектнцѣ).

⁴ такопо.

⁵ La fel (Lehr-Spf.: оумѣ).

ты хоцешн, то можетъ тебѣ Бѣ дати, иже и даетъ всѣ(м)
просещи(м) бесѣдникѣа и ѡ(т)връзаетъ тѣлоуци(м).

Шѣ(д) же философа, по прѣкомѣ обычаю, на мѣствѣ се наложи
и съ инѣми поспѣшники. Бѣ скорѣ же сѣ¹ ем(ѣ) Бѣ тѣмъ, по-
слѣдше мѣствѣ свои(х) рабѣ, и дѣѣ сложи писмена и начетъ бесѣдѣ
писати еѡ(г)лскоу: Испрѣка² бѣ слоко, и слоко бѣ оу Бѣ, и
Бѣ бѣ слоко и прочее [...] (f. 145 b, г. 9—25, f. 146 a,
г. 1—18).

XV. Дошѣ(д)шоу же емѣ Моравы съ великою чѣстїю
прїѣтъ его Растиславъ и оученики събравъ и вѣда(с) и оучити.
Бѣ скорѣ же вѣсъ црковны чинѣ прїимъ наѡучи и оутрѣнци и
часов.у(м) и вѣ(ч)рнїи и паке(ч)рници и тѣмъ слѣжебѣ. И ѡ(т)връ-
зоше сѣ [по] пр(о)рчьскомѣ словесѣ оушесѣ гл҃хы(х) и оуслышашѣ
книжнаѣ словеса и ѣзыкѣ|тѣмъ бы(с) гоу҃гнѣмъ(х) [...] (f. 146b,
г. 18—25, f. 147a, г. 1).

XVI. [...] Горѣ ва(м), книгочїѣ и фѣарсен ипокрити (лицѣ-
мѣри)³ [...] (f. 149 a, г. 10—11).

XVIII. [...] И тако почн о Гѣ, сы .мѣ.-ма лѣто(м),
м(с)ца фѣврѣарїа .д. индикта втори ѡ(т)сѣданїа⁴ мирѣ .ѣ.
тысѣщъ и триста и .ѣ. лѣ(т)⁵. И покелѣ ап(с)ликъ всѣмъ
Грькомъ, иже бѣхѣ въ Римѣ, такожде и Римляно(м)| съ свѣща-
ми съшѣ(д)ши ми сѣ пѣти на(д) нимъ и сътворише⁶ провож(д)е-
нїѣ емѣ, такоже быше сътворили самомѣ папѣ. Ѣ(ж) и сътвори-
ше [...] (f. 152a, г. 21—25, f. 152b, г. 1—3).

[...] И тако съ ракою вѣложише и вѣ гробѣ о деснѣю
странѣ олтарѣ въ цркви сѣго Климентѣ. Идѣже начешѣ дѣѣ
многѣ чюдеса бѣвати, тѣже видѣвшѣ Римляне болѣ сѣ приложи[ше]⁷
сѣмъ его и чѣсти, и написашѣ иконѣ его на(д) гробомъ и начешѣ
свѣтити на(д) нимъ дѣнь и ноцѣ, хвалѣще Бѣ, прославляющаго

¹ În mss. greșeală a copistului: ѣ.

² Lehr-Spl.: искони.

³ Лицемерїи e scris deasupra cu altă cerneală, ulterior; Hil.: ипокрити
(în unele msse: лицемерїи).

⁴ тварїи (Lehr-Spl.: сътворенья).

⁵ În Hil. lipsește, de asemenea .ѣ. (=7), care există în alte manuscri-
se. Data exactă este .хѣтѣз. (6377—5508 = 869).

⁶ La fel (Lehr.Spl.: сътворити).

⁷ Aici și mai sus (r.13), completat după alte msse.

ТАКО¹, ИЖЕ ЕГО СЛАВЕТЬ. ТОЛИК БО И(С) СЛАВА И ЧАСТЬ ВЪ ВСЕ
ВЪКЫ. ЯМ(1)Н. (f. 153a, r. 2—10)².

¹ În mss. greșit: токо.

² Dăm aici și în continuare traducerea titlurilor și fragmentelor reproduse în cuprinsul articolului; în unele cazuri, folosim parantezele drepte, pentru a explica traducerea sau a completa unele informații. În particular, orientându-ne după traducerea în polonă și notele lui T. Lehr-Splawiński, care identifică pasajele din *Biblie* în ediția citată, vom da pasajele respective după traducerea românească a *Bibliei*, datorată lui Gala Galaction și Vasile Radu, București, 1938.

„Luna februarie, 14

Pomenirea și viața fericitului învățătorului nostru Constantin Filozoful, primul dascăl al neamului slav.

Binecuvîntează, părinte!

I. Dumnezeu cel milostiv și darnic, așteptînd pocăirea oamenilor, pentru ca toți să se mîntuiască și să vie la cunoștința adevărului (I. Tim. 2, 4) — căci nu vrea moartea păcătosului, ci să se pocăiască și să fie viu, cu atît mai mult dacă se află în răutate —, nu lasă neamul omenesc să cadă din pricina slăbiciunii, să ajungă în ispită și să piară, ci în fiecare ceas și vreme nu încetează să ne facă bine în multe, atît mai înainte, cît și pînă acum, întîi prin patriarhi și părinți, apoi prin proroci, iar după aceștia prin apostoli și mucenici, bărbați drepti și învățători, alegîndu-i din mulțimea lumii acesteia [...].

II. În cetatea Salonicului era un bărbat de neam bun și bogat, cu numele Leon, ce avea slujba de *drungarios* [ajutor], pe lîngă *strateg* [comandantul militar]. Și era dreptcredincios, ținînd pe deplin toate poruncile lui Dumnezeu, ca odinioară Iov. Trăind cu soția sa, a născut șapte fii, iar dintre ei cel mai mic, al șaptelea, a fost Constantin Filozoful, dascălul și învățătorul nostru [...].

IV. Iar cînd a venit la Țarigrad, l-au dat dascălilor, ca să învețe. Și deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte științe. Și a învățat pe Homer și geometria la Leon [Matematicul], iar la Fotie [patriarhul], dialectica și toate științele filozofice; pe deasupra, retorica și aritmetica, astronomia și muzica, și toate celelalte iscusințe elinești. Și pe toate aceste științe așa le-a învățat, de parcă ar fi învățat numai una din ele [...].

XIV. Veselindu-se filozoful întru Domnul, iarăși a venit o altă sarcină și muncă nu mai mică decît cele dinainte. Căci Rostislav, cneazul Moraviei, îndemnat de Dumnezeu, a făcut sfat cu cnezii săi și cu moravanii și a trimis la împăratul Mihail [al III-lea o solie], spunînd: „Pentru oamenii noștri, care s-au lepădat de credința păgînă și se țin de legea creștinească, nu avem un astfel de învățător care să ne propovăduiască credința adevărată creștinească în limba noastră, pentru ca și alte țări, văzînd aceasta, să se asemene nouă. Așadar, trimite-ne, stăpîne, un astfel de episcop și dascăl, căci de la voi pornește în toate părțile legea cea bună.

Adunînd sfatul, împăratul a chemat pe Constantin Filozoful și l-a pus să asculte cuvintele acestea [ale solilor]. Și-i zise: «Știu că ai ostenit, filozofule, dar e nevoie să mergi acolo; căci această sarcină nimeni n-o poate îndeplini ca tine».

2. *Viața lui Chiril Filozoful (varianta scurtă)*. Redactat în Bulgaria, pe baza variantei complete, probabil în sec. al XIII-lea¹, acest text s-a păstrat în mai multe manuscrise², dintre care trei de proveniență românească:

a) *Manuscrisul slav nr. 164 al B.A.R.* (ff.221 b — 224 b), adus în 1900 de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 106),

---

Răspunse filozoful: «Cu toate că sint ostenit și bolnav cu trupul, voi merge bucuros acolo, dacă au slove în limba lor».

Și zise împăratul către el: «Bunicul meu și tatăl meu și mulți alții, ce au căutat aceste [slove], nu le-au găsit; cum dară pot eu să le gădesc?»

Iar filozoful zise: «Cine oare poate scrie cuvîntul pe apă și să-și capete nume eretic?»

Și-i răspunse iarăși împăratul, împreună cu Bardas, unchiul său: «Dacă tu vrei, acestea ți le poate da Dumnezeu, ce dă tuturor celor care cer fără să se îndoiască și deschide celor ce bat» [Luca 11,9].

Mergînd filozoful, după obiceiul mai vechi, se așeză la rugăciune, împreună cu ajutoarele sale. Și în curînd i se arătă Dumnezeu, auzind rugăciunea robilor săi; și îndată [Constantin] alcătui slovele și începu să scrie cuvintele evangheliei: «La început a fost cuvîntul, și cuvîntul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era cuvîntul» [Ioan 1, 1] și celelalte [...]

XV. Ajungînd el în Moravia, Rostislav l-a primit cu mare cinste și, adunînd ucenici, i-a dat să-i învețe. În curînd, după ce tălmăci întreaga rînduială bisericească [principalele cărți liturgice], i-a învățat utrenia și ceasurile, vecernia și pavecernița [slujba de noapte] și sfînta slujbă. Și s-au deschis, după cuvintele prorocului [Isaia, 35, 5; 32, 4], urechile surzilor și au auzit cuvintele Scripturii, iar limba gîngavilor s-a deslușit [...]

XVI. [...] Vai, vouă, cărturari și farisei fățarnici [...]

XVIII. [...] Și astfel a răposat întru Domnul, fiind în vîrstă de 42 de ani, în luna februarie 14, indictul al doilea, de la facerea lumii 6 mii și trei sute și 70 [6370, de fapt 6377 — 5508 = 869]. Și porunci apostolicul [Papa] tuturor grecilor care erau la Roma, precum și romanilor ca, venind cu luminări, să cînte asupra lui și i-au făcut prohod, cum i-ar fi făcut Papei însuși. Și așa au făcut [...].

[...] Și astfel l-au așezat cu racla în mormînt, de partea dreaptă a altarului, în biserica sfîntului Clement. Iar acolo au început să se facă multe minuni, pe care, văzîndu-le romanii, mai mult au dat cinstire sfîntiei sale și au zugrăvit icoana lui deasupra mormîntului și au început să ardă luminări deasupra lui ziua și noaptea, lăudînd pe Dumnezeu, care slăvește astfel pe cei ce-l proslăvesc. Că a lui este slava și cîntea în toți vecii. Amin.“

¹ A. Teodorov-Balan, Кирил и Методи, II, p. 118.

² Vezi B. St. Anghelov, Из старата българска, руска и сръбска литература, Sofia, 1958, p. 31—37; P. Dinekov ș.a., Христоматия³..., p. 106.

copiat în redacția medio-bulgară de renumitul caligraf Gavriil monahul, de la aceeași mănăstire, care l-a terminat la 23 septembrie 1439¹.

Această copie, cea mai veche datată dintre toate cîte s-au păstrat, a fost publicată în 1958 de B. St. Anghelov², care însă a omis sfîrșitul, neavînd fotografia ultimei pagini a textului³. De aceea, reproducem aici numai această parte a scrierii, care are titlul **Житіе и жизнь прп(д)бнаго ѿца нашего Кврїла фїлосѡфа —**

¹ Însemnarea de la f. 350 a: К лѣ(т) .хѡѿмз. м(е)ца се(п). кѣ. сѣврѣши Гавріил(а) сн(а) ѿ(р)ини(и). — „În anul 6947 [1439], luna septembrie 23, a isprăvit Gavriil acest sbornic.” Primul autor al catalogului manuscriselor slave de la mănăstirea Neamț, episcopul Melchisedec, a indicat greșit data manuscrisului: „6946 [1437] sept. 23” (*Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în biblioteca sintei mănăstiri Neamțului...*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, vol. III, 1884, p. 143; în afară de citirea greșită a ultimei litere, Melchisedec a scăzut 5509 ani, socotînd că și în Moldova anul începea pe atunci la 1 sept.; în realitate însă, el începea la 1 ianuarie, deci trebuie ca din cifra 6947 să scădem normal 5508 ani). De la Melchisedec data a fost preluată de Iațimirski, care n-a văzut manuscrisul (*Славянские и русские рукописи...* p. 796), iar de la acesta, de B. St. Anghelov (*Из старата... литература*, p. 37). În schimb, P. P. Panaitescu (*Manuscrisele slave...* I, p. 247) dă corect data 6947 [1439]. Sbornicul a fost semnalat, de asemenea, de E. Kałuźniacki, *Сборники Немецкого монастыря No. No. 20 и 106, в Сборник ИОРЯС*, t. 83, 1907, p. 47; cf. B. Anghelov, *Славянски извори...*, p. 187 (nr. 13). Despre Gavriil monahul, vezi E. Turdeanu, *Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424–1449)*, extras din *Revue des études slaves*, t. XXVII (*Mélanges André Mazon*), 1951, p. 267–278 (exemplar cu data 1449 corectată de autor, în loc de 1447, în Biblioteca Asociației Slaviștilor din R. S. România, nr. 3646); despre mss. în discuție, p. 275 (datat 1438, probabil din cauză că autorul a scăzut, din 6947, 5509 ani; or, pînă în 1580, în Moldova anul se socotea de la 1 ianuarie, nu de la 1 septembrie; vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1956, p. 119). Vezi, de asemenea, Ion Radu Mircea, *Contribution à la vie et l'oeuvre de Gavriil Uric*, extras din *RÉSEE*, t. VI, 1968, nr. 4, p. 573–594 (în particular, p. 591).

² Из старата... литература, p. 38–44 (cu o introducere, p. 36–37).

³ Cf. *op. cit.*, p. 44, nota 3. Mulțumim, cu acest prilej, colegei Elena Lința, care, copiînd încă o dată textul în vederea unui curs de limba slavă veche, ne-a atras atenția asupra acestei omisiuni și asupra unor mici inexactități ale ediției Anghelov.

Viața și traiul preacuviosului părintelui nostru Chiril Filozoful:

[...] И до сѣли же стѣхъ р(а)кы¹ | ю точита целѣбныхъ дары притѣкающихъ къ нимъ съ вѣрою и любовію². Имже мѣтвами да спо(д)ѣнть на(с) Гѣ Бѣ полоуѣити вѣчныхъ(х) блгъ блг(д)тїхъ и члѣколюбїемъ еди(но)роднаго своего сѣа и Гѣ нашего Іѣ Хѣ коупно же и дѣомъ скончѣ стѣ(м), нинѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкомъ. Яминъ. (f. 224a, r.30—f.224b, r.1—6)³.

b) *Manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov nr. I, B.1* (ff.471 — 477), copiat în Moldova — după afirmația lui I. Iufu⁴ — în sec. al XVI-lea. Textul *Vieții lui Chiril*, avînd același titlu cu cel de mai sus, a fost editat numai pe jumătate de Iordan Ivanov, în 1931, după o copie incompletă, pe care i-o dăduse St. Romanski⁵.

c) *Manuscrisul copiat de diacul Nichifor din Suceava* în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Acest manuscris, folosit prin intermediul unei copii moderne aparținînd lui

¹ Pînă aici, în ediția lui B. Anghelov (p.44, mss. f. 224a, r.30).

² Aici se opresc celelalte manuscrise, cu excepția a două manuscrise de la Lvov (vezi mai jos, sub „b”) și a celui copiat de diacul Nichifor din Suceava (vezi mai jos, sub „c”), ce coincid, deci, cu copia lui Gavriil monahul.

³ Trad.: „[...] Și pînă astăzi sfințele lor racle varsă daruri tămăduitoare asupra celor care vin la ele cu credință și dragoste. Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Domnul Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.”

⁴ *Старобългарски паметници в славяно-румънската литература*, „Известия на Института за литература“ (БАН).кн. XIV, Sofia, 1963, p. 255, nota 1.

⁵ *Български старини из Македония*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 284—286 (cu o introducere, p. 283—284). Sfîrșitul textului a fost adăugat de Iordan Ivanov după manuscrisul de la Belgrad (Academia sîrbă de Științe, nr. 11, sec. al XVI—XVII-lea. Traducerea germană a acestui text a fost dată în 1915 de Ivan Franko (*Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur*, III. *Eine altbulgarische Redaktion der Vita Constantini*, în *Archiv f.sl. Philologie*, XXXVI, 1915, 1—2, p. 217—222), care a făcut și o scurtă descriere a acestui manuscris și a altuia, cuprinzînd același text, folosit pentru comparație, din colecția A. Petrușevici, nr. 2, aflat la „Народный Дом” din Lvov. Traducerea dă clar și pasajul final citat mai sus, sub „a” și mai jos sub „c”; așadar, el există în ambele manuscrise.

variante, menționate de noi în note, și se termină cu următorul adaos: *иже мѣтвами да спо(д)вѣтъ бѣ полоучити присный(х) бл҃гъ бл҃г(д)тѣж и чѣколюеіем единогодного своего сѣа и Гдѣ нашего Іѹ Хдѣ, коупно же и съ дѣлом своимъ стѣ(м), нинѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкы(м). Аминь*¹.

Avînd la dispoziție o copie destul de rea a manuscrisului moldovenesc, tipărim «Adormirea» după ediția lui A. Hilferding, menționînd în note variantele după copia (список) aparținînd lui V. I. Grigorovici².

În prefață însă — scrisă după tipărirea lucrării —, autorul precizează: „Datorăm profesorului I. S. Nekrasov de la Universitatea din Odesa indicația asupra inexactității informației date la p.59, în care noi am afirmat greșit că copia moldovenească aparține lui V. I. Grigorovici”³. Deducem de aici că doar copia modernă era a lui Grigorovici și că acesta o făcuse după un manuscris moldovenesc, despre care însă nu se precizează unde se află.

În al doilea rînd, manuscrisul respectiv nu este de pe la 1450, cum greșit a conchis Bilbasov, căci domnul „Ion Petru voievod din Țara Muntenească” nu este Petru Aron (mijlocul sec. al XV-lea), care era fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, deci era moldovean, ci Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru al II-lea, domn al Țării Românești (1567-1577); amîndoi erau fiii lui Mircea pretendentul, nepoți ai lui Mihnea cel Rău și strănepoți ai lui Vlad Țepeș⁴. Așadar, Petru Șchiopul era într-adevăr din „Țara Muntenească” și a domnit în Moldova între iunie 1574 — noiembrie 1577, ianuarie 1578 — noiembrie 1579 și septembrie 1582 — august 1591⁵. „Mitropolitul chir Anastasie”, despre care este vorba în însemnare, nu poate fi altul decît Anastasie II, fost episcop al Romanului și apoi mitropolit al Moldovei, circa 1572—1575

¹ Trad.: „Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.” (Vezi și nota 3 de la p.26).

² *Op. cit.*, II, p. 59—60.

³ *Ibidem*, p. IV—V.

⁴ Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, București, 1943, p. 146, 223.

⁵ Vezi *Dicționar enciclopedic român*, vol. II, București, Ed. Politică, 1964, p. 151—152.

și circa 1577 — ianuarie 1578¹, scos din scaun de Petru Șchiopul la revenirea sa în ianuarie 1578². „Нѣкъ сѣнь Крим-кекчид“ este „Ilie diac“, fiul negustorului Ioan Crimca din Suceava și al Cristinei, sprijinitor al lui Petru Șchiopul, răsplătit de acesta în 1578, călugărit cu numele de Anastasie (Crimca sau Crimcovici) și devenit apoi, la 2 iunie 1600, sub Mihai Viteazul, episcop de Roman, ulterior episcop de Rădăuți și, în sfârșit, în 1608, mitropolit al Moldovei³.

Înainte de a se călugări și de a deveni el însuși un iscusit copist de manuscrise, Ilie-Anastasie Crimca va fi comandat acest sbornic (dacă am interpretat bine pasajul din însemnare, redat cu greșeli, și, se pare, cu o omisiune), care a fost deci copiat de diacul Nichifor din Suceava, între 1574—1575 sau în 1577 (ani în care coincid domnia lui Petru Șchiopul și păstorirea mitropolitului Anastasie II)⁴.

Judecînd după pasajul de la sfîrșit reprodus de Bilbasov și citat mai sus, textul din acest manuscris se aseamănă cu cel din manuscrisul nr. 164 al B.A.R. și cu cel din primul și al doilea manuscris de la Lvov, folosit de P. A. Lavrov⁵.

3. *Viața (sau Pomenirea) lui Chiril, inclusă în sbornice de vieți ale sfinților—sinaxare sau proloage*. În literatura slavă au circulat și alte texte mai scurte, cuprinzînd date despre viața și activitatea lui Chiril și Metodie, care erau folosite special pentru a fi citite în biserică. Un astfel de text se află într-un *Prolog* din sec. al XIV-lea, provenit de la Biblioteca

---

¹ Vezi Gh. Adamescu, *Dicționar istorico-geografic*, în *Dicționarul enciclopedic, ilustrat „Cartea Românească”*, partea a II-a, București, 1931, p. 1492; Gh. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipescu, *Istoria bisericii române*, vol. I, București, 1957, p. 341.

² Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, București, 1929, p. 191.

³ Vezi N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 243—246; Gh. I. Moisescu ș.a., *op. cit.*, I, p. 344—345.

⁴ Despre marele prelat cărturar vezi E. Turdeanu, *Le métropolitaine Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique*, extras din RESI, XXIX, 1952, p. 54—70. (Autorul nu este pe deplin sigur de identificarea propusă de Iorga, dar nici n-o respinge. Manuscrisul în discuție nu este menționat aici, cartea lui Bilbasov fiind probabil inaccesibilă harnicului cercetător al culturii românești vechi în limba slavonă.)

⁵ Vezi exemplele atestînd diferențele dintre mss. de la Lvov, citat mai sus sub „b“, și acesta, la A.T. Balan, *op. cit.*, II, p. 118; B. Anghelov, *Из чинарима... нумерамыра*, p. 36—37.

Sinodală din Moscova, și a fost publicat de P. A. Lavrov¹ și de A. Teodorov-Balan², în comparație cu alte copii.

De curind, în 1953, Ioan Iufu a dat la iveală o nouă copie, aproape identică cu cea tipărită de P. A. Lavrov și A. Teodorov-Balan, după *manuscrisul nr. 6/428 al mănăstirii Sucevița din Moldova* (ff. 293 — 294)³, cu titlul: *Памѧ(т) прѧ(д)ѧнаго w(т)ца нашего Кѳрѧла философа, оуѣтла словенска(г)*⁴. Manuscrisul, copiat în aceeași mănăstire de către „Nicolae, fiul popii Ioan din târgul Hotinului“, este un *Prolog*, cuprinzând scurte vieți de sfinți și cazanii pentru principalele sărbători dintre 1 septembrie și 30 aprilie.

Comparînd cele două scurte texte, am ajuns la concluzia evidentă că ele sînt aproape identice, prezentînd unele mici variante, ce se regăsesc în alte copii; textul publicat de Iufu are însă o omisiune în paragraful IV, după împărțirea lui A. Teodorov-Balan⁵.

4. *Pomenirea lui Chiril*. Un text diferit de cel menționat mai sus, dar avînd aceeași funcție, a fost descoperit de A. I. Iațimirski într-un manuscris moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea aparținînd „*послушнику Федору Брагишу в Кондрицком ските в Бессарабии*“. Pe fila 3 a caietului 11 — spune Iațimirski — „printre cazaniile din postul mare, se află o scurtă pomenire a preacuviosului Chiril, învățătorul slavilor, într-o redacție complet necunoscută“⁶, deși se aseamănă întrucîtva cu alte *vieți* pe scurt ale lui Chiril și se observă că se bazează pe varianta completă.

¹ *Материалы...*, p. 101—102.

² *Кирил и Методи*, II, p. 34—35 (introducere, p.33; note, p. 35—37).

³ *Старобългарски наметници...*, p. 254—255.

⁴ Trad.: „Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Chiril filozoful, învățătorul slavilor“. În ediția lui A.T. Balan (*op. cit.*, II, p. 34), titlul e precedat de indicația: *Февралѧ .Ѧ.* (februarie 14), care lipsește la Iufu.

⁵ *Ibidem*, p. 254.

⁶ *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. XXI—XL*, St. Pb., 1902, nr. XXX, p. 104—105 (extras din «ИОРЯС» V, 1900); textul la p. 105—106. Menționat de B. Anghelov, *Славянски извори...*, p. 187 (nr. 4), acest text e același cu cel citat la p. 207 — 208 (nr. 131). Cit privește manuscrisul — despre care nu știm acum unde se află — Iațimirski adaugă în nota 1 de la p. 104: „Краткие сведения об этой рукописи сообщены нами в примечании на 368-й стр. 2-й книги II тома «Изв. ОРЯС»“. Iată ce găsim la locul indicat (*Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской*

Textul a fost reprodus de P. A. Lavrov¹ și apoi de A. Teodorov-Balan².

După cum arată A. Teodorov-Balan, acest interesant text reprezintă „o redacție rusă tirzie pe o bază mediobulgară“; peste datele vechi au fost adăugate informații noi de proveniență rusească, astfel încît s-ar putea presupune chiar că, în genere, textul a fost redactat în Rusia de un cărturar bun cunoscător al tradiției și textelor mediobulgare³.

Acest scurt text este atât de frumos și sintetic, încît — nefiind cunoscut cititorilor din țara noastră — ne permitem să-l reproducem integral după Iațimirski, folosind notele acestuia și ale lui A. Teodorov-Balan, pentru unele explicații⁴:

М(с)ца фекралл .ѦѦ. днѦ.

Иже въ сѣын(х) ѡца нѣе(г) Кѣрила, архіеп(с)кпа Катон'ска(г), мѣдраго философа и оучителѣ словенѡ(м) и блѣгарѡ(м).

І. Сѣын Кѣриль философѣ, родѡ(м) съ блѣгарин(н) ѡ(т) Голоуна града, грамотѣ новѣжѣ сътвори и прѣложи грѣч'скѡи жѣзыкѣ на роу(с)скѡи книги съ братѡмѣ скон(м) Мѣоодіемѣ, иже и тѣ въ(с) прѣвѣи архіеп(с)кпѣ Мѡра(в)скѣи и чешьскѣи, въ цр(с)тѣѡ Мѣхѣила црѣм грѣчѣска(г) и въ днѣи архіеп(с)кпа Конѣ-стантина града блѣженнагѡ патрїарха Фѡтїа, в' лѣта кнѣѡм блѣгар'ска(г) Бориса и Растница бѣоустангѡ⁵, кнѣѡм Мѡра(в)'-

---

literature, I-XII), St. Pb., 1899, extras din rev. citată, p. 3 — 4: „...рукопись середины XVII века, представляющая собрание слов и поучений, расположенных по неделям Великого поста ([Nota] 1: Рукопись в четверку (21 1/2 x смм.), на 14-ти тетрадях: полуустав молдавского письма, по 18-ти строк на листе. Правписание среднеболгарское, с особенностями, отличающими рукописи, писанные в Молдавии. На корешке, № 6). Сборник принадлежит Кондрицкому Свято-Николаевскому скиту Бессарабской губ., который мы посетили летом 1895 года ([Nota] 1: ... Несколько славянских рукописей [printre care și acesta] и старопечатных книг составляют собственность послушника скита Федора Брагиша)“.

¹ Материалы..., p. 103—104.

² Кирил и Методи, II, p. 45—46; note, p. 46—47.

³ Op. cit., p. 46.

⁴ Adoptăm împărțirea pe fragmente efectuată de A. Teodorov-Balan.

⁵ Cf. *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), cap. XIV: Растиславъ бо... Богомъ оустнѣмъ.

скагѡ, и І.остѣлѡ (sic!)¹, кѣсѡ Блатискагѡ² и Лѣсскагѡ³, и Зѣбра⁴, когана Козан'скаго (sic!), Карлоуса, краля Немѣчькагѡ⁵, и Доунагѡ г(с)п(д)рѡ⁶, цр(с)твѣщѣемѡ же въ Нѡв'градѣ кнѣзю Роуськомѡ Роурикоу, до .рѣкѡ. лѣ(т) прѣж(д)ѣ крѣщенїа Роуськѡ землѡ, а ѡ(т) сѣз(д)анїа Бѣмѡ мїроу въ лѣто .xv.т. .ѡ.г. .-е⁷, и азѡбоукемѡ незнаемѡ сѣстави добрѣ.

II. И кр(с)ти славѣмѡ и блѣгарѡ⁸, поганства же ѡ(т)-вѣргшїи(м) сѡ и(м)⁹.

III. И постави .ѡѣ. попы скорописци¹⁰, прѣложи въ вѣзѣ вѣсѣ кѣнигы црѣкѡ(в)нагѡ оуставѡ ѡ(т) грѣчьскаго азѡка на блѣгар'скїи, (ѡт) блѣговѣщенїа же имѡ начѣ(н)шїи(м) и сѣконча(в)шїиѡ на памѣть стѣго в(л)м(ч)ника Димитрїа ѡ(т) рѡднаго и(м) града Гѣлоуна, иже изнесе стѣ(х) и блѣносны(х) мѣжен сї(х)¹¹.

¹ Formă modificată a numelui Košel (v. sl. Коцѣль), vezi mai jos nota 5 de la p. 37.

² Adjectiv de la numele lacului Balaton.

³ Desigur, interpolare.

⁴ Numele unui cărturar evreu „eretic“, Zambri (la fel în *Viața lui Metodie* — sinaxar și în *Cronica* lui Gheorghe Amartolos).

⁵ Carol cel Gras (879—886). Forma numelui (Карлоусѣ) duce la un izvor slav apusean.

⁶ Confuzie, prin interpretarea greșită a pasajului Пришѣдѡшѡу же на странѣ Доунаскѣмѡ кралю Грѣчьскоуѡмѡу. — „Venind în părțile Dunării, la regele unguresc“ (*Viața lui Metodie* — varianta completă, XVI, ed. Lehr-Splawiński, p. 119).

⁷ Aceeași dată, 6363, apare și la Hrabr: după era alexandrină, anul 863 (ceea ce ni se pare mai plauzibil), în timp ce după era constantinopolitană ar rezulta 855 (cf. mai jos). Dacă la 863 adăugăm 122, cit calculează cărturarul rus ce a introdus această știre, obținem anul 985 pentru creștinarea rușilor (această dată e greșită doar cu trei ani față de cea reală, 988: în cazul calculului după era constantinopolitană am obține doar 977, ceea ce este mai departe cu 11 ani de data reală).

⁸ Prin Глѡбѡмѡ, spre deosebire de Блѣгарѡ, cărturarul rus înțelegea pe toți ceilalți slavi, cu excepția rușilor.

⁹ Expresia e luată din *Viața lui Constantin Filozoful*, XIV; vezi ed. Lehr-Splawiński, p. 65 (cf. mai sus).

¹⁰ Din Дѣла попа скорописца сѣло (*Viața lui Metodie*, XV, ed. Lehr-Spl., p. 119), autorul face 72, pentru a-i apropia de numărul traducătorilor *Bibliei* din ebraică în greacă (70).

¹¹ Datele sînt luate tot din *Viața lui Metodie*, XV, dar, în loc de ѡт марта мѣсѣца, autorul precizează ѡ(т) блѣговѣщенїа, iar în loc de 26 octombrie, scrie numele sărbătorii Sf. Dumitru, pentru ca ambele date să fie marcate de o sărbătoare, ultima fiind legată chiar de orașul Salonic, locul de origine al celor doi frați.

IV. По се(м) же наоучиень Слованы сѣ(м) книгамъ, поживе Кириль философа мудрыи лѣты .ѿв. и прѣстави сѣ въ лѣтъ .х.ѿ.ѿ.ѿ.го¹ и постави еп(с)кпы Дикѣа², Гавѣж, Инге-ларѣа, Горазда, Наума, Клементѣа.

V. Иже и тѣ бѣооугодень яви сѣ и къ сѣ(м) ликоу съпричте сѣ и положишѣ тѣла ѿго въ цркви сѣаго Клементѣа, наѣже и до днѣ прѣбываеѣтъ³.

5. *Mențiuni despre Chiril în traducerea slavonă a „Cronografiei pe scurt” a patriarhului Nichifor și în „Cronica sirbo-*

¹ .ѿ. ѿ. ѿ. ѿ. greșit, în loc de .х.ѿ.ѿ. (6377—5508—869); cf. *Viața lui Constantin Filozoful*, XVIII (ed. Lehr.-Spł, p. 91).

² Greșeală (Дикѣа—numele unei țări din Asia Mică, Licia). Ceilalți sînt cei cinci ucenici cunoscuți ai lui Chiril și Metodie.

³ Trad.: „Luna februarie, ziua 14. A celui între sfinți, părintelui nostru Chiril, arhiepiscopul de la Catania [în text, Катонѣа(г), probabil prin confuzie cu episcopul Chiril, trimis în 866 de Bizanț spre a creștina pe ruși, mort și îngropat mai tîrziu în orașul Catania din Sicilia; vezi A. T. Balan, *Купа и Мемоду*, II, p. 36—37], înțeleptul filozof și învățătorul slavilor și al bulgarilor și al rușilor.

I. Sfîntul Chiril Filozoful, fiind de neam bulgar din cetatea Salonic, a făcut slove noi și a tălmăcit cărți din limba greacă în rusă cu fratele său bun Metodie, care și acela a fost primul arhiepiscop morav și ceh, în timpul împărăției lui Mihail, împăratul grecesc, și în zilele arhiepiscopului Constantinopolului, fericitul patriarh Fotie, în anii cneazului bulgar Boris și a lui Rastiț [Rostislav], cel îndemnat de Dumnezeu, cneazul morav, și a lui Koșel, cneazul Balatonului și al leșilor [interpolare], și ai lui Zambri, hanul de la Cazan [vezi nota 4 de la p. 32] și ai lui Carlus, regele nemților [vezi nota 5, *ibid.*], și ai lui Dunai, domnul ungarilor [confuzie; vezi nota 6, *ibid.*], în timp ce domnea la Novgorod [în Ucraina] cneazul rus Ruric [a. 862—879], cu 122 de ani înainte de creștinarea Țării Rusești, iar de la zidirea lumii de către Dumnezeu, în anul 6363 [—5500 = 863; vezi nota 7, *ibid.*], și a alcătuit bine slove necunoscute [înainte].

II. Și a creștinat pe slavi și pe bulgari, care s-au lepădat de credința păgînă.

III. Și a pus 72 de preoți buni scriitori și a tălmăcit repede toate cărțile rînduiei bisericești din limba grecească în cea bulgară, începînd de la Buna-vestire și terminînd la pomenirea sfîntului marelui mucenic Dimitrie din orașul lor părintesc Salonic, care a dat și pe acești bărbați sfinți și purtători de Dumnezeu.

IV. După aceea, învățînd pe slavi sfintele cărți, a trăit Chiril Filozoful cel înțelept ani 42 și a răposat în anul 6377 [—5508 = 869] și a pus episcopi pe Lichie [greșeală; vezi nota 2], Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum și Climent.

V. Și s-a arătat și el plăcut lui Dumnezeu și s-a numărat în ceata sfinților, și i-au așezat trupul în biserica sfîntului Clement, unde se află și pînă astăzi.”

moldovenească". În vechea literatură românească a circulat, în versiune slavonă, o variantă a *Cronografiei pe scurt* (Χρονογραφικὸν σύντομον) a patriarhului Nichifor (806—815), tradusă încă în timpul țarului bulgar Simeon (893 — 927), completată pentru secolele următoare pînă la 1425 și continuată, în Serbia, cu *Analele sîrbești noi* (*Mladji letopisi*) pentru anii 1355—1490. Această *Cronografie pe scurt* este cunoscută în patru copii slavo-române: cea din mss. nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, provenit de la Poceaev, copiat parte la Baia, de diacul Roman, parte la mănăstirea Slatina, de Isaia, viitorul episcop de Rădăuți, între 1554 — 1561¹; cea din mss. O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii publice „Saltîkov-Șcedrin“ din Leningrad, copiat în Moldova la sfîrșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea, și parțial — de la anul 325 — cele două versiuni ale așa-numitei *Cronici sîrbo-moldovenești* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., din 1557, și mss. nr. 51 din Colecția Iațimirski, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. — Leningrad; ambele provin de la mănăstirea Neamț)².

Traducînd și copiind *Cronografia pe scurt* bizantină, analiștii sîrbi au introdus o serie de noi știri istorice³, care au fost preluate de cărturarii români. Printre acestea se află și una referitoare la creștinarea bulgarilor și alcătuirea alfabetului slav decătore Constantin-Chiril. Iată pasajul care ne interesează,

---

¹ Actualmente manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene, sub cota $\frac{\text{Поч.}}{\text{Б. 47}}$ (116). Despre el vom vorbi mai jos.

² O copie fotografică a mss. nr. 51 din col. Iațimirski se află la B.A.R., mss. slav nr. 685. Despre acest manuscris Iațimirski spune: „Сборник приобретен нами во время поездки по Румынии в мон-ре Бисерикани и раньше составлял собственность одного иеромонаха Бисериканского монастыря..." (*Из славянских рукописей. Тексты и заметки. „Ученые записки Имп. Московского Университета“, Отдел историко-филологический, вып. 24, Moscova, 1899, p. 76, nota 2. Asupra datării lui vezi E. Turdeanu, *Le Sbornik dit „de Bisericani“: fausse identité d'un manuscrit remarquable*, extras din *RĚSl*, t. XLIV, 1965, p. 29—45.*

³ Vezi Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad-Sr. Karlovici, 1927, p. 150—151; alte indicații vezi la B. St. Anghelov, *Славянски извори...*, p. 212.

după manuscrisul nr. 636 al B.A.R. (f. 221b,r.17—20, f. 222 a, r. 1—6)¹:

Михаилъ² снъ Оеѡфиловъ съ мѣтрѣмъ си Оеѡ(д)роѡ .кѣ.
лѣ(т)и съ Баснаѣмъ Македонномъ .ѣ. лѣ(т)и м(с)цѣ .ѣ. | При
си(х)и ѡбнови сѧ православіе и икѡны сѣмъ вѣставишѧ (с) вѣ
цркви пакѣ и блѣгарѣ хр(с)тіанѣ сътворишѧ (с) и славеса слав-
е(н)скаѧ съставишѧ (с) сѣмъ(м) Кѡриѡ(м), в лѣтѣ *ѢѢѢ.
[6360—5500=860]³.

6. *Călugărul Hrabr*: „Despre litere“. Scrisă la începutul sec. al X-lea, opera călugărului Hrabr prezintă o importanță deosebită pentru istoria culturii slave, pentru lămurirea originii alfabetelor slave și a rolului lui Constantin-Chiril Filozoful în această însemnată acțiune. Această apologie a scrierii slave, aproape contemporană cu începuturile ei, s-a păstrat în 73 de copii cunoscute pînă acum, dintre care unele au fost descoperite recent de profesorul bulgar Kuio M. Kuev, care le-a și editat pe toate în impunătoarea monografie *Черноризец Храбър*, Sofia, 1967. Cel mai vechi manuscris datează din 1348 și a fost scris de călugărul Lavrentie, pentru țarul Ivan Alexandru al Bulgariei. Urmează trei manuscrise din sec. al XV-lea, trei din sec. al XV-lea — al XVI-lea

¹ În edițiile textelor menționate: I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 4, 1891, p. 518 (mss. de la Kiev); Idem, *Letopisețul lui Azarie*, extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXXI, București, 1909, 71, trad. rom., p. 83 (mss. de la Leningrad); I. Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 92, trad. rom., p. 98 (mss. nr. 636 al B.A.R., din care reproducem mai sus); A. I. Iațimirski, *Из славянскихъ рукописей...*, p. 77, nota 5.

² Împăratul bizantin Mihail III (842—867).

³ Aceeași dată apare în trei letopisețe sîrbești care conțin această știre (Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 151). Desigur, aici lipsește и третѣ „și trei”, ceea ce ar da exact 6363, respectiv 863, anul misiunii morave (cf. mai jos). Asupra utilizării celor două sisteme de cronologie — bizantină (potrivit căreia de la „facerea lumii” pînă la nașterea lui Hristos au trecut 5508 ani) și alexandrină (5500 ani), vezi K. Kuev, *Черноризец Храбър*, Sofia, 1967, p. 85—148. Autorul arată că în acest caz trebuie să avem în vedere era alexandrină (adică să scădem 5500 ani).

Trad.: „Mihail, fiul lui Teofil, cu mama sa Teodora, 25 de ani, și cu Vasile Macedonianul, 1 an și 4 luni. În vremea acestora s-a înnoit dreapta credință și sfintele icoane s-au pus iarăși în biserici, și bulgarii s-au făcut creștini, și literele slavonești au fost alcătuite de sfîntul Chiril, în anul 6360 [—5500=860, mai precis 863, întrucît s-a omis la copiere cifra 3]”.

și zece din sec. al. XVI-lea: pe primul loc (nr.8, în ediția lui K. Kuev) se plasează *manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* (nr. vechi 329), iar pe locul trei (nr. 10, în ediția lui K. Kuev), *celebrul manuscris moldovenesc nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice de la Kiev*, citat mai sus ¹.

a) *Manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* a aparținut egumenului Anastasie de la mănăstirea Bistrița din Moldova, care a venit la muntele Athos, unde a murit în 1606, după cum rezultă din însemnarea de la sfârșitul sbornicului.

Prezentat mai întâi de P. A. Lavrov în 1908 ², sbornicul a fost folosit apoi de Iordan Ivanov, care a publicat în 1931 textul scrierii călugărului Hrabr (ff. 248—252) ³, ce are aici titlul: *ОКАЗАНИЕ КАКО СЪСТАВИ СЪТЪН КЪРИ(А) СЛАВЕКЪН(М) ПИСМЕНА ПРОТИВЪ ЯЗЫКОВЪ* ⁴. După ediția lui au reprodus textul J. Kurz, în 1949 ⁵, și recent K. Kuev ⁶.

După cum arată P. A. Lavrov, Iordan Ivanov și K. Kuev, această copie, deși mai nouă decât altele (am văzut că în ediția din urmă ea este trecută a 8-a), este una din cele mai importante, prin:

1) Enumerarea completă a literelor slave:

ГѢ (Ж) СЛ(Т) ПИСМЕНА СЛАВЕКЪНСКАА, СИЦѢ И(Х) ПО(Д)БАЕ(Т) ПИСАТИ И ГЛАШАТИ ⁷: А, Б, В, ДА(Ж) ДО А ⁸, И Ѡ(Т) СИ(Х) СЛ(Т) ЧЕТЫРН МЕЖ(Ж)С ДЕСЛ(Т)МА ПОД(Б)НА ГРЪ(Ч)СКИ(М). ГЛ(Т) ЖЕ СИ: А, Б, Г, Д, Е, З, И, (Ө, Ъ) ⁹, К, Л, М, Н, Ѫ, О, П, Р, С, Т,

¹ Vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 166, 210—214, 217—221.

² *К вопросу о времени изобретения письмен и перевода священного писания*, în *Jagid-Festschrift*, Berlin, 1908, p. 355—358.

³ *Български старини...*, ed. a II-a, p. 442—446 (cu o notă introductivă, p. 440—442).

⁴ Trad. „Povestire, cum a alcătuit sfântul Chiril litere slavilor, potrivit limbii lor”.

⁵ M. Weingart, *Texty ke studiu jazyka a pisemnictví staroslověnského*. Druhé revidované vydání nově upravil J. Kurz, Praha, 1949, p. 189—192.

⁶ *Op. cit.*, p. 210—214.

⁷ În alte manuscrise ГЛАТИ (= ГЛАГОЛАТИ). Aici și în continuare folosim în parte notele lui Iordan Ivanov, după ediția căruia reproducem citatele.

⁸ În mss. de la Wrocław (sec. al XVI-lea), corect: А

⁹ Așa în ediția lui Iordan Ivanov.

Ѹ, Ѻ, Ѽ, ѽ, ѿ, ѡ, а четъри на десѡ(т) по славѣнскомѡ ѡзъкоу, н(ж) сѡ(т) сѣа: б, ж, з, ц, ч, ш, щ, ѣ, ѡ, ѣ, ю, ѡ, ѡ¹.

2) Numeralul четъри меж(а)ѡ десѡ(т)на (= 24)².

3) Precizarea că în timpul scrierii acestei opere erau „încă vii cei ce au văzut“ pe Chiril și Metodie:

Ѹще ли вѣпросиши славѣнскыѡ боуѡваре (книгъчѣа)³ глѡ: кто въ писмѣна сѣтвориѡ ѡ(с), или книгы прѣв(а), то вѣси вѣ(а) тѣ и ѡ(т)вѣщающе рекѡ(т): сѣтъ Кѡ(н)стантинъ ѿлософъ нарицаемъи Кѡриѡ, тѣ и писмѣна сѣтвориѡ, и книги прѣвѣѡ, и Мѡдодѣе ра(т) его. Ѻ ж(т) вѡ ѡще живы, и же сѡ(т) видѣли⁴.

4) Numele Растница мѡравска (gen. sg.) și Кѡцѣѡ, кѡѡса Бѡлѣнска Кѡстѣѡ⁵. Fraza întreagă este: И ѡще вѣпросиши вѣ коѡ крѣѡѡ, то вѣ(а)тѣ и рекѡ(т), ѡко вѣ вѣѣѡѡ Мѡхѡѡѡ, ѿ ѣ грѣ(ч)ска, и Бѡрѣска, кѡѡса Бѡлѣѣска, и Растница мѡравска,

¹ Textul de la дѡ(ж) до pînă la sfîrșitul pasajului nu se găsește în toate manuscrisele (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 47). Trad.: „Acestea sînt literele slave, astfel trebuie ele scrise și rostite: а, в, г, pînă la ѡ, iar din acestea, douăzeci și patru sînt asemănătoare literelor grecești. Acestea sînt: а, в, г, д, е, з, н, (Ѻ, ѿ), к, л, м, н, о, п, р, с, т, Ѹ, Ѻ, Ѽ, ѽ, ѿ, ѡ, iar patrusprezece sînt potrivit limbii slave, și anume: б, ж, з, ц, ч, ш, щ, ѣ, ѡ, ѣ, ю, ѡ, ѡ.“

² Considerat mai înainte moravism, acest numeral arhaic se găsește și în alte manuscrise vechi bulgare.

³ Cuvîntul indicat în paranteză este scris cu cerneală roșie deasupra sinonimului său. El apare în alte manuscrise, prin urmare poate fi rezultatul unei confruntări.

⁴ Pasajul spațiat apare numai în acest manuscris, în cel de la Moscova (sec. al XV-lea) și în cel de la mănăstirea Soloveț, reg. Arhanghelsk, nr. 913 (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 26); în acestea este adăugat, pe bună dreptate, și cuvîntul нѣ (pe ei). Trad.: „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: Cine v-a făcut slovele sau cine v-a tălmăcit cărțile, toți știu și, răspunzînd, vor spune: Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril, el ne-a făcut slovele și ne-a tălmăcit cărțile, și Metodie, fratele său. Căci sînt încă vii cei ce i-au văzut“.

⁵ Acest cuvînt lipsește în alte manuscrise, cu excepția mss. de la mănăstirea Soloveț, nr. 329, unde apare astfel: Кѡстѣѡ кѡѡѡ Бѡлѣнскѡ. Este interesant de observat că acest cuvînt apare în aceeași formă în textul reprodus mai sus, sub nr.4, după Iațimirski (ca și în alte manuscrise ale scrierii lui Hrabr, vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34). Credem că sintagma completă este cea corectă și că ea trebuie tradusă, în acest caz: „Coșel, cneazul curții (lat. *castellum*) de la Balaton“ (vezi R. Nahtigal, *Nekaj pripomî k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila*, în *Slavistič-na revija*, I, 1948, p. 17—18, ap. K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34).

и Кѡцелѧ, кнѧса блѧтѣнска Кѡстелѧ, в лѣтѣ ѡ(т) сѣзданїѧ
мїра хстѣ и третїе [6363 — 5500 = 863]¹.

b) *Manuscrisul de la Kiev*, unul din cele mai interesante și mai prețioase manuscrise slavo-române, cuprinde, după cum a arătat Ioan Bogdan², cinci părți: 1) extrase din scrierile morale și ascetice ale părinților bisericii ortodoxe (Vasilie cel Mare, Atanasie cel Mare, Ioan Gură de Aur ș.a.); 2) tratate gramaticale („Despre litere” de Hrabr, „Despre cele opt părți ale vorbirii”, scriere anonimă alcătuită după izvoare grecești, și un extras din opera gramaticală a lui Constantin Kostenetki, numit Filozoful, din sec. al XIV-lea — vezi mai jos); 3) notițe astronomice și calendaristice; 4) tratate dogmatice și polemice, scrieri apocrife; 5) scrieri istorice bizantino-slave (*Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, completată pînă la 1425 — vezi mai sus, sub 5 —, *Anale sîrbești*, pentru perioada 1355—1490, și *Cronica bulgară anonimă*, pentru anii 1296—1413) și românești (*Letopiseșul de la Putna I* și cronicile lui Macarie și Eftimie)³.

Scrierea călugărului Hrabr, aici cu titlul în forma cea mai veche: *Ѡ писмїнѣ(х) чрънорїзца Храбра* („Despre litere” a călugărului Hrabr), se află la ff. 205a — 208b și a fost publicată mai întîi de A. Bagrii, în 1912⁴, iar acum în urmă, din nou după manuscris, de K. Kuev⁵.

¹ După era alexandrină (cf. mai sus, nota 3 de la p. 35.). Trad: „Și dacă-i vei întreba în ce timp, ei știu și-ți vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, și a lui Boris, cneazul bulgăresc, și a lui Rastiț moravanul, și a lui Koțel, cneazul curții de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6363 [— 5500 = 863]”.

² Vezi descrierea detaliată în *Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 576—581, reprodusă acum în *Scrieri alese*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 272—288. Vezi, de asemenea, descrierile publicate de V. Jagić (după A. Попов), *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке*, în *Исследования по русскому языку*, I, St. Pb., 1885—1895, p. 576—581, și de A. M. Lukianenko, *Почаевский сборник Киевской Духовной Академии молдаво-болгарской редакции XVI-века*, în *Новый сборник статей по славяноведению...* В. И. Ламанского, St. Pb., 1905, p. 406—465.

³ Despre toate acestea din urmă și edițiile lor, vezi studiul *Istoriografia română veche...* (mai jos).

⁴ *Вопрос о Сказании Черноризца Храбра и Киевские списки „Сказания”,* în *Филологические записки*, год. 52, вып. 2, Воронеж, 1912, p. 269—275.

⁵ *Op. cit.*, p. 217—221.

Dacă manuscrisul precedent împărtășea împreună cu altele anumite arhaisme textuale prețioase, în raport cu majoritatea celorlalte copii, acesta este *unicul* în toată tradiția celor 68 de manuscrise și 5 tipărituri vechi cuprinzând scrierea lui Hrabr care menționează la sfârșit, pe lângă numele lui Chiril și Metodie, pe acelea ale celor șase ucenici ai lor: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie, Sava și Lavrentie, în total, deci, opt dascăli ai slavilor¹. În timp ce majoritatea absolută a manuscriselor se încheie cu cuvintele: *ѢѢѢ же и нны ѡ(т)вѣты, ꙗже инде речемя, ꙗ ннѣ нѣ(с) вѣрѣмъ. Такъ(р) разъ(м), братѣа, Бѣ ꙗ(с) даль словѣнумъ, ѣмоу же слава, чѣсть и дръжава и поклонѣнїе, ннѣ и пр(с)но и къ вѣкы вѣкы(м) бѣ(з) кы(нца)*², eventual, cu unele variații și cu finalul „*аминь*“, manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev adaugă: *Кѣрилъ и братъ моу Меѡодїе, Гоораздо, Клементъ, Наоумъ, Ангеларїе, Гака, Дакре(н)тїе. Дѣ(т) хъꙗꙗꙗ*³.

Este drept că, așa cum atrage atenția K. Kuev⁴, acest pasaj — care nu se leagă prea bine de cel precedent — nu pare a face parte din textul primar, dar nu trebuie respinsă nici posibilitatea ca el să aparțină unui fragment mai amplu, de vreme ce se presupune⁵ că textul original putea fi mai

¹ Am văzut mai sus, în *Pomenirea lui Chiril*, reproducă după Iațimirski, sub „4“, că sînt citați Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum, Climent, iar în loc de Lavrentie, printr-o confuzie a copistului, apare numele Lichie (la acuz. *Личїа*, care se aseamănă cu numele țării Licia, din Asia Mică). Mai jos, vom vedea că într-un alt text sînt citați, alături de Chiril și Metodie, numai cinci ucenici (este omis Sava), pentru a da totalul de șapte, analog cu cei 70 de traducători ai *Bibliei* din ebraică în greacă. În sfârșit, în *Viața lui Climent* de Teofilact (în limba greacă), cap. II, 7, sînt citați: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie și Sava (nu însă și Lavrentie), iar în cap. XII, 35, în locul lui Sava, apare Lavrentie. Vezi: Teofilact, *Климент Охридски*, ed. Al. Milev, Sofia, 1955, p. 36—37, 60—61; K. Kuev, *op. cit.*, p. 53, nota 37. Prof. Emil Gheorghiev identifică pe Lavrentie cu Sava (*Разцветът на българската литература в IX-X в.*, Sofia, 1962, p. 66; *Кирил и Методий*, în *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 39).

² Reproducem după versiunea în discuție (K. Kuev, *op. cit.*, p. 221 și pl. 19). Trad.: „Sînt și alte răspunsuri, despre care vom spune în altă parte, căci acum nu este timp. Astfel de înțelepciune, fraților, a dat Dumnezeu slavilor; a lui este slava, cîntea și puterea și închinarea, acum și pururea și în vecii vecilor, fără sfârșit“.

³ Trad.: „Chiril și fratele său Metodie, Gorazdo, Climent, Naum, Anghelarie, Sava, Lavrentie. Anul 6424 (5500 = 924)“.

⁴ *Op. cit.*, p. 53.

⁵ *Ibidem*, p. 45—46.

dezvoltat. Oricum ar sta lucrurile, în ceea ce ne privește, sîntem înclinați să dăm o altă interpretare datei de la sfîrșit, **ѦѦ(Ѧ) xъѡѦѦ**. (6424). Profesorul K. Kuev, care desfășoară o largă argumentare pentru a dovedi că Hrabr a folosit era alexandrină pentru menționarea datei apariției scrierii slave (6363 — 5500 = 863, anul misiunii morave), și nu era constantinopolitană (6363 — 5508, ceea ce nu spune nimic verificabil prin alte izvoare)¹, își abandonează dintr-o dată teza — justă, după aprecierea multor slaviști — și socotește altfel: „6424 — 5508 = 916. Това е годината на Климентовата смърт“ (Acesta este anul morții lui Climent)². Or, Climent nu e ultimul menționat în listă și nu vedem de ce autorul pasajului ar fi indicat numai anul morții acestuia. Dacă însă vom calcula după era alexandrină (6424 — 5500), obținem anul 924. După părerea noastră, ca dată care încheie o scriere, al cărei titlu și autor sînt menționate clar la început, aceasta poate fi tocmai anul compunerii ei de către Hrabr, ceea ce — în linii mari — corespunde afirmației că „sînt încă vii cei ce au văzut“ pe Chiril și Metodie (de la moartea primului trecuseră 55 de ani, iar de la a lui Metodie — 39 de ani). Această exprimare n-ar mai fi fost însă potrivită, dacă Hrabr și-ar fi scris opera „în jurul anului 893“ (la numai 8 ani după moartea lui Metodie), cum presupune prof. K. Kuev³. Așadar, credem că manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev capătă o importanță deosebită, tocmai în sprijinul ideii fundamentale a exegetului bulgar privind data apariției scrierii slave și a compunerii acestei impresionante *apologii* a ei.

¹ *Ibidem*, p. 75—148; vezi și lucrările sale anterioare, începînd cu 1956, citate la p. 19, nota 52 (inclusiv recenziile la amplul său studiu publicat în 1960).

² *Ibidem*, p. 53.

³ *Ibidem*, p. 33. Vezi și alte păreri — printre care aceea că Hrabr aparține secolului al X-lea sau cel mult sfîrșitului sec. al IX-lea — începutului sec. al X-lea, citate la p. 20. De altfel, și dacă am calcula după era constantinopolitană (6424 — 5508 = 916), lucrurile nu s-ar schimba prea mult (47 ani de la moartea lui Chiril, 31 de la moartea lui Metodie), cu observația doar că această eventuală dată nu poate fi interpretată aici ca menționînd anul morții lui Climent. Pe scurt, despre această chestiune, vezi și comunicarea noastră *Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales*, în *Romanoslavica*, XVI, 1968, p. 196.

7. *Constantin Kostenetki*. Deși nu e consacrată direct activității lui Constantin-Chiril și Metodie, scrierea filologică a lui *Constantin Kostenetki Filozoful* (cca. 1380 — după 1431), *Сказаніе изъясненію ѡ писменехъ* (*Povestire pe înțeles despre litere*), redactată în jurul anului 1418, poate fi considerată ca aparținând aceluiași ciclu de texte, întrucât are ca obiect principal nu numai regulile ortografice ale alfabetului chirilic, ci și problema originii limbii literare a lui Chiril și Metodie și a alfabetului însuși¹.

Se știe că, în afară de redacția completă, păstrată într-un singur manuscris din sec. al XV-lea (biblioteca mitropoliei din Sremski-Karlovci) și editat mai întâi de Dj. Daničić (1869), iar apoi, cu un amplu studiu, de V. Jagić (1885—1895)², această scriere a circulat mai ales într-o redacție prescurtată, în Serbia, Bulgaria, Țările Române și Rusia. Dintre cele mai prețioase manuscrise ale acestei variante, cu titlul *Сѣа сло-веса въ кра(т)цѣ избранна ѡ(т) книги Константина философа и оучителя сръбскаго, бывшаго при блгочестнѣмъ диспотоу Стефану снѡу сѣго княза Лазара*³, patru sint de proveniență moldovenească.

„... Les Roumains n'ont pas ignoré cet écrit non plus — scrie E. Turdeanu⁴. — Ils ont disposé d'assez bonne heure de la version abrégée qu'on donna vers la fin du XVe siècle ou au debut du XVIe un disciple serbe de Constantin le Philosophe⁵. La nouvelle version, écourtée et condensée, et rendue de cette façon plus accessible aux lecteurs, qui devaient être surtout des maîtres des anciennes écoles et des scribes, a été retrouvé en Moldavie dans deux manuscrits: a. l'un copié avec une superbe calligraphie, à la fin du XVe ou au debut du XVe siècle, a été découvert par Kałużniacki en Bucovine; le texte

¹ Vezi, acum în urmă, *История на българската литература*, I, sub red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962, p. 315—320 (cu bibliografia anterioară).

² *Рассуждения...*, p. 366—517; vezi, de asemenea, A. Teodorov-Balan, *Курил и Методи*, II, p. 146—147.

³ Trad.: „Cuvinte pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful și dascălul sîrb, care a trăit pe lângă binecinstitorul despot Stefan [Lazarević], fiul sfîntului cneaz Lazăr”.

⁴ *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 158.

⁵ V. Jagić, *Рассуждения...*, p. 517 (Nota lui E.T.).

en a été publié par Jagić¹; b. l'autre est le manuscrit bien connu qui copié en Moldavie entre 1554 et 1561, fournit à Ioan Bogdan le texte des plusieurs *Chroniques* sud-slaves et moldaves et à Kałuźniacki la *Deuxième lettre du Patriarche Euthyme à l'hégoumène Nicodème de Tismana* (mss. nr. 116 de la Kiev-Poceaeu — *n.n.*). Le traité de Constantin le Philosophe, dans la rédaction de ce dernier manuscrit ne diffère de la rédaction précédente que par « d'insignifiantes variantes d'orthographe »². Mais ce qui donne à ces copies moldaves encore plus d'intérêt à nos yeux, c'est que, selon l'observation de Jagić, ce sont elles qui ont servi d'intermédiaires entre l'original serbe de la version abrégées et ses remaniements identifiés en Russie³.

La aceste două manuscrise trebuie adăugate încă alte două: mss. nr. 482 de la Hilandar, menționat mai sus, sub nr. 6a, în care textul extrasului din opera lui Constantin Kostenetki — foarte apropiat de cel publicat de V. Jagić și semnalat de P. A. Lavrov în 1908 — se află la ff. 225—246⁴, și mss. incomplet de la Leningrad (Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin“, nr. Q. XVI. 29, sec. al XVI-lea, scris frumos, cu însemnări marginale în limba română), descris recent de B. St. Anghelov⁵.

¹ *Ibidem*, p. 535—553 (nota lui E.T.). Întrucît nu știm unde se află acum manuscrisul, reproducem aici cele spuse de V. Jagić, căruia Kałuźniacki i l-a procurat („подлинник, доставленный мне проф. Калужняцким из Буковины“): „Manuscrisul, fragment dintr-un sbornic (la sfîrșitul filei 8, pe verso jos, se află signatura ѿ, care dovedește că acesta era caietul 32 al sbornicului), are acum 12 file (dar după fila 8, adică, după caietul 32 complet, este ruptă o filă aparținînd caietului 33). Manuscrisul este pe hîrtie tare, lucioasă, cu un scris splendid de la sfîrșitul sec. al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea” (*op. cit.*, p. 575).

² *Ibidem*, p. 553 (nota lui E.T.). Adăugăm că Jagić a publicat textul, cît s-a păstrat în primul manuscrit, la p. 535—551, completîndu-l cu ultima parte din al doilea, p. 551—553. Vezi studiul introductiv la p. 517—535 și nota finală la p. 553. |

³ *Ibidem*, p. 554 (nota lui E.T.).

⁴ P. A. Lavrov, *К вопросу...*, p. 355. Titlul este aici: *Сла словеса въ кратцѣ изъбранныя отъ книгъ Константина Кирнаа философа и оучителя сръпскаго, вышешаго при бл҃гоучастнѣ(м) деспотѣ Стефановѣ, сн҃х сѣго князя Лазаревѣ*. După cum se vede, copistul a făcut o confuzie, adăugînd lui Constantin Kostenetki și numele lui Chiril Filozoful, creatorul scrierii slave.

⁵ Из старата българска, руска и сръбска литература, II, Sofia, 1967, p. 204.

Nu este, evident, locul aici să prezentăm raportul dintre versiunea completă și cea prescurtată, efectuată mai ales în scopuri practice de ucenicul anonim al lui Constantin Kostenetki¹. Vom spune doar că — în ceea ce privește limba română — el a renunțat la un interesant pasaj referitor la pronunțarea literei **ѣ**, cu un exemplu din limba română, pe care cărturarul bulgar se pare că o cunoștea². Iată acest prețios pasaj, atestînd cuvîntul românesc (a) *bea*, în jurul anului 1418: Или владшкы(м) языко(м) како право ре(ч)ши бѣ; съ ѣ бо и се, а не съ е³.

De asemenea, renunțînd la partea introductivă a scrierii lui Constantin Kostenetki, ucenicul anonim a lăsat la o parte și un alt pasaj referitor la țara noastră, pe care ne permitem să-l cităm aici. Vorbînd despre Eftimie de Tîrnova, marele prelat și cărturar bulgar din sec. al XIV-lea⁴, Constantin Kostenetki scrie: ... не постиго(х) великаго много художника словен(с)кын(х) писменъ, вѣднечелника глѣо тръновскаго кн(р) Евдимиѣ, иже и свѣтило страну тѣ(х) яко въ истинѣ яви се, и даже до нынѣ сы до рѣкы глѣмые Марице и въ Букѣдскын(х) страна(х) и Загорѣн ...⁵

¹ Vezi comentariile lui V. Jagić, *op. cit.*, p. 517—535, și B. St. Anghelov, *op. cit.*, II, p. 200—226.

² Se afirmă că a fost și în Țara Românească. Vezi G. Konstantinov ș.a., *Български писатели. Биографии. Библиография*, Sofia, 1961, p. 47.

³ V. Jagić, *op. cit.*, p. 403. Trad.: „Sau în limba română cum vei zice corect *bea* (ѣ)? Cu **ѣ** (*ea*) și acesta, nu cu **е** (*e*)”. Vezi și comentariile lui V. Jagić, *ibidem*, p. 403, nota 3, și p. 493—494, precum și pe acelea ale lui Ilie Bărbulescu, în *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII, în legătură cu monumentele paleo-sîrbo-, bulgaro-, ruso-, și româno-slave*, București, 1904, p. 130—131.

⁴ Născut cca. 1325—1330, patriarh în 1375, mort probabil în 1402. Vezi G. Konstantinov ș.a., *Български писатели*, p. 40—42; *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 285—306 (capitol scris de P. Dinekov; bibliografia la p. 435). Despre răspîndirea scrierilor lui în țara noastră, vezi: E. Kałuźniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. Viena, 1901; Idem, *Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven*, Viena, 1901; E. Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393) în literatura slavo-română*, extras din *Cercetări literare*, VI, 1946, 30 p. + IX pl.; Idem, *La littérature bulgare...*, p. 67—139.

⁵ Trad: „N-am ajuns pe acest mare iscusit al literelor slave, vorbesc despre părintele și vlădica de la Tîrnova, chir Eftimie, care a apărut cu adevărat ca un far al acestor țări, fiind și pînă astăzi, pînă la rîul Marița și în țările scitice (este vorba despre Țările Române și despre Rusia) și în Zagoria (regiunea dintre Balcani și Dunăre)...”

O referire asemănătoare, dar pentru o epocă mai veche, și anume cea post-chirilo-metodiană (după anul 855), când ucenicii celor doi mari cărturari au fost alungați din Marea Moravie, o găsim în *Cea de-a doua viață a lui Naum*, unul din cei șase continuatori ai operei lui Chiril și Metodie. După ce au ajuns la Belgrad, unde au fost primiți cu cinste: *Таже радешше се омы по Мын'сЮ [= МусЮ], а омы по Дал'матЮ и ДакЮ, и слово божіе оумножише по в'суду сторицею*¹.

8. *Povestirea anonimă despre traducerea Scripturii*. În același manuscris slavo-român nr. 482 de la Hilandar, P. A. Lavrov a descoperit imediat după extrasul din opera lui Constantin Kostenetki, și anume pe filele 246—247, o scriere aparte („лишняя статья”)², cu titlul: *Сказаніе ѿ(т)-каждоу и въ кое врѣмѣ прѣведе сѧ бж(с)тъвноѣ писаніе ѿ(т) грѣ(ч)скаго языка въ болгарска(р)*³, care și formează, de altfel, obiectul principal al articolului citat.

Această scriere anonimă, spune Lavrov, nu face parte din *Povestirea* lui Constantin Kostenetki și nici din varianta prescurtată. Ea prezintă însă un mare interes, căci, vorbind despre traducerea Bibliei din grecește în slava veche, dă anul *ѡѢѢѢ*. [6370—5508=862]⁴, ceea ce corespunde exact datei la care a sosit la Constantinopol solia lui Rostislav. Tradu-

¹ Vezi traducerea mai sus, p. 14, nota 1. Acest pasaj a fost comentat de V. Jagić, în ediția sa, *Рассуждения...*, p. 390, nota 4, și de E. Turdeanu, *La littérature...*, p. 157 (cu trad. în franceză). Am reprodus după Iordan Ivanov, *Български старини...*, p. 313 (vezi introducerea la p. 311; reproducere în bulgara modernă: P. Dinekov ș.a., *Христоматия*²..., p. 129; bibliografie, p. 106). Cunoscută dintr-un singur manuscris din sec. al XVI-lea (Biblioteca Națională din Belgrad), această *Viață* anonimă este posterioară *Primei vieți a lui Naum*, scrisă de un ucenic al lui Climent și al lui Insuși, în prima jumătate a sec. al X-lea (vezi I. Ivanov, *op. cit.*, p. 305—311, și P. Dinekov ș.a., *loc. cit.*).

² *К вопросу...*, p. 355—358 (textul la p. 355—357); vezi și *Маме-риалы...*, p. 171—172; reprodus fragmentar de A. T. Balan, *Курил и Методу*, II, p. 144—145.

³ Trad: „Povestire, de cînd și în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară”.

⁴ E drept, că după această dată, se adaugă: *при вѣроуєрѣ(м) ѡрѣ Іѡанна вѣѣѣѣ*, ceea ce este, evident, un anacronism supărător (Ioan Asan II a domnit între anii 1218—1241), explicabil prin faptul că reprezintă, se pare, un adaus ulterior (vezi mai jos).

cerea a fost făcută — spune textul — $\omega(\tau)$ вѣпосланіи(х) мѣжѣи исповѣ(д)ни(к) и равноап(с)лыны(х) Кѣри(л), Мѣдѣдѣе, Климентѣ, Наѣ(м), Гѣрасдо, Ангеларѣе, Лаврентѣе, .ѣ. числѣмѣ, по сѣмо-трѣнѣе вѣжѣе, тако(ж) .ѣ. при црѣ Птолѣмеѣ¹.

Se observă, deci, că autorul anonim face aici o analogie cu traducerea *Septuagintei*, efectuată — potrivit tradiției — de 70 de cărturari, citind pe Chiril, Metodie și pe cinci ucenici de-ai lor, astfel că numărul total al acestora este de șapte.

În continuare, se menționează literele slave inexistente în alfabetul grecesc și apoi se citează 34 de litere chirilice, însoțite de propoziții ilustrative (de ex. α . азѣ исмѣ Бѣ).

Încă Lavrov a observat că această din urmă parte se aseamănă cu cea din textul intitulat *Cuvîntul sfîntului Chiril Filozoful, învățătorul neamului slav*, descoperit în așa-numitul manuscris de la Berlin (mss. mediobulgar din secolul al XIII-lea — al XIV-lea) și publicat pentru prima dată de Vuk Karadžić, în 1857². Or, această scriere anonimă — editată recent, de asemenea, după o copie incompletă sîrbă din sec. al XVI-lea³ — reprezintă, potrivit aprecierii Nadejdei Dragova, o „a doua apologie“ a scrierii slave, inspirată atît din opera lui Hrabr, cit și din *Imnul acrostih al Sfintei Treimi*, redactat spre sfîrșitul sec. al XII-lea⁴, datînd ea însăși cam din aceeași epocă, de la sfîrșitul stăpînirii bizantine în Bulgaria (1018 — 1186)⁵. De același imn acrostih și, indirect, de textul din manuscrisul de la Berlin și de opera lui Hrabr însuși se leagă, așadar, și această povestire anonimă,

¹ Trad.: „de către bărbați trimiși de Dumnezeu, mărturisitori ai cre-dinței și întocmai ca apostolii, Chiril, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie, Lavrentie, 7 la număr, după voia lui Dumnezeu, ca cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu“.

² *Примјери српскославенског језика*, Viena, 1857, p. 7—9; reprodus din nou după manuscris de V. Jagić, în *Рассуждения...*, p. 303—305, iar apoi de Lavrov, *Материалы...*, p. 165—166, și de K. Кувев, Черноризец Храбър, p. 167—170.

³ Biljana Stipčević, *Marčanska varijanta «Skazanija o sloveseh» Crnorisca Hrabra*, „Slovo“, 14, Zagreb, 1964, p. 52—57.

⁴ Nadejda Dragova, Непроучен старобългарски азбучен акростих, „Език и литература“, XXIII, 1968, nr. 3, p. 42—46.

⁵ Aceeași, *Втората апология на българската книга и нейните из-вори*, în vol. *Константин-Кирил Философ* (1969), p. 315—347.

datînd, probabil, din sec. al XIII-lea, asupra căreia a atras din nou atenția recent B. St. Anghelov, care a reprodus textul după Lavrov ¹.

În sfîrșit, cercetătorul bulgar a remarcat că acest text se regăsește incomplet într-o altă copie slavo-română, și anume în cunoscutul manuscris nr. O.XVII.13 (sfîrșitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea, din Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin“ (fila 319), care cuprinde *Letopisețul de la Putna și cronicile* lui Macarie (varianta completă) și Azarie. Această versiune, publicată de A. I. Iațimirski aproape concomitent cu articolul lui P. A. Lavrov, a rămas, pînă nu de mult, în afara atenției cercetătorilor ².

Merită să reproducem aici, după Iațimirski, acest text mai scurt, deoarece, cuprinzînd data exactă a venirii soliei morave la Constantinopol, 862, ca și versiunea de la Hilandar, nu prezintă, în schimb, anacronismul privitor la domnia lui Ioan Asan II (1218—1241) ³:

ОКАЗАНИЕ W(T)КЖДЪ Н ВЪ КОЕ ВРЕМЯ ПРИВЕДЕ ⁴ СМ БЖ(С)ТВНОЕ ПИСАНИЕ W(T) ГРЪЧЬСКА(Г) ЯЗЫКА ВЪ БЛЪГАР'СКАГО ⁵.

Иже тако при П'толомеа црѣ ⁶ вы(с) по съмотреніе бжіе и прѣве(д) см w(t) евренское писаніе въ ел(н)ско w(t) .ѿ. ⁷ прѣво-(д)никъ прѣж(дѣ) съшествоіа хѣа тѣ. лѣто, по съшествіе и въплѣценіе Гѣ нашего Іѵ Хѣ, въ напокони врѣмєнь, въ лѣто хѣ и тѣ. ⁸

¹ B. St. Anghelov, *Из старата... литература*, II, p. 207—210, 229—230 (textul). Asupra legăturii cu acrostihul și a diferențierii, în rest, față de textul de la Berlin, vezi N. Dragova, *op. cit.*, p. 329.

² A. I. Iațimirski, *Славяно-молдавская летопись монаха Азария*, „Известия ОРЯС“, XIII, 1909, nr. 4, p. 28 (extras, p. 6); textul reprodus la B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 230, nota 1.

³ În note, marcăm diferențele față de manuscrisul de la Hilandar (Hil.), după articolul lui Lavrov, *К вопросу...*, p. 355—356, controlînd cu reproducerea lui B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 229—230 (după Lavrov, *Материалы...*, p. 171—172).

⁴ Hil. corect: прѣведе.

⁵ După titlu, în Hil. este intercalată, fără rost, din alt loc, fraza: и аще кто хоцѣ(т) писати, съмотри Зде оѡіе и варіе, и намецаніе(м) слава и пиши амин(н). Cf. începutul din *Cuvintele pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful*: Кто оузо хоцѣть писати, съмотри Зде словеса и рѣчи и бѣлѣгы, ѡіе и варіе, и апострофа (...), ажеже З(дѣ)е обрѣцѣши, пиши въ слава бѣ ж (Jagić, *Рассуждени...*, p. 535).

⁶ Hil. adaugă: еллинского.

⁷ Lipsește în Hil.

⁸ După această cifră, Hil. adaugă: при блгоутрѣ(м) црѣ Іоанна плѣтѣ.

прѣве(д) ¹ сж бж(с)тв'ное писаніе и въ българ'скомъ азыкъ(м) ²
w(т) бг̃опосланы(х) сты(х) ³ мж(ж), испкоѣ(д)ники и равноап(с)-
льных Кѵриль, Меододїе, Климентъ, Наоумъ, Гьрасдw, Ангеларїе
и Лаврентїе, .э. число(м) по съмотреніе бж҃и тако и ѿ. при цр҃к
Итоломеа ⁴. И сѣа приозрѣтоша ⁵ словеса протн(в) азыкx ⁶:
б, в, ж, ш, щ, ц, ч, љ, ѳ, ї, ю, ѿ?

И сегоу снѣ⁸ вѣ(д)ти, како наметати слово кѣж(д)о на мѣстѣ⁹, и срокѣ, и с'лѣ и прочін(х) бѣлѣхъ въ вѣжествно писаніе, яко да не невѣщѣствѣемъ¹⁰ кѣришь и хѣлишь, и ереси меташ оу¹¹ списаніе¹².

9. *Mențiuni despre Chiril și Metodie în primele tipărituri românești și slavo-române din sec. al XVI-lea și al XVII-lea.* Este interesant de observat că exemplul marelui cărturar Constantin-Chiril, primul traducător al cărților de cult din

¹ Lipseste in Hil.

² и (...) азыком lipsește în Hil.

³ Lipseste în Hil.

⁴ Hil adaugă: $\text{Pr}_{\text{Ker}(A)} \text{ca } \omega(\tau) \text{ pr}_{\text{Ker}(A) \cap \text{Hil}(K)} \omega(\tau) \text{ gr}_{\text{Hil}(K)}(r)$, $\text{a } \text{Hil} \text{Sto.}$ (6370 – 5508 = 862), ceea ce, de fapt, repetă o idee anterioară.

⁵ Hil. աթրէտաւ (c).

⁶ Hil. adaugă: НАШЕМ(8).

⁷ Hil. 16.

⁸ Hil. adaugă: $\pi_0(\Delta) \subseteq \Delta \in (\tau)$.

⁹ Нил. како намѣшастъ сѧ къж(д)о [lipsește слово] на мѣсто свое.

¹⁰ Нил. невѣж(д)ѣствіе(м).

¹¹ Hil. adaugă: cтo.

¹² Hil. *послание*. Aici se întrerupe textul în mss. nr. O.XVII. 13 de la Leningrad. În Hil. urmează încă 25 de rinduri (Lavrov, *op. cit.*, p. 356).

Trad.: „Povestire, de cînd și în ce timp s-a tradus dumnezeiască scriptură din limba greacă în bulgară. Așa cum în timpul împăratului Ptolomeu [II Filadelful, 285—246 î.e.n.] a fost după însuflarea lui Dumnezeu și s-a tradus scriptura din ebraică în elină de către 70 de traducători, cu 300 de ani înainte de pogorîrea [pe pămînt a] lui Hristos [evenimentul e datat prin rotunjire aproape exact: a după r reprezintă aici nu cifra, 1, ci desinența de genitiv a numeralului „trei sute“], după pogorîrea și întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, la împlinirea vremii în anul 6370 [—5508 = 862], s-a tradus sfînta scriptură și în limba bulgară de către bărbați sfinți, trimiși de Dumnezeu, mărturisitori și asemenea apostolilor, Chiril, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie și Lavrentie, 7 la număr, după însuflare lui Dumnezeu, ca și cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu. Și astfel au fost descoperite slovele, potrivit limbii [noastre]: а, в, ж, ш, щ, ц, ч, ъ, ѣ, ѵ, ю, ѧ [de fapt, ѧ].

Și astfel se cuvine a ști cum să se pună fiecare slovă la locul său și punctul, și accentul, și celelalte semne în sfânta scriptură, ca nu cumva prin neștiință să ocărăști și să hulești și să pui eresuri în sfânta scriptură."

limba greacă în slava veche a fost invocat la noi cu prilejul acțiunii reformatoare de traducere a textelor religioase și juridice din slavonă în limba română. Prodigiosul cărturar și tipograf Coresi își întemeiază acțiunea sa și pe faptul că unele din scrierile fundamentale ale bisericii creștine au fost traduse din ebraică în greacă, și de aici în slava veche: așadar, acțiunea românilor este pe deplin justificată prin mai multe argumente, asupra cărora el se oprește în predosloviile și epilogurile sale. Dintre acestea, ne interesează aici predoslovioa la *Întrebarea creștinească*, tipărită la Brașov probabil în 1561 ¹, în care se spune, printre altele:

„Și învăță ap(s)lii, tremese-i în toată lumea de să spue ev(g)lia lu Hs.(...) Și au ales 4 ev(g)listi den limba ovreiască pre limba grecească de-au scris ev(g)lia. De acia sfinții părinți Vasilie, Grigorie, Io[an] Zla(t)ust, Atanasie și Chiril filosof, și ei socotiră și scoaseră den cartea grecească pre limba sirbească [slavonă — *n.n.*]. După acéia, nește creștini buni socotiră și scoaseră cartea den limba sirbească pre limba rumânească (...) Și scoasem Sfînta Ev(g)lie și Zece Cuvinte [Decalogul] și Tatăl nostru și Credința ap(s)lilor, să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini“ (f. 1a-b).

Ceva mai târziu, într-o *Psaltire slavonă*, tipărită probabil în 1574 (de Coresi sau de altcineva) ², este inclus, între alte anexe, un *Sinaxar*, în cadrul căruia unul din condace este închinat „Sfîntului Chiril“, la ziua de 14 februarie (ff. 182b — 183a). Acest condac este extras din *Slujba sfîntului Chiril*, păstrată în mai multe manuscrise, începînd cu sec. al XIII-lea ³, și apare și izolat în diverse manuscrise și vechi tipărituri sla-

¹ Vezi ediția lui I. Bianu: *Texte de limbă din secolul XVI. I. Întrebare creștinească*, București, 1925 (după fragmentul din Codicele de la Ieud, B.A.R., mss. rom. nr. 5032, f. 159 — 169), și descrierea tipăriturii: I. Bianu — D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 6 — 7. Asupra datării, pe baza textelor menționate în citatul de mai jos, vezi P. P. Pănaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 158 — 159. Stadiul actual al cercetărilor coresiene este prezentat de prof. Dan Simonescu, *Un mare editor și tipograf din secolul al XVI-lea: Coresi, în Studii și cercetări bibliografice*, XI, 1969, p. 53 — 59.

² I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 526 — 529, nr. 161 (C.R.V. 16A).

³ Vezi: A. Teodorov-Balan, *Kupus u Memodu*, II, p. 52 — 65; B. St. Anghelov, *Иа смапана... лумепампа*, II, p. 17 — 23.

vone din sec. al XV-lea — al XVIII-lea ¹. Fiind necunoscut la noi și, dată fiind vechimea apariției lui în formă tipărită în țara noastră, îl reproducem mai jos, precizînd că este aproape identic cu varianta publicată de B. St. Anghelov după mss. nr. 73 din Muzeul bisericesc din Sofia ²:

ГѢОМЪ КѢРІЛЪ КОНДАКЪ

глас .Ѣ. ПОДОБИЕ ³.

ТѢРЪДЫНМЪ ОУМОМЪ И БГОДЪХУНОКЕНІЕМЪ ⁴ ОУЧЕНІЕМЪ ВЗАРКЕ
МИРЬ ПРѢСВѢТЛЫМЪ ЛОУЧАМЪ, ШЕТЕЧЕ ВЪСЕЛЕННЖЪ ЯКО МЛАНІН,
КѢРІЛЪ СѢ, РАЗСКЪВЪ БЖІЕ СЛОВО НА СѢКѢРКЪ И ЗАПАДѢ И ЮЗѢ,
ПРОСВѢЩАЕ ВЪСѢХЪ. НЪ ЯКО ИНЫ ДРЪЗНОКЕНІЕ КЪ ХОУ ⁵, НЕПРѢСТА-
НО МЛН ⁶ ВЪ ВЪСѢХЪ НАШ ⁷.

Tot la 14 februarie este menționat Constantin-Chiril și în Sinaxarul adăugat la *Psaltirea slavonă* tipărită în secolul următor la Govora, în Țara Românească, în anul 1637, și apoi, din nou, în 1638—1641 ⁸. Avînd la îndemînă cea de-a doua ediție ⁹, cităm mai jos din acest *МѢСЕЦОСЛОВЪ, СРѢЧЪ*

¹ B. St. Anghelov, *ibidem*, II, p.21. N-am găsit însă ceva similar pentru Metodie, nici la 6 aprilie, nici la 11 mai.

² *Ibidem*, p. 23. Textul diferă întrucîtva de alte variante publicate de același, p. 15, 18—19, de I. Ivanov, *Български старици из Македония*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 294, și de aceea marcăm diferențele mai însemnate, în note, numai față de manuscrisul menționat mai sus (Muz.).

³ În Muz. lipsește.

⁴ În Muz. corect: БГОДЪХУНОКЕНІЕМЪ.

⁵ Muz. adaugă: БЖ.

⁶ Muz. adaugă: сѣ. Precizăm că versiunea din Muz. prezintă particularități sîrbești, în timp ce textul nostru păstrează trăsăturile mediobulgare.

⁷ Trad.: „Sfîntului Chiril, condac, glasul 2, asemenea. În alte locuri se precizează: ПОДОБИЕ: ТѢРЪДЫНЪ И БОГОГЛАСНЫЯ...”, adică, «asemenea» cutărui condac cunoscut, vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 56, 58.]

Cu minte hotărîtă și învățatură de Dumnezeu însoflată, luminînd pămîntul cu raze strălucitoare, ai străbătut lumea ca un fulger, Chirile sfinte, semănînd cuvîntul lui Dumnezeu la miazănoapte și apus și miazăzi, învățînd pe toți. Și, avînd îndrăzneală către Hristos, roagă-te pururea pentru noi toți“.

⁸ C.R.V. 36, vezi B.R.V., I, p. 104, 532; C.R.V. 37, vezi B.R.V., I, p. 106—107, 532—533; IV, p. 188. Din această ultimă ediție, în afară de exemplarul descris în B.R.V., Biblioteca Academiei R. S. România are încă unul, din care cităm mai jos, cumpărat în 1965. (Provine din Biblioteca lui Șt. D. Grecianu.)

⁹ Exemplarul de la B.A.R. al primei ediții este defect (lipsește ultima filă a Pascaliei și Sinaxarul).

послѣдованїа въселеѣтна(г), наченше ѡ(т) м(с)ца септе(м)врїа до м(с)ца августа, имѣа тропары и кондаки праз(д)никомѣ и на- рочитимѣ сѣм(м) (ff. 239a — 351b) ¹, în care, la data menționată, după Прѣо(д)бна(г) ѡца наше(г) вѣдѣнтїа аввѣ, нже житѣ вѣ лѣто .҃҃҃҃., въ цр(с)тво Ою(д)сїа ма(л) ², citim:

И прѣо(д)бнаго К҃риала философа, о҃чителя словѣномѣ и бл҃гдаромѣ и писменѣ н(з)верѣтникѣ, нже бысть въ лѣ(т) .ѡ 867 ³, въ цр(с)тво Мн҃хала .҃҃. го (f. 300b) ⁴.

Iar la 11 mai, după Сѣго сѣеномѣника Мѡкїа ⁵, găsim mențiunea:

И прѣо(д)бнаго ѡца нашего Мѣдодїа епископа моравскаго, брата К҃риала философа, изобрѣтшѣ писмена словенскаа, нже жи(т) въ лѣто .҃҃҃҃. [880], въ цр(с)тво Василїа Македонна ⁶.

Citind aceste scurte, dar exacte mențiuni, care atestă continuarea tradiției chirilo-metodiene și în Țările Române, în care slavona era încă folosită în secolele al XVI-lea — al XVII-lea, alături de limba română, atît în biserică, cit și în cancelaria domnească, B. St. Anghelov precizează: „Aceste texte despre Chiril și Metodie au variante în diverse ediții rusești ale *Sinaxarului*” ⁷ și reproduce cuvintele lui O. M. Bo-

¹ Trad.: „Sinaxar, sau rînduială pe tot anul, începînd de la luna septembrie pînă la luna august, avînd troparele și condacele la sărbători și sfinții mari.”

² Trad.: „A preacuviosului nostru Avxentie avva, care a trăit în anul 440, în timpul împărăției lui Teodosie cel Mic”.

³ Este interesant de subliniat că se dă anul plecării din Moravia la Roma.

⁴ Trad.: „Și a preacuviosului Chiril filosoful, dascălul slavilor și al bulgarilor și descoperitorul slovelor, care a fost în anul 867, în timpul împăratului Mihail III”.

⁵ „A sffintului sffintmucenicului Mochie.”

⁶ „Și a preacuviosului părintelui nostru Metodie, episcopul Moraviei, fratele lui Chiril filosoful, descoperitorul slovelor slave, care a trăit în anul 880, în timpul împărăției lui Vasile Macedoneanul.” (Se dă aproximativ anul venirii lui Metodie la Constantinopol.)

⁷ *Кирил и Методий в славянските печатни книги от XV—XVII в., în Хиляда и сто години...*, p. 336 (citatele reproduse de noi se află la p. 365).

dianski: „În toate edițiile este evidentă influența *Vieților lui Chiril și Metodie* din *Proloage (Sinaxare)*, ca și a altora...”¹

10. *Ediția de la Rîmnicea a Gramaticii lui Meletie Smotrițki (1755)*. O dată cu dezvoltarea tiparului în țările slave, unele din scrierile vechi consacrate operei lui Constantin-Chiril și Metodie, în special *Despre litere* a călugărului Hrabr, au pătruns și în cărțile laice: astfel, de la sfârșitul sec. al XVI-lea pînă la sfârșitul sec. al XVIII-lea, se cunosc cinci ediții tipărite ale acestei prime apologii a scrierii slave (cca. 1580—1581, probabil în regiunile vest-ruse; Vilnius, 1621; Moscova, 1637; Petersburg, 1776; Suprasl, 1781)². De aici și din sursele manuscrise și-au extras date despre originea alfabetului chirilic autorii și editorii gramaticilor slavone, cum este cea a lui Meletie Smotrițki, apărută în prima ediție la Evie (lingă Vilnius), în 1619, și reeditată de mai multe ori, printre altele, în 1697, la Snagov, sub îngrijirea lui Antim Ivireanul, și în 1755, la Rîmnicea-Vilcea, la cererea mitropolitului sîrb Pavel Nenadović³.

Această din urmă ediție cuprinde și un adaos, necunoscut celorlalte, intitulat Чинъ технологѣи, сирѣчь художнаго соисканія въ осми частехъ слова, по вопросамъ и в(т)ѣтамъ оупотребляемаго (ff. 256a — 288a)⁴, în care, printre altele, după ce se enumără literele slave (în total 40), se pune în trebarea: Ѡ(т)къдѣ сѣмъ писмена взаша сѣ? și se răspunde că au fost aduse de Cadmos din Fenicia în Grecia, iar aici au fost completate cu litere noi; în continuare, se adaugă:

Ѣ въ Руссию древнѣи премудрѣи Моводѣи еп(с)кпъ моравскѣи съ братомъ своимъ премудрымъ Кврилломъ пренесоша,

¹ О времени происхождения славянскихъ писменъ, Moscova, 1855, p. 140.

² B. St. Anghelov, *Кирил и Методий...*, p. 368; reproduse toate de K. Kuev, *Черноризецъ Храбръ*, nr. 69—73, p. 401—418.

³ D. Strungaru aduce argumente că aceste reeditări s-au făcut după prima ediție și parțial (e vorba de a doua) după cele de la Moscova din 1648 și din 1721 (*Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960, p. 294—297).

⁴ B.A.R., C.R.V. nr. 295; vezi B.R.V., t.II, București, 1910, p. 132. Trad.: „Rînduiala tehnologiei, adică a vorbirii iscusite despre cele opt părți ale vorbirii, întrebuintată după întrebări și răspunsuri”.

и своѣмъ многѣмъ славенскѣмъ писменѣмъ кромѣ сихъъ вымыслиша,
ѣкѣ ѡ, ѡ, ѡ, ѡ и прочѣмъ ко алѣавитѣмъ верѣтающаѣмъ¹.

11. *O ediție transilvăneană a slujbei catolice a lui Chiril și Metodie.* La puțin timp după ce la Rîmnice se tipărise cartea menționată mai sus, apărea la Cluj, pentru catolici, o culegere de noi slujbe bisericești, consacrate, printre altele, unor „sfinți” canonizați mai târziu, culegere ce cuprindea și o slujbă cu viața pe scurt a lui Chiril și Metodie: *Officia novissima sanctorum*. In usum Diocesis Transylvaniensis edita. Claudiopoli, Anno 1779. Typis Josephi Francisci Kollmann, Privilegiati Typographi et Bibliopolae (138 p.)².

Sursa ei trebuie să fie, în ultimă analiză, cehă sau polonă, întrucît cultul celor doi „sfinți”, instaurat de regele Carol IV (1346—1378) în Cehia, s-a răspindit apoi și la poloni (în special, în sud și vest), în Galiția (la uniași), la Viena, în Ungaria și în alte părți, pe lângă Croația, unde tradiția era mai veche: în Cehia și în alte țări s-a fixat ziua pomenirii lui Chiril și Metodie la 9 martie, în timp ce în insula Krk (Veglia) din Adriatică și în regiunea orașului Šibenik (la nord de Split) această zi a fost fixată la 11 martie, iar la Cattaro în 14 martie³. Cartea tipărită la Cluj menționează pe Chiril și Metodie la 11 martie: „Die XI. Martii. SS. Cyrilli et Methodii episcoporum” (p. 48).

Cît privește conținutul slujbei din *Officia novissima sanctorum*, el se încadrează, ca structură, între cele din breviarele ceho-morave și polone, cunoscute începînd cu sec. al XV-lea și al XVI-lea: „Slujbele după ritul catolic, mai ales în bre-

¹ Trad.: „Iar în Rusia le-au adus bătrînul și înțeleptul Metodie, episcopul Moraviei, cu fratele său preînțeleptul Chiril, și au născocit multe litere slave, în afară de acestea, cum sînt ѡ, ѡ, ѡ, ѡ și altele care se găsesc în alfabet”.

Vezi despre acest pasaj B. St. Anghelov, *Kupua u Memoduŭ...*, 370. (Trecem peste faptul că informația istorică este destul de nebuloasă.) Vezi de asemenea: Olexa Horbatsch, *Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryckyj*, Wiesbaden, 1964 (despre ediția de la Rîmnice, p. 62—64).

² Asupra acestei cărți ne-a atras atenția lect. dr. Mihai Mitu, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. O cunoaștem după un exemplar păstrat la B.A.R. (cota I, 159519, înregistrată sub nr. C 570/ 1938) — pe care l-am folosit — și altul aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei (Fondul Blaj: 870/770/959).

³ Vezi A. Teodorov-Balan, *Kupua u Memodu*, II, p. 14—16.

viarele latine, n-au nimic deosebit, în afară de o rugăciune specială și citeva *lectiones* (trei sau șase)“, dar acestea din urmă „se deosebesc adesea destul de mult unele de altele“ — precizează A. Teodorov-Balan¹. Sursele lor sînt, pe de o parte, slujbele latine tipice, din care sînt împrumutate parțial *oratio* (rugăciunea), *antifonul* și *responsorium*, iar pe de altă parte, legendele și slujbele slave glagolitice și, indirect, cele chirilice². Într-adevăr, slujba din ediția clujeană cuprinde *Oratio*, trei *Lectiones* (IV, V, VI, ceea ce înseamnă că s-au omis *Lectiones* I, II, III), precum și indicații privind responsoriile și versetele din psalmi.

Avînd în vedere faptul că această slujbă este mai puțin cunoscută și că se deosebește de cea moravă³, o reproducem la sfîrșitul articolului, în *Anexa I*.

12. *Două scrieri renaștentiste bulgare în țara noastră*. În afara scrierilor vechi sau bazate pe acestea, în țara noastră, au circulat sau au fost tipărite și scrieri bulgare renaștentiste consacrate lui Constantin-Chiril și Metodie. Printre acestea semnalăm, în primul rînd, *История славеноболгарская* a celui dintîi cărturar renaștentist bulgar, Paisie Hilendarski, scrisă în anul 1762 și cuprinzînd un capitol special, *О учитех словенских... за стго Кирила и Методия, в кое време составили писмена и книги на словенски язык*. Unul din cele mai vechi șase manuscrise ale acestei scrieri care mar-

¹ *Op. cit.*, p. 19,20.

² *Ibidem*, p. 82.

³ Descoperită în manuscrisul *Breviarium ad usum ecclesiae Muraviae*, din Biblioteca Publică din Petersburg (azi Leningrad), publicată de B. Dubík (care crede că provine încă din 1380), în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, t. XCV, 1879, p. 341—349, și reprodușă de A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 190—195 (cf. p. 82).

Slujbele polone au fost prezentate de I. Polkowski; *Cześć. ss. Cyrylla i Metodego w Polsce według ksiąg liturgicznych i legend od końca XIII. wieku*, Cracovia, 1884 (nu am găsit-o la București). Printre altele, se reproduc aici slujbele lui Chiril și Metodie după unele breviare ale episcopiilor din Cracovia și Poznań: slujba din breviarul din 1443, plasată la 9 martie, are șase *lectiones* aproape identice cu cele din slujba moravă; breviarele ulterioare prezintă însă modificări; ultima „redactare“ polonă s-a făcut în timpul episcopului de Cracovia Jerzy Radziwiłł, în anul 1580. (Vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, p. 210.) Avem motive să credem că slujba lui Chiril și Metodie tipărită la Cluj, în 1779, e de origine polonă, întrucît în aceeași carte se găsește și una „S. Cunegundis Virginis, Reginae Poloniae“ (p. 107—110).

chează începutul literaturii bulgare moderne, copiat în 1781 (deci la 19 ani după redactarea originalului, azi dispărut), de către „*Стойку ѱерей на село Котел*” — „Stoiko, preot în satul Kotel” —, viitorul Sofronie Vraceanski, se află astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România (mss. slav nr. 438, capitolul citat la f. 81a—86b; însemnarea la f. 1b). Acesta este așa-numitul „al doilea manuscris al lui Sofronie” (primul a fost copiat de el tot la Kotel, în 1765, cînd Paisie Hilendarski a vizitat acest însemnat sat bulgăresc), fiind adus de cunoscutul prelat bulgar în Țara Românească, unde a căpătat azil în anul 1802, cu sprijinul mitropolitului Țării Românești Dositei Filitti. Se știe că aici, pe teritoriul țării noastre, Sofronie Vraceanski și-a scris celebra sa autobiografie, *Житие и страдания грешнаго Софрония* (probabil, în 1805) și a tipărit prima carte renașcentistă bulgară *Кириакодромѣон, сиреч Недельник* — „Chiriakodromion sau Cazanie” (Rimnic, 1806). După moartea lui, survenită probabil în 1813, într-una din mănăstirile din jurul Bucureștiului, manuscrisul a ajuns în biblioteca episcopului Dionisie Romano al Buzăului (1806—1873), iar de aici, prin donația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în Biblioteca Academiei Române¹.

O a doua lucrare consacrată întemeietorilor culturii slave, de astă dată tipărită la București de unul din fruntașii emigrației bulgare din țara noastră, este: *Кирил и Методий, български просветители* (Chiril și Metodie, luminătorii bulgari), scrisă de L. Karavelov și publicată (fără numele său) în 1875, sub auspiciile „Asociației bulgare pentru răspîndirea cunoștințelor folositoare” (*Българско дружество за разпространение полезни знания*, 64 p.)². Această broșură se

¹ Vezi: A. Teodorov-Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 148—150; St. Romanski, *Нов Софрониев препис на Паисиевата История от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765*, în «*Български старини*», кн. IX, Sofia, 1938; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol. I, p. XIV; V. Kiselkov, *Кирилометодиевският култ в България*, în *Хиляда и сто години...*, p. 347; *История на българската литература*, 2, sub red. lui St. Bojkov (red. resp.), G. Dimov și P. Dinekov, Sofia, 1966, p. 30—82 (autorul capitolelor despre Paisie Hilendarski și Sofronie Vraceanski — Em. Gheorghiev; bibliografia, p. 626—627).

² Vezi *История на българската литература*, 2, p. 487—488 (autorul capitolului despre L. Karavelov — St. Bojkov). Un exemplar din cartea lui L. Karavelov se află la B.A.R. (cota II, 151512).

încadra într-o acțiune mai largă a emigraților bulgari din țara noastră, care împreună cu compatrioții lor au transformat în deceniile 6 — 7 ale secolului trecut sărbătorirea religioasă a lui Chiril și Metodie într-o manifestare mai largă, național-culturală a întregului popor bulgar¹. Într-adevăr, curînd după sărbătorirea solemnă din 11 mai (stil vechi) 1857 de la Constantinopol și Plovdiv, în anii următori, acțiuni similare au avut loc și în alte orașe ale Bulgariei sau din alte țări unde se aflau emigranți, printre care și din țara noastră: Brăila (1863, anul în care se împlinea un mileniu de la misiunea moravă), București (1864), Giurgiu (1868), Galați (1869), Alexandria (1870), Zimnicea, Craiova, Ploiești și T. Măgurele (1870), Constanța și Oltenița (1872), Cîmpina și Slatina (1875)². În broșura sa, L. Karavelov, care se făcea ecoul acestor manifestări, exprima omagiul contemporanilor săi față de marea operă a lui Chiril și Metodie, reamintind, în același timp, unele momente mai importante din istoria poporului bulgar³, ce avea să-și dobîndească libertatea peste doi ani, în urma războiului ruso-româno-turc (1877—1878).

12. *Traducerea românească a Vieții lui Chiril și Metodie (1815)*. Avînd în vedere toate cele spuse pînă aici despre circulația scrierilor slavone și chiar latine consacrate lui Chiril și Metodie în țara noastră, era de așteptat ca cel puțin una din ele să se fi tradus în românește, în cadrul *antologhioanelor*, *mineelor* sau al culegerilor de *vieți ale sfinților*. Într-adevăr, trecînd peste *viețile sfinților* ale lui Dosoftei (Iași, 1682—1686), *Mineele* episcopului Mitrofan de la Buzău (1698), *Mineele* episcopului Chesarie de la Rîmnic (1776—1779), continuate de episcopul Filaret (1780), și mai multe ediții ale *Antologhionului* (Rîmnic, 1705 și 1766; București, 1777),

¹ Vezi V. Sl. Kiselkov, *op. cit.*, p. 353—358.

² Vezi A. Constantinescu, *Contribuții la istoria sălilor publice de lectură bulgare din București (1861—1871)*, în *Studia bibliologica*, vol. II, București, 1967 (litogr.), p. 415—416. Despre L. Karavelov în România, vezi și: Zlatca Iuffu, *Oglîndirea realităților românești în opera lui Liuben Karavelov*, în *Analele Universității București*, Seria Științe sociale, Filologie, an. X, 1961, 23, p. 507—516; Zlatca Iuffu și D. Zavera, *Разпространение на новата българска литература в Румъния...*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 453—454.

³ St. Bojkov, *op. cit.*, p. 487—488.

traduse în cea mai mare parte din grecește (dar și cu recur-gerea, în unele cazuri, la versiuni slavone), tipărituri ce nu cuprind și vieți sau slujbe ale lui Chiril și Metodie (fie la ziua morții lor, 14 februarie, respectiv 6 aprilie, fie la ziua sărbă-torii comune, 11 mai), am găsit în prețioasa culegere de *Vieți ale sfinților*, în 12 volume, tipărită sub îngrijirea mitro-politului cărturar și promotor al învățămîntului în limba română Veniamin Costachi (Tipografia Mitropoliei din Iași și Tipografia Mănăstirii Neamțului, 1807—1815)¹, *Viața și ostenelele cuvioșilor părinților noștri Methodie și ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascalii slovenești* (11 mai)². Textul vieților sfinților a fost tradus din slavona rusă, la inițiativa lui Paisie Velickovski, de ucenicul său Ștefan ierodiaconul³, care a luat ca bază una din edițiile cunoscutei *Книга жити свѣтыхъ*, alcătuită de Dimitrie Rostovski (1651 — 1709); acesta însuși pornise, după acțiunea începută de Petru Movilă, „deștept păstoriu al turmei sale ceii cuvîntătoare“, și continuată de arhiman-dritul Lavrei Pecerska Inochentie Ghizel, de la *Четъи Минеи*, alcătuite pe la 1549, de Macarie, mitropolitul Moscovei, care a folosit manuscrise mai vechi slavone ruse, atît cu traduceri din grecește, cît și cu *vieți* noi, consacrate unor „sfinți“ slavi⁴. Între acestea au intrat, desigur, și *Viețile lui Chiril* (14 fe-bruarie) și *Metodie* (6 aprilie), aceasta din urmă în formă prescurtată, pe baza căroră „Dimitrie Rostovski a alcătuit o nouă viață, comună pentru ambii frați“, bazată însă în cea mai mare parte pe *Viața lui Constantin Filozoful*, cu unele

¹ Descrise în B.R.V., II, nr. 731, 773, 779, 800, 817, 838, 839, 840, 841, 862, 893. Despre activitatea lui Veniamin Costachi, vezi dintre lucră-rile mai noi: Ilie Gheorghită, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Mănăstirea Neamțu, 1946; Gh. I. Moisescu ș. a., *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1958, p. 383—387 (bibliografie, p. 391).

² În *Viețile sfinților din luna lui mai*, Mănăstirea Neamțului, 1813 (în folio, 1 + 296 file), ff. 106b—118b (B.A.R., C.R.V., nr. 840, descris în B.R.V., II, p. 92).

³ Vezi *Prefața* adresată mitropolitului Veniamin Costachi de Dositei, starețul mănăstirii Neamțului și Secului, în fruntea volumului pe septembrie (1807), reprodușă în B.R.V., II, p. 510.

⁴ Vezi *Prefața* mitropolitului Veniamin Costachi, în continuarea celei citate în nota precedentă și reprodușă în *op. cit.*, II, p. 512—517 (citatul la p. 515), iar acum în urmă, de Ilie Gheorghită, *op. cit.*, p. 106—115; vezi și B. St Anghelov, *Kupua u Memođuı...*, p. 367—368.

completări după *Viața lui Metodie* (precum și a sfintului Clement, fost papă al Romei la sfârșitul sec. I e.n.), așezată la 11 mai, ceea ce a și făcut ca ulterior cei doi mari frați cărturari să fie sărbătoriți în Rusia și apoi în Bulgaria la 11 mai (24 mai stil nou) ¹. În această formă, așezată la 11 mai, după mucenicul Mochie, *Viața lui Chiril și Metodie* are următorul titlu în slavona rusă: *Мѣца мая .ѧ. день. Въ тойже день житіе и троуды преподобныхъ отецъ нашихъ Меѳодіа и Кѡнстантина, нареченнаго Кѡрѣла, епископокъ моравскихъ, оучителей славянскихъ* ², cu care corespunde absolut exact titlul din ediția de la Mănăstirea Neamțului.

Continuind colaborarea cărturarilor noștri din toate provinciile, mitropolitul Țării Românești Grigorie, supranumit Dascălul (1823—1834), el însuși ucenic al școlii de la Mănăstirea Neamțului, unde a tradus și tipărit cărți religioase — printre altele, se pare că a participat și la tipărirea *Vieților sfinților* —, a inițiat reeditarea în tipografia mitropoliei, aflată la mănăstirea Căldărușani, a celor 12 volume, care au apărut în 1835—1836 ³. Între acestea, volumul de *Viețile sfinților din luna lui mai* (1836) cuprinde, la p. 159—177, *Viața și ostenelele cuvioșilor părinților noștri Methodie și ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascalii slavonești* ⁴.

Peste aproape un secol de la începerea tipăriturii nemțene, apare la București (1905) o nouă ediție a *Vieților sfinților*, îngrijită și parțial modernizată în privința limbii de arhierul Nifon N. Ploșteanu, care lua ca bază textul tipărit în 1835—1836: *Viața și ostenelele cuvioșilor părinți Metodie și Constantin, care s-a numit Ciril, episcopii Moraviei și dascalii slavonești*, este cuprinsă în vol. IX (București, 1905, format mic, p. 517—576). În sfârșit, această ediție modernă a fost folosită în *Viețile sfinților*, prelucrate de Al. Lascarov-Moldovanu,

¹ Idem, *ibid.*, p. 367. Despre caracterul legendar al *Vieții lui Clement*, scrisă în limba greacă și tradusă apoi în slava veche, vezi, de pildă, P. Di-nekov, K. Kuev, D. Petkanova, *Христоматия* ³..., p. 25.

² Vezi B. Anghelov, *op. cit.*, II, p. 368.

³ Vezi Gh. I. Moisesescu ș.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, p. 403—415.

⁴ Am consultat exemplarul de la B.A.R., cota III, 50778.

vol. I—VII, București, 1934—1942: textul prescurtat al vieții cu titlul *Cuvioșii părinți Metodie și Constantin, care s-a mai chemat și Chiril*, se află în vol. IV, 1937, p. 3—11.

Astfel, prin traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, care păstrează încă parfumul vechilor texte, și prin reeditările ei ulterioare, a ajuns până la noi, e drept, într-o formă intrucitva modificată, *Viața lui Constantin Filozoful*, combinată cu *Viața lui Metodie* (și chiar cu unele date din *Viața sf. Clement*), așa cum le-a aranjat Dimitrie Rostovski. În ce măsură lucrurile stau așa, cititorul se poate convinge din *Anexa II*, în care reproducem aproape integral, cu unele prescurtări, marcate prin [...] ¹, textul ediției din 1813. De aceea vom menționa între paranteze drepte numărul de ordine al capitolelor din cele două *Vieți*, combinate aici, potrivit împărțirii adoptate de editorii moderni ai acestora (cf. textul reprodus parțial mai sus, sub 1).

*

Am constatat, așadar, că tradiția chirilo-metodiană a fost vie și în Țările Române, unde limba slavonă s-a folosit câteva secole ca limbă de cultură. Cărturarii români nu numai că au luat cunoștință de principalele scrieri referitoare la frații Constantin-Chiril și Metodie și la remarcabila lor activitate, dar le-au și copiat, tradus și tipărit, făcându-le cunoscute cititorilor de carte și perpetuind astfel memoria celor doi mari cărturari. Copiile slavo-române ale acestor scrieri, fie că se păstrează în țara noastră, fie că au ajuns cu diverse prilejuri în țările slave și în Grecia, ocupă un loc însemnat între numeroasele manuscrise în care se găsesc aceste scrieri. Valoarea lor constă nu numai în vechimea absolută a unora din ele, ci și în arhaismul sau unicitatea lor.

Cele mai multe dintre aceste copii au fost publicate în decursul ultimelor șapte decenii și au intrat în circuitul științific, unele din ele fiind reproduse în ediții fundamentale.

---

¹ Am omis, pentru a face economie de spațiu, unele părți relatînd mai ales disputele teologice ale lui Constantin-Chiril cu sarazinii (arabii), în Califatul Bagdad (a. 851) și cu hazarii și evreii, în orașul Cherson (cca. 860), precum și extrasul din *Viața lui Clement*.

Fac excepție: copia din mss. slav nr. 135 al B.A.R., cuprinzînd *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă); copia din manuscrisul moldovenesc din sec. al XVI-lea, folosit de Bilbasov, a variantei scurte a *Vieții lui Chiril*; partea a doua din manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov, nr. I, B. 1, cuprinzînd același text, copia din mss. nr. 482 de la Hilandar a extrasului din opera lui Constantin Kostenetki. La acestea se adaugă mențiunile din tipăriturile vechi românești, slujba în limba latină tipărită la Cluj (1779) și traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, mai puțin cunoscute literaturii științifice și cea din mss. nr. Q.XVI, 29 (incomplet) din Biblioteca Publică de la Leningrad.

Făcînd o prezentare de ansamblu a tuturor acestor texte, cu unele ilustrări, credem că am putut demonstra valoarea còpiilor și traducerii românești și contribuția cărturarilor din țara noastră la păstrarea și difuzarea unora dintre cele mai interesante texte din istoria culturii bizantino-slave, referitoare la prodigioasa activitate a fraților Constantin-Chiril și Metodie, care constituie una din gloriile străvechiului oraș Salonic, fiind recunoscuți, pe drept cuvînt, drept ctitori ai culturii scrise a popoarelor slave.

A N E X A I

Die XI. Martii

(p. 48)   *SS. CYRILLI ET METHODII EPISCOPORUM*
 Duplex.
 De Communi Conf. Pont.
 Sine ulla mutatione ratione
 numeri pluralis.

Oratio

Omnipotens sempiterne Deus, qui nos per Beatos Pontifices et Confessores tuos Cyrillum et Methodium ad unitatem fidei Christianae vocare dignatus es; praesta, quaesumus: ut qui praesenti eorum festivitate laetamur, ipsorum etiam meritis gloriam consequi mereamur aeternam. Per Dominum nostrum. Etc. |

Laudemus viros gloriosos. De Communi.

Lectio IV

Cyrillus vitae sanctitate, rerumque, gestarum gloria maxime illustris fuit. Nicolao primo summo Pontifice Sancti Clementis Papae corpus Romam ab illo advectum, atque in templo, quod in eiusdem beatissimi Martyris honorem antea exstructum fuerat, reconditum est. Methodium fratrem habuit vitae genere, ac moribus plane germanum, quem ab Hadriano secundo ad fidem propagandam missum Joannes octavus testatur.

R[esponsorium]. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum: * Manus enim mea auxiliabitur ei.

V[ersus]. Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non nocebit ei. Manus enim.

Lectio V

Multarum Regionum gentes, una cum earum Regibus ad Christi fidem perduxere, ac imprimis Svatoplucum, qui apud Moravos late imperabat.

Hujus exemplo Borzivojus Boëmorum Dux, tum ejus uxor Ludmilla Martyrio quam principatu clarior, liberique baptismum susceperunt. Ita Christi fides in Boëmiam finitimasque provincias fuit inducta, quae consequentibus deinde temporibus per eosdem est mirifice propagata.

R. Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea. * Manus enim mea auxiliabitur ei. |

V. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. Manus.

Lectio VI

Delatus ad Joannem octavum Methodius, quod ab Apostolicae sedis dogmatibus deflecteret, Romam est accitus. Coacta Synodo, cum fidem suam omnibus probavisset, ab eodem Pontifice, magno cum honore dimissus, ac Moraviae Principi diligenter commendatus fuit, universis eidem parere iussis. Multa deinde passus, cum maximas, quibus premebatur, angustias eidem Pontifici indicasset, consolatorias ab illo literas meruit accipere, quibus

ad fortiter agendum est summopere animatus. Cyrilli corpus illo ipso in templo S. Clementis, quod eiusdem beatissimi Papae sacris reliquiis ditaverat, una cum Methodii cineribus religiosissime asservatur.

R. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est.* Ipse intercedat pro peccatis omnium populorum.

V. Ipse est qui contempsit vitam mundi et pervenit ad coelestia regna. Ipse intercedat. Gloria Patri. Ipse intercedat.

In III. nocturno

Vigilate, quia nescitis. Etc.

De Communi secundo loco.

Missa

Sacerdotes etc. Orat. pt.

(Din: *Officia novissima sanctorum*, Cluj, 1779, p.48—50).

A N E X A II

{f. 106 b)

Întru aceeași zi [11 mai].

VIAȚA ȘI OSTENELELE CUVIOȘILOR PĂRINȚILOR NOȘTRI METHODIE ȘI ALE LUI CONSTANTIN CARELE S-AU NUMIT CHIRILL, EPISCOPIOR MORAVIEI, DASCALII SLOVENEȘTI

[C. II]. În vremile lui Leon Armeanului și ale lui Mihail Travlului, carele și Valvos s-au numit, luptătorilor de icoane împăraților grecești, apoi și ale lui Theofil, fiului lui Mihail, au fost în cetatea Thesalonicului un bărbat de bun neam și bogat, cu numele Leon, cu dregătoria ostaș, cu boeria sutaș, avînd soție cu numele Maria. Acela au născut pre acești doi luminători ai lumii și luminători ai părților slovenești, pre Methodie și Constantin, carele s-au numit mai pre urmă întru sfînta shimă Chirill.

{f. 107 a)

[M.II]. Deci mai întîiu Methodie, ca cel mai mare cu nașterea, în vîrstă au venit și în polcurile ostășăști slujia, și împăratului cunoscut era, și voevod de dînsul s-au pus, și în părțile ce să hotăria cu slovenii l-au trimis. Și aceasta, du pre rînduiala lui Dumnezeu, că să se învețe limba slovenească, ca cel ce vrea să fie la aceia mai pre urmă

învățătoriu duhovnicesc și păstoriu într-o vreme. Și petrecînd în rînduiala voievozească ca la zece ani și, una deșertăciunea gîlcevilor vieții socotindu-o, iară alta supărîndu-să de gonirea pre carea împăratul Theofil luptătoriu de icoane o rădicase asupra celor dreptcredincioși, au lăsat voevozia și pre toate cele frumoase ale lumii aceștia și, ducîndu-să la muntele Olimbului, întru monahiceasca rînduială s-au tuns; și slujia împăratului ceresc, în chipul ingeresc, ostășindu-să asupra nevăzuților vrăjmași ai duhurilor răutății.

[C.II]. Iară fericitul Constantin, cel ce s-au născut după Metodie, din scutece arăta întru sineși oarece minunat. Căci, cînd maica lui, după naștere, l-au dat pre el la mănăstire, ca să-l hrănească pre dînsul cu țitele sale, el nicidecum nu voia să sugă țitele cele streine, fără numai ale singurei maicii sale, ca nu cu strein lapte să se hrănească pruncul cel de buni părinți, și să minuna de aceasta născătorii lui.

[C. III]. Iară cînd au fost pruncul de șapte ani și începea a să învâța carte, au văzut un vis minunat și l-au spus pre acela tatălui și maicii sale, zicînd: „Un voevod oarecarele au adunat pre toate fecioarele cetății noastre și au zis cătră mine: «Alege-ți ție dintru acestea pre carea vei voi întru însoțire, ca să-ți fie ție ajutătoare întru toate zilele vieții tale». Iară eu, căutînd, mi-am ales pre una mai bine împodobită decît toate, cu fața luminoasă și cu toate podoabele cele de mult preț înfrumusețată, al căriia numele era Sofia.”

Iară născătorii socotînd videnia aceea și pre Sofia fecioara cunoscînd că iaste înțelepciunea lui Dumnezeu, ceea ce era să se dea pruncului de la Dumnezeu, să bucura cu duhul și-l învâța pre acela cu de-adinsul totdeauna, nu numai cetirea cărților, ci și obiceiul cel bun plăcut lui Dumnezeu, povățuindu-l la înțelepciunea cea duhovnicească și cuvintele lui Solomon cătră dînsul grăindu-le: „Fiule, cinstește pre Domnul, și te vei întări; păzește poruncile, și vei trăi, și cuvintele lui Dumnezeu le scrie pre tăblițele inimii tale, și numește pre înțelepciune soră ție, iară pre înțelegere cunoscută ție să o faci; că iaste aceasta mai frumoasă decît soarele și decît tocmirea luminii a tuturor stelelor”. |

Și învățându-se pruncul carte, sporia cu ținerea de minte și cu înțelegerea mai mult decât toți vîrstnicii săi, și avea dragoste mare cătră sfîntul Grigorie Bogoslovul, pre ale căruia și cărțile totdeauna le cetia, și multe dintru acele cuvinte și tîlcuiri le învăța de rost; și au scris și laudă sfîntului, așa pre un părete o cruce închipuind; supt acea cruce au însemnat pre aceste cuvinte: „O, arhiereule al lui Dumnezeu, Grigorie, cuvîntătoriule de Dumnezeu! Tu cu trupul om ai fost, iară cu viața înger te-ai arătat; pentru căci gura ta ca serafimii cu laude pre Dumnezeu au proslăvit, iară învățăturile tale cele dreptcredincioase lumea toată au luminat. Deci, rogu-te pre tine priimește-mă și pre mine cel ce caz la tine cu credință și cu dragoste, și-mi fii mie învățătoriu și luminătoriu părinte!”

Întru acele vremi murind împăratul Theofil, au stătut după dînsul la împărăție Mihail, fiul lui, cu maica sa cea binecredincioasă, împărăteasa Theodora. Și era încă împăratul acela prunc mic, lîngă carele era puși păzitori trei boiari mari: Manoil, păzitorul de palat, Theoctist patrichiul și Dromi logothetul. Acestui logothet cunoscuți era părinții lui Methodie și ai lui Constantin, și auzind logothetul de istețimea minții copilului Constantin, au trimis după dînsul ca să se învețe împreună cu tînărul împărat Mihail, carele să învăța carte, ca, căutînd împăratul la istețimea minții lui Constantin, să se sîrguiască și singur a să învăța degrab.

Iară pruncul s-au bucurat de aceasta foarte, și pre cale să ruga către Dumnezeu cu rugăciunea lui Solomon, zicînd: „Dumnezeul părinților și Doamne al milii, cel ce ai făcut pre om, dă-mi mie înțelepciunea ceea ce șade pre scaunele tale, și nu mă lepăda pre mine de la slugile tale; că eu sînt sluga ta și fiul slujnicii tale. Dă-mi ca să cunosc ce iaste plăcut ție și să-ți slujesc ție, Domnului Dumnezeului meu, întru toate zilele vieții mele!”

[C. IV]. Și ducîndu-l în Țarigrad, și dascălilor împărătești dat fiind, degrab s-au învățat toată înțelepciunea cea dinafară, și gramatica, și facerea de stihuri a lui Omir, retorica și filosofia, aritmetica și astronomia, și musica, și toate ellineștile meșteșuguri; și era de mirare dascălilor săi pentru atita istețime a minții sale. Și s-au numit mai pre urmă filosof, de vreme ce au sporit la înțelepciune mai

mult decît alții. Și nu numai în limba ellinească era înțelept, ci și la alte limbi, pentru că scriptura latinească bine o învățasă, și vorbirea sirienească și alte limbi streine au deprins, și-l iubia pre el foarte logothetul, una pentru înțelepciune, iar alta pentru întreaga înțelepciune¹ și pentru obiceiurile cele îmbunătățite, de care plin era pruncul cel ce la vîrstă acum venisă. Pentru că darul lui Dumnezeu lăcuia în inima lui cea curată, povățuindu-l pre el la tot lucrul bun.

Care lucru văzîndu-l întru dînsul stăpînul său logothetul, îl cinstia pre el prea mult, și era Constantin cel întîiu pázitoriu de casă în curtea logothetului, avînd stăpînire peste toți și întru împărăteștile palaturi ca să umble el cu îndrăzneală fără de opreală, oricînd ar fi voit, i să dedese stăpînire, că și împăratului era iubit.

Era la logothetul o fiică duhovnicească, din scaldătoarea sfîntului botez primită, fecioară frumoasă foarte și de mare neam, pre carea după părinți întru a sa purtare de grijă o avea. Deci voia logothetul ca să o însoțească pre dînsa cu Constantin, și în tot chipul să ruga de aceasta, cu multe cuvinte îndemnînd pre Constantin spre însurare și făgăduindu-i, împreună cu bogăția, de la împăratul cîinste de mare boerie.

Iară fericitul Constantin, fugind de lume și de la toate cele din lume, s-au dus în taină la gura Boazului, și acolo, într-o mănăstire intrînd, au luat pre sineși chipul monahicesc; și au fost pentru dînsul nu numai de la logothetul, ci și de la împăratul cercare multă. Și după șase luni abia l-au aflat pre el ca pre o vistierie în chipul monahicesc ascunsă și, cu sila din mănăstire luîndu-l, în Țarigrad l-au întors, ca să nu fie făclia supt obróc, ci în sfeșnic. Și l-au silit pre dînsul ca să ia treapta preotească.

Patrierhind atuncea preasfințitul Methodie, și acum eresul luptării de icoane de la biserică să pierdusă. Apoi vivliothicariu în biserica cea sobornicească a sfîntei Sofiei și dascal al filosofiei au pus pre Constantin.

[C. VI]. Iară după cităva vreme, agarenii cei ce stăpîniia Siria, carii pre vremea împăratului Theofil pre

---

¹ „Întreaga înțelepciune“ traduce aici slavon. rus. *целомы-опue* — „castitate, neprihănire“.

puterea oștii grecești, cu slobozirea lui Dumnezeu pentru păcate, o au biruit și pre cetatea cea prea frumoasă Amoreia o au stricat, precum de aceasta în șase zile ale lunii lui martie întru pătimirea sfinților 42 de mucenici celor din Amoreia din destul s-au scris, aceia mândrindu-se întru puterea lor și batjocorind pre creștini, la Țarigrad o hulă asupra preasfintei Troițe au trimis, zicînd: „Cum voi, creștinii, zicînd că iaste unul Dumnezeu, îl despărțiți pre acela în trei, mărturisind pre Tatăl și pre Fiul și pre Duhul? Deaca puteți, să ne arătați aceasta aiave, apoi să trimiteți la noi pre acest feliu de oameni carii ar putea să vorbească cu noi pentru credința voastră și să ne dovedească pre noi!”

(f. 108 b)

Iară împăratul, sfătuindu-să cu preasfințitul patriarh, au trimis la sarachini pre Constantin filosoful, dîndu-i lui pre doi asincriți¹ înțelepți. Și s-au dus fericitul acolo, apostolește duple Hs. rîvnind și dorind ca pentru dînsul să pătimească și ajungînd la cetatea stăpînitorului sarachinilor, carea să numia Samara, carea stă aproape de rîul Eufratului, întru carea stăpînitoriul sarachinilor Amirmumi viețuia. Și era acolo și creștini petrecînd între sarachini, și era pre ușile lor dinafară zugrăvite chipuri drăcești, cu porunca stăpînirii sarachinilor. Pentru că aceia îngreșindu-se de creștini ca de niște draci și întru ocară și batjocură pre dîșii avîndu-i, au poruncit ca pre ușile fieștecăruia creștin să fie închipuit drac.

Și au zis sarachinii cătră Constantin filosoful creștinesc: „Oare poți, filosofule, să cunoști ce semn iaste acesta?” Iară el le-au răspuns: „Chipuri de draci văz însemnate și mi să pare cum că creștini acolo înlăuntru viețuiesc, iară dracii, neputînd ca să viețuiască înlăuntru cu creștinii, fug de dîșii și afară petrec; iară unde nu sînt dinafară de aceste chipuri drăcești, acolo dovedit lucru iaste că înlăuntru viețuiesc cu oamenii cei uniți cu dîșii.”

Și fiind Constantin la masă în palaturile domnești, înțelepții sarachinilor au zis cătră dînsul: „Vezi, filosoafe, acest minunat lucru, că prorocul Muhammet ne-au adus noă bună învățătură de la Dumnezeu și au întors pre

¹ Secretari (gr. ἀσκηρητις < lat. *a sēcrētis*).

mulți oameni, și toți ne ținem tare de legea lui, necătînd nimic. Iară voi, creștinii, legea lui Hs. ținînd, unulăsa, altul într-alt feliu crede, și face precum fieștecăruia din voi îi iaste plăcut. Pentru că atîta de mulți sint între voi neîmpreună glăsuiți și deosebiți cu credința și cu viața, dintru carii fieștecărele într-alt chip crede și învață și într-alt chip își rînduiește viața, precum cei ce sã numesc monahi, carii poartă haine negre, iară toți creștini sã chiamă.”

Răspuns-au fericitul Constantin: „Doaă lucruri mi-ați pus mie înainte pentru credința creștinească întru Dumnezeu și pentru legea lui Hs., ceea ce prin lucruri sã împlinește, cum că nu întru un chip cred și petrec cei ce sã numesc creștini. Deci vã răspund mai întîiu pentru credință: Dumnezeul nostru iaste ca noianul mării, lărgime și adincime nemăsurată; pentru că neajuns iaste de mintea omenească și nespus cu cuvintele omenești, precum de dînsul sfîntul proroc Isaia au zis: «Neamul lui cine-l va spune?» De unde și sfîntul apostol Pavel, învățătorul nostru, au strigat, zicînd: «O, adincul bogăției și al înțelepciunii și al cunoștinții lui Dumnezeu! Cit sint de necercate judecățile lui și neurmăte căile lui». Deci, întru acel noian mulți de cei ce sã sîrguesc a căuta pre Dumnezeu intră. Și cei ce sînt cu mintea puternici și au cîștigat ajutoriu pre singur Domnul, aceia fără de primejdie înnoată pre marea cea neajunsă a lui Dumnezeu și află bogăția cunoștinții și a mintuirii. Iară cei ce sînt la minte slabi, și de ajutorul lui Dumnezeu pentru singură părerea lor s-au lipsit; aceia ca în niște putrede corăbii de înotare atingîndu-se, sã ispitesc ca sã înnoate noianul acela și, neputînd, unii sã îneacă căzînd în eresuri și în rătăcirii, iară alții cu ostenele abia răsufală de nedomerire și de îndoire învăluindu-se. Pentru aceea, mulți, precum ziceți, între creștini sã deosebesc cu credința. Deci într-acest feliu pentru credință am zis.

Iară pentru fapte vã adevăresc așa: Legea lui Hs. nu iaste alta, fără numai aceeași pre carea o au dat Dumnezeu lui Moisi în Sinae, adevă a nu uide, a nu fura, a nu curvi, a nu pofti și celelalte. Pentru că au zis Domnul nostru: «N-am venit sã stric legea, ci sã o împlinesc». Și spre săvîrșire suindu-ne pre noi, ne-au dat sfat de viață curată,

(f. 109 a)

fără de însurare, păzirea fecioriei și alte lucruri alese, spre plăcerea lui Dumnezeu cea mai bună, care sînt ducătoare la viață prin calea cea strîmtă și cu scîrbe. Însă nu ne silește la aceasta, să nu fie aceea. Pentru că au zidit Dumnezeu pre om între ceriu și între pămînt, între îngeri și între dobitoace; deci cu cunoștința și cu cugetul l-au despărțit de dobitoace, iară cu mînia și cu pofta l-au despărțit de îngeri și i-au dat slobodă voe, ca orice voiește face, și la ce să apropie, cu aceea să și unește: ori cu îngerii să împărtășește, slujind lui Dumnezeu, precum îl învață înțelegerea lui cea luminată; sau cu dobitoacele cele fără de minte părtaș să face, slujind poftelor trupești fără de înfrînare. Și de vreme ce de sineși stăpînitoriu au făcut Dumnezeu pre om, pentru aceea de înțelegerea cea de voe a noastră, iar nu de silă voiaște ca să ne mîntuim noi, și zice: „Cel ce voiaște să vie după mine, să-și ia crucea sa și să vie după mine, și cel ce poate să încape, încapă! • Deci creștinii cei ce cred întru dînsul, unii prin cale mai lesnicioasă, adecă prin legea firii, întru cinstită însoțire cu întreaga înțelepciune viețuind, cu înțelegere spre dînsul călătoresc. Iară alții, sirguindu-se a fi mai fierbinți cătră dînsul și mai desăvirșiți robi ai lui, să ating și de cea mai presus de fire viețuire, asemenea cu a îngerilor, și strîmtă cale petrec. Pentru aceia unii între creștini să deosebesc cu viața.

(f. 109 b)

Iară credința voastră și legea nu are nici un felu de nelesnire, nu ca o mare, ci ca un pîriu mic, pre care fiește-carele, și mare, și mic, fără de mare osteneală poate să-l pășască. Pen|tru că nu iaste întru credința voastră și legea vreun lucru dumnezeesc și de Dumnezeu însuflat, fără numai obiceiuri omenesti și socoteală trupească, pre carea puteți cu lesnire să o faceți. Și nu v-au pus voaă dătătoriu de lege Muhamet al vostru vreo poruncă grea de purtat, neoprindu-vă pre voi despre mînie și despre poftele cele fără de rînduială, ci și mai ales v-au slobozit pre voi de toate. Pentru aceea cu un gînd vă țineți de legea Lui, ca de cea dată voaă despre poftele voastre. Iară Mîntuitorul nostru Hs. nu așa, pentru că, singur fiind preacurat și izvor a toată curăția, voiaște ca robii lui curat să viețuiască, ferindu-se de toate poftele și cu curăție de

cel curat să se apropie ; că întru împărăția lui nu va intra nici un lucru spurcat.”

[.....]

(f. 110b)

Niște întrebări și răspunsuri ca acestea și altele mai multe s-au întâmplat lui Constantin întru întrebările cele cu înțelepții sarachinilor, în multe zile, și nebiruit au rămas creștinescul filosof, ajutându-i lui dumnezeescul daru. Iară sarachinii întru toate punerile împotrivă și întru socotelele lor au rămas de dînsul rușinați. După aceea, neputînd ca întru cuvinte să biruiască pre cel nebiru[it, i-au dat lu în taină otravă de moarte să bea. Iară Domnul, cel ce au zis: „Deacea cevași de moarte veți bea, nu va vătăma prevoi”, acela au păzit pre robul său întreg și nevătămat și l-au întors pre acela sănătos, cu cinste și cu daruri, de la boiariul sarachinilor slobozindu-să.

(f. 111 a)

Iară după ce s-au întors fericitul Constantin la Țarigrad și laudă de la împăratul și de la preasfințitul patriarh pentru osteneala sa cea plăcută lui Dumnezeu luînd, s-au așăzat la un loc liniștit și lua aminte de mîntuirea sa, hrană avînd din purtarea de grijă a lui Dumnezeu, spre carele nădăjduia.

[.....]

[C. VII, M. III]. După aceea s-au dus la Olimb, la Methodie, fratele său cel mai mare, și cu dînsul au început împreună a viețui, în nevoințele monahicești întru postnicie petrecînd, întru rugăciuni și întru cetirea cărților totdeauna îndeletnicindu-se.

[C. VIII, M. IV]. Întru acea vreme au venit la împăratul Mihail soli de la cozari, zicînd: „Noi din început pre un Dumnezeu știm, carele iaste preste toate, și aceluia ne rugăm, închinîndu-ne la răsărit, însă obiceiuri oarecare de rușine ținem ; că evreii ne îndeamnă pre noi ca să luăm credința lor, și acum mulți din noi la credința evreiască s-au lipit. Așijderea și sarachinii la a lor credință ne pleacă pre noi, zicînd că «a noastră credință mai bună iaste decît a tuturor iimbilor». Pentru aceea de la voi, cu carii vechiu prieteșug și dragoste ținem, căutăm sfatul cel de folos noaă și cerem ca să trimiteți la noi pre oarecarele bărbat cărturariu din voi, carele să poată a să întreba cu evreii și cu sarachinii și de-i va birui, apoi a voastră credință o vom primi.”

(f. 111 b)

Atuncea împăratul Mihail cu preasfințitul patriarh Ignatie, carele era după sfântul Methodie, făcînd cercare pentru Constantin filosoful, l-au chiebat pre el de la muntele Olimbului și doria ca să se ducă la cozari, spre propoveduirea lui Hs. Iară el și a muri pentru Hs. dorind, cu oserdie au voit calea aceia și au rugat pre fratele său, pre fericitul Methodie, ca pre cel ce știa din parte limba slovenească, ca să meargă împreună cu dînsul la ascultarea apostolească, ca să lumineze pre cei necredincioși cu lumina sfintei credințe. Deci nu s-au lepădat și Methodie a merge cu dînsul pentru Hs., și s-au apucat amîndoi împreună de călătorie, ca acela cu bogosloveștile cuvinte, iară celălalt cu rugăciunea cea priimită de Dumnezeu să poată, ajutorindu-le lor dumnezeescul daru, a mîntui sufletele cele pierdute.

Și ajungînd la cetatea Hersonului, carea să hotărește cu cozarii, au zăbovit acolo vreme multă, pînă ce s-au învățat bine limba căzăcească: că vorbiia cozarii cu limba slovenească¹. Tot acolo și limba evreiască s-au deprins. Și pre oarecarele samarinean cu fiul lui l-au adus la sfînta credință și la botez.

Și auzind de moaștele sfîntului sfințit mucenic Clement, papa Romii, cum că în mare zac, au îndemnat pre episcopul Hersonului spre căutarea cinstitelor acelor moaște.

(f. 112 a)

[.....]

[C.IX]. După aceasta s-au dus la cozari și s-au priimit cu cinste de cagan, boiariul cozarilor: că și scrisoare de la împăratul grecilor cătră cagan avea. Și multă întrebare au avut acolo fericitul Constantin cu cozarii și cu iudeii și cu sarachinii. Că Constantin mai multă învățătură avea decît Methodie, fiindcă Methodie pre anii tinerețelor sale întru ostășire, iară nu întru învățatura cărții i-au cheltuit, și la puterea cea de voevod carea o avea el, și la lucrurile norodului, mai mult decît la cetirea cărților i-au fost îndeletnicirea lui. Iară Constantin din tinerețe întru învățatura cărții și întru cercarea înțelepciunii au fost crescut, și întru dumnezeiasca scriptură foarte iscusit,

---

¹ Confuzie apărută în Rusia veche.

și întru cuvinte puternic, gata fiind împotriva a toată întrebarea să dea răspuns.

Deci Constantin pentru toate să întreba cu necredincioșii, iară Methodie cu rugăciunea sa cea plăcută lui Dumnezeu ajută lui Constantin. Și au grăit către dînsul unul din cozari: „Voi, grecii, rău obicei aveți, pentru că puneți la voi pre alt împărat în locul altuia, dintru alt neam, din prost, iară nu împărătesc, precum acum, după Nichifor, ați pus împărat pre Mihail Curopalatul, carele au fost unul din boiari. Apoi, lepădîndu-l pre acela, ați pus pre Leon Armeanul, carele au fost din neam prost. Și, ucigîndu-l pre acela, ați pus pre Mihail Travlul, carele era de neam din Amoreia. Iară la noi nu așa, ci avem pre ai noștri cagani (adecă împărați) din casa și din neamul caganilor, și nu într-alt-chip cineva la noi împărătește, | de nu va fi din seminția împărătească.”

(f. 112 b)

Iară fericitul Constantin la aceasta cu scurte cuvinte au răspuns: „Oare rău au făcut Dumnezeu cînd pre neplăcutul lui împărat Saul l-au lepădat, iară pre David, bărbatul cel după inima sa, de la turmele dobitoacelor l-au ales?” Și au tăcut la aceasta cozariul.

După aceia iarăși cozariul au zis: „Voi, ținînd cărțile în mîini, spuneți dintru dînsule pilde; iară noi nu așa, ci din gurile noastre pre toată înțelepciunea o grăim, nemîndrindu-ne în scripturi, precum voi vă mîndriți, că înlăuntru avem ca cum înghițită întru noi înțelepciunea.”

Grăit-au Constantin: „De ai întîmpina vreun om gol, care are zice: «Multe haine și aur și averi am!», oare l-ai crede pre el, gol pre el și nimic în mîini avînd văzîndu-l?”

Răspuns-au cozariul: „Ba nu, că de ar fi avut ceva, n-ar fi umblat gol”.

Grăit-au Constantin: „Deaca tu ai înghițit pre toată înțelepciunea, precum te lauzi, apoi spune-mi mie cîte neamuri au trecut de la Adam și de la Moisi și care neam și pre care parte a pămîntului ș-au avut stăpînierea sa?”

Și neputînd la aceasta în potrivă să răspundă ceva cozariul, au tăcut. Iară Constantin i-au răspuns: „Deci

nici eu nu te crez pre tine, că ai fi înghițit pre toată înțelepciunea și fără de cărți ai fi înțelept.”

[.....]

(f. 116 b)

[C.X]. [...] O întrebare ca aceasta împreună cu iudeii a fericitului Constantin filosoful pentru creștineasca credință au fost la multă vreme, pentru că multă vreme au zăbovit împreună cu fratele său la cozari, în toate zilele eșind și întrebându-să cu necredincioșii iudei înaintea lui cagan. Pre care întrebări ale lui, după aceea, fericitul Methodie, fratele lui, învățătorul cel slovenesc, în opt cuvinte le-au alcătuit, iară aicea puține din cele multe s-au pomenit.

[C. XI]. Și nu numai cu iudeii, ci și cu sarachinii nu puțin s-au întrebat și pre toți i-au biruit cu darul Domnului nostru, celui ce au făgăduit să dea robilor săi gură și înțelepciune, cării nu vor putea să se împotrivescă sau să răspundă toți cei ce să vor pune voaă împotrivă. Și au crezut întru Hs. cagan (domnul cazarilor) și boiarii lui, și din norod mulțime și au luat sfântul botez, însă nu toți, ci oarecare parte.

După aceea, cuvioșii dascali Constantin cu Methodie, bine sădind sfânta credință întru cozari, au voit să se întoarcă între ale sale, lăsând cozarilor în locurile lor pre preoții cei ce de la Herson mersese. Deci au scris cagan la împăratul grecesc mulțemire, zicând: „Pre niște bărbați ca aceștia învățați ne-ai trimis noaă, stăpîne, carii luminos ne-au încredințat că iaste adevărată creștineasca credință și la aceia ne-au învățat pre noi. Deci luminându-ne noi prin sfântul botez, am poruncit întru stăpînirea noastră ca tot cel ce va voi, să se boteze, și nădăjduim că și tot pămîntul nostru întru creștinească săvîrșire va veni; și sintem priiateni ai împărăției tale și gata la slujba ta, oriunde vei avea trebuință.”

Și slobozind cagan pre fericirii aceia învățători, pre Constantin și pre Methodie, le da lor daruri multe, ci ei n-au priimit darurile, zicând: „Dă-ne noaă cîți robi grecești ai aicea, pentru că aceia ne iaste noaă mai mare decît toate darurile”. Și au adunat de cei robiți ca la doaă sute,

și i-au dat lor, și s-au dus în calea lor, bucurându-se și mulțumind lui Dumnezeu.

[.....]

(f. 117 a)

[C.XIII]. Și mergînd ei la Țarigrad, s-au priimit de împăratul și de patriarhul și de tot soborul, cu multă cinste și cu bucurie, ca apostolii lui Hs. cei ce au propoveduit la neamuri, și voia ca să-i ridice pre dînșii la treapta arhierască, iară ei foarte să lepăda de o vrednicie ca aceia. Deci pre Methodie l-au silit ca să fie igumen în mănăstirea ce să numiia Polidron, iară Constantin lîngă biserica sfinților apostoli petrecea.

[C. XIV, M.V.]. După aceasta, ceilalți domni ai limbii slavonești, Rostislav și Sviatopolc ai Moraviei și alții, carii priimise din parte atuncea creștineasca credință, însă tainele eii încă neînțelegîndu-le, și auzind cum s-au luminat țara cozarilor învățîndu-se de doi dascalii ce venise de la greci, au trimis la Constantinopoli, la împăratul Mihail, zicînd: „Norodul nostru de închinarea idolească s-au lepădat, și dorește ca să ție legea creștinească, însă nu avem un învățătoriu ca acesta, carele ne-ar fi învățat pre noi desăvîrșit sfînta credință și prin a noastră limbă la legea cea blagocestivă ne-ar fi povățuit. Deci, rugămu-ne ție, stăpîne, grijaște de mîntuirea noastră și trimite-ne noă un episcop și învățătoriu ca acesta, pentru că de la voi întru toate țările legea cea bună iase!”

(f. 117 b)

Iară împăratul cu patriarhul și cu tot sfințitul sobor sfătuindu-se, iarăși pre fericitul Constantin cu Methodie chiemîndu-i, i-au rugat ca să se ducă la părțile slavenești, ca să-i învețe, precum și la cozari s-au dus. Și au silit pre sfîntul Constantin, măcar și nevrînd ca să ia vrednicia arhierască. Iară el mai întîiu s-au postit patruzeci de zile și ajutîndu-i lui darul sfîntului Duh, au aflat azbuchele slavenești, care avea întru sineși treizeci și opt de slove, ca să poată preface cărțile grecești în limba slavenească, la care | lucru cu ajutoriul lui Dumnezeu îi ajuta lui și fericitul Methodie. Și dintîiu au început a tălmăci Sfînta Evanghelie de la Ioan: «Întru început era Cuvîntul» și celelalte. Și o au arătat aceasta împăratului și patriarhului și la tot soborul, și toți de aceasta cu bucurie au pro-

slăvit pre Dumnezeu. Apoi s-au apucat de cale, avînd de ajuns îndestulare de toate cele de trebuință din dările împărătești.

[C.XV]. Și ajungînd ei la părțile slavenesti, pretutindenea cu cinstite întîmpinări priimiți era de boiari și de norodul cel prost. Iară mai ales în Moravia de domnul Rostislav, unde îndată au poruncit ca să adune mulțime de copii și să-i învețe pre dînsii azbuchele și cărțile cele de nou tălmăcite: Ceasoslovul și Psaltirea și altele.

Și au zăbovit acolo patru ani și mai mult, și au luminat pre toate părțile slavenesti, și întru blagocestiva credință le-au întărit, și pre toate cărțile cele trebuincioase spre rînduiala bisericească din limba grecească în cea slavenească le-au tălmăcit, precum Evanghelia și Apostolul și Liturghia și celelalte. Și au început în limba slavenească a săvîrși dumnezeiasca Liturghie și toată cîntarea bisericească. Și auzind de aceasta mulți arhieriei și preoți, iară mai ales cei de la Apus din limba românească¹, au început a răpști că cu o streină limbă de nou luminată săvîrșesc Liturghia.

[C.XVI]. Pentru că zicea: „Că numai cu trei limbi, cu care au fost scris titlul cel de pre cruce, să cade să se săvîrșească dumnezeiasca Liturghie: evreiaște, grecește, românește. Însă sfinții învățători slavenesti au răspuns unora ca acelora: „Întocmai Dumnezeu ploaă preste toți și răsare lumina soarelui. Și grăiaște și David: «Toată suflarea să laude pre Domnul!» Și iarăși: «Strigați Domnului tot pămîntul, cîntați Domnului cîntare noaă!» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească pre Domnul.”

[C.XVII, M.VI]. Și auzind pentru dînsii și Nicolae, papa Romii ceii vechi, au scris la dînsii cu dragoste, chiemîndu-i pre ei la Roma, și s-au supus doririi lui și au mers la dînsul. Însă neajungînd încă ei la Roma, s-au prestăvit papa Nicolae, iară în locul lui au stătut Andrian, ci și acela bucuros au fost de dînsii, pentru că auzind că să

---

¹ În loc de *română*; în ed. din 1905: *latinească*.

(f. 118 a)

apropiia ei la cetatea Romii, și încă și din moaștele sfântului sfințit mucenic Climent, papa Romii, oarecare părtică (precum mai sus s-au zis) cu sineși purtînd, i-au întîmpinat pre dînșii cu cînste și au fericit ostenelele lor cele asemenea cu ale apostolilor. Și iubită priimire făcîndu-le, le-au dat lor odihnă. Și lăudînd tălmăcirea cărților cea în limba slavenească, și Liturghia cea făcută în limba slavenească întărind-o, au pus anathema asupra protivnicilor, celor ce ar îndrăzni a cleveti sau a huli cetirea și cîntarea și liturghia slavenească. Și săvîrșia sfinții aceștia învățători, împreună cu Methodie, Constantin sfînta liturghie slavenește în mijlocul Romei întru slava lui Hs. Dumnezeu, celui prin toate neamurile propoveduit și slăvit.

[C.XVIII, M.VII]. Și zăbovindu-se ei în Roma, s-au bolnăvit sfîntul Constantin, și au luat de la Dumnezeu descoperire întru videnia ce i s-au făcut lui de înștiințarea pentru sfîrșitul său, și să veselii cu duhul toată zioa aceea, cîntînd aceasta: „De cei ce mi-au zis mie, merge-vom în curțile Domnului; veselitu-mi-s-au duhul, împreună mi s-au bucurat inima”. Iară a doua zi au luat pre sineși sfînta shimă și numit au fost Chirill. Și zăcînd în boală cincizeci de zile, după aceea încredințîndu-și episcopia sa fratelui său celui mai bătrîn, Methodie, ș-au dat duhul său la Domnul, și s-au îngropat cu slavă în biserica sfîntului Climent, întru carea și părticica sfîntelor moaște ale lui Climent cea adusă de dînșii s-au pus.

[M.VIII—XVIII]¹. Iară după sfîrșitul sfîntului Chirill, cuviosul Methodie s-au pus episcop al Moraviei și, ducîndu-să la dînsa, își avea scaunul său în cetatea Pannonia, la locul sfîntului apostol Andronic, ucenicul și rudenia lui Pavel, carele acolo oarecînd au fost episcop căruia urmîndu-i acest arhieru și învățătoriu Methodie, multe nevoițe și ostenele au arătat, sfînta credință lărgindu-o, cu evreii și cu ereticii întrebîndu-să, și cu cuvintele și cu facerile de minuni biruind pre cei protivnici, și primejdii și izgoniri răbdînd, și încă și mulțime de cărți din limba grecească între cea slavenească au tălmăcit, și bine îndreptîndu-și

---

¹ Mult prescurtat.

păstoria în mulți ani, au trecut către Domnul, căruia apostolește împreună cu sfântul Chirill, fratele său, cu oserdie i-au slujit, și amîndoi împreună stau înaintea lui, întru viața veșnică slăvindu-l pre el, cu toți sfinții, în vecii cei nesfîrșiți. Amin.

(Din *Viețile sfinților din luna lui mai*,
Mănăstirea Neamțului, 1813, ff. 106b—118a.)

INSCRIPTII SLAVE VECHI DE LA MURFATLAR-BASARABI (DOBROGEA)

După cum se știe, în anul 1957 a fost descoperită o bisericuță (B1) în cariera de cretă din dealul de la sud de localitatea Murfatlar-Basarabi (Dobrogea). Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse din 1957 până în prezent de către Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România în colaborare cu Direcția Monumentelor istorice din cadrul C.S.C.A.S., care a efectuat lucrări de conservare și consolidare, au fost descoperite încă trei bisericuțe (B2, B3, B4) și alte încăperi, camere funerare și galerii. Întreg complexul prezintă un mare interes și a atras atenția istoricilor și arheologilor din țară și din străinătate, printre altele, datorită faptului că pe pereții bisericuțelor au fost descoperite și o serie de inscripții runice (probabil turcice), slave chirilice și glagolitice, grecești etc. Complexul este datat de arheologi în jurul secolului al X-lea ¹.

*

În cele ce urmează, ne propunem să ne ocupăm de o parte din inscripțiile slave din B4, descoperite cu ocazia săpăturilor

---

¹ Vezi: I. Barnea și V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi (reg. Constanța)*, cu o *Anexă* de D. P. Bogdan, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI (1956), p. 541—566; D. B. Bogdan, *Grafitule de la Basarabi*, în *Analele Universității București*, Seria științe sociale, istorie, IX (1960), nr. 16, p. 31—41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, t. XIII, Paris, 1962, p. 187—208 (extras); Idem, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, *ibidem*, XIII (1962), nr. 2, p. 349—371; Idem, *Предварительные сведения о каменных памятниках в Басараби (обл. Добруджа)*, în *Dacia*,

din 1960—1961, publicate, în parte, de I. Barnea, cu unele comentarii sumare, în două din articolele citate ¹.

Vom prezenta mai întâi inscripțiile din altar ², apoi pe cele din naos și, în sfârșit, pe cele din pronaos. La fiecare inscripție vom da textul, întregind literele deteriorate în paranteze drepte, acolo unde e posibil, și traducerea, după care urmează comentarii asupra problemelor mai dificile și asupra faptelor de limbă sau grafie care reclamă unele explicații. La sfârșitul articolului se dă un indice-vocabular complet. Anexăm totodată desenele inscripțiilor studiate.

Bisericuța pe pereții căreia sînt incizate inscripțiile de care ne ocupăm mai jos (B4) este cea mai mare din complexul arheologic Murfatlar și se află sub B3, fiind descoperită în 1960. Lungimea ei este de 7 m, iar lățimea de 3,50 m. Planul bisericuței amintește pe acela al unei bazilici, avînd altar, naos și pronaos ³.

1. INSCRIPȚIA DE PE MASA DIN DREAPTA ALTARULUI

(Fig. 1)

Inscripția, scrisă într-un rînd, este incizată pe latura dinspre interiorul altarului și are dimensiunile 12,5 × 2 cm.

Textul:

Нс Хъ ѡдѣакъ.

---

nouvelle série, VI, 1962, p. 293—316; *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, SCIV, XIV (1963), p. 189—195. Recenta apărut lucrarea de sinteză: I. Barnea—Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, Ed. Academiei, 1971 (vezi cap. *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, p. 180—232, scris de primul autor).

¹ *Les monuments...*, p. 169, fig. 13 (mai jos, nr. 4); *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17—3 (mai jos, nr. 5), p. 312, fig. 18 (mai jos, nr. 7), fig. 19 (mai jos, nr. 4), p. 314, fig. 21 (mai jos, nr. 8).

² Folosim pentru aceasta desenele puse la dispoziție de către Direcția Monumentelor istorice (executate de arhitectul șantierului Liana Grigore, la scara 1:1; aici micșorate), precum și fotografiile și desenele publicate de I. Barnea. Aducem cu această ocazie mulțumirile noastre tovarășilor șef de sector I. Barnea, arh. V. Bilciurescu, arh. Liana Grigore și conducerii celor două instituții științifice, pentru ajutorul acordat în studierea inscripțiilor.

³ Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 305.

Traducerea:

„Isus Hristos a biruit“.

Ис reprezintă prescurtarea pentru Исоусъ¹, iar Хъ pentru Храстьа sau Христосъ².

ѡдѣлѣ, scris cu ѡ în loc de о, este aoristul simplu de la vb. одѣлѣти „a învinge, a birui“.

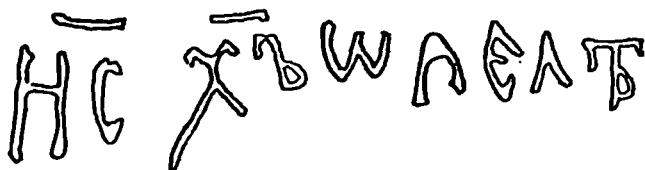

Fig. 1. — Inscriptia de pe masa din dreapta altarului (B4).

Textul reprezintă cunoscuta formulă creștină gr. 'Ιησοῦς Χριστὸς νικῶ „Isus Hristos biruie“, înscrisă adesea pe obiectele de cult, mai ales pe cruci. În textul slav vechi verbul a fost redat însă în aorist.

2. INSCRIPTIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL ALTARULUI

(Fig. 2)

Inscriptia are dimensiunile 8 × 3 cm.

Textul:

ѦНЪ.

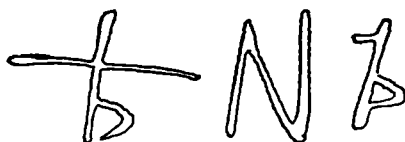

Fig. 2. — Inscriptia de pe peretele din dreapta al altarului (B4).

Poate fi sfîrșitul unui cuvînt, probabil nume propriu, de exemplu [Днми]ѦНЪ, care apare în inscripția nr. 4, aflată pe piciorul arcadei dintre altar și naos.

¹ Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, t. I, Paris, 1948, p.25.

² *Ibidem*.

3. INSCRIȚIA DE PE CONSOLA DIN DREAPTA ALTARULUI

(Fig. 3)

Consola pe care se află această inscripție constituie un bloc cruceat lângă perete. Inscripția, scrisă pe două rînduri, are dimensiunile 12×9 cm.

Fig.3. — Inscripția de pe consola din dreapta altarului (B4).

Textul:

Нѣр[а]дѣ
грѣ[шникѣ].

Traducerea:

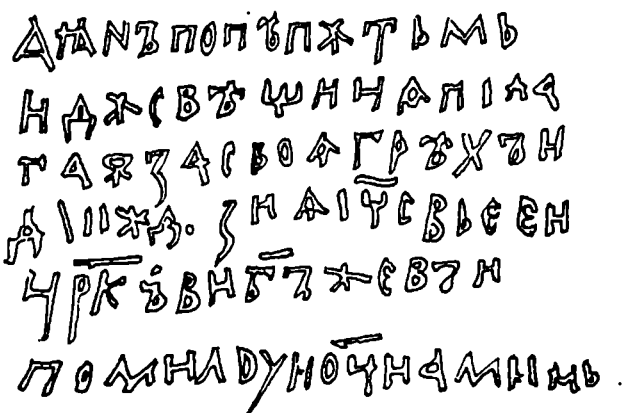
„Nerad păcătosul“.

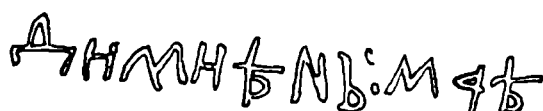
Primul cuvînt scris Нѣрадѣ a fost întregit de noi: Нѣрадѣ, nume propriu, pe care-l vom regăsi în inscripția nr. 8 (vezi mai jos). Probabil că aici avem de-a face cu o haplografie, dată fiind asemănarea dintre literele а și д.

Cel de-al doilea cuvînt a fost întregit de noi, la sugestia regretatului acad. E. Petrovici: грѣшникѣ „păcătosul“ și reprezintă epitetul pe care și-l atribuie autorul inscripției, probabil un călugăr localnic.

4. INSCRIȚIA DE PE PICIORUL ARCADEI DIN DREAPTA
DINTRE ALTAR ȘI NAOS
(Fig. 4) ¹

De fapt, sînt 4 inscripții, incizate una sub alta, pe care
le vom numera a, b, c, d. Prima (a) constă din 7 rînduri

a)
ДѢНЪ ПОПѢПѢТЪ МЪ
НАХ(ВЪ)ЩИ НАПІА
ТАХЪ А(ВЪ) ГРѢХЪ
А(ВЪ) ЗНАІУСЬ ЕН
УРКЪ ВЪНЪ ХЪ ВЪН
ПОМНѢДУЮЩІМЪ.

b)
ДѢНЪ ПОПѢПѢТЪ МЪ

c)
ДѢНЪ ПОПѢПѢТЪ МЪ

d)
ДѢНЪ ПОПѢПѢТЪ МЪ

e)
ДѢНЪ ПОПѢПѢТЪ МЪ

Fig. 4. — Inscripția de pe piciorul arcadei din dreapta dintre
altar și naos (B4).

¹ Vezi I. Barnea, *Les monuments...*, p. 196, fig. 13; Idem, *Предварительные сведения...*, p. 312, fig. 19.

și are dimensiunile 12×11 cm, rindul ultim fiind scris sub al șaselea, la distanță de 2 cm. A doua (b) constă dintr-o singură literă glagolitică ($0,5 \times 1$ cm), a treia (c) reprezintă, probabil, un cuvânt, constând din patru litere glagolitice (dimensiunile $3,5 \times 1$ cm) și, în sfârșit, a patra (d) este o literă chirilică izolată, mai mare decât celelalte ($1,5 \times 3$ cm).

Textul:

- a) ДѢНЪ ПОПЪ ПЛѢМЪ
ИДѢ СВѢЩНИЦѢ ПОЛѢ
РАДѢ ЗА СВОМЪ ГРѢХЪН
Д.... ЖД. ШИ МІ ЧѢ КѢ СЕН
ЦРКЪВН. БѢ ЖЕ ВЪН
ПОМИЛОУН, ОЦИ, АМИНЪ.
ДИМИТЪНЪ: МАѢ.

b) Litera glagolitică: и sau ѡ, ѣ.

c) Litere glagolitice: ѡлиѣ sau ѡлиѣѣ.

d) Б.

Traducerea:

a) „Eu, Dimian [?] preotul, merg pe drum (=călătoresc), pun luminări pentru păcatele mele ... omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă miluiască cu sfinții părinți. Amin. Dimian. Luna mai.“

c) „Untdelemn“ (?).

ДѢНЪ trebuie citit, credem, ca o prescurtare: ДѢНЪ (e adevărat că lipsește titla, dar în inscripții acest procedeu se întâlnește uneori) = ДАМИАНЪ (sau ДИМИАНЪ, cum întâlnim mai jos). În cazul în care prima literă e citită а se obține ЯНЪ (dar nu ne este cunoscut un astfel de „nume“).

ПОЛАГАЖ, pers. I sing. de la vb. ПОЛАГАТИ „a pune“, în loc de ПОЛАГАѢ. Fenomenul de dispariție a lui -j- intervocalic la formele verbale cu tema în -aje- este cunoscut în textele slave vechi, mai ales la pers. III sing., de ex. ПОДОБАѢТЪ, în loc de ПОДОБАѢТЪ „se cuvine“¹, dar și la pers. I

¹ Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p.215; St.Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 341; W. Vondrák, *Alt kirchenslavische Grammatik*², Berlin, 1912, p. 561.

sing., chiar în același cuvînt ca și în inscripția noastră: **полѣ-
гаж**, în inscripția țarului Samuil din anul 993 ¹.

ѡци (= **отци**), instr. pl. „cu sfinții părinți“. Dacă lec-
țiunea noastră este corectă, avem aici un caz rar de instru-
mental asociativ fără prepoziție: **БѢ ЖЕ ВЪН ПОМИЛОУИ ѡЦИ**
în loc de **съ ѡци**. Instrumentalul asociativ propriu-zis fără
prepoziție apare foarte rar în textele slave vechi, fiind atestat
aproape exclusiv în *Codex Suprasliensis*: de ex., **ѡДИНЪ ЖЕ**
НѢКЫИ СТЫНИНЪ МЪЧЕНИКОМЪ ВАСИЛЕМЪ БЫВЪИ „Un oarecare om
fiind cu sfîntul mucenic Vasilie...“ (*Supr.* 538) ².

Rîndul al patrulea este în cea mai mare parte ilizibil. Pri-
ma literă este clar **д**. Urmează o linie înclinată de la stînga
spre dreapta \, care poate fi o parte a literei **д**, apoi două
linii verticale ||, care pot reprezenta litera **и** sau **н**. În conti-
nuare, se citesc literele **жа**, urmate de un punct. Am putea,
astfel, citi **данжа**, care însă cu greu poate fi interpretat ca
o formă modificată a cuvîntului **дажд**, pers. II sing. imper.
„dă“ ³ (prin scrierea cu anticipație a literei **и**). Semnul urmă-
tor pare a reprezenta o formă arhaică a literei **з**. Urmează
două litere clare, **и** și **ж** și, în sfîrșit, probabil **ѣ**. Acest pasaj
rămîne singurul neclar în toată inscripția.

Димнианъ, nume propriu creștin. Forma obișnuită în tex-
tele slave vechi este **Дамнианъ** ⁴ (cf. gr. *Δαμιανός* lat. *Damia-
nus*), apărînd însă și în forma *Demian* (cf. rus. *Демьян*) și
chiar *Dimian*, cu asimilare regresivă ⁵. Credem că acest
nume poate fi legat de primul cuvînt (în cazul în care acesta
este într-adevăr **Дѣнъ** = **Димнианъ**). Dar cine ar fi putut
fi acest Dimian (sau Damian), care vine la bisericuța ascunsă
de la Basarabi, după toate datele de care dispunem, în se-

¹ Vezi, de pildă, la St. Stoianov și M. Ianakiev, *Старобългарски език. Текстове и речник*, Sofia, 1960, tabl. V.

² Vezi *Творительный подеж в славянских языках* (под. ред. С. Б. Бернштейна), Moscova, 1958, p.42. Autorii subliniază caracterul extrem de arhaic al acestei construcții și faptul că *Supr.* prezintă unele particularități neîntîlnite în alte texte slave vechi.

³ Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p. 299.

⁴ Vezi L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den alt-kirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.18 (în continuare, prescurtat Hwb.).

⁵ Cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Ed. Acad., 1963, p.39.

colul al X-lea? Conținutul inscripției și locul unde este incizată ne permite doar să spunem că acesta este un preot care-și găsește refugiu aici, în condiții neprielnice.

După numele **Димитѣ** urmează două puncte și apoi **маѣ** „luna mai“, genitivul timpului de la cuvântul **маи**. Este de presupus, deci, că venirea preotului a avut loc în luna mai, dar din păcate ziua și anul nu sînt scrise și nu există urme că ar fi fost menționate în inscripție.

Sub inscripția chirilică se află cîteva semne glagolitice, care par să nu aibă nici o legătură cu cele scrise mai sus, reprezentînd simple exerciții. O literă izolată pare a fi **н** sau poate **ѡ**, căreia îi lipsește cîrligul. Mai jos se află scrise în rînd patru litere, pe care le-am citit **ѡлѣѣ** (?), sau **ѡлѣѣ** ceea ce ar putea reprezenta gen. sing. de la **ѡлѣи** „unde-lemn“, deși forma corectă e **ѡлѣѣ** (resp. **ѡлѣи**).

În sfîrșit, mai jos, izolat, apare un **Ѣ** de dimensiuni mari cu colțurile ascuțite.

5. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL NAOSULUI (Fig. 5)¹

Inscripția este, în parte, deteriorată, cuprinzînd 8 rînduri (dimensiuni: 20 × 17 cm).

Textul:

ПРИДЕ ОТЬЦЪ СІА
МО ВЪ СЕ МѢСТО
...ХЪФН МѢСАЦА
ОКТѢМВРИѢ
Ѧ ПРИДЕ КЪ НА[МЪ]
.....ПЪСАДЪ
.....ЕНАВ.....
.....ЦА.....

Traducerea:

„A venit părintele aici, în acest loc în anul 6550[?][=1042?], luna octombrie, 4. A venit la noi... am scris... luna ianuarie“ (?).

¹ Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17–3.

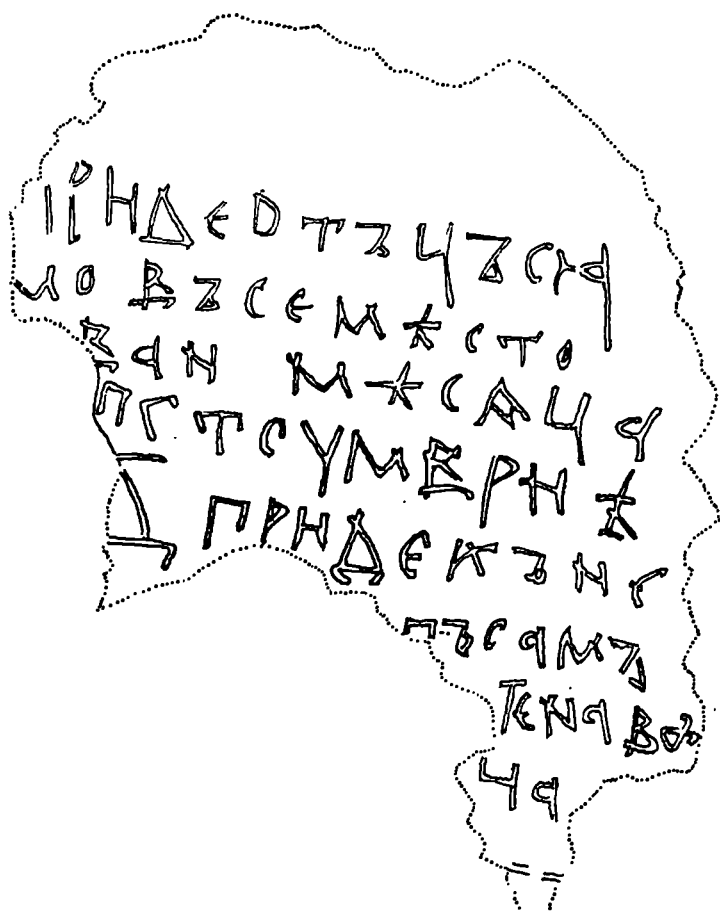

Fig. 5. — Inscripția de pe perețele din dreapta al naosului (B4).

отѣцѣ, nom. sing. „părinte“, prezintă înlocuirea lui ѣ prin ѣ în ambele cazuri. Înlocuirea lui ѣ final după ц, ш, ж, ч (durificate) și în sufixele -ѣцѣ, -ѣцѣ, -ѣцѣ se întâlnește destul de des în textele slave vechi: отѣцѣ, în loc de отѣцѣ, apare, de pildă, în *Codex Marianus* ¹.

¹ Cf. St. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 87.

сѣмо, adv. „aici, încoace“. Dacă în alte cazuri întâlnim **ѣ** în locul lui **ѡ** (de ex., **Диниѣнѣ**), fluctuație întâlnită nu o dată în textele și inscripțiile slave vechi chirilice, bulgare răsăritene ¹, aici avem un exemplu în care **ѡ** este scris acolo unde, de regulă, apare **ѣ**: **сѣмо**. „Adverbul în **-ѣмо**, de tipul **ѣмо**, format de la tema moale a pronumelui **сѣ** «acesta», este scris totdeauna **сѣмо** «încoace, aici» — arată A. Vaillant ². Abaterea va trebui s-o considerăm deci un fenomen local ³.

октѣмвриѣ, gen. sing., redă pe **ō** din greacă prin **оу**, ceea ce reprezintă tratamentul mai vechi — redare fonetică, nu simplă transliterare slavă — a acestui împrumut din limba greacă (**ὀκτώβριος**) ⁴. În ceea ce privește pe **ѣ**, în loc de **ѡ**, cf. mai sus **Диниѣнѣ** sau **Глигорѣ**, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, 43 ⁵. În sfârșit, constatăm că **β** este redat prin **в**, nu prin **б** (cf. vsl. **октѣвр'ѣ**, **октобр'ѣ**, în *Assem., Sav.* — Hwb. 76), așa cum se întâlnește și în textele slavone: **окѣтѣврѣ**, **окѣврѣ** (*Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073, copie de pe sbornicul tradus pentru țarul bulgar Simeon [893—927]) ⁶. Cf., de altfel, bg. **октомвриѣ**, alături de bg. pop. **октовриѣ** ⁷.

Despre cine poate fi vorba în această inscripție? Evident, aici **отѣцѣ** se referă la un preot sau la un înalt prelat bisericesc, care a venit, poate cu o ocazie festivă, la așezarea de la Murfatlar.

Din păcate, anumite părți ale inscripției au fost șterse. Astfel, sînt neclare următoarele părți:

1) Rîndul 3 — primele trei litere, care par a fi **ѡѣѣ**. Înaintea lor trebuie să presupunem că au fost, probabil, **ѣѣѣ** (evident, prescurtat), întrucît anul premerge lunii și

¹ *Ibidem*, p. 59—60.

² *Manuel...*, I, p. 28—29.

³ Vaillant, *loc. cit.* și p. 147, afirmă că grafii de tipul **ѣ(ѣ)сѣ** **ѣ(ѣ)сѣѣѣ**, în loc de **ѣѣѣ**, **ѣѣѣѣѣ**, sînt proprii slavonei ruse.

⁴ Cf. Vaillant, *op. cit.*, p. 31.

⁵ Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 59.

⁶ Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 501; I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, St. Pb., II, 1895, col. 654.

⁷ St. Mladenov, *Етимологичен и правонисен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p. 378.

zilei. De la prima literă păstrată lipsește partea de jos, dar se poate deduce că e $\times\pi = 6\ 000$ ($\times\pi$ ar da o cifră prea mare, 7000, ceea ce ar duce la o dată prea târzie, cu 1000 de ani în urmă). A doua literă, deși seamănă cu α , trebuie interpretată, mai degrabă, ca ϕ căruia îi lipsește o buclă (valoarea cifrică 500). În sfârșit, după $\mu (= 50)$, care este clar, pare a mai fi fost o literă, care trebuie să fi reprezentat o unitate. În acest caz cifra care rezultă este cuprinsă între 6550—6559, ceea ce ar da anii 1042—1051 e.n.

2) Rîndul 5 — ultimele litere trebuie citite $\kappa\lambda\mu$ „la noi“.

3) Rîndul 6 — cuvîntul pare a fi $\pi\chi\sigma\alpha\lambda\lambda\chi$ „am scris“ (sau „a scris“, deși litera λ are jos, în dreapta, o mică prelungire, care pare a fi un accident.

4) Rîndul 7 — $\kappa\eta\kappa$ ..., cuvînt neclar, incomplet, deși pare că mai urmează o literă. Ar trebui să admitem o scriere greșită $\kappa\eta\kappa[\rho\tau\alpha]$, în loc de $\kappa\eta\kappa\alpha[\rho\tau\alpha]$, gen. „ianuarie“, dacă vrem să legăm cuvîntul de cele două litere din rîndul 8, care pot reprezenta sfîrșitul cuvîntului $[\mu\chi\sigma\alpha]\chi\alpha$, gen. sing. „lună“. În acest caz, ultimele trei rînduri ar putea fi citite: ... $\pi\chi\sigma\alpha\lambda\lambda\chi$ ... $\kappa\eta\kappa[\rho\tau\alpha]$ $[\mu\chi\sigma\alpha]\chi\alpha$ „am scris... în luna ianuarie“. Totuși părțile lipsă sînt prea mari pentru a trage o concluzie definitivă.

6. INSCRIȚIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS

(Fig. 6)¹

Inscripția, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29×8 cm.

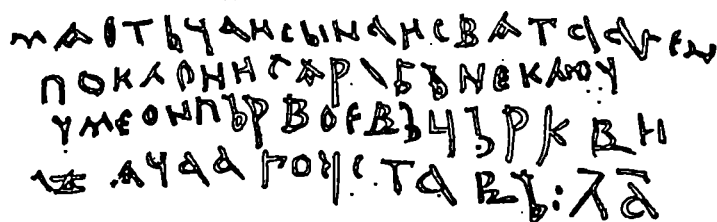

Fig. 6. — Inscripția de pe stîlpul din pronaos (B4).

¹ Menționată de I. Barnea, *Предварительные сведения*, p. 315.

Textul:

[Ѣ и] ѿ ѿца и сына и свѣтаго д[оуха]
поклони сѧ рабѣ неключ[имѣ]
[С]ѡмон пъркоѣ въ църквѣ
мѣ[с]ѣца агоустѣ въ: аа
....ъ....

Traducerea:

„În numele tatălui și al fiului și al sfântului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31...”

сына, gen. sing., apare scris cu ѡ în loc de ѣ. Această variantă grafică a lui ѡ se întâlnește uneori în textele slave vechi¹. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvîntului сынъ (tema în -ъ, cu genitivul normal în -оу) este terminată în -а prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în -о. În particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină сына, față de forma сыноу².

свѣтаго reprezintă forma cu -j- intervocalic dispărut și cu asimilarea vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular свѣтанго. Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare și forma contrasă de tipul свѣтаго³.

Сѡмон, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripții de omitere a lui ѣ final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deși se cunoaște faptul că într-un text slav vechi ca *Evanghelia lui Assemani* dispariția ierului final se întâlnește destul de des⁴.

пъркоѣ este forma neutră lungă adverbializată a numeralului ordinal прѣкъ, avînd sensul „pentru prima dată”⁵. Din punct de vedere grafic, observăm redarea lui ꙗ (r sonans) prin grupul ѣр, în loc de ꙗ. Singurul text slav vechi în

¹ Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p.27.

² *Ibidem*, p. 89; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 220—221.

³ Vaillant, *op. cit.*, p.54, 119.

⁴ Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 80.

⁵ Vaillant, *op. cit.*, p. 209.

care ă apare înaintea lui ρ, λ, în astfel de cazuri este *Foaia chirilică macedoneană* (datată de specialiști la sfârșitul secolului al XI-lea), în care au fost semnalate exemple de tipul кѣрхѣ, дѣрзѣ, гѣрдѣ (în acest text se folosește totdeauna ѣ, atît în poziție justificată etimologic, cît și în locul lui ѣ: am fi avut, altfel, гѣрдѣ)¹. Ulterior, în textele mediobulgare timpurii (*Psaltirea de la Bologna*, sec. al XII-lea—al XIII-lea; *Evangelhia lui Dobreișa*, sec. al XIII-lea) se întîlnesc, alături de grafiile tradiționale ρѣ, λѣ pentru ρ, λ, și grafiile ѣр, ѣл: Хѣлмѣ, сѣвѣръшени (ѣ scris și înainte și după ρ)².

Judecînd după situația actuală din graiurile bulgare, putem considera această trăsătură ca fiind specifică mai ales pentru graiurile răsăritene. Într-adevăr, în dialectul răsăritean (precum și în unele graiuri apusene), ρ, λ și-au pierdut caracterul silabic, dezvoltînd vocala ѣ înaintea lor, dacă după ele urma o singură consoană, și înaintea lor, dacă urmau două consoane (trăsătură fonetică adoptată și de limba literară bulgară)³.

Așa stînd lucrurile, putem explica grafia пѣркоѣ ca exprimînd o trăsătură dialectală bulgară răsăriteană, într-o epocă cel puțin tot atît de veche ca și cea căreia îi aparține *Foaia chirilică macedoneană*⁴.

цѣрки, loc. sing., prezintă același fenomen al redării lui ρ prin ѣр. Constatăm, așadar, că această grafie nu este izolată. Într-adevăr, o întîlnim și în inscripția de pe peretele Bisericii rotunde a lui Simeon, din Preslav, datată

¹ Cf. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*², Berlin, 1912, p. 179; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 30, 151; K. Mircev, *Историческа граматика на българския език*³, Sofia, 1963, p. 126.

² Mircev, *loc. cit.*

³ Mircev, *op. cit.*, p. 126—127; St. Stoikov, *Българска диалектология*, Sofia, 1962, p. 132. În cuvintele monosilabice se pronunță în aceste graiuri, de regulă, numai рѣ, лѣ: прѣв, длѣг.

⁴ În fond, aceasta cuprinde un text care se apropie foarte mult de prefața lui Ioan Exarhul (sec. al IX-lea—al X-lea) la traducerea *Teologiei* lui Ioan Damaschin. Textul este deci o copie sau o prelucrare din sec. al XI-lea după o operă care aparține sec. al IX-lea (cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 27; E. Gheorghiev, *Разцветът на българската литература в IX—X в.*, Sofia, 1962, p. 214; *История на българската литература*, vol. I, sub red. lui P. Dinekov ș.a., Sofia, 1962, p. 129).

de unii cercetători (Kr. Miiatev, Vera Ivanova etc.) la începutul secolului al X-lea, iar de alții, la sfârșitul acestui secol¹: **цѣркы с[ѣ]мѣаго Иона**... Acest împrumut de origine germanică (v. germ. sup. *chirihha* < **kir(i)kō* apare în textele vechi în diverse variante grafice: **цѣркы** (moravism); **цѣркы**, **цѣркы** (curent); **цѣркы**, **цѣркы** (în cele două inscripții)². În sfârșit, observăm aici dispariția lui **ѣ** în poziție neintensă (cf. însă în inscripția nr.4, mai sus, **ѣркы**).

агустѣ, gen. sing., reprezintă, desigur, o formă populară, românească: lat. pop. *agustus*,-um (clas. *augustus*) a dat rom. pop. *agust*³. În textele slave vechi numele propriu *August* și numele corespunzător al lunii apare astfel: **аѣгустѣ** (*Zogr.*, *Mar.*), **авѣгустѣ** (*Sav.*), **августѣ** (*Assem.*), **аѣгустѣ** (*Ostrom.*) — numele propriu; **августѣ** (*Assem.*), **аѣгустѣ** (*Ostr.*), **августѣ** (*Apostolul de la Ohrida*, text mediobulgar, sec. al XII-lea)⁴. Față de aceste forme culte, împrumutate prin scris (cuvântul popular slav pentru denumirea lunii respective era **зарѣкѣ**), constatăm, într-o regiune de puternică romanizare (Dobrogea), prezența unei forme populare de origine latină, împrumutată, evident, din limba populației românești locale⁵.

¹ Vezi discuția la Iv. Goșev, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961, p. 84—86.

² Cf. Hwb., p. 16, 221; Miklosich, *Lexicon...*, p. 1105—1106; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I. *Phonétique*, Lyon-Paris, 1950, p. 117 Idem, *Manuel...*, I, p.51. Cf. și exemplul **ѣ доу цѣркѣвоу**, loc. dual., citat de A. Leskien, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg, 1922, p. 76 (din *Nomocanonul slav vechi*, *Древнеславянская кормчая*, ed. Benešević, St. Pb., 1906, p. 220).

³ În acest sens s-a pronunțat prof. Iv. Gălăbov (Sofia); vezi *Славянска филология*, t. VII, Sofia, 1965, p. 347; Cf. A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959, p. 57; I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 1914, p. 5.

⁴ Toate formele sînt citate după: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, fasc.1, 1958, p. 10 (prescurtat mai jos *Lex.*). Pînă în 1971 au apărut vol. I (fasc. 1—14), și o parte din vol. II (fasc. 15—21).

⁵ Într-o epocă mai veche, la venirea slavilor în sudul Dunării, a scurt trecut în o, în numele riului bg. *Озоста* < lat. pop. *Agusta* (< *Augustae*, numele unui oraș antic, la sud de Dunăre). Cf. VI. Gheorghiev, *Българска етимология и ономастика*, Sofia, 1960, p. 37.

Iată textul original grecesc:

Matei, 26, 31: γέγραπται γάρ·πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπήσθαι τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης¹.

Marcu, 14,27: ὅτι γέγραπται·πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ τὰ πρόβατα διασκορπισθῇσονται².

În textele evanghelice slave vechi cele două pasaje apar astfel:

1) *Matei*, 26, 31:

Codex Zographensis: ꙗко бо естъ поража пастырѣ. ꙗ раз-
сидѣтъ сѧ овѣца стадѧ³.

Codex Marianus: ꙗсано бо естъ. поража пастырѣ и раз-
сидѣтъ сѧ овѣца стадѧ⁴.

Codex Assemanianus: ꙗсано бо естъ. поража пастырѣ. и
разсидѣтъ сѧ овѣца стадѧ⁵.

Savina Kniga: ꙗсано бо естъ. поража пасторуѣ. и раз-
сидѣтъ сѧ овѣца стадѧ⁶.

2) *Marcu*, 14,27:

Codex Zographensis: ꙗсано бо естъ. поража пастырѣ ꙗ
овѣца расскѣнѣтъ сѧ⁷.

Codex Marianus: ꙗсано бо естъ. поража пастырѣ, и
овѣца расскѣнѣтъ сѧ⁸.

În evangheliarele slave vechi (*Assem.*, *Sav.*), acest pasaj nu există.

Observăm deci că textul inscripției noastre se apropie cel mai mult de *Zogr. Mat.* 26,31, față de care lipsește doar cu-

¹ Καὶ νῆ Διαθήκη. *Text with Critical Apparatus*, Londra, 1937, p. 77. Trad. „Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei” (*Biblia*, București, 1968, p. 1130).

² *Ed. cit.*, p. 136. Trad.: „Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile” (*Biblia...*, p. 1154). Textul citat în cele două evanghelii provine din Profetul Zaharia, 13, 7 (Vechiul Testament).

³ *Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Edidit V. Jagić, Berlin, 1879 (reed. Graz, 1954), p.40.

⁴ *Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus...* Edidit V. Jagić, Berlin — St. Pb., 1883 (reed. Graz, 1960), p. 100. Deasupra cuvîntului ꙗсано a fost adăugată litera chirilică н: deci ꙗсано (cf. nota lui V. Jagić, *ibid.*).

⁵ J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarium Assemani*, t. II. Edidit J. Kurz, Praga, 1955, p. 178.

⁶ V. Șcepkin, *Саввина книга*, St. Pb., 1903 (reed. Graz, 1959), p.84.

⁷ *Ed. cit.*, p. 73.

⁸ *Ed. cit.*, p. 174.

vintul **стада** „(ale) turmei“, inexistent, de altfel, la Marcu, 14,27, atit în textul original, grecesc, cit și în traducerea slavă veche. În același timp, constatăm că diferența dintre *Zogr. Mat.* 26,31 și *Mar. Mat.* 26,31 constă doar în forma acuzativului cuvîntului **пастыръ** „păstor“: în *Zogr.* apare, ca și în inscripția noastră, **пастырѣ**, forma nouă a acuzativului, identică cu genitivul, în timp ce în *Mar.* este folosită vechea formă a acuzativului **пастыръ**, identică cu nominativul (arhaism morfologic).

Assem. și *Sav.* se îndepărtează întrucîtva de *Zogr.* și *Mar.*: în primul text apare **оуцѣ стада**, iar în cel de-al doilea întâlnim **пасторуѣ** (față de **пастырѣ**) și **оуца стада**. În sfîrșit, la Marcu, 14,27, apare atit în *Zogr.*, cit și în *Mar.* verbul **разсѣмѣтъ сѧ**.

Textul inscripției este scris astfel încît ajunge la capătul peretelui, deci se poate ca ultimul cuvînt, care nu adăuga prea mult la sensul propoziției, să nu mai fi fost scris din lipsă de spațiu. Caracterul solemn și corectitudinea inscripției, incizată cu litere mult mai mari decît cele din alte inscripții, ne îndeamnă să presupunem că textul ei n-a fost reprodus din memorie, ci după evanghelie, care — după cum se vede — provenea din tradiția chirilo-metodiană. Acest fapt are o însemnătate deosebită, căci ne duce la concluzia că această așezare avea legături directe cu marile centre din Bulgaria, în primul rînd cu Preslavul, unde unii ucenici ai lui Chiril și Metodie veniseră curînd după moartea lui Metodie (885), aducînd cu ei traduceri făcute de cei doi apostoli și colaboratorii lor ¹.

Cît privește textul însuși al inscripției, după cum se știe, în cele două evanghelii pasajul respectiv se referă la așa-zisa vinere a patimilor lui Iisus Hristos, după cina cea de taină, cînd acesta, făcînd aluzie la ceea ce urma să se întîmple, spune ucenicilor săi: „Voi toți vă veți sminti întru mine în noaptea aceasta, căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei“ ². Putem presupune că această frază, care conține prevestirea unui fapt dramatic, a fost folosită de cei care au incizat inscripția ca o aluzie la evenimentele timpului. Dar cum inscripția nu este datată, orice ipoteză poate fi hazardată.

¹ Cf. *История на българската литература*, I, p. 82.

² *Biblia*, ed. cit., Matei, 26, 31; cf. 113.

Cîteva observații asupra ortografiei și formulelor gramaticale ale textului:

нѣсно, part. trec. pas. de la vb. нѣсати, reprezintă aceeași formă ca și în *Assem.* și *Mar.*, în timp ce în *Zogr.* și *Sav.* apare н'сно sau chiar нсно, de la varianta нѣсати, cu dispariția ierului. După observația lui A. Vaillant, tema infinitivului нѣса- apare în mod regulat în *Psalterium Sinaiticum*, *Codex Clozianus* și *Zogr.*, în timp ce tema нѣса- apare regulat în *Assem.*, *Euchologium Sinaiticum* și, de cele mai multe ori, în *Mar.* În *Sav.* нѣса- apare rar, în raport cu нса-, în timp ce în *Codex Suprasliensis* predomină нѣса- în raport cu н'са-, scris de regulă ѱа⁻¹.

Observăm, așadar, că manuscrisele importante slave vechi sînt împărțite în două în folosirea acestui verb, care în unele din ele apare în ambele variante. Avem aici o alternanță vocalică între tema infinitivului (inițial нѣса-ти) și cea a prezentului (нѣсѣ-), fenomen vechi, care tinde să dispară prin generalizarea uneia din teme ².

Fig. 8. — Inscripția chirilică de pe peretele de sud al pronaosului bisericii 1 (B1).

ѣстѣ (în loc de нѣстѣ) prezintă pe e inițial neiotat, ca și în inscripția ДЛЖНН ѣстѣ „datori sîntem“ din B1, citată de prof. D. P. Bogdan ³, așa cum apare regulat în alfabetul glagolitic, care nu cunoaște decît pe ѣ. Potrivit aprecierii specialiștilor, literele cu ligaturi н, ѣ, ѣж au apărut

¹ Vaillant, *Manuel...*, I, p. 261.

² *Ibidem*, p. 260.

³ D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p.33, și fig. VII, 11 la p.45 (vezi aici fig. 8). Controlînd inscripția, am constatat că trebuie să citim ДЛЖНН, nu ДЛЖНН (cum dă prof. D. P. Bogdan), căci litera respectivă apare cu partea de sus a buclei distrusă. Lecțiunea ѣмо trebuie corectată în ѣстѣ, căci ultimul semn trebuie apropiat cel mai mult de ѣ: practic vorbind, el se apropie aici de ѣ glagolitic.

rut mai tirziu în alfabetul chirilic, probabil în secolul al XI-lea. Într-adevăr, ѡ nu apare în *Sav.*, *Supr.*, în *Foile de la Hilandar* și de la *Zograf*, în *Foile lui Undolski* și în cea macedoneană; ѡ se întrebuintează rar în unele din ele, iar în *Foile lui Undolski* și în *Foile de la Zograf* apare numai ѣ. De asemenea, се întâlnește к și cu valoare de ѣ: [ручѣни]к, nom. sing., în *Inscripția lui Samuil*, сѣнтѣрѣк, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, зѣмѣк, nom. sing., морѣк, gen. sing., în *Sav.*¹, precum și în inscripția noastră nr. 4 (Димитѣнѣ, мѣк). Toate aceste fapte pledează pentru caracterul arhaic al inscripțiilor de la Murfatlar.

поража, prez. (cu valoare de viitor simplu), pers. 1 sing., în loc de поража. Confuzia dintre ж și ѡ se întâlneşte uneori în textele slave vechi, cele mai multe din cazuri fiind însă întâmplătoare. Totuşi, uneori înlocuirea lui ж prin ѡ pare a se datora unor cauze fonetice: помахать „vor unge“ (Assem., Marcu, 16,1), în loc de -жъть, стѣлашъта „aşternînd“ (Supr. 332³⁰), în loc de -лашъта²; observăm deci că ѡ apare după consoană muiată. La exemplele citate şi la altele de acelaşi fel, putem adăuga astfel şi pe поража.

пастѣра, acuz. sing., prezintă două particularități grafice, dintre care una are și caracter fonetic: redarea lui *y* prin ѣ și terminația -а. Majoritatea manuscriselor glagolitice redau acest sunet prin ѡ: *Zogr., Mar., Cloz., Ps. și Euchol. Sin., Fragmentul de evanghelie de la Ohrida* și, cu câteva excepții, *Assem.* În alte texte apare însă ѣ: *Foaia macedoneană glagolitică*, uneori *Assem.*³ După câte știm, textele chirilice nu folosesc semnul ѣ pentru ѡ, cu excepția terminației adjectivelor lungi -ѣ (în loc de -ѣѣ), care are o explicație fonetică⁴. Dacă grafia ѣ nu este o întâmplare în пастѣра, am putea atribui aceasta influenței originalului, care putea fi glagolitic (întrucât am presupus că textul n-a fost scris din memorie). Cf. însă în inscripția nr. 4

¹ Vezi A. M. Selişcev, *Старославянский язык*, partea I, Moscova, 1951, p. 55—56. Cf. şi Iv. Gosev, *op. cit.*, p. 85.

² Vaillant, *Manuel...*, I, p.47.

³ Kul'bakin, *op.cit.*, p.62.

⁴ Cf. Vondrák, *op. cit.*, p. 70.

ГРѢХЪИ, КЪИ, care ar putea fi interpretate ca arhaisme grafice, ca și ПАСЪИРА.

În ceea ce privește terminația gen. sing. a accstui substantiv, ne-am fi așteptat să avem ПАСЪИРЪК sau ПАСЪИРЪИ, nominativul sing. fiind ПАСЪИРЪ. Știm însă că adesea formele de genitiv ale variantei moi a declinării a II-a (temele în -jo) apar scrise cu -А, nu cu -И: ОТЬЦА, МЛЖА etc.¹ Forma ПАСЪИРА reflectă deci durificarea lui ρ' în ρ, fenomen des întâlnit în principalele texte chirilice *Supr.* și *Sav.*: РАСНРА „ceartă“ (*Sav.* Ioan, VII, 43), în loc de РАСНРЪИ, ЦѢСАРА (*Supr.* 1947), în loc de ЦѢСАРЪИ, gen. sing.²

РАЗИДЖЪ СМ, prez. pers. 3 pl. Cuvântul apare cu două litere suprascrise, probabil datorită faptului că autorul inscripției a observat că nu-i va ajunge spațiul până la capătul peretelui. Aceasta se confirmă și prin scrierea cuvântului ОВЪЦА prescurtat: ѠЦА.

La acest din urmă cuvânt ne atrage atenția folosirea literei А, pe care o întâlnim în textele chirilice slave vechi *Sav.*, *Supr.*, *Foile de la Zograf*, *Foile de la Hilandar*, *Foaia macedoneană*: „... La început, scrierea chirilică nu avea semnul Ѡ [= jε]: în *Evangelia* lui Sava vom găsi М cu valoare de jε și А (Ѡ glagolitic), mai rar А cu valoare de ε neîotat; în *Foile de la Zograf* de asemenea А = ε și М = jε; *Codex Suprasliensis* întrebuințează două semne: М după vocale și А după consoane; *Foile de la Hilandar* prezintă, dimpotrivă, А după vocale și М (în forma cea mai veche) după consoane. În *Foaia macedoneană* А = М și Ѡ (de două ori М = М); întrebuințarea numai a lui М în *Foile* lui *Urdolski* este un fapt recent.“ (Kul'bakin, *op. cit.*, p.42.) Reținem deci faptul că prin întrebuințarea semnului А, ca în *Suprasliensis* (după consoană), inscripția se încadrează între textele paleoslave chirilice prezentind arhaisme grafice, ceea ce li subliniază vechimea. În schimb, în inscripția nr.4, М apare cu valoare de jε în СЗОМ (= С.ЗОМ).

¹ Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p.87.

² *Ibidem*, p.62.

8. INSCRIPTIA DE PE PERETELE DE APUS AL PRONAOSULUI
(Fig. 9)¹

De patru ori apare cuvîntul Нѣрадъ, scris de trei ori în rînd la oarecare distanță (dimensiuni: 15 × 4 cm; 11 × 3 cm; 11 × 3 cm) și o dată deasupra, la mijloc, cu litere mai mici (9 × 2 cm). Același cuvînt l-am găsit în inscripția nr. 3, pe consola din dreapta altarului (vezi mai sus).

Fig. 9. — Inscripția de pe peretele de apus al pronaosului (B4).

Faptul că se repetă de mai multe ori ne îndeamnă să-l interpretăm ca o semnătură, un nume propriu de persoană. Într-adevăr, după cum a arătat Fr. Miklosich², *Nerad* apare ca nume propriu în sirbocroată (*Monumente serbica*, editat de Fr. Miklosich, Viena, 1859, p. 18)³, în cehă (*Regesta Bohemiae et Moraviae*, I, Opera Caroli Jaromiri Erben, Praga, 1855; *Popis staročeských osobních a křestných jmen*, od. Fr. Palackého, în *Časopis Českého museum*, 1832, p. 60—68), în polonă (*Nierad, Nerad: Codex diplomaticus Poloniae*, studio et opera L. Ryszewski et A. Muczkowski, Varșovia, I, 1847, p. 53; A. Mosbach, *Wiadomości do dziejów polskich*, Wrocław, 1860, p. 1).

Format de la rădăcina adjectivală *rad-* „bucuros”, prezent în numele propriu bg. *Pađ* (> rom. *Radu*)⁴, și prefixul *ne-*, *Nerad* este, ca epitet, antonimul primului (cf. numele formate prin același procedeu: *Nemil*, *Neljub*, *Nemir*).

¹ I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 314, fig. 21.

² *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 90.

³ Cf. și *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. VIII, Zagreb, 1917—1922, p. 44: *Nerad*, nume propriu (cu atestări de la sfîrșitul sec. al XII-lea și din sec. al XIII-lea).

⁴ Cf. St. Mladenov, *Етимологически и правописен речник...*, p. 541; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 355. (*Radu* provine direct din bg., *Pađ*, nu din compusele acestuia, care de altfel au pătruns și în limba română: *Radoslav*, *Radomir*.)

În inscripția noastră cuvîntul apare scris totdeauna **Нѣрѣаа** cu **ѣ**, deși este de presupus **ѣ**. Fenomenul nu este izolat: ierurile neintense, în primul rînd cele finale, au început să dispară în slava veche (bulgara veche) la sfîrșitul secolului al X-lea¹. Aceasta a constituit cauza generală a folosirii uneori neregulate a ierurilor în poziție finală, unde se scriu numai prin tradiție. Cea mai simplă explicație este confuzia grafică dintre **ѣ** și **ѣ**², preferința grafică a copistului (ca în *Foaia chirilică macedoneană*, cf. mai sus) sau chiar „fantezia sa momentană”³. Cazul de față, ca și **ѣа** (inscr. nr.4), nu reclamă o altă explicație.

Întrucît cuvîntul apare scris de mai multe ori, este evident că avem în față numele unui localnic (călugăr sau preot?) care și-a „încercat pana”, pentru a lăsa o amintire despre sine⁴.

*

Acestea sînt cîteva din considerațiile lingvistice, ortografice și cultural-istorice care se impun în prim plan la citirea și interpretarea celor opt inscripții slave vechi. Din studiul întreprins se degajă cîteva concluzii, ce vor trebui ulterior îmbogățite pe baza cercetării complexe paleografice și lingvistice a tuturor inscripțiilor slave vechi, atît de la Murfatlar cît și din celelalte localități românești în care au fost descoperite astfel de inscripții: Mircea Vodă, Garvăn, Niculițel (Dobrogea) și Bucov (lingă Ploiești)⁵.

1. Majoritatea absolută a inscripțiilor slave vechi identificate la Murfatlar sînt scrise în alfabet chirilic, cu excepția a două (insuficient de clare), care sînt glagolitice⁶.

¹ S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București, 1965, p. 226.

² Cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 114.

⁴ Interpretare sugerată de prof. Iv. Gălăbov.

⁵ Cf. articolul *Influența slavonă în limba română literară*, în *Romano-slavica*, IX, 1963, p. 25 — 26.

⁶ Cea de-a doua se află deasupra figurii unui sfînt de pe peretele de apus al pronaosului (B4) și constă din patru semne, încă neidentificate cu precizie. A fost reprodușă de I. Barnea, *Предварительныя сведения...*, p. 304, fig.11, și *Les monuments...*, p. 196, fig. 14.

2. Prin particularitățile de limbă, precum și pe baza unor considerații de ordin istoric, care permit să se presupună data unora din ele, inscripțiile pot fi atribuite celei de a doua jumătăți a secolului al X-lea — primei jumătăți a secolului al XI-lea (dacă se acceptă datarea inscripției nr. 5). Ele pot fi comparate cu cele descoperite în Bulgaria¹ și în țara noastră (Mircea Vodă, a. 943)² din aceeași epocă.

3. Particularitățile paleografice așează de asemenea aceste inscripții alături de cele descoperite în Bulgaria și de inscripția dobrogeană din anul 943 (Mircea Vodă).

Fără îndoială că, în urma studiului complex arheologic, istoric, cultural, artistic³, lingvistic și paleografic, vor reieși noi fapte despre unul din cele mai impresionante monumente aparținând evului mediu timpuriu de pe teritoriul țării noastre. În mod special, cercetătorii trebuie să acorde atenție și celorlalte inscripții, care sînt notate cu litere grecești⁴, probabil rune turcice și, poate, în alte alfabet⁵.

Oricum ar fi, descoperirea unui număr apreciabil de inscripții chirilice slave vechi⁶ aruncă o lumină nouă asupra dezvoltării scrierii în această parte a țării noastre. Ele aduc un material lingvistic și paleografic nou, care-și va găsi cu siguranță locul în cercetările consacrate limbii și culturii slave vechi pe teritoriul țării noastre.

---

¹ Cf. acum în urmă: St. Stancev, V. Ivanova, M. Balan — P. Boev, *Надписът на чъргубиля Мостич*, Sofia, 1955; Iv. Goșev, *Старабългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961.

² Cf. D. P. Bogdan, *Добруджанская надпись 943 года*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p.88—104.

³ Cf. I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, XIV, 1963, 1, p. 189 — 195.

⁴ I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 314, fig.22, și p. 315, reproduce și interpretează o inscripție grecească din naosul B4.

⁵ *Ibidem*, p. 315 — 316; D. P. Bogdan, *Grafitile de la Basarabi*, p. 34 — 41.

⁶ La Murfatlar-Basarabi sînt aproape 20 de inscripții chirilice (unele, fragmentare, sînt reproduse în *Предварительные сведения*, p. 310, fig. 17—1,2, în afară de cele studiate mai sus), una glagolitică (cf., mai sus, inscr. nr. 4b,c), circa 60 de inscripții runice și una sau două grecești (cf. Barnea, *op. cit.*, p. 313).

агоустъ, m. (luna) august: агоуста, gen. sing. (6) (Lex. 10: аѡгоустъ — августъ, аѡгоустъ).

аминъ, interj. amin (4) (Hwb. 4, Lex. I, 31: аминъ, аминъ).

ѡ, interj. căci (7) (Hwb. 12, Lex. I, 121—122).

ѡгъ, m. Dumnezeu: Бѣ, nom. sing. (4) (Hwb. 13, Lex. I, 132).

ѡти, prez. ipf. ѡсмъ, pf. ѡждѡ а fi: ѡтъ, pers. 3 sing. (7), ѡсмъ, pers. 1 pl. (B1) (Hwb. 15, 27, Lex. I, 152—155).

ѡъ, prep. în (5,6: 2x), ѡъ (4) (Hwb. 154, Lex. 232—237).

ѡы, pron. pers. voi: ѡи, ac. pl. (4) (Hwb. 162, Lex. I, 355—356).

грѣхъ, m. păcat: грѣхъи, ac. pl. (4) (Hwb. 31, Lex. I, 442).

грѣшникъ, m. păcătos: грѣ[шникъ], nom. sg. (3) (Hwb. 31, Lex. I, 443).

ѡ, num. 4 (5) (Hwb. 18, Lex. I, 450).

Димитѣнъ, m. NP² (4), Дѣнъ[?], nom. sg. (4) (Hwb. 18: Димитѣнъ, Димитѣнъ Lex. I, 462).

длъжънъ, adj. dator: длъжъни, nom. pl. (B1) (Hwb. 20, Lex. I, 488—489).

доухъ, m. duh: Д[оухъ], gen. sing. (6) (Hwb. 23, Lex. I, 527).

же, ~ part. iar (4) (Hwb. 168, Lex. I, 592—596).

ѡѡѡи..., num. 6550 (—6559?) = 1042 (— 1051 e.n.?)

ѡа, prep. pentru (4) (Hwb. 163, Lex. I, 624—626).

и, conj. și (6,7) (Hwb. 34, Lex. I, 693—700).

имѡ, n. nume: имѡ, ac. sing. (6) (Hwb. 36, Lex. I, 769—770).

Исоусъ, m. NP Iisus: Иѣ, nom. sing. (1) (Hwb. 40, Lex. I, 830).

ити, идѡ, a merge: идѡ, prez. pers. 1 sing. (4) (Hwb. 40, Lex. I, 835—837).

¹ Includem aici toate cuvintele întregi (sau întregite fără greutate) din inscripțiile chirilice din B4 studiate mai sus (în paranteze se dă numărul de ordine al inscripției), precum și cele două cuvinte din inscripția din B1, interpretată de prof. D. P. Bogdan (se indică B1).

² Nume propriu.

къ, prep. la, spre (5) (Hwb. 49, Lex. II, 86).

ла, num. 31 (6) (Hwb. 3,50).

лин, m. (luna) mai: **лаѣ**, gen. sing. (4) (Hwb. 53, Lex. II, 176).

лѣстѣ, n. loc: **лѣстѣ**, ac. sing. (5) (Hwb. 55, Lex. II, 260—261).

лѣсѣца, m. lună: **лѣсѣца**, gen sing. (5,6) (Hwb. 55, Lex. II, 262).

неключимѣ, adj. nedestoinic, smerit: **неключ[имѣ]**, nom. sing. (6) (Hwb. 65, Lex. II, 366—367).

Нѣрадѣ, m. NP Nerađ: **Нѣрадѣ** (8:4×), **Нѣрадѣ** [=Нѣрадѣ] (3) (Miklosich, *Die Bildung der slav. Personen und Ortsnamen*, 90).

оделѣти, -ѣж, a birui, a învinge: **оделѣ**, aor., pers. 3 sing. (1) (Hwb. 75).

октоѹмѣрин, m. octombrie: **октоѹмѣринѣ**, gen. sing. (5) (Hwb. 76: **октаѣр'ѣ**, **октаѣр'ѣ**; Mikl. Lex. 501, Srezn. II, 654: **октаѣръ**, **октаѣръ**; bg. *октомѣрий*, Mladenov, 378).

отѣца, m. tată, părinte: **отѣца**, n. sing. (5), **оѣи**, instr. pl. (4) (Hwb. 79).

оѣца, oaie: **оѣа**, n. pl. (7) (Hwb. 82).

пастѣр'ѣ, m. păstor: **пастѣра**, ac. sing. (7) (Hwb. 84).

писати, **пѣсати**, пишж, a serie: **писано**, ptp. trec. pas. n. (7) (Hwb. 86).

поклонити сѣ, -нѣа сѣ, refl. a se închina: **поклони сѣ**, aor. pers. 3 sing. (6) (Hwb. 91).

полагати, **полагѣж**, a pune: **полагѣа**, prez. (4) (Hwb. 91).

помилоѣати, -оѣж a milui: **помилоѣи**, imper. pers. 3 sing. (4) (Hwb. 92).

попѣ, m. nom. sing. preot (4) (Hwb. 93).

поразити, -жж, a bate: **поражѣа**, prez. (viit.), pers. 1 sing. (7) (Hwb. 93).

принити, -нѣа, a veni: **придѣ**, aor. pers. 3 sing. (5: 2×) (Hwb. 104).

прѣкъ, **прѣкъ**, num. primul: **пѣркоѣ**, n. sing. = adv. prima dată (6) (Hwb. 107).

пѣтъ, m.: **пѣтънѣ**, instr. sing. (4) (Hwb. 97).

раѣтъ, m. nom. sing. rob (6) (Hwb. 111).

разити сѧ, refl. a se împrăştia: разидѧтъ сѧ (7) (Hwb. 114).

скон, pron. pos. al său: сконѧ, ac. pl. m. (4) (Hwb. 134).

свѣщница, f. luminare, luminărică: свѣщницаѧ, ac. pl. (4) (Mikl. Lex. 832, ex. din msse slavone sirbeşti, sec. al XVI-lea).

святъ, adj. sfînt: свѧтъаго, gen. sing. n. (6) (Hwb. 134).

сынъ, m. fiu: сына, gen. sing. (6) (Hwb. 133).

съ, си, се, pron. dem. acest: сѧи, loc. sing. f. (4), се, ac. sing. n. (5) (Hwb. 120).

сѧмо, adv. încoace, aici: сѧмо (5) (Hwb. 119).

Сѧмеонъ, m. NP Simeon: [G]ѧмеон, nom. sing. (6) (Hwb. 134).

Христѧсъ, Христъ, m. NP Hristos: Хѧ, n. sing. (1) (Hwb. 33).

црѧкъ, црѧкъѧ, f. biserică: црѧкъѧи, loc. sing. (4), црѧкъѧи (6) (Hwb. 16).

чловѣкъ, m. om: чѧ, voc. sing. (4) (Hwb. 17).

къмъ, v. бѧти.

Notă. Se observă că aproape toate cuvintele sînt cunoscute din textele canonice slave vechi, cu excepţia numelui propriu Нерадѧ şi a subst. свѣщница, înregistrat de Miklosich doar din texte slavone. Sînt relevabile, totuşi, unele variante ale cuvintelor, necunoscute textelor canonice slave vechi: numele lunilor агоустъ, октоумьри и numele propriu Димитѧ. Putem presupune, deci, аşa cum s-a arătat, că primul dintre acestea este o formă locală, împrumutată din limba populaţiei româneşti.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHIE
(SEC. AL XV-LEA — ÎNCEPUTUL SEC. AL XVII-LEA)
ÎN RAPORT CU ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ ȘI SLAVĂ

I.

Este astăzi un fapt bine stabilit că, în contextul raporturilor politice și culturale ale Țărilor Române cu Bizanțul și cu statele slave vecine, vechea cultură românească s-a dezvoltat în strânse legături cu cultura bizantină și slavă, în special cu cea de sud, iar ceva mai târziu și cu cea de est și de nord. Un aspect însemnat al acestor raporturi îl constituie apariția și dezvoltarea istoriografiei vechi românești, ale cărei înrudiri cu istoriografia bizantină și slavă au fost subliniate nu o dată, paralel cu relevarea trăsăturilor ei originale¹. Alături de alte scrieri — religioase, morale, didactice,

---

¹ Din bibliografia fundamentală cităm aici: I) N. Iorga, *Istoria literaturii românești. I. Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari* (—1688), ed. a II-a, București, 1925; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936; Al. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I—II, București, 1940—1942; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947; Al. Piru, *Istoria literaturii române. I. Perioada veche*, ed. a III-a, București, 1970; *Istoria literaturii române*, I, red. resp. acad. Al. Rosetti, Ed. Academiei, București, 1964, ed. a II-a, 1970; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I—II, București, 1939; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în *Rsl*, I, 1958, p. 146—168; Idem, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—225; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, București, Ed. Acad., 1964. II) K. Krum-

juridice și literare — vechii cărturari români au luat cunoștință de principalele cronici bizantine în traducere slavonă și de aproape toate scrierile originale istorice ale bulgarilor și sîrbilor. Copiile executate de cărturarii români de pe aceste scrieri în sbornice care cuprind, adesea, și cronicile originale românești și care constituie astfel compendii de istorie universală și națională — primele ca un fel de introducere la cele din urmă — sînt dintre cele mai vechi păstrate pînă astăzi, uneori chiar unicele (de ex., *Cronica* lui Simeon Magistrul și Logofătul și *Cronica bulgară* de la începutul sec. al XV-lea).

Ne propunem, în prima parte a studiului de față, să trecem în revistă copiile cunoscute pînă astăzi ale scrierilor

---

bacher, *Geschichte der byzantinische Literatur*, II. Aufl., München, 1897; *История на българската литература*, I, sub. red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962; Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti*, ed. a II-a, Belgrad, 1913; ed. a IV-a (fără bibliogr.), 1921; Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad — Sr. Karlovci, 1927; Dj. Radojičić, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Titograd, 1963; M. Weingart, *Byzantische Chroniken in der Literatur der kirchenslavischen*, I—II (1—2), Bratislava, 1922—1923; J. Macúrek, *Dějepisectví evropského východu*, Praga, 1946; D. S. Lihaciiov, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Moscova-Leningrad, 1947. III) A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905 (Сборник ОРЯС, t. LXXIX); P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Ed. Acad., București, 1959, nr. 1—300; nr. 301—730, text dactilografiat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), secția manuscrise; I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, Ed. Acad., București, 1963. IV) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, t. I, București, 1878 (*Cronica* lui Mihail Moxa, p. 339—442; reed. de N. Simache și Tr. Cristescu : *Cronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942); I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, in *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543; Idem, *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891; Idem, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895; Idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909 (extras din A.A.R., Seria II, t. XXXI, Mem. Secț. istorice); Idem, *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Ed. Academiei, 1968; Ol. Gôrka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937; I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., București, 1959; *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I—II, București, Ed. Tineretului, 1969.

istorice aparținând literaturilor bizantină și sud-slavă, care au circulat sau au fost scrise în țara noastră începând cu sec. al XV-lea, pentru a aprecia în mod concret gradul de răspîndire a acestora în rîndul cititorilor culți din epoca feudală și, deci, pentru a avea apoi o bază reală a considerațiilor privind raporturile dintre acestea și istoriografia originală românească ¹.

A. Dintre cronicile bizantine au fost copiate și citite la noi, după cît putem constata din manuscrisele păstrate, *Povestirea pe scurt* a patriarhului Nichifor (începutul sec. al IX-lea) și *cronicile* lui Gheorghe Amartolos (sec. al IX-lea), Simeon Magistrul și Logofătul (sec. al X-lea), Ioan Zonaras (sec. al XII-lea) și Constantin Manasses (sec. al XII-lea), toate în traduceri sau prelucrări slavone. Singurele cronici bizantine existente în traducere slavonă care par a nu fi circulat la noi sînt cele mai vechi dintre ele, și anume a lui Ioan Malalas din Antiohia (sec. al VI — VII-lea), tradusă în slava veche în sec. al X-lea — al XI-lea, și a lui Georgios Synkellos (sec. al VIII-lea), tradusă în Rusia în sec. al XIV-lea ².

1. „*Cronografia pe scurt*“ a patriarhului Nichifor. În Bizanț a circulat de timpuriu, mai întîi independent, apoi și alături de cronica dezvoltată a lui Gheorghe Amartolos,

---

¹ Exprimăm și cu acest prilej mulțumirile noastre sincere conducerilor secțiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Biblioteca „Lenin“, Muzeul istoric și Biblioteca Universității „Lomonosov“ din Moscova, Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. și Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin“ din Leningrad, Biblioteca Institutului de istorie al Acad. de Șt. a U.R.S.S. — secția din Leningrad, și Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene din Kiev pentru solitudinea cu care ne-au pus la dispoziție pentru consultare cele mai multe din manuscrisele citate mai jos.

² Despre utilizarea cronicilor bizantine în limba greacă de către cronicarii și istoricii români din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, ca și despre unele manuscrise grecești ale acestor cronici păstrate în Biblioteca Academiei Române (după C. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, București, 1909, p. 3—21) a scris N. Iorga, în articolul *Byzantské kroniky v Rumunsku*, extras din *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi*, Praga, 1928, p. 107—110. Vezi, de asemenea, N. Camariano, *Catalogul manuscrisurilor grecești* (Biblioteca Academiei Române), tomul II, București, 1940, p. 69—72; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, p. 109—124; Corneliu-Dima Drăgan și Mihail Caratașu, *Les ouvrages d'histoire byzantine dans la bibliothèque du prince Constantin Brancovan*, RESEE, t. V, 1967, nr. 3—4, p. 435—445.

Cronografia pe scurt (Χρονογραφικὸν σύντομον sau Χρονογραφικὸν ἐν σύντομῳ, ἐν ἐπιτόμῳ, ἐν συνόψει), scrisă de patriarchul Nichifor (806—815)¹, care, fiind adesea transcrisă, a fost completată de copiii ulteriori². De asemenea, s-au păstrat în copii și alte asemenea texte anonime³. Aceste χρονογραφικὰ σύντομα s-au răspândit curînd în Apus: pe la 870 bibliotecarul Anastasie a tradus textul lui Nichifor în latină; la slavi el a fost tradus în timpul țarului Simeon al Bulgariei (893—927)⁴, de unde a trecut în Rusia (cf. *Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073)⁵ și în Serbia⁶. Diverse redacții ale acestei *Povestiri pe scurt* se regăsesc și în textele slavo-române, fie în manuscrisele cuprinzînd *Cronica* lui Gheorghe Amartolos, fie împreună cu analele sirbești,

¹ Vezi Νικηφόρου χρονογραφικὸν σύντομον, în: C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Lipsiae in aed. Teubneri, 1880; Krumbacher, p. 350—351; Weingart, p. 55—62.

² V. Grecu, *Origina cronicelor românești*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 217.

³ *Ibidem*. Cf. în ed. lui C. de Boor citată, p. 218—234.

⁴ Vezi o variantă a *Povestirii pe scurt*, adăugată la *Evangelhia cu învătătură* (893—894) a lui Konstantin Preslavski, într-o copie din sec. al XII-lea (fostă a Bibliotecii Sinodale din Moscova, azi la Muzeul istoric); A. Gorski și K. Nevostruev, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки*, II, 4. 2, Moscova, 1899, p. 421; V. N. Zlatarski, *Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина*, «Сп. БАН», кн XXVII (1923), p. 132—182; P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkova, *Христоматин по старобългарска литература*, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 44, 57—61.

⁵ *Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года*, ediție fotocromolitografică, Petersburg, 1880, f. 264—266 (sfîrșitul manuscrisului): Лѣтописецъ въ кратцѣхъ отъ Ягюста даже и до Константина и Звѣи, ц(с)рь грѣчьскыиъхъ (Letopiseț pe scurt de la August și pînă la Constantin și Zoe, împărați greci [a. 63 î.e.n.—1042 e.n.]). Pe lîngă alte trei copii rusești ulterioare ale acestui sbornic al țarului bulgar Simeon (893—927), numit, după cea mai veche copie păstrată (1073), al cneazului Sviatoslav, P. Dinekov și colab. menționează (Христоматия³ ..., p. 88) o a cincea copie moldovenească din sec. al XVII-lea, după lucrarea: P. Stroevev, *Рукописи славянские и российские, принадлежащие... Ивану Никитичу Царскому*, Moscova, 1848, p. 774, care ne-a fost inaccesibilă. (Se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, colecția I. N. Țarski — A. nr. 721.)

⁶ Cf. V. Jagić, *Ein Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung*, AfsalPh, II, 1877, p. 18—19; Weingart, *op. cit.*, I, p. 58—62; Stojanović, *op. cit.*, în special p. LXI—LXXXI, și textele, p. 124—166.

atestind o circulație destul de largă a ei în țările noastre. Iată cele pe care le cunoaștem până acum:

a) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.*, din sec. al XVI-lea, care cuprinde *Cronica* lui Gheorghe Amartolos (vezi mai jos), iar la f. 221a textul incomplet al *Povestirii pe scurt*.

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224), copiat în Moldova la sfârșitul sec. al XVI-lea, cel mai târziu la începutul sec. al XVII-lea¹, în care textul *Povestirii pe scurt* este urmat imediat de analele sirbești.

Această copie, ca și cea precedentă, incompletă, necunoscută lui Stoianović, se încadrează în grupul manuscriselor *Sofijski prvi, Grigorovičev, hadži-Jordanov, Hamartolov și Sinodalni* (vezi *op. cit.*, p. 124—150), fără a fi identică cu vreunul din acestea. Este adevărat că în manuscris lipsește fila de la sfârșitul caietului al nouălea, respectiv de la începutul *Povestirii* până la David². Dacă însă în manuscrisele amintite textul merge până la Teofil (829—842), în schimb, *mss. Len.* continuă, asemănându-se de aici încolo cu grupul *Kijevski, Studenicki, Cetinjski*, încheindu-se o dată cu acestea (și cu *Sarandoporski*) la Manuel II Paleologul (1391—1425), când se face trecerea la analele sirbești.

c) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev* (astăzi la Biblioteca Academiei de științe a R.S.S. Ucrainene — Kiev, ff. 422a — 438b)³. Textul publicat de Bogdan în *Archiv*, a fost inclus de Stoianović în ediția sa (descrierea, p. XLI; comentarii, p. LXIX — LXXIII; textul, la p. 124—150, col. dreaptă, apoi până la p. 153, pag. completă) și reprezintă o variantă cu bulgarisme, ceea ce atestă faptul că copia intermediară era originară din Bulgaria. Acest text, mai amplu decât cel precedent, formează o grupă cu *Studenicki, Sarandoporski și Cetinjski* și merge, de asemenea, până la Manuel Paleologul.

d) *Manuscrisul slav nr. 636 al B.A.R.*, fost la Mănăstirea Neamțului (f. 220b—224a, după care continuă până la 225b) analele sirbești cu elemente de istorie moldovenească, așa-

¹ Bogdan, *Let. Azarie*, p.3—10, 65—89.

² *Op. cit.*, p.8.

³ Cf. *Vechele cronice*, p. 11, 17—18; *Ein Beitrag...*, p.481—487; textul, p. 502—520.

numita *Cronică sirbo-moldovenească*), copiat la 1557¹. Acest text redactat în mediobulgară și avînd titlul *Христѣанскѣи ѿписъ ѿ царьскѣи* (Împărații creștini. Întîiul sobor), de asemenea nu este menționat de Stojanović. El însă nu mai începe de la facerea lumii, ci de la Constantin cel Mare, mai precis, de la primul sobor creștin, din anul 325. În continuare, textul se aseamănă cu cel din mss. *Len.*, mergînd tot pînă la Manuel Paleologul, ultima parte asemănîndu-se deci cu grupul în care intră și mss. *Kiev*.

e) *Manuscrisul nr. 51 din colecția Iațimirski* (Biblioteca Acad. de Științe a U.R.S.S. — Leningrad, scris tot la Mănăstirea Neamțului)², cu același conținut (la f. 213—215, *Cronica sirbo-moldovenească*; textul cronografului bizantin o precede).

Însăși circulația acestei *Povestiri pe scurt* în Țările Române împreună cu analele sud-slave (4 copii, a cincea fiind împreună cu cronică lui Gheorghe Amartolos), în manuscrise cuprinzînd cronicile românești, permite să se explice — cum au arătat I. Bogdan, V. Grecu, P. P. Panaitescu ș.a. — influența lor asupra istoriografiei românești, la începuturile ei.

2. *Cronica universală a călugărului Gheorghe Amartolos* („păcătosul“) de la „facerea lumii“ pînă la împăratul Teofil (a. 842), completată cu aceea a lui Simeon Logofătul (pînă la a. 948)³, a fost tradusă în limba slavă veche la sfîrșitul sec. al X-lea, în Macedonia, și a avut o influență directă asupra istoriografiei slave, în special asupra celei vechi rusești. Cel mai vechi manuscris slav este o copie rusească de la sfîrșitul sec. al XIII-lea⁴. Alături de cele 10 copii ale redacției „bul-

¹ Bogdan, *Cr. ined.*, p. 81—84; textul, p. 91—101.

² A. I. Iațimirski, *Из славянских рукописей*, M., 1898, p. 81. și urm. (textul e publicat fără cronograf). Data menționată în însemnare (1512) este pusă la îndoială de E. Turdeanu (*Le Sbornik dit „de Bisericiani“: fausse identité d'un manuscrit remarquable*, *RESL*, XLIV, 1965, p. 29—45), care-l consideră contemporan cu precedentul. O fotocopie se află la B.A.R., mss. sl. nr. 658.

³ Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 352—358; Weingart, *op. cit.*, partea a II-a; Macûrek, *op. cit.*, p. 141—143, 145—146.

⁴ Vezi ediția lui V. N. Istrin, *Хроника Георгия Амартола*, I—III, Petrograd, 1920—1930; cf. O. I. Podobedova, *К истории создания Тверского списка Хроники Георгия Амартола (У Международного съезда славистов)*, Moscova, 1963. Ediția critică a textului grecesc: Georgios Monachos, *Chronikon*, ed. C. de Boor, 2 vol., Leipzig, 1904.

gare“ (БРЕМЕНИКЪ) și de cele 12 copii ale redacției „sirbe“ (ЛѢТОВНИКЪ) cunoscute în țările slave¹, în țara noastră s-au păstrat trei copii din sec. al XV-lea — al XVI-lea, toate derivând din redacția sîrbă, tradusă pe la mijlocul sec. al XIV-lea²:

a) *Manuscrisul slav nr. 321 al B.A.R.*, de la sfîrșitul sec. al XV-lea, copiat în Țara Românească, în redacția sîrbă, semnalat pentru prima dată de Iațimirski în 1905³. Exemplarul, cuprinzînd 239 f. hirtie, este foarte deteriorat, lipsindu-i de la început (potrivit numerotării chirilice) 55 de file, precum și un număr de file de la sfîrșit. Textul existent începe cu David, regele iudeilor, și se oprește la istoria Bizanțului în sec. al VII-lea. Fila 201 reprezintă un fragment dintr-un manuscris mai nou, cuprinzînd o parte din *Povestea Troiei* în redacție sîrbească, iar din ff. 233—239 au rămas doar fragmente mici și deteriorate, greu de identificat⁴.

b) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.* din sec. al XVI-lea, copiat în Țara Românească, probabil la mănăstirea Bistrița, în redacție sîrbă, semnalat pentru prima dată de asemenea de Iațimirski în 1905⁵. Exemplarul, cuprinzînd 222 f., este defect: de la început lipsește un caiet, dar oricum el cuprinde numai partea a doua a cronicii, căci la f. 1a începe capitolul *О поставленіи ѿрель Константиномъ сѣна своего Константіа на кесарство въ Цѣнградѣ и ѿкинѣа, зѣта своего, въ Никомидіи, въ Ѳфѣниисѣи* (Despre așezarea de către împăratul Constantin a fiului său Constant ca cezar în Țarigrad și a lui Liciniu, ginerele său, la Nicomidia, în Bithinia [a. 337]).

¹ Weingart, *op. cit.*, II, p. 61—71, 146—276.

² Cf. *ibidem*, p. 253—262. După Iațimirski, *Слав. и русские рукописи...*, p. 501—508, Weingart cunoaște numai pe cele notate mai jos sub „a“ și „b“.

³ *Op. cit.*, p. 507—508 (nr. 167, de la Muzeul de Antichități). Vezi acum, Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, (text dactilografiat, nr. 321).

⁴ Totuși, la f. 236 se vorbește despre David, prin urmare, aceasta este de la începutul manuscrisului, fiind legată greșit. Acest lucru este cu totul evident pentru f. 201, ajunsă întîmplător în acest manuscris și legată astfel încît recto a devenit verso. O însemnare ulterioară pe f. 139b se referă la cucerirea Belgradului de către sultanul Soliman în 1521 și la lupta de la Mohaci din 1526. La f. 233b, dintr-o altă însemnare, rezultă că la 1605 (7113) manuscrisul aparținea mănăstirii Bistrița din Oltenia.

⁵ *Op. cit.*, p. 501—507 (nr. 166, de la Muzeul de Antichități). Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilografiat, nr. 320), care corectează data propusă de Iațimirski (începutul sec. al XV-lea) în sec. al XVI-lea.

Textul cuprinde, deci, istoria Imperiului de Răsărit de la Constantin cel Mare pînă la luptele lui Simeon al Bulgariei cu bizantinii și împăratul Roman Lecapenul (a. 948).

În afară de textul lui Gheorghe Amartolos, completat pentru epoca 842—948 cu textul lui Simeon Logofătul (f. 1—218v), manuscrisul mai cuprinde:

а) **Ѡ мирсѣмъ створени(и) б҃гѣмъ ма҃гистра и логофѣта ѡ(т) разлнчнн(х) лѣтоѡвникъ и списат.лѣи** (Despre facerea lumii, de Simeon Magistrul și Logofătul, din diferite anale și scriitori, f. 218b—220b);

б) **Ѡ хероу(вн)мѣхъ и паменникъмъ вроужѣи** (Despre heruvimi și arma de flăcări, f. 220b);

γ) **Ѡ ка(з)аннѣ в крацѣ соущи(м) ѡ(т) ꙗдама до днѣшнннхъ вѣкѣмъ** (Povestire pe scurt a celor întimplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, f. 221a—222b). Această *Povestire pe scurt* este asemănătoare celei publicate de I. Bogdan, în *Letopisețul lui Azarie* (v. mai sus; cf. începutul: **ꙗдамы роди б҃гѡа, б҃гѡѣ б҃гѡвса, б҃гѡвсѣ каннана, каннаны малеленла, малеленла ꙗреда** etc.), dar nu este completă, căci ajunge numai pînă la împăratul Teofil (829—842)¹.

с) *Manuscrisul slav nr. 330 al B.A.R.* din sec. al XV-lea sau al XVI-lea, copiat probabil în Țara Românească, în redacția sîrbă². Exemplarul, avînd 237 f. hîrtie, scris într-o semiuncială minusculă, cuprinde, după o serie de texte religioase (ff. 1a—178b), **лѣтоѡвникъ съкращень ѡ(т) изложенья г҃еѡргѣа инока, иже ѡ(т) разлнчнн(х) лѣтописьщѣ съписа** (Letovnic [anale] prescurtat din povestirea lui Gheorghe călugărul, care a scris-o din diferite letopisețe, ff. 179a—289b).

¹ Pe coperta din față, în interior, se afla o însemnare a lui (sau despre) Petru Voievod (cel Tânăr 1559—1568 sau 1583—1585?) și o alta din care rezulta că manuscrisul aparținea mănăstirii Bistrița. Acum însă coperta e nouă, de carton.

² Manuscrisul n-a fost văzut de Iațimirski și, deci, nu e menționat nici de Weingart. A fost semnalat prima dată, după cîte știm, de Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 117—118. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr. 330). În *Introducere* (vol. I, p. XIV), P. P. Panaitescu îl consideră din sec. al XV-lea, dar pe copertă indicația bibliotecii precizează sec. al XVI-lea.

ΛΟΓΟΦΕΤΕΣ (с) ΤΡΟΠΕΙΑ, Α Ω(Τ) ΣΑΕ ΑΡΧΑΓΑΡΟ (Pînă aici este alcătuit de Simeon Logofătul, iar de aici al altuia). Acest al doilea fragment (ff. 254—325) cuprinde, de fapt, varianta prescurtată a *Cronicii* lui Ioan Zonaras¹, care merge pînă la urcarea pe tron a lui Roman IV Diogen (1067).

În afară de acest manuscris, un fragment din Zonaras fusese inclus în manuscrisul ce se afla în biblioteca Mănăstirii Neamțului sub nr. 10, descris pe scurt la 1883 de episcopul Melchisedec: „e) Despre robia Ierusalimului de asirieni. Din Letopisețul lui Zonara”².

5. *Cronica universală* (Σύνοψις ἱστορικὴ) a lui Constantin Manasses (prima jumătate a sec. al XII-lea), care, pornind tot de la „facerea lumii”, ajungea pînă la împăratul Nichifor Botaniatul (1081), fiind scrisă în 6733 versuri „politice”³, a fost tradusă în proză în limba mediobulgară pe la 1340. Alături de manuscrisul copiat de preotul Filip în 1345 la Tirnova (păstrat azi la Muzeul istoric din Moscova, provenit de la Biblioteca sinodală) și de cel copiat cam în același timp, cu 69 de miniaturi extrem de valoroase, păstrat la Vatican, o a treia copie, datînd din sec. al XVI-lea, se datorește unui cărturar moldovean, care a inclus-o într-un manuscris, înaintea *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* (mss. slav descoperit la Tulcea, azi nr. 649 la B.A.R., f. 130a—235b). Semnalată pentru prima dată în 1895 de I. Bogdan⁴, această copie

¹ Weingart, *loc. cit.*, p. 75—76.

² *Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în Biblioteca sîntei Mănăstiri Neamțului...*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. III, vol. III, p. 130; vezi și Iațimirski, *op. cit.*, p. 794; Weingart, *op. cit.*, I, p. 240. Cuprinzînd și corespondența patriarhului Eftimie al Țirnovei cu Nicodim de la Tismana și cu Antim, mitropolitul Țării Românești, acest manuscris a fost folosit de E. Kažuňiacki în cunoscuta sa ediție a operelor acestui scriitor prelat (Vezi *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius [1375—1393]*, Wien, 1901, p. 10). El îl împrumutase în 1894, pe baza aprobării Ministerului Instrucțiunii (vezi I. Bogdan, în *A.A.R.*, Seria II, t. II, t. XXVI, 1903—1904. Partea adm. și dezbr., p. 32), împreună cu alte două (nr. 20 și 106), pe care le-a înapoiat Bibliotecii Academiei Române (azi nr. 165 și 164).

³ În iamb de 15 silabe, cu cezură după silaba a 8-a. Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 376—380; Weingart, *op. cit.*, I, p. 160—236; Macărek, *op. cit.*, p. 150—151; W.J.W. Koster, *Traité de métrique grecque*, Leyde, 1962, p. 3—4.

⁴ *Cronice inedite...*, p. 11—12. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr., 649).

a fost folosită de renumitul slavist român pentru indicarea variantelor în fundamentala sa ediție realizată după manuscrisul de la Moscova (și cu variantele din cel de la Vatican), apărută postum: *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducerea mediodbulgară... Text și glosar, București, 1922 (Titlul cronicii este, în slavonă: Прѣмѣдрѣгѣ Манасѣа и лѣтописца съхранѣ лѣтно, въ сѣзданѣа мѣръ начинающе и текюще [mss. Tulcea: текущи] до самого царства кѣр Никифора Ботанишѣа)¹.

B. Trecem acum la textele istorice sud-slave, sîrbești și bulgărești, care au circulat sau au fost copiate în Țările Române — unele din ele, și anume letopisețele, împreună cu *Povestirea pe scurt bizantină* și cu cronicile moldovenești.

Din *literatura istorică veche sîrbească*, reprezentată prin *biografiile ale regilor și arhiepiscopilor sîrbi* (scrieri cu caracter hagiografic, dar și istoric), *genealogii* și *letopisețe*², se cunosc următoarele scrieri aduse sau copiate în Țările Române: a) *Viața sf. Sava*, redactată de Teodosie (sfîrșitul sec. al XIII-lea); *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, scrisă de arhiepiscopul Danilo (cca. 1314—1316), *Viața lui Stefan Uroš III Dečanski* de Grigorie Țamblac (sfîrșitul sec. al XIV-lea); b) patru variante ale *letopisețelor* sîrbești noi, aparținînd grupei I (după clasificarea lui Lj. Stojanović), care cuprind evenimentele de la moartea lui Stefan Dušan (1355) pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea.

Nu cunoaștem copii executate sau aduse în Țările Române ale biografiilor sf. Simeon (Stefan Nemanja), scrise de fiii săi

¹ În ultimii ani au apărut edițiile manuscrisului de la Vatican, îngrijite de Iv. Dujcev: *Миниатюрите на Манасиевата летопис*, Sofia, 1962; *Летописата на Константин Манаси. Фототипно издание на Ватикански препис на среднобългарския превод*, Sofia, 1963. Alte două copii reprezintă redacții sîrbești din 1510, respectiv din sec. al XVII-lea (cf. Duicev, *Летописата...*, p. IX—X). Ediția lui I. Bogdan a fost reprodusă anastatic (fără glosar) în colecția] „Slavische Propyläen“, Band 12: *Die Slavische Manasses-Chronik*. Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Mit einer Einleitung von Johann Schröpfer, München, W. Fink-Verlag, 1966. Textul grecesc a fost editat de J. Bekker (Bonn, 1837) și reeditat de Migne, *Patr. gr.*, 127, p. 216—472.

² Vezi P. Popović, *Pregled srpske književnosti*⁴, Belgrad, 1921, p. 28—54; D. A. Stefanović — V. Stanisavljević, *Pregled jugoslavenske književnosti*, I, Belgrad, 1962, p. 107—123; Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad—Sr. Karlovci, 1927; Dj. Sp. Radojičić, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Matica Srpska, 1962; Idem, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963.

Sava (1207—1215) și Stefan, primul rege sirb (după 1215), ale vieții sf. Sava, în prima redacție a călugărului Domentian (sec. al XIII-lea), ale biografiei despotului Stefan Lazarevič, datorită lui Constantin Kostenetki Filozoful (1431) și, în fine, ale vieții țarului Uroš, scrisă de mitropolitul Paisie (mijlocul sec. al XVII-lea). În ceea ce privește letopisețele, n-au ajuns, se pare, în țara noastră așa-numitele letopisețe vechi (derivate dintr-un text unic, scris curînd după 1371), iar din cele noi — reprezentante ale grupelor II, III, IV, după clasificarea lui Lj. Stojanović¹. În sfîrșit, genealogiile sirbești n-au circulat la noi, după cite știm, în evul mediu. Singura copie ajunsă tirziu în țara noastră, la 1882, este aceea a *Rodosloviei* (genealogiei) de la Tronoša din 1791, copiată în 1796.

Din *literatura istorică bulgară medievală*, singura scriere originală cunoscută (în afară de străvechea listă a hanilor protobulgari, provenind din sec. al VIII-lea, și de completările la Cronica lui Constantin Manasses) este așa-numita *Cronică bulgară anonimă* (1296—1413)², păstrată într-un unic manuscris moldovenesc (sec. al XVI-lea) și în prelucrarea lui Mihail Moxa (1620).

Iată, în mod concret, copiile păstrate în țara noastră ale fiecăreia din scrierile menționate mai sus.

I. Dintre *biografiile regilor și arhiepiscopilor sirbi* s-au păstrat, așa cum am arătat, următoarele:

1. *Viața sf. Sava* (cca. 1174—cca. 1236), primul arhiepiscop al sirbilor, fiul regelui Stefan Nemanja (1196—1227), prelucrată de călugărul Teodosie (sfîrșitul sec. al XIII-lea) după scrierea mai veche a dascălului său Domentian (1253), însoțită de *Lauda* aceluiași închinată lui Simeon (Stefan Nemanja) și Sava:

a) *Manuscrisul slav nr. 134 al B.A.R.*, format din două părți, scrise probabil în Serbia, prima din sec. al XV-lea (ff. 1—130), a doua din sec. al XVI-lea (ff. 131—204), manuscris găsit la Mănăstirea Neamțului³.

¹ Vezi *op. cit.*, p. XXXIII—LXI.

² Vezi, acum în urmă, *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 23—30, 154—157, 354—355 (cu bibliografie); P. Dinekov ș.a., *Христоматия по старобългарска литература*, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 14—16, 342—345, 480—484.

³ Iațimirski, *Славянские и русские рукописи ...*, p. 700—704 (nr. 65, Mănăstirea Neamțului); Panaitescu *Manuscrisele slave...*, I, p. 161—162.

Partea I, care ne interesează pe noi, cuprinde *Viața Sf. Sava* (f. 1a—93b), din care însă lipsește prima filă. Textul începe cu : „... СКУХЪ И БЧНСЛЫКМЪ НСПОКЕДААХОУ НМЕ КМО(У) И КЪРОВАХОУ КЪ НКТО“. La sfârșitul textului urmează epilogul autorului (f. 93b—95a)¹ și patru învățături către călugări (f. 95a—100a). În sfârșit, la f. 101a—130b se află: *Тогож(А)е Θεωδοσία мона(х) похвала стѣхъ прп(А)бны(х) в(т)цы нашихъ ГИМЕННА И ГАВЫ, ОУЧИТЕЛЮ СРЪБСКОЮ* (A aceluiași Teodosie monah: Lauda sfinților și preacuvioșilor părinților noștri Simeon și Sava, învățătorii sirbilor)².

A. I. Iațimirski atrage atenția asupra faptului că „нямецкая рукопись представляет полное сходство, даже в графике, с Одесской рукописью собр. В.И. Григоровича, XIV века, No. 5, л. 156, например, в послесловии» (al cărui text îl citează integral)³.

b) *Manuscrisul slav nr. 135 al B.A.R.*, format din șase părți, dintre care (pe noi ne interesează prima (f. 1—124), copiată destul de târziu, la 28 ianuarie 1624, de călugărul Antonie, la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Și acest manuscris provine de la Mănăstirea Neamțului. Iată titlurile complete ale celor două scrieri:

Ff. 1a — 107a: ЖИТІЕ И ПО(А)БНЫЕ (Ж) ВЪ ПОУСТЫНИ СЪ СКОН(М) ВЦЕ(М) И ОСОБЪ ХОЖ(А)ЕНІА И В(Т)ЧЕСТН ЧЮ(А)СЬ СЪПОВѢДАНІЕ И(Ж) ВЪ СТѢ(Х) ВЦА НАШЕГО ГАВЫ, ПРЪВАГО АРХІЕП(С)-КПА И ОУЧИТЕЛІА СРЪБСКА(ГО), СКАЗАНО ПРП(А)БНЫ(М) ДОМЕ(Н)ТІАНО(М), НИКО(М) И ПР СВѢТЕР(М) МОНАСТІРА ХІЛАНДАРЬ НАРЦАЕМАГО, СЪПИСАНО (Ж) ΘΕΩ(Δ)ΣΕΥΜΑ ΜΗΝΧΟΜЪ, ТОГОЖДЕ МОНАСТІРА (Viața și faptele în pustie cu tatăl său și povestirea aparte a umblării și minunilor părintești ale celui între sfinți, părintelui nostru Sava, primul arhiepiscop și învățător al sirbilor, povestită de preacuviosul Domentian, călugăr și preot al mănăstirii numită Hilandar, scrisă de Theodosie călugărul, din aceeași mănăstire).

¹ La f. 100a,b se află textul grecesc al cîntării bisericești „Sfînt, sfînt, sfînt...“, scris cu litere chirilice în sec. al XVII-lea. Tot pe f. 100b se află o însemnare cam din același timp: *Ка(р)та дѣху(м) госно(А)р ЗЕМ(ЛІ) МѢ(А)ДѢХ(С)КѢН* (Am dat [această] carte domnului Țării Moldovlahiei).

² La f. 130b, jos, se află însemnarea copistului, din care nu aflăm însă nici data scrierii, nici numele lui.

³ *Op. cit.*, p. 701—702.

Ff. 107a—123b (cu unele mici diferențe față de titlul din manuscrisul precedent): **Тогож(а)ѣ Оуѣ(а)сѣа монахѣ похвал'ноѣ [слово] стѣхъ и проп(а)вѣиихъ ѡ(т)цѣ нашихъ Бѣгемѣна и Бѣкѣ стѣа, оучителю сръбскѣю** (A aceluiași Teodosie monah: Cuvînt de laudă a sfinților și preacuvioșilor părinților noștri Simeon și Sava ierarhul, învățătorii sîrbilor)¹.

Așadar, ambele manuscrise au fost scrise în afara granițelor țării noastre, dar au ajuns încă în epoca veche în Moldova, unde au fost desigur citite.

2. *Sbornicul lui Danilo*. Următorul biograf, după Teodosie, a fost arhiepiscopul Danilo (cca. 1270—1337), care a scris la începutul sec. al XIV-lea (mai precis, în deceniul al doilea) viețile regelui Uroș, reginei Elena, regilor Dragutin și Milutin, precum și ale arhiepiscopilor de după Sava Nemanja pînă în 1317. Ucenicii săi le-au reunit pe toate acestea într-un sbornic (numit de editorul său, Dj. Daničić, *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi* sau *Danilov sbornik*), completîndu-l cu biografiile regilor pînă la Stefan Dušan (1345) și ale arhiepiscopilor și patriarhilor pînă în 1376, inclusiv aceea a lui Danilo însuși (Danilo II)². Această importantă operă a vechii istoriografii sîrbe este cunoscută în cinci copii, dintre care trei au fost utilizate în ediția lui Daničić: două din sec. al XVIII-lea, în slavona sîrbo-rusă (unul din 1763, luat ca bază, altul din 1780), iar al treilea din sec. al XVI-lea, mai restrîns, de origine moldovenească, descoperit la Lvov (vezi mai jos, sub a). Alte două manuscrise au fost date la iveală ulterior acestei ediții: unul sîrbesc de la mănăstirea Hilandar, datînd din 1553 și dispărut la începutul secolului nostru, iar al doilea copiat de călugărul și cronicarul moldovean Azarie, în 1567 (vezi mai jos, sub b)³.

¹ La sfîrșit, copistul Antonie a scris **тѣмъ** (gr. „sfîrșit”). Pe f. 124a se află însemnarea acestuia, din care rezultă datele citate mai sus. Menționăm aici prezența în partea a doua a manuscrisului (f. 125a—153b) a *Vieții lui Constantin-Chiril filozoful*, copie din sec. a. XVI-lea (vezi, în acest volum, *Apariția scrierii slave*).

² Dj. Daničić, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, Zagreb, 1866. Vezi: Dj. Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 113—122; Ion-Radu Mircea, *Les vies des rois et archevêques serbes et leur circulation en Moldavie*, RESEE, IV, 1966, nr. 3—4, p. 394—412 (cu bibliografia anterioară).

³ Vezi Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 395—399.

a) Primul dintre cele două manuscrise moldovenești ne este cunoscut din descrieri mai vechi, în special din ediția lui Dj. Daničić, care l-a utilizat pentru variante, și din albumul publicat de E. Kałużniacki și A. Sobolevski în 1916¹.

În facsimilele publicate de E. Kałużniacki și A. Sobolevski se văd atit titlul acestei cōpii, cit și însemnarea cumpărătorului: Житїе и жизнь повѣсти бѣоугодни [х] дѣланїи Х(с)олю-бивы(х) краля Срѣбскѣи и Поморскѣи зѣмль (Viața și povestirea cuvioaselor fapte ale de Hristos iubitorilor regi ai Țării Sirbești și Pomoriei).

Însemnarea: И(з)воленїе(м) ѡцѣх и съ поспешенїе(м) сѣна и съврѣшенїе(м) стѣго д(х)а се а(з) ра(б) бѣи Глигорїе Юра(ш)-ко оурика(р) коупи сїж книга рекомаа лѣтописец ѡ срѣбски(х) крале(и)и ѡ архїеп(с)кпѣ како кто свое житїе проводи, и коупи(х) еж ѡ(т) по(п) Іѡ(н) ѡ(т) гра(д) Хоти(н) п да(х) за неж .кн. [28] злад(т), како да ми бѣде(т) памѣ(т), въ днѣ(х) бѣгоч(с)тїва(г) (г)на Іѡ Петра коеко(дѣ) в лѣто .зпг. [7083—5500=1574] ное(м) .к. [20] и дадо(х) ии сѣому мона(с)тирѣ ѡ(т) Гсѣвїици, иде(ж) е(ст) хра(м) въ(с)кре(с)нїе Гѣ Бѣ и спсѣ наше(т) Ісѣ Хѣ [...] (Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfintului Duh, eu, robul lui Dumnezeu Gligorie Iurașco uricariul, am cumpărat această carte numită Ietopiseț despre regii sirbi și despre arhiepiscopi, cum și-a petrecut fiecare viața, și am cumpărat-o de la popa Ion din cetatea Hotin și am dat pentru ea 28 de galbeni, ca să-mi fie de amintire, în zilele blagocestivului Domn Io[an] Petru voievod Șchiopul, în anul 1574, noemvrie 20, și am dat-o sfintei mănăstiri de la Sucevița, unde este hramul Învierea Domnului și Mintuitorului nostru Iisus Hristos [...]).

Scriș în slavona sirbă, cu elemente proprii redacției moldovenești, acest manuscris, copiat desigur cu cîțiva ani înainte, avea 179 file de hirtie în octavo. De la mănăstirea Sucevița el a ajuns mult mai tirziu, în împrejurări necunoscute, în Biblioteca Universității din Lvov, de unde a dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

¹ Альбом снимков с кирилловских рукописей румынского происхождения (Энциклопедия славянской филологии. Приложение к вып. 4,2), Petrograd, 1916 (tipărit împreună cu Anexa la fasc. 4, 1, de P. A. Lavrov), nr. 102. Vezi acum Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 396—399.

b) În schimb, cel de-al doilea manuscris ieșit de sub pana lui Azarie, în 1567, se păstrează și astăzi la mănăstirea Sucevița (nr. 17/420, 227 file numerotate + 2 f. nenumerotate¹, 31 × 20 cm, scris în semiunciala moldovenească îngrijită, cu unele elemente artistice). Semnalat mai întâi de A. S. Petrușevici în 1888, apoi de Dimitrie Dan, în 1923², manuscrisul a fost studiat și supus unei atenții mai largi de către Ion-Radu Mircea, în articolul citat mai sus³.

Valoarea acestei copii constă atât în vechimea ei, cât și în faptul că reprezintă o încercare de transpunere în slavona mediobulgară, fiind apropiată din punct de vedere textologic de celălalt manuscris moldovenesc, dar pe alocuri și de cele două manuscrise din sec. al XVIII-lea.

Potrivit unei însemnări ulterioare, manuscrisul a fost cumpărat de cunoscutul mitropolit Gheorghe Movilă (1587—1605), ctitor, împreună cu frații săi, al mănăstirii Sucevița, care l-a dăruit acestui lăcaș la sfârșitul sec. al XVI-lea.

Așadar, cum subliniază Ion-Radu Mircea, cele două copii moldovenești atestă circulația acestei opere în mediile ecleziastice și cărturărești din țara noastră, fiind citită poate chiar de unii domni ai Moldovei (copia lui Azarie datează din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușeanu, căsătorit cu Roxanda, fiica Elenei, doamna lui Petru Rareș, originară din familia Brancoviciilor și soră a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab). Prin persoana copistului Azarie, el însuși autor al ultimei cronici slavone a Moldovei, redactată în 1574—1575, această scriere se leagă direct de istoriografia noastră și ne permite să datăm cu mai multă precizie anii în care și-a desfășurat activitatea acest călugăr cărturar.

3. *Viața lui Stefan Uroš III Dečanski (1321—1331)*, scrisă de Grigorie Țamblac (cca. 1365—1419 sau 1420), pe când era egumen al mănăstirii Dečani din Serbia, la sfârșitul sec. al XIV-lea, înainte de a veni în Moldova (cca. 1402—1404)⁴

¹ Fila 147 a dispărut după numerotare (precizarea lui Ion-Radu Mircea).

² *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 84—85: manuscrisul e înregistrat, spune autorul, sub nr. 420(54).

³ *Op. cit.*, p. 399—412 (cu fotocopiile primei și ultimei pagini a manuscrisului la p.400 și 401).

⁴ Vezi, acum în urmă: Григорий Цамблук de V. Velcev, în *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 326—344 (bibliografia, p. 436); K. Мечев, *Григорий Цамблук*, Sofia, 1969, p. 82—122.

este ultima biografie cunoscută, păstrată în țara noastră. Este vorba despre *manuscrisul slav al B.A.R. nr. 306*¹ de la începutul sec. al XVI-lea, scris în slavona de redacție sîrbă², care cuprinde la ff. 218a—258a: Житіє и житѣльство ст҃го великом(ч)ника въ цр҃ехъ Стефана сръбскаго, иже въ Де҃чахъ, съписанно Грѣгоріємъ мниш(м) и прѣзвитер(м), игоумен(м) бывшимъ тоуже шентели (Viața și traiul sfintului mare mucenic între împărați Stefan al Serbiei, cel de la Dečani, scrisă de Grigorie călugărul și prezbiterul, fost egumen al aceleiași mănăstiri), urmată de *slujba* (f. 259a—271b: (Мс)ца нокмєрѣа аї. Служ(б)а ст҃ом(с) великом(ч)никоу Стефану на малєй кє(ч)єрнини) și de *Viața pe scurt* (f. 271b—276b: Память ст҃го великом(ч)ника въ цр҃ехъ Стефана сръбскаго) ale aceluiași³.

II. *Rodoslovii*. Trecerea de la *biografii* la *rodoslovii* (*genealogii*) se face în scrierea lui Constantin Filozoful, *Viața lui Ștefan Lazarević* (1431), în care apare genealogia Nemanicilor. Dintre genealogiile cunoscute pînă acum⁴, în țara noastră a ajuns întîmplător, în 1882, așa cum am menționat, numai așa-numitul *Tronoški rodoslov*, scris la 1791⁵ și copiat după numai cinci ani de diacul Nicolae Gligorević din satul Belotić, la 7 martie 1796: Родослов[ѣ] сербскоє или

¹ Descriș de Iațimirski, *op. cit.*, p. 476—479 (nr. 151 de la Muzeul de Antichități), și de P. P. Panaitescu, *op. cit.* (text dactilogr., nr. 306).

² Autorii descrierii nu precizează unde, dar se pare că nu în România. Semnat la 1898 de un oarecare Ionescu (coperta din spate, interior), manuscrisul pare a proveni dintr-o colecție particulară.

³ Este interesant de observat că o altă *jitie* a lui, scrisă în 1402, în Moldova, și anume *Viața sfintului Ioan cel Nou*, enumeră la fel atributele autorului: М(ч)нѣ ст҃го и славнаго м(ч)ника Іоанна Новаго, иже въ Бєлѣградѣ мжчнєшаго сѧ, съписано Грѣгоріємъ мнишомъ и прѣзвитеромъ въ великомъ цр҃квѣ Молдовлахи́нсконъ (Pătımirea sfintului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigorie călugărul și prezbiterul din marea biserică a Moldovlahiei). Vezi mss. slav nr. 164 al B.A.R. din 1439 (Panaitescu, *op. cit.*, p. 245—247); publicată de episcopul Melchisedec, cu traducere, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, vol. III, p. 163—174, apoi de A. I. Iațimirski, *Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака...* (Памятники древней письменности и искусства, LXIII), 1906. Cf., acum în urmă, P. Rusev — A. Davidov, Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, Sofia, 1966 (cu facsimile); K. Месев, *op. cit.*, p. 123—151.

⁴ Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. VIII—XXXIII, texte p. 1—59.

⁵ Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti*, ed. a IV-a, Belgrad, 1921, p. 52.

илирическое (Rodoslovie sîrbească sau ilirică; mss. slav al B.A.R., nr. 77, 75 ff.)¹. Textul cuprinde istoria Serbiei pînă la 1521, cu date genealogice.

III. *Letopisețele sîrbești*. Într-o serie de sbornices slavo-române, în care am găsit *Povestirea pe scurt* bizantină, se află și copii ale letopisețelor sîrbești, legate de aceasta:

1. a) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev*² (f. 422—438). După precizările aduse de L. Stojanović³, acest text face parte din „mladji letopisi“, și anume din grupa I (*Sofijski prvi, Kijevski, Studenicki, Sarandoporski, Cetinjski cel nou*, aflat în același manuscris cu cel vechi), care încep cu moartea lui Stefan Dušan (1355). Dacă, pînă la anul 1484, patru texte se aseamănă, după această dată ele diferă: *Kij.* și *Stud.* se opresc la 1490, *Sar.* merge pînă la 1510, *Cet.* pînă la 1572, în timp ce originalul după care s-a copiat *Sof.* merge pînă la 1458 (copistul a adăugat trei știri izolate pînă la 1567).

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224). I. Bogdan a arătat că în acest manuscris deosebirile *Letopisețului sîrbesc* față de manuscrisul de la Kiev „sunt foarte neînsemnate“, el cuprinzînd evenimentele dintre anii 1355—1490⁴. Așadar, și acesta trebuie adăugat la „mladji letopisi“, grupa I.

2. a) *Cronica sîrbo-moldovenească* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., f. 224a—225b). Dacă facem abstracție de pasajele introduse de copistul moldovean din istoria țării sale (asupra cărora ne vom opri mai jos), constatăm că acesta începe de la anul 1359, suprimînd știrea despre moartea lui Stefan Dušan (1355), și merge propriu-zis pînă la 1481: se observă însă că

¹ Însemnarea copistului la f. 74a. Pe foaia liminară, nenumerotată, dedicația istoricului sîrb C. Mijatović către Panaiot Balș (1817—1889): „Letopis de Tronoscha (Tronoschki letopis) à Monsieur P. de Balscha, descendant d'une famille glorieuse, avec les amitiés les plus sincères. Ch. Mijatovich, Belgrade 7 mars 1882“. Acesta l-a dăruit în același an Academiei Române. Vezi Iațimirski, *op. cit.*, p. 211—212; Panaitescu, *op. cit.*, p. 100—101 (greșit scris: Tronschi).

² I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, p. 488—490; textul, p. 520—525.

³ *Op. cit.*, p. XL—XLIV, textul la p. 205—257 (în comparație cu al celorlalte manuscrise).

⁴ *Letopisețul lui Azarie*, p. 7; cf. variantele sub text, p. 73—77.

suprimările sînt destul de mari, copistul reținînd mai ales știrile privind pe turci.

b) Al doilea manuscris al *Cronicii sîrbo-moldovenești* (Col. Iașimirski, nr. 51, f. 213—215) are același conținut, prezentînd în plus o frază de încheiere.

S-ar putea spune deci că, din punct de vedere al originalului sîrbesc, și aceste două variante ale *Cronicii sîrbo-moldovenești* intră în același grup cu primele două *letopisește* citate mai sus.

IV. *Cronica bulgară (1296—1413)*. Este meritul lui Ioan Bogdan de a fi dat la iveală această copie unică a cronicii bulgare anonime de la începutul sec. al XV-lea, cuprinsă în *manuscrisul nr. 116 de la Kiev* (ff. 440—447), atît de prețios prin conținutul său istoric și filologic¹. Judecînd după filele albe dinaintea (f. 439) și de după acest text (f. 448—449), aceasta este — cum just a observat Ioan Bogdan — o operă aparte, izolată de *Povestirea pe scurt* și de *Letopisețul sîrbesc* (care sînt reunite într-un text continuu)². Că această însemnată cronică originală bulgărească a avut o circulație mai largă la noi și a fost folosită ca izvor de informare se vede din compilația românească a lui Mihail Moxa (vezi mai jos).

Prin urmare, numărul còpiilor românești ale scrierilor istorice bizantine și sud-slave nu lasă nici o îndoială asupra însemnătății lor pentru studiul comparat al istoriografiei sud-est europene pînă în sec. al XVI-lea, ele ocupînd un loc de seamă pentru celelalte còpii păstrate, atît prin vechimea, cît și prin conținutul lor. Am constatat chiar că unele dintre aceste còpii au intrat de mult în circuitul slavisticii europene, fiind luate în considerație în edițiile și lucrările de sinteză existente, dar altele au rămas neobservate de cercetătorii din țările slave. Prin încercarea noastră de sinteză am vrut să atragem atenția asupra lor, în vederea unor cercetări viitoare.

---

¹ *Ein Beitrag...*, p. 490—500; textul, la p. 526—535: trad. lat. a lui V. Jagić, p. 536—543.

² Însemnare autografă a lui Ioan Bogdan pe un exemplar dăruit de fratele său, Ștefan Bogdan, Luciei Djamo-Diaconiță, conferențiar dr. la Universitatea din București, care a avut bunăvoința să ni-l ofere.

Trecînd la prezentarea istoriografiei române vechi din sec. al XV-lea, al XVI-lea și de la începutul sec. al XVII-lea, nu este lipsit de interes să reamintim principalele momente ale descoperirii ei pentru lumea științifică modernă, ceea ce a dus treptat la îmbogățirea sensibilă a reprezentărilor noastre despre creația originală românească într-una din limbile de cultură medievală din sud-estul Europei, și anume în slavonă.

Astfel, încă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea a fost publicată în Rusia *Летопись русская Воскресенского сниска* (2 vol., St. Pb., 1793 — 1794), care cuprindea, printre alte texte, și așa-numita *Cronică moldo-rusă*, o variantă prescurtată a letopisețului moldovenesc în limba slavonă din sec. al XV-lea și de la începutul sec. al XVI-lea. Dar această versiune — prima descoperită — a fost folosită la noi mult mai tîrziu, de către B. P. Hasdeu ¹, în *Arhiva istorică a României* ². Cu puțin timp înainte apăruse o nouă ediție a acestei cronici, în *Полное собрание русских летописей*, t. VII, St. Pb., 1856, p. 256—259, în care se preciza că textul nostru se întîlnește în trei dintre manuscrisele cronicii rusești: *Академический XII* (*Воскресенский*, de la sfîrșitul sec. al XVI-lea), *Академический XIII* (*Алатырский*, sfîrșitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea) și *Карамзинский* (sec. al XVII-lea).

O a doua variantă, mult mai amplă, a aceluiași letopiseț, și anume *Cronica moldo-polonă*, a fost dată la iveală pentru prima dată la 1844, de către istoricul polon Wl. K. Wójcicki, în *Biblioteka starorzytna pisarzy polskich*, VI, Varșovia, (ed. a II-a, 1855), fiind reeditată și studiată apoi, în 1867, de către marele istoric și filolog, deschizător de drumuri, B. P. Hasdeu ³.

¹ „Engel — spune Hasdeu — o cunosc mai mult numai din nume; căci, în realitate, în tot cursul operei sale, el nu vru sau nu știu a o utiliza nici dintr-un punct de vedere” (*Arhiva istorică a României*, t. III, 1867, p. 26; este vorba despre J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 1804, p. 32).

² *Cronica cea mai veche a României*, l.c., p. 26—28.

³ *Op. cit.*, p. 5—34.

În 1859, filologul rus V. Grigorovici, care a adus o contribuție însemnată la descoperirea vechilor manuscrise slave¹, publică o parte din primul *cronograf în limba română*, acela al lui Mihail Moxa (1620), și anume partea finală, care reprezenta o traducere prescurtată a unui *letopiseț sîrbesc* și a *Cronicii bulgare* de la începutul sec. al XV-lea², descoperită mai târziu, în 1890, de Ioan Bogdan. Textul acestui cronograf, care este în cea mai mare parte o traducere prescurtată a cronicii lui Manasses, completată cu alte izvoare, a fost publicat mai târziu aproape integral (cu două lacune întâmplătoare), de același B. P. Hasdeu, în *Cuvinte den bătrîni*, t. I, București, 1878, după o copie executată de Gr. Tocilescu, cu puțin înainte, în timpul călătoriei sale la Moscova³.

Constatăm, așadar, că inițiatorul filologiei slavo-române, B. P. Hasdeu, este acela care a pus, de fapt, în valoare primele trei texte de cronici românești din sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea, cea dintîi în slavona rusă, a doua în transpunere polonă și a treia în limba română, toate descoperite și publicate inițial în Rusia și Polonia, după manuscrise aflate în aceste țări.

Următorul pas, hotărîtor, în descoperirea și valorificarea vechii istoriografii românești l-a făcut *Ioan Bogdan*, conti-

¹ Vezi V. Jagić, *История славянской филологии*, St. Pb., 1910 (Энциклопедия славянской филологии, вып. 1), p. 338—345 (Vezi însă observația lui Jagić referitoare la modul de obținere a manuscriselor).

² În *О Сербии в ее отношениях к соседним державам*, Kazan, 1859, Прибавление I, p. 1—45: «Эта рукопись — spune Grigorovici — приобретена в Валахии, в монастыре Бистрицком» (p. 1). Împreună cu colecția lui Grigorovici, după moartea lui, în 1877, manuscrisul a intrat în Muzeul Rumeanțev, azi Biblioteca „Lenin” din Moscova, unde se păstrează în Фонд 87 (Собрание В. И. Григоровича, nr. 64).

³ Mai târziu, în 1889, I. Bogdan a colationat ediția lui Hasdeu cu manuscrisul, aducînd numeroase corecturi și completînd pasajele omise, a început un studiu asupra lui *Manasse ca izvor al lui Moxa*, dar n-a mai dus pînă la capăt această cercetare și eventuala reeditare a textului, pe care l-a comparat cu izvoarele sale (cf. studiul nostru introductiv la ediția: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, Ed. Academiei, 1968, p. 78—79; reproducerea textului inedit, p. 627—633. În sfîrșit, după tipărirea ediției transcrise cu litere latine a lui N. Simache și T. Cristescu (Buzău, 1942), C. Nicolaescu Plopșor a publicat o copie-fragment a *Hronografului lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p. 1—28, iar Klaus-Henning Schroeder a semnalat o a doua copie incompletă, din 1728, la Biblioteca centrală universitară din Iași („Limba română”, XX, 1971, nr. 5, p. 527—529).

nuatorul direct al lui Hasdeu în acest domeniu, fondatorul slavisticii românești ca disciplină științifică.

El publică pentru prima dată conținutul istoric al sbornicului nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev (provenit de la mănăstirea Poceaev)¹, copiat între 1554—1561, în Moldova, la Baia și Slatina (partea istorică de către Isaia de la Slatina, viitor episcop de Rădăuți): *Povestirea pe scurt a celor întâmplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, Letopisețul sîrbesc și Cronică bulgară de la începutul sec. al XV-lea*, în *Ein Beitrag zur bulgarischen un serbischen Geschichtschreibung* (în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543)²; *Letopisețul de la Putna I, Cronică lui Macarie și a lui Eftimie*, în *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, apărută în același an (București, 1891)³.

Peste numai patru ani, Bogdan dă publicității cea mai veche formă păstrată pînă astăzi a letopisețului moldovenesc, avînd titlul *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* (numit de el „de la Bistrița“, căci credea că a fost scris acolo, iar de P. P. Panaitescu, *Letopisețul anonim al Moldovei*), după un manuscris din sec. al XVI-lea, descoperit la Tulcea (azi la B.A.R., mss. slav nr. 648), în *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor* (București, 1895). Cu acest prilej, Bogdan semnalează existența în acest sbornic a celei de a treia copii a *Cronicii lui Constantin Manasses*, pe care o va folosi în ediția sa. Tot în acest volum el publică *Cronica sîrbo-moldovenească*, după un manuscris din 1557 de la Mănăstirea Neamțului (azi la B.A.R., mss. slav nr. 636), cronică dată la iveală ulterior și de a A. I. Iațimirski după alt sbornic tot din sec. al XVI-lea, provenit de la aceeași mănăstire, în *Из славянских рукописей*, Moscova, 1898⁴.

¹ Astăzi manuscrisul se află, cu întreg fondul respectiv, la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene din Kiev. Inițial a fost semnalat de V. Berezin, în *Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской Духовной Академии*, Kiev, 1881, nr. 47 (116, p. 69—75).

² Cu traducerea în latină a ultimului text, efectuată de V. Jagić.

³ În același volum, Bogdan reproduce și studiază *Cronica moldo-polonă* direct după manuscrisul Naruszewicz din sec. al XVIII-lea (Hasdeu nu-l avusese la îndemînă) și *Cronica moldo-rusă*, după *Полное собрание русских летописей*, t.VII, St. Pb., 1856.

⁴ Azi manuscrisul se află la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad, colecția Iațimirski, nr. 51 (vezi mai sus).

În același volum, Bogdan reeditează *Cronica moldo-polonă* după un manuscris mult mai vechi, de la sfârșitul sec. al XVI-lea, descoperit în biblioteca Załuski (pe atunci la Petersburg, azi în Biblioteka Narodowa din Varșovia), pe care i l-a semnalat bibliograful polon J. Korzeniowski.

Tot Bogdan publică pentru prima dată *Cronica scurtă a Moldovei*, pe baza unei copii ce i-o furnizase A. I. Iațimirski după un manuscris din sec. al XVI-lea al Muzeului de anticități (azi la B.A.R., mss. slav nr. 280), sub titlul *Un fragment de cronică moldovenească în limba slavă (Convorbiri literare, XXXV, 1901, p. 527—530)*¹.

În sfârșit, în 1909, I. Bogdan editează în *Letopisețul lui Azarie* (extras din A.A.R., Seria II, t. XXXI, Mem. Secț. ist.) cuprinsul istoric al manuscrisului O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii Publice din Petersburg (Leningrad), copiat în Moldova la sfârșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea: *Povestirea pe scurt...*, *Letopisețul sîrbesc* (versiuni deosebite de cele de la Kiev), *Letopisețul de la Putna II*, *Cronica lui Macarie* (varianta completă) și *Cronica lui Azarie*. Pentru *Cronica lui Macarie* Bogdan mai folosește o versiune (cea mai scurtă), aflată într-un manuscris din sec. al XVI-lea aparținând lui E. V. Barsov².

Paralel cu Bogdan, o altă ediție a dat A. I. Iațimirski, în *Славяно-молдавская летопись монаха Азария*, ИОРЯС, XIII, St. Pb., 1909, p. 23—80³.

I. Bogdan, este, deci, acela care aduce la cunoștință savanților și publicului larg românesc cele mai însemnate colecții de cronici românești în limba slavonă și în transpunere polonă, însoțindu-le de aprofundate studii, care-și păstrează valoarea pînă astăzi⁴. După cum am văzut, concomitent

---

¹ Ulterior, cronica a fost publicată de A. I. Iațimirski, în *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, p. 429. Textul lui I. Bogdan este acum reprodus în *Scrieri alese*, p. 413—415.

² Împreună cu cea mai mare parte a fondului Barsov, manuscrisul se află astăzi la Muzeul istoric din Moscova. N-am descoperit însă o altă cronică din sec. al XVII-lea, despre care Bogdan știa că se află în aceeași colecție.

³ Manuscrisul a fost semnalat de A. I. Bîcikov. șeful secției manuscrise a Bibliotecii publice, lui A. I. Iațimirski, care l-a informat apoi pe I. Bogdan.

⁴ Vezi *Scrieri alese*, p. 46—63, 270—467, 674—683.

cu el, în a doua parte a activității sale, unele texte le-a publicat A. I. Iațimirski, care le-a făcut cunoscute în Rusia.

Cam aceasta era situația la începutul secolului nostru, când se părea că seria „marilor descoperiri” se încheiase. Dar încă în timpul vieții lui I. Bogdan, istoricul polon O. Górka descoperă (în 1911) în Biblioteca de stat din München (mss. lat. nr. 952, din 28 aprilie 1502) *Cronica moldo-germană*, a treia transpunere străină (alături de cea rusă și cea polonă, descoperite anterior, dar mai veche decât acestea) a letopisețului moldovenesc de la curtea lui Ștefan cel Mare, pe care însă o face cunoscută abia în 1929 în Polonia și în 1930 la București, într-o ședință a Academiei Române¹. În anul următor, O. Górka tipărește textul, cu un amplu studiu, sub titlul *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego* (Cracovia, 1931), după care a fost reprodusă în *Revista istorică română*, IV și V—VI, 1934, 1935—1936, și în ediție separată: *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937.

O nouă ediție după manuscris a dat ulterior I. C. Chițimia: *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942.

Cam în același timp cu descoperirea lui O. Górka, un alt învățat polon, filologul J. Loś, semna (în 1912) un al treilea manuscris al *Cronicii moldo-polone*, de la începutul sec. al XVII-lea, aflat în colecția Rusiecki (azi în Arhiva municipală din Cracovia, cod. Rusiecki, nr. 26)², dar textul a fost studiat abia mai târziu de P. P. Panaitescu (*Cronica moldo-polonă, R.I.R.*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123), care l-a pus la contribuție pentru prima dată în 1959, cu prilejul reeditării cronicii³.

Toată această bogată literatură originală în limba slavonă și în transpuneri străine (cu excepția *Cronografului lui Moxa*,

¹ *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego. Nieznane najstarsze źródło rumuńskiej historiografii*, în *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, XXXIV, 1929, nr. 6, p. 29—31; comunicare la Academia Română la 8 noiembrie 1930 (cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p. 41). Vezi și studiul său *Cronica lui Ștefan cel Mare* (1939), reprodus acum în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, Ed. Academiei, 1972, p. 29—89.

² *Pamiętniki Janczara*, Cracovia, 1912, p. 38—40 (lucrare care a rămas, probabil, necunoscută lui I. Bogdan).

³ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., 1959, p. 163—187.

care e o prelucrare în limba română după izvoare bizantino-slave) provine din Moldova. În mod similar, era de așteptat ca și în Țara Românească să fi existat, în epoca anterioară secolului al XVII-lea, anale în limba slavonă. Într-adevăr, urmele acestora se întrevăd într-o parte a textului românesc din compilația de cronici de la sfârșitul sec. al XVII-lea, numită *Istoria Țării Românești (Letopisețul Cantacuzinesc, 1290—1690)*¹, și în cealaltă compilație, din care cel puțin ultima parte este scrisă de Radu Popescu: *Istoriile domnilor Țării Românești (Letopisețul Bălenilor)*, scris la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea². După aprecierea lui P. P. Panaitescu, letopisețul slavon — azi pierdut — ar fi fost scris de mai mulți autori în cursul sec. al XVI-lea, deci într-o epocă în care în Moldova înflorea istoriografia domnească, dar nu avem suficiente temeiuri să presupunem existența acestei istoriografii în sec. al XV-lea (pentru sec. al XIV-lea și al XV-lea, datele istorice, de cele mai multe ori greșite, sint combinate ulterior)³. Același autor a arătat⁴ că printre faptele referitoare la istoria Țării Românești din secolele al XIV-lea — al XV-lea, *Letopisețul Cantacuzinesc* cuprinde câteva știri din analele bulgărești și sirbești. Astfel, într-unul din manuscrise se spune: „Vlad vodă Călugărul au domnit ani 3. Și când s-au pus domn au fost cursul anilor 7001 (1493). Și au murit, cum scrie letopisețul slovenesc. Și după el au stăut domn Radul vodă cel Mare.”⁵ Această știre se regăsește într-adevăr în *Letopisețul sirbesc*: *Сл. време војевода влашки Калаширь, а сынъ мѣ Радолъ воста на столъ*⁶.

Un alt text pentru care se presupune un intermediar slavon — dat fiind numărul apreciabil de slavonisme existente în textul românesc tradus — este *Viața patriarhului Nifon*,

¹ Vezi ediția critică îngrijită de C. Grecescu și D. Simonescu, Ed. Acad., București, 1960.

² Vezi ediția critică îngrijită de C. Grecescu, Ed. Acad., București, 1963.

³ *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—224 (reprodus acum în volumul *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 390—434).

⁴ *Ibidem*, p. 202—203 (respectiv, p. 400—403).

⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 5, în aparatul critic.

⁶ „Anul 7004 (1496) a murit voievodul românesc Călugărul, iar fiul lui, Radul, a rămas în scaun” (*Letopisețul de la Belo Polje [Belopoljski]*). Știrea apare de asemenea în *Let. Cetinje*, sub anul 1495, și în *Let. Ostojić*. Vezi Lj. Stojanović *op. cit.*, p. 258).

scrisă în grecește, în spiritul scrierilor hagiografice bizantine și slave, de către Gavriil, protul (conducătorul) comunității călugărești de la Athos, între anii 1517—1521¹. Această scriere oficială, compusă la porunca lui Neagoe Basarab, este în bună măsură o istorie a Țării Românești de la sfârșitul sec. al XV-lea și din primele două decenii ale sec. al XVI-lea, fapt pentru care versiunea românească a și fost introdusă apoi în *Letopisețul Cantacuzinesc* și (într-o formă prescurtată) în *Letopisețul Bălenilor*². Această scriere, asemănătoare intrucitva cronicii lui Macarie din Moldova, compusă cu câțiva ani mai târziu, și celor ale ucenicilor săi, este un exemplu tipic de întrepătrundere a celor trei istoriografii, greacă, slavonă și română, la începutul sec. al XVI-lea.

Există de asemenea presupunerea, susținută de I. C. Chițimia³, că la sfârșitul sec. al XVI-lea cronica oficială a lui Mihai Viteazul a fost scrisă în slavonă, de unde, prin intermediul versiunii polone (pierdute), a fost tradusă în limba latină de Baltazar Walther, care a fost la Tirgoviște în 1597: *Brevis et vera descriptio rerum ab illustrissimo Ion Michael palatino gestarum* (tipărită la Görlitz, în 1599)⁴. Faptul este verosimil, căci — la argumentele aduse de I. C. Chițimia — mai putem adăuga încă unul: în actele sale interne, Mihai folosea încă, potrivit tradiției, limba slavonă, deși începuse să fie utilizată în scris și româna⁵.

¹ Vezi D. Russo, *Viața sfântului Nifon de Gavriil protul Sfetagorei*, în *Studii istorice greco-române*, t. 1, București, 1939, p. 17—34 (la p. 25, ipoteza succesiunii textelor: grec > slavon > românesc, care trebuie completată cu versiunea greacă populară: grec bizantin > grec popular și slavon > românesc). Vezi ultimele ediții: Tit Simedrea, *Viața și traiul sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Introducere și text, București, 1937; *Viața sfântului Nifon*. O redacțiune grecească inedită, tradusă și însoțită cu o introducere de Vasile Grecu, București, 1944.

² Cf. P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 203—206, 222 (respectiv, p. 403—407, 430—431).

³ *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în *Romanoslavica*, VI, 1962, p. 27—39 (reprodus în *Probleme de bază...*, p. 145—157).

⁴ Vezi, acum în urmă, Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther*, în *S.M.I.M.*, III, 1959, p. 58—96 (text, traducere, studiu).

⁵ Iată cifrele: dintre actele originale interne păstrate de la Mihai Viteazul (oct. 1593—26 sept. 1600), 166 sînt în limba slavonă și numai unul (o scrisoare din 13 aprilie 1600) în limba română; de la fiul său Nicolae Pătrașcu avem 13 acte originale în limba slavonă (13 ianuarie — 9 iulie 1600); de la boieri, mitropolit, judecători etc. — 15 slavone și 12 românești (între 1594—1600). Așadar, este interesant de observat că scrierea docu-

În aceste condiții, este greu totuși să se facă considerații mai ample asupra istoriografiei muntene în limba slavonă, care s-a pierdut, și asupra raporturilor ei cu scrierile similare bizantine și slave¹.

Deși nu sînt cronici, amintim aici — fără însă a ne opri asupra lor — alte două scrieri avînd în parte caracter istoric: 1) *Povestirile germane și cele rusești despre Vlad Țepeș*, care au la bază unele date reale și povestiri orale, care au circulat în Țările Române²; 2) *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text scris în limba slavonă, în preajma anului 1521, și traduse apoi în grecește și în românește³. Aceste texte pun însă alte probleme decît cronicile, și discutarea lor depășește cadrul studiului de față. Dacă le-am amintit, totuși, am făcut-o pentru a completa tabloul scrierilor originale cu caracter istoric din epoca culturii în limba slavonă din Țările Române, cu atît mai mult, cu cît prima are un subiect din Țara Românească, iar a doua a fost chiar scrisă aici, unde însă nu s-au păstrat analele în limba slavonă.

Toate cronicile și textele originale istorice enumerate mai sus au fost reproduse (unele dintre ele după originale sau fotocopii), cu scurte introduceri și transpuneri în limba română,

---

mentelor în limba română începe în afara cancelariei domnești (primul text este scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung din 1521). Vezi *DIR. Veacul XVI. B. Țara Românească*, vol. VI (1591—1600), Ed. Acad., 1953. Mai tîrziu, evident, raportul se schimbă: astfel, în anii 1626—1627 avem 187 documente originale românești și abia jumătate (93) în limba slavonă. Vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească (1626—1627)*, vol. XXI, întocmit de Damaschin Mioc, Ed. Acad., București, 1965.

¹ Vezi, acum în urmă, *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. I, p. 221—235.

² Prima ediție fundamentală a fost dată de Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic*, București, 1896. După ediția celui mai vechi text rusec din 1490, îngrijită de A. D. Sedelnikov (1929) și reprodusă la noi de N. Smochină, P. P. Panaitescu și P. Olteanu, vezi acum I. S. Lurie, *Повесть о Дракуне*, Moscova-Leningrad, 1964.

³ Semnalat de P. A. Lavrov în 1896 și editat de el în 1904, textul slavon a fost reprodus și tradus pentru prima dată de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...*, p. 216—316; textul românesc, aflat în mai multe manuscrise, a fost publicat întîi (cu unele „îndreptări”) la 1843 de Ioan Eclesiarhul și reprodus de N. Iorga în 1910; textul grecesc a fost tipărit de V. Grecu în 1942. Vezi acum: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971).

într-un volum compact, cu titlul *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., București, 1959, XIV + 332 p.¹ Tipărită în primul rînd pentru istoricii și cercetătorii literari — cu coborîrea în rînd a literelor suprascrise și desfacerea tacită a prescurtărilor (în unele cazuri, editorul nu a avut la îndemînă textele originale) — această ediție are, fără îndoială, o mare însemnătate, dar ea nu rezolvă toate problemele pe care le pune o ediție filologică, cum se pare că intenționa să dea chiar Ioan Bogdan în ultimii ani ai vieții sale. „I. Bogdan avea în vedere acum — scria N. Iorga, după moartea prietenului său — o ediție paralelă a întregii vechi istoriografii slavone a Moldovei, care ar fi fost de cel mai mare ajutor și pe care, fiindcă e nevoie de dînsa, o va lua cîndva un altul asupra-și...”²

Așadar, sîntem în măsură să punem problema unei noi ediții, filologice, cu reproducerea în fascimile a manuscriselor de bază (cum a făcut I. Bogdan cu *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*), cu atît mai mult cu cît acestea sînt astăzi accesibile integral.

În al doilea rînd, putem oare spera să se descopere texte sau cel puțin copii noi? Evident că da. De altfel, Bogdan însuși amintește — în afară de sbornicul lui Barsov (sec. al XVI-lea) citat mai sus, pe care l-a folosit pentru variante la *Cronica lui Macarie* și pe care l-am regăsit recent la Muzeul istoric din Moscova (Colecția Barsov, nr. 1411) — de încă o cronică moldovenească din sec. al XVII-lea, ce s-ar fi aflat în aceeași colecție. Am văzut, de asemenea, mai sus că ulte-

---

¹ Vezi observațiile critice ale lui I. C. Chițimia, în recenzia publicată în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, 1959, nr. 3—4, p. 636—742, și ale lui D. P. Bogdan, în *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia (Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, 1963, p. 183). Principalele cronici au fost reeditate într-o traducere revizuită în *Literatura română veche (1402—1647)*.

² I. Bogdan, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. III, 1924, p. III. Faptul ne este confirmat de scrisorile lui I. Bogdan trimise din Rusia în 1908 și 1911, din care se vede că a recolaționat textele unora din cronici și a luat cunoștință de altele. Exemplare din primele două ediții recolaționate se află între manuscrisele sale la B.A.R., iar un exemplar din lucrarea *Ein Beitrag...*, cu corecturi proprii, a fost păstrat de fratele său Șt. Bogdan (vezi mai sus, p. 120, nota 2).

rior au mai fost descoperite *Cronica moldo-germană* și o a treia copie (din sec. al XVII-lea) a *Cronicii moldo-polone*.

În afară de aceasta, în anii 1965—1966, cu prilejul unor călătorii la Moscova și Leningrad, am identificat patru noi copii ale *Cronicii moldo-ruse*, care, chiar dacă nu aduc elemente noi în privința conținutului sînt totuși o dovadă a circulației acestui text în Rusia mai extinse decît s-a crezut, în două tipuri de compilații, *Letopisețul lui Nikon* (sec. al XVI-lea) și trei *Cărți de ranguri* (sec. al XVII-lea):

1) *Letopisețul lui Nikon* (Никоновская летопись—Патриарший список), manuscris din al treilea sfert de sec. al XVI-lea, aflat la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., in-folio, 875 f., pe două coloane, în semiuncială (cota 32. 14,8); între alte texte de istorie externă se află, la f. 36b—38a, *Гказаніе в кра(т)це о Молдавскн(х) г(с)даре(х), ш(т) колѣ на(ча)-сѣ Мол'довскаѣ землѣ* (*Povestire pe scurt despre domniile Moldovei de cînd s-a început Țara Moldovei*)¹.

2) *Carte de ranguri* (Разрядная книга) pe anii 1500—1646, manuscris din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă, care cuprinde la început cam aceleași texte ca și *Воскресенская летопись*, inclusiv *Cronica moldo-rusă*, fără titlu (f. 1—4b), păstrat sub nr. 1340, în Biblioteca Universității din Moscova².

---

¹ Vezi descrierea manuscrisului în *Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР*, т. 3, вып. 2, изд. 2, доп. Составили: В. Ф. Покровская, А. И. Копеев, М. В. Кукушкина, М. Н. Мурзанова, Москва—Ленинград, 1959, p. 344—350. După ediția nesatisfăcătoare, apărută sub red. lui Schlözer și Bașilov (8 volume, 1762 și urm.), textul, începînd cu f. 44 (deci fără *Cronica moldo-rusă*), a fost tipărit în *Полное собрание русских летописей*, т. IX—XIII, 1862—1904. Așa se face că existența acestei copii a trecut neobservată de I. Bogdan și de alți cercetători. Despre celelalte manuscrise cuprinzînd același *Letopisețul lui Nikon*, în special despre al doilea ca însemnătate, mss. conțelui Obolenski (список князя Оболенского, a cărei primă parte a fost scrisă în 1539—1542 după un text anterior, restul mai tîrziu), și despre redacția ilustrată, executată în deceniul al optulea pe baza mss. Obolenski (3 volume de istorie universală și șase volume de istorie rusă de la 1114 la 1567 [partea precedentă s-a pierdut], vezi D. S. Lihaciov, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 475—479.

² Vezi catalogul întocmit de E. I. Koniuhina, sub red. lui A. Saocarov, *Славяно-русские рукописи XIII—XVII вв. Научной Библиотеки имени А. М. Горького МГУ*, Moscova, 1964, p. 10, 15—16. Manuscrisul a intrat în bibliotecă în 1960, ca donație a medicului V. V. Veliciko

3) *Carte de ranguri pe anii 1533—1591* (Библиотечный V список), aflată la Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin“ din Leningrad, manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1—3b se află *Cronica moldo-rusă*, fără început (lipsește o filă) ¹.

4) *Carte de ranguri pe anii 1552—1642* (Археографический II список), aflată la Fondul Comisiei arheografice de la Secția din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. (ЛОИ), manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1a—3b se află textul *Cronicii moldo-ruse* (fără titlu, ca și în *Cartea de ranguri* de la Moscova) ².

Constatăm deci că, după masivele descoperiri ale lui Ioan Bogdan, știința istorică și filologică românească s-a îmbogățit cu încă câteva texte și copii prețioase ale cronicilor vechi românești din sec. al XV-lea și al XVI-lea, care au lărgit cunoștințele noastre despre istoriografia acelei epoci.

III.

Primele elemente de *istoriografie românească*, la fel ca și la alte popoare, le constituie *inscripțiile* și *însemnările* cu caracter istoric de pe manuscrise, adresate contemporanilor și urmașilor spre aducere aminte a unor fapte istorice.

Nu ne vom opri aici asupra *inscripțiilor* medievale funerare—dintre care cea mai veche, după formarea statului feudal Țara Românească, este cea de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș din 1352, care menționează moartea primului mare voievod și domn Basarab (c. 1324—1352) — și nici asupra celor de pe biserici, care consemnează data zidirii și numele cititorilor, întrucât acestea au o funcție specială. Vom reaminti însă câteva din acelea în care „viziunea istorică“ este mai prezentă, care înregistrează fapte istorice. Poate

---

¹ Vezi descrierea lui V. I. Buganov, Разрядные книги последней четверти XV—начала XVII в., Moscova, 1962, p. 61—62.

² *Ibidem*, p. 67. În afară de fotocopia textului de la Moscova, pe care am primit-o prin bunăvoința conducerii Bibliotecii Universității, și de a cele din *Letopisețul lui Nikon*, ce ne-a fost oferită de asist. Crina Decusară-Bocșan, sperăm să obținem reproduceri și după celelalte manuscrise, în vederea unei eventuale noi ediții critice, care să prezinte toate variantele.

cea mai cunoscută în acest sens este inscripția de pe zidul bisericii de la Războieni, din 18 noiembrie 1496, prin care Ștefan cel Mare comemorează bătălia de la Valea Albă din 1476 și al cărei suflu epic se transmite până astăzi cititorilor¹. Alături de aceasta am putea aminti, de asemenea, printre altele, cele două inscripții murale, cu elemente istorice, reproduse de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române*: prima, scrisă la 1574, pe peretele interior al bisericii de la Bucovăț (Coșuna) de lângă Craiova, în numele domnului Alexandru Mircea (1568—1577), iar a doua, scrisă în (sau după) 1590, pe peretele interior al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava (fosta mitropolie), cuprinzând date din domnia lui Petru Șchiopul între anii 1574—1590².

Dacă acestea nu sînt mai vechi decît letopisețele, în schimb ni s-au păstrat cîteva *însemnări* pe manuscrise, destinate memorării unor date însemnate din istoria țării. Deși nu avem indicii sigure că acestea au fost folosite la alcătuirea letopisețelor, faptul este foarte probabil. Iată două dintre însemnările cu caracter istoric din sec. al XV-lea:

1) Însemnarea de pe mss. slav nr. 136 al B.A.R., provenit de la mănăstirea Neamț (*Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur*), f. 371a, scrisă curînd după încheierea manuscrisului de către Gavriil diacul de la Neamț (1442, cf. însemnarea pe f. 370b)³, de o altă mînă:

Б ЛѢ(Т) ѿСЌПЕ М(С)ЦА ІСЛАІА ВЪ .ГІ. ДНЬ У(Т)СѢЧЕ СѦ ГЛАВА
СТЕФАНА КОЕВОДЖ, Г(С)П(А)РѢ ЗЕМЛЖ МО(А)ДА(В)СКЫЖ, СНА ПЛЕ-
ХАНДРА КОЕВОДЖ, У(Т) РОМАНА КОЕВОДЖ, СНА ИЛЧЖ КОЕВОДЖ, И ПО-
ГРЕБЕ(Н) БЫ(С) ВЪ НѢМЕЦКОМЪ МОИ(С)ТИРЮ ТОГОЖДЕ М(С)ЦА ІОУ-
ЛІА ВЪ .СІ. ДНЬ.

¹ Vezi acum în urmă *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Acad., București, 1958, p. 139 și 143 (cu bibliografie).

² *Cronicile slavo-române...*, p. 162—163, 194—196 (cu indicații bibliografice: prima a fost publicată inițial de D. Bălașa în 1940 și de St. Nicolaescu în 1941, a doua de E. Kozak în 1903). Inscriptiile din timpul lui Ștefan cel Mare au fost reunite în *Repertoriul...* citat mai sus. Pentru inscripțiile aflate în orașul București dispunem astăzi de monumentalul vol. I din *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București (1395—1800)*, alcătuit de un colectiv sub red. prof. Al. Elian (București, 1965). Asupra istoricului cercetărilor și însemnătății istorice a inscripțiilor, vezi *Introducerea*, p. 11—44.

³ Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol. I, p. XVII—XVII, 168—171 (Reproducem textul după original.)

„În anul 6955 (1447), luna iulie, ziua 13, s-a tăiat capul lui Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Alexandru voievod, de către Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, și a fost îngropat în mănăstirea Neamț, în aceeași lună, iulie, în ziua 16“ — cu alte cuvinte, în aceeași mănăstire în care fusese scris și se păstra manuscrisul.

Știrea se regăsește în *Letopisețul de la Putna I și II*, e drept, fără detaliile de mai sus¹, căci redactarea prototipului s-a făcut mai târziu, după urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare și în altă parte decât la Mănăstirea Neamțului.

2) Însemnarea din *Octoiul* mediobulgar din sec. al XV-lea de la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev (azi, probabil, la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene), semnalată de Ioan Bogdan², scrisă, se pare, în 1484 și relatînd despre ocuparea Chilie și Cetății Albe de către turci (1484), fapt consemnat cu exactitate de *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*³ și de celelalte variante ale letopisețului moldovenesc⁴.

În fine, s-a discutat destul de mult dacă *pomelnicele* din mănăstiri, în particular *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, cel mai vechi dintre cele păstrate și cel mai valoros din punct de vedere istoric (început la 1407 și copiat în timpul lui Ștefan cel Mare, iar apoi continuat în sec. al XVI—XVII-lea, mss. slav nr. 78 al B.A.R.)⁵, au stat la baza primelor letopisețe⁶. Evident, după cercetările întreprinse în ultimele decenii, nu se mai poate susține acest lucru, în sensul că analele ar fi o formă amplificată, superioară, izvorită din pomelnice. Cu toate acestea, se pare, totuși, că într-o epocă ulterioară *Pomelnicul de la Bistrița*, cu bogata listă a primilor domni ai Moldovei, începînd cu Bogdan, cu numele boierilor de la Alexandru cel Bun și de după el, ale boierilor și rudelor lui

¹ *Cronicile slavo-române...*, p.44 (trad. 48), 56 (trad. 61).

² *Manuscriptele slavo-române în Kiev*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, p. 503—511 (*Scrieri alese*, p. 516—523).

³ *Cronicile slavo-române...*, p. 10 (trad. p.19).

⁴ Despre alte însemnări din sec. al XVI—XVII-lea vezi Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol.I, p. XVII—XVIII, și descrierile manuscriselor menționate acolo.

⁵ Editat de D. P. Bogdan, București, 1941.

⁶ Vezi părerile de acest fel rezumate la V. Grecu, *Origina cronicilor românești*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 222.

Ștefan cel Mare, cu numele arhierilor etc., a constituit un izvor de informare istorică. Astfel, Axinte Uricariul, cronicar de la începutul sec. al XVIII-lea (cca. 1670 — cca. 1733), scrie despre de Costea Mușatin: „Iară pentru Coste Mușatin Vodă, tatul lui Roman Vodă, măcar că la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriții l-am găsit scris a rîndul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-a putut afla“¹.

Avem, așadar, o serie de exemple din care rezultă că însemnările cu caracter istoric erau făcute din necesități interne, din dorința de a perpetua amintirea unor fapte ale trecutului. Aceste consemnări au început încă din primele decenii ale organizării statelor feudale românești pe baza formațiilor politice anterioare. Dar, tot atunci, cărturarii și domnii înșiși au început să ia cunoștință, cum am văzut, de istoriografia bizantină și slavă, care le-a servit drept model literar, în special *Povestirea pe scurt, letopisețele sirbești* și mai tirziu *Cronica* lui Manasses.

„După modelul acestei istorii universale — scria Ioan Bogdan acum aproape 70 de ani (el avea în vedere *Cronica lui Manasses*, dar și *Povestirea pe scurt*, —n.n.) — și al analelor bulgărești și sirbești, au început apoi ai noștri a scrie *istoria patriei*, mai întâi în scurte notițe analistice, care înregistrau în mod obiectiv și în puține cuvinte evenimentele mai însemnate din viața domnilor, apoi în descrieri mai pe larg și mai meșteșugite, în felul cum descrie Manasses istoria împăraților din Bizanț. Din sec. al XV-lea avem numai anale, din sec. al XVI-lea avem anale și cronicari, iar de la începutul sec. al XVII-lea avem pe cronicarul Ureche, care face un însemnat pas înainte în istoriografie, scriind românește și lărgind orizontul ei. Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a țărilor de prin prejur, de pildă cu a bulgarilor, sirbilor și rușilor, cu mîndrie constatăm că ai noștri, în ce privește obiectivitatea judecății și agerimea criticii, nu sînt mai prejos de contemporanii lor străini“².

---

¹ Mss. rom. 2591 al B.A.R., p. 14, citat de D. P. Bogdan, în studiul introductiv la *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p.6. Costea este într-adevăr menționat la începutul pomelnicului, după Lațcu voievod și înaintea lui Petru I și Roman I, fii Mușatei (f. 2b, în ed., p.50).

² *Cultura veche română*, București, 1898, p. 76—77.

De fapt, cea mai primitivă ca structură, deși nu cea mai veche care ni s-a păstrat, este *Cronica sirbo-moldoveanească*. Pornind de la faptul că cele trei mari sbornice de cronici (B.A.R. nr. 649, Kiev, Leningrad) cuprind compendii de istorie universală, bizantină și sud-slavă, urmate de seria letopisețelor moldovenești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, I. Bogdan a subliniat influența literară a primelor, care constituiau în același timp un fel de introducere la istoria românilor:

„Cu toate acestea — scria el în 1895 —, între manuscrisele cunoscute pînă acum nu găsim nici unul unde analele moldovenești să fie amestecate cu cele sirbești. Primul manuscris de asemenea natură este sbornicul cu nr. 72 de la Mănăstirea Neamțului [azi mss. slav nr. 636 B.A.R.], în care găsim combinate la un loc un extras din redacțiunea analelor publicate de mine în *Archiv für slavische Philologie* cu știri luate din analele moldovenești. Acesta este o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei și Imperiului Bizantin“. ¹ În această cronică găsim, într-adevăr, un extras din *Povestirea pe scurt*, de la primul împărat roman creștin, Constantin cel Mare (306 — 337), și de la primul sinod ecumenic de la Niceea (325) pînă la dinastia Paleologilor, după care în cadrul letopisețului sirbesc sînt introduse știri despre cîteva din evenimentele importante din istoria Moldovei.

Iată, de altfel, cum se încheie *Povestirea pe scurt* în mss. slav nr. 636 al B.A.R. ²:

Екоупѣ ѡ(т) ꙗдама до зде .xsw̃ѣ. лѣ(т). Катакоузи(н) ꙗѡ Маденъ въ малѣ Палеоло(г), ꙗѡ(н) съ матерѣж и сѣѡ(м) ѿндрѡннѣѡ(м) ³. Катакоузинъ и По(г)лнтеньъ въ коупѣ и Калѡѡданиъ, сѣѡ ѿндрѡнника Палеолога .л. лѣ(т). Маноуилъ по сѣмъ, сѣѡ Калѡѡданиъ Палеолога .лѣ. лѣ(т).

„La un loc, de la Adam pînă aici sînt 6860 de ani [resp. 1352 e.n.]. Cantacuzin Io[an] Matei Paleologa [a domnit] puțin timp; Ion cu mama și fiul său Andronic, Cantacuzin și

¹ *Cronice inedite...*, p. 82 (*Scrieri alese*, p. 394).

² Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p.94 (trad. p.99); reproducem după original (f. 223b—224a).

³ Bogdan notează: pasaj corupt.

Posineliten împreună, și Caloian, fiul lui Andronic Paleologul, [au domnit] 35 de ani“ [1391—1423].

Aici, în *Letopisețul sirbesc*, de exemplu în manuscrisul 116 de la Kiev, se trece astfel la istoria sirbească:

Е таже времена постиже смъртъь благочыстиваго господина срѣлениъ, царѣ Стефана, въ лѣто .хѣѡѣз. дѣкѣмвриа ѿ.

„În același timp l-a ajuns moartea pe binecinstitorul domn al sirbilor, țarul Ștefan, în anul 6864“ [resp., e. n. 1355]¹.

În *Cronica sirbo-moldoveanească* acest pasaj este suprimat și în locul lui apare:

СѢ(Т) СЪЗДАНІА ЖЕ МИРА (ДО) ЛѢТА СИ(Х) ЦР҃Ѣ, В ЛѢТѢ .хѣѡѣз. в(Т) ТОЛѢ ПРОИЗВОЛЕНІЕМЪ БЖІЕМЪ НАЧА(С) МОЛДАВСКАА ЗЕМЛИ [sic!]. ПРИДЕ ДРАГОШЕ ВОЕВОДА в(Т) О҃ГРЬСКОИ ЗЕМЛИ, в(Т) МАРАМОРЬША, ЗА ТЮРО(М) НА ЛЮБѢ.

„Iar de la facerea lumii pină la anul acestor împărați, în anul 6867 [resp., e. n. 1359], de atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei. A venit Dragoș Voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vînătoare după un bour.“²

Mai departe, copistul moldovean suprimă unele știri din istoria Serbiei, reținind numai pe unele din ele și alte fapte mai însemnate privind pătrunderea turcilor în Europa.

Din istoria Moldovei sint menționate, în schimb, la locul cronologic potrivit, domnia lui Alexandru cel Bun, luarea

¹ Bogdan, *Ein Beitrag...*, p. 250 ; la fel și în manuscrisul de la Studenica și, cu o completare, în cel de la Cetinje și Sarandoporski (Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 205).

² *Cronicle slavo-române...*, p. 190 (trad. 121) ; reproducem după original. Pe margine, același copist a scris cu chinovar Зри (vezi), iar mai târziu (se pare, în sec. al XVII-lea), o altă mînă a adăugat ЗА СТРАНѢ МЛ(А)ДА(В)СКАА (Despre Țara Moldovei). Este interesant să observăm că acest pasaj reproduce, cu unele modificări, începutul *Letopisețului anonim*: СІН ЛѢТОПИСЦѢ в(Т) ТОЛИ НАЧА(С) ПРОИЗВОЛЕНІЕМЪ БЖІЕ(М) МОЛДАВСКАА ЗЕМЛѢ. Е ЛѢТѢ .хѣѡѣз. ПРИДЕ ДРАГОШЕ ВОЕВОДА в(Т) ЮГОРСКОИ ЗЕМЛИ в(Т) МАРАМОРЬША, ЗА ТЮРО(М) НА ЛО(В) И Г(С)А ВѢ. ЛѢ(Т). „Acesta este letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei. În anul 6867 [1359] a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, la vînătoare, după un bour, și a domnit 2 ani“ (Bogdan, *Cronice inedite...*, pl. I).

Chiliei și cetății Albe de către turci (1484, care însă figurează și în *Letopisețul sirbesc* propriu-zis!) și un eveniment din timpul lui Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Mare (1512).

Evident, cronica, așa cum ni s-a păstrat, este scrisă curînd după această dată (la începutul sec. al XVI-lea), dar ea ne arată cum s-au putut combina și mai înainte cronicile externe cu date din istoria internă, fiind un exemplu de trecere de la cronografia bizantină și analele sud-slave (sirbești) la analele românești, mai precis, de includere în istoria „universală” a unor date însemnate din istoria Moldovei. Cît de inconsecvent s-a făcut acest lucru se vede din faptul că, numai la cîțiva ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, compilatorul a omis să includă în textul său date despre marele voievod.

Legată de *Cronica sirbo-moldoveanescă* pare a fi o însemnare cu caracter de cronică de la sfîrșitul unui *Tetraevanghel* din sec. al XVI-lea, provenit tot de la mănăstirea Neamțului (B.A.R., mss. slav nr. 90), pe o filă astăzi dispărută. După f. 181, cu care se încheie tetraevanghelul și înaintea sinaxarului (care începe la f. 183, f. 182 fiind albă), se afla o filă cu următoarea notiță, semnalată de A.I. Iațimirski:

Б лѣто .хѣ.џ.кѣ. ꙗвѣѡандрѣ воєво(д) ꙗвѣ(а)дѣска(г) ста на г(с)во и гп(а)вѣ лѣ(т) .лѣ. и л(с)ци .нѣ.

Б лѣ(т) х.ѣ.џ.пѣ. прѣл(т) Баѡзи(т) црѣ грд(а) Вилѣж и Бѣл'градѣ .гѣ. лѣта цр(с)тѣвѣ е(г).

„În anul anul 6921 (1413), Alexandru voievod a venit la domnie și a domnit ani 32 și luni 8.

În anul 6989 (1481), a luat Baiazid împăratul cetatea Chilia și Cetatea Albă, în al 3-lea an al împărăției lui”¹.

Primul pasaj este aproape identic cu *Putna II*: Бѣ лѣто х.ѣџѣ. ² ста на господство ꙗвѣѡандрѣ воєвода и господствова. лѣ. лѣт и нѣ. лѣсѣџѣ, dar mai ales cu pasajul corespunzător din *Cronica sirbo-moldovenească*, copiată tot la Mănăstirea Neamțului (în ambele ei manuscrise): И ꙗвѣѡандрѣ воєвода ꙗвѣѡадѣскаго [de notat aceeași greșeală gramaticală: geniti-

¹ Iațimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 631; cf. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. 90—91. Unde este însă această filă acum, nu știm.

² Data e aici greșită cu un an, căci în realitate e 1400. Dincolo greșala e mai mare, dar se datorește poate copistului: 6921 (1413).

vul în loc de nominativ] *ста на господство и господствоа лѣтъ. ѿ. и мѣсѣцѣ . ѿ.*

Al doilea pasaj de asemenea este aproape identic cu cel din *Cronica sîrbo-moldovenească*: *Бѣхъ царь [sc. Базиантъ] прѣимъ Кіѣвъ и Бѣлградъ . ѿ. го лѣтъ царства его.*

Observăm, aşadar, că izvorul celor două însemnări, care pot fi considerate un fragment de cronică, este *Cronica sîrbo-moldovenească*, din care copistul a extras două ştiri din cele patru referitoare la Moldova (celelalte două se referă la Dragoş şi la un eveniment din timpul lui Bogdan III, din 1512).

Aşa stînd lucrurile, ne explicăm şi greşelile de datare. Înaintea ştirii despre Alexandru cel Bun se spune: „*Бѣхъ . ѿ. ѿ. ѿ. [6921, resp. 1413] Моуѣа ходи на Ного Брдо etc.*“, or copistul a preluat această dată, deşi din fraza următoare, citată mai sus, nu rezultă că cele două evenimente au avut loc concomitent, ci aproximativ în acelaşi timp. În cazul celui de-al doilea pasaj, în fraza precedentă lui se spune că în anul 6989 (1481) Baiazid s-a urcat pe tron. Copistul însemnării — a preluat această cifră, dar n-a mai adăugat cei trei ani.

Prima etapă a istoriografiei româneşti independente (sau a doua — dacă admitem că *Cronica sîrbo-moldovenească* deşi din sec. al XVI-lea, reprezintă un tip mai arhaic) o surprindem în *Cronica scurtă a Moldovei* şi în părţile de la început ale *Letopiseşului de cînd s-a început Ţara Moldovei*, *Letopiseşului de la Putna I* şi *II* şi, respectiv, *Cronicii moldo-polone* şi *Cronicii moldo-ruse* (în afară de legenda premergătoare lui Dragoş, provenită dintr-un alt izvor¹).

Cronica scurtă a Moldovei cuprinde o foarte succintă expunere (fără titlul), de o pagină, a istoriei acesteia de la Dragoş voievod pînă la 1451, respectiv lista domnilor, cu menţiunea cîţi ani au domnit. Deşi adăugată pe un manuscris din sec. al XVI-lea (B.A.R., mss. slav nr. 280, f. 100a), ea este mai veche, în tot cazul din a doua jumătate a sec. al XV-lea, căci seamănă mai mult — după cum a arătat I. Bogdan — cu începutul *Letopiseşului de la Putna*, a cărui prescurtare i se părea a fi.

¹ Cf. A. I. Iaţimirski, *Сказание вкратце о молдавскихъ господаряхъ в Воскресенской летописи*, St. Pb., 1901, extras din *ИОРЯС*, t. VI.

Dar tot așa de bine ea ar putea fi — afirmă P. P. Panaitescu — „o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ștefan cel Mare“ (se oprește la moartea lui Bogdan II, tatăl lui Ștefan cel Mare [1451], nemaicuprinzând ultimele evenimente legate de domnia lui Petru Aron și a lui Alexandrel [1451—1457], deși textul pare a fi finit), „care a fost după aceea amplificată“¹.

O atare concluzie se impune, credem noi, în urma studierii *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* (B.A.R., mss. slav nr. 649, f. 237b—246b; întrerupt, lipsindu-i două file), care are patru părți distincte (Bogdan spunea: trei²):

Partea I (1 pag.) cuprinde înșirarea domnilor de la Dragoș voievod (1359, în realitate, c. 1352—1353) pînă la Alexandru cel Bun, evident după tradiție, care e în parte greșită (cea mai gravă greșală este confuzia dintre anul venirii lui Dragoș și cel al începutului domniei lui Bogdan voievod, de unde greșelile de cronologie ulterioară, succesiunea domnilor fiind, în genere, respectată³).

Partea a II-a (2 pag.) cuprinde domnii de la Alexandru cel Bun (1400—1432, nu 1399—1434, cum scrie în letopiseț) pînă la Ștefan cel Mare (1457), cu mai multe detalii: data suirii pe tron și a morții domnilor, numele soțiilor și ale copiilor lor, menționarea luptelor dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, incursiunile tătărăști din timpul acestora, luptele ulterioare pentru domnie etc. În fond, această parte cuprinde ceva mai mult decît o jumătate de secol și, deși redactată — în forma în care ni s-a păstrat — la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, are un caracter analitic mai pronunțat, deci poate fi contemporană sau aproape contemporană cu faptele: detaliile sînt mai numeroase, iar unele greșeli de datare se pot datora copiștilor. Începuturile analisticii pentru această perioadă la curtea domnească nu ne pot surprinde: primul document slavon păstrat din cancelaria domnească este din 1388, din timpul lui Petru Mușat; putem deci presupune că diecii au făcut unele însemnări analistice încă înainte

¹ *Cronicile slavo-române...*, p. 38.

² *Cronice inedite...*, p. 14.

³ Lațco e trecut înaintea lui Bogdan, dar aceasta este o greșală a copistului: ordinea reală apare în *Cronica scurtă, Letopisețul de la Putna* și *Cronica moldo-polonă (Cronica moldo-rusă* dă, de asemenea, greșit pe Lațco drept fiu al lui Sas și omite pe Bogdan, dar inadvertențele ei nu ne miră).

de Ștefan cel Mare, mai ales că unii treceau de la un domn la altul, reprezentînd un element de continuitate.

Partea a III-a (16 pag.), cea mai amplă, cuprinde în mod detaliat domnia lui Ștefan cel Mare cu însemnări aproape an de an, mai ample pentru ultima parte a vieții marelui voievod. Cercetătorii care au urmat lui Ioan Bogdan (I. Ursu, I. Minea, I. Vlădescu, N. Cartoian, P. P. Panaitescu) au arătat că această parte a fost redactată la curtea lui Ștefan cel Mare, fapt care reiese, de altfel, și din luarea în considerație a *Cronicii moldo-germane*, care cuprinde numai domnia lui (1457—1499), fiind copiată în 1502.

În sfîrșit, *partea a IV-a* (mai puțin de o pagină, dar e ne-terminată; Ioan Bogdan a inclus-o în partea a III-a) pare a fi redactată de altcineva decît autorul (sau autorii) letopiseșului lui Ștefan cel Mare: stilul este mai neîngrijit, iar textul are unele sîrbisme (ex. *мгю*, în loc de *междоу*).

Dacă luăm în considerație tehnica expunerii, constatăm că atît *Cronica scurtă*, cît și *Letopiseșul de cînd s-a început Țara Moldovei* și variantele sale se aseamănă cu *Povestirea pe scurt*, ce era cunoscută cărturarilor moldoveni, în special prin simpla înșirare a domnilor. Acest lucru l-a observat încă I. Bogdan¹ și a fost subliniat apoi de V. Grecu². Cu toate acestea, *influența literară* pare a fi mai prezentă în *Letopiseșul de la Putna*, o prelucrare ulterioară a textului primar, de care e mai aproape *Letopiseșul de cînd s-a început Țara Moldovei*.

1). Titlul acestuia din urmă este *СѢН ЛѢТОПИСЕЦѢШ (Т) ТОЛН НАЧА (С) ПРОИЗВОЛЕНІЕМЪ БЖІЕ(М) МОЛДАВСКАА ЗЕМЛѢ*³ (*Letopiseșul de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei*), urmat de: *Е ЛТО .xswǣs. прѣнде Драгоше коєкода* etc., în timp ce *Let. Putna* (cităm varianta a II-a) are titlul: *Оказаніе въ кратцѣхъ Молдавскихъ господарехъ* (*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*), după care urmează începutul textului, ce reproduce aproape tot titlul

¹ *Vechile cronicе...*, p. 28—31 (*Scrieri alese*, p. 292—294).

² *Origina cronicelor românești*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 217—223.

³ Acest titlu ne amintește mai degrabă pe acela al cronicii vechi rusești (Nestor): «Се повесть въременныхъ лѣтъ, от куду естъ пошла Руская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуда Руская земля стала естъ (vezi *Повесть временныхъ лет*, ed. D. S. Lihaciov, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 9).

versiunii precedente: *ѡтсѣзданїа мїра в лѣто .хѣѡѣѣ.*, *ѡт толѣ произволенїем божїем нача сѧ Молдавская земля* (de la facerea lumii în anul 6867 [1359], de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei)¹. Acest titlu reproduce, cu modificările de rigoare, pe *Сказанїе въ кра(т)цѣ лѣто(м) сѧши(м) ѡ(т) ѡдана до ннѣшнѣго врѣмени роудо(м)*², gr. *χρονογραφικὸν ἐν συντομῇ*, prezent în aceeași formă și în fruntea unor rodoslovii sirbești: *Сказанїе въ кратце о сръбскихъ господахъ*³.

2) I. Bogdan a observat că în *Let. Putna I* se repetă, fără justificare, după fiecare domn, „н оумрѣтъ“, asemenea textului din *Povestirea pe scurt...*, unde cuvîntul respectiv „își are înțelesul său, deoarece unul din personajele înșirate acolo, anume Enoh, n-a murit, ci a fost transformat de Dumnezeu (grec. în textul lui Muralt, p. 32, în loc de obicinuitul *καὶ ἀπέθανε* se află *καὶ μετετέθη*, bulg. și sirb. *прѣставленъ бысть*)“⁴. Dar acest cuvînt lipsește în *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, și anume în prima parte, unde nu se comunică nimic altceva decît cîți ani a domnit fiecare voievod (la fel în *Putna II* și în *Cronica scurtă*). De ex.:

Let Moldovei

По него господствова сынъ
его Гасъ коивода .А. лѣт.

Let. Putna I

По немъ же господствова
сынъ его Гасъ коивода .А. лѣта
н оумрѣтъ.

În rest însă, *Letopisețul lui Ștefan cel Mare* reprezintă o creație originală, pe alocuri chiar viguroasă, cu suflu epic și reflecțiuni morale. El a fost creat în această epocă de maximă elevație a Moldovei, condusă aproape 50 de ani de înțeleptul și viteazul voievod. Conștient el însuși de măreția faptelor pe care le săvîrșea, Ștefan cel Mare, care a cultivat tradiția înaintașilor săi, s-a îngrijit în același timp de perpetuarea amintirii evenimentelor din epoca sa. Or, în această epocă de centralizare a statului feudal moldovenesc și de

¹ Cf. și titlul *Cronicii moldo-ruse*: *Сказанїе в кратцѣ о Молдавскихъ гос-дарехъ, ѡтколе нача сѧ Молдавская земля, в лѣтѡ .хѣѡѣѣ.*

² *Vechile cronice...*, p. 11.

³ Așa în *Rodoslovnia de la Vrhobreznica (Vrhobreznički rodoslov)*, la Stojanović, *op. cit.*, p. 3.

⁴ *Vechile cronice...*, p. 30 (*Scrieri alese*, p. 293—294).

creștere a prestigiului său peste hotare, consemnarea faptelor mărețe se face nu numai prin biserici, mănăstiri, cetăți, ci și în texte literare, în primul rînd în *cronica voievodală*, redactată sub supravegherea directă a domnului și a marelui logofăt Tăutul. Iată, de exemplu, descrierea luptei lui Ștefan cel Mare cu Matiaș Corvinul:

И по двоюже лѣтѣ(х), в лѣ(т) .хѣѣѣ, възден(г) сѧ кра(л) згрѣски нарицаени Матиѧ(ш) и па(дѣ) у Тотрушъ съ въсѣм силоз згрѣскоз, но(ѣ) .ѣи. Бѣ .кѣ.же но(ѣ) прѣдошѧ у Романо(в) трѣгъ и въ .ѣ. днѣ де(к) м(с)ца пожгошѧ трѣ(г). И тако прѣдошѧ до Бани. Бѣ .д де(к) м(с)ца въ пне(д) на вторни(к) бы(с) съмысль бѣи съ Стефана ково(д)а и напа(дѣ) ношѧ на згрѣ(х) з Бани. И прѣдаде и(х) Бѣ въ рѣцѣ Стефа(н) ково(д)а и концѧи его и побѣни бышѧ в(т) ни(х) множество мно(г). И кра(л) то(г)да зстрѣ(ѣ) ле(н) би(с) на рати. И тако възвратишѧ (с) посрамлени инѣ(м) пѣте(в) кра(т)ки(м) и не бы(с) іако(ж) вини инѣхъ, иж бы(с) іакоже вѣ волѣ бѣиѧ вѣдѣ въсѣдрѣжителѣ. Поне(ж) глѣ(т): „Да не хвалѧ сѧ прѣмѣдрѣи прѣмѣдростѣм своѣм и да не хвалѧ сѧ си(л)ни(н) сил ож своѣм, да не хвалѧ сѧ богати богѣтство(м) своиѧ“. И инѣ бо глѣ(т): „Како силнѣи падоша а немощни прѣпосаши(с) силоз, тако да разоумѣе(м), іако бра(н)нѣ ни в(т) кого възвозможа, иж в(т) Гдѣ Бѣ сила“¹.

„Și după doi ani, în anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaș și a năpădit la Totruș cu toată puterea ungurească, în noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit în târgul Romanului și în ziua a 7-a a lunii decembrie au ars târgul. Și astfel au ajuns pînă la Baia. În 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit gîndul lui Dumnezeu cu Ștefan voievod și a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Și i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ștefan voievod și ale oștii sale și mare mulțime dintre dînșii au fost omoriți. Iar craiul a fost săgetat atunci în luptă. Și astfel s-au întors rușinați pe altă cale mai scurtă, și nu s-a întîmplat cum credeau ei, ci s-a întîmplat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintele atotțîitor. Căci zice: Să nu se laude preaînțeleptul cu înțelepciunea sa

¹ *Cronicile...*, p. 7—8 (mss. f. 239a—b, ed. Bogdan, pl. IV—V).

și să nu se laude puternicul cu puterea sa, să nu se laude bogatul cu bogăția sa. Iar într-alt loc zice: Precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s-au încins cu putere, tot astfel să înțelegem că biruința de la nimeni altul nu poate veni, decît de la Domnul Dumnezeuul puterilor.“¹

Observăm aici și nararea epică, cu date exacte, și modestia autorului, care exprimă punctul de vedere al voievodului, ce atribuie victoria ființei supreme, potrivit concepției timpului: dar marele voievod știa prea bine că această victorie a fost obținută prin înțelepciunea și tactica sa și prin vitejia ostașilor săi.

Sau iată acum descrierea luptei de la Războieni (Valea Albă), în 1476, cînd oștile moldovenesti au suferit o înfrîngere temporară:

Б лѣ(т) .хѡцѣ. м(с)ца ю(л) .кѡ. въ пѣтѣ(к) прѣиде са(м) црѣ тѣ(р)ски(н) нарицаемѣ Мѣ(х)ме(т) бе(г), съ вѣсѣми своимѣ, силами, и Бѣсъраба воєво(д)а съ нимѣ и съ вѣсѣмѣ воєскоѣ на Бѣ-фана воєво(д)а; сътвори съ нимѣ бонъ Бѣло(м) Потоци и вѣзмогѡша то[г]да клѣтѣи тѣрци и съ хиклѣниими мѣ(н)тѣне. И падоша тѣ добрѣи вѣтѣжи и вѣлѣкѣи болѣри немали и добрѣи и младѣи юнаци и воєскаѣ добра хѣрабра и хѣрабрѣи юнаци хѣсари потопниша (с), то(г)да. И бы(с) то(г)да скрѣбѣ вѣлѣа въ Шо(л)да(в)стѣ(н) Зѣмли и вѣсѣ(м) шко(л)ни(м) зѣмле(м) и господа(м) и пра(во)сла(в)ни(м) хр(с)тѣяно(м), вѣнегда слышашѣ іако падоша добрѣи и хѣрабрѣи вѣтѣжи и вѣлѣкѣи болѣри и добрѣи и младѣи юнаци и добри хѣрабра и избранѣи воєскаѣ и съ хѣрабрыми хѣсари по(д) рѣжѣи неѣкѣри(х) и погански(х) іази(к) и по(д) рѣжѣи погани(х) мѣ(н)тѣ(н), іако причѣстѣици быша поганишѣ(м) и быша въ шѣ(с)тѣи и(х) на Хр(с)тѣя(н)ство. И тако плѣниша зѣмля и прѣидоша до Бѣчаки и мѣсто пожгоша. И вѣвзрати(ша) сѣ плѣнѣжѣи и пожигажѣи зѣмля².

„În anul 6984 (1476), luna iulie 26, vineri, venit-a însuși împăratul turcesc, numit Mehmet beg, cu toate puterile sale și cu Băsăraba voievod, cu toată oastea sa, asupra lui Ștefan voievod. Și a făcut război cu ei la Valea Albă și au biruit atunci blestemații de turci și cu muntenii cei hiclei. Și au

¹ *Literatura română veche*, I, p.31—32.

² *Cronicile...*, p. 9 (mss. f. 240b—241a, ed. Bogdan, pl. IX—X).

căzut acolo vitejii cei buni și mulți boieri mari, și oștenii cei buni și tineri, și oastea cea bună și vitează, și husarii oșteni viteji s-au prăpădit atunci. Și mare întristare a fost atunci în Țara Moldovei și în toate țările și domniile dimprejur la creștinii dreptcredincioși, cînd au aflat [*repetiție*] că au căzut vitejii cei buni și neînfricați, și boierii cei mari, și oștenii cei buni și tineri, și oastea cea bună și vitează și aleasă, împreună cu husarii cei viteji, sub mîinile limbilor necredincioase și păgine și sub mîinile păgînilor de munteni, care au fost părtași cu păgînii și s-au luptat împreună cu ei împotriva creștinătății. Și astfel au prădat țara și au venit pînă la Suceava și au ars tîrgul, și s-au întors prădînd și arzînd țara.“¹

Acest pasaj se regăsește, de altfel, în impresionanta inscripție fixată 20 de ani mai tîrziu pe zidul bisericii ridicate în memoria celor căzuți în luptă, ceea ce este un argument în plus că cele două texte proveneau din cancelaria domnului și aveau aprobarea lui²:

БѢ ДНИ ВѢГОЧСТИВАГО И ХЪСТОЛЮБИВАГО ГСДНА СТЕФАНА КОЕКОДИ, БЖІЕЮ МЛСТІЮ ГСПДРѢ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОН, СНА БОГДАНА КОЕКОДИ, В ЛТО .ХСЦПД., А ГДСКА ЕГО .К. ТЕКЪЩЕЕ, ВЪЗДВИЖЕ (С) СИЛНІИ МАХМЕТ ЦРЬ ТУРСКІИ, СЪ ВЪСѢМИ СВОИМИ ВЪСТОЧНИМИ СЪЛАМИ, ЕЩЕ ЖЕ И БАСАРАБ КОЕКОДА, НАЗВАНІИ ДАУТА, ПРІИДЕ С НИИ СЪ ВЪСЕМ СВОЕМ БАСАРАБСКОМЪ ЗЕМЛЕМЪ. И ПРІИДОША ПЛѢНИТИ И ПРѢАТИ ЗЕМЛЮ МОЛДАВСКОН; И ДОИДОША ДО ЗДЕ НА МѢСТО НАРИЦАЕМОЕ БѢЛИИ ПОТОК. И МЫ, СТЕФАН КОЕКОДА, И СЪ СНОМ НАШИМЪ ПЛЕХАНДОМЪ ИЗДОХОМЪ ПРѢД НИИ ЗДЕ И СЪТВОРИХОМЪ СЪ НИИИ ВЕЛИКІИ РАЗКОИ, МСЦА ЮЛ .КѢ.; И ПОПЪЩЕНІЕМЪ БЖІЕМЪ ПОБѢЖДЕНИ БЫША ХРІСТІАНИ ВЪ ПОГАН. И ПАДОША ТѢ МНОГО МНОЖЕСТВО ВЪ МОЛДАВСКИХЪ КОЕХЪ. ТОГДА ЖЕ И ТАТАРЕ СДАРИША ЗЕМЛЮ МОЛДАВСКОЮ ВЪ ТОМЪ СТРАНИ [...]³.

„În zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn Io[an] Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476),

¹ Lit. rom. veche, I, p.34.

² Un al treilea text, emanînd direct de la Ștefan cel Mare și în care se relatează în termeni patetici acest eveniment, este solia expusă de unchiul său Ioan Țamblac către venețieni (vezi studiul următor).

³ Vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Acad., 1958, p. 139 și 143. Cf., acum în urmă, considerațiile prof. I.C. Chițimia, în *Problemele de bază...*, p. 13–27.

iar al domniei sale anul al 20-lea curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; și încă și Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el, cu toată țara sa basarabească. Și au venit să prade și să ia Țara Moldovei; și au ajuns pînă aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ștefan voievod, și cu fiul nostru Alexandru am ieșit înaintea lor aici și am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; și, cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrinți creștinii de păgîni. Și au căzut aici mulțime mare de oșteni ai Moldovei. Atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din ceia parte...”

Sau, în sfîrșit, reproducem aici relatarea morții marelui voievod, prevestită — zice cronicarul — de stihiiile naturii:

Б лѣ(т) .хѡѡ. м(с)ца юліа .ѡ., в вториныхъ, прѣстави сѧ рабѣ вѣжн господнѣ Іу(н) Стефанъ воєвода, гп(д)рѣ Земли Мол’давскыи, яко в .ѣ. ча(с) днѣ. И бы(с) тогож(д)ѣ лѣта прѣж(д)ѣ оумар[тѣіа]¹ его знамѣ(ж)ка и крѣпка сѣло, якоже не бѣ николѣже. И блѣхъ въ лѣто дѣж(д)ѣе крѣпцѣи и пришеелстѣѣ во(д)ное и потопленіѣ ѡ(т) во(д) мнѡгѣ. И прѣмѣтѣ скнпѣтрѣ Мѡ(л)давскыи снѣ его Богдан воєводы [sic!], в него мѣсто. И гп(дс)тѡка Іу(н) Стефанъ воєвода .мѣз. лѣ(т) и .ѡ. м(с)ца и три не(д)ли².

„În anul 7012 (1504), luna iulie, 2, marți, a răposat robul lui Dumnezeu, domnul Ion Ștefan voievod, domnul Țării Moldovei, cam la al 3-lea ceas din zi. Și a fost în același an, înainte de moartea lui, iarnă grea și foarte aspră, cum nu fusese niciodată. Iar în timpul verii au fost ploi mari și revărsări de ape și înecuri din pricina apelor mari. Și a luat, în locul său, schiptrul Moldovei fiul său, Bogdan voievod. Și a domnit Ion Ștefan voievod 47 de ani și 2 luni și trei săptămîni.”³

¹ În manuscris greșit (vezi nota lui P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p.13).

² *Cronicile...*, p.13 (mss.f. 2460a—b, ed. Bogdan, pl. XVIII—XIX).

³ *Lit. rom. veche*, I, p. 39. Vezi unele considerații similare ale prof. Șerban Cioculescu: *O cronică a vitejilor*, în *Viața românească*, XIX, 1966, nr.4, p. 171—178.

moldo-germană¹, care amintește și de alte două fiice ale domnului.

În schimb, P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 153—154) consideră că, întrucît cronica este o prelucrare a *Letopisețului de la Putna*, a cărui redactare s-a încheiat (căci începuse înainte) în timpul lui Ștefăniță Vodă (1517—1527), ea a ajuns în Rusia ulterior, într-o epocă de strînse relații moldo-ruse, evident, tot ca un document istorico-diplomatic, și anume în timpul domniei lui Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546). O atare teză nu are, totuși, prea multe șanse, întrucît, așa cum am văzut, ultimul fapt menționat în cronică este urcarea pe tron a lui Bogdan III, iar propoziția precedentă, „а оу Стефана были .д. сына: Петра, Александр[и] два Богдана „Iar Ștefan a avut 4 fii: Petru, Alexandru (și) doi Bogdani“ nu se referă — cum am fi fost înclinați să credem — la Petru Rareș. Acesta, fiu nelegitim al lui Ștefan cel Mare, nu este amintit în nici o cronică sau document din timpul vieții domnului: în acest pasaj este vorba de un alt Petru, fiu legitim, care a murit în 1480 (*Let. Putna I, II*)².

Așadar, singurul fapt pozitiv pe care-l putem spune este următorul: *Cronica moldo-rusă* a ajuns în Rusia curînd după 1504, în timpul domniei lui Bogdan III (1504—1517)³, care a continuat politica tatălui său în raporturile cu Rusia, trimițînd soli

---

¹ Vezi I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare...*, p.37, 60; *Cronicile...*, p. 29. Mai mult chiar: în ce măsură letopisețul moldovenesc includea date privind-o pe Elena și noua ei familie se vede din faptul că *Let. Putna I* și *II* menționează chiar moartea soțului ei Ivan, în anul 1490.

² Primul Bogdan a murit în 1479 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*), iar Alexandru în 1496 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*). Așadar, dată fiind menționarea în aceste letopisețe a morții celor trei fii și a faptului că după Ștefan cel Mare a urmat Bogdan, fiul său, nu se mai poate spune, împreună cu P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 154), că această cronică dă în plus față de celelalte știrea despre existența celor patru fii ai lui Ștefan cel Mare. De altfel, Ștefan cel Mare a mai avut un fiu, Iliș — se pare frate geamăn cu primul Bogdan — care probabil a murit foarte de timpuriu, fiind menționat în documente o singură dată, la 3 sept. 1473 (vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 430; despre Petru Rareș, p. 431). De asemenea, Iliș e pomenit alături de ceilalți patru fii ai lui Ștefan, în *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (vezi ed. D. P. Bogdan, București, 1941, p. 50, trad. p. 86).

³ O atare ipoteză a fost formulată de N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, p.53.

marelui cneaz al Moscovei și încercînd să organizeze o expediție comună cu rușii și polonii împotriva tătarilor ¹. În 1514 el a încercat să împace pe marele cneaz Vasiliu Ivanovici cu regele Poloniei Sigismund, căci aceștia se aflau în război, oferindu-se să medieze pacea ². Faptul că această cronică s-a păstrat în copii ulterioare și într-o formă remaniată, mult prescurtată față de *Let. Putna*, ne lipsește deocamdată de posibilitatea de a face mai multe considerații în legătură cu pătrunderea și cu rosturile ei în Rusia.

Dacă valoarea ei istorică este redusă, neprezentîndu-se nici un fapt nou, necunoscut altor cronici din sec. al XV-lea—începutul sec. al XVI-lea, în schimb, *Cronica moldo-rusă* are, așa cum au arătat I. Bogdan și cercetătorii ulteriori, o valoare deosebită literară și culturală, ea cuprinzînd o interesantă legendă despre *originea latină a românilor* — care avea, în ultimă analiză, un fond *real*, bazat pe tradiție — vorbind despre doi frați, *Roman* și *Vlahata*, eroi eponimi — potrivit, unui procedeu al analisticii medievale ³, ce-și avea, în fond, surse în antichitatea greco-latină — ai celor două țări românești surori, Moldova și Țara Românească ⁴. Această legendă nu are nimic comun cu „basna” injurioasă, interpolată în cronica lui Gr. Ureche de Simeon Dascălul, fapt pentru care acesta și-a atras, pe bună dreptate, dezaprobarea fermă a

---

¹ *Istoria României*, II, Ed. Acad., București, 1962, p. 613; Hurmuzaki, II/2, p. 642, și II/3, p. 14, 72, 76—77.

² *Istoria României*, II, p. 613; Hurmuzaki, II/3, p. 146.

³ Cf. de exemplu, în *Повесть временных лет* (începutul sec. al XII-lea) legenda despre cei trei frați, fondatori ai Kievului: Kii, Șcek și Horiv (Кий, Щек, Хорив) și despre sora lor Libed (Лыбедь), *ed. cit.*, I, p. 12—13, II, p. 109. O altă legendă, fixată în scris încă din sec. al XIII-lea la slavii de apus (poloni și cehi) și trecută în Rusia în sec. al XVI-lea, vorbește despre trei frați, Ceh, Leh și Rus (Meh), care au venit din Iliria spre nord, dînd naștere celor trei popoare: cehii, polonii, și rușii. Vezi A. Florovski, *Легенда о Чехе, Лехе и Русе в истории славянских изучений*, în *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze* 1929, sv. II, Praga, 1932, p. 52—53 (trad. fr., p. 868—869).

⁴ Cf. bibliografia cercetărilor la A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 1099—1120. A.I. Iațimirski consideră chiar că această legendă nu face corp comun cu cronica propriu-zisă și că ele au fost reunite de compilatorul rus (*Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи*, St. Pb., 1901, extras din *ИОРЯС*, t.VI).

lui Miron Costin, a fiului său Nicolae Costin și a lui Dimitrie Cantemir ¹.

Cronica moldo-polonă cuprinde istoria Moldovei între 1352 (dată la care autorul fixează venirea lui Dragoș și care este exactă) și 1564 (începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu), precum și două anexe: 1) *Ținuturile Moldovei* și 2) *Dregătorii voievodului Moldovei*. Cunoscută, după cum am văzut, din trei manuscrise (sec. al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea), această cronică pune o serie de probleme în ceea ce privește autorul (traducătorul), locul și data scrierii.

B. P. Hasdeu a emis *ipoteza* că autorul (mai precis, traducătorul pentru prima parte și autorul pentru ultima) este un german polonizat, Augustin Aichinger, care se afla împreună cu alți poloni la curtea lui Alexandru Lăpușneanu pe la 1566 și știa limba română ².

I. Bogdan ³, pe baza manuscrisului Załuski, cel mai vechi (57 file), copiat de aceeași mină și având trei părți (*Kronika tureczka* a ienicerului sîrb Mihail Constantinovici din Ostrovița, f. 1—47; *Cronica moldo-polonă*, f. 48—54a, și un fragment despre Vlad Țepeș, f. 54b—57, reprezentînd capitolul XXXIII din aceeași cronică a lui Mihail Constantinovici), a emis teza că autorul acestui manuscris (autograf, după părerea lui, dar dovedit apoi de către P. P. Panaitescu a fi o copie) este Nicolae Brzeski, secretar al regelui polon Sigismund August, trimis ca sol la turci, dar reținut în Iași (1566) de Alexandru Lăpușneanu, care se temea să nu afle turcii despre faptele lui. Aici în Iași, spune Bogdan ⁴, Brzeski a copiat *Cronica turcească* a lui Mihail Constantinovici și a tradus cronică Moldovei din slavonă în limba polonă, adăugînd cîteva lucruri

---

¹ Iată, de pildă, ce scria Miron Costin: „De aceste basne să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu. Cîndu ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, cîte scriu.” (*De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 243.) Vezi, acum în urmă, analiza critică a interpolărilor lui Simion Dascălul în studiul introductiv al lui Liviu Onu la ediția Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 14—25, și punerea la punct a prof. I. C. Chițimia, în *Problemele de bază...*, p. 257—260.

² *Arhiva istorică a României*, t. III, p. 29.

³ *Cronice inedite...*, p. 105—118 (*Scrieri alese*, p. 398—406).

⁴ *Op. cit.*, p. 114—115 (*Scrieri alese*, p. 403—404).

din cunoștințele sale directe. Deși remarcă unele greșeli comune copiei Naruszewicz și presupusului autograf al lui Brzeski, Bogdan insistă mai mult asupra particularităților grafiei acestui manuscris, care a putut genera unele greșeli de copiere, nedelegind totuși „enigma” celorlalte greșeli (de ex., *Omaramurasza* pentru *Maramurasza*, data 60.907 în loc de 6907, respectiv 1399¹).

În articolul *Cronica moldo-polonă* (*RIR*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123) și apoi în *Cronicile slavo-române...* (p. 165—166), P. P. Panaitescu a arătat că manuscrisul Zaluski nu e autograf al lui Brzeski și că acesta nu e autor al versiunii polone a cronicii moldovenești, ci numai a alcătuit această compilație de două cronici (manuscrisul Zaluski este o copie aproape contemporană), în timpul celor trei luni cît a stat la Iași, cînd le-a obținut pe amîndouă². Cu toate acestea, numele lui Brzeski nu poate fi înlăturat cu totul, căci el a inclus în manuscrisul protograf cronica „moldo-polonă”, desfăcînd chiar un capitol (al XXXIII-lea) din cronica ienicerului sîrb (care are 48 de capitole), intrucît se lega de istoria românilor.

În ceea ce privește data compilării de către Brzeski a *Cronicii moldo-polone* și a *Cronicii turcești*, toate cele trei manuscrise poartă la început, după titlu, mențiunea „W roku 1566, 28 mensis Octobris w Jassiech”, dar textul primei merge numai pînă la 1564, fiind scrisă (în original) în acest an sau cel mult în anul următor.

Analiza textului a dus pe Ioan Bogdan, după Hasdeu, la concluzia că, cel puțin pînă la 1552, *Cronica moldo-polonă* nu este decît o traducere (în parte, prelucrare) a *Letopiseșului de*

¹ Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p. 167. Evident, *Omaramurasza* se datorește neînțelegerii construcției slavone în grafia *Ѡ Марамурасза* (cf. *Let. Moldovei de cînd s-a început Țara Moldovei*, pl. I), unde a putut să nu fie observată traducătorul polon.

² Nota de la f. 54b a manuscrisului Zaluski precizează clar acest lucru despre *Cronica turcească*; aceeași notă apare augmentată în mss. Rusiecki: „Kronika turecka napisana przez Michala Constantinowicza z Ostrowice raca iednego, ktory był wzięt do Turek między Ianczary, ktorey dostał urodzony Mikołay Brzeski, I.K.M. sekretarz y dworzanin, gdy posłem był anno 1566. Także y Wołoskiey fragmentum” (*Cronica turcească scrisă de Mihail Constantinovici din Ostrovița, sîrb care a fost luat de turci între ieniceri, pe care a căpătat-o nobilul Nicolae Brzeski, secretar și curtean al Majestății sale Regelui. De asemenea și un fragment al cronicii moldovenești.*)

la *Putna* (ce merge pînă la 1518, respectiv 1526) și a continuării acestuia, care trebuie să fi început cu urcarea pe tron a lui Petru Rareș (1527), continuare care nu s-a mai păstrat în original, ci numai în prelucrările literare ale lui Macarie, Eftimie și Azarie.

Așadar, diversele variante interne (*Let. de cînd s-a început Țara Moldovei*, *Let. Putna I, II* și traducerea românească a acestuia, din sec. al XVIII-lea) și externe (cronicile moldo-germană, moldo-rusă și moldo-polonă), dovedind continuitatea analisticii de curte, începută înainte de Ștefan cel Mare, dezvoltată la maximum în timpul glorioasei lui domnii și continuată sub urmașii săi, ilustrează o intensă activitate, care a atras atenția cărturarilor din Răsăritul și din Apusul Europei. Dacă autorii acestor anale au rămas anonimi — deși îi putem bănuî sub numele logofetilor și diecilor lui Ștefan cel Mare și ai urmașilor săi sau al unor cărturari bisericești, apropiați domnului¹ —, în schimb, cronicile domnești, compuse începînd cu deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, se datoresc unor autori ce și-au dezvăluit identitatea, întrucît au vrut să facă operă literară, care să poarte pecetea personalității lor.

Pentru acești cronicari domnești — *Macarie*, egumen al mănăstirii Neamțu, unul din cele mai puternice focare de cultură ale timpului, și apoi episcop de Roman (care descrie perioada 1504—1551), *Eftimie*, ucenicul său, egumen al mănăstirii Căpriană (perioada 1541—1554), și călugărul *Azarie*, al doilea ucenic (perioada 1551—1574) — modelul literar nu mai este *Povestirea pe scurt*, ci *Cronica* înflorată poetic a lui Constantin Manasses. De fapt, prin spiritul lor de panegiric domnesc, cele trei cronici nu sînt străine nici de *Viețile regilor sîrbi* și de panegiricele bizantine, care au fost copiate în Moldova.

Ioan Bogdan a arătat, cu o mare bogăție de date, influența stilistică și lexicală a lui Manasses în traducerea mediobulgară asupra lui *Macarie*², scriind cel mai complet studiu pînă acum asupra limbii și stilului acestui cronicar, care a preluat o serie de pasaje ce i se păreau că se potrivesc cu evenimentele și personajele despre care scria, în special cu Petru

¹ Cf. Ș. Cioculescu, *op. cit.*, p. 172.

² *Vechile cronic...*, p. 69—89; *Letopisețul lui Azarie*, p. 20—28 (*Scrieri alese* p. 320—335, 431—448).

Rareș, „patronul” său. Așa, de exemplu, spune Bogdan ¹, la descrierea fugii lui Petru Rareș prin munți, Macarie compilează două pasaje din Manasses, unul privind pornirea la vînat a lui Marcian și însoțitorilor săi, altul asupra pozițiilor ocupate de Iustinian lângă Constantinopol, în lupta cu Philippic rivalul său:

Manasses

и прохода по пжтехъ не-
проходныхъ [...] и скозъ
мдолныхъ высокыхъ вѣгровъ
(Cod. Sin., f. 93 a) ².

к брѣмъ вѣстичаше зло-
проходныхъ и свѣрѣ кримаш-
щѣмъ и скозъ мдолѣ проти-
чаше и троудаше сѣ.

(*Ibid.*, f. 76b) ³.

Evident, retorismul și împrumuturile de caracterizări din Manasses, care sînt interesante ca procedeu literar, scad din valoarea istorică a cronicii. Fiind însă un cronicar oficial, Macarie este bine informat și — dacă lăsăm la o parte aluviunile retorice — cronica sa reprezintă o scriere originală și un izvor de o reală însemnătate istorică, în tot cazul mai mare decît era înclinat să aprecieze I. Bogdan ⁵. Iată, de pildă, un exemplu de relatare independentă de modelul său, însă la fel de înflorată, din care se poate vedea și caracterul de panegiric al lui Petru Rareș:

Тогожде лѣта и мѣсѣца, по шкръвенію божію, избран
быст въ воеводство Петра чюдныи и царствѣа въ коупѣ и вѣн-
цем оукрашен, о немже слово малои прѣдвари. И сѣи единъ ш
щѣдѣи приснопамятнаго Стефана, съкръвен ѡкоже нѣгдѣ свѣ-
тианикъ под сплѣдом, иже и на прѣстоле царства его общиѣм
свѣѣтом до[сто]лѣпнѣ въведен и елеом благодати просвѣщенъ
рѣкож иже и слово низхода прѣдвѣспомянѣж.

¹ *Vechile cronice...*, p. 79—80 (*Scrieri alese*, p. 328).

² *Cronica lui Constantin Manasses*, ed. Bogdan, p. 143.

³ *Ibidem*, p. 106.

⁴ *Cronicile...*, p. 85 (f. 261v, mss. de la Leningrad).

⁵ Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p. 76.

„În același an și lună [1527, ianuarie], după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales în domnie și împodobit totodată cu cununa domnească, Petru cel Minunat, despre care am spus cîteva cuvinte mai sus. Și acesta era una din odraslele în veci pomenitului Ștefan, ascuns ca odinioară lumina sub obroc, și a fost înălțat cu cinste în scaunul domniei, după sfatul obștesc, și sfințit cu untdelemnul binecuvîntării de mîna celui despre care am pomenit mai înainte [mitropolitul Theoctist] că a uns și pe nepotul său [sc. Ștefan cel Tânăr]“¹.

Pentru *Eftimie*, însă (care scrie din porunca lui Alexandru Lăpușeanu), modelul literar nu este atît Manasses, pe care-l cunoștea totuși și din care folosește unele cuvinte, cît dascălul său Macarie². De aceea, cronica sa este scrisă într-o limbă mai simplă, mai accesibilă, deși tendința spre retorism e evidentă. Datele cuprinse în cronică — dacă lăsăm la o parte simpatiile și antipatiile cronicarului — sînt adevărate, datorindu-se unui contemporan și constituind un izvor prețios, pe alocuri chiar unic, după cum au arătat I. Bogdan și, acum în urmă, P. P. Panaitescu.

Iată un pasaj, din care putem desprinde atît detaliile cunoscute de autor — contemporan cu faptele —, cît și nota de panegiric și influența literară a dascălului său³:

ТОГОЖДЕ ЛѢТА И ТОГОЖДЕ МѢСЯЦА, НО ОТКРѢВЕНІЮ БОЖІЮ ИЗБРАНЪ
КЫСТЬ И ПОДВИЖЕНЪ НА ГОСПОДСТВО ДОБЛЕСТѢВНЫИ И ПРѢМЖ-
ДРЫИ КОННЪ И ЧЮДНЫИ ІЛЕЉАНДРЪ[...]. БѢСТЬ БО И СЪ ЕДИНЪ ОТ
СЫНОВЪ ПРИСНОПОМИНАЕМАГО БОГДАНА КОЕКОДИ, И СЪКРЫЕНЪ БЫСТЬ
ІАКОЖЕ НГДЕ СЕКТІАННІКЪ ПОДЪ СПЯДОМЪ ИЛИ ІАКОЖЕ ДЕННИЦА
ПОДА ЗЕМЛЕЖ, И ВЪСІА ІАКО СЕКТІОЗАРНАА СЕКЪЗДА ОТЪ СЕВѢРА,
И КЪ ЮГОУ ШЕСТВІЕМЪ ОУСТРЪМИ СЯ ЮНОШЕСКЫ КЪ ОТЪЧЫСТВОУ СЯ
НА ВЪСПРІЯТІЕ ЦАРСТВА ВЪ МОЛДОВАХЪИ[...]. МОЛДАВЕСТИИ ЖЕ
ВЛАСТЕЛІ И ЖИТЕЛІ, ІАКО ОУСЛЫШАВШЕ СЪТѢКААХЪ СЯ КЪ НЕМОУ И
СЕКТЕЛѢ ІЛЕЉАНДРА ВЪСПРІИМАХЪ И ПОКЛАНѢХЪ СЯ ЕМОУ; ОНЪ ЖЕ
СЕКТАМЪ ОЧИНА И ПРѢКРАСНЫМЪ ЛИЦЕМЪ НА ВЪСѢХЪ ЖАЛОСТНѢ И
МИЛОСРЪДНѢ ВЪЗРѢВЪ.

¹ *Cronicile...*, p.81; *Lit. rom. veche*, I, p. 176—177.

² Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice...*, p. 90—103 (*Scrieri alese*, p. 335—346).

³ Formulările asemănătoare le subliniem aici, ca și în citatul precedent din Macarie.

„În același an și lună, după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales și ridicat în domnie viteazul și preaînțeleptul oștean, minunatul Alexandru (...). Căci este și acesta unul din fiii în veci pomenitului Bogdan voievod și a fost ascuns ca odinioară lumina sub obroc ori ca luceafărul sub pământ. Și a strălucit ca o stea luminoasă de la miazănoapte și, în drum către miazăzi, s-a îndreptat bărbătește spre patria sa pentru a lua domnia în Moldovlahia (...). Boierii moldoveni și locuitorii, cum au auzit, au alergat spre Alexandru și l-au primit cu bucurie și i s-au închinat. Iar el a privit către toți cu ochii senini și preafrumoasă față, cu milă și înduioșare.”¹

În fine, Azarie s-a inspirat atât din cronica dascălului său Macarie, cât și direct din Manasses, din care a preluat pasaje întregi². Acest fapt, precum și spiritul părtinitor (Petru Șchiopul, patronul său, e ridicat în slăvi, în timp ce Despot vodă și viteazul domn Ion Vodă, luptător pentru independența Moldovei, sînt prezentați în culori negre) scad din valoarea istorică a cronicii, nu lipsită, de altfel, de o serie de informații reale și chiar unice.

El este preocupat nu numai de relatarea faptelor, ci și de exprimarea lor într-un stil ales, de panegiric, cu „împletiri ritoricești”, deprinse la școala lui Manasses, a biografilor sirbi, a căror operă o transcrisese și, evident, a lui Macarie, al cărui ucenic direct se declară:

До зде постиже съплетенїа рыторства отца Макарія. Начнемъ оубо и мы, хъдын того оученикъ быкомъ, язарѣа.

„Pînă aici au ajuns împletirile ritoricești ale părintelui Macarie. Să începem dar și noi, care am fost smeritul lui ucenic, Azarie³.“

Admirația față de dascălul său și al altora, creator de școală literară și istoriografică în Moldova, își găsește expresie și în portretul moral și intelectual pe care i-l face în cuvinte proprii, în stilul panegiricelor bizantino-slave:

Бъ акто .xssz, ген. ѿ, прѣнзацинын въ любомждръцѣхъ вышечеченыи епископъ Макаріе, отца наш и оучитель Молдавскын,

¹ Cronicile..., p. 114; Lit. rom. veche, I, p. 198—199.

² Vezi I. Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, p. 28—42 (*Scrieri alese*, p. 433—457).

³ Cronicile..., p. 129; Lit. rom. veche, I, p. 206.

прѣподобнѣ и богоугоднѣ конецъ житію прѣмать... Оубы толिका многосвѣтла денница зандѣ... Съ оубо блаженство именованийи штеца, еще въ жити сын, многа по Божѣ троудолженѣ съдѣлова исправленія, чловекъ по Христѣ нѣмѣ рекност, въ наказаніе добаствѣен, въ словесехъ хытрѣ и благоискоушенѣ и сѣло вѣдок аще кто ннѣ, шкоже съпослоушествуесть о немъ вышеписанное въ него лѣтописанія сего и ннѣ множанша, ихже прѣдати нынѣшнемуу писанію продолжати съ слова не хоцѣм.

„În anul 7066 (1558), ianuarie 1, alesul între înțelepți, mai sus numitul episcop Macarie, părintele nostru și dascălul Moldovei, și-a dat sfârșitul preacuvioasei și lui Dumnezeu plăcutei sale vieți... Vai, ce strălucitor luceafăr a apus!... Acest părinte, care a fost numit «cel fericit» încă pe când era în viață, multe isprăvi întru Dumnezeu cu hărnicie a făcut, căci era un om cu rîvna lui Hristos, destoinic în învățătură, meșter și iscusit în cuvinte și foarte știutor ca nimeni altul, precum mărturisește și letopisețul mai sus scris de dînsul, și alte multe, pe care nu le cuprindem în această scriere, căci nu voim să lungim povestirea”.¹

Cu acest cronicar se sfîrșește epoca istoriografiei în limba slavonă din Moldova, după care urmează în secolul următor *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche (n. cca 1590—1595 — m. 1647), primul cronicar original care scrie în limba română, folosind însă întreaga serie precedentă a letopisețelor moldovenesti².

Dar cu peste 20 de ani înainte³, călugărul oltean Mihail Moxa a scris *primul cronograf* în limba română (1620)⁴, rezumînd și prelucrînd *Cronica lui Manasses* în traducere

¹ *Cronicile...*, p. 130—131; *Lit. rom. veche*, I, p. 208.

² Vezi, acum în urmă, capitolul *Grigore Ureche*, în *Istoria literaturii, române*, I, București, 1964, p. 379—392, scris de I.C. Chițimia (ed. a II-a 1970, p. 353—364). și același, *Probleme de bază...*, p. 197—271.

³ Se presupune că Ureche și-a scris cronica, rămasă neterminată, spre sfârșitul vieții, în perioada cînd a fost mare vornic al Țării de Jos (1642—1647). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere* la: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1958, p. 11.

⁴ Vezi acum în urmă *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 355—357, 359 (ed. a II-a, p. 332—336). Manuscrisului de la Moscova îi lipsește fila de la început, deci nu știm care era titlul cronografului. De altfel, acesta nu este terminat, neavînd o încheiere propriu-zisă, în afară de cea cu care se termină prima și cea mai mare parte.

mediobulgară, o *Povestire pe scurt* pînă la 1425 (adică pînă la data la care merge într-o serie de texte ce premarg analele sîrbești), unul din letopisețele sîrbești (1355—1490). și cronica bulgară (1296—1431), descoperită de Ioan Bogdan.

După studiile lui V. Grigorovici și B.P. Hasdeu, I. Bogdan a arătat în *Ein Beitrag...* și într-o lucrare neterminată, rămasă în manuscris, *Manase ca izvor al [l] lui Moxa*¹, modul în care, traducînd, călugărul oltean a prelucrat și a selectat datele din originale. Mai mult, în același volum manuscris al său, cele trei texte publicate în *Ein Beitrag...* sînt însoțite de pasaje care coincid din Moxa, după ediția lui Hasdeu, completată cu două pasaje omise de Tocilescu la copiere (Bogdan își colaționase tot textul la Moscova, constatînd o serie de inexactități, cf. mss. rom. nr. 5248)². Fără să cunoască aceste cercetări, Margareta Ștefănescu a re-luat această problemă într-o comunicare prezentată în 1927³, în care a adus o serie de exemple edificatoare.

Acest cronograf — cunoscut astăzi și din două copii incomplete, păstrate la Biblioteca regională din Craiova⁴ și la Biblioteca centrală universitară din Iași⁵ — este valoros în primul rînd prin faptul că face trecerea de la istoriografia în limba slavonă la cea în limba română, dînd și unele știri din istoria patriei, fie preluate din cronicile slavone, fie introduse de autorul său. Spre exemplificare, vom cita mai întîi un scurt pasaj din *cronica bulgară* paralel cu textul din Moxa, pentru a observa corespondențele și gradul de prelucrare:

Cronica bulgară

Moxa

И НЕ ПО ЛННОС(Ъ)ХЪ ДЪНЕХЪ „De-acii se rădică Baia-
ПАКЫ ВЪЗДВИЖЕ СЯ ЛННОГО zit cu turcii spre rumâni,

¹ B.A.R., mss. rom. nr. 5214, f. 1—8 și 150, reprodusă în *Scrieri alese*, p. 627—633.

² Detalii, în studiul nostru introductiv la *Scrierile alese* ale lui Ioan Bogdan, p. 78—79.

³ *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche*, în *Arhiva*, XXXIV, 1927, nr. 3—4 (extras). Vezi, de asemenea, studiul introductiv al lui N. Simache și Tr. Cristescu la : *Cronograful lui Mihail Moxa*, transcris și adnotat..., Buzău, 1942.

⁴ Vezi C. Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p.128 ; *Istoria literaturii române*, I, ed.2, București, 1970, p.332—335.

⁵ Vezi nota 3 de la p. 122.

множество тѣркіа, пондошѣ на
владѣхъ при Мирчѣ воеводѣ и
сърданишѣ бон велик, такоже оубо
тѣркомъ мнозиѣмъ избраннымъ
пасти сѣ отъ силныхъ и отъ
христѣанстѣихъ господахъ, въ
нихъ же бѣше Константинъ
Дра[га]шевичъ и Марко Крале-
вичъ, и толнко съломено бысть
копѣи бесчисленно множество,
нео въздѣхѣ не моци зрѣти сѣ
отъ множества стрѣлъ, рѣцѣ
же тонъ крѣвакѣ потеци отъ
множества трѣпни чловѣчьскыхъ,
такоже и самою Блазитоу ѿ-
страшити сѣ и побѣци; обаче
нѣкоего отъ владетель постави
владѣти землѣхъ, Мирчѣ же по-
бѣгнѣ на Бжгрѣскѣхъ странѣхъ¹.

deci se lovira cu Mircea voe-
vod. Si fu razboi mare [la
Rovine, 1394], citu se intu-
neca de nu se vedea vazdu-
hul de multimea sagetelor,
si mai pierdu Baiazit oastea
lui cu totul, iară pasii si
voevozii perira toti². Atunce
peri Constantin Dragovici si
Marco Cralevici. Aşa de se
vârsa singe mult, cît era văile
crunte, deci se spăre Baiazit
si fugi de trecu Dunărea³.

¹ *Ein Beitrag...*, p. 530.

² Aceste cuvinte sînt adăugate de Moxa (cf. *Ist. lit. rom.*, I, ed. 2, p. 334).

³ *Cronograful*, f. 146r—v (cităm după ediția ce o pregătim, pe baza manuscrisului de la Moscova). Acest pasaj îl găsim transpus, cum se știe, magistral în *Scrisoarea III* a lui Eminescu :

Și abia plecă bătrînul... Ce mai freamăt, ce mai zbucium!
Codrul clocoti de zgomot și de arme și de bucium,
Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase,
Mii de coifuri lucitoare ies din umbra-ntunecoasă ;
Călăreții implu cîmpul și roiesc după un semn
Și în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
Pe copite iau în fugă fața negrului pămînt,
Lânci scînteie lungi în soare, arcuri se întind în vînt,
Și ca nouri de aramă și ca ropotul de grindeni,
Orizonu-ntunecîndu-l, vin săgeți de pretutîndeni
Vîjiind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie...
Urlă cîmpul și de tropot și de strigăt de bătaie.
În zadar striga-mpăratul ca și leul în turbare,
Umbra morții se întinde tot mai mare și mai mare.

.....

Acea grindin-oțelită în spre Dunăre o mîină,
Iar în urma lor se-ntinde falnic armia română.

Vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p.32, 162—163. Asupra altor surse

Ultima frază din *Cronica bulgară* e suprimată de Moxa în acest pasaj; în schimb, la descrierea luptei de la Nicopole (1396), el adaugă, pe baza tradiției interne, că a participat și „Mircea voievod cu rumânii“, ceea ce nu apare în textul slavon¹.

Dar iată, de altfel, toate pasajele din acest cronograf referitoare la români, în afară de cele cîteva comparații cu situația din țara noastră presărate în text²:

Moxa

1) „Pre acea vrême ucise și Șuşman, domnul șcheilor, pre Dan voevod, domnul românesc“ (f. 145v—146r)³.

2) Pasajul citat mai sus despre lupta de la Rovine (f. 146 r-v).

3) „6905 [1397]. Jicmon, craiul unguresc, adună tuată tăriia despre apus: domnii, voevozii, (...), *Mircea voevod cu rumânii*“ (prop. subl. adăugată de Moxa; f. 146v).

4) „Pre acéia vrême se rădică Musia [1411—1413] cu rumânii și cu șchėii și

Izvoarele slavoane

1) ШИШМАНЪ ЦАРЬ БЪЛГРСКИ ОУЕНТЬ ДАНА ВОЕВОДА, БРАТА МИРЧЪ ВОЕВОДА, ВЪ ЛѢТО .XСЦЕ. [6902, resp. 1393], МѢСАЦА СЕПТЕМВРЪ .КГ.

(Data e greșită, trebuie 1386, *Cron. bulg.*, în *Ein Bei-trag...*; p. 530, notă: e o glosă).

3B) ВЪЗДВИЖЕ СЯ ВЪГРЫЦКЫ КРАЛЪ ЖИГМОНТЬ ВЪ ЛѢТО .XСЦЕ [6905=1397], СЪБРАКЪ [ВЪ] СЯ СЛАЖ ЗАПАДНА, РЫГЫ, ГЛАГОЛА КНАМЪА ЖЕ И ВЛАСТЕЛЕ (...)(*ibidem*).

4) Textul românesc combină mai multe știri din letopisețele sîrbești, modificînd

istorice ale lui Eminescu în această *Scrisoare*, vezi comentariul lui Perpessicius la *Opere*, II, București, 1943, p. 290, și *Opere alese*, I, București, 1964, p. 348—349.

¹ *Ist. lit. rom.*, I. ed. a II-a, p. 335.

² Observăm însă că, la Traian, călugărul nu știe nimic de ocuparea Daciei de către romani și deci nu introduce nimic de la sine. Ba, mai mult în timp ce Manasses scrie: СѢН [Траян] гетскыа смѣри непрѣклонныа быа „Аcestа [Traian] umilin eînduplecatele grumazuri ale *geșilor*“ (ed. Bogdan, p. 87; cf. Margareta Ștefănescu, *op. cit.*, p. 13), Moxa confundă pe гетскыа cu игиетскыа (sau manuscrisul slavon pe care l-a folosit avea cuvîntul deformat) și traduce: „Аcestа plecă cerbicea eghipténilor“ (f. 44r).

³ Această știre apare în *Let. cantacuzinesc*, ed. cit., p.3 (cu data schimbată în 6854, resp. 1356).

Stefan dispot cu sîrbii, de se duseră la Țarigrad să se lovască cu Țalapie să dobîndească Țarigradul. Și feceră războiu mare den afară de cetate, la Cosmida, și fu biruit Țalapie, și mulți turci periră cu dinsul“. (f. 151r-v).

5) „Ani 6926 [1418, data e exactă], muri Mircea voevod, domnul rumânesc“ (f. 151v).

6) „Ani 6950 [1442], uci-se Iancul voevod pre Mezitbeg în Țara Rumânească. Și iară, al doile an, s-au lovit Iancul voevod cu turcii în Țara Rumânească, la Ialovniță, și-i birui; și periră atunce turci mulți, fără număr“ (f. 152r.)

7) „Și la anul [adică în 1449] se lovi Murat cu Iancul voevod la Cosova, și pieri Iancul¹; deci dobîndiră turcii Cosovul“ (f. 152v—153r).

8) „Iară cînd veniră în tîiu la Calipoli [turcii], ei au fost ani 6867 [1359]. Atunce s-au început a se descăleca Țara Moldovei”² (f. 154r).

pe alocuri datele (Stoian. 223). Adaosul despre români aparține lui Moxa.

5) ТОЖДЕ ЛѢТО [xсѣцкs]. прѣстави сѧ великы воевода оугровлахѣнскы Іоаннь Мирча, генѣрѧ ѿ. ѿ.

(*Ein Beitrag*, p. 521; Stoianović, p. 224).

6) БѢ ЛѢТО xсѣцн. оуби Инокѡль (воевода) Мезитъ-Бегѧ на Блѧскѣхъ (на Блѧшкон Зѧмли). (*Ein Beitrag*, p. 522; Stoianović, p. 232).

БѢ ЛѢТО xсѣцн. [...] разбѧ Иноксѧ Башѧ на Блѧшкон Зѧмли, на Иловницѣ. (*Ibid.*; *ibid.*).

7) Б ЛѢТО xсѣцнѧ. разбѧ Мсратѧ царѧ Иноксѧ на Косовѣ охтѡмѣрѧ ѿ. (*Ibid.*, p. 523; *ibid.*, p. 236).

8) ѡт толѣ произволеніемъ божіемъ нача сѧ Молдавская зѧмли [...] БѢ ТОЖДЕ ЛѢТО [xсѣцнѧ] тоурци прѣидоша Калиполѣ [...]

¹ Iancu n-a murit atunci, ci în 1456. Moxa însuși revine mai jos asupra lui.

² De fapt, 1352. Această știre apare și în unele copii ale *Let. cant.* (ed. cit., p. 3, note).

(Cronica sîrbo-mold., în *Cronicile...*, p. 189; Cf. *Ein Beitrag*, 520; Stojanović, 206—207).

9) „Și de-acii purcése Mahamet la Belgrad [1455], ca să-l dobîndească, și se lovi cu Iancul, și birui Iancul pre Mahamet cu cristoșii [slavon. *крѣстѣши*, magh. *keresztes* „cruciat“], deci se turnă Mahamet rușinat” (f. 354v).

10) „Ani 6983 [1475], tremése Mahamet oști mari spre Ștefan voevod, la Țara Moldovei, și periră atunce turci mulți, fără număr. Și iară, ani 6984 [1476], se sculă însuși Mahamet cu oști mari spre Moldova, și se loviră de față la Valea Albă, și biruiră atunce turcii, deci féceră rău mare moldovenilor.” (f. 155v—156r).

11) „Deci se sculă Baiazit întiiu [urcase pe tron în 1481] la Chilia și la Cetatea Albă, de le luo de la Ștefan voievod” (f. 156r).

Așadar, cu cîteva mici modificări și adaosuri, toate aceste pasaje se dovedesc a fi luate din cronica bulgară și letopisețele sîrbești. Am văzut că unele dintre ele apar și în *Let. Cantacuzinesc*, ceea ce confirmă încă o dată utilizarea mai largă în Țara Românească a istoriografiei sud-slave.

9) Е ѿкто .хѣцѣѡ[...] Мн-къаь развѣ царя Мехмедь бѣга подѣ Бѣлградомъ с крѣстѣши.

(*Ein Beitrag*, 523; Stojanović, p. 230).

10) Е ѿкто .хѣцѣѡ[...] оуѣн га [Башѡ] Гтеѣфана воевода молдавскѣ на свою зѣмлю.

(*Ein Beitrag*, 524; Stojanović, 249).

Е ѿкто .хѣцѣѡ. ходѣ царь Мехмедь на Гтеѣфана воевода молдавскаго и развѣ и га

(*Ein Beitrag*, 524; Stojanović, 250—251. Indicarea exactă a locului și ultima propoziție sînt adăugate de Moxa).

11) Е ѿкто .хѣцѣѡ ходи царь Бѣлзѣнтѣ на градови Гтеѣфана воевода молдавскаго, на Келію и Бѣлградѣ и прѣими ихъ.

(*Ein Beitrag*, 525; Stojanović, 254).

După Moxa, intrăm într-o nouă epocă a istoriografiei românești.

Pe de o parte, se traduc în românește cronografe direct din greacă (cel al lui Dorothei al Monembaziei¹, copiat în Moldova la 1588, tradus mai târziu în română; cel al lui Cigala, apărut în 1637, tradus pe la mijlocul sec. al XVII-lea de Pătrașco Danovici² și a doua oară de mitropolitul Dosoftei³, precum și varianta combinată din acestea două) și din rusă⁴, pentru a satisface cerințele de informare în domeniul istoriei universale, iar pe de altă parte, o dată cu Ureche, începe istoriografia românească în limba națională, istoriografie de orientare umanistă.

În sec. al XVII-lea dezvoltarea acestei istoriografii se face sub semnul unei ample reînnoiri a orizonturilor și a posibilităților de informare: descoperirea și larga utilizare a istoriografiei umaniste europene, în special polone, de către cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, a celei clasice — latine și grecești — și a celei vest-europene de către stolnicul Constantin Cantacuzino determină un mare salt în acest domeniu atât de important al culturii noastre vechi. Temelia acestei istoriografii, izvoarele interne rămân însă vechile cronică în limba slavonă, care constituie una din cele mai de seamă realizări originale ale cărturarilor români din sec. al XV-lea și al XVI-lea și care prin știrile oferite au intrat în țesătura noilor scrieri istorice în limba română din sec. al XVII-lea. Apărute în cadrul ariei de cultură sud-est europeană, vechile letopisețe românești s-au dezvoltat, după cum am văzut, ca lucrări originale, care nu sînt mai prejos decît modelele lor bizantine și slave.

---

¹ Cf. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, t.I, p.51—100; N. Cartoian, *Ist. lit. rom. vechi*, II, p. 136—138; *Ist. lit. rom.*, I, p. 503—511 (ed. a II-a, p. 463—469).

² Cf. Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici*, în volumul *Opere istorice*, București, 1942.

³ Cf. Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în «*Contemporanul*», 1967, nr.21.

⁴ Cf. D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în *Rsl*, X, 1964, p. 89—99; Idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 363—368.

IMPORTANȚA POLITICĂ ȘI LITERARĂ A CORESPONDEȚEI LUI ȘTEFAN CEL MARE CU VENEȚIA

Veneția, ca și alte orașe italiene, printre care, în primul rând, Roma și Milano, au păstrat până astăzi mărturii prețioase ale uneia din cele mai însemnate epoci din istoria Țărilor Române, marcată de puternica personalitate a lui Ștefan cel Mare (1457—1504), care a întreținut strinse relații politice cu Republica Venețiană.

Au trecut aproape o sută de ani de când cea mai mare parte a acestor documente au fost descoperite (în 1873) de cunoscutul naturalist, istoric și diplomat român C. Esarcu, unul din promotorii dezvoltării relațiilor politice și culturale româno-italiene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ¹.

---

¹ Vezi C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*. Conferință publică ținută în seara de 8 aprilie 1878 (Ateneul Român), București, 1878 (extras din *Globul*, p. 7). Aceste documente au fost publicate de el astfel: *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în *Columna lui Traian*, IV, 1873, nr.12, p.227—232, nr.13, p. 235—240, și nr. 14, p. 249—254, reproduse în broșura *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874, 104 p.; *O relațiune contemporană inedită despre Ștefan cel Mare, 1476, din Biblioteca Marciană din Veneția*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 376—380; *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan, relative la victoria lui Ștefan cel Mare de la Racova, 1475*, ibidem, VII, 1871, sept., p. 420—425; *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare*, ibidem, VII, 1871, oct., p. 464—466; *Document din arhivele dei Frari din Venezia*, în *Arhiva*, Iași, IV, 1893, nr. 3 și 4, p.203—204. (Vezi și A.D. Xenopol, *Un nou document venețian privitor la Ștefan cel Mare*, ibidem XVIII, 1907, nr. 7—8, p. 364). În afară de cunoscuta colecție maghiară *Monumenta Hungariae Historica*, secția VI, fasc. II (*Acta extera*, vol. V), Budapesta, 1877, și fasc. IV (*Acta*

De atunci, ele au intrat în circuitul științific, permițând o mult mai bogată și mai nuanțată reconstituire a frământății, dar plinei de glorie epoci a lui Ștefan cel Mare, în particular a raporturilor pe care el le-a avut cu Papa și cu Senatul venețian. Primul care a folosit aceste documente a fost C. Esarcu

---

extera, vol. VII), Budapesta, 1878, care a publicat cam în același timp o parte din documentele ce ne interesează aici, precum și de ediția *Diarii di Marin Sanudo*, t. IV—V, Veneția, 1880—1881, și de publicații ale actelor Vaticanului, utilizate apoi în colecția *Hurmuzaki* (vezi și : Virgilio Maxim, *I Romeni e la Santa Sede nel secolo XV*, Vaticano, 1940, passim ; Adriana Kiseleff, *Comorile Vaticanului și istoria poporului român*, în *Tribuna*, serie nouă, anul XII, 1968, nr.21, p.8), după C. Esarcu au mai publicat documente referitoare la relațiile lui Ștefan cel Mare cu Italia : I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Cîteva documente din Arhivul de Stat de la Milan*, în *Columna lui Traian* nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.30—47 ; E. de Hurmuzaki (și colaboratorii acestei colecții), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea I, 1451—1575, București, 1891 ; vol. II, partea II, 1451—1510 (culese, adnotate și publicate de Nic. Densusianu), București, 1891 ; vol. VIII, 1376—1650, București, 1894 ; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, București, 1897 ; Idem, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899 ; Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, București, 1909 ; Idem, *Veneția și Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, extras din *A.A.R.*, Seria a II-a, t.XXXVII, 1914—1915, Mem. Sect. ist., p. 1—76 ; Idem, *Cinci conferințe despre Veneția*, Vălenii de Munte, 1926, dintre care trei au fost reproduse în *Scrieri despre artă*, București, 1968, p.295—343 (vezi, în special, *În ce stă frumusețea Veneției*, p. 295—319 ; vezi și volumul marelui istoric referitor la o epocă ulterioară : *Ospiti Romeni in Venezia. 1570—1610*, București, 1932) ; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913 (ediție fundamentală) ; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913 (extras din *Revista catolică*, 1913 și 1914) ; P. P. Panaitescu, *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în *Revista istorică*, VIII, 1922, nr. 1—3, p. 47—50, și alții. Vezi : *Ștefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*. Studiu de dr. Horia Bratu. Bibliografia de Daniela Bratu, București, 1957 ; Ș. Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, Ed. Academiei, 1964, p. 641—675 ; Mircea Malița, *Dialogul dintre Suceava și Veneția în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. : Virgil Cindea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pașini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 88—99 ; Al. Balaci, *Cinci secole de raporturi culturale italo-române*, în *Studii italiene*, vol. IV, București, 1968, p. 5—20 ; Mircea Malița, *Diplomația. Școli și instituții*, București, 1970, p. 395—396.

însuși¹, apoi B. P. Hasdeu², A. D. Xenopol³, N. Iorga⁴, I. Bogdan⁵, D. Onciul⁶, P. Cănel⁷, I. Ursu⁸, P. P. Panaitescu⁹, C. C. Giurescu¹⁰, E. Turdeanu¹¹, B. T. Cămpina și M. Berza¹², E. Stănescu¹³, Ș. Papacostea¹⁴, Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu și colabora-

¹ Vezi, în special, conferința sa citată în nota precedentă, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei* (1878).

² Ștefan cel Mare și Italia, în *Columna lui Traian* IV, 1873, nr. 12, p. 225—227, reprodus în broșura lui C. Esarcu, *Ștefan cel Mare...* (1874), p. 5—15; *Notiță despre relațiunea contemporană despre Ștefan cel Mare descoperită de C. Esarcu*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 381—382.

³ *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a III-a, București, 1927, p. 11—133.

⁴ *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904 (două tiraje, dintre care unul de lux, adnotat), reeditată recent, cu un *Cuvânt înainte* de M. Berza (București, 1966); *Istoria românilor*, vol. IV, București, 1937, cartea a II-a : *Ștefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creștin*, p. 123—252, și alte lucrări.

⁵ În afară de ediția de documente citată : *Luptele românilor cu turcii. Cultura veche română*. Două conferințe..., București, 1898; *Discursul d-lui I. Bogdan...* pronunțat la serbarea din București la 2 iulie 1904, în *Acte și discursuri de la Serbarea pomenirii lui Ștefan cel Mare* (Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice), București, 1905, p. 31—41. (Același text în: N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1905, p. 31—41.)

⁶ *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*. Două cuvântări comemorative, București, 1904; *Discursul domnului Dimitrie Onciul...*, pronunțat la serbarea de la Putna, în 3 iulie 1904, în *Acte și discursuri...*, p. 77—103.

⁷ *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*. Parte din „*Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Roma, Veneția și Genua*”, București, 1912.

⁸ *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925.

⁹ *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 (extras din A.A.R., Mem. Secț. ist., Seria a III-a, t. XIV); *Les chroniques slaves de Moldavie au XV siècle*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 146—168.

¹⁰ *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, București, 1943, p. 52—116; *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967. Vezi acum, în urmă, și: C.C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, Ed. Albatros, 1971, p. 311—314.

¹¹ *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 99—240 + XIII pl.; *Ștefan cel Mare*, Paris, 1954; *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457—1504)*, extras din *Revue d'études roumaines*, V, VI, 1960, p. 21—66 + II pl.

¹² B. T. Cămpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 57—67; B. T. Cămpina și M. Berza, *Lupta anti-otomană și pentru centralizarea statului în vremea lui Ștefan cel Mare (1475—1504)*, în *Istoria României*, vol. II, București, Ed. Acad., 1962, p. 488—553.

¹³ *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în vol. colectiv *Cultura moldovenească...*, citat mai sus, p. 9—45.

¹⁴ *Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age*, comunicare prezentată la Congresul de la Veneția, 1—5 iunie 1968.

torii¹, A. Oțetea împreună cu colectivul său² și alții, iar în domeniul creației literare, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu și acum, în urmă, Paul Anghel.

Faptele la care se referă aceste documente — fie că sînt emenate din cancelaria lui Ștefan cel Mare, fie că reprezintă acte și scrisori ale Papei, ale Senatului venețian, ale secretarilor și ambasadurilor săi și alte altor oameni politici italieni — sînt astăzi, în genere, cunoscute, datorită numeroaselor cercetări, dintre care unele au fost menționate, în notele precedente. Dar, dacă istoricii au folosit documentele respective într-o largă măsură pentru a reliefa figura lui Ștefan cel Mare, rolul jucat de el în coaliția antiotomană, în schimb, istoricii gîndirii politice românești și istoricii literari au acordat mai puțină atenție celor trei documente emenate din cancelaria lui Ștefan cel Mare, de o însemnată capitală pentru definirea ideologiei românești din a doua jumătate a secolului al XV-lea: scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Papa Sixt IV, trimisă din tabăra de la Vaslui, la 25 noiembrie 1474³; scrisoarea circulară a marelui domn, adresată principilor creștini — printre care și dogelui Veneției, din Suceava, la 25 ianuarie 1475⁴ și, în sfîrșit, solia sa către dogele Veneției

¹ *Istoria României. Compendiu*, București, EDP, 1969, p. 167.

² *Istoria poporului român*, București, Ed. Șt., 1970, p. 146.

³ Dată la iveală de C. Esarcu, în *Ștefan cel Mare*, p. 23—24 (inițial în *Columna lui Traian*, IV, 1873), după o copie aparținînd Bibliotecii Marciane din Veneția (*Epistolae variorum ad Sixtum IV, Innocentium VIII et Alexandrum VI*, Vol. I, Lat. cl. X. Cod. no. CLXXV, f.70), și reprodusă în Hurmuzaki, *Documente...*, II, 2, p. 224—225, iar apoi de I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318—319.

⁴ Păstrată în trei copii diferite după o traducere mai veche italiană: două aflate în Biblioteca Ambrosiană din Milano (în cutia *Sezione storica — militare — guerre — Turchia*), publicate pe două coloane de C. Esarcu, în *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan...* (*Columna lui Traian*", VII, 1876, sept., p. 420—422), a doua fiind mai completă (I. Bianu afirmă, în *Ștefan cel Mare...*, *Columna lui Traian*, nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.31, că o astfel de cutie nu se află la Biblioteca Ambrosiană, ci la Arhiva de Stat din Milano; se pare însă că el n-a văzut cele două copii); o a treia copie, păstrată în Biblioteca Marciană din Veneția, a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica*, secția VI, fasc. II (*Acta Extera*, vol. V), Budapesta, 1877, p. 301—302. În sfîrșit, aceeași scrisoare s-a păstrat într-o traducere germană incompletă din sec. al XV-lea, aflată într-un manuscris al Bibliotecii de Stat din Viena, și a fost publicată de N. Iorga, în *Acte și fragmente*, III, p. 91—92. Din această traducere Iacob Unrest a împrumutat, poate după un intermediar, numele pașilor turci care

Andrea Vendramin și Senatul venețian, expusă la 8 mai 1477 de unchiul doamnei Maria din Mangop, Ioan Țamblac Paleologul ¹.

Dacă prima dintre acestea, scrisă în limba latină, reprezintă un important document diplomatic, trimis Papei prin solul venețian Paolo Ogniben, document în care Ștefan solicită ajutorul celui care era considerat căpetenia lumii creștine în lupta împotriva feudalismului copleșitor otoman și subliniază, în același timp, rolul pe care Ștefan și-l asuma nu numai pentru apărarea patriei sale, ci și a întregii „creștinătăți”, în schimb, celelalte două, păstrate în traducere italiană (prima, și într-o traducere parțială germană), sînt nu numai simple documente diplomatice, ci în același timp texte de o însemnătate literară deosebită, aparținînd „publicisticii” și oratoriei românești vechi. Ele sînt — împreună cu o scrisoare similară, în limba latină, adresată de Vlad Țepeș lui Matei Corvin, la 11 februarie 1462 ² — primele texte de acest

---

au luat parte la lupta de la Vaslui, în *Chronicon Austriacum*, editat la Braunschweig, 1724, p. 527 și urm.; pasajul e reprodus de Iorga, *op. cit.*, p. 96 și urm. Despre această scrisoare circulară, Iacob Bonarelli scria din Cremona, la 14 aprilie 1475 (deci la mai puțin de trei luni de la emitere), ducelui de Milan, Galeazzo-Maria Sforza: „Novamente, d'Ancona hò ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitaneo generale... chiamato Stefano Voyvoda, *directiva a tutti le principi christiani* (subl.n.), pur la rotta del Turcho. La quale copia mando qua incluxa a la Vostra Excellentissima Signoria...” (*Ibidem*, p. 54—55).

¹ Textul soliei s-a păstrat în traducere italiană în Arhivele de Stat din Veneția (în cadrul *Deliberazioni segrete del Senato*, Reg. 28, c.13), cu indicația că s-a tradus „de greco”. A fost publicat, împreună cu răspunsul Senatului, de C. Esarcu, în broșura *Ștefan cel Mare*, p. 12—68 (inițial, în *Columna...*, IV, 1873), iar apoi în Hurmuzaki, *Documente...*, VIII, p. 23—25, și de I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 342—351. Asupra solului vezi N. Iorga, *Unchiul lui Ștefan cel Mare*, în *Revista istorică*, V, 1919, 11—12, p. 367—370; Idem, *Istoria românilor*, IV, p. 190—191.

² Copia acestei scrisori a fost descoperită de N. Iorga între hîrțile medicului, istoricului și geografului german Hartmann Schedel, păstrate în Biblioteca de Stat din München (nr. 19—648, f.69v și urm.) și a fost publicată, cu un comentariu și note, de I. Bogdan, în cartea sa *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic.*, București, 1896, p. 76—82; traducerea românească a fost dată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 163—167, de unde e reprodusă, cu unele corectări în *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, Ed. Tineretului, 1969, p. 42—45.

fel în cultura Țărilor Române. Într-adevăr, celebrele *Învățăături ale lui Neagoe Basarab*, cea mai însemnată operă literară și ideologic-politică românească veche în limba slavonă¹, sint posterioare acestor scrisori, datînd din al doilea deceniu al sec. al XVI-lea².

Ioan Bogdan, care a dat o versiune românească a ambelor documente cit mai apropiată de originalele pierdute — dictate desigur de Ștefan cel Mare în limba română, asemenea actului omagial de la Colomeia din 16 septembrie 1485³, și scrise, primul, probabil, în latină și al doilea în greacă — a subliniat, vorbind despre scrisoarea din 25 ianuarie 1475, că este „remarcabilă din toate punctele de vedere”⁴, așadar, și ideologic și literar, ceea ce se poate spune cu aceeași îndreptățire și despre solia din 1477. Din punct de vedere ideologic și politic, aceste două scrisori au fost analizate în anii din urmă de B. T. Cîmpina, M. Berza și E. Stănescu⁵. Dar, prin stilul

¹ Vezi, acum în urmă, ediția : *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (București, 1970 și 1971).

² De aceea este suprinzător faptul că *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* (red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Acad., 1964) nu le comentează, iar *Antologia gîndirii românești. Secolele XV—XIX* (vol. I—II, red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Politică, 1967) nu le reproduce, după cum nu le-au reprodus pînă acum nici crestomațiile de literatură română veche, dacă nu vom socoti cartea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri scrisori de domni* (ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169—173), care însă urmărea alte scopuri. C. C. Giurescu spusese mai de mult că scrisoarea din 25 ianuarie 1475, pe care o reproduce integral în *Istoria românilor* (vol. II, partea I, ed. a III-a București, 1943, p. 65—66), „ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărțile de cetire și de istorie ale tineretului nostru”, ceea ce se poate spune evident, și despre solia către Senatul venețian din 8 mai 1477. Vezi, acum în urmă, antologia citată mai sus, *Literatura română veche*, vol. I, p. 46—53, unde se reproduc aceste texte (în traducere românească), și George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, 1, București, 1969, p. 72.

³ După cum a dovedit indubitabil prof. I. C. Chițimia, în *Cele mai vechi urme de limbă românească, în Românoslavica*, I, nr. 1, Praga, 1948, p. 117—127. Se știe că traducerea latină contemporană efectuată de secretarul regelui polon are mențiunea : „hec inscriptio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit” (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 373).

⁴ *Ibidem*, II, p. 321.

⁵ B. T. Cîmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr 4, p. 57—67 ; B. T. Cîmpina și M. Berza, *cap. cit.* din *Istoria României*, II, p. 511—526 ; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească*, p. 17—19, 37—41.

lor îngrijit, așa cum rezultă din traduceri italiene păstrate, prin elevația gândirii și relatarea patetică a unor evenimente cruciale din istoria Moldovei — ceea ce le apropie de cronică scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare, așadar de proza istorică medievală — aceste două texte pot fi încadrate în același timp și în literatură, în sensul larg al noțiunii, care pentru epoca respectivă cuprinde și genul „oratoric”. Ele constituie, așa cum spunea B. P. Hasdeu acum o sută de ani despre o altă solie — aceea a lui Ștefăniță Vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare, adresată regelui polon în 1523 — un „prețios monument al elocinței politice a străbunilor noștri”¹.

În prima dintre ele, adresându-se principilor Europei, Ștefan cel Mare relatează mai întâi, în stil de cronică, bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475 (de la care trecuseră doar două săptămîni), cînd armata moldovenească, formată mai ales din țărani, chemați să-și apere patria, a biruit pe cotoritorii turci, ce veniseră, într-un număr mai mult decît dublu (120.000), să supună și să pîrjolească Țara Moldovei:

„Auzind noi acestea, am luat cu toții sabia în mînă și, cu ajutorul Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeu nostru”².

Aproape în același fel acest eveniment este relatat în *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, scris în limba slavonă, sub supravegherea lui Ștefan cel Mare și a marelui logofăt (din 1475) Ion Tăutul, cunoscutul diplomat ³, asemenea mergînd pînă la anumite identități de expresie: „și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei; pentru care lucru lăudat

---

¹ *Arhiva istorică a României*, t. I, 1865, p. 9.

² „Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro, con l'ajuto de Dio omnipotente, noi verso delli inimici della christianita. Vencemo loro, et sotto li nostri piedi li mettemo, et tucti li mettemo a taglio della spada. Et della qual cosa Dio ne sia laudato.” (Cităm după reproducerea corectată și adnotată a lui I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 323; vezi trad. rom., p. 321; Bogdan dă textul din copia de la Veneția, publicată inițial în *Acta externa*, V, p. 301—302, copie ce „se deosebește foarte puțin de cele din Milano.”)

³ Pînă atunci fuseseră mari logofeți Dobrul (pînă la 1468) și Toma (între 1468—1475); vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, ed. a IV-a, p. 111.

să fie Dumnezeuul nostru" (scrisoare) — „și i-a dat Dumnezeu pe ei, limbi necredincioase, în ascuțișul săbiei" (letopisef)¹.

Pasajul următor, cu tot patetismul și laconismul lui oratoric, definea cum nu se poate mai pregnant însemnătatea Moldovei, condusă de Ștefan cel Mare, în vastul front antiotoman, de la Roma și Veneția pînă la Persia lui Uzun-Hassan², și considerată „porta della christianita" — „poartă a creștinătății". „Dar dacă această poartă va fi pierdută de mine, atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie"³ — previne voievodul moldovean cu înalt simț de răspundere, pe care, din nefericire, evenimentele deceniilor următoare aveau să-l confirme (cf. dezastrul de la Mohács din 1526, iar peste un secol și jumătate, în 1683, asediul Vienei). Iată de ce Ștefan cel Mare chema pe principii creștini la organizarea unei coaliții de apărare „împotriva dușmanului creștinătății, pînă mai este vreme... Iar noi, din partea noastră — spune el — făgăduim, pe credința noastră creștinească, că vom sta în picioare, noi cu capul nostru, și ne vom lupta pînă la moarte pentru creștinătate. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce, de data aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, noi i-am tăiat mîna cea dreaptă."⁴

Prevederile domnului român privind pericolul turcesc iminent s-au confirmat la scurt timp, căci în iulie anul următor (1476), însuși sultanul Mahomed II s-a îndreptat spre Moldova, cu o armată de 150.000 de oșteni și avînd,

¹ И прѣдѣде н(х) бѣ невѣрнн(и) шнн мзны въ штрню меча (I. Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, planșa VIII, r. 13—14).

² Vezi scrisoarea acestuia către Ștefan cel Mare, păstrată în traducere latină, în Biblioteca Marciană din Veneția (Lat. Cl. X, Cod. CLXXIV, c.8), și publicată de C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a șahului Persiei Uzun-Hassan către Ștefan cel Mare, 1474*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, oct., p. 464—466, și în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 124—125. Asupra datării, vezi P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912 (propune anul 1472).

³ „Et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria conturbata tutta christianita."

⁴ "...sopra el nemico della christianita, imperche e tempo... Et noi da questa parte promettemo, supra la nostra fide christiana, col nostro collo, per fino alla morte stare et pugnare per la christianita, et a questo modo voi facendo dall'altre parte, per terra et per mare, in modo che a queste volte con l'ajuto de Dio onnipotente havemo tagliata la sua destra."

în același timp, sprijinul tătarilor și al domnului muntean Laiotă Basarab, care fusese redus la ascultare de Poarta Otomană. Se știe foarte bine cum s-a terminat această campanie fără precedent asupra Moldovei: după o biruință de scurtă durată (26 iulie 1476) și în urma devastării teritoriului țării și a multor orașe, dar neputînd cuceri nici una din cetățile Moldovei, admirabil întărite și apărate, armata turcească decimată de boli, hărțuită de cetele regrupate ale moldovenilor și aflînd de apropierea ajutoarelor trimise de Matei Corvin, a fost nevoită să se retragă și — atacată pe malul Dunării — să-și părăsească prada ce o ducea cu sine.

În aceste condiții — cînd pericolul turcesc nu fusese, totuși înlăturat cu desăvîrșire —, vedem, peste mai puțin de un an, pe solul lui Ștefan cel Mare, unchiul soției sale, Ioan Țamblac, expunînd la 8 mai 1477, în fața Senatului venețian și a dogelui Andrea Vendramin, cunoscuta solie prin care domnul se adresează din nou puternicei Republici pentru întărirea coaliției antiotomane: „Această solie — se spune în *Istoria României* — ... prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice și a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta antiotomană”¹.

Analiza internă a textului ne confirmă faptul — semnalat încă de I Bogdan — că Ioan Țamblac a expus în fața senatului venețian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, și că numai în cîteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său.

Ca și scrisoarea precedentă — dar mai amplă decît ea —, solia din 1477 cuprinde, din punct de vedere compozițional, atît o narare a evenimentelor petrecute cu un an în urmă — narare ce se interferează cu textul *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* și cu inscripția de pe biserica de la Războieni, ridicată după 20 de ani (în 1496), în memoria ostașilor căzuți —, cît și un apel plin de demnitate și de elevație oratorică la unirea forțelor statelor europene împotriva inamicului care le amenința existența. Cu acest prilej, Ștefan cel Mare nu omite să reamintească importanța

---

¹ Vol.II, p. 525 (capitol scris de B. T. Cămpina și M. Berza).

strategică a țării sale, care s-a ridicat ca un scut de apărare nu numai al propriei cauze, ci și al cauzei celorlalte state europene:

„Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei și a Poloniei și straja acestor două crăii. Afară de acesta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani”¹. Și mai departe, adresîndu-se Senatului venețian, care va arăta interes și va trimite un sol special pe lîngă Ștefan, iar mai tirziu medici să-l îngrijescă: „Așadar, fiindcă sînteți domni creștini și sînteți cunoscuți ca creștini, eu vin la luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creștinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creștine, și făgăduiesc că orice dar și orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie și veți cere — dar numai împotriva păgînilor —, oriunde veți porunci și fără nici o zăbavă”².

În sfîrșit, reproducem aici cuvintele ce încheie solia, în care, dincolo de dramatismul faptelor evocate, distingem

---

¹ „Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, giudicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposso.” Cităm după copia fotografică pe care am obținut-o de la Arhivele de Stat din Veneția, prin bunăvoința domnișoarei Tiepolo și a Secției de reproducere foto — cărora le mulțumim călduros — și după ediția adnotată a lui I. Bogdan, *Doc.*, II, p. 343—347. El a luat ca bază ediția lui C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 63—67, dar a menționat greșit data 1478—care este acum infirmată definitiv, după ce am văzut noi înșine textul, în fruntea căruia stă scris clar: „MCCCCLXXVII die VIII Maii”. Savantul istoric considera, de asemenea, fără multe argumente, că textul original a fost scris în slavonă: or, Ioan Țamblac era grec, iar indicația de la începutul scrisorii „de greco in latinum transducta” este lipsită de orice echivoc. Vezi la Esarcu, *op. cit.*, p. 67—68, și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 25, răspunsul Senatului venețian.

² „Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro soccorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comanderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et dove comanderete, senza alguna induxia.”

calitățile politice și oratorice ale celui care a dictat textul și-l expunea prin intermediul solului său în magnifica cetate a Veneției: „Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgînilor. Lucrul acesta nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de ori moartea decît aceasta.“¹

Folosind cuvintele lui Nicolae Iorga — care se referea la inscripția de la Războieni (1496) —, putem spune că avem în față „una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut și nici forma copiată, ci subiectul este durerea unui popor întreg și formă aceea care se crează în însuși focul acestei dureri.“²

Acest aspect al documentelor referitoare la lupta de apărare a țării dusă de Ștefan cel Mare și de ostașii săi, documente izvorîte din gîndirea lui politică sau mărturii ale cronicarilor străini contemporani³, ale solilor venețieni și ale altor martori ai vremii⁴, a fost în mod magistral intuit de doi dintre scriitorii noștri ai secolului al XX-lea, care au evocat în opere de o inegalabilă valoare artistică figura, devenită legendară, a lui Ștefan cel Mare: Barbu Delavrancea, în drama *Apus de soare* (1909)⁵ și Mihail Sadoveanu, în povestirea isto-

---

¹ „Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara : o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto de la necessita a sottomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo.“

² *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 41:

³ Vezi: N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915; Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în *Studii*, V, 1952, nr. 1, p. 141—144, P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *Studii și cercetări științifice — Istorie*, Iași, XI, 1960, fasc.2, p. 199—266; *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, vol I, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, Ed. Acad., 1966.

⁴ Vezi bibliografia citată în prima notă, p. 162—163.

⁵ Vezi, acum în urmă, ediția îngrijită de Emilia Șt. Milicescu : Barbu Delavrancea, *Opere*, III, București, E.P.L., 1967, p. 9—81, și notele, p.299—327.

rică *Viața lui Ștefan cel Mare* (1934)¹, dar mai ales în romanul *Frații Jderi* (1935—1942)². Medicul venețian Ieronimo da Cesena, trimis la Ștefan voievod de bunul său prieten, dogele Leonardo Loredan, este unul din eroii piesei lui Delavrancea, care a reconstituit cu o rară putere de evocare ultimele zile ale domnului moldovean³, folosind în special documentele venețiene, printre care și *Diarii* lui Marin Sanudo și scrisoarea medicului Leonardo da Massari, trimisă de la Buda către doge (datată 26 iulie 1504, adică cu 22 zile în urma morții lui Ștefan)⁴. Soliile italo-române sînt evocate în povestirea istorică și în romanul de largă respirație ale lui Mihail Sadoveanu, recunoscut pe drept cuvînt creatorul romanului istoric românesc. În sfîrșit, recent, Paul Anghel, adresîndu-se din nou documentelor epocii, în primul rînd celor venețiene, a resuscitat în piesa *Săptămîna Patimilor* tocmai momentul de grea cumpănă pentru Moldova — 1476 —, atît de viu relatat în solia lui Ștefan cel Mare către Senatul Veneției⁵.

Așadar, mărturie a unor străvechi legături politice și culturale româno-italiene, care s-au dezvoltat în secolele următoare prin difuzarea tiparului și a ideilor umaniste (Petru Cercel, Stolnicul Constantin Cantacuzino și alții), documentele evocate mai sus ocupă un loc din cele mai importante în cunoașterea acestor legături, a gîndirii politice și a literaturii românești vechi. În același timp, în curs de un secol, de cînd au fost date la iveală, ele au servit unor scriitori români din cei mai reprezentativi pentru recrearea, cu mijloace artistice, a unei epoci eroice din istoria poporului nostru.

---

¹ Reeditată de mai multe ori : ultimele ediții — București, E.S.P.L.A., 1954; *Opere*, vol. 12, București, E.S.P.L.A., 1958; Editura Minerva, 1970.

² Vezi, acum în urmă, în *Opere*, vol. 13, București, E.S.P.L.A., 1958, și în *Romane și povestiri istorice*, vol. I, București, E.P.L., 1961.

³ Cf. aprecierile elogioase ale lui I. Bogdan, care, propunînd piesa pentru premiul Academiei Române, sublinia în 1910 nu numai calitățile literare ale piesei, ci mai ales marea artă a evocării veridice a lui Ștefan, bazată pe documentele vremii (*A.A.R.*, Seria II, t. XXXII, 1909—1910. Partea adm. și dezbr., p. 375—377, cf. și p. 358—359); textul e reprodus în ediția citată a *Operele* lui Delavrancea, vol. III, nota 32, p. 323—325, și în : I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, Ed. Acad., 1968, p. 613—615.

⁴ Vezi C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 101—104.

⁵ *Săptămîna Patimilor. Ipoteza dramatică de veac eroic moldav*, în revista *Teatrul*", XIII, 1968, nr. 1, p. 1—34.

Disponind acum de o fotocopie a textului soliei lui Ștefan cel Mare către dogele Veneției, Andrea Vendramin, și Senatul venețian, din 8 mai 1477, păstrată în limba italiană (vezi mai sus), îl reproducem aici din nou integral, întrucît în edițiile precedente (Esarcu, Hurmuzaki, Bogdan) s-au strecurat unele mici inexactități de transcriere. Constatînd unele deficiențe ale reproducerile predecesorilor săi, I. Bogdan — conducîndu-se în special după ediția lui Esarcu — a introdus unele amendări, marcînd în note o serie de variante după ediția Hurmuzaki. La acest procedeu a fost nevoit să recurgă întrucît, spune el, „o copie nouă de la Arhivele de Stat din Veneția n-am putut căpăta, deși am cerut-o de mult”¹.

Evident, realizînd transcrierea după reproducerea fotografică², nu considerăm necesar să atragem atenția asupra tuturor corecțiunilor față de ediția lui I. Bogdan și față de cele două pe care el le-a folosit: uneori se confirmă lecțiunea din Esarcu, alteori cea din Hurmuzaki, iar în unele cazuri nici una, nici alta. La controlul transcrierii am primit concursul profesoarei dr. doc. Nina Façon și al conf. dr. Emil Vrabie, care fac precizarea că textul este scris în dialectul venețian; le exprimăm aici mulțumirile noastre călduroase.

Totodată adăugăm aici traducerea românească a acestui important document politic și oratoric, luînd ca bază versiunea dată de I. Bogdan (*op. cit.*, p. 348—350), pe care am revizuit-o cu atenție, ținînd seama și de unele variante pe care le prezintă cea publicată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 169—173³.

T E X T U L :

MCCCCLXXVII die VIII Maii

Expositio domini Ioanis Zamblacho, orratoris illustris domini Stefani vayvode Moldavie, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet.

Serenissime princeps et domine. Queste cosse sono lequal ho referido a bocha io Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano vayvoda, da parte soa.

¹ *Doc.*, II, p. 347.

² La sfîrșitul celei de-a doua pagini se află răspunsul Senatului venețian.

³ Traducerea prezintă unele corectări față de cea publicată în *Literatura română veche*, vol. I, p. 49—52.

Che tuto quello intervene de Turchi in el dominio so, die haver intexo da molti la Excellentia Vostra. Ma veramente quel che e seguito, non seria intervenuto s'el havesse intexo che li principi christiani et visini soi non havesse tracta come l'hano tracta; ma i sacramenti soi et le convention havea cum loro l'hano inganato, et ha patito quanto ha patito. Le convention et sacramenti che erano tra loro contignivano che tuti dovessero esser in ordine et socorer quel luogo et signor contra loquel anderia el Turcho. Et pero soto speranza de loro, e seguido contra de mi quello ho ditto. Perche se questo non fosse sta, de le do cosse haveria fato l'una: o veramente me haveria opposo al inimico sul passo e¹ non l'haveria lassado passar, o veramente se questo mi fosse sta impossibile, haveria cerchado de salvar i homeni del mio paexe et non haveria patido tanto danno. Ma loro mi lasorono solo et seguido ut supra. Et s'el inimico fosse sta solo, non seria sta tanto male. Ma ello ha fato vignir l'altra Vlachia da una banda e li Tartari de l'altra, et lui in persona cum tuta la sua possanza, et ha me circumdato da tre bande, et trovo me solo, el tuto lo mio exercito confuxo, per salvation de le soe fameglie. Et considera la Vostra Excellentia quanta soma havea sopra di me, siando contra de mi solo tante potentie. Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et e seguido ut supra. Laqual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigarme come peccator: et laudado sie el nome suo!

Partido veramente lo inimico, romaxi abandonado da ogni soccorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutatto, ma forsi alcuni hanno havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da infideli.

In questo mezo vene da mi el secretario de la Excellentia Vostra et a me dito quanto li era sta comandato, et ha me promesso molte cosse per parte de la Excellentia Vostra christianissima voluntaroxa et sollicita al ben di christiani et al extermino del inimico. Laqual cossa me ha recreado et dato de grande speranza; et quasi romaxi in reposso, perche el me disse che dei danari mandadi in Hungaria e de li altri havero soccorso et ogni favor. Et pero, io ho sollicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme; et ho etiandio excitado a questo la Maesta del Re de Hungaria, ch'el provedesse dal ladi so, che Vlach Drachulia se fesse signor. Et finalmente persuaxo me mando a dir ch'io congregasse el mio exercito et andasse per meter el dicto signor in Vulachia. Et cusi ho fato subitamente et son andato, io da l'una banda et el capetan del re da l'altra; et havemo se unido

---

¹ În mss. greșit: o.

et metesemo in signoria el dicto Dracula. El qual fato, questo me domanda che i lasessamo i nostri homeni per soa custodia, perche de Vulachi non se confidava tropo ; et io li lassai homeni 200 de la mia porta. Et fato questo, se partissemo. Et immediate torno quel infedel Basaraba et trovolo solo et amazolo ; et cum lui forono morti tuti li mei, excepto diexe. Laqual cossa nui havemo subitamente intexa et atrovandose apresso de mi el secretario de la Excellentia Vostra, et intexo anchora lui el seguito, me disse se me era de piaxer de lasarlo andar, perche hora l'era vignudo el tempo de conspir quanto me havea dito per parte de la Excellentia Vostra. Et io li disuadeva, per l'inverno che era massa crudo, cercha a li X de Zenaro, e disi che poteva scriver et far per lettere ; e lui me respondeva che quello faro personalmente, non posso far cum scriptura. Et ha me domanda anche homo, per andar cum lui et haverlo in sua compagnia et item ritornar ; et ha statuido cum mi de ritornar la Pascha Granda. Io veramente, vista la solitudine et promptitudine soa, l'o lassato andar et ho li dato un homo ; et son romaxo seguro su le suo parole come de cossa fata.

De li altri veramente signori christiani mie viximi non ¹ ho voluto for experientia, per non mi trovar item inganado. Et la Excellentia Vostra intende le differentie sono tra loro. Per lequal a gran pena chaduan puo'l far i fati proprii ; et per necessita le cosse mie roman senza favor. Anzi credo che'l re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo. Perho el refugio mio et speranza consiste nela Excellentissima Signoria Vostra, laqual priego se degni aiutarmi.

Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, giudicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposso. Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro soccorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comenderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et do dove comanderete, senza alguna induxia. Oltra de questo la Excellentia Vostra fara cossa molto honorifica a sovegnir uno signor christiano. Quello io al presente domando, e questo perche io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questa saxon, per le do terre, soe Chieli et Monchastro, lequale li sono molto moleste. Perho in questo voglio esser aiutato

---

¹ Întregirea lui I. Bogdan, cerută de înţelesul frazei.

per el presente, perche el tempo non ve da de far altra provision general. Et la Excellentia Vostra puo'l considerar che queste do terre sono tuta la Valachia, e la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana. Oltra de zo io dico piu i che se questi castelli se conserverano, i Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso. Et sera facil cossa ; tamen el modo non referisco, per non abondar in scriptura ; ma quando el comanderete, io el referiro.

Adoncha el me ha comandado che io ve referischa queste cosse, et ulterius quest'altra cossa, come ho lettere et parolle de referir al Summo Pontefice. Et parendo a la Vostra Signoria, io me ne andero ; et non li parendo ben fato che io non, me ne vadi. Tuto tamen el remette in la Vostra Signoria et etiam domanda aiuto a la Vostra Signoria et soccorso ai altri christiani. Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astreto da la necessita a sotomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo. Et a la Vostra Signoria se remette.

TRADUCEREA :

1477, 8 mai

Expunerea domnului Ioan Țamblac, sol strălucit al domnului Ștefan, voievodul Moldovei, tradusă din greacă în latină, cuvânt de cuvânt, după cum urmează.

Prea înălțate principe și domn! Acestea sînt lucrurile pe care le spun cu gura mea eu, Ioan Țamblac, sol și unchi al domnului Ștefan voievod, din partea lui.

Că toate acestea s-au săvîrșit din partea turcilor în țara sa, Luminăția Voastră trebuie să fie auzit de la mulți. E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întîmplat, dacă ar fi știut că principii creștini și vecini cu dînsul au să se poarte cu el așa cum s-au purtat. Căci, deși avea jurăminte și învoieli cu dînșii, ei l-au înșelat, și astfel a pățit ce-a pățit. Învoielile și jurămintele ce erau între dînșii cuprindeau (prevederea) că toți trebuiau să fie gata și să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcul. Și totuși, cu toată nădejdea mea într-înșii, mi s-a întîmplat neno-

rocirea pomenită ¹. Căci, dacă nu ar fi fost așa, aş fi făcut una din două: ori m-aş fi împotrivit cu adevărat vrăjmaşului la trecătoare ² şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputinţă, aş fi încercat să scap pe locuitorii ţării mele şi nu aş fi suferit atîta pagubă. Dar m-au lăsat singur, şi mi s-a întîmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost așa de rău; dar el a poruncit să vie cealălaltă Țară Românească ³, de-o parte, şi tătarii, de alta, iar el însuşi a venit în persoană cu toată puterea lui, şi m-au înconjurat de trei părţi şi m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi, ca să-şi apere casele lor. Gîndească-se Luminăția Voastră cu cit mă întreceau la număr, cînd împotriva mea singur erau atîtea puteri. Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut, şi s-a întîmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi lăudat să fie numele lui.

După ce într-adevăr vrăjmaşul a plecat, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor; pentru că ei nu numai că nu m-au ajutat, dar au fost între dînşii unii care poate au simţit plăcere pentru paguba făcută mie şi ţării mele de către păgîni.

În această vreme a venit la mine secretarul Luminăției Voastre şi mi-a spus ce i s-a poruncit, şi mi-a făgăduit multe lucruri din Partea Luminăției Voastre preacreştine, care de bună voie vă gîndiţi la binele creştinilor şi la nimicirea vrăjmaşului lor. Lucrul acesta m-a bucurat şi mi-a dat mare nădejde; şi am rămas parcă liniştit cînd mi-a spus că din banii trimişi în Ungaria şi din alţii voi avea şi eu ceva ajutor şi folos. Şi totuşi, eu cernsem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Țară Românească ⁴ şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Drăculea, cu care să ne putem

¹ Aici nu apare numai alternarea construcției indirecte cu cea directă, întîlnită deseori în soliile şi scrisorile din sec. al XV-lea, cum spune I. Bogdan, ci faptul că Ioan Țamblac avea în faţă — şi citea deci — textul scris, dictat de Ștefan cel Mare însuși.

² Se înțelege: la trecătoarea Dunării (nota lui I. Bogdan).

³ În ital. *l'altra Vlachia*. Expresie interesantă, fiindcă e o dovadă pentru sec. al XV-lea de conștiința originii comune a moldovenilor cu muntenii. Se ştie că Vlachia, Valachia se numea nu numai Țara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor). Cf. БОЛОШЬСКА СЕМАТА = МОЛАДЬСКА СЕМАТА în documentele interne moldoveneşti şi în izvoarele polone (nota lui I.B.) Tot atît de semnificativ — adăugăm noi — este faptul că această primă menţiune a conştiinţei originii comune a poporului nostru provine de la marele domn Ștefan. Cf. observațiile lui I. Caproșu la volumul *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, București, Ed. Politică, 1966, în *Cronica*, I, nr. 14, din 14 mai 1966, p.10.

⁴ Vezi nota precedentă.

înțelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească și el, din partea sa, ca Drăculea valahul (românul) să ajungă domn. Și, înduplecându-se în sfârșit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea și să merg să pun pe numitul domn în Țara Românească. Și așa am făcut îndată și am mers, eu dintr-o parte și căpitanul Craiului dintr-alta, și ne-am unit și am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m-a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noștri, căci în valahi (munteni) nu se prea încredea ; și i-am lăsat 200 de oameni din curtenii mei. Și, făcând acestea, am plecat. Dar numaidecît necredinciosul Basaraba s-a întors și l-a găsit singur și l-a omorât ; și împreună cu el au fost omorâți toți oamenii mei, afară de zece.

Lucrul acesta aflându-l noi îndată, și găsindu-se lângă mine secretarul Luminăției Voastre și auzind și el cele întâmplate, mi-a zis că nu cumva mi-ar face plăcere să-l las să plece, fiindcă venise vremea să se îndeplinească cele ce-mi spusese din partea Luminăției Voastre? Eu l-am sfătuit să nu facă aceasta, din pricina iernii, care era foarte aspră ; era pe la 10 ianuarie. I-am spus că poate să scrie și să facă prin scrisoare. El însă mi-a răspuns că „aceasta o o voi face în persoană, nu pot s-o fac prin scrisoare”. Și mi-a mai cerut un om, care să meargă împreună cu el și pe care să-l aibă tovarăș la întoarcere ; și a hotărât, împreună cu mine, să se întoarcă de sfintele Paști. Văzînd cu adevărat grija și graba sa, ei l-am lăsat să plece și i-am dat un om ; și am rămas cu vorbele sale ca cu un lucru îndeplinit.

Pe alți domni creștini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăși înșelat. Luminăția Voastră știe ce neînțelegeri sînt între dînșii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-și vadă abia de treburile sale ; iar treburile mele rămîn, de nevoie, fără ajutor. Cred chiar că craiul unguresc va face pace cu Țara Românească și că atunci va fi cu mult mai rău. De aceea, adăpostul și nădejdea mea sînt la prea luminata Domnia Voastră, pe care o rog să binevoiască a mă ajuta.

Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea ; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei și a Poloniei și straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani. Așadar, fiindcă sînteți domni creștini și sînteți cunoscuți ca creștini, eu vin la prea luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creștinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creștine, și făgăduiesc că orice dar și orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie și veți cere — dar numai împotriva păgînilor —, oriunde veți avea nevoie și veți

porunci și fără nici o zăbavă. Afară de aceasta, Luminăția voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutînd pe un domn creștin. Atîta cer acum, și aceasta fiindcă știu că turcul va veni în vara aceasta iarăși asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chilie și al Cetății Albe, care le sînt foarte supărătoare. De aceea vreau să fiu ajutat acum, în această sarcină, căci vremea nu vă îngăduie să faceți o altă pregătire mai largă. Luminăția Voastră trebuie să aibă în vedere că aceste două ținuturi sînt Moldova toată și că Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic și mai mult, că dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu puțință ca turcii să piardă și Caffa și Chersonesul. Și lucrul ar fi ușor ; dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea ¹. Dacă veți cere, vă voi arăta.

Așadar, acestea sînt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoștința voastră ², și apoi celălalt lucru, că am scrisori și cuvinte de dus către Prea Sfîntul Părinte. Dacă Domnia Voastră îmi veți da voie, mă voi duce ; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce.

Toată nădejdea el și-o pune în Domnia Voastră și cere, ajutor de la Domnia Voastră și sprijin de la alți creștini. Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla : ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgînilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de mii de ori moartea, decît aceasta. Și își pune nădejdea în Domnia Voastră ³.

---

¹ Acest cuvînt confirmă cele spuse mai sus : solia era desigur scrisă, cum atrage atenția și Ioan Bogdan.

² Țamblac vorbește din nou liber, ca și la început, dar mai jos revine din nou și se exprimă la persoana I, în numele lui Ștefan cel Mare.

³ Ultima propoziție e din nou la pers. a III-a.

DOUĂ SCRIERI LITERARE ALE LUI PETRU MOVILĂ ADRESATE COMPATRIOȚILOR SĂI

Nu toate istoriile noastre literare acordă un loc aparte activității lui Petru Movilă, una din figurile cele mai reprezentative ale culturii din țările Europei răsăritene în prima jumătate a secolului al XVII-lea, considerînd că — intrucît activitatea sa este în primul rînd religioasă și de patronat cultural, inclusiv cu efecte directe asupra Țărilor Române — numele său poate fi evocat cel mult tangențial, în măsura în care faptele de cultură, în sens larg, cuprinzînd și pe cele religioase, pot fi luate în considerație la studierea fenomenului literar propriu-zis. Așa procedează, de pildă, G. Călinescu, care în monumentală sa *Istorie a literaturii române* (București, 1941, p. 13) abia îl pomenesc în legătură cu sprijinul cultural acordat Țării Românești și Moldovei și care din principiu a trecut în zbor peste întreaga epocă veche, denunțînd pe drept „explicabilul bovarism” al multor istorici literari, ce la capitolul de *literatură religioasă* se ocupau pe multe pagini nu atît de scrieri originale, cît de manuscrise și tipărituri cuprinzînd cărți de cult, vieți de sfinți și alte opere religioase, toate traduse. Această atitudine, care se regăsește și la prof. Al. Piru¹, și la autorii tratatului academic², ar fi justificată, dacă într-adevăr, în cadrul culturii pe care o reprezenta, Petru Movilă, asemenea altor cărturari români

¹ *Istoria literaturii române, I. Perioada veche*, ed. a III-a, București, E.D.P., 1970, p. 87—89.

² *Istoria literaturii române, I*, red. resp. acad. Al. Rosetti, ed. a II-a, București, Ed. Academiei, 1970, p. 315 ș.u.

ce și-au desfășurat activitatea pe alte meleaguri, nu ar fi scris și lucrări originale, dintre care unele adresate direct compatrioților săi.

Este drept însă că alte istorii literare îi acordă o atenție mai mare, rezervându-i capitole aparte, ca, de exemplu, cea a lui N. Iorga¹, G. Pascu², S. Pușcariu³, N. Cartoian⁴, Șt. Ciobanu⁵, I. D. Lăudat⁶ și, acum în urmă, G. Ivașcu⁷, stăruind însă mai mult tot asupra activității religioase a lui Petru Movilă și asupra sprijinului acordat Țărilor Române în dezvoltarea tipografiilor și în organizarea Colegiului de la Trei Ierarhi din Iași. În legătură cu aceasta, își păstrează pînă astăzi valoarea monografia lui P. P. Panaitescu, publicată în 1926⁸.

Fără îndoială că sînt demne de subliniat, chiar și într-o istorie literară, însemnătatea și *fortuna* extraordinară pe care le-a avut principala sa carte dogmatică, *Mărturisirea ortodoxă*, prima de acest fel scrisă de un român, cu o influență și o răspîndire europeană de-a dreptul uimitoare. Într-adevăr, redactată în limba latină, în 1640, aprobată de sinodul de la Kiev din același an, de cel de la Iași din 1642, confirmată de patriarhul Partenie I al Constantinopolului (1639—1644) și de alți înalți prelați ortodocși, e drept, în forma întrucitva remaniată a lui Meletie Sirygos, această scriere — după două ediții prescurtate, apărute la Kiev sub directă îngrijire a autorului, în 1645, în polonă și în slavona ucraineană⁹ — a fost

¹ *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925, p. 237—248.

² *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 59—62.

³ *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 96—100 (ed. a III-a, 1936, la fel).

⁴ *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, p. 93—96.

⁵ *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947, p. 253—259.

⁶ *Istoria literaturii române vechi*, Partea I, București, E.D.P., 1962 (litogr.), p. 118—125.

⁷ *Istoria literaturii române*, 1, București, E.Ș., 1969, p. 129—132.

⁸ *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, extras din *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, V, 1926; vezi și: *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul XVII*, în *Almanahul Grafiei Române*, Craiova, 1931, p. 116—120 (rezumat al lucrării precedente); *Petru Movilă și românii* (1942), reprodus în *Contribuții la Istoria culturii românești*, București, Ed. Șt., 1971, p. 574—594.

⁹ Textul versiunii slavone ucrainene, precum și prefața la cea polonă au fost reproduse de S. Golubev, în *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, t. II, Kiev, 1898, *Anexe*, p. 358—473; o a doua ediție slavonă ucraineană a fost tipărită în 1646, la Lvov (*ibidem*, p. 473—475).

tipărită, pe rînd, în greacă, începînd cu 1667 (Olanda), română (Buzău, 1691), slavona rusă (Moscova, 1696), olandeză (Harlem, 1722), germană (1727), engleză (Londra, 1762, reproducă la New-York, 1887), slavona sîrbă (Veneția, 1764), maghiară (Pesta, 1791), rusă (1833), bulgară (Sliven, 1888), fiecare din aceste versiuni, în special cea românească, grecească — însoțită uneori de versiunea latină — și slavonă rusă, cunoscînd mai multe ediții¹.

Așa cum am spus însă mai sus, locul lui Petru Movilă în istoria literaturii române — nu doar în cea a literaturii ucrainene — poate fi justificat nu numai prin sprijinirea tipografiilor și școlii românești, ci și prin acele scrieri care depășesc cadrul restrîns ecleziastic, intrînd în genul oratoric sau, mai larg, al „învățăturilor“ (expuse oral sau în scris), care a avut o atît de mare însemnătate nu numai la grecii antici și romani, ci și în evul mediu și în epoca modernă, pînă aproape de zilele noastre². Istoria noastră literară acordă, pe bună dreptate, un loc de seamă predicilor lui Antim Ivireanul, „primul mare

---

¹ În românește a fost tipărită de 18 ori, pînă în 1942. Vezi detalii în studiile introductive la prețioasa ediție: 'Ορθόδοχος Ομολογία. *Mărturisirea ortodoxă*. Text grec inedit, ms. Parisinus, 1265. Text român, ed. Buzău, 1691. Editată de N. M. Popescu și Gh. I. Moisesescu. Cu o precuvîntare de Tit Simedrea, București, 1942. Textul latin — după cît se pare, versiunea originală a lui Petru Movilă, dar cu remanieri introduse de Meletie Sirygos (manuscrisul original al autorului s-a pierdut) — a fost publicat de Antoine Malvy și Marcel Viller după același manuscris bilingv păstrat la Paris: *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, métropolitaine de Kiev (1633—1646), approuvée par les Patriarches grecs du XVIIe siècle*. Text latin inedit, publié avec introduction et notes critiques, Roma — Paris, 1927 (*Orientalia Christiana*, vol. X, nr. 39).

² Vezi, de pildă: E. R. Curtius, *Literatura europeană și evul mediu latin*, București, Ed. Univers, 1970, p. 78—112 (Printre orații, este menționată și „cea de nuntă“, p. 86). „Despărțirea dintre oratorie și literatură s-a efectuat gradat în secolul trecut“ (S. Iosifescu, *Literatura de frontieră*, București, E.P.L., 1969, p. 42; cf. întreg paragraful: *Cultură și literatură. Sintezele anacronice: Oratoria ca literatură*, p. 38—43). Dintre scriitorii noștri moderni, doar Kogălniceanu este prezentat în istoria literară și ca orator (vezi Ș. Cioculescu, în tratatul de *Istoria literaturii române*, II, București, Ed. Academiei, 1968, p. 444—445), iar acum în urmă i se adaugă, pe bună dreptate, Titu Maiorescu, cu „prelecțiunile“ și discursurile sale parlamentare (vezi. N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 85—120).

orator bisericesc în limba română”¹, precedat însă de Neagoe Basarab, cu *Învățăturile* sale în slavonă, unele avînd un caracter oratoric evident², [și, după cum vom vedea, de Petru Movilă.

Cel de-al patrulea fiu al lui Simeon Movilă — fost domn al Țării Românești (1600—1602) și al Moldovei (1606—1607)—, Petru Movilă (1596—1646) a fost un cărturar cu o temeinică cultură latină, slavonă, greacă și polonă, însușită în școlile din vechea Polonie. După ce în tinerețe a aspirat el însuși să ocupe tronul țării sale, s-a îndreptat spre viața mănăstirească, devenind în 1627 arhimandrit al celebrei Lavra Pecerska, iar în 1633, mitropolit al Kievului și Haliciului. Luptînd pentru întărirea pozițiilor bisericii ortodoxe ucrainene în cadrul statului polon și împotriva celor care se „uniseră” cu catolicismul (1596), noul mitropolit este inițiatorul curentului de occidentalizare a culturii ucrainene, prin organizarea *Colegiului*, devenit ulterior *Academia Kievo-Movileană*. El introduce aici studiul limbii latine, al retoricii, poeziei și filozofiei, dînd o înaltă prețuire culturii și științei timpului său³. „V-am dat și nu voi înceta pînă la moarte să vă dau cărți și profesori” — se adresa el cititorilor săi în prefața *Antologhionului* din 1636, iar colaboratorii, „spudeii” (elevii) și tipograful Lavrei recunoscători i-au închinat nu mai puțin de patru panegirice în versuri, cu ecouri din antichitatea clasică, ce ocupă un loc însemnat în istoria literaturii ucrainene a secolului al XVII-lea: *Вмногология* (Kiev, 1630), con-

¹ G. Ștrempel, în tratatul de *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, p. 497; Antim Ivireanul, *Opere*, Ed. critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1972.

² Vezi, în acest sens, Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 45.

³ Lucrarea fundamentală, despre activitatea lui Petru Movilă, cu un bogat material documentar, din păcate, neterminată, rămîne încă și azi: S. Golubev, *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, vol. I—II, Kiev, 1883—1898. Vezi, de asemenea: Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. „Meșterul Manole” și „Petru Movilă”*, extrase din B.O.R., VII, 1883, București, 1884; G. Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 15—42; Gh. I. Moisesescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1957, p. 5—11. Alte indicații bibliografice, vezi și în lucrările citate mai sus.

ținând 264 de versuri, scrise, se pare, de Pamvo Berînda și Tarasie Zemka. (Literale de la începutul fiecărei strofe din cele zece părți dau acrostihul: „Lui Petru Movilă, arhimandrit... al Lavrei Pecerska, fiu al voievodului Țării Moldovei“); Εὐχαριστήριον αλεο εδμачностъ... квр' Петрс Могилаѣ, коеводнчс зема' Мол'давскихъ... (Εὐχαριστήριον sau recunoștință... lui chir Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei..., Kiev, 1632), deschizîndu-se cu o închinare a profesorului de retorică, viitorul rector al Academiei, Sofronie Poceaski, care-i mulțumește că a introdus printre ucranieni „pe regina științelor, Minerva“¹; Ευφωρία... квр' Петрс Могилаѣ... (Kiev, 1633) și, în sfîrșit, în limba polonă *Mnemosyne slawy* (Kiev, 1633)².

Întitulîndu-se pe frontispiciul unor cărți editate de el sau închinat lui „fiu al voievodului Țării Moldovei“ și reproducînd stema Movileștilor, cu emblema ambelor Țări Române, Petru Movilă le-a sprijinit cu multă dărnicie și patriotism, prin meșteri tipografi și tiparnițe, care au fost instalate la Cîmpulung (1635) și Iași (1642) și de sub teascurile cărora au ieșit primele cărți românești, după cele apărute în sec. al XVI-lea în Transilvania. Trimiși de el, Sofronie Poceaski și alți patru profesori organizează în 1640, sub patronajul lui Vasile Lupu, Colegiul de la Trei Ierarhi, în care retorica, filozofia, poezia și alte obiecte erau predate în limbile latină, greacă și slavonă³.

Pe lângă numeroasele cărți religioase și juridice tipărite sub directă sa îndrumare, Petru Movilă este el însuși autor nu numai al *Mărturisirii ortodoxe*, ci și al unor predici (Крестъ Христа Спасителя — *Crucea Mîntuitorului Hristos*, Kiev, 1632)⁴, al unor prefețe la cărțile tipărite, probabil al unei scrieri polemice, publicată în limba polonă *Літогъ або kamień...*

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 64.

² Fragmente din cea de-a doua și a treia sînt incluse într-o antologie recentă de largă circulație: *Хрестоматія давньої української літератури*, îngrijită de acad. O. I. Bilețki, ed. a II-a, Kiev, 1967, p. 191–195. Descrierea sumară a cărților chirilice tipărite de Petru Movilă sau în cinstea sa, la; I. Karataev, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*, t. I, 1491–1652, St. Petersburg, 1883, sub anii 1627–1646; È. Picot, *Pierre Movilă (Mogila)*, în: È. Legrand, *Bibliographie hellénique... dix-septième siècle*, t. IV, Paris, 1896, p. 104–156.

³ Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 61–68.

⁴ Un exemplar defect se păstrează la B.A.R. (cota I, 401352).

(Αἰθος sau *Piatra...*, 1644)¹ și al unor *Amintiri* rămase în manuscris și tipărite mult mai târziu, în care răzbat unele știri și legende (e drept, cu caracter religios) din țara noastră².

P. P. Panaitescu a atras însă atenția, în 1942, asupra a două lucrări de-ale lui Petru Movilă care au o legătură și mai directă cu țara sa de baștină. Prima dintre ele este *Prefața*, tipărită în limba slavonă, într-o parte a tirajului *Triodului înflorit*, apărut în 1631, la Kiev, și dedicată fratelui său Moise Movilă, după urcarea acestuia pe tronul Moldovei, în aprilie 1630.

Această scriere „de o deosebită importanță istorico-literară” poate fi pusă „în istoria culturii noastre... alături de sfaturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...”, scria P. P. Panaitescu³, care a reprodus unele fragmente, în traducere, după textul retipărit de N. Titov, în *Мамеписану для історії книжної справи на Україні в XVI—XVII в.* (Kiev, 1924, p. 263—266)⁴. Desigur că, fiind o scriere de mai mică întindere (cîteva pagini), aceasta nu se ridică la valoarea literară și politică a operei voievodului din veacul precedent. Nu e însă mai puțin adevărat că aceste sfaturi, alcătuite după legile genului, într-un stil solemn, cu expresii grecești și latinești, cu citate din *Biblie*, au în vedere atît răs-pîndirea culturii și sprijinirea bisericii, cît și „fericirea celor supuși”, spiritul de dreptate ce trebuie să-l călăuzească pe domn, care este îndemnat în același timp să se ridice întru apărarea țării față de cei ce încearcă s-o cotopească: „Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi trebuie să lupți bărbătește” — scria înaltul cărturar cu fermitate, într-o epocă în care

¹ În tot cazul, se presupune că este inițiatorul și autorul principal al cărții apărute sub pseudonimul Eusebie Pimin (vezi, acum în urmă, *Історія української літератури*, Kiev, 1967, I, p. 280—282).

² Vezi Panaitescu, *L influence...*, p. 12—14.

³ P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, București, 1942, p. 7 (extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LX, 1942, nr. 9—10, închinat împlinirii a 300 de ani de la Sinodul de la Iași), resp. în *Contribuții...*, p. 580. Vezi descrierea exemplarelor din tirajul de bază la Karataev, *op. cit.*, I, p. 429—430.

⁴ În nota 2 de la p. 266 a acestei cărți, se precizează că textul este reprodus după un exemplar al Bibliotecii Publice din Leningrad (cota : II.I, nr. 9), în care ocupă 8 pagini nenumotate, tipărite cu litere foarte mari, încadrate în chenar. Volumul are 10 p. nenumotate + 828 p. numerotate (unele file din interior lipsesc). Anterior această ediție a fost reprodusă de P. Mihail, care a dat o primă traducere (*Două documente de legătură culturală dintre români și ruși*, 1930).

turcii interveneau tot mai brutal în treburile interne ale Moldovei și Țării Românești ¹.

Cea de-a doua operă este cuvîntarea „rostită parte în limba polonă, parte în limba română” — cum precizează autorul însuși —, cu prilejul căsătoriei domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu (1634—1653), cu prințul polon Janusz Radziwił, în februarie 1645, celebrată la biserica Trei Ierarhi din Iași. Se cunosc atît legăturile politice și de rudenie ale Movileștilor cu familia Radziwiłilor, cit și speranțele politice pe care le punea în această unire matrimonială domnul Moldovei ².

Înaltul prelat dădea el însuși o mare însemnătate acestui eveniment, pentru celebrarea căruia a ținut să vină special la Iași ³, căci curînd după aceea a publicat integral cuvîntarea ținută în fața mirilor și a participanților, în rîndurile cărora se aflau și diplomați străini: textul a apărut numai în polonă, în același an, în două ediții, una cu stema familiei Radziwił, închinată prințului Janusz, iar alta avînd și pe aceea a Moldovei, fiind închinată lui Vasile Lupu, cu o prefată adresată acestuia.

Dacă prima „ediție” era de mult cunoscută și la noi, în schimb, a doua a fost semnalată cititorilor români de P. P. Panaitescu abia în articolul citat din 1942, pe baza exemplarului descoperit la Institutul Ossoliński din Lvov

¹ Moise Movilă a domnit numai pînă în noiembrie 1631, iar apoi încă o dată între iulie 1633 — aprilie 1634, fiind mazilit de turci pentru simpatiile sale polone. (Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, ed. 2, București, 1944, p. 48—49, 51—52.)

² Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 7, 14—15; N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Zaleski și căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwił*, în *Revista critică*, I, 1927, p. 222—225 (cu referiri la acte publicate în colecția *Hurmuzaki*). Faptele sînt relatate de Miron Costin, în *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*: „În anul 7153 (1645) au făcut și nunta fiicai sale Vasilie vodă, cei mai mari, doamnei Mariei, după cneazul Ragivil, om de casă mare, den cneđzii Litfei...”

Și așa s-au făcut nunta aicea, în Iași, la care cîțiva domni den Țara Leșască singuri cu chipurile sale au fostu, cu curțile lor, și Pătrașco Moghila, feciorul lui Simion vodă, mitropolitul de Kiev. Iară soli trimiși era de la Racoți cneazul Ardealului, Chimin Ianăș, cu daruri, și de la Matei vodă, domnul muntean, singur Ștefan mitropolitul Țării Muntenesti și Radul logofătul și Diicul spătariul...

Și așa, cu petrecării trăgîndu-se veselii cîteva săptămîni, au purces cneazul Ragivil cu doamna sa în Țara Leșască, cu dzește foarte bogate.” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, E. S. P. L. A., 1958, p. 120—121; vezi și p. 123; *Opere alese*, ed. Liviu Onu, București, E. S., 1967, p. 100—102, 104.)

³ Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, p. 267.

(azi la Wrocław, cota 10.355), din care dădea în traducere (p. 17—18) prefața¹. Textul fiind tipărit numai în polonă, istoricul român a încercat să identifice partea rostită în românește și se pare că avea dreptate să afirme că aceasta începe cam de acolo de unde apar citatele din *Biblie* nu direct în polonă, ci mai întâi în slavonă.

Cuvîntarea se axează, evident, pe învățătura creștină privind căsătoria, și în două locuri găsim în ea ecouri din *Mărturisirea ortodoxă*. Chiar la început, stările omului (necăsătorit, văduv, căsătorit) sînt aseamuite celor trei trepte ale ierarhiei cerești după care sînt orînduiți îngerii (cu referire la Dionisie Areopagitul în ambele opere)². În partea a doua, „taina” nunții este expusă prin dezvoltarea paragrafului corespunzător din *Mărturisire*³.

Dar, dincolo de acest înveliș religios, cititorul de astăzi poate distinge arta oratorului, care, după ce așează căsătoria pe treapta cea mai de jos, ajunge, în urma unei savante argumentări, s-o ridice mai presus decît celelalte stări, făcînd o caldă apologie familiei. Această *orație de nuntă*, chiar dacă nu ni s-a păstrat în original, cu părțile românești rostite ca atare, merită să fie cunoscută mai îndeaproape în țara noastră, ca și scrierea precedentă.

*

Revizuiind traducerea fragmentelor publicate de P. P. Panaitescu, în articolul citat, *Petru Movilă și românii* (p. 7—9), am dat o versiune românească integrală⁴, folosind reproducerea textului din ediția lui N. Titov, pe care am primit-o de la Biblioteca Universității „T. G. Șevcenko” din Kiev, prin mijlocirea colegului dr. S. V. Semcinski, conferențiar de limba română la această Universitate. Pentru specialiști și studenți, retipărim aici atît textul slavon, oferind

¹ Împreună cu versurile la stemă; vezi acum *Contribuții...*, p. 591—592. Textul a fost reprodus de noi, cu unele îndreptări, controlate după original, în *Literatură română veche*, vol. II (în colab. cu Dan Zamfirescu), București, Ed. Tineretului, 1969, p. 268—269.

² În *Mărturisirea ortodoxă*, Partea I, întrebarea 20 (vezi, de ex., ediția Sf. Sinod, 1895, p. 10).

³ *Ibidem*, Partea I, întrebările 115—116 (p. 52—53).

⁴ În *Literatură română veche*, vol. II, p. 264—266.

în original scrierea lui Petru Movilă, cit și traducerea, cu unele îndreptări¹.

Cît privește a doua scriere, cu excepția prefeței, adresată lui Vasile Lupu, ea este necunoscută cititorului român. De aceea o reproducem aici integral, în polonă, așa cum a fost tipărită, și în transpunere românească, pe baza fotocopiilor executate după microfilmul pe care a binevoit să ni-l trimită Direcția Institutului Ossoliński din Wrocław. La transcrierea textului și traducere am primit concursul binevoitor al colegei lect. dr. Elena Lința.

Atît ei, cit și colegului S. V. Semcinski și conducerilor celor două instituții de la Kiev și Wrocław, care ne-au ajutat, le exprimăm încă o dată mulțumirile noastre călduroase.

ТЕХТЕ

I.

ПѢТРЪ МОГИЛЯ

МА(С)ТІЮ БЖІЮ ВЕЛНКІЙ АРХИМАНДРИТЪ

СТЫА ВЕЛНКЪ, ЧЮДОТВОРНЫА ПЛАВЫ

ПЕЧЕРСКІА КІЕВСКІА, ВОЕВОДИЧЪ ЗЕМЛЪ МЛАДАВСКІХЪ

ПРЕСКЪТЛОМЪ И ВЪ БЛГОЧ(С)ТІИ

ІАСНУ СІАЮЩУ

ІО МЛОВСЮ МОГИЛЪ

МА(С)ТІЮ ВСЕСНАГАВ БГА

ГОСПОДАВЪ ВОЕВОДЪ

ИСТИ(Н)НОМЪ И ПРИРО(Д)НОМЪ, Ѡ(Т)ЧЕСКИ(М) ЖРЕБІЕ(М) НАСЛѢ(Д)НИКЪ

ЗЕМЛЪ МЛАДОВЛЯХІЙСКИХЪ,

ЕДИНОЖТРОБНОМЪ БРАТЪ,

Мира, Здравіа, Блгоползчиніа и на томъ Г(с)дрства Пр(с)-
толѣ долголетнего пребываніа желаетъ и мѣтствуетъ.

2 Поннеже тѣ всеснагав БГА десница, Ѡ, прескѣтлый госпо-
даръ, всевъжделенне ми и съжтробне братѣ², на томъ³ престолѣ
Ѡ(Т)ЧЕСКАГО МѢСТА въспрїеминикомъ посади, вѣстръ и вѣк | зрѣщи

¹ Notă la corectură. Între timp, a apărut studiul și ediția prof. D. P. Bogdan, *Les Enseignements de Pierre Movilă adressés à son frère Moise Movilă* (cu traducerea textului în franceză și bibliografia anterioară), în „Cyrillomethodianum“, I, Salonic, 1971, p. 1—25+2 pl. (prima și ultima pagină, după care am putut controla transcrierea).

² Lipsește în fotocopie (D. P. Bogdan dă însă cuvîntul în text: după Titov sau alt exemplar?)

³ După fotocopie.

тѣ достойна, къ того правомꙋ правленію, такъже и всѣмꙋ естъ въ тебѣ иснѣ съзрѣцати εὐγενείαν, ὀρθοδοξίαν, εὐσεβείαν, φιλοσοφίαν καὶ ἐκ νηπίου εὐφροείαν, ꙗже всѣ дѣла тѣ и доволна въ толикоѣ достон(н)ствѣ оꙋдобѣ изъавляють; сего ради бѣгодареніе оноꙋ въздавъ за толикаѣ егѡ бѣгодѣніѣ, длѣженъ еси не токмо же въ политическихъ оꙋпраж(д)ѣнтісѣ, но и в' дѣловыхъ обѣчатисѣ, не токмо мѣрскимъ присѣдѣти, но и в бж(с)твѣныхъ пецисѣ, не сице владѣтельствати, такъже владѣемы(м) образо(м) быти. Се ж(е) ти все кромѣ всѣаго приенїдетъ неждо(б)ства аще оꙋвѣси τὰ τῷ ἀγαθῷ ἄρχοντι καθήκοντα.

3. Каѣ же сꙋтъ сїѣ? Оꙋбѡ извѣщенъ есм' вѣдѣти тебѣ длѣ(ж)наѣ, ꙗко сим' изъ, дѣтска поучающисѣ, кратко же сїѣ за любо(в) братолюбіѣ пре(д)лагаю.

[а.] Иже зѣвъ въ правленію пр(с)тѣла твоего въ политическ(х) да съхраниши преж(д)е. Мѣжа бѣгїѣ и бѣгоч(с)тївыѣ въ строенію доволныѣ на оѣф(к)їѣхъ предлагай и поставляй, такъже Мѡвсѣю нѣкогда тезоименноꙋ ти Іѡѡрѣ, тѣстѣ егѡ (Исх(д), гл(в) ѥ) съвѣтоваше, гл҃а: „Избери себѣ ш(т) всѣх(х) люд(н) мѣжа силенъ, бѣ бошчыѣ(с), мѣжа пре(д)ны, ненавидѣщыѣ величанїѣ, и поставиши ꙗ на(д) людьми тисѣщники и съ(т)ники и про(ч)ѣ“. И прилагает(т): „Ѥще сътвориши слово се, зкрепѣи(т) тѣ Бѣ“.

б. Е сѣда(х), преж(д)е вина да испытае(т)сѣ, и тог(д)а изреченїе да произнесе(н)но бѣде(т), такъже Бѣ Мѡвсѣем' Іѥѡ повелѣ (Дев(т), гл(в) з.): „На сѣдѣ слышавъ еже повѣда(т) ти, да вѣзвѣши зѣло, аще истинна бѣде(т) и тог(д)а да оꙋмре(т)“.

4. г. Мирствовати съ всѣми зкре(с)тными подобаетъ, ꙗко(ж) Ѥвїмелѣ(х) (Бы(т), кѣ.) съ Ѥвѣѣ(м), Дѣ(д)ѣ (ѣ Пара(л), д.) з' Ганѣ(м), Голомѣи съ црѣм' Гирѣм' и про(ч).

д. Свободы ради (ш)честѣѣ и по(д)рѣчны(х) свон(х) мѣже-стѣвнѡ вѣп'чатисѣ пѣ(т) царе(н) Годомск(х) (Бы(т), д.), Дѣвора и Бѣра(х) (Гѣд(н) д.), Гѣдѣ(н) и Бѣдѣ(н) наказꙋ(т).

е. Боевати бѣги, злобѣ(х) же шадѣти длѣжное естъ всѣаго начинїка.

Но сїѣ оꙋбо сꙋт' политическѣ, бошѣ же бѣїѣ. Каѣ же сꙋт'?

[а.] Свѣстѣнѡ естъ на нача(л)ствѣ хр(с)тїанско(м) поставле(н)ноꙋ, преж(д)е оꙋбо шѣлобѣзати истинное правоекрїе и бѣгоч(с)тїе и се оꙋмножати и простирати.

в. Идолослꙋженїе и всѣѣ оꙋмышленїѣ Сѣтанинскѣ вѣрѣ правѡй и добродѣтелем' съпротивѣѣ ш(т) шѣчѣѣѣ члч(с)хнх' |

5 ИЗТРЕБАТИ И Ш(Т) ВСЕШ СВОЕШ ДРЪЖАВЫ ИСКОРЕНАТИ, ТАКОЖЕ
ЦРЬЕ ИНАСКІИ ИССА, ІРУ, БЗЕКІА И ПРОЧІИ ДРЕВЕ ТВОРАХУ.

Г. ЕСАКОЕ ИМѢТИ ТЦАНІЕ, ДА Ч(С)ТОЕ И ПРАВОЕ ЗЧЕНІЕ ЦРКВЕ
БЪБОРНЫШ ПОДАЕ(Т)СА И ОУТВЕРЪЖАЕТСА.

Д. 'Εν τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ образо(М) И ПРАВО(М)
Ш(Т)ЦЪ СВОИ(Х) И ПРАРОДИТЕЛЕЙ ПОСЛѢДОВАТИ.

Е. КТИТВОРУ, ВЪЗСТАВНТЕЛЮ НЕБГОДѢТЕЛЮ ЦРКВЕ(И) И ОУЧИНИЦЪ
БЫТИ.

З. ОБРАЗОМЪ БЛГОЧ(С)ТІА, Ч(С)ТНОСТИ, ПРАВДЫ И ВСѢ(Х) ДОБРО-
ДѢТЕЛЕЙ ПО(Д)РЖНЫМЪ ПРЕ(Д)ВОДИТЕЛЕМЪ ПР(С)НО ШЕРѢТАТИСА.

3. ОЖЕ КАКШ Г(С)ДСТВОВАТИ И ЧТО НА ВЛАСТИТЕЛСТЕѢ ТВО-
РИТИ, ДА ВЪ ВСЕ(М) БЖДЕ(Т) БЛГОПОЛУЧНО, ОУСТЪ ГИИХ', ІАЖЕ СЖТ'
ДХОВНЫИ И ПРЕИЖДРИИ СВѢКТИНИИ, СВѢКТОВАТИ. БЪБЕЛУДОША СЕ
ДРЕКНИИ ЦРЬЕ, ЕР(Д)А ИСУСЪ НАУИ(И) СВѢК(Т) ПРІЙМАШЕ Ш(Т)
6 БЕАЗАРА, | БАЗАЪ ПОСАДШАШЕ БАЗИЛА, ДЕ(Д)Ъ ГІА, ІУАСАФАТЪ
И ПХАВ' МИХЕА, ЦРЪ Ю(Д)СКІИ ИНАЪ И БДМН' БЛІССЕА, БЗЕКІА
ИСАЪ, БЕДЕКІА ІЕРЕМЪ И ПРО(Ч).

И. БЪЗНАДИ И ВЪСТАВЛАТИ ЗДАНИА И ХРАМЫ, ВНИ(Х)ЖЕ БЫ
ИСТИ(И)НОЕ БГШ СЛОВОСЛОВІЕ НЕПРЕСТА(И)НО Ш(Т) ЗСТ' БГОЧТЕ(Ц) ЕГШ,
ДАЖЕ ДО ПР(С)ТОЛА ЕГШ НЕ(С)НОГО ДОСЛЗАЮЩЕЕ, ИСХОДИЛО И
ГД(С)ТВО ГД(С)ТВЮЩАГШ ОУТВЕРЪЖДАЛО.

Д. ЦЕРЕМОНИИ Ш(Т) БГА И ВСЕШ ЦРКВЕИ ЗАКОНОПОЛОЖЕ(И)НЫИ
ПО УСТАВШ(М) СТЪХ' Ш(Т)ЦЪ ШПРЕДѢЛЕ(И)Ш(И) КУПИШ СЪ ПОДРЖ(Ч)-
НЫИИ СТЪ СВБЛУДАТИ.

Г. БЛАДѢЕМЫХЪ ВСѢ(Х) КЪ ПОКАНИЮ И МЛТВА(М) ПРИЛѢ(Ж)НО
ВЪСПОМИНАТИ И ПОВЕЛЕ(И)ИИ ГРАМОТНЫИИ ПРИВОДИТИ.

7 ГІА ЗБО ДОБРОДѢТЕЛИ, Ш, ПРЕСКѢТЛЫ(И) ГОСПОДАРЮ, ЕѢДЫИ И ВИ-
ДЪ ВЕЛИЧЕСТВЪ ТИ СѢЛО ПОТРЕБНЫ, ПАЧЕ (Ж) ИЖ(Ж)НЫ АКИ НИѢ НА ВЛА-
ТИ СШС, | ВЛАСТИ ЖЕ ДХОВНЫ(Х) КУПИШ И МІРСКИ(Х) КРАТКО ІА
ВЪСПОМАНЗЕ', В' ТѢ(Х) ВСѢ(Х) ЗАНЕ ПРОЦЕНТАЕШИ. БГШ ВЪЗАДАВЪ
БЛГ(Д)РЕНІЕ, И ВЪ ПРОЧЕЕ В' ТѢ(Х)Ж(Д)Е БЫТИ, И НЕ ПРОСТШ, НО
УМНОЖАТИСА ЖЕЛАЮ И МОЛЮ.

БЕГО РАДИ ДАЖЕ И КЪ БЛГОЧЕСТІА ШЕЗЧЕНІЮ И МЛТВАМЪ
ЗЕМЛИ ТВОЕЙ БЛГОДѢТЕЛСТВОВАТИ ВЪЗМОЖЕШИ, КНИГШ СІЮ ТРІΩΔΙΩΝ
ЦВѢТНЗЮ НАИ ΠΕΝΤΕΚΟΣΤΑΡΙΩΝ Ш(Т) ТУПОГРАФІА МОЕШ ТУПОМЪ
ИЗШЕРАЖЕ(И)НЗЮ ПРЕСКѢТЛОМЪ ГОСПОДЯРСТЕѢ ТВОЕМЪ ПРИНОШ
И ДА(Р)СТВЮ, СЪ ТѢ(М) ДАРО(М) КУПИШ И ЛЮБО(В) СР(Д)ЦА МОЕГО
ПРЕ(Д)СТАВЛАЪ. О(Т) НЕГОЖЕ СВЪРЪШЕ(И)ИШ ТВОРЦА МОЕГО МЛНТ-

8 СТЕЖЮ, ДА ТЪЮЮ ПРѢСВѢТЛОСТЬ ЗАРАБА, БЛ҃ГОПОЛУ(Ч)НА И
 ДЛ҃ГОЛѢТНА С РАВНОСВѢТЛОЮ ТИ ГОСПОЖ(Д)БЮ СЪБЛЮДАЕТЪ
 ГА(С)ТЪО ТЪОЕ И ВЪЮ ДР҃ЪЖАВЪ ВСѢМИ БЛ҃ГНИИ УГО(Б)ЗН(Т) | И
 МИРО(М) УГР҃АДИ(Т); ЦР҃КВИ, МОНАСТЫРИ И ВЕ(С) ПРИЧЕТ Д҃ХОВНЫ(И)
 ВЫ(Ш)НІЙ И НИ(Ж)НІЙ МЛ҃ТВЕННИЦИ БЛ҃ГОСР҃ДЫА СЪСТАВИ(Т); ВЛА-
 СТЕЛНЫИ Ш(Т) ТЪБЕ ПОСТАВЛЕННЫА ВѢРНЫ И ПРАВЕДНЫ СЪТВОРИТ' И
 ВСА ПО(Д)Р҃ЖЧНЫА КОГОЖ(Д)О КЪ СВОЕ(М) ЧИНѢ ПОСТАВИТЪ, ЛЮБОВНЫ
 СКОЕМЪ БЛА(Д)ЦѢ ОУТЪРѢДИТЪ; КЪ НИХЪЖЕ ВСѢХЪ ПРѢСВѢТЛОСТЬ
 ТЪЮЮ Ш(Т) ВСЕГО СР(Д)ЦА МОЕГО АЩЕ ЖЕ СЛЫШАТИ, МНОЖАЕ ПАЧЕ
 СЪЗР҃ЦАТИ И Ш(Т) СЕГО СЛАДОСТІЮ ИСПЛ҃НЯТИСЯ ВСЕДЪШНО ЖЕЛАА.
 НИѢ ЛЮ(Б)ВИ БРАТЕРСКОЙ ПРѢСВѢТЛОСТИ ТЪОЕИ И САМОГО СЕБЕ
 З' МЛ҃ТВАМИ МОИМИ ВР҃ЖЧАЮ. З Г҃ТОН БЕЛНКОИ ЛАВРЫ ПЕЧЕРСКОИ
 КНЕВСКОИ,

БРАТЪ ТВОЙ МЛ҃НТВЕННИКЪ,
 ТОЙ ИЖЕ И ВЫШЕ.

TRADUCERE:

PETRU MOVILĂ,

din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei și făcătoarei
 de minuni Lavre Pecerska din Kiev, fiu de domn al Țării Moldovenești,

Preastrălucitului și în dreapta credință luminatului IO[AN] MOISE
 MOVILĂ, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod adevărat
 și legiuit, prin destinul părintesc moștean al Țărilor Moldo-Vlahiei, frate
 dintr-o mamă,

Pace, Sănătate, Fericire și în scaunul domniei îndelungă ședere îți
 dorește și se roagă pentru aceasta :

Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu, o, prealuminate doamne,
 preadorite și dintr-o mamă frate, te-a așezat în scaun, moștenitor al locului
 părintesc, văzîndu-te destoinic sufletește și trupește pentru această dreaptă
 cîrmuire, căci în tine fiecare poate a vedea clar εὐγενειαν, ὀρθοδοξίαν,
 εὐσεβείαν, φιλοσοφίαν καὶ ἐκ νηπίου εὐφροσύνην¹, pe care toate buzele
 mulțumite de tine, le arată deschis ca o mare vrednicie; de aceea
 dînd mulțumire lui Dumnezeu pentru atîtea binefaceri ale lui, dator ești
 nu numai să ai grijă de tine, ci și să aduci folos supușilor, să te

¹ Noblețe, dreaptă credință, evlavie, înțelepciune și, în afară de aceasta
 din copilărie, bună înzestrare.

ocupi nu numai de cele politicești, ci și să te deprinzi întru cele duhovnicești, să te îngrijești nu numai de cele lumești, ci și de cele dumnezeiești, nu numai să stăpânești, ci și să fii pildă pentru supuși. Dar acesta îți aduce toate, fără neajunsuri, dacă iei asupra ta τὰ τῶ ἀγαθῶ ἀρχοντι καθήκοντα¹.

Care sînt oare acestea? Căci știu că cunoști cele de trebuință, ca unul ce le-ai învățat din copilărie; pe scurt, deci pe acestea ți le înfățișez, cu dragoste de frate.

1^a. La conducerea tronului tău întru cele politicești, să împlinești mai întîi pe acestea: Să alegi și să numești în slujbe (officia) bărbați huni, evlavioși și vrednici a conduce, tot așa cum odinioară pe Moise, cel de-un nume cu tine, Ietro, socrul său, l-a sfătuit, zicîndu-i (*Ieșirea*, cap. 18): „Alege-ți din tot poporul oameni drepti și cu frica lui Dumnezeu, oameni drepti, urăsc lăcomia, și-i pune căpetenii peste mii, căpetenii peste sute” care și celelalte. Și adăuga: „De vei face lucrul acesta, (...) te va întări și Dumnezeu”².

2. La judecăți, vina să fie mai întîi cercetată, și abia apoi hotărîrea să fie luată, după cum Dumnezeu a poruncit prin Moise lui Israel (*Deuteronomul*, cap. 17): „La judecată, ascultînd cele ce ți se spun, să cercetezi amănunțit, iar dacă va fi adevărat, atunci să moară vinovatul”⁴.

3. Se cuvine să trăiești în pace cu toți cei dimprejur, așa cum a fost Abimelec (*Facerea*, 21) cu Avraam, David (*I Paralipomena*, 19) cu Hanun, Solomon cu regele Hiram și alții.

4. Pentru libertatea patriei și a supușilor tăi să lupți bărbătește, după cum poruncesc cei cinci regi de la Sodoma (*Facerea*, 14), Debora și Barac (*Judecători*, 4)⁵, Ghedeon și Eftae.

5. Să lupte împotriva dușmanilor, iar pe cei nevinovați să-i cruțe, este datoria oricărui conducător.

Dar toate acestea sînt politicești; mai însemnate însă sînt cele dumnezeiești. Care sînt acestea?

1^a. Se cuvine celui pus în fruntea celor creștinești, mai întîi, să se închine credinței pravoslavnice celei adevărate, să fie evlavios să înmulțească și să răspîndească această [credință].

2. Închinarea la idoli și toate amăgirile Satanei, potrivnice dreptei credințe și virtuților, să fie stîrpite din obiceiurile oamenilor și deznădăci-

---

¹ Datoriile unui bun conducător.

² Litera „α” (= 1) lipsește din text.

³ Versetele 21, 23 (am reprodus traducerea după *Biblia*, București, 1968).

⁴ Citatul este un rezumat al versetelor 9–12.

⁵ În text, greșit: 14.

⁶ Cifra 1 lipsește în text.

nate din toată țara, după cum regii izraeliteni Asa, Ieremia, Ezechia și alții au făcut în vechime.

3. Să pui multă sîrguință pentru ca învățătura curată și dreaptă a bisericii sobornicești să fie cinstită și întărită.

4. 'Εν τῇ ὀρθοδοσίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ¹ să urmezi pilda și purtarea părinților și strămoșilor tăi.

5. Să fii ctitor, ziditor și binefăcător al bisericii și al școlilor.

6. Să fii totdeauna pentru cei supuși un conducător drept, pildă a evlaviei, a cinstei, dreptății și tuturor virtuților.

7. Pentru a ști cum să domnești și ce să faci în stăpînire, ca toate să fie cu noroc, să ascultîi buzele Domnului, care sînt sfătuitoarii spirituali preamîntepti. Acest lucru l-au păzit împărații cei vechi, cînd Iosua Navi primea sfat de la Eleazar, Saul asculta pe Samuil, David pe Domnul, Ioasafat și Ahab pe Miheia, regele iudeilor, al lui Israel, și Edom pe Elisei, Ezechia pe Isaia, Sedechia pe Ieremia și ceilalți.

8. Să zidești și să înnoiești clădiri și biserici, în care să se audă neconținut adevărata slăvire a lui Dumnezeu de pe buzele binecinstitorilor lui, iar aceasta să ajungă pînă la scaunul său ceresc și să facă auzită puterea stăpînitorului.

9. Să păzești cu sfințenie, împreună cu supușii tăi, ceremoniile legiuite de Dumnezeu și de întreaga biserică și rinduite de pravelele sfinților părinți.

10. Tuturor supușilor tăi să le amintești cu osîrdie de pocăință și de rugăciuni și să faci aceasta prin porunci scrise.

Aceste virtuți, o, prealuminate doamne, care cunoști și vezi cît sînt de trebuincioase Măriei tale, cu atît mai mult acum cînd ești în domnie, domnie asupra celor spirituale împreună cu cele lumești, ți le-am amintit pe scurt, pentru ca întru toate acestea să înflorești. Mulțumire dînd lui Dumnezeu, îți doresc și mă rog să fii întru toate, și nu numai să fii, ci să le și înmulțești.

De aceea, pentru ca să poți aduce binefaceri țării tale întru învățarea evlaviei și a rugăciunilor, această carte Τριώδιον² înflorit sau Πεντεκοστάριον³, înfățișată prin tipar în tipografia mea, Domniei tale prealuminate o aduc și o dăruiesc, împreună cu acest dar înfățișînd și dragostea inimii mele. Și tot din inimă rog pe ziditorul meu să păzească pe Luminăția ta sănătos, norocos și întru mulți ani, împreună cu Doamna, asemenea ție luminată; domnia ta și toată țara să le îmbogățească cu toate darurile

---

¹ În ortodoxie și evlavie.

² Triod.

³ Penticostar.

și să le înconjure cu pace ; bisericile, mănăstirile și tot cinul duhovnicesc, mare și mic, să-i facă rugători din inimă ; pe dregătorii puși de tine să-i facă credincioși și drepti, iar tuturor supușilor tăi, după ce i-ai așezat pe fiecare în slujba sa, să le întărească dragostea către stăpînul lor ; doresc din toată inima ca toți nu numai să asculte de Prealuminăția ta, ci, mai mult, să și înțeleagă și de aici să se umple de dulceață. Acum, dragostei frățești a Prealuminăției tale mă încredințez pe mine însumi, cu rugăciunile mele. Din sfînta și marea Lavră Pecerska de la Kiev,

A! tău frate și rugător pentru tine,
Același de mai sus.

II.¹

f. 1a

MOWA

DUCHOWNA

przy szlubie Iaśnie Oswieconego P. Jego M. Pana

IANUSZA

RADZIWIŁA

Xiążęcia na Biżrach y Dubinkach,

Podkomorzego W. X. Litewskiego, Kamienieckiego
Kazimirskiego, Seywenińskiego etc. etc., Starosty,

Z Iaśnie Wielmożną, Iey M. Panną

MARIĄ

corką Iaśnie Wielmożnego Jego M. P.

IO WASILIA

Woiewody y Hospodara Wołoskiego,

Wystawiony

przey Iaśnie Przewielebnego w Bogu I. M. Oyca

PIOTRA MOHIŁÊ

Metropolitę Kijowskiego, Halickiego y wszystkiew
Ruśi, Exarchę S. Thronu Apostolskiego Konstantino-
polskiego,

---

¹ Transcrierea și traducerea în colaborare cu Elena Lința.

Archimandritę Pieczarskiego, w Cerkwi
Hospodarskiej Iaskiej Dedicata Hierarchom
Bożym SS. Basilio, Ioanni et Gregorio
W. Monasteru Piecz. Kijowsk.
Anno D. 1645.

1b   *Na Herb Iaśnie Oswieconych XX. Ich MM. PP.
Radziwiłow y Iaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana
IO WASILIA WOIEWODY y HOSPODARA
Wołoskiego*

Przyiaźń tę Głowę Orłowi przydała,
Którą przy Sercu sobie podobala,
Gdy RADZIWIŁA uznała być Głową
Oblubienica: Mołdawska Herbowa,
Orłowi przeto Głowę powierzyła,
(Mąż Zenie Głową) by iedna rządziła.

2a   Iasnie Wielmożnemu Panu a Panu
Jego Miłości Panu
IO WASIŁOWI
Woiewodzie y Hospodarowi

Ziem Mołdawskich,

Spokojnego w długi wiek Panowania y Błogosławienstwa
Bożego.

2b   Cokolwiek należało do zawarcia wiekuistej przyiaźni
Przezacnego Domu W. Hospodarskiej M. z wysokim y
sławnym Domen Iaśnie Oswieconego Xiążęcia Iego
Mości Pana Podkomorzego Wielkiego Xięstwa Litewskiego,
przyacielskimi usługami memi ochotnie *expleui*, w czym
rozumiem, że *de partibus bono Amico exoluendis*, od
W. Hospodarskiej Mości mego wielce Miłościwego Pana
non arguar. Day Boże, abym y w następujących Terminach
W. Hospodarskiej M. mógł *condigne* usłużyć. A teraz
Iasnie Oswieconemu Xięstwu Wielmożnym Ich MM.
PP. nowym/ Małżonkom *omnia faelicissima* uprzejmym
affektem apprekowawszy, życzę abyś W. Hospodarska
M. moy Miłościwy Pan w późny wiek przy powodnych
pomysłnościach z przyiaźni Xiążąt Ich MM. oglądając
wnuki y prawnuki cieszył się. *Desideria* przytym

przyjaćielskie W. Hospodarskiey Miłości *explendo*, Mowę, którą uczynił przed szlubem Xiążąt Ich MM. częścią Polskim, częścią Wołoskim Ięzykiem w cerkwi W.H.M. Iaskiey na ten czas *idiomate Polono* w druk podałem, usiłując *hoc argumento*, znamienitą y przesławną przyjaźń W. H. Miłości z Domem Xiążęcia Iego M. *quam gloriosissime* swiatu intymować, y moję przyjaćielską powolność iasnie y dowodnie W. H. M. commendować, *quod utrumque dum facio*, wielce upraszam, aby ta praca moia *fronte et mente serena* od W.H. Miłości mego wielce Miłościwego Pana była przyjęta.

W.H.M. Zyczliwy Przyjaćiel,
Sługa

y ustawiczny Bogomodlca,

PIOTR MOHIŁA

archiepiskop,

Metropolit Kiiowski,

Halicki y wszystkiey Ruśi.

3a

MOWA

PRZY SLUBIE

Mądrość przedwieczna, rozporządzając wysoką swą Niebieską Hierarchią, dziewięć chorów anielskich (według Dionyzego Świętego Areopagity) na trzy części rozdzieliła.

S. Dyonys.
de Caelesti
Hierarch.

Pierwszą: Throny, Cherubiny y Seraphiny, blisko wysokości Maiestatu swego, posadziła, aby od niey bez wszelkiego szrodku, światłość rozumu, mądrość y umiejętność do wypełnienia woli iey brała.

Drugą niżej, iako *Władzy, Xięstwa y Mocarstwa* posadziła; aby iako szrednia przez pierwszą, iako przez szrodkującą też światłość mądrości y umiejętności od niey brała y trzeciej podawała.

Trzecią część niżej onych dwóch, iako *Państwa, Archanioły y Anioły* mieć zezwoliła, która aby od szredniey też Bozskie dary przyjąwszy, rozumnemu stworzeniu na ziemi, to iest człowiekowi, podawała, onego strzegła, wolą Bozską/onemu opowiadała y do wypełnienia wszelkich cnot y przykazani Bożych prowadziła y prostowała.

3b

Podobnym sposobem y ludzki rodzaj w cerkwi świętey swoiey ziemney na trzy stany rozdzielony mieć chciała, to iest na stan panienski, wdowi y małżeński.

Te trzy stany ieszcze w Zakonie Przyrodzenia, przez onego wielkiego Patriarchę Noego w Arce oney, która była figurą teraznieyszey Christusowey Cerkwie, Bog Wszemogący przefigurował, gdy w niey troie piętra mieć kazał; y na pierwszym ptastwo iako lekkie posadził, na szrednim czyste zwierzęta, na trzecim wszelkie czołgające się po ziemi zwierzątka chować przykazał. Słusznie tedy panienski stan ptastwu iest porownany, ten bowiem od wszelkich ciężarów, kłopotow, nabywania majątności y trosk tego swietnich oddaliwszy siebie, potem modlitwą y wszelkiemi pobożnościami się podnosi.

Corinth.
Versu 33.

Ten bowiem który się ożenił, według Pawła Świętego, stara się o rzeczach swiata tego, iakoby się podobał zenie. A ten który się nie zenił, albo która nie szła za mąż, stara się o rzeczach Panskich, aby była święta y ciałem y duchem, y ta iest rozność między mężatką y panną.

4a

Wysoki tedy iest stan panienski, nie tylko stąd, że iest czystością y doskonałością cnot, rowny onym Thronom, Cherubinom, Seraphinom, ale y stąd, iż Pan y Zbawiciel nasz w tym stanie przenaświetszą y Nayczystzą Pannę Matkę swą, która iak przed porodem, tak w porządzeniu, iako y/ po porodzeniu czystą panną na wieki zostaje, mieć zezwolił: y sam Czlowiekem się stawszy, Panicem na wieki zostaje.

Apoc. 14,
V. 1, 2, 3, 4, 5.

Chwałę y wysokość tego stanu Ian Święty na Gorze Syonskiey widział, abowiem tuż przy Bożym Baranku sto y czterdzieści y cztery tysięcy stali, mający Imię Oyca iego napisane na czołach swoich, ci piosnkę nową spiewaia, którą żaden inszy spiewać nie może: *„Ciś są ktorzy się z niewiastami niepokalali, bo dziewicami są, ci chodzą za Barankiem, gdziekolwiek idzie, ci kupieni są z ludźi Pierwiastkami Bogu y Barankowi, a w ich Uściech nie nalazło się kłamstwo, albowiem bez zmary są przed Stolicą Bożą.”*

A nie tylko panienski stan w nowym Zakonie, iako w Apostołach y w inszych świętych y zakonnikach, ma swoię wysokość y zalecenie, ale y w starym ieszcze Zakonie nad

insze był wywyszszony, kto bowiem umarłych wskrzeszał, ogień z nieba upraszał, rzekom aby się rozstąpiły roskazywał, niebo zamykał y odmykał, a w ostatku y na ognystym woźie iako do nieba (iako Cerkiew Święta Wschodnia rozumie) do raju iest wzięty, y żywo y dotąd według ciała zachowany, iesli nie panienstwo zachowujący on wielki Prorok Heliasz? Ale co dziwniejsza, nie tylko za żywota panienstwo zachowuiący, takowe wielkie nad insze proroki y sprawiedliwe ludźie cuda czynili, ale y po śmierci kości ich umarłe wskrzeszać, iako Helizeuszowe godnemi się stały.

4b

Wysoki tedy iest stan panienski, y wielkimi darami od Boga uszlachcony,/ skąd y wielkie ma swoje zalecenia, ale że nam teraz o tym czas dłużej mówić nie pozwala, o wtorym stanie wdowim wkrótce mówić będziemy.

Y ten stan srzedni iest wysoki a y swoje zalecenia, dla imitatiey pierwszego stanu w Pismie Świętym, tak Starego iako y Nowego ma Testamentu.

W Starym Zakonie tak Pan Bog ten wdowi stan uczścić zezwolił, iż niewiastom w czystości y wstrzemięźliwości wdowiey mieszkającym, nie tylko zwykłe świętym swoim dary dawał, ale osobliwy mężstwa dar, nad ich słabe przyrodzenie, iako oney Iudith, y tey podobnym darować raczył: ktorym y nieprzyaciela zwyciężyli, y lud Izraelski z wielkiego niebezpieczeństwa wyzwoliwszy, mężnie hetmansko triumfowali. Taką ma moc czystość, nie tylko w pannach, ale y wstrzemięźliwości wdowiey, y nie tylko w Starym Testamencie, ale y w Ewangeliey Świętey ma swoje pewne y wysokie zalecenia, osobliwie u Łukasza Świętego w oney Annie Świętey, która żywszy z mężem swym siedm lat od panienstwa swego, a osmu-dzieśiąt lat y cztery w wdowstwie mieszkaiąc, nie odchadzała z cerkwi, postami y modlitwami służyła Panu w dzień y w nocy: ta dla czystości swey wdowiey, nie tylko prorockiego ducha godna się być stała, ale nad insze wysokie Patriarchy y Proroki Messiasza doczekawszy się, oczyma swemi oglądała y mówiła o nim y prorokowała.

Luc.
Versu 36.

5a

Wysoki, tedy iest y ten stan, ktory dla czystości/ y wstrzemięźliwości od niektórych Doktorow Świętych

męczenskim iest nazwany. Szredni iest dla tego, iż cielesnych roskoszy, kłopotow y frasunkow małżeńskich doznawszy, wstremiężliwość zachowuie, stan panienski imituiąc: o tym stanie lubowy więcey tak z Starego iako y z Nowego Testamentu mowić przystało, ale że nam o tym dżisieyszy akt mowić nie pozwala, do trzeciego stanu, który iest małżenski, przystępuie, o którym nam właśnie teraz mowić przystoi.

Dla iakieyby przyczyny ten stan małżenski trzeći y niższy w Cerkwi Bożey był, y dlaczegoby do onych czołgających się po ziemi zwierząt przyrownany? Przyczyny inszey nie widzę, tylko dla ciężarow małżeńskich, to iest: około wygody ieden drugiemu, około wychowania dżiatek, y dla trosk y frasunkow, ktore około nabywania maiętności, a w ostatku gwoli cielesnych roskoszy zażywania, iakoby po ziemi czołgający się być zda. Do tego, iż od tych dwoch wyszszych skromności y wstrzemiężliwosci się naucza: powinni bowiem małżonkowie podczas świąt, postow y modlitw od społkowania cielesnego do czasu według Pawła Świętego z spolnego zezwolenia, wstrzymywać się; ma iednak małżenski stan swoje pewne w Cerkwi Bożey zalecenia. Iesli bowiem panienski stan czystością aniółom się rowna y wysoko się aż do nieba podnosi; nieposledni iednak iest y małżenski, który spłodzeniem y wychowaniem pobożnego potomstwa chwałę Bożą rozszerza, Cerkiew y Niebo napęlnia: iesli panienski stan ma ztąd/ pochwałę y swoią wysokość, iż Pan y Zbawiciel nasz Iesus Christus Przenaświętszą Matkę swą y siebie samego w nim mieć wiecznie chciał, niemniey w tym stan małżenski panienskiemu iest rowny, kiedy lubo Pannę na wieki zostaiącą Przeczystą Matkę swą, pod zasłoną małżenskigo stanu, Pan mieć chciał, według swiadcetwa Lukasza Świętego: „*Posłany iest Anioł Gabriel od Boga do Panny Poszłubioney Mężowi, ktoremu było imię Iozeph*“. Y sam Pan, lubo nie w cielesnym, ale duchownym, z Cerkwią oblubienicą swoią w wiecznym nayduie się być małżeństwie. Iesli tedy wysokie są dway wyszsze stany któremi się niebo napęlnia, zarownie wysoki iest y małżenski stan: nie tylko bowiem samym w nim pobożnie żyjącym do nieba wchodzić nie zabrania, ale y z niego wychodzące

Cap. 7.

5b

Luc. Cap. 1,
V. 26 et 27

Ad. Eph.
Cap. 5,
Versu 32

6a

prorocy, apostołowie, męczennicy y niezliczone mnozstwo świętych y sami w czystości panienskiej y wstrzemięźliwości wdowiej mieszkający, wojującą y triumfującą przyozdabiaią y napelniaią Cerkiew. Iest tedy niemal we wszystkim rowny wysokością małżenski stan dwom wyszszym stanom, a nie tylko rownym, ale y wyszszym go. Ia być nad one widzę, a to, gdy go Pan y Zbawiciel nasz między siedmią tajemnic albo sakramentow w Cerkwi swojej świętey mieć chciał, według nauki Pawła Świętego, który mowi: ТАКА ЦЯ ВЕЛКА СЕРЬ. To iest, sakrament to albo tajemnica to jest wielka; który sakrament w małżenstwo pobożnie wstępuiącym y mieszkaiącym, łaskę *ex opere operato*, / to iest, z zasługi mąk panskich daruie. Tamte zaś dwa stany nie mogą mieć takowey łaski, chyba *ex opere operantis*, to iest z dzieł swoich y uczynkow dobrych, którą sami sobie przez się zasłuża powodem osobliwey łaski Bożey. Wyszszy tedy iest zaprawdę nad te dwa małżenski stan; a że iest tajemnicą abo sakramentem w Cerkwi Świętey y przyczyną łaskę podawaiącą, stąd nayıperwey daie się znać, gdy iest od Authora samego sakramentow, to iest od Boga w raiu ieszcze postanowiony iako księgi rodzaju świadca: „Y stworzył Bog człowieka na wyobrazenie Boże, stworzył go, mężczyznę y niewiaścę, stworzył ie y błogosławił im, mowiąc: rozradzaycie się y rozmnażaycie się, y napelniajcie ziemię”.

To ieszcze na początku w raiu było.

W Zakonie zaś łaski Pan y Zbawiciel nasz Bog prawdziwy y człowiek doskonały, małżenski stan w Kanie Galilaei praesentia swoią y Przenayczystey Matki swey kohonestował y primitiami cudow obdarzył y sakramentem w Cerkwi swojej w onych słowach u Mattheusza Świętego położonych: БОЖЕ БГЪ СОЧЕТА, ЧЛОВЕКЪ ДА НЕ РАЗЛАЖАЕТЪ. To iest: co Bog złączył, człowiek niechay nie rozłącza — być postanowił, według wyżey pomienionych słow Pawła Świętego: ТАКА ЦЯ ВЕЛКА СЕРЬ. „Sakrament to iest wielki; a Ia mowię w Christusa y Cerkiew”. Wielkim sakramentem Apostoł małżenstwo nazywa dla wysokości rzeczy, ktorey iest znakiem, to iest, tak dla złączenia się dwuch/ natur, bozskiej i ludzkiej w iedney personie Syna

6b

Ad. Phil.
Cap. 2.
V. 7 et 8.

Bożego, iako też dla duchownego małżeństwa Christusa Pana z Cerkwią, w którym się werifikuią słowa one: *Гего радн встанѣтъ чакѣ вѣща своего н матерѣ, н прилѣпнѣтъ сѣ къ женѣ своей н вѣдѣтъ вѣща въ плѣ(т) едннѣ*. To iest, „*przełoż opuści człowiek oycę swego y matkę, a przyłączy się do zony swojej, i oba będą w iednym cielem*”. Abo-
wiem opuścił Boga Oyca, nie przez rozłączenie się, bo iest onemu spolistny, ale przez pokazanie się według Pawła Świętego w postaci służebniczej: *Гего 8малн, 3рѣкъ радѣ прилѣпѣтъ*. To iest: „*Wyniszczył samego siebie przyiąwszy postać sługi*”. Opuścił matkę, to iest synagogę żydowską, a przyłączył się do Cerkwie przez miłość, iako do własney oblubienice swojej. A że Christus Pan ma ciało, ma też ciało y cerkiew, przełoż są dway w iednym cielem: stąd daie się znać że iako słowo Boże od ciała Christusowego, y iak Christus Pan od Cerkwie swojej nigdy się nie odłącza, tak małżonkowie po złączeniu się w stanie małżeńskim, nigdy rozłączać się nie mogą, iako Święty Paweł naucza: *Мужатѣмъ жена, жнѣющѣмъ мужѣ, прилѣпанѣмъ естъ закономъ, аще ли же 3мрѣтъ мужъ еѣ, рад(а)рѣшн(т)сѣ в(т) закона мужева*. To iest:

Ad. Corin.
Cap. 7.

7a

„*Niewiasta mająca męża, poki mąż żyw, obowiązana iest zakonowi, lecz iesliby mąż iey umarł, wolna iest od zakonu mężowego*”. Y/ na inszym mieyscu: *Оженнѣшнмъ сѣбѣцѣмъ не а3ѣ, но Г(ѣ)аѣ: Женѣ в(т) мужа не радѣчатсѣ*. To iest: „*W małżeństwie będącym rozkazuję nie Ia, ale Pan, żeby się zona od męża nie odłączała*”. Iest tedy małżeństwo sakramentem, ponieważ iest znakiem widomym świętey niewidomey rzeczy a znakiem nie prostym, ale oraz y znakiem y przyczyną, łaskę *ex opere operato* daiącą godnie weń wstępującym. Daie tedy sakrament małżeństwa świętego takową łaskę małżonkom: naprzod iż złączenie ich, ktore w wszetecznikach iest, brzydkością y grzechem śmiertelnym, za co Bog takowych będzie sądził według Pawła Świętego: „*Małżeństwo iest uczściwe, łoże niepokalane*”.

Powtore daie im tę łaskę, aby miłość duchowną ieden ku drugiemu zachowali, którą im Pan Bog z nieba Duchem Świętym wlewa y ktorey mieć sami z siebie nie mogą: Bo gdy Apostoł naucza męża aby tak miłował

zone swoją, iako Christus duszę miłue, podniosłą y duchowna miłość ku zenie, okrom oney przyrodzoney małzenskiej, mieć mu każe, aby tak na zonę swoją patrzył y tak ią na sercu miał, iako Christus duszę pobożną y sobie wierną miłue. Tey miłości bez łaski bożej mieć mąż nie może, musi ią tedy mieć od Boga mocą tego sakramentu. Toż się o zenie mowi, takiey czści z samey siebie ku mężowi mieć nie może, iaką ma duszą dobrą, usprawiedliwioną, ku Christusowi Panu y Bogu/ swemu, to ią tedy z nieba od Ducha Świętego mieć ma. O wielkiż to dar boży w świętym małżeństwie z ktorego mocna pomoc do zbawienia roście, gdy takie serca ku sobie y tak święte myśli mieć będą, iuż tam niezgoda nie zayrzy, iuż tam pokoy y wielka przyiaźn y życzliwość nad ludzką większą iednego ku drugiemu, iuż tam wdzięczne y miłe pomieszkание y słodkie towarzystwo, gdy ta duchowna przyrownana Christusowey miłość między nimi zakwitnie.

Po trzeće usmierza w nich żądze cielesne, przez powściągliwość w zatrzymaniu wiary małzenskiej, zmniejszając ich według rzeczzonego od mędrca: Ποσνια(χ) τωκο ηνικρο ηε εσαδ βοσαερσανητ αμπε ηε εγτ δαατλ. To iest: poznałem iż inaczej nie mogę być powściągliwym, ażby mi Bog dał.

Po czwarte — sposobnymi ich czyni do wychowania dziełek w wierze świętey prawosławno-katholickiey y w pobożnościach wiary chrześcianskiej. Urodzić bowiem ie, łączny y pospolity z pogany y bestiami dar spolny y wychować ie w cnotach niektorych y poganie mogą. Ale wychować ie na wiarę y pobożność prawosławno-katholicką y zbawienia dostąpienie, to dar iest boży ktorego rodzice bez osobney łaski bożej mieć nie mogą. A mocą tego sakramentu małżeństwa świętego brać go mogą, iesli baczenie y rozum prawowierny chrześcianski mają.

Na koniec y to dar iest bozski, który się pobożnym małżonkom przez ten sakrament daie, aby zność mogli wszelką nędzę y niedostatki y niedoskonałości/ w obycaziach ieden drugiego, y wszelkie ciężary małzenskie.

Te cztery dary bozskie Apostoł Święty do niewiasty mówiąc tak wylicza: A ona zbawiona będzie rodzeniem

działek, iesli trwać będzie w wierności y miłości y poświęceniu y mierności.

Pierwszy tedy iest dar iż wiarę ieden drugiemu do-
trzymawaią, a w cudzołozstwo nie wpadaia.

Drugi, iż godnie w miłości mieszkaią.

Trzeci, iż łoże swe od zmaży poświęcaia.

Czwarty, iż powściągliwie czasow swoich zostawać
z sobą mogą.

Tak tedy ponieważ od authora sakramentow mał-
żństwo iest postanowione y ponieważ iest znakiem wi-
domym rzeczy świętey niewidomey y przyczyną łaskę
podawaiącą, nieomylnie iest w Cerkwi Świętey Wschodniey
sakramentem, zaczym tym samym wyszsze iest małżństwo
niż stan panienski y wdowi.

Słuszna przytym *Wam, Przeswietni Oblubienicy*, wie-
dzieć y to, dla iakich przyczyn małżństwo iest od Boga
postanowione, iako do niego wstępować y iako w nim się
sprawować, abyście się mogli Panu Naywyszzemu podobać
y obiecane na ziemi błogosławienstwo dostąpiwszy, dobra
niebieskie dostąpić godnemi się stali.

Trzy przyczyny z Pisma Świętego naprzednieysze być
widzę dla ktorych Pan Bog małżństwo postanowił.

8b

Gen. Cap. 2.

Pierwsza iest przyczyna, aby mógł człowiek/ na tak
ciężki żywot mieć towarzysza y pomocnika, tak bowiem
Pismo Święte mowi: Не добро члвкъ быти единомъ, сотворимъ
емъ помощника по немъ. To iest: „Nie dobrze człowiekowi
być iednemu. Stworzmy mu pomocnika podobnego iemu“. Ta
iest pierwsza przyczyna dla ktorey małżonkowie
poymować się maią, aby ieden drugiemu co ku wy-
pełnieniu cnot, miłości bożej y blizniego wszelkich
pobożności y przykazani bożych, y do znoszenia
ciężarów małżeńskich towarzyszem, radą y pomocą
był. Ten iest pierwszy cel dla ktorego y *Wy, Przes-
wietni Oblubienicy*, w stan święty małżenski wstę-
pując; *primario* nie na co innego pilniey patrząc intencją
swoią do przyięcia onego, do intenciey rayskim onym
oblubiencom od Boga naznaczoney conformować macie:
Bog bowiem wszechmogący gdy miał Ewę stworzyć,
sen włożył w Adama, który to sen oycowie święci Pisma
Świętego wykładacze, *extasim* rzeczy niebiskich być

Pron. 19

9a

3 Reg. Cap. 2,
Ver. 17

wykładaia: Concluduiac ze myslą do Boga podniesioną, a zamknionemi smysłami małżonkowie poymować się maią, bo nie smysły ani rodzice, ani dostatki, dobra daia małżonkę, ale sam Pan Bog, iako nas mędrzec naucza: Дом' и нмѣнїа рѣзѣлают' в(т)цѣхъ чадѣхъ, в(т) г(ц)ѣа же сочѣтаеѣца жена мѣдрамъ мѣжеи. To iest: Dom y maiętność rodzawaią oycowie dziatkom, a od Pana zona rostopna przyłącza się mężowi. Nie *primario* tedy dla bogactw, iako Adoniasz Abissag sobie/ w małżenstwo poiać chciał, ktoremu dla tego Duch Święty przez Salomona powiedział: „*Dziś będzie zabit Adoniasz*“, ale dla samego najpierwiew towarzystwa y do wszelkich pobożności pomocy y do znoszenia niedołączności ieden drugiego poymować się maią.

Secundario zaś *modo* może się y na dostatek y bogactwo y dobry posag, bez grzechu mieć baczenie: pierwszą przyczynę za fundament założywszy, gdyż do znoszenia ciężarow małżeńskich służą y z nich niemała iest y tym stanie pomoc. Także y zacność domu kto w tym stanie upatruie, nabywaiac sobie potężnych przyjaciół y powini-nych, nie grzeszy; iednak te przyczyny nie maią być do małżenstwa pierwszemi, ale ostatniemi y podleyszemi.

Wtora iest przyczyna spłodzenie dzieatek ku rozmnożeniu chwały Boga Wszemogącego, tak bowiem Pan Bog stworzywszy męża y zone, błogosławił im mowiąc: Раститеѣ и множитеѣ и наполяйтеѣ землю, To iest: „*Rosćcie y mnożcie się y napelniajcie ziemię*“. Z takową intencją y on Święty młodźian Thobiasz w małżenstwo wstępuiać do Pana mowi: Panie, ty wiesz, żeć nie dla zbytku biorę siostrę moię za zonę, ale tylko dla miłości potomstwa, w ktorymby było błogosławione imię twoie na wieki wiekow. Y anioł Raphael tegoż Thobiasza nauczaiać, iakim się umysłem zenic ma mowi: Прїимеш и дѣвѣ съ страхомъ г(ц)ѣиимъ, болеѣ плода радн, нѣжеи/любленїа, жкѣ да в' сѣмени прѣраамїемъ бѣгословенїе в' сынѣхъ насѣдѣиш. To iest: Weźmiesz pannę z boiaźnią panską, więcey chęcią dzieatek, niżli lubością zdięty, żebyś w nasieniu Abrahamowym błogosławienstwa w syniech dostąpił. Tą intencją *primario* po pierwszey każdy pobożny chrześcianin wstępować ma, a nie dla piękności urody, albo żądry

Thob. 8

9b

Gen. 6

cielesney: tych bowiem którzy dla piękności y żądzы
cielesney w małżeństwo wstępowali, srodze Pan Bog
pokarał, iako Pismo Święte o nich mowi: **ЕНДѢШЕ ЖЕ**
СЫНОВЕ БЖІИ ДЦЕРА ЧЛОВѢЧЬСКАЯ ЯКО СЪТѢ КРАСНЫ, ПОМША А СЕБѢ
ВЪ ЖЕНЫ W(T) ВСУХЪ, МЖЕ НЗРАША. To iest: „*Widząc synowie*
boży córki ludzkie, iż były piękne, wzięli sobie za żony
ze wszystkich, które obrali“. Ale słuchaycie co przeciw
takiemu małżeństwu Pan Bog mowi: **НЕ ИМАТЪ ДХЪ МОИ**
ПРЕБЫВАТИ ВО ЧЛОВѢЦЕХЪ СИХЪ, ЗАНЕ, СЪТЪ ПЛОТЬ. To iest: „*Nie*
będzie trwał duch mój w ludziach tych, ponieważ są
ciałem“ y dla tego iż cielesni byli, potopem są pokarani.

10a

Iednak kto za fundament sobie wtórą przyczynę po-
łożywszy, iesli *secundario modo* na urodę patrzy, może być
bez grzechu, bo y Iakob Patriacha zone obierając, wolał
Rachelę obierać gładką, anizeli Liią szpetną, co czynił
bez grzechu. Dla miłości tedy dżiatek ktorzyby nie dla
waszey tylko uciechy y rozmnożenia familiey, ale *primario*
aby się w nich imię Boga wszech/ mogącego w Trojcy
Świętey iedyneго na wieki chwaliło, y *Wy, Przeswieitni*
Oblubienicy, poymować się macie, dla czego, gdy Wam Pan
Naywyszszy obiecanе da doczekać potomstwo, nie w
swieckich roszkoshach, mądrości y obyczaiach wieku tego.
tylko, ale krzestem świętym odrodziwszy, *primario* w
wierze świętey prawosławno-katholickiey, w cnotach,
pobożnościach y zachowaniu przykazani bożych wychować
y ćwiczyć ie, starać się macie: aby się z nich nie tylko
swiat napemnił y cieszył, ale aby się przez nich prawdziwa
chwała boża rozmnazając, cerkiew y niebo nimi napem-
niła, a wy abyście godną zapłatę starania y pracy swoiey
w niebie otrzymać mogli.

1 Cor. Cap. 7.
V. 1 et 2.

Trzecia przyczyna iest, dla ktorey małżeństwo od
Boga iest postanowione, uwarowanie się wszeteczństwa,
y na niepouściagliwość lekarstwo, iako Paweł Święty
naucza mowiac: **ДОВО ЧЛВКЪ ЖЕНѢ НЕ ПРИКАСАТИСЯ, НО БЛАГО-**
ДѢАНИА РАДИ КОИЖДО СВОЮ ЖЕНѢ ДА ИМАТЪ И КАЖДА ЖЕНА
СВОЕГВ МЖКА ДА ИМАТЪ. To iest: „*Dobrze iest człowiekowi*
nie tykać sie niewiasty, ale dla porobstwa, niech każdy
ma swoją żonę y każda żona swego męża niechay ma“.
Nie dla uczynku tedy cielesnego y dla roszkoshы cielesney
z iego pochodzącey, ale dla tego aby się człowiek który

w czystości panienskiej albo wdowiey mieszkać nie może, przez wseteczenstwo, obrazy Maiestatu bożego uwarować mógł. W małżeństwo wstąpić Duch Święty pozwala, który tak mowi: ЧИСТНА ЖЕНИТЕА ВЪ ЕСѢ(Х) И ЛОЖЕ НЕСКВЕРНО, БЛАДНИК(М) ЖЕ И ПРЕАПОДОБІЕМЪ СЪДАНЪ БГѢ. To iest: „Uczściwe małżeństwo we wszystkim y łożie niepokalane, a wszeteczni y cudzołożniki Bog będzie sądził”. Strzec się tedy wszystkim potrzeba, którzy w małżeństwo wstępuią, umysłu albo celu ożenienia się swego dla roskoszy cielesney, nad takowemi bowiem szatan moc miewa, iako anioł Raphael do Tobiasza mowi: ГІИ ВО НЖЕ СЩЕ ЖЕНАТСА, ЖКВ ДА БГѢ У(Т) СЕБЕ И У(Т) СВОЕГВ ДМА У(Т) ГОНАТЪ, И СВОЕМЪ ЛЮЗАНІЮ СЩЕ НАСТОАТЪ, ЖКВ КОНЬ И МСКЪ НМЖЕ НѢСТЬ РАЗЪМА, НА(А) СЩЕВЫМЪ ДЕМОНЪ НМАТЪ ВЛА(СТ). To iest: Ci, którzy w małżeństwo tak wstępuią że Boga od siebie y od serca swego wyrzucaią a swej lubości tak dosyć czynią, iako koń y muł, którzy rozumu nie mają, nad temi czart moc ma.

Maćie tepy, *Przeswiętni Oblubiency*, y przyczyny dla których Pan Bog małżeństwo postanowił y przestrogi z Pisma Świętego, czego się warować maćie, abyście godnie w ten stan święty wstąpiwszy, łaskę bożą, którą ten sakrament daie, przyiąć mogli. Powinniście przy tym vota, ktore ieden drugiemu czynić maćie, wcale zachować. To iest: Naypierwey wzajemną małżeńską miłość; miłość bowiem małżenska nie tylko w domu wszystko sporządza y iakoby *in dies* dobro buduje: ale też y Naywyszszego Pana Maiestatowi iest przyjemna, iako/ o tym mądrość bozska mowi: ТРЕМЪ ДКРАСНУСА И СТАХЪ КРАСА ПРЕ(А) Г(С)ДЕМЪ И ЧАКМ: ЕДИНОМЫСЛІЕМЪ БРАТІИ И ДРЪЖЕСТВОМЪ БЛИЖНИХЪ И ЖЕНА И МЪЖЪ ЕГДА СЪ СОЗОЮ СОГЛАСЮТСА. To iest: „Trzy są rzeczy ktore mię zdobią, a stawam się piękną przed Panem y przed ludźmi: zgoda braci, przyjaźń bliźnich y zona i mąż, gdy się z sobą dobrze zgadzają”. Apostoł Paweł, pobudzając małżonkow do wzajemney duchowney miłości, mowi: МЪЖІЕ, ЛЮБИТЕ СВОА ЖЕНЫ. To iest: „Mężowie, miłuitie swoje zony”. Gdzie zaraz sposob opisuie tey duchowney miłości, aby nie była zmyszlona y zbyticzna cielesna, ale aby pochodziła z czystego y szczyrego serca y z

Sirach, 25.
Versu 1.

Ad. Eph. 5.

prawego chrześcijańskiego przedsięwzięcia: *ѡкоже Х҃ъ во(з)лю-
бѣна' (єт) цр҃квѣ*. To iest: Iako Christus Pan umiłował
cerkiew.

Ad Cor. 1,
Cap. 7, Versu 4.

Po wtore trzeba zachować małżonkom wzajemną
małżeńską wiarę, iako apostoł święty naucza: *Жена свон(м)
тѣлом' не владѣет', но мѡжѣ; такожде и мѡжѣ не владѣетъ
своимъ тѣломъ, но жена*. To iest: Zona nie ma w mocy ciała
swego, ale mąż, także y mąż nie ma w mocy ciała swego,
ale zona; kto bowiem z wiary małżeńskiej występować
y one podeptać się waży, takowych iako apostoł mowi,
Bog sądzić będzie.

1 Cor. 7
Versu 2.
11b

Po trzecie powinni małżonkowie ieden drugiego szano-
wać wzajemne; tak bowiem Paweł Święty do małżonkow
mowi: *Женѣ мѡжѣ должное благоволеніе да воздает', такожде
и жена мѡжѣ*./To iest: „*Mąż niechay zenie powinną życzli-
wość oddaie, także y zona mężowi*”. A Piotr Święty mowi:
*Мѡжіе такожде въ кбпѣ живѣще съ своимъ женами по разумѣ
иже немощнѣишѣ сосѣдѣ женскомѣ воздающе чѣ(с)ть*. To iest:

1 Petr. 3.
Versu 7.

„*Mężowie także mieszkając z zonami swemi wspoł,
wedle umiejętności, iako słabszemu naczyniu niewie-
ściemu wyrządzając uczściwość*”. Uczściwość tedy y uszano-
wanie przystoynie wzajemnie małżonkowie powinni są
wyrządzać. Zona mężowi iako głowie, a mąż iako wlas-
nemu ciału, „*żaden bowiem, według Apostoła, nigdy ciała
swego nie miał w nienawiści, ale ie wychowywa y ogrzewa,
iako i Christus cerkiew*”.

Ephes. 5.
Versu 29.

A w ostatku tak powinien miłować y szanować każdy
mąż swoją żonę, iako samego siebie, a zona niech się boi
męża swego.

Po czwarte, przy tych trzech wzajemnych powinno-
ściach sama małżonka powinna iest mężowi swemu iako
głowie posłuszeństwo oddawać, według nauki apostoła
świętego¹, który mowi: *Жены, свон(м) мѡже(м) повинѣйтесь
ѡко Г҃а, зане мѡжѣ єст' глава женѣ, ѡкоже и Х҃ъ глава цр҃квѣ*.
To iest: „*Zony niechay będą poddane mężom swoim iako
Panu, abowiem mąż iest głową zony, iako y Christus iest
głową cerkwi*”. Powinna tedy małżonka swemu mężowi
posłuszeństwo y poddanstwo oddawać, ale nie slepe, lecz

¹ Tipărit: swietego.

diskretne, iako cerkiew oddaie Christusowi, to iest, we wszystkim tym co się z wolą bożą y z wypełnieniem przykazani iego i z dobrymi y/ pobożnymi obyczajami zgadza, posłuszną być o wszeki powinna. Ale iesliby uchoway Boże mąż małżonkę do przeciwnego tym posłuszeństwa pociągał, to iest: albo do odstąpienia wiary prawosławney-katholickiey, albo do iakiego grzechu popelnienia bynamniey w tym posłuszna być nie powinna: wiedzieć bowiem ma mąż iż zona nie z pięty meża, ale z boku iego wzięta iest y dla tego nie iako niewolnikowi *absolute* y przykrze w czymby chciał, ale iako towarzyszowi, w czymby się z wolą bożą zgadzało, ma roskażywać, a ona iemu iako głowie i panu we wszystkim tym posłuszna być powinna. Y Sara bowiem, według Piotra Świętego, posłuszna była Abrahamowi, panem go nazywając.

Powinna przytym małżonka swego męża wszelką swą pokorą, cichością y łagodnością do nabożenstwa, postow, częstych modlitw, iałmużn wszelkich pobożności, iako skłonniesysza do tego naturę mająca, przykładem być, pobudzać y pochop dodawać, a osobliwie iesliby mąż był nie prawosławney albo chwieiącey się wiary, wszelkie staranie przyłożyć ma, aby go do wiary świętey nawrócić, albo w niey zmocnić mogła, a to tym sposobem ustawicznie Pana Boga częstymi y gorącemi modłami y łzami o iego nawrocenie prosząc, poszcząc y iałmużny dając y kapłanow aby zań ofiary bezkrewne Panu ofiarowali używając. Dobra bowiem takowey małżonce pobożney, Paweł Święty w tym otuchę daie mówiąc: *ГѢТѢСА МЪЖА НЕВѢРНЫИ ВЪ ЖЕНѢ ВѢРНОИ*. To iest: „*Poświecon bywa/mąż niewierny przez zonę wierną*“, iakoby rzekł: często się trafia że mąż niewierny nawrocon bywa do wiary świętey przez zonę wierną.

Powinna przy tym małżonka dobra, aby swarow y kłopotow uchodzić mogła przy poūdanstwie y cierpieniu, milczenie zachować. tym bowiem wszystkie niepokoeie domowe oddali, dla czego y Święty Paweł naywięcey na białey głowie milczenie wyciąga, gdy mowi: *ЖЕНА БѢ ВЕЗМОЛВИИ ДА ВЪНЧЕТСА СѢ ВСАКНМѢ ПОКОРЕНІЕМѢ. ЖЕНѢ ВЪНЧТИ НЕ ПОБЕЛѢВАЮ, НИ ВЛАДѢТИ МЪЖЕМѢ, НО БЫТИ БѢ ВЕМОЛВИИ*. To iest: „*Niewiasta niech się uczy w milczeniu z wszelkim*

1. Cor. 7

V. 24

12b

I. Tim. 2, 11.

poddanstwem, lecz nauczać niewieście nie dopuszczam, ani władać mężem, ale być w milczeniu". Nad insze wszystkie cnoty iako lilia między kwiaty niewieście milczenie przebiia, gdy niewiasta usta zawiera, gdy nie iest swiegotliwa y swarliwa, gdy woli milczeć y cierpieć, niżli mowić, wszystek pokoy w domu zostaje.

Maćie tedy y o tym wkrótce naukę, iako vota małżeńskie, ktore ieden drugiemu przed Panem Bogiem oddawać maćie, zachować powinni iesteście, *Przeswietni Oblubienicy* y iako w tym stanie małżeńskim żyjąc Panu Bogu się podobać maćie.

Zaczym skracając już do was moję mowę, Pana najwyższego, ktory Was do tego stanu powoływa, proszę, aby Was według proźb naszych, ktore tu za Wami przed Maiestatem iego wylewać będziemy, prawicą swoją bożską złączenie Wasze, tak ubłogosławić raczył, abyście wszelkie cnoty y po/bożności y przykazania iego pełniąc, w niezamierzone lata na łaskę iego świętą sobie zarabiając, w zgodzie y miłości świętey aż do zgrzybiałej starości żyli y znał najprzedniejszy małżenskigo błogosławienstwa przy wszelkich duchownych y cielesnych darow iego o obfitościach, syny synow swoich, aż do czwartego y piątego pokolenia, ku chwale bożej, ku podporze rzeczy P. y Ozdobie Iaśnie Oświeconego Domu W. X. M. oglądali.

Amen.

TRADUCERE

Cuvîntare duhovnicească

la cununia Prealuminatului Pan *Ianusz Radziwił*, prinț de Birze și Dubnice, cămăraș al Marelui Ducat al Lituaniei, staroste de Kamenica, de Kazimierz, Seywen etc., etc., cu preamărita domniță *Maria*, fiica preamăritului domn *Io[an] Vasilie*, Voievod și Domn al Moldovei, rostită de prea venerabilul întru Dumnezeu, părintele *Petru Movilă*, mitropolit al Kievului, al Haliciului și a toată Rusia, exarh al scaunului apostolic constantinopolitan, arhi-

mandrit al Lavrei Pecerska, în Biserica domnească din Iași, închinată ierarhilor dumnezeești, sfinții Vasilie, Ioan și Grigorie.

În Lavra Pecerska din Kiev.

Anul Domnului 1645.

La Stema Prealuminaților Prinți Radziwił și a Preamăritului Io[an] Vasilie Voievod și Domn al Moldovei

Această prietenie Cap¹ Vulturului aduse,
care la inimă cu drag îl puse,
Cînd primi să-i fie cap Radziwił
Mireasa; stema moldoveană
Astfel Vulturului Capul încredință
(Bărbatu-i Cap Femeii), ca singur să conducă.

Preaputernicului domn preamilosiv Vasilie, voievod și domn al Țării Moldovei, domnie în pace și în lung veac și binecuvîntare de la Dumnezeu.

Am împlinit² cu plăcere prin serviciile mele prietenești tot ce a fost de trebuință pentru încheierea unei legături veșnice între preacinstita casă a Măriei tale și înalta și slăvita casă a prealuminatului domn cămăraș al Marelui Ducat al Lituaniei, și de aceea nu mai vorbesc despre serviciile făcute de mine, ca bun prieten³, pentru Măria Ta, Domnul meu milostiv. Să dea Dumnezeu ca și în viitor să pot sluji în chip demn⁴ pe Măria Ta. Iar acum, dorind prealuminaților, preamăriților prinți, noilor /căsătoriți, toate fericirile⁵, cu dragoste deplină, doresc și Măriei Tale, Domnul meu milostiv, ca la adînci bătrînețe, după nenumăratele împliniri ale Domniilor lor, să te bucuri de nepoții și strănepoții născuți din acești nobili prinți.

Împlinind dorința⁶ prietenească a Măriei Tale, cuvîntarea pe care am ținut-o la nunta străluciților prinți,

¹ De zimbru (Aluzie la stema Moldovei).

² În originl, în limba latină : *expleui*.

³ *de partibus bono Amico exoluendis... non arguar.*

⁴ *condigne.*

⁵ *omnia felicissima.*

⁶ *Desideria... explendo.*

rostită parte în limba polonă, parte în limba română, în biserica Măriei Tale din Iași, am dat-o acum la tipar numai în limba polonă ¹. M-am silit prin aceasta ² să arăt lumii cit de slăvită ³ și de însemnată este legătura încheiată de Măria Ta cu casa Domniei Sale Prințului și să încredințez totodată Măriei Tale o dovadă clară de prietenie, ceea ce, dacă am izbutit ⁴, rog ca această lucrare a mea să fie primită de Măria Ta, Domnul meu milostiv, cu bucurie și suflet senin ⁵. Al Măriei Tale iubitor prieten, slujitor și veșnic rugător lui Dumnezeu, Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, Haliciului și a toată Rusia.

3a

Cuvîntare la cununie

Înțelepciunea eternă, orînduind înalta sa ierarhie cerească, a împărțit cele nouă cete îngerești (după Sfîntul Dionisie Areopagitul) în trei părți :

S. Dyonys.
De Caelesti
Hierarch ⁶.

Prima : Tronurile, Heruvimii și Serafimii, aproape de înălțimea Măririi sale i-a așezat, astfel încît fără altă mijlocire să capete lumina minții, înțelepciunea și îndemnarea, spre împlinirea voinței sale.

A doua: Stăpîniile, Domniile și Puterile le-a așezat mai jos, ca prin mijlocirea primei să capete lumina înțelepciunii și îndemnării și să o dea celei de a treia.

A treia parte : Principatele, Arhanghelii și Îngerii a binevoit să-i așeze mai jos decît cele două, pentru ca, primind darurile cerești de la cea din mijloc, să le dea ființei raționale de pe pămînt, adică omului, pe acesta să-l păzească, voia lui Dumnezeu/ să-i facă cunoscută, să-l conducă și să-l îndrepte spre împlinirea tuturor virtuților și poruncilor dumnezeiești.

În chip asemănător, și neamul omenesc, întru sfînta biserică a sa de pe pămînt, a voit să fie împărțit în trei stări, și anume: de feciorie, de văduvie și de căsătorie.

3b

¹ *idiomate Polono.*

² *hoc argumento.*

³ *quam gloriosissime.*

⁴ *quod utrumque dum facio.*

⁵ *fronte et mente serena.*

⁶ Dionisie Areopagitul, *De caelesti hierarchia*, cap. VI—IX (Migne, *Patr. Gr.*, 3, p. 200 ș.u.); vezi nota 1 de la p. 14 a ediției textului latin, *Orthodoxa Confessio Fidei Catholicae et Apostolicae*, îngrijită de Malvy și Viller; Cf. *Oeuvres de Saint Denis l'Aréopagite*, Paris, 1865, p. 342—362.

Aceste trei stări au fost prefigurate încă în *Cartea Genezei*, de către marele patriarh Noe, în arca sa, imagine a actualei biserici a lui Hristos, în care arcă Dumnezeu cel atotputernic a poruncit să fie trei caturi : în primul a așezat păsările, ca fiind mai ușoare ; în cel din mijloc animalele curate, iar în al treilea a poruncit să fie aduse toate vietățile care se tirăsc pe pământ. Pe drept cuvânt, deci, starea de feciorie este asemănată păsărilor, căci ea e departe de toate greutatețile, necazurile, de agonisirea averii și de grijă, iar apoi prin rugăciuni și smerenie se înalță.

Corint.
Vers. 33.

Căci cel ce s-a căsătorit, după cum spune Sfântul Pavel, se îngrijește de ale lumii, ca să placă femeii ¹. Iar cel care nu s-a însurat sau cea care nu s-a măritat se străduiește pentru lucrurile Domnului, ca să fie nepătată și cu trupul, și cu sufletul, și aceasta este deosebirea dintre femeia măritată și fecioară.

4a

Starea de feciorie este așezată deasupra nu numai pentru faptul că prin curăție și perfecțiunea virtuților este egală Tronurilor, Heruvimilor și Serafimilor, dar și pentru că Domnul și Mîntuitorul nostru a binevoit să păstreze în această stare pe preasfînta și precurata Fecioară, Maica sa, care înainte de naștere, cît și în timpul nașterii și / după naștere a rămas fecioară curată în veci. Și Mîntuitorul însuși, devenind om, a rămas pururea în stare de feciorie.

Apoc. 14,
v. 1, 2, 3, 4, 5.

Slava și măreția acestei stări a văzut-o sfîntul Ioan pe muntele Sionului, unde împrejurul Mielului lui Dumnezeu stăteau o sută patruzeci și patru de mii, avînd [numele lui și] numele Tatălui său scris pe frunțile lor și cîntînd o cîntare nouă, pe care nimeni altul nu-l poate cînta : *„Aceștia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici. Aceștia sînt care merg după Miel oriunde se va duce. Aceștia au fost răscumpărați dintre oameni, pîrgă lui Dumnezeu și Mielului. Iar în gura lor nu s-a aflat minciună, fiindcă sînt fără prihană.”*

Dar starea de feciorie n-a fost așezată deasupra alto-
ra și recomandată numai în Noul Testament și în Apostol,

---

¹ I Corinteni, 6, 33 (cităm după *Biblia*, București, 1968).

în alte cărți sfinte și în pravili, ci încă în Vechiul Testament. Căci cine s-a sculat din morți, a luat focul din cer, a poruncit rîurilor să se retragă, a închis și a deschis cerul și, în cele din urmă, a fost luat, într-un car de foc, la cer, în rai (după cum înțelege Sfînta Biserică Răsăriteană) și și-a păstrat trupul viu pînă acum, dacă nu marele proroc Ilie, care și-a păstrat starea de feciorie? Dar mai minunat este faptul că asemenea mari proroci și oameni drepti care și-au păstrat starea de feciorie au făcut minuni nu numai în timpul vieții, ci și după moarte, moaștele lor au fost demne să-i învie pe cei morți, cum au fost cele ale lui Ilie.

4b

Deci starea de feciorie este așezată pe o treaptă înaltă și înnobilită cu mari daruri de la Dumnezeu, / de unde are deosebite calități, dar deoarece nouă timpul nu ne îngăduie acum să vorbim mai mult despre aceasta, vom spune pe scurt despre cea de a doua stare, cea de văduvie.

Și această stare de mijloc este înaltă și are calitățile sale, asemenea primei stări, și se află în Sfînta Scriptură, atît în Vechiul, cît și în Noul Testament.

În Vechiul Testament, Dumnezeu a binevoit într-atît să purifice această stare de văduvie, încît femeilor care trăiau în curăție și abținere nu numai că le-a acordat darurile pe care de obicei le dădea sfinților, ci și un dar deosebit, al bărbăției, peste firea lor slabă din naștere, cum a binevoit a da Iuditei și altora asemenea, care au învins pe dușman și au scos poporul izraelian din mari nenorociri, învingînd viteze căpetenii de oaste. Așa o putere are curăția, nu numai în feciorie, ci și în starea de abținere a văduviei, și nu numai în Vechiul Testament, dar și în Sfînta Evanghelie sînt arătate calitățile ei evidente și în alte, mai ales în [evanghelia] Sfîntului Luca, la acea Sfîntă Ana, care, după ce a trăit cu soțul ei șapte ani de la fecioria sa și era văduvă, în vîrstă de optzeci și patru de ani, nu se depărta de templu, slujea Domnului în posturi și rugăciuni, ziua și noaptea. Pentru curăția văduviei sale, aceasta a devenit demnă nu numai să aibă duhul prorocirii, dar, mai mult chiar decît alți înalți patriarhi și proroci, l-a văzut pe Mesia cu ochii ei, a vorbit despre el și a prorocit.

Luca 2,
Vers. 36

5a

Înaltă este deci și această stare, care pentru curăția și abținerea sa este numită de unii sfinți doctori stare de mucenicie. Este o stare de mijloc, deoarece după ce a cunoscut plăcerile trupești, grijile și truda căsniciei, se păstrează în abținere, imitând starea de feciorie. Despre această stare s-ar fi convenit să vorbim mai mult, atât din Vechiul, cât și din Noul Testament, dar, deoarece ceremonia de astăzi nu ne permite, vom trece la cea de a treia stare, care este starea căsătoriei și despre care tocmai acum se cuvine a vorbi.

Pentru care pricină această stare a căsătoriei este pe locul al treilea, cel mai de jos, în biserica creștină și de ce este asemănată cu vietățile tiritoare? Nu văd altă pricină decât greutățile căsniciei. Căci, în afară de folosul unuia și al celuilalt, de creșterea copiilor, din cauza grijilor și frământărilor în legătură cu dobândirea averii și, în cele din urmă, din cauza gustării plăcerilor trupești, par ca niște ființe care se tirăsc pe pământ.

Cap. 7

Din această cauză, așa cum primele două stări ne învață modestia și abținerea, soții trebuie ca în timpul sărbătorilor, posturilor și rugăciunilor să se abțină de la legătura trupească, până la vremea când, după Sfântul Pavel, este îngăduit¹. Totuși, starea căsniciei are și anumite calități în biserica creștină. Căci, dacă starea fecioriei este asemenea purității îngerilor și se ridică sus, până la cer, nu este chiar cea de pe urmă nici starea căsniciei, care prin nașterea și educarea creștinească a copiilor răspîndește lauda lui Dumnezeu, umple biserica și cerul.

5b

Dacă starea de feciorie își are lauda și înfăptuirea din faptul / că Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos pe preasfînta sa maică și pe sine însuși a vrut să păstreze veșnic în această stare, totuși, starea căsniciei este egală în această privință celei a fecioriei, de vreme ce, deși maica preacurată rămîne fecioară în veci, totuși Domnul a voit s-o așeze sub veșmîntul căsniciei, după cum arată Sfîntul Luca: „A fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu... către o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif”. Și însuși Domnul, deși nu într-o trupească, ci într-o spirituală

Luca, cap. 1,
Vers. 26 și 27

¹ I Corinteni, 7, 5.

Efeseni,
Cap. 5,
vers. 32

6a

căsnicie cu mireasa sa, biserica, se află veșnic. Dacă dec
sint înalte primele două stări de mai sus, cu care se umple
cerul, tot atât de înaltă este și starea căsătoriei, căci nu
numai că celor ce trăiesc cuvios în ea nu le este oprit
să intre în cer, dar din această [stare] au ieșit proroci,
apostoli, mucenici și o mulțime nenumărată de sfinți,
care, trăind în curăție feciorelnică și abținere de văduvi,
luptînd și biruind, umplu biserica. Deci starea căsniciei
este aproape întru totul egală primelor două și nu numai
egală, ci și superioară. Eu văd superioritatea ei asupra
celorlalte în faptul că Domnul și Mîntuitorul nostru a voit
s-o așeze printre cele șapte taine sau sacramente ale
bisericii sale, după învățătura Sfîntului Pavel, care
spune: ТАИНА ЦА БІАЛА ЕСТЬ. Adică: Sacramentul sau
taina aceasta mare este, care sacrament îl dobîndesc
cei ce intră cu pioșenie în căsnicie, avînd harul
ex opere operato,³ adică dăruit prin meritul chinurilor
Domnului. Celelalte două stări nu pot avea un asemenea
har, poate doar *ex opere operantis*, adică din propriile lor
fapte și lucruri bune, care să merite a fi cauza unui deosebit
har dumnezeiesc. Deci, cu adevărat starea căsniciei este
superioară celorlalte două, iar, deoarece este taină sau
sacrament în sfînta biserică și cauză ce produce harul,
de aici se deduce, în primul rînd, că este lăsată de autorul
însuși al tainelor, adică de Dumnezeu, avînd loc în rai,
așa cum arată Cartea Facerii: „Și a făcut Dumnezeu pe
om după chipul său [...], a făcut bărbat și femeie. Și [...]
i-a binecuvîntat, zicînd: Fiți rodnici și vă înmulțiți și
umpleți pămîntul.”¹ La început asta era în rai.

Iar în Testament, Domnul și Mîntuitorul nostru,
Dumnezeul adevărat și omul perfect a întărit harul stării
de căsnicie în Cana Galileii prin prezența sa și a preacurate
maicii sale, împodobind-o cu roadele minunilor și cu taină
în biserica sa, după cuvintele Sfîntului Matei: СЪЕДИ
СОУЧЕТА, ЧАОВЕНЪ ДА НЕ РАЗВЪЧАЕТЪ. Adică: „Ceea ce a unit
Dumnezeu, omul să nu desfacă”, după cuvintele mai sus
citate ale Sfîntului Pavel: ТАИНА ЦА БІАЛА ЕСТЬ. „Taina

³ Facerea, 1, 27–28.

aceasta mare este ; iar eu zic în Hristos și în Biserică¹. Apostolul numește căsătoria o mare taină pentru importanța actului al cărui simbol este, adică atît al unirii a două/ firi, divină și omenească, într-o singură ființă a Fiului Domnului, precum și al căsătoriei spirituale a Domnului Hristos cu biserica, în care se întruchipează cuvintele : *ГЕГО РАДН УСТАВНТА ЧЛКЪ УТЦА СВОИГО И МАТЕРЪ, И ПРИЛЪПНТА СЯ КЪ ЖЕНЪ СВОИИ И БЪДЯТА УБА ВЪ ПЛО(Т) ЕДННЪ*. Adică : „De aceea, va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va alipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup”². Căci l-a părăsit pe Dumnezeu Tatăl nu pentru despărțire, fiind cu el una, ci pentru a apărea, așa cum spune Sfîntul Pavel, în chip de slujitor : *ГЕБЕ ѪМАЛН, ЗРАКЪ РАБА ПРИМАЪ*. Adică : „S-a deșertat pe sine, chip de rob luînd”³. A părăsit pe maica sa, adică sinagoga evreiască, și s-a unit din dragoste cu biserica, ca și cu propria sa mireasă. Și deoarece Domnul Hristos are trup, are trup și biserica, deci sînt doi într-un trup ; de aici se deduce că, așa cum cuvîntul lui Dumnezeu nu se desparte niciodată de trupul lui Hristos, și Domnul Hristos de biserica sa, tot așa și soții, după unirea în căsătorie, nu mai pot să se despartă niciodată, așa cum ne învață Sfîntul Pavel : *МЪЖАТАА ЖЕНА, ЖИВЮЩА МЪЖЪ, ПРИЕЛЗАНАА ЕСТЪ ЗАКОНОМЪ, АЩЕ ЛИ ЖЕ ѪМРЕТЪ МЪЖЪ ЕА, РАЗ(А)РЪШН(Т)СА У(Т) ЗАКОНА МЪЖЕВА*. Adică : „Femeia este legată de lege cît trăiește bărbatul ei. Iar dacă bărbatul ei va muri, este liberă să se mărite cu cine vrea”⁴. Și /în alt loc : *ѪЖИВШИМСА ЗАКЪЩАВАЮ НЕ АЗЪ, НО Г(Е)АЪ : ЖЕНЪ У(Т) МЪЖА НЕ РАЗАЪЧАТНСА*. Adică : „Celor care sînt căsătoriți, le poruncesc, nu eu, ci Domnul : Femeia să nu se despartă de bărbat”⁴.

Este, deci, căsătoria o taină, deoarece este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut, și nu numai un simplu simbol, dar simbol și cauză totodată, ce aduce harul *ex opere operato*⁵ celor ce pășesc cu demnitate pragul ei. Deci taina căsnicieii sfînte dă soților următorul har : mai

¹ Efeseni, 5, 32.

² Efeseni, 5, 31.

³ I Corinteni, 7, 39.

⁴ I Corinteni, 6, 10.

⁵ Din fapta îndeplinită.

întîi că legătura lor (care la cei lipsiți de rușine este urită și păcat de moarte, pentru care păcat Dumnezeu îi va judeca pe aceia) este, după cuvintele Sfîntului Pavel : „Cinstită să fie nunta (...) și patul nespurcat”¹.

În al doilea rînd, le dă harul de a păstra o dragoste spirituală unul față de altul, dragoste pe care Dumnezeu din cer prin Duhul Sfînt o inspiră și fără de care oamenii n-o pot avea. Căci, atunci cînd apostolul îl învață pe soț să-și iubească soția, așa precum Hristos iubește sufletul, îi poruncește să aibă și o dragoste înaltă, spirituală față de femeie, în afara celei naturale dintre soț și soție, și să-și privească soția și s-o aibă la inima sa, tot așa cum Hristos iubește sufletele cuvioase și credincioase lui. O asemenea dragoste soțul nu poate nutri fără harul Domnului, deci el trebuie s-o aibă de la Dumnezeu prin puterea acestei taine. Iar dacă vorbim despre femeie, de la ea însăși nu poate avea un asemenea sentiment față de soț, așa cum au sufletele bune și cucernice față de Hristos, Domnul și Dumnezeu/lor, și atunci îl primește din cer, de la Duhul Sfînt. O, mare este darul acesta divin în sfînta căsnicie, din care decurge un mare ajutor pentru mîntuire, căci dacă inimile vor fi astfel unele față de altele și dacă oamenii vor nutri asemenea gînduri sfînte, acolo nu se va mai ivi neînțelegere, ci pace, mare dragoste și bunăvoință mai presus de fire a unuia față de celălalt, acolo va fi plăcută conviețuirea și dulce tovărășia, unde va înflori dragostea spirituală între soți, asemenea iubirii de Hristos.

În al treilea rînd, potolește în ei poftele trupești prin severitatea în păstrarea credinței în căsnicie, întărindu-i după cuvintele înțeleptului : *ПоЗНА(Х) ИМО ИМАРО НЕ ВДАѢ ВОЗДѢРЖАНІА АЩЕ НЕ БГЪ ДАСТЬ*. Adică : „Am cunoscut că nu voi putea altfel să am înțelepciune, de nu-mi va da Dumnezeu”.

În al patrulea rînd, îi face în stare să crească copiii în spiritul sfîntei credințe ortodoxe-catolice și al cucerniciei creștine. Căci a naște copii este un dar simplu și comun cu cel al păgînilor și al animalelor, iar a-i crește în spiritul unor anumite principii pot și păgînii. Dar a-i crește în

7b

Înțelepciunea
[lui Solomon],
7, 21.

¹ *Evrei*, 13, 4.

spiritul și cucernicia ortodoxă-catolică și pentru obținerea mântuirii, acesta este un dar divin, pe care părinții nu-l pot avea fără harul de la Dumnezeu. Și îl pot dobândi în virtutea sfintei taine a căsătoriei, dacă au purtare și minte credincioasă, creștină.

8a

În sfârșit, este un dar dumnezeiesc, dat soților cucernici prin această taină, de a putea răbda orice sărăcie și lipsuri și neajunsuri / în purtarea unuia față de celălalt și toate poverile căsniciei.

1 Tim. 2

Aceste patru daruri divine le enumeră astfel Sfântul Apostol, vorbind femeii : iar ea va fi mântuită prin nașterea copiilor, dacă va trăi în credință și dragoste și evlavie și ascultare.

Primul, deci, este darul de a fi credincioși unul altuia și a nu cădea în preacurvie.

Al doilea — de a trăi alături în dragoste.

Al treilea — de a-și păstra patul neîntinată.

Al patrulea — de a-și trăi viața în sobrietate.

Astfel, deoarece căsătoria este hotărâtă de autorul tainelor și este simbolul văzut al unui lucru sfânt nevăzut și cauza aducătoare de har, este negreșit o taină în sfânta biserică răsăriteană și prin aceasta căsnicia se ridică deasupra stării de feciorie și văduvie.

Trebuie deci ca *Voi, Preacinstiți Miri*, să știți și din ce cauze căsătoria este hotărâtă de Dumnezeu, cum să pășiți în ea și cum să faceți pentru a plăcea Domnului celui de sus și, primind binecuvântarea promisă pe pământ, să deveniți demni a dobândi și bunurile cerești.

Văd trei cauze mai importante în Sfânta Scriptură pentru care Domnul Dumnezeu a hotărât căsătoria.

8b

Facerea
Cap. 2.

Prima cauză este ca omul să poată avea / un tovarăș și un ajutor în viața aceasta grea, așa cum spune și Sfânta Scriptură : Не добро члвкъ быти единомъ ; сотвори мѣ по-мощника по немѣ. Adică : „Nu e bine să fie omul singur ; să-i facem ajutor potrivit pentru el”. Aceasta este prima cauză pentru care se iau soții, pentru ca să fie unul altuia tovarăș, sfătuitor și ajutor în îndeplinirea virtuților, în dragostea de Dumnezeu și față de aproapele, în îndeplinirea tuturor datoriilor și poruncilor divine și în purtarea poverilor căsătoriei. Acesta este

primul scop, pentru care și *Voi, Preacinstiți Miri*, pășind în starea sfintă a căsniciei, *primario*¹ nu vă îndreptați spre altceva intențiile voastre, ci vă conformați intențiilor cerești, stabilite de Dumnezeu pentru miri. Căci Dumnezeu cel atotputernic, atunci când urma s-o creeze pe Eva, l-a adormit pe Adam, iar visul avut sfinții părinți, tilcuiitori ai Sfintei Scripturi, îl explică *extasim*² al celor cerești, conchizînd că soții trebuie să se ia cu gîndul înălțat spre Dumnezeu, cu simțirile stăpînite, căci nu simțămintele, nici părinții, nici averea nu-ți dau soție, ci însuși Dumnezeu, așa cum ne învață înțeleptul: Дом' и нмѣнѣа рѣзѣлают' ѡ(т)цѣе чадѡмѣ, ѡ(т) Г(с)ѣа же сочи-таветсѣ жена мѣдрамъ мѣжеи. Adică: „Casa și averea părinții le dau copiilor, dar soția înțeleaptă este dată de Dumnezeu, ca să se unească cu soțul”. Deci nu *primario* pentru averi, ca Adonia, fiul Haghitei, care a voit astfel să se căsătorească și căruia, din această cauză, Duhul sfînt i-a spus prin [gura lui] Solomon: „Adonia chiar astăzi va muri”³. Soții trebuie să se ia, în primul rînd, pentru a se însoți la faptele cucernice, a-și fi de ajutor la purtarea greutăților.

*Secundario modo*⁴, și averea, bogăția, zestrea bună pot fi avute în vedere fără de păcat, deoarece constituie fundamentul care ajută la purtarea poverilor căsătoriei și sînt de mare ajutor în această stare. De asemenea, și strălucirea casei, cine o caută prin această legătură, făcîndu-și prieteni și rude puternice, nu greșește; totuși, aceste cauze nu trebuie să fie primele în căsătorie, ci ultimele și cele de pe urmă.

A doua cauză este nașterea copiilor, spre înmulțirea laudei Domnului celui atotputernic, căci așa i-a binecuvîntat Dumnezeu pe soț și pe soție, zicîndu-le: Растн-тесѣ и множитесѣ и наполнѣте Землю. Adică: „Fiți rod-nici și vă înmulțiți și umpleți pămîntul”⁵. Cu această intenție și tinărul sfînt Tobie, pășind pragul căsniciei,

¹ În primul rînd.

² Ca pe un extaz.

³ De fapt, v. 24.

⁴ În al doilea rînd.

⁵ *Facerea*, 1, 28.

a spus Domnului : „Doamne, tu știi că nu pentru avere o iau pe sora mea de soție, ci numai pentru dragostea pentru urmași, în care să fie binecuvântat numele tău în vecii vecilor”¹. Și îngerul Rafael, învățându-l pe același Tobie cu ce gând să se căsătorească, i-a spus : Примешн

9b

дѣѣ съ страхомъ г(с)динимъ, более плода ради, нежели/любленіа, иже да в'сѣмни авраамлемъ благословеніе в' сынѣх' наследимъ. Adică : „*Vei lua cu teamă de Dumnezeu fecioara, mai mult din dorința de [a avea] copii, decât cuprins de poftă pentru a moșteni binecuvântarea prin fii, în seminția lui Avraam*”². Cu această intenție, *primario*, în primul rînd, trebuie să pășească fiecare creștin cucernic, și nu pentru frumusețea chipului sau pentru poftele trupești. Căci cei ce fac căsătoria pentru frumusețe și pofte trupești sînt asupra pedepsiți de Domnul Dumnezeu, așa cum și Sfînta Scriptură spune despre ei : Егдаше же сынове вѣи дщера чловецкая яко сѣтъ красны, пошла а себѣ въ жены w(т) еихъ, иже извраща. Adică : „*Fiii lui Dumnezeu, văzînd că fiicele oamenilor sînt frumoase, și-au ales dintre ele soții, care pe cine a voit*”. Dar ascultați ce spune Dumnezeu împotriva unei asemenea căsătorii : Не имат' дхъ мои пребывати во чловецехъ снхъ, зане сѣтъ плоть. Adică : „*Nu va rămînea duhul meu pururea în oamenii aceștia, pentru că sînt numai trup*”³ și, fiind trup, sînt pedepsiți cu potopul.

Facerea, 6

Totuși, cine ia cea de a doua cauză drept fundament, dacă *secundario modo* se uită și la frumusețe, poate să fie fără păcat, căci și patriarhul Iacov, alegîndu-și soție, a preferat-o pe Rahila, alegînd-o pentru că era frumoasă, și nu pe Lia cea urîță, ceea ce a făcut fără păcat. Deci pentru dragostea de copii, pe care nu pentru plăcerea voastră sau pentru înmulțirea familiei, ci *primario* ca prin ei numele lui Dumnezeu atotputernic / în Sfînta

10a

¹ De fapt, pasajul respectiv (*Cartea lui Tobit*, 8,7) are conținutul următor : „Și acum, Doamne, nu plăcerea o caut, luînd pe sora mea, ci o fac cu inimă curată. Binevoiește deci a avea milă de ea și de mine și a ne duce împreună pînă la bătrînețe !”

² N-am găsit în *Cartea lui Tobit* (și a fiului său Tobie) un pasaj cu acest conținut.

³ *Facerea*, 6, 3.

Treime să fie lăudat, vă luați și *Voi, Preacinstiți Miri*, și de aceea, cînd Domnul cel de sus vă va împlini promisiunea, dîndu-vă urmașii așteptați, să nu vă străduiți a-i crește numai în plăcerile lumești, înțelepciunile și obiceiurile veacului acestuia, ci în sfîntul botez născîndu-i, să-i educați și obișnuiți *primario* în sfînta credință ortodoxă-catolică, cu virtuțile, cucernicia și respectarea poruncilor lui Dumnezeu, pentru ca prin ei nu numai să se umple pămîntul și să se bucure, dar și să se răspîndească adevărata laudă a lui Dumnezeu, să se umple biserica și cerul cu ei și voi să puteți primi în cer o răsplată demnă de strădania și munca voastră.

A treia cauză pentru care căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu este stîrpirea preacurviei și leac pentru desfrînare, așa cum ne învață Sfîntul Pavel, spunînd : Добро члвкъ женѣ не прѣкасатѣся, но блвдооудѣанїа ради койждо своею женѣ да имат' и кажда жена своего мужа да иматъ. Adică : „Bine este pentru om să nu se atingă de femeie. Dar, din cauza desfrîndării, fiecare să-și aibă femeia sa și fiecare femeie să-și aibă bărbatul său.” Deci nu pentru faptă trupească și pentru plăcerile trupului care provin din ea, ci pentru ca omul care nu poate trăi în curăție feciorelnică sau în văduvie să nu supere măreția lui Dumnezeu prin desfrîu.

În căsnicie permite să se intre Duhul Sfînt, care spune așa : Чистна женѣта въ всѣ(х) и ложе нескверно, блвдннн(м) же и прелюбоудѣмъ сдвнтъ бгъ. Adică : „Cinstită să fie nunta întru toate și patul nespurcat. Iar pe desfrînați îi va judeca Dumnezeu.”¹ Deci trebuie să ne ferim de toți cei care intră în căsătorie cu gîndul sau cu scopul de a se însura pentru plăcerile trupești, căci asupra unora ca aceștia diavolul are putere, așa cum îi spunea și îngerul Rafael lui Tobie : Глн блв нже снце же-натса, блв да бгъ ш(т) сесе и ш(т) своего зма ш(т)гонатъ, и своего любелнїю снце настотъ, блв конь и мсгъ нмже нѣтъ рдзсма, на(а) снцевымн демонъ иматъ блв(ст). Adică : „Cei ce se căsătoresc astfel, încît îl îndepărtează pe Dumnezeu de inima lor și-și satisfac plăcerile asemenea calului și

¹ Evrei, 13, 4.

asinului, care n-au minte, asupra acestora demonul are putere”¹.

Iată deci, *Preacinstiți Miri*, care sînt cauzele pentru care Dumnezeu a hotărît căsătoria și lucrurile de care trebuie să vă păziți, după Sfînta Scriptură, de ce să vă feriți, pentru ca pășind după cuviință în această stare sfîntă, să puteți primi harul Domnului, pe care-l dă această taină. Trebuie ca legămintele pe care vi le faceți unul altuia să le păstrați întocmai. Deci : mai întîi, dragoste reciprocă, pentru că dragostea dintre soți nu numai că orînduiește totul în casă și ca și cum *in dies* ² face binele, dar este plăcută și Domnului celui de sus, așa /cum spune înțelepciunea divină : ТРЕМНЪ КРАСНУХСА И СТАХЪ КРАСНА ПРЕ(А) Г(С)ДЕМЪ И ЧАКН : ЕДИННОМЫСЛІЕМЪ ВРАТІИ И ДРЪЖИТЕВЪМЪ БЛИЖНИХЪ И ЖЕНА И МЪЖЪ БГДА СЪ СОБОЮ СОГЛАСЮТ СЯ. Adică : „Cu trei lucruri m-am împodobit și m-am sculat frumoasă înaintea Domnului și înaintea oamenilor : unirea fraților și dragostea între prieteni și bărbatul cu femeia care se înțelege unul cu altul”. Apostolul Pavel, însușind soților o iubire spirituală reciprocă, spune : МЪЖЕ ЛЮБИТЕ СВОА ЖИНЫ. Adică : „Bărbaților, iubiți pe femeile voastre”. Și totodată este descris felul acestei iubiri spirituale, ca să nu fie închipuită și nici prea trupească, ci să izvorască din inimă curată și sinceră și dintr-o adevărată pornire creștinească : МРОЖЕ ХЪ ВО(З)ЛЮБИЛЪ Е(СТ) ЦРКВЪ. Adică : „După cum și Hristos a iubit biserica”.

În al doilea rînd, soții trebuie să fie credincioși în căsnicie unul față de celălalt, așa cum ne învață sfîntul apostol : ЖЕНА СВОИ(М) ТѢЛОМЪ НЕ ВЛАДѢЕТЪ, НО МЪЖЪ; ТАКОВОЖДЕ И МЪЖЪ НЕ ВЛАДѢЕТЪ СВОИМЪ ТѢЛОМЪ, НО ЖЕНА. Adică : „Femeia nu este stăpîină pe trupul său, ci bărbatul ; asemenea nici bărbatul nu este stăpîn pe trupul său, ci femeia”. Căci cine îndrăznește să încalce credința în căsnicie, acela, după cum spune apostolul, va fi judecat de Dumnezeu.

În al treilea rînd, soții trebuie să se respecte reciproc, căci așa a spus soților sfîntul Pavel : ЖЕНѢ МЪЖЪ ДОЛЖНОЕ БЛГОВОЛИТЕ ДА ВОЗДАЕТЪ, ТАКОВОЖДЕ И ЖЕНА МЪЖЮ. / Adică : „Băr-

¹ N-am găsit în *Cartea lui Tobie* un astfel de pasaj.

² Zi de zi.

11b

I Petru, 3
v. 7.Efes. 5,
v. 29

12a

batul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea și femeia bărbatului”¹. Iar sfântul Petru spune : МѢЖЕ ТАКОЖЕ ВЪ КѢНѢ ЖЫВѢЩЕ СЪ СВОИМИ ЖЕНАМИ ПО РАЗУМѢ БЫВЪ НЕМОЩНѢИШѢ СОСѢДѢ ЖЕНСКОМУ ВОЗДАЮЩЕ ЧИСТѢ. Adică : „Bărbaților, de asemenea, trăiți înțelepțește cu femeile voastre, ca fiind făpturi mai slabe, și faceți-le parte de cinste”². Soții trebuie să-și facă parte unul altuia, după cuviință, de cinste și respect. Soția față de soț e ca față de cap, iar soțul ca față de trupul său, căci după cum spune apostolul, „nimeni vreodată nu și-a urât trupul, ci fiecare îl hrănește și îl încălzește, precum și Hristos biserica”. Așadar, așa trebuie să-și iubească și să-și cinstească fiecare bărbat femeia ca pe sine însuși, iar femeia să se teamă de bărbatul său.

În al patrulea rînd, pe lingă aceste trei îndatoriri reciproce, soția este datoare să dea soțului ei ascultare, precum capului, după învățătura sfântului apostol, care spune : ЖЕНЫ, СЛОН(М) МѢЖЕ(М) ПОКНИТЕСЯ ЯКО ГЛАВѢ, ЗАНЕ МѢЖЕ ЕСТЬ ГЛАВА ЖЕНѢ, ЯКОЖЕ ХЪ ГЛАВА ЦРКВН. Adică : „Femeile să se supună bărbaților lor ca Domnului, pentru că bărbatul este cap femeii, precum și Hristos este capul bisericii”³. Deci soția trebuie să dea ascultare și supunere bărbatului său, dar nu orbește, ci conștient, așa cum și biserica dă lui Hristos, adică în tot ce concordă cu voința lui Dumnezeu și cu împlinirea poruncilor sale și cu obiceiurile bune și cucernice trebuie să fie ascultătoare. Dar dacă, Doamne ferește, soțul o împinge pe soție, folosindu-se de această ascultare, într-o direcție opusă, adică fie s-o îndepărteze de la credința ortodoxă-catolică, fie s-o împingă spre făptuirea vreunui păcat, atunci nu trebuie să fie ascultătoare. Bărbatul să știe că femeia nu este făcută din călcîiul lui, ci din coasta lui, și de aceea nu poate să-i poruncească, ca unui sclav *absolute* ⁴ și în chip neplăcut, orice ar vrea, ci ca unui tovarăș să-i ceară lucruri

¹ De fapt, 5, 3.

² Textul slavon și, după el, transpunerea polonă a lui Petru Movilă nu corespund exact originalului grecesc. Am dat în românește versiunea *Bibliei* din 1968.

³ *Efesenii*, 5, 22–23.

⁴ În mod absolut.

care sînt în concordanță cu voința lui Dumnezeu, iar ea lui, precum capului și stăpînului, în toate aceste privințe trebuie să-i fie ascultătoare. Căci și Sara, după sfîntul Petru, îl asculta pe Avraam, numindu-l domn¹.

În plus, soția trebuie să-l îndemne pe bărbatul său la smerenie, moderație, blîndețe, la slujbe, post, rugi dese, pomeni și alte fapte cucernice, ea fiind din fire mai înclinată spre aceste lucruri, să-i fie exemplu, să-l îndemne și să-i dea impuls, mai ales dacă bărbatul nu este de religie ortodoxă sau șovăie în credință, atunci trebuie să depună toată strădania pentru a-l readuce la sfînta credință, sau pentru a întări credința în el, și aceasta prin necurmăte rugi către Domnul Dumnezeu, rugîndu-l cu rugi fierbinți și lacrimi pentru convertirea lui, postind, dînd pomană și preoților, pentru ca prin ofrandele aduse să jertfească fără de sînge lui Hristos, pentru îndreptarea lui. Unei asemenea cucernice soții sfîntul Pavel îi aduce îmbărbătare, spunînd : *СѢНТІСА МЪЖЪ НЕБѢРНЫМЪ ВО ЖЕНѢ ВѢРНОМЪ*. Adică: „Bărbatul necredincios se sfințește / prin femeia credincioasă”², ca și cum ar fi zis : se împlinse adesea ca soțul necredincios să fie readus la credință creștină de către soția credincioasă.

Soția bună, pentru a putea evita certurile și necazurile, trebuie în supunere și suferință să păstreze tăcerea, căci astfel îndepărtează toate tulburările din casă. De aceea și sfîntul Pavel cel mai mult cere tăcere de la femeie, cînd spune : *ЖЕНА ВЪ БЕЗМОЛВІИ ДА СЧИТСА СЪ ВСАКНМЪ ПОКОРЕНІЕМЪ. ЖЕНѢ СЧИТИ НЕ ПОВЕЛѢВАЮ, НИ ВЛАДѢТИ МЪЖЕМЪ, НО БЫТИ ВЪ БЕЗМОЛВІИ*. Adică : „Femeia să se învețe în liniște, cu toată ascultarea. Nu îngăduiesc femeii nici să învețe pe altul, nici să stăpînească pe bărbat, ci să stea liniștită.”³ Mai presus de toate virtuțile, ca crinul printre flori, tăcerea o înalță pe femeie, căci aceea care-și ține gura închisă, care nu e certăreață și vorbăreață, care mai bine tace și suferă, decît să vorhească, păstrează pacea în casă.

Iată, aveți pe scurt aici învățătură cum trebuie să respectați legămintele pe care vi le faceți unul altuia, în

I Cor. 7,
v. 24.
12b

I. Tim. 2, 11

¹ I Petru, 3, 6.

² De fapt, v.14.

³ Vers. 11—12.

fața Domnului Dumnezeuul nostru, *Preacinstiți Miri*, și cum puteți fi pe placul Domnului, trăind în starea căsătoriei.

13a

Scurtind, deci, cuvântarea pe care v-am ținut-o, rog pe Dumnezeu cel de sus, care v-a îndemnat spre această stare, să binevoiască a binecuvînta, după rugăciunile noastre, pe care le vom revărsa pentru voi aici, în fața sa, cu dreapta sa dumnezeiască unirea voastră, pentru ca, împlinind toate virtuțile și/ poruncile lui și fiind cucernici, să trăiți ani nenumărați în înțelegere și iubire sfîntă, pînă la adinci bătrînețe, cîștigînd din plin harul său sfînt, dobîndind binecuvîntarea cea mai de preț în căsnicie, ca pe lingă toate darurile și îndestulările spirituale și trupești, pe fiii fiilor voștri, pînă la a patra și a cincea generație, să-i vedeți, spre lauda lui Dumnezeu, în sprijinul faptelor lui și spre podoaba casei Prealuminăției Voastre, Prințe.

Amin.

---

¹ Vers. 11—12.

II

TEXTELE BILINGVE SLAVO-ROMÂNE ȘI UNELE ASPECTE ALE STUDIULUI CALCULUI LINGVISTIC

Una din formele de îmbogățire a limbilor, în special a celor literare, în anumite perioade ale evoluției lor, în particular în aceea de „formare”, este *calcul lingvistic*, fie că este vorba de *calcul structural* (numit și *calc lexical*), fie că este vorba de *calcul semantic*¹.

¹ Din literatura consacrată calcului lingvistic, în particular cu privire la limba română (mai ales, despre calcurile din limbile slave), cităm : Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861 (extras din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. XII), p. 11—12; L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 70—84; A. I. Iațimirski, *Из славяно-румынских семасиологических наблюдений*, St. Pb., 1904 (extras din *Известия ОРЯС*, t. IX, kn. 2); Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în *Festschrift V. Thomsen*, Leipzig, 1912, p. 166 și urm.; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, vol. I, p. CXCVI—CXCIX; vol. II, p. 339—512 (Glosar româno-slav); Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 85 și urm.; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în *Revue des études slaves*, XII, 1932, p. 19 și urm.; Mirko Deanović, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici*, în *Archivum Romanicum*, XVIII, 1934, p. 129 și urm.; Al. Graur, *Sur quelques types de calques*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 193—194; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938, p. 290—371, 420—492; trad. rom., *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 186—236, 267—313; L. A. Bulahovski, *Введение в языкознание*, часть II, ed. a II-a, Moscova, 1954, p. 121—123; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 106—112; L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 93 și urm., 215 și urm. (bibliografie, p. 345—425); Viorica Pamfil, *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăștie”*, în *CL*, II, 1957, p. 209—217; R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961 (traducere după ediția

În ceea ce privește limba română literară, și ea a recurs la calc în diverse perioade ale dezvoltării ei, în primul rînd, în epoca apariției primelor traduceri românești în sec. al XVI-lea. Evident, nu toate calcurile din această epocă s-au păstrat în limbă, multe au fost efemere, însă o bună parte au rămas ca o achiziție trainică a limbii literare. Dar chiar și cele care au dispărut ulterior sînt interesante ca procedeu în acțiunea de traducere a textelor religioase, juridice, filozofice, istorice, lingvistice și literare din slavonă și apoi din alte limbi (greacă, latină, maghiară, franceză, germană etc.), ca procedeu de creare a unor termeni și expresii noi, necesare exprimării unor noi noțiuni.

Pentru a studia pe concret acest fenomen complex, ne-am propus să luăm ca material de cercetare textele bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, în care modelul se află chiar în fața ochilor și poate fi identificat cu ușurință. Evident, o mare parte din material este cunoscut din lucrările anterioare de istorie a limbii române literare și a vocabularului, în special ale lui L. Șăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu și altele (citate în nota 1), dar avantajul, în cazul de față, constă în faptul că modelul este chiar alături și poate fi verificat cu exactitate.

Fără îndoială însă că aceste texte pun și alte probleme lingvistice (în afară de cele pe care le cunoaștem din studierea oricărui text vechi românesc): procedeu împrumuturilor directe din textul slavonesc, măiestria traducerii, dificultățile

---

rusă. *Введение в науку о языке*, Moscova, 1958). p. 158—140 (ed. a II-a rusă. Moscova, 1965, p. 123—123); E. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, p. 125—140; I. Rizescu, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, București, 1958; Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51—55; et. a II-a, 1971, p. 69—72; V. Vascenco, *Calcuri savante formate în limba română după modelele rusești (secolele XVIII și XIX)*, în *Culegere de studii*, București, 1962, p. 59—72; U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, ed. a III-a, Haga, 1964, p. 47—53 (bibliografie, p. 123—146); Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, ed. a V-a, București, 1964, p. 70—73 (cu bibliografie); VI, ed. a III-a, București, 1966 (într-un volum cu IV, V), p. 319—322, 332; ediția definitivă: *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul XVII-lea*, București, EPL., 1968, passim; *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur, București, 1965, p. 134—135; Th. Hristea, *Contribuții la studiul influenței limbii ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice)*, în *Romanoslavica*, XII, 1965, p. 315—326.

întimpinate de vechii tălmăcitori, care — toate — pot fi cercetate cu mai multe șanse de a fi rezolvate pe deplin, în comparație cu alte texte traduse, al căror original trebuie identificat¹. De asemenea, studii speciale trebuie consacrate comparației diverselor copii care cuprind același text bilingv (de ex., *Psaltirea*, *Apostolul*, *Omilia de Paști* etc.), pentru a stabili raporturile dintre ele, pe de o parte, și legăturile cu textele unilingve (românești) corespunzătoare, pe de altă parte.

Procesul de apariție a textelor scrise în limba română la sfârșitul sec. al XV-lea (pentru care avem știri indirecte) și în sec. XVI-lea este complex și se datorește mai multor cauze: 1) evoluția societății românești în cele trei provincii — Transilvania, Moldova și Țara Românească, dezvoltarea micii boierimi și a păturilor orășenești, a negustorilor și meșteșugarilor, care aveau nevoie de un mijloc de comunicare și de instruire ușor accesibil — și acesta nu era altul decât limba poporului, limba română; 2) curentele de reformă din Europa din sec. al XVI-lea, mai ales luteranismul și, în parte, calvinismul, care au fost adoptate de sașii, respectiv de ungurii din Transilvania²; 3) diapazonul limitat al folosirii limbii slavone la nece-

¹ Deși, de cele mai multe ori, acesta este cunoscut (fiind vorba de texte canonice), nu știm totdeauna versiunea exactă slavonă după care s-a tradus textul românesc. Astfel, de exemplu, după ce Vasile Grecu a descoperit *Izvorul principal bizantin pentru „Cartea cu învățătură” a diaconului Coresi din 1581, Omiliile patriarhului Ioan XIV Calea (1334—1347)* (București, 1939), Maria Rădulescu a găsit *Originalul slav al „Evangheliei cu învățătură” a diaconului Coresi* (București, Ed. Acad., 1959), dar nu chiar versiunea care a fost folosită de cărturarul român, ci una medio-bulgară „aproape identică” (într-un mss. din 1626). Aceasta a fost semnalată în același timp de K. I. Koliada (1958—1959), ca fiind *Браніае оучителное* (Zabludov, 1959) — în urma unei ipoteze mai vechi a lui A. I. Iațimirski — și studiată mai îndeaproape de P. Olteanu (*Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 169 — 191). Adăugînd la aceasta un alt exemplu, se știe că izvoarele *Cazaniei* lui Varlaam (1643) n-au fost identificate decât într-o anumită măsură și că, deci, cercetarea trebuie continuată. (Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 94—95, cu bibliografia anterioară; ed. a II-a, p. 116—217; P. Olteanu *Les originaux...*, p. 191—192; Idem, *Izvoare, originale și modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII, 1970, nr. 1—2, p. 113—151.)

² Dintre diversele teorii formulate de la sfârșitul sec. al XIX-lea pînă astăzi — pe care nu este cazul să le rezumăm aici —, menționăm tezele reafirmate în anii din urmă de P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința*

sitățile bisericii și ale cancelariilor domnești; slavona era o limbă cultă, dar moartă, asemenea latinei din Apusul Europei (mai precis, din țările în care fusese adoptat ritul latin, catolic), fiind apanajul reprezentanților bisericii și al grămăticilor de cancelarie, care niciodată n-au ajuns s-o stăpânească la perfecție și întâmpinau greutăți în minuirea ei.

---

scrisului în limba română, București, 1965) și de acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, E.P.L., 1968), referitoare la primele traduceri, căci asupra textelor originale (documente) consensul este unanim: ele se datoresc necesităților interne ale societății românești. Pentru traduceri însă, P. P. Panaitescu ia în considerație numai „inițiativa internă și nevoile societății românești din Maramureș și nordul Transilvaniei” (*op. cit.*, p. 37), negînd influența luterană, în timp ce acad. Al. Rosetti — continuator al tezei expuse de O. Densusianu — susține că traducerea primelor cărți religioase canonice trebuie legată de răspîndirea Reformei lui Luther în Transilvania (cca. 1530—1559, data primei tipărituri a lui Coresi), căci tradiția ortodoxă menținea încă limba slavonă, dar admite că traducerea literaturii apocrife nu avea nevoie „de un impuls venit din afară” (*op. cit.*, p. 478). B. Cazacu precizează că nu ne putem limita numai la factorii interni sau numai la cei externi, căci „la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă” (*Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964, p. 7; vezi și *Problèmes du roumain littéraire*, în RRL, X, 1965, 1—3, p. 136). Subliniind însemnătatea factorilor interni (notați de noi în text sub 1 și 3) pentru textele originale, B. Cazacu arată însă că „la traducerea în românește a contribuit (așa cum au arătat Ov. Densusianu și Al. Rosetti) mai ales Reforma lui Luther, pornită din Wittenberg, în 1519, și răspîdită apoi, în Ardeal după 1530, de maghiari și sași” (*Pagini...*, p. 8; *Problemes...*, p. 137). Cf. și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 167: „este greu de admis logic și istoric că această influență străină (cea husită, care i se pare mai bine documentată—n.n.) să fi putut forma, în mod exclusiv, începutul literaturii noastre în limba națională, fără să fi existat și condițiile interne care să promoveze sau să justifice această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile noastre culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări.” Teza lui P. P. Panaitescu a fost expusă inițial într-un articol publicat în 1960 și rezumată în *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Ȑetea ș.a., București, 1962, p. 705—709 și 1039—1046. Teza Densusianu — Rosetti a fost adoptată în *Istoria literaturii române*, I, sub red. acad. Al. Rosetti ș.a., București, 1964, p. 298—321, ed. a II-a, 1970, p. 281—300. Vezi și expunerea sintetică a lui M. Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romana nella creazione della lingua letteraria nazionale*, extras din *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XXXII, Roma, 1966, p. 181—197. În sensul celor spuse mai sus, cf., acum în urmă, I. Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL, XVIII, 1967, 2, p. 231—238.

Textele scrise în limba română în sec. al XVI-lea și la începutul sec. al XVII-lea sînt de mai multe feluri, și anume:

A) Acte și scrisori originale (prima, a lui Neacșu din Cîmpulung, datează din 1521), al căror număr crește treptat spre sfîrșitul sec. al XVI-lea, ajungînd ca în sec. al XVII-lea să înlocuiască definitiv pe cele slavonești în afacerile interne. Apariția lor este determinată, evident, de cauzele 1 și 3, menționate mai sus.

B) Cărți traduse din slavonă, parțial și din alte limbi, care se împart, la rîndul lor, în trei grupe:

a) Cărți fundamentale ale cultului creștin — *Evangelhia*, *Psaltirea*, *Faptele apostolilor*, *Liturghierul*, cărți de doctrină ș.a., mai întîi manuscrise, apoi și tipărite (începînd cu 1544); apariția lor se datorește, practic vorbind, tuturor condițiilor expuse mai sus;

b) Scrieri apocrife și cărți populare, destinate lecturii, traduse din slavonă și datorate condițiilor 1 și 3;

c) Texte de drept canonic și civil, necesare aplicării legislației ecleziastice și civile în biserică și în stat; ca să fie mai bine înțelese, ele trebuiau desigur traduse, și acest lucru începe să fie făcut în sec. al XVI-lea; apariția lor se datorește condițiilor 1 și 3.

Este interesant de observat că în procesul traducerii din slavonă în română se constată mai multe procedee, care corespund tot atîtor etape, cu mențiunea că textele păstrate nu permit o cronologizare absolută a lor, ci numai una relativă și teoretică:

I. Textul slavon este însoțit de *glose românești*.

II. Textul slavon este însoțit de *traducerea interlineară* (de fapt, *alternativă*) românească.

III. Textul slavon și cel românesc sînt tipărite *pe două coloane*.

IV. Textul românesc apare *integral* în manuscrise (uneori, alături de texte slavone sau bilingve slavo-române) sau în tipărituri (uneori și text slavon: în românește explicațiile, în slavonește slujba etc.). Cele mai vechi manuscrise de acest fel sînt, după cum se știe, *Codicele (Apostolul) Voronețean*, *Psaltirea Șcheiană*, *Paltirea Hurmuzaki*, tipăriturile lui

Coresi în limba română (1559—1581) și ale altor cărturari puțin anteriori sau contemporani cu el, citeva texte apocrife și cărți populare.

În urma cercetărilor întreprinse de filologii români timp de mai bine de un secol, de la Al. Odobescu și B. P. Hasdeu, până astăzi, sîntem în măsură să dăm aici o listă pe cît posibil completă a textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, adică a celor menționate mai sus sub nr. I, II, III¹.

I. *Texte slavone însoțite de glose românești*. Singurul manuscris slavon din sec. al XVI-lea care cuprinde un mare număr de glose românești (aproape 400), astfel că poate fi considerat un text bilingv, este *Sintagma (Pravila)* lui Matei Vlastaris, copiată în Moldova probabil în a doua jumătate a acestui secol și ajunsă ulterior în Rusia. Acest manuscris a fost văzut și studiat (cu reproducerea aproape a tuturor gloselor) de I. Bogdan, în 1890, cu prilejul unei expoziții organizate la Muzeul istoric din Moscova (prescurtat GB). Aparținînd pe atunci unei colecții particulare, manuscrisul a dispărut ulterior din atenția cercetătorilor; redescoperirea lui și publicarea în facsimile a paginilor cuprinzînd glosele românești va fi de cea mai mare utilitate².

II. *Texte slavone însoțite de traducerea interlineară românească*. Numărul acestor texte este destul de mare, iar varietatea lor, demnă de luat în considerație la stabilirea cauzelor și for-

---

¹ Mulțumim conducerii și colaboratorilor secției manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) pentru bunăvoința cu care ne-au pus la dispoziție o serie de manuscrise și cărți tipărite vechi, citate mai jos. În enumerarea acestor texte pornim de la lista întocmită de Șt. Ciobanu, pe care o completăm cu altele, omise de el sau scoase la iveală ulterior. Vezi: Șt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941, extras din A.A.R. Mem. Sect. lit., Seria III, t. X, mem. 3, 58 p. + XVIII planșe (în special, p. 42—55); Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în *Cercetări de lingvistică*, I, 1956, p. 79—90; I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interlineară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în *Limba română*, XVII, 1968, nr. 1, p. 75—78.

² Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, decembrie 1890, p. 727—752 (*Scrieri alese*, p. 542—558; se citează caietul și fila manuscrisului). Aici și la alte texte folosim prescurtările adoptate, acum în urmă, de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 17—41. Recent, istoricul Damaschin Mioc ne-a comunicat cota acestui manuscris, redescoperit de domnia-sa la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Fondul Egorov, 98, nr. 65/65).

melor de] realizare a primelor traduceri românești. Iată care sînt textele de acest fel, cunoscute pînă acum:

1. *Psaltirea*, reprezentată de următoarele manuscrise și tipărituri:

a) *Psaltirea Voronețeană* (V), editată mai întîi (numai textul românesc) de C. Giuglea (1910—1911), iar apoi pe două coloane — text slavon și românesc, cu un studiu introductiv, de C. Gălușcă (1913)¹.

b) *Psaltirea slavo-română*, tipărită de diaconul Coresi, la Brașov, în 1577 (CP), și descoperită în 1860, de Al. Odobescu, la mănăstirea Bistrița, în Oltenia². Această importantă tipăritură, apărută la șapte ani după *Psaltirea* românească a aceluiasi Coresi (Brașov, 1570), a fost reeditată filologic de B. P. Hasdeu (numai textul românesc, cu chirilice și, în subsol, în transcriere cu literelatinе, însoțit de facsimilele a 66 pagini)³. După cum se știe, această *Psaltire* a lui Coresi, a fost retipărită, cu unele modificări, peste 11 ani de fiul său Șerban (Brașov, 1588)⁴.

---

¹ B.A.R., mss. rom. 693. Vezi: Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor românești*, t. II, întocmit de I. Bianu și R. Caracaș, București-Leipzig-Viena, 1913, p. 442—443; G. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană*, în *Rev. pt. ist., arh. și filologie*, 1910, 1911; C. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a S., 1913 (se citează psalmul și versetul).

² *Despre unele manuscripte și cărți tipărite aflate în Mănăstirea Bistrița* (1861), reprodus în *Opere*, II, București, Ed. Acad., 1967, cap. VI, p. 163—173, și *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi, tipărită la 15[7]7* (1861), *ibidem*, p. 174—184 (vezi și notele lui V. Căndea, p. 538—563). Acest exemplar, împreună cu altul mai defectuos, se află acum la B.A.R., nr. 19: vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, nr. 19, p. 63—65.

³ *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*. Reprodusă, cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ, de B. P. Hasdeu, t. I, *Textul*, București, Edițiunea Academiei Române, 1881 (t. II n-a mai apărut; se citează fila, psalmul și versetul). Vezi, acum în urmă: N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în *LR*, XV, 1966, nr. 5, p. 531—547. Textul românesc al acesteia este identic cu textul *Psaltirii* românești a lui Coresi (Brașov, 1570) și derivă din același text ca și *Psaltirea Voronețeană* și cea *Scheiană*. (Vezi I.A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. LXIX—LXXX.) Prototipul este, cum vom sublinia și mai jos, slavo-român.

⁴ Vezi I. Bianu și D. Simonescu, *B.R.V.*, t. IV, București, 1944, nr. 14 (19 A), p. 17.

c) Fragmentul de *Psaltire slavo-română* (1 filă deteriorată), descoperit de N. Iorga în legătura unui exemplar al *Triodului* slavon al lui Coresi (Braşov, 1578)¹. De curind, acest fragment a fost identificat cu exactitate, în urma unei migăloase cercetări, de Al. Mareş, care a arătat că cele două fragmente de text bilingv slavo-român (recto şi verso unei file), cuprind o parte din *Cîntecele sfinţilor trei feciori*: *Anania, Azaria şi Misail*, aflate la sfîrşitul unei *Psaltiri slavo-române*, deosebite de cele din 1577 şi 1588, care ar putea fi atribuită (deocamdată cu toată rezerva) anilor 1576—1577 (textul este identic cu al *Psaltirii slavo-române* din 1577, ff. 304b — 305b, şi cu al celei din 1588, dar se află pe două pagini, şi nu pe trei, ca în acestea)².

2. Din *Evangheliar* cunoaştem un singur fragment bilingv slavo-român, şi anume o parte din Evanghelia de la Matei şi cîteva versete din alte evanghelii, cuprinse în manuscrisul copiat de popa Bratul din Şcheii Braşovului, în 1559—1560, aflat, pînă nu de mult, în colecţia lui Gh. Cardaş (Bucureşti)³, iar acum la „Casa Dosoftei” din Iaşi.

3. *Apostolul*, cunoscut din două manuscrise:

a) Fragmentele de *Apostol* slavo-român, descoperit de N. Iorga în Transilvania (două file întregi şi patru fragmente) şi editat de el (numai textul românesc) în 1906, împreună cu

---

¹ N. Iorga a crezut că această filă tipărită provine dintr-un *Evangheliar* tipărit probabil de Coresi: *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă*, extras din *Almanahul graficeii române*, Craiova, 1926, p. 3—5; Bianu-Simonescu, *B.R.V.*, IV, nr. 13, p. 15—17, au admis ca dată a tipăriturii: circa (sau înainte de?) 1580. *Triodul*, avînd în legătură file din *Psaltirea* românească a lui Coresi (1570) şi din *Octoihul* aceluiaşi (1575), a fost descoperit de N. Iorga în biserica mănăstirii din Vălenii-de-Munte şi expusă de el „în micul Muzeu ce am înjghebat acolo” (*op. cit.*, p.3). Azi muzeul nu mai există, unele din obiectele lui fiind transferate la Muzeul oraşului Văleni. Totuşi, printre cărţile vechi păstrate în acest muzeu nu se află *Triodul* din 1578. Al. Mareş nu l-a găsit nici la Institutul de istorie „N. Iorga” şi nici la B.A.R. (vezi nota următoare).

² *O psaltire slavo-română necunoscută din sec. al XVI-lea*, în *LR*, XV, 1966, nr.4, p. 371—378.

³ Textul (parţial, numai în limba română) se află la p. 427—441. Mulţumim, cu aces prilej, lui Gh. Cardaş pentru posibilitatea oferită de a consulta manuscrisul.

reproducerea fotografică în culori a celor două file păstrate integral (Ap. I) ¹.

b) *Apostolul* slavo-român din manuscrisul copiat de popa Bratul din Scheii Brașovului (1559—1560), menționat mai sus ².

4. *Omilia de Paști* atribuită lui Ioan Gură de Aur, cunoscută din trei manuscrise bilingve slavo-române:

a) Textul nr. 7 din *Codex Sturdzanus* (B.A.R., mss. rom. nr. 447), copiat de popa Grigore din Măhaci și de un ucenic al său între 1580—1620, publicat pe două coloane și studiat de B. P. Hasdeu în 1879—1880 (TM) ³.

b) Fragmentele publicate de N. Iorga în 1906 (opt file deteriorate) ⁴.

¹ *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII. Mem. Sect. lit., nr. 2, București, 1906, textul I, p. 2—7 și pl. I—IV. Cele două file cuprind două fragmente apropiate din *Epistola apostolului Pavel către Galateni*, cap. 3, v. 23 — cap. 4, v. 9 și cap. 5, v. 19 — cap. 6, v. 5. (Vezi studiul următor).

² Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 127—129. Textul *Apostolului* (împreună cu epistolele, lui Iacov, Petru-2, Ioan-2, Iuda, Pavel-1) se află la p. 1—407, 410, 426. Vezi studiul nostru consacrat acestui manuscris, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 301—345.

³ *Cuvinte den bătrîni*, t. II, București, 1879 (pe copertă: 1880), p. 73—87, sub titlul *Să neștiure buru creștinu...* (textul, la p. 73—83); în mss., ff. 63b—67b și 73b—80a, după numerotarea veche, folosită de Hasdeu: p. 127—135, 158—159; vezi Bianu-Caracaș, *Catalogul...*, II, p. 167—170.

⁴ *Cîteva documente...*, textul II, p. 7—14 (cu reproducerea fotografică a filelor 1a, b, 3a, b, 5a, b, 7b, 8b și cu transcrierea numai a textului românesc, cu litere chirilice și latine). Iorga nu spune unde a găsit aceste fragmente și unde se păstrează: precizează că manuscrisul era în 8° mic, iar scrisul îl arată a fi nu mai nou decît *Psaltirea Șcheiană*. După acest text, N. Iorga adaugă, sub III: „Un particular din Ardeal posedă un minei slavon, pe care-l datează 1492. El cuprinde *explicații românești*. Pînă ce voi putea vorbi mai pe larg de dînsul, dau aici, după fotografia unei foi, cuvintele românești ce sînt pe dînsa” (p. 14—15). Nu știm nici cine era proprietarul manuscrisului, nici dacă s-au publicat alte informații ulterioare despre el. Dacă datarea atît de exactă se bazează pe o însemnare (altfel ar fi greu de presupus că cineva ar fi comunicat lui N. Iorga cu exactitate anul 1492), am avea cel mai vechi text românesc, de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Dat fiind însemnătatea lui, în acest caz, și pînă la confirmarea sau infirmarea aserțiunii lui N. Iorga, care se pare că a rămas fără ecou, reproducem aici, după fotografia comunicată de el (p. 14), textul slavon din primele 7 rînduri și textul românesc (4 rînduri), transcris și transliterat de marele istoric la p. 15:

[...] днѣше сѧ сподобѣхнѧ сѧ прѣсты(м) и всѣмѣртны(м) тѣло(м) тайна(м) нѣ(с)наго[...] цр(с)тѣе полѣчнѧ. Иже ты еси прѣбѣжнѣи и надеж(а)а, оутѣрѣж(а)и нѣе, спѣсѣ дѣшѣ нашн(м) и тѣбѣ слава въ вѣсѣлае(м), ѡ(т)цѣи снѣи и стѣи дѣхѣ.

c) Textul de la sfârșitul manuscrisului popei Bratul din Șcheii Brașovului ¹.

5. Dintre *scrierile apocrife* ne sînt cunoscute două în manuscrise bilingve:

a) *Legenda sfîntului Sisin*, textul nr. 6 din *Codex Sturdzanus*, editat pe două coloane și studiat de B. P. Hasdeu ².

b) *Legenda Duminicii* (Leg. Dum.) din *Codicele de la Ieud* (B.A.R., mss. rom. nr. 5032), reprodusă în fotolitografie de I. Bianu (1925) ³.

6. Dintre *cărțile populare*, una s-a păstrat într-un manuscris de la sfârșitul sec. al XVI-lea, provenit din Moldova, cu text slavon urmat de traducere interlineară românească: *Floarea darurilor* (scriere de origină italiană, sec. al XIII-lea, păstrată la B.A.R. (mss. rom. nr. 4620) ⁴.

МАТѢА. А ТРЕА ДИ ДѢПѢ НАШТ[ѣ]РѢ ПРѢ(Н)КѢЛѢ(Н), ДА(Н) ВѢ ВННѢ ПОПА, ВѢ СТА А(Н)-НАН(Н)ТѢ ШИИ КАСѢИ ШН ВѢ СМЧЕ: ЕЛ(С)ВѢ(Н) БѢ НА(Ш), ТА(Ж) [...]

(Urmează încă 6 rînduri de text slavon).

Textul românesc (în transcriere): „A treia dzi după nașt[e]rea pruncului, dac[ă] va vini popa, va sta înaintea ușii casei și va dzice”.

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 127—128. Textul *Omiliesi de Paști* se află la p. 454—458.

² *Cuvente...*, II, p. 261—298, sub titlul *Rugăciune de scoaterea dracului* (textul, la p. 284—291, în mss., ff. 57a—63a; după numerotarea veche, folosită de Hasdeu: p. 113—125). Textul românesc a fost reprodus apoi de M. Gaster, în *Chrestomafie română*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. 6—7. Vezi Bianu-Caracaș, *Catalogul...*, II, p. 168—169; acum în urmă textul a fost menționat de I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

³ *Texte de limbă din sec. XVI*, III. *Manuscript de la Ieud*, p. 1—28, (în mss. ff. 170a—183b). Vezi Maria Zdrenghea, *Slavona „Legendei Duminicii” din Codicele de la Ieud*, CL, III, 1958, p. 109—117, și „*Legenda Duminicii” din Codicele de la Ieud*, *ibid.*, VII, 1962, nr. 1, p. 93—96. Această legendă o regăsim copiată la 1600 numai în românește în *Codex Sturdzanus* (B. P. Hasdeu, *Cuvente...*, II, p. 19—66).

⁴ Manuscrisul provine din biblioteca lui E. Kozak, fost profesor de slavistică la Cernăuți; textul *Florii darurilor* se află la ff. 457—627 (lipsește ultima filă a manuscrisului). Vezi Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din sec. al XV-lea a cărții „Floarea darurilor” („Biserica Ortodoxă Română”*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 712—741), care presupun că manuscrisul este din 1523 (după o însemnare slavonă privind fazele lunii, care începe cu acest an). P. P. Panaitescu (*Începuturile și biruința scrisului...*, p. 110—111) consideră, cu mai mult realism, că manuscrisul a fost copiat în 1592 (după o altă tablă cronologică de la f. 420, care începe cu acest an și se termină cu anul 1613), dar admite că textul a putut fi tradus înainte de 1592. (Ipoteza lui Nicolae N. Smochină și N. Smochină că textul slavon reprezintă o traducere după cel românesc [vezi *op. cit.*,

7. *Texte juridice. Pravila sfinților apostoli* (P), copiată în 1581 de „ ritorul și sholasticul [dascălul] Lucaci” și donată de episcopul Eustatie al Romanului (1576—1582) mănăstirii Putna, cuprinde, după cum se știe, și unele fragmente bilingve slavo-române (B.A.R., mss. slav nr. 692) ¹.

III. *Texte slavo-române tipărite pe două coloane*. Din secolul al XVI-lea ne este cunoscut un singur text de acest fel: *Evangeliarul* (incomplet) păstrat la Leningrad (fost Petersburg; EP), în Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin” și atribuit de L. Demény (care a pregătit o ediție a lui, împreună cu regretatul acad. E. Petrovici) lui Filip Moldoveanu (Maler sau Pictor, Sibiu, 1551—1553, deci înaintea primei tipărituri românești coresiene) ².

p. 725] este contrazisă de ordinea fragmentelor : întâi slavon și apoi român. Lăsăm la o parte problemele legate de ipotetica traducere a acestei cărți din italiană înainte de 1492 sau, mai precis, înainte de 1592, cum apare menționat într-un manuscris rusesc din sec. al XVIII-lea. Vezi tot acolo, p. 721—737, despre două fragmente ale *Florii darurilor* din mss. rom. nr. 559: unul cu titluri slavone și text românesc, ff. 77a—83b, și altul bilingv, slavo-român, scris pe două coloane, ff. 84a—86b; filele respective, atribuite de autori secolului al XVI-lea, sînt, după alte păreri, din sec. al XVII-lea. Vezi N. Cartoian, *Fiore di virtù în literatura românească*, București, 1928; Idem, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 195—208.). Vezi și I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

¹ Textul bilingv se află la ff. 190a—193b, 215a—246a, 249a—279a. Vezi: Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, „Studii”, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; I. Rădescu, *Un text puțin cunoscut de drept vechi românesc*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Ed. Acad., 1965, p. 767—770; Idem, în „Limba română”, XVII, 1968, nr. 5, p. 439—447. Vezi acum în urmă, ediția: *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rădescu, București, Ed. Academiei, 1971.

² Biblioteca Publică „Saltikov-Șcedrin”, secția „Cartea rară”, cota I.3.9. Fragmentul păstrat conține numai o parte din Evangelia de la Matei (117 file; lipsește începutul și sfîrșitul evangheliei). Vezi L. Demény, *O tipăritură slavo-română precocesiană*, în *Studii*, XVIII, 1965, 5, p. 1001—1038. Autorul reproduce primele 6 file în facsimile, cu transcrierea textului românesc (p. 1014, 1027—1036), file din care am extras exemple pentru această lucrare (se menționează fila, capitolul și versetul). Semnalată în Rusia pentru prima dată în 1858, această însemnată tipăritură românească (cea mai veche păstrată!) a devenit cunoscută la noi în urma articolului lui Ioan Bogdan, care a studiat-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1888—1889, și care a afirmat primul că nu este o tipăritură coresiiană; vezi *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr. 1, aprilie, p. 33—40 (cu reproducerea a două mici fragmente, primul slavo-român și al doilea numai românesc, p. 39—40). Vezi și: E. Karataev, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кириллицей*,

Așadar, din secolul al XVI-lea ni s-au păstrat 14 texte bilingve slavo-române¹, ceea ce dovedește că acest procedeu nu era izolat și că el stă la baza cel puțin a unora din primele traduceri românești².

ed. a II-a, St.Pb., 1883, p.205; I. Bianu-N. Hodoș, în *B.R.V.*, I, p.80—81; I. Bianu—D. Simonescu, în *B.R.V.*, IV, p. 172—173; S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936, p. 79 (fotocopia pozitivă a două pagini) și 223. (La Comisia istorică a României — spune S. Pușcariu — se găsea fotografiat întreg fragmentul, după care C. Gălușcă ar fi pregătit o ediție.) În prezent, Biblioteca Academiei posedă întreg microfilmul, iar L. Demény, o fotocopie (vezi *op. cit.*, p. 1007), după care a pregătit ediția textului. Regretatul acad. E. Petrovici a prezentat o comunicare asupra limbii acestei tipărituri (Academia Republicii Socialiste România, Sect. de științe filologice, 25 iunie 1965; vezi L. Demény, *op. cit.*, p. 1030). O opinie diferită a exprimat P. P. Panaitescu, *Primele texte tipărite în românește*, în *Astra*, an. II, 1967, nr. 5 (12), mai, p. 9 și 19. Vezi acum, în urmă: I. Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, SCL., XVII, 1966, nr. 1, p. 47—79; Al. Mares, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în *L.R.*, XVI, 1967, I, p. 65—75; I. Gheție, *Pe marginea unor opinii recente asupra Tetraevangelului slavon din 1546 și a Evangheliarului din Petersburg*, în *LR*, XVI, 1967, I, p. 80—82. (Lăsăm la o parte studiile consacrate acestei importante cărți din punct de vedere al istoriei cărții și culturii românești, citate în lucrările menționate. Bibliografia mai nouă e menționată de I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, p. 288.) Recent a apărut ediția: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, Ed. Academiei, 1971.

¹ Despre manuscrisele și tipăriturile slavo-române (în sensul strict al cuvântului) din sec. al XVII-lea, vezi Șt. Ciobanu *Începuturile scrisului în limba românească*, p. 40—55; Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscrisurilor românești*, t. I, întocmit de I. Bianu, București, 1907; t. II, întocmit de I. Bianu și R. Caracaș, București-Leipzig-Viena, 1913, passim; Bianu-Hodoș-Simonescu, *B.R.V.*, I și IV, passim.

² Atrăgând primul atenția asupra numărului relativ mare de texte bilingve slavo-române (care se prelungesc și în sec. al XVII-lea), Șt. Ciobanu a ajuns la concluzia că „cele trei cărți principale: *Psaltirea*, *Faptele Apostolilor* și *Evanghelia*, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav și românesc”, că „scopul acestor traduceri era de a înlesni învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român...” (restul afirmației nu se bazează pe fapte reale; *Începuturile scrisului...*, p.57) și — adăugăm noi — de a face textul accesibil „poporenilor” români, care nu știau slavonște.

Într-un judicios articol, *Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Considerații asupra datării și localizării lor*, publicat în *Revista istorică română*, XIV, 1944, p. 1—14 (reprodus în *Anexa la I.L.R.*, 1968, p. 639—651), prezentînd critic diverse teorii asupra cauzelor acestor traduceri și aducînd noi argumente în sprijinul „teoriei luterane”, acad. Al. Rosetti se oprește și asupra tezei lui Șt. Ciobanu expusă mai sus. Pornind

Aceste texte sînt atît *religioase canonice* — *biblice* (*Psaltirea*, un manuscris şi două tipărituri, dintre care una în două ediţii; *Evangeliarul* — un fragment manuscris şi o tipăritură; *Apostolul* — două manuscrise) şi *cazani* (*Omilia de Paşti*

de la o afirmaţie a lui C. Găluşcă, potrivit căreia în *Psaltirea Voroneţeană* „versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă”, că între acestea „nu există o legătură directă” şi că „copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, şi pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele” (*Slavisch-rum. Psalt.*, p. 18), acad. Al. Rosetti crede că, în genere, „în textele slavoromâne textul slav nu corespunde cu cel românesc” (*I.L.R.*, 1968, p. 649).

Să vedem însă pe ce exemple se bazează C. Găluşcă: „Ps. CXIII 5 — spune el — sună în slavă и тѣбѣ, Юрданѣ, яко възврати сѧ възплат, iar româneşte ши тоѣ, Иорданѣ, че те тоѣ рнашии ѡрапон; Cînt. 4, 16a, sună în slavă съхранихъ и оубоахъ сѧ срѣцемъ монимъ, iar româneşte ферню ме ши спѣмимъ те ѡрима мѣ. La fel în *Psaltirea Scheiană* şi la Coresi” (*op. cit.*, p. 18). Mărturisim că nu vedem nici o nepotrivire de sens între cele două versiuni, cu excepţia faptului că în ps. CXIII 5b тѣбѣ (dat. sg.) este tradus cu *tu* (nom. sg.), ceea ce în nici un caz nu înseamnă lipsă de corespondenţă şi recurgera la un alt izvor.

Nouă, dimpotrivă, parcurgerea textelor citate mai sus ne-a creat convingerea (dacă lăsam la o parte omisiunile şi inadvertenţele copiştilor) că există o corespondenţă directă între textul slav şi cel românesc. De altfel, chiar practic, ar fi foarte greu să se copieze un fragment de propoziţie (uneori chiar un cuvînt !) în slavonă dintr-un izvor şi apoi fragmentul (sau cuvîntul) respectiv în română dintr-un alt izvor. Acest lucru este posibil, cel mult, la tipăriturile pe două coloane.

Fără a intra aici în amănunte — ceea ce ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte —, vom cita şi noi două exemple, din *Psaltirea Voroneţeană*, care aleasă, fără putinţă de tăgadă, corespondenţa perfectă în cele două texte: и настѣви ѿ въ пристанище хотѣна своего = şi *derese-i* în pristanişte *voia lor* (ps. CVI 30; cf. în *Psaltirea Scheiană*: şi *derese-i* în pristanişte *voei lor*. Cf. şi notele din aparatul ediţiei lui I. A. Candrea, vol. II, p. 231); Зѣлаа плодѣнѣж в сластѣнѣж, ѡт Злѣа жнѣжѣнѣж на немъ = *pămîntul roditoriu* în slatină *de réle ce viia spre însu* (ps. CVI 34; în *Psalt. Sch.* diferă doar: *spr'insu*: vezi şi notele din aparat, *op. cit.*, p. 232).

Mai mult chiar, acolo unde textul slav pare a fi scris în versuri, traducătorul român se străduieşte să facă la fel:

Зане пепель яко хлѣбъ ѿдѣхъ
и пнтѣ мое съ плачемъ растваряхъ ==
Derep-ce ceruŝe ca pîrea mîncaiu
şi băutura mea cu plîngere mestecaiu

(ps. CI, 10; Ps. Sch.: berea).

Exemple de corespondenţe perfecte — inclusiv de cazuri în care textul slav, pe care-l avem în faţă, ne permite să înţelegem greşelile şi inadvertenţele traducătorului — pot fi înmulţite cu uşurinţă, dar credem că, cu cele spuse, am reuşit să înlăturăm o afirmaţie pripită a lui C. Găluşcă, ce ar fi putut să deruteze în continuare pe cercetătorii textelor vechi româneşti.

— trei copii manuscrise), cit și apocrife (*Legenda sfântului Sisin și a Duminicii* — cite o copie), la care se adaugă o carte populară moralizatoare (*Floarea darurilor* — o copie) și două texte juridice (*Pravila sfinților apostoli* — o copie și *Sintagma lui Matei Vlastaris* — o copie slavonă cu numeroase glose românești). Provenind din diverse regiuni ale țării noastre (nordul și sudul Transilvaniei, Moldova), aceste texte bilingve, aflate uneori în manuscrise cuprinzând și texte slavone sau românești, sint o dovadă a faptului că procedeul era destul de răspândit în epoca de început a scrisului românesc. Funcția textelor bilingve era multiplă, dar ni se pare că fundamentală era *necesitatea de a răspîndi cultura* (religioasă în primul rînd, în condițiile medievale, dar și cu un diapazon mai larg — didactic, literar, juridic) în *limba poporului, româna*. Cărturarii înșiși, cunoscători de slavonă, își însușeau această limbă cu destulă greutate și, îndată ce spre această cultură se ridicau pături mai largi (în special în Transilvania, dar și în celelalte provincii românești), ei erau preocupați din ce în ce mai mult de transpunerea ei în românește, cu atît mai mult cu cit aveau în imediata lor vecinătate exemplul luteranilor și calvinilor. Păstrarea versiunii slavone la textele canonice era în același timp un indiciu al respectării tradiției și o dovadă a „autenticității”, dar la celelalte texte ea pare a indica mai degrabă și caracterul lor didactic, în sensul larg al cuvîntului.

Așadar, pentru textele reprezentate și de versiuni bilingve, putem spune cu siguranță că acestea stau la baza cel puțin a unora dintre cele unilingve : întrucît s-a dovedit legătura directă dintre *Psaltirea Voronețeană*, *Scheiană* și *Psaltirile lui Coresi* (română — 1570, slavo-română — 1577 și ediția a doua — 1588), este, după părerea noastră, în afară de orice îndoială că protograful era bilingv. Folosind în bună măsură datele furnizate de Șt. Ciobanu și adăugînd considerații și analize lingvistice noi, la o concluzie asemănătoare a ajuns și Șt. Pașca : „...ar fi să ne întrebăm dacă nu cumva unele manuscrise religioase din secolul al XVI-lea reprezintă copii desprinse din versiuni mai vechi bilingve slavo-române” (*Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, p. 85), dar adaugă în notă : „Teoria aceasta a fost susținută — desigur greșit — pentru toate textele românești din secolul al XVI-lea — de Șt. Ciobanu, *loc. cit.*”, rezervă cu care sintem în întregime de acord.

Rămîne deci ca o sarcină a cercetărilor viitoare studierea comparativă a versiunilor bilingve și românești din sec. al XVI-lea, pentru a se vedea în ce măsură unele din ele provin din protografe bilingve.

Neputindu-ne ocupa în acest cadru restrins de întreaga problematică lingvistică pe care o pun aceste texte — ce permit studierea concretă a diverse aspecte ale „măiestriei” și procedeele de traducere ale vechilor cărturari români, a dificultăților pe care le întâmpinau în înțelegerea textelor slavone și, evident, a greșelilor efectuate în tălmăcirea acestora —, ne vom opri pe scurt asupra *calcurilor lingvistice*.

Intrucât unele texte sînt prea fragmentare, fiind inutilizabile pentru scopul nostru, iar altele sînt deocamdată inedite vom extrage exemple din celelalte opt texte folosind prescurtările indicate la fiecare: GB, V (de la început, ps. LXXVII, pînă la ps. CVII), CP (de la ps. I pînă la ps. CVII), Ap. I, TM, Leg. Dum., P, EP (din fragmentele publicate de L. Demény)¹.

I. *S u b s t a n t i v e*. 1. *Calcuri semantice*: *gerunche* „seminție” = *колѣно* (*gerunchele* *lu Izdrailu* = *колѣна/нлѣва*, V LXXVII 55); *lemn* „copac, arbore” = *дрѣво* (*lémnele* *dumbrăvilor* = *дрѣва джбравнаа*, V XCV 12).

2. *Calcuri structurale*. a) Derivate cu sufixe abstracte: *dumnedzăire* = *божество*, gr. θεῖότης² (P 190b, 9—10); *greime* = *тажестъ* (*cu greimea* = *тажестми*, GB 20, 7a); de la infinitivul verbului: *fiire, fire* = *естество*, gr. οὐσία, φύσις

¹ Un mare număr de exemple și formații similare au fost relevate în lucrările: I. A. Candrea: *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I. Introducerea, p. CXCVIII—CXCIX; II. *Textul și glosarele*, p. 341—512, București, 1916; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 186—236 și 267—313 (ed. franceză, 1938); Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, București 1964, p. 70—73, și VI⁴ (împreună cu IV³ și V), București, 1966, p. 319—322 și 330—332; cf. și Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51—55 (ed. aII-a, p. 69—72); Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 161—167; Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor, în limba română*, vol. I, 1959, p. 165—175; Georgeta Marin, *Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki*, ibidem, p. 213—220; P. Olteanu, *Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante*. I. *Substantivele*, în S.CL., XI, 1960 (*Omagiu lui Al. Graur*), p. 606—607; II. *Verbe, adjective, adverbe, prepoziții, particule*, în *Limba și literatură*, VI, 1962, p. 76—81.

² Corespondentele grecești, ele însele calchiate adesea în slava veche, sînt citate după: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum*, Viena, 1862—1865, și *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. princ. J. Kurz, fasc. 1—21, Praga, 1958—1971 (publicarea continuă).

(împreună fu fiirea = съвѣкъплєно бы(с) е(с)ство, P 190b, 6—8, cf. și 8—9); fugire = прѣбѣжище (V XC 2; cf. *ibid.*); XC 9: прѣбѣжище = opovăișă, care este aici un sinonim); întreire = тронца, gr. τριάς (P 191b, 8—9); tremitere, trimitere = посланиѣ (Leg. Dum. 18, r 8—9 și r 14) și епистолиѣ, gr. ἐπιστολή (*ibid.*, 3 r. 3—4: tremétere); sau, în sfârșit, de la participiu, cu sufixul -ură: încheetură = състваѣ, gr. στοιχεῖον, ὑπόστασις (deci se împarte în trei pre încheeturile tocmeleei-ș = раздѣлѣ(т) же сѧ на трое по състваѣ(х), P 190b, 11—14; mai jos însă, traducătorul scrie: състваѣу = săstavelor, anume a încheeturilor, 191a, 18—191b, 1, sau: три състваѣи, срѣ(ч) три лица = trei săstave, anume trei fețe, 191b, 10—12, de unde: едина състваѣ = o față, P 129a, 12—14, ceea ce înseamnă că ezita asupra calculului, cărui îi prefera uneori împrumutul direct); urzitură „temelie” = основаниѣ (sub influența cuvintului de bază, основа, care înseamnă și „urzeală”¹; toate urziturile pământului = въсѣ основаниѣ земли, V LXXXI 5; urziturile pădurilor = основаниѣ горѣ, CP 25a, XVII 8; la fel în Ps. Sch.; aici гора a fost tradus după noul sens, pe care l-a căpătat în limba mediobulgară: „munte” „pădure”, ceea ce denaturează textul).

b) Participii cu valoare substantivală: începută = начинаниѣ (inceputele lui = начинаниѣ его, CP 12a, IX 12, în Ps. Sch. la fel); nesăturatul „pelican” = неѧсытъ, propriu-zis „nesătul” (V CI 7, scris неѧсыты); ținut, ținut „putere” = дрѣжава (aceluia-i ținutul și slava în veacu, ade-văru = тѣмъ слава и дрѣжава въ вѣки, диниѣ, TM 82, 135; ținutul, V LXXXIX 11; acest cuvânt poate fi interpretat și ca un calc semantic: „ținut, domeniu, stăpînit” > „putere”, după cele două sensuri ale slavon. дрѣжава²).

c) Compuse din adverbe sau prepoziții + substantive: preînțelepciune = прѣмѣдрость, gr. σοφία (P 19a, 13—14: прѣмѣдрост(т), dar preamîndrie, în Ps. Sch., cf. *Glosar*, p. 460, ceea ce reprezintă un calc-adaptare a lui прѣмѣдростѣ); fără-fundu = бездна (V CIII 6; до безднѣ = pîră la fără-fundu, V CVI 26; la fel în Ps. Sch.; beznă, bezdnă, numai în

¹ Vezi I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, t. II, St. Pb., 1895 (ed. fototip., Moscova, 1958), col. 731.

² Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon*, p. 177; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, fasc. 11, p. 520.

aparatur critic, de ex. în Ps. Hurm., Ps. lui Dosoftei, v. *Glosar*, 357, s.v. *bezdnă* și 390, s.v. *fără-fundu*; așadar, traducătorii oscilau între calc și împrumut); *fără-lege* = *БЕЗАКОНІЕ*, gr. ἀνομία (CP 4v, V 5, la fel în Ps. Sch., dar și *bezaconie*, în C.P XXXVII 5, vezi *Glosarul* lui Candrea, p. 359, și în text, p. 71, r 38—39) și *fără-de-lege* (*fărădelegile noastre* = *БЕЗАКОНІА НАША*, LXXXIX 8).

d) Compuse din particula negativă + substantiv: *nedereptate* = *НЕПРАВДА* (CP 16b, × 5, în Ps. Sch. la fel), *nerău* = *НЕЗЛОБА* (în *nerăul înrîma sa* = *въ незлобѣ срѣца своѣго* V LXXVII 72).

e) Nume de agent formate cu ajutorul sufixului *-toriu*, *-tor*: *ispitiitor* = *ИСКУСИТЕЛЬ* (EP 1a, Matei IV 3, în *Tetraev.* lui Coresi: *ispitiitoriul*); *urmitoriu* „moștenitor” = *НАСЛЕДНИКЪ* (Ap. I I, Galat. IV 1; cf. și *ibid.*, III 29); *spăsiitoriul* = *СПАСАНА* (сп(с)ѡсѡго, Gen. sg., CP 9a, VII 11); compuse cu un substantiv: *lege-călcătoriu* = *ЗАКОНОПРѢСТѢПНІКЪ*, gr. παράνομος (Ac. sg., V C 3), dar *călcătorii de lege* = *ЗАКОНОПРѢСТѢПНИЦИ* (CP 5v, V 6; în Ps. Sch. *lege-călcătorii*), ceea ce reprezintă o traducere liberă, și nu un calc propriu-zis; *lege-dătătoriu* = *ЗАКОНОДАВЦЪ*, gr. νομοθέτης (*pune, Doamne, lege-dătătoriu* = *постави, ГИ, законодавца*, CP 13a, IX 21; în Ps. Sch. la fel); *a Domnului născătoare* = *БОГОРОДИЦА*, gr. Θεοτόκος (БЦИ, Leg. Dum. 7, r. 9 și 12); *pace facatarii* (sic!) = *МИРОТВОРЦИ*, gr. εἰρηνοποιός (EP 4b, Matei V 9, în *Tetraev.* lui Coresi: *pace-făcătorii*, astăzi: *făcătorii de pace*, ceea ce reprezintă o traducere liberă); sau compuse cu un adjectiv: *făcătorii răi* = *ЗЛОТВОР'ЦИ*, gr. κακοποιός (Leg. Dum. 7, r. 6—7) sau, *rei* (РЖИ, *ibid.* 24, r. 16—28; ulterior *răufăcător*).

II. *A d j e c t i v e* — *calcuri structurale*. a) Compuse cu prefixul *prea-*: *preacurată* = *ПРѢЧИСТАТА* (*cu ruga preacuratei sale maici* = *МАТѢКАМИ ПРЧ(С)ТЫМЪ И(Г) МТРЕ*, P 240a, r. 18—240b, 4, 1—2); *preaînțeleptu* = *ПРѢИМДРЪ* (V CVI 43), *preasfintă* = *ПРѢСВѢТАТА* (*preasfîntaei maice* = *ПРѢСТЪМЪ МИ МТРЕ*, Leg. Dum. 5, r. 13—14), *premaisus* = *ПРѢВЫСПРЪНЪ*, gr. ὑπερῖος (*прѢВЫСПРЪНКА ЕГО* = *praemaisusul lui*, V CIII 3; în Ps. Sch., *mai susul*).

b) Compus din adverb + adjectiv: *în-lung-răbdătoriu* = *ДЛЪГѠТРЪПѢЛИКЪ* (CP 9a, VII 12, în Ps. Sch., la fel).

c) Compuse cu particulă negativă: *necurații* = НЕЧЪСТНІИ (CP 1a, I 5; la fel în Ps. Sch. și în celelalte psaltiri; de fapt, acest calc implică și o greșeală de traducere, căci adjectivul НЕЧЪСТНІИ, „ἀσεβής, impius“, a fost înțeles ca НЕЧІСТІИ „impurus“); *nențelept* = НЕРАЗУМНІИ (V XCI 7; vezi și Candrea, *Glosar*, p. 444).

d) Adjectiv + adjectiv (nume de agent): limbă *mare-grăitoare* = МЪЗЫКЪ ВЕЛЕРЪЧНІИ (CP 17a, XI 4, la fel în Ps. Sch.).

e) Locuțiuni adjectivale (eventual, substantivate): *fără-minte* = БЕЗУМІИ (zise ~ = РЕЧЕ ~, CP 19a, XIII 1, în Ps. Sch.: *dzise fără-minte*); *cu rostul de aur* = ЗЛАТОУСТЪ gr. Χρυσόστομος (Ιωάννα... ЗЛЪСТАГО = Ion... *cu rostul de aur*, TM 82, 158).

III. *Verbe — calcuri structurale*. a) Compuse cu prefixe: *incuibura (a se)* = ВЪЗГНѢЗАНТИ СМ, gr. ἐννοσσεύειν (*păsările incuibură-se* = ПТИЦА ВЪЗГНѢЗАЖТ СМ, V CIII 17, v. și Candrea, *Glosar*, p. 372 și 412: *a se cuibura, incuiba, incuiburi incuibura*); *a se preaînălța* = ПРѢВЪЗНІСТИ (*forte preaînălțași-te* = СЪЛО ПРѢВЪЗНІСТ [trebuie: -ш]СМ, V XCVI 9; la fel în PS. Sch.).

b) Compuse cu adverbul *bine* sau *dulce*: *binevești* = БЛГОВѢСТН(Х), gr. εὐαγγελίζεσθαι (Leg. Dum. 7, r. 8 și 10); *bine-voi* = БЛГОВОЛНІИ, gr. εὐδοκεῖν (EP 1a, Matei III 17; în *Tetraev.* lui Coresi: *binevrui, birevrut-ai* = БЛГОВОЛНІИ ЕСН (V LXXXIV 2); *dulce spureți* = БЛГОВѢСТНТЕ (V XVC 2; în Ps. Sch.: *blagosloviți*, dar *dulce spusu* în ps. LXVII 12, v. și *Glosarul*, p. 385).

Exemplele citate — și numărul lor poate fi mărit cu ușurință — dovedesc clar că între textul slavon și cel românesc din manuscrisele și tipăriturile bilingve există o corespondență perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc. Credem că am dovedit astfel netemeinicia afirmației mai vechi a lui C. Gălușcă, reluată și în unele cercetări mai noi, potrivit căreia copiii *Psaltirii Voronețene* și ai altor manuscrise bilingve din sec. al XVI-lea ar fi luat versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul. În lumina textului slavon și — indirect — a originalului grecesc, întreaga țesătură a textului românesc devine transparentă. În fața originalului ne apar clare toate

procedeele folosite de primii noștri traducători pentru a reda în limba poporului textele ce le aveau în față: găsirea corespondențelor exacte, calcurile, împrumuturile adaptările și chiar figurile de stil, căci mai ales *Psaltirea* este un text profund poetic¹. Și chiar dacă aceste traduceri sînt departe de perfecțiune, ele ne dezvăluie un efort constant de a pătrunde în înțelesul textului, de a crea o nouă limbă literară, limba română: în acest proces complex, *calcurile structurale* (mai puțin cele *semantice*) au constituit un însemnat procedeu de îmbogățire a limbii, ale cărui rezultate au rămas, cel puțin în parte, valabile pînă astăzi în norma literară sau în unele stiluri ale limbii literare.

---

¹ În *Psaltirea* slavo-română de la Mehadia, text din sec. al XVII-lea, există o serie de exemple de traduceri duble ale aceluiași cuvînt, de ex.: н по сн(х) въ оустѣ(х) свон(х) благоизвола(т) = și după aceea (144) întru gurile sale binevurură. Ț. (= 2) și după aceea (144) întru gurile sale bineiubiră, ps. XLVIII 14 (în Ps., Sch.: și după aceasta în rostul său dulce vor); ѿже въцѣ въ адѣ положени сѣт = ca nește oii vor fi mînași în ad. Ț. (= 2) ca nește oii vor fii (sic!) puși în ad, ps. XLVIII 15 (În Ps. Sch.: ca oile întru iadu puși sîntu), ceea ce confirmă teza lui Șt. Ciobanu, susținută de Șt. Pașca, potrivit căreia — cel puțin în parte — textele bilingve erau folosite drept „manuale de exerciții de traducere pentru înțelegerea textului slav” (Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în *CL*, I, 1956, p. 84; vezi și exemplele citate la p. 84—85). Vezi acum despre acest text articolul Marianei Combiescu, în *Limba română*, XVII, 1968, nr. 3, p. 259—268.

FRAGMENTUL DE APOSTOL SLAVO-ROMÂN
DIN COLECȚIA N. IORGA

Printre manuscrisele bilingve din secolul al XVI-lea cu text alternativ slavo-român, menționate în studiul precedent, se numără și două copii ale *Apostolului*: una aproape integrală aflată în manuscrisul popii Bratul (1559—1560), și alta fragmentară, cuprinzând numai două file de hîrtie (28 × 19 cm) și patru bucăți din alte file deteriorate, descoperite de N. Iorga în Transilvania, la începutul secolului nostru — așa-numitul *Apostol Iorga*¹. Întrucît ilustrul istoric a dat în

---

¹ *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII, Mem. Secț. Lit., București, 1906, p. 2—7 + 4 planșe. Iată ce spune N. Iorga însuși despre manuscris: „Am găsit (...) în Ardeal (nu se precizează unde, dar e posibil că la Brașov sau prin împrejurimi, *n.n.*) două foi complete și cîteva frînturi din (...) epistolele sf. Pavel. Ele făceau parte dintr-o carte de toată frumusețea, de format mare în —8°, scrisă pe hîrtie lucioasă de fabricație venețiană, cu vîrci (dungi, *n.n.*) și o filigrană care înfățișează două frunze de trifoi ce se razimă una pe alta. Literale sunt înalte, drepte, trase în chip desăvîrșit. Deosebirea cea mare față de cele mai vechi manuscrise românești găsite pînă acum e că *Apostolul* nostru dă textul slaven amestecat cu traducerea românească în grupe de pînă la vreo zece cuvinte. Pentru ca însă cetitorul sau slujbașul bisericesc să poată face lesne deosebirea, traducerea e scrisă cu roșu față de originalul care se desface în negru” (p. 2).

Dintre cele două file întregi, reproduse de Iorga la sfîrșitul articolului său (pl. I—IV), doar fila a doua (pl. III—IV), provenită din biblioteca sa, se află acum la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.R.), Secția manuscrise, sub cota: Fragment rom. 2. Această filă ne-a fost pusă la dispoziție de Dalila Aramă, paleograf la această secție, care a identificat-o și căreia îi exprimăm mulțumirile noastre. E posibil ca cealaltă filă și cele patru mici

transcriere, cu litere chirilice și latine, numai textul românesc, nu și pe cel slavon paralel, pe lângă fotocopiile în culori ale celor două file întregi, considerăm util să reproducem textul în ambele limbi ale acestor file, separându-l însă pe două coloane și făcînd, în încheiere, citeva observații asupra traducerii ¹.

Fiind vorba, cum vom vedea mai jos, de *Epistola către Galateni a apostolului Pavel*, cap. III, v. 23 — cap. IV, v. 9 și cap. V, v. 19 — cap. VI, v. 6, constatăm că același text românesc se regăsește numai în *Lucrul apostolesc*, tipărit de diaconul Coresi, la Brașov, în 1563 ², lipsind în *Apostolul Voronețean* și în cel al *popii Bratul* (1559—1560). Deși s-a afirmat că cele două traduceri sînt complet independente ³, credem, totuși, util să punem față în față cele două versiuni, pentru edificarea cititorilor.

---

fragmente să se afle printre filele de manuscrise izolate, neidentificate încă și aflătoare la B.A.R., dacă nu se vor fi pierdut iremediabil. Distinsa cercetătoare ne-a atras atenția asupra faptului că cele două frunze de trifoi despre care N. Iorga credea că sînt filigranul (vezi reproducerea la p. 2 a lucrării citate) reprezintă de fapt contramarca și nu ne pot ajuta la datarea mai exactă a manuscrisului. Deși marele istoric considera că „avem (...) înaintea noastră unul din acele manuscrise de scrisoare desăvîrșită, pe care le dădeau în a doua jumătate a veacului al XV-lea cele mai bune mănăstiri moldovenești — în rîndul întîi Neamțul” (*op. cit.*, p. 3) — iar Șt. Pașca admitea fără discuție această datare (*Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale „Apostolului”*, în *Cercetări de lingvistică*, II, 1957, p. 52, nota 30) —, cercetătorii actuali îl atribuie, după caracterele grafice și după limbă, secolului al XVI-lea: de exemplu, acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1968, p. 481) îl trece printre textele din sec. al XVI-lea copiate în sudul Transilvaniei, după originale din nordul acestei provincii.

¹ Fila 1, azi pierdută, o reproducem după facsimilele lui N. Iorga (pl. I—II), iar fila 2, după original (la Iorga, pl. III—IV). Întrucît în articolul citat nu se dă și reproducerea fotografică a celor patru fragmente de file deteriorate (azi, de asemenea, dispărute), ci numai transcrierea incompletă a cuvintelor românești (*op. cit.*, p. 6—7), sîntem nevoiți să renunțăm aici la ele.

² Vezi reproducerea în facsimile: *Lucrul apostolesc. Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi, în Brașov, la anul 1563 (Texte de limbă din secolul al XVI-lea, reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu, IV), București, 1930, p. 399—401, 407—408.

³ Al. Rosetti *Recherches sur la phonétique du roumain du XVI-ème siècle*, Paris, 1926, p. 10; Șt. Pașca, *Probleme...*, p. 52, nota 30.

Textul slavon îl redăm cu coborîrea, în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise, dar fără completarea prescurtărilor (care sînt ușor de descifrat) și fără reproducerea semnelor diacritice, de cele mai multe ori simple imitații ale „spiritelor” grecești¹. Textul românesc îl reproducem în transcriere interpretativă (întrucît au fost publicate facsimilele), după principiile expuse recent de Viorica Pamfil² și de Al. Mareș³, pentru a face mai evidentă realitatea fonetică. Părțile ilizibile sau deteriorate sînt completate între paranteze drepte⁴. La ambele texte introducem punctuația modernă. Notăm ordinea segmentelor cu cifre arabe drepte, iar numărul versetelor, cu cifre arabe cursive, capitolele fiind marcate cu cifre romane; în fine, prin bară verticală însemnăm sfîrșitul paginii.

¹ Astfel, textul reprodus este suficient de exact pentru filologi, fără a fi o „fotografie” greoaie pentru tipografie și pentru cititori. Vezi în acest sens, observațiile judicioase ale lui A. Vaillant, în *Textes vieux-slaves*, I, Paris, 1968, p. 5. Am confruntat textul nostru cu cel din manuscrisul slav nr. 21 de la B.A.R., copiat în medio-bulgară la 1526, în Moldova, de călugărul Evloghie (ff. 172b—173a, 175—176a), cu ajutorul căruia am completat, între paranteze drepte, unele pasaje ilizibile și din care reproducem în note unele forme (marcate cu E), pentru a semnală cazurile de copiere greșită a unor cuvinte slavone în *Apostolul Iorga*. N-am putut utiliza, în acest scop, *Apostolul de la Enina* (Енински апостол, ed. K. Mircev și Hr. Kodov, Sofia, 1965), text slav vechi din sec. al XI-lea, întrucît, deși are unele fragmente din *Galat.*, acestea sînt altele decît cele care ne interesează. Dintre manuscrisele mai noi, am putut utiliza *Apostolul de la Ohrida*, din sec. al XII-lea, a cărui ediție (S. M. Kul'bakin, *Охридская рукопись Апостола конца XII века*, în *Български старини*, III, Sofia, 1907) se găsește Biblioteca Academiei; fiind un apostol-apracos, următoarele versete din *Galat.* se regăsesc și în *Ap. Iorga*: III, 23—29; IV, 4—7; V, 22—26; VI, 1—2 (în ediție, p. 108, 113, 55—56; variantele citate în notă sînt marcate cu O).

² *Palia de la Orăștie, 1581—1582*, București, Ed. Academiei, 1968, p. X—XIV.

³ *Liturghierul lui Coresi*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 47—55, 121—123.

⁴ Menționăm aici că pe f. 2a, sub text, se află o însemnare în limba română scrisă în cursiva secolului al XVIII-lea: „Sănătate s[finției] tale, cucérnice părinte Ioane bune, și-ți mulțămesc că mi-ai dat această carte, de-am cetit pre dînsa, și-ți ert de păcate totdeauna.”

EPISTOLA APOSTOLULUI PAVEL CĂTRE GALATENI

Apostolul Iorga
Cap. III.

Coresi

1a

	1.23. [...] credința se descoapere.	23. ...crédere ce va să se adevăreze.
	24. Dece legea păzi- toriul noao	24. Așa iaste legea, neinvățătura
2.24. [...] БЫ(с) w X _к .	2. fu întru Hs.,	noastră pren Hs., ca noi pren credință să fim derepți.
3. [да w(т) к _к]ры wпpакднм сж.	3. se de credi[n] ț[ă] dreptă-mu-ne.	
4.25. Прише(д)ши (ж) к _к ры ¹ , оуже не по(д) п[кстoунемъ] если.	4.25. Îns[ă] de veni credință, amu nu suptu spuetoriu sem.	25. De unde noao venit credința, noi mai mult nu sem în neinvățătură.
5.26. Бъси бо снове бжѣ ² есте к _к рож о X _к Іс _к .	5.26. Toți amu fii lu D-nezeu seți cu credința lu Hs. Is.	26. Că voi seți toți feți Domnului pren credință în Is. Hs.
6.27. Блнци бо въ X _д Іс _д кр(с)тите се, въ X _д облѣкосте се.	6.27. Cîți amu întru Hs. Is. boteză- se, întru Hs. investi- tu-vă.	27. Că, cîți mulți sînt botezați, aceia au îmbrăcat pre Hs.
7.28. Нѣ(с) юуден ни елини;	7.28. Nu e iudeiu, nici ell[i]n;	28. Ca nu e nici un ovréi, nici un grec,
8. нѣ(с) рабъ ни скобо(д);	8. nu e șerbu, nici slobod;	nu e nici o slugă și nici un logoditoriu;
9. нѣ(с) мжжъскы поль ни женскыи:	9. nu e bărbătea- sca parte, nici mue- reasca;	nu iaste nici bărbat, nici muiare, că voi seți toți unul în Is.
10. Бъси бо вы едноестн w X _к Іу _с к.	10. toți amu voi siți întru Hs. Is. 29.	Hs.
29. Ище ли же вн Хвн, оубо Івpаамлѣ ³ сеи естн	E se voia lu Hs., amu lu Avraam se- mințe seți	29. Să seți ai lu Hs., voi seți sămința lu Avraam și după făgăduință seți moș- têni.

¹ ОЕ к_крѣ.

² Е бжѣи.

³ ОЕ Івpаамлѣ.

¹ Litera н omisă.

11. и по въѣкто-
ванію наслаѣ(д)ници.

11. și după făgă-
duită mărgători.
Конѣ(ц) м(ч)ница
(м).

Конѣцъ м(ч)ница-
мъ.

Cap. IV.

12.1. Глѣ же: въ-
нелко лѣ(т) млд-
ница¹ наслаѣ(д)никъ
ѣ(с),

13. ничи(м)
лоу'ч'ши ѣ(с) раба, Глѣ
въсѣ(м) сѣи;

12.1. E grăescu:
În cîți ani tinerelul
următoriu iaste,

13. cu nimică mai
bun iaste de șerbul,
d-nu tuturor fiindu ;

1. Iară eu grăesc:
Atita de mult moșt-
nean și e cocon și
nici întru o slugă
usebitură, tuturor
domn acesta ;

14.2. нж [поА] пове-
лнтел'ми ѣ(с) и при-
ст[авники] до нарока
вчѣ.

14.2. Ce suptu zi-
cătorii iaste și suptu
deregătoriu pînă la
nărocul tat[ă]lui.]

2. Ce el iaste în-
demnătorilor și pă-
zitorilor pînă la
vrême de întru pă-
rintele.

1.3. Тако и мы,
ѣ(д)а въхо(м) млд-
(д)ници², по(д) стѣ-
хѣдми [мира въхо(м)ъ
п]орабоцени.

1.3. Așa și noi,
cîndu eram tineri,
suptu stihiiile lumiei
eram mai șerbiți.

3. Așa și noi, cînd
eram coconi, eleram
prinși pren faptele
noastre.

2.4. Ёг(д)а (ж)
прѣнде кон'чн на
лѣ(т)³, посла Бѣсна
свое(г), раж(д)аѣща
се⁴ в(т) дѣв⁵,

2.4. E cîndu veni
sfirș[i]tul anului,
trimēs[e] D-nezeu
fiiu-său, cel ce se
născu diim muiare,

4. Iară deaca
se implu vrêmea,
el tremése Domnul
fiiu(l) lui, născu
den muiare și supt
lēge se dēde,

¹ Е млaddenъ.

² Е млaddenъ.

³ О лѣтъ, Е лѣтоу.

⁴ О раждаѣща сѣ, Е

раждаѣщаго сѣ.

⁵ О женѣ, Е жены.

3. БЫВАННА ПО(Д)-
ЗАКОНОМЪ, 5. ДА
ПО(Д)ЗАКОНІЖ НСК-
ПНТЬ,

4. ДА ВЪСНЕН[Ѹ
пр]ѸЕМЪ.

КОНЕЦЪ ЧЕТО(К).

5.6. Д[а ѿ]ко же
ЕСТЕ СНОКЕ, ПО(С)ЛА
БѢ ДХЪ СНА СКОЕГО
[ВЪ СР(Д)]ЦА КАША,

6. ВЪПІЖ: ЯВКА,
W(Т)ЦЪ! 7. ТѢ(М)ЖЕ
ОУЖЕ НКСИ РАБЪ, НЖ
СНЬ:

7. АЩЕ ЛИ (Ж) СНЬ,
И НАС[ЛѢ](Д)НИКЪ БЖІИ
ІѸ ХС(О(М)).

КОНЕЦ РО(Ж).

8.8. НЖ ТОГДА
ОУБО,

9. НЕ ВѢД[ЕЩЕ БѢ],
СЛОУЖИСТЕ

10. ЕЖЕ НЕ ПО Е(С)СТ-
ВО[Ѹ]СЖЩИ(М)БГО(М).

11.9. Паче (Ж) ПО-
[ЗНАВ]ШЕ С[Е W(Т)] БѢ,
КАКО ВЪЗВРАЩАЕТЕ (С)
ПАКЪ НА НЕМОЩИ[ЫЖ]
[...]

12. ПЕ(К) ҃҃ [15].
БРА(Т) НЕВѢДѢЩЕ. КЪ
ГАЛА(Т)МЪ |

3. fiindu desup-
tul lege, 5. se cia
desuptu lége scum-
peri,

4. se întru fiire
priimim.

5.6. De cum siți
fii, trimés[e] D-nulu
d[u]h[u]lu fiului său
întru înima voastră,

6. strigă: Avva,
tatăle! 7. De-acia
încolo nu ești șerbu,
ce fiu; e se fiu, și
urmitoriu [ești] zeu-
lu Is. Hs.

8.8. C[e] ce amu,

9. neștiindu D-ne-
[zeu], slujitu

10. ce după fire
ce fiindu zeilor.

11.9. E mai virtos
cunoscumu-ne de la
zeul, cum [...]

5. Ca pre ceia ce
supt lége era să-i
sloboizească, cînd
întru noi luo(m)
coconia.

КОНЕЦЪ ЧЕТОКЪ.

6. D-unde voi fe-
ciori seți, Dumne-
zeu tremése d[u]-
hu(l) fiului lui întru
inimile voastră,
strigă: Dragul pă-
rinte!

7. Așa de acmu
nu e nici o slugă
mai mult, ce i-s toți
feciorii; să sînt fe-
ciori, ei sînt și
moșténii Domnului
pren Hs.

КОНЕЦЪ ПРАЗНИКЪ.

8. Însă într-acéia
vrémé, d-unde voi
Domnul nu cuno-
scut, voi slujiți
acelora ce în ce den
fire omenească nu
sînt.

9. Iară voi, acmu
Domnul cunoscut
[...].

¹ Е прѣклозодѣканіе.

2a

1.19. [...] ꙗ(ж) сѣтъ прѣлюбоудѣ- нїю¹, блж(д), неч(с)- тога, стѣ(д)ложест- вїа,

1.19 [...] célea ce sintu preaiubire, curvie, necurăție, miniecie,

19. [...] ca ceia ce sparg căsătoria, curvia, necurăția, spurcăciunea,

2.20. идолослѣ- женїе, отравленїе, про- каза, враж(д)ерѣженїе,

2.20. ale dracului slujirile, otrăvirile, stricăciunea, vraj- bele, războaiele,

20. idoliia, farmă- cul, vrăjmășiia, sfa- da, mîniia, nepacea, necredința,

3. заведн, карости, раж(д)еженїа¹, рас- прѣ, ереси,

3. uriciunile, ur- giile, întăritările, pîrile, rélele,

21. tilhăriia, be- țiia, mîncarea, într- acélea toate, de

4.21. оубїнства², пїанства, козлогла- сованїа

4.21. uciderea, beția, cu cimpoi glăsirea

carele intru întii voao am spus, și acmu încă vă spui,

5. и по(д)енда си- (м), ѡже прорицаж вѣ(м),

5. și în chipul acelora, célea ce prorocescu voao,

aceia împărăția Domnului nu o

6. ѡко(ж) и прѣж- (д)е реко(х), ѡко такова творѣщи

6. cum și ainte zișu, că acélea cine face-le

vo(r) moșteni. Конецъ кто(к).

7. цр(с)твїа бжїе³ не наслѣ(д)тъ.

7. împărăția lu Dnezeu nu va do-

Конецъ кто(к).

bîndi.

8.22. Пло(д) же дхѣнїи е(с) любн, рад(с),

8.22. E plodul de sufletui astedra- gostea cu bucuria,

22. Iară poama d[u]-hului iaste dra- gostea, veselii,

9. мирѣ, длъго- трѣпѣнїе, блгостъ, блгостини,

9. pacile cu lungă răbdare, bunătatea cu dulceață,

pacele, răbdarea, dulceața, bunăta- tea, credința,

¹ E рад(д)раженїа.

² Înaintea acestui cuvînt lipsește Заветн.

³ E вїїа.

10. вѣра, 23. кро-
то(с), вѣздрѣжанѣ;

11. на такоу(х)
нѣ(с) закона. 24. Оки
же Х(с)ви плѣтъ
распѣше

12. съ стра(с)ти-
ми¹ и по

10. credința
23. cu blîndete,

între ținere;
11. spre acéia nu
e lege. 24. E unii
luHs. trupulu răs-
tigniră

23. smericiunea,
curăția, blîndetele,
postul; către acélea
lege nu e.

24. Iară ceia ce
îmblă în Domnul,
aceiaș răstignesc
trupul lo(r), cum
zice rîvnitul și
pohtitura.

2b 1. хотими.²
2.25. Ище живѣ(м)
дѣломъ, дѣлови прила-
гае(м) сѧ.

3.26. Не вѣж(а)³
тъшеславни, дрѣ(г)
дрѣгѧ призилаещи-
(м)⁴,

4. дрѣ(г) дрѣгѧ
завидѣше.

1. cu muncile și
cu pohtirile.

2.25. Se viserem
cu d[u]h[u], d[u]hu-
lui și adauge-vrem.

3.26. Se nu fim
în deșertu slăviți,
unul la alaltu che-
mîndu,

4. soțu cu soțu
zavidîndu.

25. Iară noi de
văm vie în d[u]h, e
noi încă în d[u]h să
îmblăm.

26. Și noi nu pen-
tru cinste să fi(m)
lacomi unul cătră
alalt și unul cătră
alalt să nu ne urîm.

Cap. VI.

1. Братѣа, аще и
прѣж(а)е члкъ

5. вѣпадѣтъ⁵ въ
нѣкое прѣгрѣшенѣе,

6. въ же дѣвни,
сѣврѣшанте такоуаго
дѣломъ кро(т)сти,

7. владн сѣбѣ⁶,
ѣда и ти вѣднши⁷
искѣше(н).

1. Frații, și ainte
om[u]lu

5. cade întru nes-
cari greșale,

6. e voi d[u]h[o]-
vnicilor, svîrșiți
acela cu d[u]hul
blîndetelor,

7. păzește-ți si-
nele, doară și tu
ispitit fiver.

1. Frați dragi, iară
să vre un om ceva
au greșit, e voi su-
fletește să-l învă-
țați, care voi seți
ispășiți, ce caută
pre tine singur, ca
tu să nu fie ispitit.

¹ Е страстми.

² Е похотми.

³ О вѣдѣмъ, 6 вѣдѣ(м).

⁴ Е призываещи.

⁵ О вѣпадѣтъ, 6 вѣпадѣ(т).

⁶ О, е сѣбѣ.

⁷ Е вѣднши.

8.2. Дроу(г) дрога 8.2. Unula laltui 2. Unul să poarte
тѣготѣ носити¹ и пăsul purtați și așa sarcina altuia și așa
такѡ скончатѣе sfirșiți veți împlăa legea lu
9. законъ Хс(в)ъ. 9. legea lu Hs. Hs.

Конецъ сѣботъ
пр(д)пос(т)ни.

10.3. яще кто 10.3. E se pare-i 3. Să neștine-i se
мнит dare să iaste ceva,
сѧ что бити, ничто nimică fiindu, p-unde el nu e ne-
сѧ², mica,acelase înșală.

11. сѣбѣ³ оумоу 11. sineș cu min- 4. Tot omul să-ș
лъститѣ. 4. Дѣло же tea și înșelă. 4. Deci caute ale lui fapte
свое да искоушаетѣ lucrul său și-ș ispi- și atunci numai
ѣж(дк)о теască cinescu lucru va avea, și nu
altul.

12. н тогда въ се(бѣ) 12. și atunci întru
тѣ (ч)ѣ похваленіе да sineș numai lăudare
иматѣ, se abă,

13. а не нно(м)⁴. 13. e nu altuia.

5. Кѣж(д)о бо свое 5. Cinescu amu 5. Cineșcu a lui
брѣмѧ понеситѣ⁵, sarcină purta-ș-va. sarcină să poarte.

14. 6. Да w(т)поци-
де(т)⁶ [...].

*

Se observă că textul slavon este scris în redacția medio-bulgară cu unele influențe sirbești în grafie (- ѡ în loc de -ѣ). Copistul, însă, a lăsat să-i scape unele greșeli, ceea ce dovedește că cunoștea destul de slab această limbă. Cele mai interesante forme sînt: млдѣницѣ, IV 1; млд(д)ници, IV 3; ѡждиши, VI 1; понеситѣ, VI 5, care ar indica o pronunțare dialectală bulga-

¹ О носитѣ, е носити.

² Е сын.

³ О, Е сѣбе.

⁴ О къ нномоу.

⁵ О понесетѣ.

⁶ Е wщмет'.

ră (*e* > *i* în poziție neaccentuată)¹, și стра(с)тнин, похотнин, V 24, care fie reprezintă o „normalizare” morfologică, fie, pur și simplu, o redare „după ureche” a înmuierii consoanelor nu prin *ъ* sau, ci prin *и* (acestea și altele sînt semnalate în notele la text).

Cit privește traducerea românească, ea este destul de clară și cursivă, deși — traducătorul fiind un cărturar modest — este evidentă tălmăcirea cuvînt de cuvînt a textului slavon, impusă și de fragmentarea textului, care uneori coincide cu versetul biblic, de cele mai multe ori însă nu. Pe alocuri, chiar sensul unor cuvinte n-a fost clar înțeles, și atunci întîlnim fie calcuri lingvistice mai puțin adecvate, fie de-a dreptul traduceri greșite. Astfel, наследникъ, IV 1, 7, a fost tradus cu *urmitoriu*, în loc de „moștenitor” (Coresi: *moștnean*), iar la plural, наследници, III 29 — *mărgători* (Coresi: *moșteni*; calcuri semantice).

Pentru стѣд[о]ложестѣе, V, 19, прѣлюбоудѣніе, V 19, și вѣс[ы]неніе, IV 5, au fost create *miniecie* „desfrinare” (și „șarlatanie, batjocură”, de la *miniac* < ngr. *μανιαχός* „nebun”; Coresi: *spurcăciunea*), *preaiubire* „adulter” (Coresi: „ceia ce sparg căsătoria”) și *fiire* „înfier” (Coresi: „conciia”; calcuri structural-semantice sau derivative).

Iată și cîteva traduceri greșite: Бже не по е(с)текоу сжци(м) бго(м), IV 8 — *ce după fire ce fiindu zeilor* (de fapt: „celor ce din fire nu sînt dumnezei”²; și la Coresi traducerea e greșită: „acelora ce în ce den fire omenească nu sînt”); идолослоуженіе, V 20 — *ale dracului slujirile* (Coresi: *idoliia*); козлогласованіа, V 21 — *cu cîmpoi glăsirea* (Coresi: *mîncarea*, pentru „chef”), възаръжаніе, V 23 — *întu ținere* (Coresi: *postul*, pentru „curăție”), поракощени, IV 3 (participiu trecut pasiv de la verbul perfectiv поракоштити) — *mai șerbiți*, înțeles ca forma de comparativ a adjectivului-participiu în mediobulgară (Coresi: *prînși*) și altele.

Uneori cuvîntul slav a fost lăsat netradus, fiind preluat ca atare: до народа, IV 2 — *pînă la nărocul* (Coresi: *pînă la vreme*), завидѣше, V 26 — *zavidindu* (Coresi: *să nu ne urim*). Alteori, traducerea este aproximativă: ерещ, V

¹ Acest fenomen se observă în graiurile balcanice, care se întind pînă la Dunăre (vezi St. Stoikov, *Българска диалектология*, ed. a II-a, Sofia, 1968, p. 73, 136 și harta nr. 8 la p. 291).

² Vezi *Biblia*, București, 1968, p. 1038.

20 — *relele* (Coresi: *necredința*), оҗе не под ꙗкоу҃нымъ есмь, III 25 — *amu nu suptu spulterioru sem* „nu mai sintem sub călăuză“ (Coresi: *noi mai mult nu sem în neînvățătură*), под повелѣтел'мъ, IV 2 — *suptu zicătorii „epitropi“* (Coresi: *îndemnători*) etc. În sfârșit, în unele cazuri, topica cuvintelor este influențată direct de modelul slavon: мѣжъскы полъ, III, 28 — *bărbăteasca parte* (Coresi: *bărbat*).

Cu toate acestea, textul de față, fie și fragmentar, are o importanță deosebită, atât ca fapt cultural — reprezentând faza de început a trecerii de la cultura în limba slavonă la cea în limba poporului — , cât și ca izvor pentru istoria limbii române populare și literare și pentru studierea influenței pe care a avut-o slavona în primele secole de dezvoltare a acesteia. În plus, el ne atestă o traducere veche a *Apostolului*, independentă de cea reprezentată în *Codicele Voronețean*, în tipărirea lui Coresi, și, după cum am constatat, în *Manuscrisul popii Bratul* din 1559—1560. Studiarea în continuare a unor astfel de texte, destul de numeroase în cultura românească a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, prezintă interes evident atât pentru filologia românească, cât și pentru cea slavă, ele aparținând unui sector mai puțin cunoscut al culturii slavone în Europa sud-estică și răsăriteană.

SINTAGMA (PRAVILA) LUI MATEI VLASTARIS
ȘI ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE
(SECOLELE AL XV-LEA — AL XVII-LEA)

Lucrările recente de istorie a lexicografiei românești¹ au atras din nou atenția asupra faptului că aceasta își are originea în epoca primelor traduceri și texte originale în limba română din secolul al XVI-lea, apărind sub formă de glose² și de mici glosare³, după care a urmat seria lexicoanelor bilingve din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Dar preocupări lexicografice au existat la noi și înaintea secolului al XVI-lea, manifestate prin copierea în manuscrisele slavo-române a unor glosare de proveniență greco-slavă⁴.

---

¹ Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, 1966, p. 7—8; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romano-slavica*, XIII, 1966, p. 141—158. Dintre lucrările mai vechi, cf., în special: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Gr. Crețu, București, 1900.

² Cele mai bogate glose (aproape 400) au fost descoperite de Ioan Bogdan într-o copie moldovenească a *Sintagmei* lui Matei Vlastaris din secolul al XVI-lea (probabil din a doua jumătate), prezentată în 1890 la Expoziția arheologică de la Moscova (cf. mai jos). Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscris slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, p. 727—752 (*Scrieri alese*, București, Edit. Academiei, 1968, p. 542—558; note, p. 688—689).

³ Vezi E. Kalužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în *Archiv für slavische Philologie*, XVI, 1896, p. 46—53; Gr. Crețu, studiu introductiv la: Mardarie Cozianul, *Lexicon...*, p. 23—28; D. Strungaru, *op. cit.*, p. 145—148.

⁴ Aducem mulțumiri călduroase conducătorilor și colaboratorilor secțiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste

Cel mai vechi glosar de acest fel cunoscut la noi pînă acum, se află anexat la còpiile slavo-române din secolele al XV-lea—al XVII-lea ale cunoscutei *Sintagme* a lui Matei Vlastaris (Ματθαῖος ὁ Βλαστάρης), scriitor juridic bizantin din secolul al XIV-lea, originar din Salonic.

Se ştie că dezvoltarea societăţii feudale în Țările Române ca şi în alte ţări din Europa, a dus, pe lîngă aplicarea dreptului consuetudinar („legea ţării”), la folosirea unor codice de legi scrise, provenite din Bizanţ, prin intermediul traducerilor slavone. Printre aceste *pravile* sau *nomocanoane*, cuprinzînd nu numai dreptul ecleziastic, ci şi elemente de drept civil şi penal¹, un loc de seamă îl ocupă *Sintagma* bizantină a lui Matei Vlastaris, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sîrbă, cîţiva ani mai tîrziu, în timpul ţarului Stefan Dušan (1348) şi rîspîdită apoi la bulgari, români şi ruşi. Acesteia i se adaugă o legiuire slavă, *Zaonicul* ţarului sîrb Stefan Dušan, promulgat cam în acelaşi timp (1349 şi 1354) şi cunoscut şi în Țările Române, după cum se poate constata dintr-o copie de la mijlocul secolului al XV-lea, provenită de la mănăstirea Bistriţa (Oltenia) — copie ce cuprinde *Sintagma prescurtată*—, rămasă pînă nu de mult necunoscută cercetătorilor noştri²,

---

România, Biblioteca Universitară din Cluj, Biblioteca „Lenin” şi Muzeul istoric din Moscova, pentru bunăvoinţa cu care ne-au pus la dispoziţie o serie de manuscrise, citate mai jos.

¹ Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, ed. a II-a, vol. I, II (1,2), III, Bucureşti, 1926—1931; Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, vol. I, partea I, Vaslui, 1937; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 490—491; Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 518—522; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Edit. Academiei, 1959, p. XV; *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Ōşetea ş.a., Edit. Academiei, 1962, p. 677—678, 1028—1032.

² Peretz, care a tipărit la noi acest monument, în original (după ediţia a II-a a lui St. Novaković, din 1898) şi în traducere, nu menţionează că ar exista o copie românească, deşi precizează — după slavistul sîrb — că unele articole sînt reproduse din manuscrisul „de la Bistriţa”, pe care însă nu-l identifică (şi în ţările slave există localităţi cu numele *Bistriţa*). Vezi: *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog, 1349 i 1354. Zaonicul lui Stefan Dušan, ţarul Serbiei, 1349 şi 1354, comparat cu legiuirile bizantine, slave şi române*. Partea I (Textul, traducere, observaţiuni şi vocabular), Bucureşti, 1905 (partea a II-a n-a mai apărut). Această copie a fost prezentată

și dintr-o traducere veche românească din Banat, păstrată într-o copie din 1776¹.

Sintagma lui Matei Vlastaris s-a păstrat în mai multe copii din secolele al XV-lea—al XVII-lea, scrise atât în Țara Românească, cât și în Moldova.

Această scriere a căpătat o largă răspindire nu numai la greci, ci și la sirbi, bulgari, români, ruși și chiar (în traduceri și prelucrări parțiale) la armeni și georgieni, datorită caracterului ei de compendiu practic de reguli canonice și civile, acestea din urmă ocupînd un loc destul de important în raport cu *nomocanoanele* epocii: „L'originalité de Mathieu Blastarès — spunea A. Soloviev cu prilejul împlinirii a 600 de ani de la apariția *Sintagmei* — consiste dans ce qu'il ne donna pas un *Nomocanon* seul, pas une *Synopsis* seule, mais qu'il eut l'audace d'unir toutes les règles principales du droit canon à celles du droit laïque... Il se proposa d'unir tout le droit séculier (droit civil, pénal et procédure) au droit canon; il forma une vraie encyclopédie juridique, unique dans son genre, qui correspondait parfaitement à l'organisation des tribunaux du XIVe siècle, au moment où les personnes du clergé reçurent le droit de trancher les litiges civils.”²

Ciculația largă a manuscriselor *Sintagmei* atestă popularitatea sa: numărul manuscriselor grecești cunoscute, după aprecierea lui V. N. Benešević³, se ridică la 90, iar al celor slave, după părerea lui A. Soloviev, aproape la 70⁴.

---

de curînd la noi de Valentin Al. Georgescu, *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XVe—XIXe siècle). Contribution à l'étude de la réception du droit byzantin en Roumanie*, I, RESEE, t. VI, 1968, nr. 4, p. 625—630; II, *ibidem*, t. VII, 1969, nr. 2, p. 346 — 349, 365.

¹ Mss. rom. nr. 3093 al B.A.R. Vezi I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 14—24; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, p. 88; Val. Al. Georgescu, *l.c.*

² *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, în *Studi bizantini e neoelenici*, vol. V (*Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini*, Roma, 20—26 settembre, 1936. I. *Storia — Filologia — Diritto*), Roma, 1939, p. 700.

³ *Corpus Scriptorum juris graeco-romani*, în *Actes du IV Congrès International d'études byzantines*, 1934, I, Sofia, 1935, p. 141; cf. A. Soloviev, *op. cit.*, p. 701.

⁴ Cifra nu este însă în întregime controlată: pe lângă cele 20 de manuscrise ale traducerii sîrbești complete, cele 15 cuprinzînd *Sintagma* prescurtată și 10 — varianta refăcută a acesteia, pe lângă cele cîteva bulgărești

De la sirbi, *Sintagma* (tradusă în 1348) a trecut curînd la bulgari, în timpul țarului Ivan Alexandru (1331—1371)¹, iar de la aceștia a ajuns în Țările Române, unde primele manuscrise cunoscute, în redacția mediobulgară, datează de la mijlocul secolului al XV-lea: „Nu știm cînd și în ce condiții versiunea bulgară a trecut pentru prima dată în Țara Românească și în Moldova — scrie E. Turdeanu —, însă, desigur, ea a venit de timpuriu, căci *Sintagma* lui Vlastaris figurează printre cele mai vechi texte juridice folosite la români”².

Iar A. Soloviev, comentînd critic cunoscuta știre transmisă de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* privind introducerea dreptului bizantin în Moldova lui Alexandru cel Bun, scrie: „En tout cas, si les Roumains du XVe siècle ne reçurent pas les *Basiliques* (trop larges en effet), ils se servaient simplement du *Syntagme* de Blastarès”³.

Vom vedea mai jos că acest text juridic s-a păstrat într-un număr apreciabil de manuscrise grecești aduse în Țările Române, precum și în peste zece manuscrise slavo-române copiate în secolele al XV-lea — al XVIII-lea. Evident, însă, că numărul acestora în epocă a fost mai mare și că noi nu

---

și rusești, A. Soloviev se referă la 4 manuscrise slavo-române dateate, citate de A. I. Iațimirski (unul s-a dovedit a fi o altă pravilă) și la 20 de manuscrise de care acesta ar fi avut cunoștință (Григорий Цамблак, St. Pb., 1904, p. 288—291); în realitate, Iațimirski a cuprins în această cifră și un număr de *pravile*, pe care nu le-a văzut și despre care presupunea că reprezintă *Sintagma* lui Matei Vlastaris; noi am identificat 14 copii ale *Sintagmei* complete și prescurtate (vezi mai jos). Oricum, deci, numărul copiilor slavone se ridică la circa 60.

¹ Un manuscris mediobulgar din secolul al XIV-lea a fost descoperit la Petersburg (Biblioteca Sinodală, nr. 302, azi la Muzeul istoric din Moscova): V. N. Beneșevic, *Два списка славянского перевода Матвея Властаря, хранящиеся в Спб. Синодальной Библиотеке*, «Известия ОРЯС», VI, 4, 1901, p. 150—174. Vezi A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 58—59.

² *Op. cit.*, p. 59.

³ *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703. O discuție amănunțită a ipotezelor emise în legătură cu știrea transmisă de Cantemir face prof. Al. Elian în studiul *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 110—119.

cunoaştem decît ceea ce, prin vicisitudinile vremii, ni s-a păstrat ¹.

Cel mai vechi manuscris grecesc al *Sintagmei* datează din 1342, deci este mai nou doar cu şapte ani decît originalul pierdut al lui Matei Vlastaris (1335), şi se păstrează la Muzeul istoric din Moscova (provenit din Biblioteca sinodală, nr. 149). Printre anexele de la sfîrşitul acestui manuscris se găseşte şi un *glosar latin-grecesc*, care constituie originalul celui latin-slavon din còpiile slavoneşti ale *Sintagmei* ².

S. Troicki, care a consacrat o monografie anexelor *Sintagmei* lui Vlastaris în traducere slavonă, editîndu-le după patru manuscrise sîrbeşti din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi din prima jumătate a secolului al XVI-lea³, a arătat că forma completă a *Sintagmei*, tradusă în slavona sîrbă în 1348, cuprinde, pe lîngă partea introductivă şi culegerea de legi propriu-zisă (aranjată pe capitole, în ordinea alfabetică a subiectelor tratate), trei grupe de anexe: 1) care intră în *corpus clausum* atît al protografului grecesc (pierdut), cît şi al traducerii sîrbe; 2) care au fost adăugate în originalul grecesc ce stă la baza protografului sîrbesc (de asemenea pierdut) şi 3) care au fost adăugate ulterior în traducerea sîrbească (p. 28).

---

¹ Mănăstirile şi dicasteriile de la episcopii şi mitropolii aveau „cel puţin o copie din această carte aşa des întrebuintată” (Şt.Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, I, p. 77).

² Vezi A. I. Iaţimirski, *Славянские рукописи Немецкого монастыря в Румынии*, extras din Древности Слав. комиссия московск. Археологич. Общества, Moscova, 1898, p. 42—43.

³ S. Troicki, *Dopunski članci Vlastareve Sintagme*, Belgrad, 1956, IV + 114 p. + 3 pl. Ediţia fundamentală a textului *Sintagmei* (fără anexe) a fost publicată de St. Novaković: *Matije Vlastara Sintagmat* (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje, knjiga IV), Belgrad, 1907. Cf., de asemenea: T. Florinski, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*, Kiev, 1888; N. Piński, *Синтагма Матфея Властаря*, Moscova, 1892; V. N. Benešević, *Два списка славянского перевода синтагмы Матфея Властаря, хранящиеся в СПб. Синодальной библиотеке*, «Известия ОРЯС», VI, 4, 1901, p. 150—227, şi extras, St. Pb., 1902; A. Solovjev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Skoplje, 1928. Textul grecesc a fost editat de G. A. Rhallis şi M. Potlis în 1852—1859, apoi de I. B. Pitra, în 1891 (vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 1).

În cea de-a doua grupă, cuprinzînd texte adăugate în unele manuscrise grecești, inclusiv în cel după care s-a făcut traducerea sirbească, intră două articole:

1) **Како нмоуѣ чина прѣстоли црѣковѣ въ подлежащихъ патриархоу Константина града** (Care sînt scaunele bisericești supuse patriarhului din Constantinopol).

2) **Латинскіе рѣчи** (Cuvinte latinești).

Cel de-al doilea, care ne interesează aici, se află în trei dintre cele patru manuscrise folosite de Troicki: P (mss. Pěinjski, circa 1370, f. 293—293b), S1 (mss. nr. 62/264 de la Dečani, 1370—1380, f. 293—294) și S3 (mss. P 43 al Bibliotecii naționale din Belgrad, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, f. 340—341)¹. În mss. S2 (mss. nr. 51/185 de la Dečani, începutul secolului al XVI-lea), vocabularul nu există, căci ultimele file au fost rupte.

Textul grecesc al vocabularului a fost editat mai întîi de E. Kalužniacki, după manuscrisul Bibliotecii naționale din Paris, nr. 1375, din anul 1541, împreună cu textul slavon, reprodus după cea mai interesantă copie moldovenească, efectuată de învățatul episcop Macarie al Romanului la mijlocul secolului al XVI-lea și descoperită la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov² (vezi mai jos); ulterior a fost publicat de A. I. Iațimirski, în două rînduri, după manuscrisul de la Moscova din 1342, paralel cu forma sa slavonă din alte două manuscrise moldovenești: cel de la Mănăstirea Neamțului, scris de ieromonahul Ghervasie la 1472 sau 1474 (azi la B.A.R., mss. slav nr. 131), și cel de la lipovenii din Galați, datînd de la începutul secolului al XVII-lea³.

¹ Vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 48—51; textul la p. 94—96.

² Λέξεις Λατινικαί in einer älteren bulgarisch-slovenisches Übersetzung, in *Archiv f. sl. Phil.*, XIV, 1891, p. 84—88. Acest text a fost reprodus de S. Troicki, paralel cu versiunea slavonă a glosarului (*op. cit.*, p. 49—96).

³ Славянские и русские рукописи румынских библиотек (Сборник ОРЯС, т. LXXIX), St. Pb., 1905, p. 819—822. Ambele aceste ediții au rămas necunoscute lui S. Troicki, care citează însă manuscrisul de la Moscova, precum și cel de la Vatican, nr. 841, ce conține de asemenea vocabularul latin-grec. Cf. și edițiile mai vechi de glosare greco-latine: C. Labbaeus, *Veteres glossae verborum iuris, quae passim in Basilicis reperiuntur*, Paris, 1606, p. 135—136; Idem, *Glossaria latino-graeca et graeco-latina*, Paris, 1679 (Anexa: *Veteres glossae...*, p. 37—40); Joh. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, t. XI, p. 590 = Migne, 144, p. 955—956 (vezi E. Kalužniacki,

Traducerea slavonă a glosarului, devenit latin-slavon (cu explicațiile grecești transpuse în slavonă), a fost publicată și ea de mai multe ori, și anume: de arhimandritul Amfilohie, după manuscrisul *Sintagmei* din secolul al XIV-lea, care a aparținut patriarhului Nikon (f. 339b—400), și după un manuscris sirbesc din colecția Grigorovici¹; de E. Kalužniacki și de A. I. Iațimirski în lucrările citate mai sus, după cele trei manuscrise moldovenesti menționate²; de I. Peretz, din nou după manuscrisul lui Ghervasie (1472 sau 1474), împreună cu traducerea românească a explicațiilor slavonești³; în sfârșit, de S. Troicki⁴, după manuscrisul sirbesc P, cu indicarea variantelor din S1 și S3.

În acest glosar latin-slavon, la origine latin-grec, se dau în ordine alfabetică 67 de termeni juridici latini (la Kalužniacki, 66), care se găsesc în transcriere greacă în *Basilicale* (τὰ Βασιλικά), adică „Legile împărătești“, cel mai complet monument al dreptului greco-roman sau bizantin. Acestea constituie o adaptare, în traducerea greacă, și o completare a *Codului* lui Justinian (a. 529), efectuată de Leon VI Înțeleptul (care a domnit între anii 886 și 912)⁵. Este probabil, arată S. Troicki, că acest vocabular a fost alcătuit din glosele pe care copiiștii le adăugau pentru explicarea termenilor latini folosiți în *Basilicale*. Încă primii copiiști ai *Sintagmei* lui Vlastaris I-au adăugat acesteia, considerându-l util pentru expli-

---

op. cit., p. 84—85; S. Troicki, *op. cit.*, p. 135—136). O copie manuscrisă a glosarului lui C. Labbaeus se află în manuscrisul nr. 46 (nou 177) al Bibliotecii centrale universitare din Iași (ff. 6—56). Vezi I. Peretz, *Curs*, vol. II, partea I, p. 332—337.

¹ Архимандрит Амфилохий, *Описание Воскресенского Ново-Иерусалимской библиотеки*, Moscova, 1876, p. 103—105; *Idem*, în *Отчет Румянцевского музея за 1877—78 год* (vezi Iațimirski, *Славянские и русские рукописи* ..., p. 690; cele două lucrări nu ne-au fost accesibile).

² P. P. Panaitescu, descriind mss. 131 B.A.R. (*Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 158—159), nu observă că prima ediție a lui Iațimirski este chiar după acest manuscris, și nu după altul mai nou, cum afirmă (p. 159); de asemenea, omite să menționeze cea de-a doua ediție a slavistului rus din *Славянские и русские рукописи* ..., p. 819—822.

³ *Curs*..., vol. II, partea I, p. 273—277.

⁴ *Op. cit.*, p. 94—96.

⁵ Vezi A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I, Paris, 1932, p. 189, 452—453; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. I, p. 313—322; 338—347; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 8—9, 35—43.

carea unor termeni latini ce se întâlneau și în acest text (de ex. *ΦΑΛΚΗΔΥΣ*, în titlul capitolului *Φ* [24], sau *οφφικιν*, pl., în titlul primei anexe). Că glosarul nu exista în manuscrisul original al lui Vlastaris o dovedesc unele copii grecești care nu-l conțin. Dar încă în manuscrisul de la Moscova din 1342 (deci la 7 ani după compunerea *Sintagmei*, în 1335) acest glosar apare și desigur că a existat și în manuscrisul grecesc care a stat la baza traducerii sîrbești din 1348, întâlnindu-se în toate copiii complete ale acesteia, alături de lista mitropolilor și episcopilor subordonate patriarhiei din Constantinopol ¹.

Este interesant de observat că în țara noastră se păstrează un manuscris grecesc din secolul al XV-lea (probabil din prima jumătate) al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, adus la Iași înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea — poate, după presupunerea prof. Al. Elian, chiar de unul din cei doi mitropoliți de origine greacă din prima jumătate a secolului al XV-lea: Damian (1436—1477) și Ioachim (1447 — circa 1449—1455) ². Manuscrisul, care a aparținut mitropoliei din Iași (în prezent se află la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” din Iași, nr. 303 = VI 11), poartă pe prima, respectiv pe ultima filă, semnăturile în grecește ale mitropoliților Dosoftei (cu data 1674) și Veniamin Costache (mitropolit în 1803—1808 și 1812—1848) ³, dar nu cuprinde, printre anexele la *Sintagmă*, glosarul latin-grecesc.

Dacă acest manuscris stă izolat, în schimb, din epoca influenței grecești directe (secolele al XVII—XVIII-lea) s-au păstrat mai multe copii grecești, care au fost folosite fie ca

---

¹ S. Troicki, *op. cit.*, p. 49—50. Două excepții, cunoscute lui Benešević și Troicki (copia sîrbo-bulgară din secolul al XIV-lea, aflată în Biblioteca sinodală, nr. 302, descrisă de Benešević, *op. cit.*, extras, p. 3—26, și cea de la Struga, din 1590, descrisă de T. Florinski, *op. cit.*, p. 314—316), se datoresc fie pierderii ultimelor file (prima), fie omiterii intenționate de către copist (a doua). Vom vedea că aceeași este și situația unor copii românești pe care le cunoaștem mai îndeaproape.

² Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldo-venească...*, p. 114, nota 5. Despre cei doi mitropoliți, vezi Gh. I. Moisescu, St. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, vol. I, București, 1957, p. 228—232.

³ Primul care a atras atenția asupra acestui manuscris a fost C. Erbicéanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei*, în *Revista teologică*, an. III, 1885, p. 16. Vezi Al. Elian, *op. cit.*, p. 114—115.

instrumente juridice, la mitropolii și episcopii, fie pentru învățămîntul teologic și juridic (unele provin de la Colegiul Sf. Sava sau de la Seminarul central). Acestea sînt manuscrisele grecești de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România: nr. 206 (în *Catalogul* lui Litzica, nr. 290) din secolul al XVII-lea, nr. 128 (291), din 1736, nr. 51 (292), din 1788, nr. 22 (293), 621 (294), 213 (578), 176 (617) și 389 (304) din secolul al XVIII-lea¹, precum și copia aflată la 1727 în biblioteca mănăstirii Barnovschi din Iași². Dar — deși unele din acestea cuprind textul integral al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris și chiar o parte din anexe — în nici un manuscris nu se găsește glosarul latin-grec de care ne ocupăm³.

Nu aceeași este situația unora dintre manuscrisele slavo-române, care, pe lângă celelalte anexe, prezintă și textul glosarului *latin-slavon*. Pentru a avea o imagine clară a acestora și a locului pe care-l ocupă în cultura românească veche, vom trece în revistă toate manuscrisele cunoscute pînă astăzi. Unele dintre ele (cele două de la B.A.R., unul de la Biblioteca universitară din Cluj, unul de la Muzeul istoric și unul de la Biblioteca „Lenin” din Moscova) ne-au fost accesibile; celelalte le prezentăm pe baza descrierilor existente⁴.

¹ Vezi Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor grecești*, întocmit de C. Litzica, București, 1909, p. 147—150, 258, 313; I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 7—13 (manuscrisul nr. 176 [617] cuprinde extrase din traducerea în greaca modernă a lui Kunalis Kritopoulos, făcută pe la 1498).

² Vezi Hurmuzaki, vol. XIV : *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate... de N. Iorga, partea a II-a, 1716—1777, București, 1917, p. 909 (*Catalogul cărților mănăstirii ieșene Barnovschi*, scris de popa Paisie, în martie 1727); Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 92. Probabil că astfel de manuscrise mai există și în alte biblioteci.

³ Este adevărat că cele mai multe manuscrise prezintă textul *Sintagmei* incomplet sau dau numai extrase din el.

⁴ În afară de menționările parțiale și de cataloagele de manuscrise, au dat liste incomplete ale acestora următorii autori : A. I. Iațimirski, *Грузопуї Цамблук*, St. Pb., 1904, p. 288—291; I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea I, p. 266—280; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703—704; Șt. Gr. Berechet, *Legătura...*, p. 91—92; Idem, *Descoperirea a două manuscrise juridice românești*, în *Întregiri. Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc*, Iași, 1938, p. 3—6; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129,

Iată care sînt aceste copii slavo-române pe care le cunoaştem în prezent:

1. Cea mai veche copie slavo-română este din anul 1451 şi se datoreşte grămaticului Dragomir din Tîrgovişte, care a scris-o, după cum reiese din însemnarea sa, pentru domnul Țării Româneşti Vladislav al II-lea (1446—1456). Manuscrisul se află în prezent la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin” din Leningrad, unde provine dintr-o bibliotecă particulară¹.

Din însemnarea lui Dragomir rezultă clar data copierii²:
Тогда оубо текъшу лѣтоу по евреинскимъ .хѣсгг., ѡ(т) прѣрѣго
человѣка ꙗдана до сего лѣто, по христїаномъ .хѣсцѣ. ии ди ктї-
онъ .дї., по латинскомъ числомъ отъ распѣти господна .хѣснѣ.

„Atunci a fost anul curgător după numărătoarea evreiască 5213, de la primul om, Adam, pînă în acest an, după numărătoarea creştinească 6959[—5508 = 1451], indictionul 14, iar după numărătoarea latină, de la răstignirea Domnului, 1451”. Din informaţiile de care dispunem, nu ştim însă dacă între anexele *Sintagmei* se află şi glosarul latin-slavon.

2. O singură copie provenită din Țara Românească cuprinde varianta scurtă a *Sintagmei*, şi anume manuscrisul datat cu aproximaţie 1449—1454 (sau 1449—1480), în care se află şi *Zaconicul* lui Stefan Dušan.

Acest important text juridic sud-slav s-a păstrat, după cite se cunoaşte astăzi, în 24 de manuscrise din secolul al XIV-lea pînă în al XIX-lea³. Unul dintre cele mai vechi

---

167—169, 211; Idem, *La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, p. 58—62; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, p. 216—217.

¹ T. Florinski, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*, Kiev, 1888, p. 316—317 (cităm după A. I. Iaşimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 267); A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 704; E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 59; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris...*, p. 216.

² A. I. Iaşimirski, *op. cit.*, p. 267. Aici şi mai jos, în reproducerea textelor slavone, coborîm în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise.

³ Vezi descrierea lor în ultima ediţie a acestui text, datorită lui N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354*. Izdao i preveo Nikola Radojčić, Belgrad, 1960, p. 14—20 (autorul citează cu comentarii pozitive, la p. 35—36, printre alte ediţii străine, şi pe aceea a lui I. Peretz, menţionată mai sus). Dintre ediţiile anterioare, cea mai importantă este a lui St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354*, ed. a II-a, Belgrad, 1898 (ed. I, 1870).

— al cincilea pe lista întocmită de St. Novaković și apoi de N. Radojčić — este cel citat mai sus, care a aparținut mănăstirii Bistrița (Oltenia), după cum rezultă dintr-o scurtă însemnare; se păstrează astăzi la Muzeul istoric din Moscova (unde a ajuns din biblioteca istoricului rus N. Nadejdin, care l-a dus în 1830 și în proprietatea cărui se afla încă la 1851)¹. Presupus pînă nu de mult a fi fost scris în anul 1444, pe baza însemnării finale a copistului ((СОНЕСА, carea fost interpretată de canonistul rus A. S. Pavlov, în 1885, ca data 6952—5508 = 1444, dar care s-a dovedit a fi, după cum a arătat N. Radojčić, criptograma copistului sau a unui cititor ДАВНДА = David)², manuscrisul nu este totuși cu mult mai nou: pe baza filigranelor, G. P. Georgijevski l-a datat 1449—1454, ceea ce reprezintă pentru Țara Românească epoca lui Vladislav al II-lea (1446—1456), în timpul căruia a fost copiat, de altfel, și cel mai vechi manuscris slavo-român cunoscut al *Sintagmei* complete a lui Matei Vlastaris (1451; vezi mai sus). V. Mošin însă consideră că data copierii poate fi împinsă pînă spre 1480³.

Manuscrisul (despre care nu știm dacă a fost copiat în Serbia sau în Țara Românească) reprezintă un sbornic în -4°, de 210 file, avînd următoarele texte: *Cuprinsul Sintagmei scurte* (f. 1a — 5a), textul *Sintagmei scurte* (variantea prescurtată, făcută de juriștii sirbi după 1346, care reține mai ales partea laică a textului, f. 6a — 168a), *Pravila Sf. Ioan Postnicul* (Νηστευτής, f. 168a—172a), *Legea împăratului Iustinian* (f. 172b—178b) și *Zaonicul lui Stefan Dušan* (f. 178b—209b)⁴.

¹ *Op. cit.*, p. 17. N. Radojčić a scris mai amănunțit despre această copie și despre o proiectată ediție pe baza ei în articolul *Dva namerevana izdanja Dušanova Zakonika*, în *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, III, 1955 (apărut în 1956), p. 5—12 + 6 planșe. A. Ivić ar fi văzut în România (poate în Banat) încă o copie a *Zaonicului* (Radojčić, *Zakonik*, p. 24). Să fie acesta manuscrisul românesc nr. 3093 de la B.A.R., provenit din Banat? (Vezi nota 1 de la p. 261).

² A. S. Pavlov a citit СОНЕСА (anul 6952—5508 = 1444), comițînd citeva greșeli (N. Radojčić, *Dva namerevana izdanja*, p. 10).

³ Vezi N. Radojčić, *Zakonik*, p. 17.

⁴ Vezi: A. V. Soloviev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara srba i grka*, Skoplje, 1928, p. 25 (cu bibliografia mai veche); T. D. Florinski, *op. cit.*, p. 214—218, și textul publicat de el, utilizat de Val. Al. Georgescu, *Présentation...*, I, p. 626—630; II, p. 346—349, 365.

Însemnătatea acestui manuscris rezultă din faptul că, deși ultima ediție a *Zaonicului* (ca și unele precedente, de altfel) se face pe baza celor mai vechi copii, cea de la Struga (circa 1373—1374) și de la Athos (circa 1418), totuși o serie de articole din cele 201, cite cuprinde *Zaonicul*, sînt reproduse tocmai din acesta, ca fiind mai bine păstrate aici — în total 14, dintre care unul, nr. 189, se află numai în acest manuscris. Alte articole sînt redade concomitent după mai multe manuscrise, inclusiv după cel de la Bistrița, care e citat în paginile ediției de 33 de ori.

Din reproducerea fotografică (pl. 4) a ultimei file (alături de alte două, pl. 5—6), în articolul citat al lui N. Radojčić¹, se poate observa și următoarea însemnare ulterioară (cu scris mai puțin îngrijit) în josul paginii, sub criptograma citată:

М(с)ца Фе̃̃ Фд̃̃ [?] КС̃̃ Днь преставл̃̃ сѣ рабѣ вѣжн̃̃ Херакѣ [?]².
Вечна мѣ памѣ(т).

„În luna februarie, ziua 26, a răposat robul lui Dumnezeu Heraclie³. Veșnica lui pomenire“.

Zaonicul lui Stefan Dušan mai prezintă însă un element interesant pentru istoria țării noastre, și anume, într-un singur manuscris, cel de la Rakova, scris pe la 1700, se păstrează la sfîrșit cuvîntarea autobiografică a țarului, pronunțată în legătură cu promulgarea acestui codice de legi, în care se spune, printre altele:

И позвѣдѣхъ злонравѣстѣнникъ дѣлакоу нашѣмоу благомоу житію. и злонравѣмъ въздвѣже на насъ. З. царѣвъ. въ лѣтѣ .хѣѡлн. мѣсеца юнѣ .ѡї. днь. рекоу же и цара грѣчаскаго, [и] Мнѣхана. и брата его Бѣлоура, и Плѣѣндра цара Бѣлгаромъ, и Басарабоу Иванка таста Плѣѣндра цара, соумѣгъ живоуцихъ чрьныхъ Татаръ и Господство Ишѣко и прочіихъ съ нн шьнимъ господа. Сѣимъ въсѣмъ пришѣдшимъ на насъ хотѣши по неразоумію скоемоу яко нѣчто слатко пожрѣти нас и зѣлаюу отчѣстѣа нашего

¹ Reproducerea se face după prospectul unei ediții a lui T. Taranovski, din 1927, care însă n-a mai apărut.

² Dacă am citit bine, este, probabil, numele propriu grecesc.

³ Vezi formele acestui nume citate de N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Edit. Academiei, 1963, p. 87: *Iracle, Iracle, Heraclu* etc.

раздѣлѣти себѣ [и] въ рабство нима прѣдати. Нѣ не въсхотѣ мѣлоудѣ божіе, помысли нѣ тако сътворити и сѣмѣ въсѣм пришедшимъ въ землю нашу: рекомое мѣсто Бѣльбоудѣ іако до .п. тисоушѣ, и многа зла сътворившимъ краинѣ тои. и оуслишазшимъ намѣ іако вънидоше въ землю нашу. съ многою горостію. и събравшимъ намъ кое земьле втѣхствѣа нашего: иже на бранѣ оуготовани многа іако до .ѣ. тисоушѣ и всесрѣчно възведшимъ на нѣко роуце нашѣ къ въсѣхъ могоушомоу Богоу. и пришедшимъ намѣ помоуію христовою и молитвами светыхъ втѣхъ нашихъ, мѣсеца Юуліа кѣ. дѣнь въ соуботоу въ час .Ѣ. : и тако нашедшимъ на нѣ и мѣлоудію божіею поразихомъ въсѣхъ. побѣдою великою въ оудивленіе въсѣмъ вкрѣстившимъ царѣмъ и господамъ¹.

„Şi pizmuind diavolul duşman viaţa noastră cea bună, cu răutate ridică asupra noastră 7 ţari: în anul 6838 (1330), luna iunie, ziua 19, anume pe ţarul grecesc [Andronic III], pe Mihail şi pe fratele său Belaur² şi pe Alexandru, ţarul bulgarilor, şi pe Basaraba Ivanco, socrul ţarului Alexandru, pe tătarii cei negri, care trăiesc alături, şi stăpînirea Iaşilor (Господство Ишыко) şi alţi domni cu ei. Toţi aceştia, venind la noi, voiau, în neînţelegiunca lor, să ne mănince ca pe ceva dulce şi să-şi împartă între ei pămîntul patriei noastre şi să ne ia în robie. Dar n-a vrut milosirdia dumnezeiască să împlinească planurile lor. Şi toţi aceştia, venind în ţara noastră la locul numit Velbujd, ca la 80 de mii, mult rău au făcut ţinutului acela. Şi auzind noi că au intrat în ţara noastră cu multă turbare, am adunat oastea ţării noastre, pe care am pregătit-o pentru luptă, ca la 15 mii, şi din toată inima am ridicat spre cer mîinile noastre către atotputernicul Dumnezeu. Şi am ajuns, cu ajutorul lui Iristos şi cu rugăciunile sfinţilor părinţilor noştri, în luna iulie, ziua 27, sîmbătă, la ceasul al şaselea. Şi aşa am năvălit asupra lor şi cu mila lui Dumnezeu i-am bătut pe toţi cu mare biruinţă, spre mirarea tuturor ţarilor şi domnilor dimprejur.“

¹ *Zakonik*, ed. N. Radojčić, p. 84 (traducerea sîrbocroată modernă, p. 142—143).

² Cf. rom. *Balaur* (< *balaur*, cuvînt autohton). Vezi N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, p. 188.

Faptele relatate aici sînt cunoscute în istoriografia noastră. Într-adevăr, Ioan (Ivanco) Basarab, primul domn al Țării Românești (1324—1352), a trimis un corp de oaste ¹ în campania din Serbia a țarului bulgar Mihail Șişman ², care și-a găsit moartea în lupta de la Velbujd (azi Kiustendil, la granița de vest a Bulgariei) din 27 iulie 1330. Basarab, a cărui fiică era căsătorită cu Ioan Alexandru (ce-i era nepot de soră), devenit țar după moartea unchiului său, fusese astfel atras în această luptă prin legături de rudenie ³. Mai tîrziu însă relațiile dintre Țara Românească și Serbia s-au îmbunătățit și, în iulie 1360, Anca, cea de-a doua fiică a lui Nicolae Alexandru și nepoată a marelui Basarab, se căsătorește cu Stefan Uroš, fiul lui Stefan Dušan ⁴.

Dar, printre cei șapte „țari” care au venit împotriva sa, Dušan menționează și Господство Ышъко, „Stăpînirea Iașilor”. „Dintr-un text destul de încurcat — scrie N. Radojčić —, Ilarion Ruvarac a identificat în cele din urmă pe toți cei șapte adversari ai sîrbilor, oprindu-se în special la «Stăpînirea Iașilor», care i-a dat prilej pentru cercetarea sa ⁵. El a intuit foarte exact că este vorba despre Moldova...” ⁶

---

¹ Cifra totală a armatelor inamice dată de Stefan Dušan este exagerată (Radojčić, *op. cit.*, p. 157). În *История на България*, ed. a II-a, vol. I, Sofia, 1961, se citează 12 000 de bulgari și 3 000 de români și tătari.

² Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a V-a, București, 1946, p. 372, 380; *Istoria României*, II, p. 152.

³ Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 380.

⁴ *Op. cit.*, p. 392.

⁵ Este vorba despre lucrarea acestuia *Priložci k objasnjenju izvora srpske istorije, XVII. Gospodstvo Jaško*, în *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, XLIX, 1881, p. 17—21.

⁶ *Op. cit.*, p. 156—157. În nota 31 de la p. 156, autorul adaugă: „Din notele marginale ale lui K. Jireček la *Istoria bulgarilor*, scrisă de el, se vede cît de mult aprecia el lucrarea menționată mai sus a lui Ruvarac în legătură cu «Stăpînirea Iașilor» și cu Basarab” (este vorba despre lucrarea lui K. Jireček, *История на българите, поправки и добавки от самия автор*, Sofia, 1939, p. 213 și 215; vezi și Idem, *Istorijska Srba*. Preveo J. Radonić, ed. a II-a, I, Belgrad, 1952, p. 206). Orașul Iași exista, probabil, ca centru al unui cnezat sau voievodat, înaintea întemeierii Moldovei; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II, partea a II-a, București, 1943, p. 450; Idem, *Țîrguri sau orașe și cetăți moldovene...*, București 1967, p. 242 — 248. Asupra etimologiei numelui *Iași*, vezi Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1923—1925, p. 728 și urm.; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei, 1963, p. 169 (de la numele de persoană *Ias*, etnonimul *Iasi* „alani”).

3. Urmează, în ordinea vechimii, manuscrisul copiat în timpul lui Ștefan cel Mare, în 1472 sau 1474, de ieromonahul Ghervasie de la Mănăstirea Neamț. Păstrat în această mănăstire pînă în 1900, acest manuscris (190 f., lipsesc circa 6 file de la început; 401/2 × 27 1/2 cm; ortografie mediobulgară) a fost trecut la Biblioteca Academiei Române, unde e înregistrat sub nr. 131 (manuscrite slave)¹. Asupra datei exacte a terminării copierii lui stăruie o neclaritate: episcopul Melchisedec și A. I. Iațimirski, care au văzut manuscrisul la sfîrșitul secolului trecut, au citit clar, pe ultima filă jos (f. 190b): *Іермона(х) Гервасіе исписа сѣх книгъ монастырю Намецко(м), в лѣ(т) .хѣццк., м(с)ца а(п) .кн.* „Ieromona-hul Ghervasie a scris această carte pentru mănăstirea Neamț, în anul 6982[—5508 = 1474], luna aprilie, 28^a. Astăzi însă fila e ruptă exact peste ultima parte a datei, fiind lipită cu hîrtie transparentă, ceea ce face să nu se mai vadă decît .хѣцц = 6980[—5508 = 1472], cum dau *Repertoriul* (p. 378) și P. P. Panaitescu, în catalogul său (vol. I, p. 158)².

Textul glosarului începe la f. 189v (coloana a treia) și se termină la f. 190 (trei coloane). Așa cum am arătat mai sus, a fost publicat, împreună cu textul grecesc din manuscrisul

¹ Descriș de : Episcopul Melchisedec, *Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei Mănăstiri Neamțului*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. III, București, an. II, 1884, p. 135; A. I. Iațimirski, *Славянские рукописи Намецкого монастыря в Румынии*, p. 42—43; Idem, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 688—691; Ecaterina Piscușescu, *Literatura slavă din Principatele Române*, București, 1939, p. 125—126; E. Turdeanu, *Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1958, p. 378; P. P. Panaitescu, *Manuscritele slave...*, I, p. 158—159 (descrierea sistematică a cuprinsului); E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 20—21.

² În *Repertoriul...*, p. 378, nota 1, se precizează că cifra хѣ e întărită cu altă cerneală (ni se pare chiar modernă). Cercetătorii de pînă la 1958 au admis cu toții data de 1474, în timp ce în lucrările recente se dă, după aceste două lucrări, 1472. Chestiunea rămîne nerezolvată, deși înclinăm spre data 1474, căci desigur literele au fost văzute clar de episcopul Melchisedec și de A. I. Iațimirski.

de la Moscova din 1342, de A. I. Iațimirski¹, de la care a împrumutat unele exemple E. Turdeanu², și de I. Peretz³.

Mai jos vom reproduce, din nou, după manuscris, acest prim opuscul lexicografic păstrat în țara noastră, care, deși reprezintă o copie, nu este mai puțin interesant pentru istoria culturii românești. El atrage atenția cu atât mai mult, cu cât prezintă explicația unor termeni latini, dintre care cîțiva păstrați în limba română populară, iar alții introduși ulterior, în perioada dezvoltării limbii literare moderne, fie direct, fie prin intermediul altor limbi neolatine.

Reeditarea acestui glosar se justifică, credem, și datorită faptului că edițiile precedente, ale lui Iațimirski și Peretz, sînt realizate în condiții nesatisfăcătoare, prima fiind, de altfel, și greu accesibilă. În afară de aceasta, pe baza celor două ediții ale lui Iațimirski (despre a doua vezi mai jos), a lui Kalužniacki și a lui Troicki, vom avea ocazia să menționăm principalele diferențe în redarea cuvintelor latinești și a explicațiilor acestora în greacă și slavonă, citind, în același timp, într-o coloană aparte, forma originală a cuvintelor latinești (ceea ce nu s-a făcut în edițiile precedente).

4. A doua copie a *Sintagmei* aparținînd epocii lui Ștefan cel Mare, scrisă de ieromonahul Iacov de la Putna, în anul 1475 (după cum rezultă dintr-o însemnare finală), a fost relevată de Ion-Radu Mircea, într-o descriere a unor manuscrise slavo-române păstrate la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Fondul 98 Egorov, cota: E 742)⁴. Manuscrisul, complet, cuprinde 334 f. hîrtie, în folio (28 × 20 cm), are titluri și inițiale scrise cu roșu, iar la f. 1a, un frontispiciu de tip moldovenesc, dreptunghiular. Copertele de lemn sînt îmbrăcate în piele, cu motive imprimate, avînd incuietori

¹ *Славянские рукописи Немецкого монастыря*, p. 42—43.

² *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 127—129.

³ *Curs...*, vol. II, Partea a II-a, p. 273—277.

⁴ *Manuscrise slavo-române din anii 1451—1605*, text dactilografiat, în curs de publicare, consultat prin bunăvoința autorului, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. Manuscrisul a fost semnalat de Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 625, nota 1. După consultarea acestor lucrări, am avut prilejul să vedem manuscrisul la Biblioteca „Lenin” (august, 1969), dar timpul scurt nu ne-a permis să copiem glosarul latin-slavon.

de metal. Textul este scris în slavona mediobulgară (29 rinduri pe pagină), deschizându-se cu titlul cunoscut al *Sintagmei*:

СѢЧЕНІЕ ПО СЪСТѢ(Х) Ѡ(Б)ЛТІН(Х) ВЪСѢ(Х) ВИНЬ СѢЕННЫ(Х)
БЖ(С)ТѢНЬ(Х) ПРАВИЛЬ, ПОТРОУЖДЕННО ЖЕ ВЪ КОУПѢ И СЛОЖ(Е)НО
ИЖЕ ВЪ СѢЕННОНИНѠВЪ(Х) ПОСЛѢДНИН(М) МД(Т)ӨІѠМЬ (f. 1a).

La sfârșit, după lista mitropoliilor și episcopiiilor depinzând de patriarhia din Constantinopol, urmează glosarul, intitulat *ЛАТИНСКЫЯ РѢЧН*.

5. Tot din epoca lui Ștefan, și anume din 1495, provine copia *Sintagmei* scrisă de grămaticul Damian pentru biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași, zidită de marele domn cu puțin timp înainte, în anii 1491—1493, pe lingă curțile domnești de aici¹. Dus ulterior la mănăstirea Hopovo din Serbia (regiunea Srem)², acest manuscris a fost luat la sfârșitul secolului al XIX-lea, de un cercetător rus, ajungând la colecția profesorului M. P. Pogodin, iar de acolo, împreună cu alte manuscrise ale acestuia, la Biblioteca publică „Saltikov-Șcedrin“ din Leningrad³. După datele lui P. J. Șafařík⁴, copia lui Damian are 280 file hîrtie, în folio, e scrisă în redacție mediobulgară, „numai inscripția finală a fost așternută mai târziu, desigur după una bulgară mai veche, în ortografie sîrbă: unele foi sînt amestecate, altele lipsesc“⁵. Nu știm dacă cuprinde sau nu glosarul latin-slavon.

6. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau de la începutul secolului al XVI-lea provine manuscrisul nr. 4104 al Bibliotecii universitare din Cluj — Secția colecții speciale (nr. de inventar D/59), donat de un particular în 1955 și pro-

¹ Despre această ctitorie vezi *Repertoriul...*, p. 104—108 (cu bibliografie).

² Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, p. 147.

³ Manuscrisul a devenit cunoscut lumii științifice încă de la începutul secolului al XIX-lea, fiind semnalat de J. Dobrovský (1822), P. J. Šafařík (1865), B. P. Hasdeu (1869), Fr. Miklosich (1876) și de alți cercetători. Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale...*, p. 147; Idem, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 167—169; *Repertoriul...*, p. 443.

⁴ *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, Praga, 1865, p. 218—219.

⁵ E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 168. Tot acolo și inscripția, reprodușă după Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sr. Karlovci, 1923, nr. 6188, p. 36. Vezi acum, în urmă, *Repertoriul...*, p. 443.

venit, se pare, din Bucovina ¹. Întrucît această copie a fost doar semnalată de I. Iuffu, care însă n-a identificat-o ², dăm mai jos o scurtă descriere a ei.

Manuscrisul, incomplet (fără început și sfîrșit), are 306 file, cu marginile (în special la cotor) deteriorate, 28 × 20 1/2 cm, cu cîte 24 de rînduri pe pagină. Coperta e de lemn, îmbrăcat în piele, cu figuri geometrice și florale imprimate (coperta din urmă a rămas fără lemn și e ruptă în partea inferioară). Textul, scris în redacția mediobulgară, are titluri și inițiale cu roșu.

De la începutul manuscrisului lipsesc cîteva file din introducere.

f. 1a—18b: [Introducere]. Înc.: **ЛЕЖЖЩЕИ ЗДАЛЕЧЕ ШБЫЗ-ВЛѢЖЩА**³ **МЫСЛИ. КЪ СЩЕННЫИ(Х) НАПИСАША СѦ И ТАЖЕ СИ(Х) ПРАВИЛѢХЪ.** Sfîrșit: **ИЩИ Ш ЗАКОНѢ(Х) И КЪ ДЕСЯТОИ ГЛАВНЕНѢ М. СЪСТАВА.**

f. 18b—19b: **ВЕТХОЕ ДЕСЯТОСЛОВІЕ Ш(Т) ЛЕВИТИКА** (Vechiul decalog: din Levitic). Înc.: **Ѧ. ПАЗЪ ЕСИМЪ ГЪ БЪ ТВОИ...** Sfîrșit: **... И ПОКАЗАТИ СѦ СЪДѢТЕЛЮ, НЕПОВИННЫ ГРѢХОУ.**

f. 19b—26a: **Сказаніе главѣзнамъ по азъ вѣдѣ** (Spunerea capitolelor după alfabet). Înc.: **О православыни вѣрѣ іако основаніе. Таже началъ сѣ МѦ азъ състава.** În total sînt 24 de capitole, „съставы“ (numerotate de la Ѧ. la ѦѦ.), fiecare împărțit în articole. Sfîrșit: **Къниѣ оуказъ правилъ(и) книгы сѣхъ.**

f. 26a—28a: **О вѣрѣ православыни** (Despre credința ortodoxă). Înc.: **Еже оубо сщениыи(х) правилъ кина...** Sfîrșit: **... чрѣзъ реченнаа же славѣни еретикъ естъ.**

¹ Datorăm aceste informații Veturiei Gombos, bibliograf principal la această secție, căreia îi mulțumim călduros.

² Iată textul său: „Ms. 59/1955. *Pravila*. Sec. al XV-lea. Filigrane: foarfecă; potir. Deteriorat. Fără scoarțe și fără început și sfîrșit. Redacția mediobulgară. (*Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 460.)

³ Exact de la acest cuvînt (și anume de la ultimele litere, -жца) începe textul pe fila 1 a manuscrisului lui Ghervasie, citat mai sus sub nr. 3 (vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 158). Atîta cît s-a păstrat, manuscrisul de la Cluj are același conținut ca și celelalte copii ale textului complet al *Sintagmei*.

f. 28a: Начало .а. състава. ѿ w(т)връгшии(х) сѧ (Începutul capitolului I. Despre cei ce s-au lepădat). Manuscrisul cuprinde textul pînă la .х. съставка (cap. XXII, incomplet)¹. Așadar, din textul *Sintagmei* propriu-zise lipsesc doar ultimele două capitole (.ѡ. și .ѡ.) și, o dată cu ele, toate anele, inclusiv glosarul latin-slavon.

7. O interesantă copie de la începutul secolului al XVI-lea a fost dăruită mănăstirii Bistrița din Oltenia de „cneaghina Despina“, doamna lui Neagoe Basarab (1512—1521). Manuscrisul (394 f. hirtie, 32 × 20 cm), semnalat pentru prima dată de A. I. Odobescu, în urma călătoriei sale din 1860², a fost adus la Muzeul de antichități, de unde a trecut în 1903 la B.A.R. (nr. 286)³. Copiat în slavona sîrbă, manuscrisul are titlul: Гѣчиникѣ по съставѣхъ обѣтѣи хъ винѣ сѣеннии(х) и бѣж(с)твѣи(х) правилѣ, потрѣж(д)енно же въ крѣ и сложенно нже въ сѣенноинокѣ(х) послѣднии(м) Матѣеѡмѣ, ceea ce corespunde textului grecesc: Σύνταγμα κατὰ στοιχείων τῶν ἐμπεριειλημμένων ἀπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις κυνόσι, πανηθέν τε ἄμα καὶ συντεθέν τῷ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῳ Ματθαίῳ (Culegere pe capitole a tuturor pricinilor cuprinse în canoanele sfinte și dumnezești, adunată și orînduită de cel din urmă între ieromonahi, Matei)⁴.

Manuscrisul cuprinde atît *Sintagma* propriu-zisă, cît și anexele, pînă la Како мноуѣ чинапрѣстоли црѣва w(т) по(д)лежеицихъ патрѣарху Ко(н)стантина града. Митрополѣ (Care sint scaunele bisericești supuse patriarhului din Constantinopol. Mitropoliile, f. 394a—394b), dar această listă e incompletă, ultima mitropolie citată fiind аталѣ; lipsesc, deci, ultimele trei mitropolii și, evident, lista episcopilor. Așadar, din manuscris s-au desprins o filă sau două de la sfîrșit, care cuprindeau încheierea listei mitropoliilor și episcopilor și, probabil, glosarul latin-slavon.

¹ Ultimele file fiind deteriorate, nu putem nota sfîrșitul de pe f. 306.

² Vezi *Opere*, II, ediție îngrijită de Al. Dima, Marta Anineanu, V. Cîndea, Edit. Academiei, 1967, p. 413 (note la p. 668).

³ Vezi descrierea la A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 433—435; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 383—385.

⁴ A. I. Iațimirski, p. 689; *Славянские и русские рукописи*, p. 689; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 158.

Pentru lingviști și istoricii culturii noastre vechi, manuscrisul are însă o valoare deosebită prin însemnările învățatului boier muntean Udriște Năsturel, care l-a citit și adnotat în anul 1636 (cu patru ani înaintea tipăririi *Pravilei* de la Govora, 1640, în care sînt reproduse și versurile sale la stema țării), după cum rezultă din însemnarea sa în slavona rusă (pe coperta din față, partea interioară) și din alte observații de pe marginea textului¹. Astfel, în glosele sale, el fie explică sau corectează unii termeni din text², fie este preocupat să restituie aspectul original al unor cuvinte latine³. De exemplu, la f. 15b, subliniind în text cuvîntul *прокуньсларѣа*, Udriște Năsturel adaugă pe margine: „проко(н)с(л), анѡпат, proconsul, ἀνθύπατος“. Preocupările sale („dragostea“) pentru „limba romană sau latină, nouă vădit înrudită“ (къ Римско-мъ, или Латинско-мъ, на(м) пакъ сѣро(д)номъ языкъ...любѡвъ), vor fi mărturisite în mod explicit în prefața către mitropolitul Varlaam al Moldovei, tipărită în 1647, în fruntea traducerii sale în slavona rusă a cunoscutei scrieri *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis (1379—1471) — Книга в Хѣк подражанїи⁴.

8. Manuscrisul cel mai valoros prin originalitatea sa este cel copiat și aranjat în ordinea alfabetului slav de către episcopul Macarie al Romanului (1531—1550, 1551—1558), cunoscutul cronicar al lui Petru Rareș. (Toate celelalte manuscrise slavone păstrează ordinea articolelor din originalul bizantin, potrivit alfabetului grecesc). Descoperit la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov de către E. Kałużniacki⁵, acest manuscris fusese destinat țarului Ivan cel Groaznic al Rusiei, ca dar al

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 384.

² *Ibidem*.

³ Vezi D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, extras din *Arhiva românească*, IV, 1940, p. 28—29 (facsimile); E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 129.

⁴ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 158—160; I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibl. rom. veche*, IV, 1944, p. 194—200.

⁵ Vezi ampla descriere a acestuia, în *Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских (Труды Третьего Археологического съезда в России, бывшего в Кіеве в августѣ 1874 года, т. II, Кіев, 1878. Anexe, p. 258—261, notele la p. 308—309).*

domnului Moldovei Alexandru Lăpușneanu. Dar manuscrisul, trimis în 1561, după moartea lui Macarie (1 ianuarie 1558)¹, probabil prin ucenicul acestuia, Eftimie, egumenul de la Căpriană, n-a mai ajuns la destinație, rămânând la Lvov². La sfârșitul secolului trecut sau la începutul secolului nostru, acest prețios manuscris a ajuns — prin intermediul unui particular — în biblioteca cunoscutului colecționar rus E. V. Barsov³, astăzi găsimu-se la Muzeul istoric din Moscova, împreună cu aproape toate manuscrisele acestuia (Fondul Barsov, nr. 152)⁴.

Manuscrisul (400 file hîrtie, în folio; lipsesc doar 16 file între f. 354 și 355; coperte de lemn) are trei însemnări de o deosebită valoare. Prima, aparținînd lui Macarie însuși,

---

¹ Vezi Gh. I. Moiescu, ș.a., *Istoria bisericii române*, I, p. 346—348; *Cronica lui Azarie*, în *Lit. rom. veche*, I, p. 208.

² Vezi P. Sîrcu, *Из истории сношений русских с румынами*, St. Pb., 1896, p. 22—28; P. P. Panaitescu, în *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 106—107; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 54.

³ Ioan Bogdan a văzut acest manuscris la Barsov, în 21 sept. 1908, căci iată ce scria el soției sale în aceeași zi: „... Mi-a arătat în adevăr un manuscris unic, pe care l-a cumpărat cu 750 ruble (peste 2000 fr.) de la un scotit din Moldova: un ms. dăruit de Alexandru Lăpușneanu țarului din Moscova Ivan Groznyj, vestitul Țepeș al rușilor, cu autograful lui Lăpușneanu. «Dacă vrei să-l studiezi mai de aproape, poți să-l iai și pe asta acasă» [la hotel]. I-am spus că-mi pare rău, dar n-am vreme, căci peste trei zile plec, am luat însă notițe care prezintă cel mai mare interes pentru noi” (Am reprodus după originalul pe care ni l-a dăruit fiica savantului, doamna Viorica Tulbure-Bogdan, la 20 martie 1966. Textul scrisorii a fost reprodus anterior cu unele prescurtări și greșeli de transcriere de prof. D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, III, București, 1963, p. 295.) Notițele respective se păstrează între manuscrisele lui Ioan Bogdan de la Biblioteca Academiei: ms. 5219, f. 200.

⁴ Am avut prilejul să vedem acest manuscris în aprilie 1966, datorită bunăvoinței șefului secției manuscrise a Muzeului, Marfa V. Șcepkina, fiica cunoscutului slavist V. N. Șcepkin. Îi exprimăm aici mulțumirile noastre călduroase.

Vezi, acum în urmă, D. P. Bogdan, *Le Syntagme de Blastarès dans la version du chroniqueur roumain Macarie*, în *Premier Congrès international d'études balkaniques et sud-este européennes*, Sofia, 26 august — 1 septembrie 1966. *Résumés des communications de la délégation roumaine. Moyen-Age*, București, 1966, p. 8.

este scrisă la f. 22b–23b, imediat după introducerea lui Vlastaris, și are următorul cuprins ¹:

Иже оубо тьскны(м) и нелюбопытны(м) дх(м) и неуставны(м) и парашни(м) оумо(м) проходити мнѧ сѧ, иже въ бгдѣхн-венны(х) лежѡща писанїи(х), и оумѧ си(х) любопрѧ сѧ приѧти, въсегда обыче таковыи плоды неразоумїѧ обирати, ихже трѣп-кость дшїи омраченїе прибываетъ и бжїе послѣднее негодованїе наводитъ. И иже си(м) несытнѣ и люботроуднѣ и внимателнѣ прилежѡщи(м), скоро си(х) опернатѣ(т) въ дѣлани и горѣ въ разоум(м) видѣнїѧ, съвѣсхушаетъ. Бгоже ради, мнѧ, оустѣи-въше себе нѣцїи и, іакоже о(т) сѧна протрѣгше сѧ царю о се(м) въспомѣнѣше. И царь оубо Іѡнѣ Александрѣ, гнѧ въсей землїи Молдавской, оле блгости твоеѧ, гнѧ, велѣмѣдрнѣ и съмслнѣ, въскорѣ іако при(м), абїе призвана сътвори мене, смѣреннаго и послѣднѣго въ епископѣ(х) Макаріѧ Романскаго, изволенїе(м) иже въ на(с) лоучшинствоужѡщаго митрополита кѡра Григорїѧ, да іаже приспопамѧтъны(м) до[сто]бл[а]женны(м) глѧ сщєнны(м) Матдїѡ(м) съчинена и съложена правнѧ по грѣчьски(х) съста-вѣ(х), и съкрывшее сѧ и заградившее сѧ, въ ѡзыкъ въпа(д) блѣгарскыи и семоу сѣрвднымѧ, по(д)бнѣ и мѧ, нарѣчно, по нашей силѣ, сътворити и подобны(м) подобнаа прїсѣво-коуплѣти, но иже въ на(с) боукѣ(х) сирѣ(ч) съставѣ(х) блго-полоукѣ такожде съставляѣти, обещнѣ сѣднѣше. И на(м) тѧготѧ сїѧ възложити съмотришѧ, іако да отсѣдоу прочее възро(к) лѣности прочитати прѣдлагѡщи(м) отѧти, и нектомоу неп-щевати вины прѣсѡщенїю многословїѧ². И вѣди оубо [вѣдомо] іако.... въ тысѣщи лѣ(т) седмо соугоуенѣи и шесть пакы десѧторо соугоуенѣи и четворо ношенїи прохождааше мирѧ, егда сїе съмотри сѧ.

¹ Reproducem după E. Kałuźniacki, *Oбзор*, nota 208, p. 308—309.

² Ceea ce — observă Katužniacki — este o reproducere aproape cuvînt de cuvînt a unui pasaj din introducerea lui Matei Vlastaris: τῆς πρόφασις ἐντεῦθεν περιαρῶν, τῶν ἐντυγχάνειν αὐτοῖς αποκνοῦντων τὸ προσκορὲς τῆς τοῦτων πολυπειρίας προβαλλομένων τὴν αὐτῶν διάνοιαν καταβαπτύζουσιν (p. 308). Iată textul slavon corespunzător din introducerea lui Vlastaris: Искоже мню, н скоро въ тѣхъ разѣумѣи приводещюу съкративе, оузрокъ отъ соудѣу отгмаи прочитати сѣ лѣтисныхъ се, прѣсѣченъ снхъ многословіа предагающіи... (St. Novaković, *Matije Vlastara Sinagimat*, p. 5).

„Cel care cu duh mărginit și neiscoditor și cu minte neașezată și indiferentă trece, cred eu, pe lângă cele ce se află în scrierile de Dumnezeu inspirate și înțelepciunea acestora o primește cu neînțelegere, acela totdeauna s-a obișnuit să strângă roadele neînțelepciunii, a căror asprime înmulțește întunericul sufletului și aduce minia lui Dumnezeu cea de pe urmă. Iar cel însetat și cu dragoste de muncă și cu atenție se ocupă de acestea, în curînd capătă aripi în activitatea sa și în nenorocire și priceperea o cuprinde în minte sa. De aceea, cred, amintindu-și unii, ca și treziți din somn, i-au adus aminte despre aceasta țarului [= domnului]. Iar țarul Ioan Alexandru, domn a toată Țara Moldovei, o, bunătatea ta, doamne, cu mărinimie și înțelepciune, îndată ce ai primit, m-ai chemat pe mine, smeritul și ultimul între episcopi, Macarie al Romanului, cu voia celui care stă în fruntea noastră, mitropolitul chir Grigorie, spunînd ca pravilele alcătuite și așezate de pururea pomenitul și fericitul, sfințitul Matei după articolele grecești, care au ajuns ascunse și închise în limba bulgară și în cele înrudite cu aceasta, la fel și noi, înadins, după puterea noastră să facem și pe cele asemenea să le așezăm împreună după literele, adică articolele, ce sînt la noi, împreună judecînd. Și au socotit să lase asupra noastră această greutate, pentru a oferi spre citire cu ușurință toate pricinile și oricine să judece vinile cu îndestulare de cuvinte ¹. Și să se știe că atunci cînd s-a hotărit aceasta erau șapte mii de ani împreună și iarăși de șase ori zece împreună și patru cruguri pe care le-a străbătut lumea [7064—5508 = 1556].“

A doua însemnare e scrisă în numele voievodului Alexandru Lăpușeanu, pe ultima pagină sus (f. 400b), în semiuncială, cu litere mai puțin îngrijite, la 18 septembrie 1561, deci la trei ani după moartea lui Macarie:

Іѡ ПЛЕХ(Н)ДРЪ КОЕКО(ДА) БЖІЮ МЛ(С)ТІЮ Г(С)П(А)РЪ ВЪСЕН
МО(Л)ДОВАХІНСКОМ ЗЕМАН, УЖЕ БЛГОПРОИЗВОЛИ(Х) Г(С)Д)КО МН
НАШИН(М) БЛГН(М) ПРОИЗВОЛЕНІЕ(М), Ч(С)ТИ(М) И СВѢТЛИ(М) СР(Д)-
ЦЕ(М) И ПОСЛАХО(М) СІѦ КНИГЖ РЕКОМДА ПРАВИЛА ВЕЛИКАѦ СТН(Х)

¹ Întrucît această frază reprezintă o prescurtare, destul de arbitrară, a celei citate din textul lui Vlastaris, traducerea este făcută aici cu aproximație.

ω(τ)цѣ въселенски(х) православному кнѣзю и великому црю
въсѣм великім Рѣсѣм Иваноу Василіевичю.

Б ѿто хзѣд' се(п)теврѣа м(с)ца ѿ¹.

„Ioan Alexandru, voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al întregii Țări a Moldovlahiei, am binevoit domnia mea, din a noastră bunăvoință, cu inimă curată și luminoasă, și am trimis această carte numită Pravila cea mare a sfinților părinți ecumenici pravoslavnicului cneaz și marelui țar a toată Rusia mare, Ivan Vasilievici. În anul 7069[—5508 = 1561], luna septembrie, 18.“

Puțin mai jos, cu un scris deosebit, dar citeț, se află chiar semnătura domnului: *Іѡ Пѣѣд(н)дръ вода бжею милостію*. „Ioan Alexandru Vodă, din mila lui Dumnezeu“².

Așadar, între însemnarea de la început a lui Macarie și acestea două este o distanță de cinci ani, răstimp în care învățatul episcop murise (1558). Întrucît în însemnarea lui nu se face nici o aluzie la țarul Ivan cel Groaznic, iar *Sintagma* e trimisă cu trei ani în urma morții sale, nu credem — așa cum a afirmat E. Kałuźniacki³ și au acceptat toți cei care au folosit direct sau indirect descrierea sa — că Macarie a aranjat materia acesteia la solicitarea expresă a țarului. Dimpotrivă, din însemnarea sa rezultă că această operație „reformatoare“ este rodul poruncii domnești, al îndemnului mitropolitului Grigorie Roșca (1541—1562), vărul lui Petru Rareș⁴, și al propriei sale concepții. E drept însă că, necunoscînd data morții lui Macarie, Kałuźniacki credea că el a terminat copierea „nu mai devreme de 1560“⁵, deci cu puțin înaintea expedierii ei. Or, părerea lui trebuie astăzi corectată: copierea a fost terminată înainte de moartea episcopului Macarie, în 1558 (nici nu putem crede că această operație, făcută la porunca domnului, să fi durat cinci ani)⁶.

¹ Am reprodus după original. La E. Kałuźniacki, *op. cit.*, nota 209, p. 309.

² Reprodus după original.

³ *Op. cit.*, p. 259.

⁴ Vezi Gh. I. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, I, p. 338—339.

⁵ *Op. cit.*, p. 259.

⁶ Macarie a început, deci, să copieze *Sintagma* la cinci ani după ce încheiasе *Cronica* sa, scrisă din porunca lui Petru Rareș (în răstimpul dinaintea de 1531 pînă la 1551). Adăugăm că la 1523 el copiasе o *Psaltire* slavonă

Printre celelalte anexe, manuscrisul lui Macarie cuprinde la f. 399b glosarul latin-slavon, pe care E. Kałuźniacki l-a publicat în 1891, în revista lui V. Jagić¹. Mai jos vom folosi această ediție a lui, pentru a indica variantele față de copia mai veche a lui Ghervasie.

9. Un alt manuscris din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, provenit tot din Moldova și scris în redacția medio-bulgară, a fost cercetat de Ioan Bogdan la Expoziția arheologică de la Moscova din ianuarie 1890, organizată cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres arheologic din Rusia, în sălile Muzeului istoric². Manuscrisul aparținea colecției negustorului Silin și provenea de la lavra din Poceaev (sud-vestul Ucrainei, reg. Tarnopol)³, de unde fusese adus la Biblioteca Academiei teologice din Kiev celebrul manuscris nr. 116, care cuprinde *Letopiseșul de la Putna I* și *Cronicile* lui Macarie și Eftimie⁴.

După indicațiile lui I. Bogdan, manuscrisul are 456 de file (57 caiete, hirtie, în folio), avînd ultimele două file nescrise, deși „textul nu se isprăvește aci”⁵. Reproducînd titlul și începutul *Sintagmei*, Bogdan spune doar că are același cuprins ca și alte copii ale acestui text, fără să precizeze dacă include anexele și, printre ele, glosarul latin-slavon.

În schimb, manuscrisul are o mare valoare pentru istoria lexicografiei românești, a limbii și culturii române din secolul

---

pentru mitropolitul Teoctist (mss. slav nr. 505 B.A.R.). Despre activitatea sa literară, vezi I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești înainte de Ureche*, București, 1891, p. 69–89, 149–162 (textul cronicii), 198–212 (traducerea), 268–279 (note); Idem, *Letopiseșul lui Azarie*, București, 1909, p. 20–28, 96–112 (textul cronicii), 131–146 (traducerea), iar acum, în *Scrieri alese*, p. 320–335, 431–438; *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Edit. Academiei, 1959, p. 74–105.

¹ Αἰῶνες Λατινικαὶ ἐν εἰνῇ ἀλτῆρην bulgarisch-slovenischen Übersetzung în *Archiv f. sl. Phil.*, XIV, 1891, p. 84–88.

² Vezi *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, nr. 9, 1 decembrie 1890, p. 727–752 (*Scrieri alese*, p. 542–558; note, p. 688–689).

³ Manuscrisul a fost recent regăsit la Biblioteca „Lenin” din Moscova (Vezi nota 2 de la p. 234).

⁴ Vezi I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 1–22 (*Scrieri alese*, p. 272–288).

⁵ *Glose române*, p. 727 (542).

al XVI-lea, prin cele aproape 400 de glose românești¹, aflate în caietele 11—56, prin care un cărturar moldovean anonim (probabil de la Mănăstirea Neamțului sau de la altă mănăstire din nordul Moldovei) a căutat să explice o serie de cuvinte și expresii slavone din textul *Sintagmei* (pe acestea, de cele mai multe ori, le-a însemnat cu o cruciuliță). Acest procedeu are o dublă însemnătate: în primul rînd, el ilustrează folosirea practică a *Sintagmei*, iar în al doilea rînd reprezintă un moment important în procesul de trecere a culturii românești de la limba slavonă la limba vie a poporului². Este interesant de observat că, printre primele texte traduse în secolul al XVI-lea, se numără citeva cu caracter juridic, a căror apariție a fost dictată de necesitățile practice, și anume: *Pravila sfinților apostoli* (*Nomocanonul* lui Ioan Postnicul)³, tipărită de Coresi (1570—1580) și descoperită în *Cdicidele de la Ieud*, *Pravila* ritorului Lucaci de la 1581, scrisă cu cheltuiala fostului episcop al Romanului Eustatie (mss. slav nr. 692, B.A.R., cu traduceri interliniare și fragmente românești), și *Pravila de ispravă*, manuscris de la începutul secolului al XVII-lea, dar care reproduce un text mai vechi, din secolul al XVI-lea (B.A.R., mss. rom. 5211 = fondul I. Bogdan, nr. 1)⁴. Față de acestea, manuscrisul de care ne ocupăm

¹ Numărul celor publicate de I. Bogdan este de 374, dar el însuși spune că, în timpul scurt cît a avut manuscrisul la îndemînă, a copiat cea mai mare parte din ele, nu însă pe toate (*op. cit.*, p. 727, resp. 542).

² Cf. E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 128—129; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 142—143.

³ Alte două copii manuscrise ale acestui *Nomocanon*, aflat printre anexele *Sintagmei* lui Vlastaris, se găsesc în *Codex Neagoeanus* (1620), și într-un manuscris transilvănean din 1610. Vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61 (cu bibliografia mai veche); C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930; Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 553; 576—581.

⁴ Acest manuscris cuprinzînd 25 file (primele trei cu text slavon, cîntece bisericești, scrise de altă mînă) s-a aflat în posesia lui I. Bogdan, care l-a transcris și intenționa să-l editeze. Pentru toată chestiunea vezi Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, p. 215—228; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 172—176. Vezi acum în urmă: I. Rizescu, *Aspecte ale lexicului Pravilei de ispravă oamenilor. Din istoria vocabularului vechilor texte românești*, în *Limba română*, XVI, 1967, nr.2, p. 131—133; Același, despre *Pravila ritorului Lucaci*, în *Omăgiu lui Al. Rosetti*, București,

— *unic în felul său* — reprezintă prima treaptă în „românizarea” textelor juridice folosite în țara noastră, fiind poate mai vechi decât *Pravila* lui Coresi și cea a ritorului Lucaci. Iată, de altfel, cițiva din termenii înscrși de glosator și corespondențele lor slave: *cumnați* — *пашеноси*, *hiastră* — *пастъркынеж*, *începătură* — *внѣж*, *învățătură* — *мѣдрованіе*, *mătuși* — *теткож*, *sfătuire* — *расжжденіе*, *tocmelele* — *сѣмѣтрѣніа* etc.

10. La mănăstirea Sucevița se păstrează, sub nr. 446, un manuscris incomplet al *Sintagmei*, atribuit de I. Iufu secolului al XVI-lea și avînd 223 file de hirtie (incomplet, fără început și sfîrșit), 29,7 × 21,2 cm, cu 31 rînduri pe pagină¹. Iată, pe scurt, cuprinsul său:

f. 1a-9a: [Introducere, fără început]. Înc.:... *прѣмникъ бѣ(с) томѣже бѣ(с)твѣннѣ плѣдѣн(д)рѣ*.

f. 9b-14b: *Гказаніе главнѣннѣ по азѣ вѣдѣ* (Arătarea capitolelor după alfabet). Înc.: *О православиѣн вѣрѣ іако основаніе. Таже начало сѣ Богѣннѣ аза сѣства.*

f. 14b-16b: *О вѣрѣ православиѣн.*

f. 17a-223a: Textul complet al *Sintagmei*, de la capitolul I (*ѣ сѣстваѣ*) pînă la capitolul XXIV (*ѡ сѣстваѣ*).

f. 223b-229: *Ѡ(т) правнѣ сѣго Іѡанна Постника* (din *Pravila* sfîntului Ioan Postnicul). Textul se întrerupe la f. 229b, deci la prima anexă din *corpus clausum* al *Sintagmei*².

Ed. Acad., 1965, p. 767-770, și în *Limba română*, XVII, 1968, nr.5, p. 439-447; Al. Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, Ed. Acad., 1969, p. 269-293.

¹ Lect. Zlatca Iufu, soția regretatului cercetător, a avut bunăvoința să ne pună la dispoziție descrierea lui I. Iufu, în care însă manuscrisul nu e identificat, fiind menționat doar ca „Pravilă”. Îi aducem aici mulțumirile noastre.

D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 87, menționează astfel manuscrisul: „Pravila Sf. părinți, scris semiuncial în sec. 15-16, pe hirtie folio mic, cu cerneala roșie. El este defect și poartă nr. 446(80)”.

² În alte manuscrise apare, înaintea acestui text, un altul cu titlul: *Иже великие цркви ѡѡфѣиѣн*, care însă nu face parte din *corpus clausum*, căci nu se află în cele mai vechi manuscrise grecești (de exemplu, în cel de la Moscova din 1342). Vezi S. Troicki, *Dopunski članci Vlastareve Sintagme*, p. 28-29, 46. În manuscrisele sîrbești folosite de acesta textul există și, la fel, de pildă, în copia episcopului Macarie (vezi E. Kałuźniacki, *Обзор*, p. 259), dar nu apare în manuscrisele 131 și 286 ale B.A.R.

Așadar, nu știm dacă manuscrisul cuprindea glosarul latin-slavon.

11. Potrivit unor indicații sumare, în colecția lui A. Petrușevici din Lvov, *Pravila* copiată la 1 mai 1606 (7114), tot la mănăstirea Sucevița, pentru Ieremia Movilă, la porunca mitropolitului Teodosie Barnovschi, ar fi *Sintagma* lui Matei Vlastaris¹.

12. Tot de la începutul secolului al XVII-lea s-a păstrat un frumos manuscris cuprinzând *Sintagma*, copiat la 1611 prin grija mitropolitului Anastasie Crimca și oferit de acesta mănăstirii Dragomirna. Manuscrisul a fost prezentat, pentru frumoasele-i podoabe, la expoziția de artă veche rusească din 1913 la Moscova, împreună cu *Apostolul* de la Ștefan cel Mare, scris în 1463 pentru mănăstirea Zografu, cu *Tetraevangelul*, scris în 1491 din porunca fiului acestuia, Alexandru, și cu alte trei manuscrise din sec. al XVI-lea, devenind cunoscut cercetătorilor români prin intermediul catalogului publicat cu acest prilej². Nu știm dacă cuprinde, printre anexe, și glosarul latin-slavon, căci descrierea din catalog, realizată

---

¹ Semnalată mai întâi de A. Kociubinski (*Отчет о занятиях славянскими наречиями*, în „Записки императ. Новороссийского университета”, t. XVIII, 1876, p. 19—20; inaccesibilă), apoi de I. Bianu (*Relațiune asupra cldătoriei în Galiția făcută în vara anului 1885*, în *Analele Academiei Române*, seria II, t. VIII, 1885—1886, secția I. Partea adm. și dez., p. 30. Bianu spune doar: „un prețios manuscris slavon în folio, scris pe hîrtie și foarte bine conservat, cuprinzînd un corp de *Pravile*..., scris, după cum se vede din nota finală, la anul 1606 (7114), mai 1, pentru Ieremia Moghila vv., la mănăstirea Sucevița”). Vezi E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Viena, 1903, p. 169; A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 217; E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p.60.

² Императорский Московский Археологический Институт ... *Выставка двенерусского искусства, устроенная в 1913 году в ознаменование чествования 300-летия Дома Романовых*, Moscova, 1913. Vezi V. Drăghiceanu, *Miniaturi din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, an. XVII, 1924, fasc. 40, p.93; E. Turdeanu, *Le métropole Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique (1608—1629)*, în *Revue des études slaves*, XXIX, 1952, p. 59—60. Pentru celelalte două manuscrise vezi: Idem, *Manuscrise slave...*, p. 107—108, 156—160; *Repertoriul...*, p. 372, 401—402 și 444 (ultimul manuscris se află la Muzeul istoric din Moscova, sub nr. 3442). Vezi acum, în urmă, M. Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul istoric din Moscova*, în *Cultura moldovenească*, p. 589—639 (cu 26 reproduceri fotografice, puse la dispoziție de Muzeul istoric).

de A. I. Sobolevski, I. F. Kolesnikov și P. P. Șibanov, este foarte sumară:

„No. 55. *Матфея Правильника* книга, полуустав молдавского письма с летописью 1611 г. и со вкладной Сучавского митрополита Анастасия Кримковича, того же года, в лист. С одной киноварной заставкой. Из собрания ****“ (Nr. 55. Cartea lui *Matei Pravilnicul*, semiuncială moldovenească, datată 1611 și cu o însemnare de danie a mitropolitului Anastasie Crimca al Sucevei, din același an, în folio. Cu un frontispiciu de chinovar. Din colecția ***)¹.

13. Ultimul manuscris slavo-român din secolul al XVII-lea al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care îl cunoaștem este cel văzut de A. I. Iațimirski la lipovenii din Galați și descris, în 1905, în catalogul său de *Manuscrise slave și ruse din bibliotecile românești*². Iată datele comunicate de slavistul rus:

¹ *Op. cit.*, p. 97. Avînd în vedere raritatea acestei publicații, pe care n-am găsit-o la Biblioteca Academiei (am putut-o consulta la Biblioteca „Lenin“, cotele $Z \frac{8}{160}$, $Z \frac{2}{73}$, $M \frac{92}{15}$), reproducem aici scurtele descrieri ale altor trei manuscrise slavo-române, aparținînd secolului al XVI-lea și prezentate la aceeași expoziție (despre cele două din timpul lui Ștefan cel Mare, vezi nota precedentă): 1) „No. 39. *Евангелие темр*, полуустав молдавского письма второй половины XVI века, в лист. С пятью заставками и четырьмя орнаментированными начальными буквами. Из собрания Строгановского Училища“ („Nr. 39. *Tetraevanghel*, semiuncială moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în folio. Cu cinci frontispicii și patru inițiale ornamentate. Din colecția Școlii Stroganov“ — p. 51). „No. 48. *Евангелие темр*, молдавского письма XVI века, с продажной записью 1604 г., в лист. С четырьмя заставками и четырьмя орнаментированными начальными буквами. Переплет современный рукописи. Из собрания ****“ („Nr. 48. *Tetraevanghel*, scriere moldovenească din secolul al XVI-lea, cu o însemnare de vînzare din 1604, în folio. Cu patru frontispicii și patru inițiale ornamentate. Legătura contemporană manuscrisului. Din colecția ****“ — p. 53—54). 3) „No. 49. *Псалтирь с толкованиями*, полуустав молдавского письма XVI века, в лист. Вкладная 1612 г. С одной большой заставкой. Из собрания ****“ („Nr. 49. *Psaltire cu tîlc*, semiuncială moldovenească din secolul al XVI-lea. Însemnare de danie din 1616. Cu un singur frontispiciu mare. Din colecția ****“ — p. 54).

Presupunem că aceste manuscrise se află, de asemenea, la Muzeul istoric din Moscova sau într-o altă colecție publică.

² *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, p. 819—823, nr. 6. Iațimirski nu indică pe proprietarii celor

„*Sintagma lui Matei Vlastaris*, de la începutul sec. al XVII-lea, în folio (31 1/2 × 22 1/2 cm), circa 300 file. Semiuncială frumoasă, scris moldovenesc, 21 de rânduri pe pagină. Vinietele înguste sînt desenate cu chinovar și cerneală. Cuprinsul *Sintagmei* este cel obișnuit“ (p. 819). Manuscrisul e legat în piele, cu ornamente imprimate, încadrate de cercuri. Pe coperta din urmă, în interior, are o însemnare în cursivă: **Писахъ азъ логофетъ Радулъ** „Am scris eu, logofătul Radul“, iar mai jos o altă însemnare cursivă din secolul al XVII-lea:

**СѢА КНИГА РЕКОМѢ ПРАВИ(А) ВЕ(А)
 в(Т) СКИ(Т) ХАНГУ(А) ПО(А)КРИАНЕ ПЕО(Н).
 ДА СЕ ЗНАЕ(Т) Ѣ ДОЛГО ВРѢМѢ¹.**

„Această carte numită Pravila cea mare de la schitul Hangul, la poalele Peonului. Să se știe pentru multă vreme“².

Dind aceste indicații, Iațimirski publică (p. 819—822) glosarul latin-slavon de la sfîrșit³, paralel cu cel latin-grec din manuscrisul de la Moscova din 1432, pe care-l editase prima dată în 1898 (vezi mai sus).

14. În sfîrșit, între manuscrisele lui Paisie Velicicovski (1722—1794, egumen la Neamț între 1779 și 1794) de la Mănăstirea Neamțului se află unul în—4°, cu litere cursive, copiat de el și cuprinzînd extrase din Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, *Pravilele Sfinților Apostoli*, din *Sintagma* lui Matei Vlastaris, din Ioan Gură de Aur și din arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei⁴.

8 manuscrise de la Galați prezentate în această carte (p. 813—834), întrucît — spune el (p. 813) — acestea au putut fi înstrăinate între timp. Vezi și I. Peretz, *Curs...*, vol. I, partea I, p. 279—280.

¹ *Op. cit.*, p. 822.

² Schitul Hangul și satul cu acest nume se află la poalele Ceahlăului, care se mai numește și *Pionul* (*Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1909, p. 721).

³ Fără a indica filele pe care se află. De altfel, filele manuscrisului nu erau numerotate (Iațimirski spune doar că sînt „circa 300 file“).

⁴ A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 573—574, nr. 186 (306). Despre viața și activitatea lui Paisie vezi, acum în urmă, Gh. I. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1958, p. 297—307; *Istoria literaturii române*, vol. I, Edit. Academiei, 1964, p. 716—718 (cu bibliogr.); ed. a II-a, 1970, p. 657—661.

Așadar, din cele 14 manuscrise slavo-române ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care le cunoaștem¹, șapte sînt dateate, repartizîndu-se astfel: *patru* în a doua jumătate a secolului al XV-lea (nr. 1: 1451, nr. 3: 1472 sau 1474, nr. 4: 1475, nr. 5: 1495), *unul* la mijlocul secolului al XVI-lea (nr. 8: 1556) și *două* la începutul secolului al XVII-lea (nr. 11: 1606, nr. 12: 1611); celelalte *șapte* nu sînt dateate, fiind repartizate, cu mai multă sau mai puțină exactitate, astfel: *unul* în al treilea sfert al secolului al XV-lea (nr. 2: circa 1449—1454 sau 1449—1480), *patru* în secolul al XVI-lea (nr. 6 — acesta poate fi de la sfîșitul secolului al XV-lea —, 7, 9, 10), *unul* în secolul al XVII-lea (nr. 13) și *unul* în secolul al XVIII-lea (14). *Trei* manuscrise provin din Țara Românească (nr. 1, 2, 7), iar celelalte *unsprezece* din Moldova.

În sfîrșit, *patru* manuscrise din cele moldovenesti cuprind și *glosarul latin-slavon* (nr. 3, 4, 8, 13); alte *cinci* nu-l au, întrucît s-au păstrat incomplete (nr. 6, 7, 10), reprezintă varianta scurtă a *Sintagmei* (nr. 2) sau cuprind numai extrase din ea (nr. 14), iar despre *cinci* manuscrise (nr. 1, 5, 9, 11, 12) nu știm dacă includ și *glosarul*, întrucît din descrierile existente nu rezultă acest lucru, iar manuscrisele ne-au fost deocam-

---

¹ A. I. Iațimirski afirmă (*Грузопуѣ Цамблѣк*, p. 294) că, pe lîngă cele patru manuscrise dateate pe care le știa, mai cunoaște peste douăzeci de copii slavo-române nedatate ale *Sintagmei*. Am constatat însă că chiar unul din cele dateate, și anume *Pravila de la Putna* din 1578 (citată după Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. I, 1893, p. 269), nu este, în realitate, *Sintagma* lui Matei Vlastaris, ci *Pravila Sfinților Apostoli*, datată, de fapt 16 octombrie 7087 (1579), nr. inv. 593/1863 (vezi P. Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna* [II], în *Biserica ortodoxă română*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 701—703). Și în alte cazuri el face referiri la presupuse manuscrise ale *Sintagmei*, pe care le cunoaște din descrieri foarte sumare și care se dovedesc a fi alte texte de *pravile*. Totuși, putem crede că se vor mai descoperi copii slavo-române ale acestui codice juridic, care a avut o largă circulație în Țările Române.

dată inaccesibile (toate se află în U.R.S.S., împreună cu nr. 4 și 8).

În schimb, manuscrisele nr. 7 și 9 prezintă, așa cum am văzut, un interes deosebit pentru istoria limbii și culturii românești, prin glosele lui Udriște Năsturel de la 1636 și ale cărturarului anonim moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ¹.

În încheierea articolului de față, reproducem glosarul latin-slavon, cuprinzând 67 de cuvinte latinești și explicația lor, după manuscrisul lui Ghervasie, azi la B.A.R., nr. 131 (f. 189b, col. 3, și f. 190a, col. 1—3). Pentru o mai bună înțelegere a cuvintelor latine redată în transcriere slavă prin intermediul celei grecești, dăm în coloana 1 formele originale ale acestora, în coloana 2, glosarul latin-slavon, în coloana 3, glosarul latin-grec după edițiile lui A. I. Iațimirski (mss. grecesc de la Moscova din 1342), citate mai sus, iar în coloana 4, traducerea românească a explicațiilor slavonești (ce reproduc pe cele grecești) — ținând seama de transpunerile lui I. Peretz (*Curs...*, vol. II, partea I, p. 273—277) —, pentru ca cititorii să poată aprecia ce sensuri se acordau termenilor juridici respectivi. În note marcăm deosebirile fonetice, morfologice și lexicale (nu și cele pur grafice sau decurgind din diferențele dintre redacția sîrbă și cea mediobulgară) din copia lui Macarie (M), pe baza ediției lui Kaľuźniacki, din copia de la Galați (G), folosind ediția lui Iațimirski, și din còpiile sîrbești (P — text de bază, iar atunci cînd e cazul și S1 și S3) folosite de Troicki. Pentru textul grecesc vom menționa, de asemenea, variantele mai însemnate ce apar în ediția lui Kaľuźniacki (K), după manuscrisul de la Paris din 1541.

---

¹ Despre traducurile românești din *Nomocanonul* lui Ioan Postnicul, anexat la *Sintagmă* sau în alte compilații (secolele al XVI-lea și al XVII-lea) și despre traducerea prefeței lui Vlastaris în fruntea *Îndreptării legii* de la Tîrgoviște (1652), vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61—62 (cu bibliogr.). Cf. și o traducere parțială din epoca modernă: *Capitolul al șaptelea al literei P din Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastar*: „Despre sîntele Paște” sau „Despre computul pascal”. Tradus și explicat de prof. C. Popovici, Cernăuți, 1900.

În reproducerea glosarului renunțăm la accente și la celelalte semne diacritice (imitație a spiritelor grecești), întrucît nu au o valoare deosebită. Singura intervenție, în plus, pe care o facem este coborîrea în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise¹.

---

¹ Este de prisos marcarea în note a celor cîtorva greșeli (mai ales de tipar) strecurate în ediția lui I. A. Iațimirski și în cea a lui I. Peretz. Unele cuvinte latinești le-am controlat după Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I—VII, Paris, 1840—1850, și *Supplementum* de L. Dieffenbach, Paris, 1857; de asemenea unele cuvinte grecești au fost controlate după E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* (From B. C. 146 to A. D. 1100), New York — Leipzig, 1888.

1. <i>adnomen</i>	АДОУМѢНЪ — по имени про- ХОДИТИ
2. [<i>lex</i>] <i>Aquila</i>	АКЪНАІѢ ¹ — прѣимѣщи ² оск- ж(Д)ЕНІѢ
3. [<i>Cuvintul e grecesc</i>]	ВЕВѢЛОНЫ — простѣчско ³
4. <i>via</i>	ВНА — пѣть
5. <i>vicarius</i>	ВИКАРІУСЪ — иже рабоу рабѣ
6. [<i>Cuvint grecesc de la brevis</i>]	ВРЕВѢНЪ — прѣпис'
7. <i>decretum</i>	ДЕКРЕТОНЫ — прѣданіѢ, или сж- ж(Д)ЕНІѢ
8. <i>deportari</i>	ДЕПОТАТЕВЕТЕ ⁴ — затѣкает сѣ
9. <i>defenderi</i>	ДЕФЕНДЕВЕТЕ — оскѣщает сѣ, ш(Т)мѣщает сѣ
10. <i>defensor</i>	ДЕФЕН'СОРЪ — ш(Т)мѣстникъ, оскѣтитѣль
11. <i>domesticum</i>	ДОМЕСТИКОУМЪ — домашни, коукии
12. <i>digestum</i>	ДИГЕСТОНЪ — въ шбраженіихъ, расчининиихъ ⁵
13. <i>emancipatus</i>	ЕНАКІПАТОСЪ — самовластенъ
14. <i>extraordinarius</i>	ЕКСТРАДИНАРІАСЪ ⁶ — бесчинноу ⁷
15. <i>expeditio</i>	ЕКСПЕДИТСЪ — сп[ѣ]нча воин- чѣскаа ⁸

¹ S1, S3 акоУлиѢ; Р (greșit) коУлиѢ; G акоУліѡсѣ.² S1 прѣ имѡуци; Р пра; М прѣ имѣще; G прѣ имѣи.³ Р простѣчко; М простѣско.⁴ G Дѣрпотаѣете, cu metateză, ca în textul grecesc.⁵ Р расчининиихъ; М расчининиихъ.⁶ G екстраординарнасъ.⁷ М, G бес чинноу.⁸ G нсходѣ воинничѣскѣ.

ἀδνούμιον — κατ'ὄνομα διέρχασθαι	a trece după nume
ακουλῖος ¹ — ἀγωγή, ἡ ἔχουσα κατὰ δίκην	acțiune cu judecată
βέβηλον — ἰδιωτικόν	privat
βία — ὁδός	drum
βικάριος — ὁ τοῦ οἰκέτου οἰκέτης	care e rob robului
βρεβεῖον — ἡ καταγραφὴ	catagrafie
δέκρετον — δόγμα ἢ ψήφος	decizie sau opinie
δερποτατεύεται — ἐξορίζε- ται	se exilează
δεφενδεύεται — ἐξκουσεύε- ται, ἐκδικεῖται	se apără, are chezaș
δεφένσορ — ἔκδικος	chezaș, apărător
δομεστίκουμ — οἰκειακός	de casă, al casei
διγέστων — διατυπωμάτων	în împărțiri, în așezări
ἐμακιπάτος — αὐτεξούσιος	de sine stăpîn
ἐξτραορδιναρίας — ἀτάκτω	extraordinar
ἐξεπίδοις — ἔξοδος στρα- τιωτικῇ	ieșire militară

¹ K ἄκουλῖος.

16. <i>illustris</i> , pl. -es	илоустрѣ — протостадарь ¹
17. <i>infans</i>	ин'фасъ — младенецъ седмо- лѣтнын
18. <i>in facta</i> (Ac. pl.)	ин'факта — въдѣла
19. <i>indictio</i>	индиктѡнъ — пригласѣе
20. <i>indictioni</i> (Dat. sg.)	индѣотѣонн ² — по(д) вѣшест- вѣенъ
21. <i>institutus</i> (f. 190a, col.) ¹	ин'стнтѣтосъ — сътро[ти]вѣ- нъ
22. <i>in factum</i>	ин'фактоуѡнъ — тѣцѣта сѣгѣда, прѣ вънжтръ лѣта
23. <i>institutor</i>	ин'стнтѣторъ — прѣ(д)стожи стачюноу ³
24. <i>iter</i>	итѣръ ⁴ — пѣтъ
25. (?)	ирѣмъ — прѣ нстѣсажци нмѣ- нѣд ⁵
26. <i>casus</i> (<i>casum</i>)	касѡнъ — члѣтъ законна ⁶ , глѣт сѣ дѣла чѣтврѣтын
27. <i>castratus</i>	кан'статоръ ⁷ — каженникъ
28. <i>causa</i>	кавса — блг(д)тъ
29. <i>custodia</i>	коустѣдѣа ⁸ — опаснѣишѣ стра- жа

¹ G протостадарѣ (pl.).

² G индѣтѣонн.

³ P стачюноу; M стачинноу; G стасюлоу (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 882, dă numai стачюнъ, стачюнъ taberna, din lat. *statio*, ital. *stazione*).

⁴ Acest articol lipsește la Kałużniacki.

⁵ P прѣ нстѣсажци нмѣннѣ.

⁶ M законна.

⁷ P канстраторъ; G канстратѡръ.

⁸ M коустѣдѣа; G коустѡдѣа.

ιλούστριοι ¹ — προτοσπα- θάριοι ²	protospătar
ἱμφας — νήπιος ἑπταετῆς	copil de șapte ani
ἱνφακτα ³ — εἰς τὰ ἔργα	în fapte
ἱνδικτον — προσφώνησις	cuvîntare
ἱνδικτιῶνι — τῇ ὥπεισελεῖ- σελεύσει ⁴	sub suire
ἱνσιτιοῦτος — ἔνστατος	protivnic
ἱνφάκτουμ — ζημία διπλή, ἀγωγή ἐκ τὸς ⁵ ἐνιαυτοῦ	pagubă îndoită, acțiune în cursul anului
ἱνσιτιούτωρ — προιστάμε- νος ⁶ ἐργαστηρίου	superiorul închisorii
ἱτερ — ὁδός	drum
ἱρεμ — ἀγωγή ἀπαιτούσα πράγματα	acțiune cerînd bunuri
κάσον — μοῖρα νόμιμος λέγεται καὶ μέρος τέταρτον	parte legiuită, se zice și par- tea a patra
κανστρατωρ ⁷ — εὐνοῦχος	eunuc
καῦσα — χάρις	grație
κουστωδία — ἀκριβεστά- τη παραφυλακή	strajă severă

¹ K ἱλούστριος.

² K -ιος.

³ K ἱνφάκτου.

⁴ K τῇ ὥπασελεύσι.

⁵ K ἐντός.

⁶ K πρίστάμενος.

⁷ K κανστάτωρ.

30. <i>quaestor</i>	кѣсторъ — испитател'
31. <i>curator</i>	коураторъ — печаловникъ
32. <i>codicillus</i>	кодикель ¹ — послѣ(д)не свѣ- тованіе
33. <i>legatum</i>	легатонъ — даръ
34. <i>libellus</i>	либелосъ — изданіе
35. <i>libertinus</i>	либернитис' ² — w освобожденныхъ
36. <i>mandatum</i>	мандатонъ — наръченіе ³
37. <i>mancipati</i>	(col. 2) магкипати — w(т)лженни
38. <i>magistrati</i>	магнстрати ⁴ — властеле
39. <i>morti causa</i>	мортикаеса ⁵ — по смръти
40. <i>noxia</i>	даръ
41. <i>ostia</i> (pl.)	моѣалѣа ⁶ — грѣхъ
42. <i>officium</i>	остѣа ⁷ — дверь ⁸
43. <i>pactum</i>	оффикѣонъ — слоужба
44. <i>personalia</i> (n. pl.)	пактонъ — сложеніе, оуглава
45. <i>publica</i>	персоналѣа — прѣ лична
46. <i>praetor</i>	поу'блика — нарднаа
47. <i>procurator</i>	преторъ — боекода
48. <i>rea</i>	прокураторъ — промысленикъ
	рѣ — прѣ ⁹ изчьтѣнна

¹ G кондикелушъ.

² La fel in P, M: либернитисъ; G либертинисъ.

³ G порженіе.

⁴ G мапоустрати.

⁵ P морткаеса.

⁶ P моѣала, S3 моѣіа; M моѣаліа.

⁷ P нстѣ (greșit).

⁸ P дѣврѣ (greșit).

⁹ P прѣ.

κοιαιίστωρ — έρευνητής	examinator
κονράτωρ — φροντιστής	ingrijitor
κωδικελλος — τελευταία βούλησις	ultimă hotărîre
λεγάτον — δωρεά	dar
λιβελλος — έκδοσις	ediție
λιβερτινης — άπελευθέρων	al celor eliberați
μανδάτον — ένταλμα	ordin
μαγκίπατοι — άφωρισμένοι	despărțiți
μαιούστρατοι — άρχοντες	vlasteli, stăpînitori
μορτικαῦσα — μετά άθάνα- τον δωρεά	dar după moarte
μοξαλία ¹ — άμαρτία	păcat
όστία — θύρα	ușă
όφφίκιον — λειτουργία	slujbă
πάκτον — συνθήκη	convenție, înțelegere
περσωναλία — άγωγή πρω- σωπική	acțiune personală
πούβλικα — δημόσια	publică
πραίτωρ — στρατηγός	voievod
προκουράτωρ — κηδεμών	procurator
ραι — άγωγή άριθμήσεως	acțiune numărătoare

¹ K voξαλία. Așadar, forma cu v> μ explică numele cunoscutului cărturar muntean Mihail Moxa (Moxalie), compilatorul *Cronografului* (1620) și traducătorul *Pravilei* de la Govora (1640): acesta este un simplu epitet monahal și înseamnă „păcatosul” (greșit la N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, p. 324—325: moc + suf. sa).

49. <i>re</i> (Abl. sg.)	ре — дѣлѣнїи
50. <i>repudium</i>	репудїумъ — разлѣченїе брака съ записанїемъ
51. <i>referendarius</i>	рефен'дарїе ¹ — иже в(т)ѣты приносѣи
52. <i>scrinarii</i> (pl.)	скринїарїи ² — скринѣносни, рѣши стѣгнѣи
53. <i>sacrum</i>	сакрѣи — сѣиини(х) црѣи
54. <i>spurii</i> (pl.)	споурїи — тѣииници, блѣдо- ро(д)и
55. <i>spadones</i> (< gr.) (col. 3)	спадѣи — иже изъсѣхнѣи ³ роднѣи оудѣи пострадаѣи ⁴
56. <i>tabularii</i> (pl.)	тавоуларїи — нарѣи
57. <i>titulus</i> (> <i>titulus</i>)	тїтл ⁵ — главѣи, кнѣи
58. <i>tractare</i>	трактѣи ⁶ — осѣиет сѣи
59. <i>facta</i>	тактѣ ⁷ — дѣлѣи и вѣрѣи кѣи
60. [<i>lex</i>] <i>Falcidia</i>	фалкидїе ⁸ — законъ в(т)ѣи в(т) лег(д)тарїи четвертъѣи чѣи и сѣи блѣи нѣи слѣдѣи

¹ М референдарїе; Г рефендарїѣсѣи.

² М скринарїи.

³ Г изъсѣхнѣи.

⁴ Г пострадаѣи.

⁵ Г тїтѣи.

⁶ Г трактѣи.

⁷ М фактѣи.

⁸ Г фалкидїѣсѣи.

ῥέ — ἐνοχὴ πραγμάτων	datoria averii
ῥαιπουδιον — χωρισμός γάμων διὰ πιτταίκων	despărțirea căsătoriei cu înscriere
ῥαιφερενδάριος — ὁ τὰς ἀποκρίσεις κομίζων	care aduce răspunsurile
σκρινιάριοι — σκηπτροφόροι ἤγον οὐαρτουλλάριοι	purtători de sceptru, adică stegari
σάκρων — ἱερῶν ἐκκλησιῶν	al sfintelor biserici
σπουρίους — συρφετοί ¹ , πορνογενεῖς	copii nelegitimi, adulterini
σπάδονες — οἱ ψύξιν τῶν γονίμων μορίων ὑποστάντης	care au suferit de uscarea membrului genital
ταβουλλάριοι — δημόσιοι	public
τίτλος — κεφάλαιον, αἰτία	cap, pricină
τρακταίζεται — ψηλαφᾶται	se examinează
φάκτα — ἔργα καὶ ὁ τρόπος τοῦ πράγματος	faptele și felul lucrului
φαλκίδιος — νόμος, περιαρών ἀπὸ λεγαταρίων τὸ τεταρτον μέρος καὶ περιποιῶν τῷ κληρονόμῳ	lege ceia de la legatar a patra parte și o trece moștenitorului

¹ К συμφετούς.

61. <i>familia</i>	ѡамнлѣа — людѣе, челѣдѣ
62. <i>famōsus</i>	ѡамѡсѡсъ ¹ — без'чѣстѣнѣ, без'- имѣннтѣ
63. [cuvîntul e grecesc]	ѡерни — прикѣа
64. <i>fideicomissa</i> (n. pl.)	ѡидикѡмнса ² — вѣроѡ оста- влѣем(ѡ)
65. <i>fiscus</i>	ѡискѡсъ — нарѡ(д)нѡ(н)
66. <i>fiscalia</i> (n. pl.)	ѡискалѣа — нарѡ(д)наа
67. <i>furti</i> (pl.)	ѡоурти — прѣ на татѣн, вѣ соурѣбннѡ

---

¹ În S3 acest cuvînt și următorii cinci termeni sînt scriși la locul cuvenit potrivit alfabetului latin, și anume după cuvintele care încep cu A.

² М ѡидикѡмнса.

φамиλία — λαός	oameni, neam
φάμουσος — ἄτιμος, ἄν- ωνυμος ¹	fără cinste, fără nume
φέρνη — ἡ προίξ	zestre
φιδικόμισσα — πίσται κα- τα λιμπανόμενον	lăsațe pe credință
φίσκος — ὁ δημόσιος	public
φισκάλια — δημόσια	publice
φούρτη — ἀγωγή κατὰ κλε- πῶρν εἰς το διπλοῦν	acțiune contra tîlharilor, în dublu

---

¹ K ἄνωνυμος, plasat înaintea celuiilalt cuvînt.

Se observă, în ceea ce privește aspectul *fonetic* al cuvintelor latinești, că acesta e redat de cele mai multe ori adecvat: *via* — *βια*, *defensor* — *δεφέν'σoρ*, *domesticum* — *δομειστικὸν*, *institutor* — *ινστιτοϋτορ* etc. Constatăm însă, cum era și de așteptat, că *b* latin e redat prin *β* (*v*) grecesc, respectiv *к* (*v*) slav: *libellus* — *λιβελλος* — *либелосъ*, *tabularii* — *ταβουλλάριοι* — *тавоуларіи* etc.; *f* (gr. *φ*) a fost înlocuit o dată prin *τ* (*t*), ca și gr. *θ* (*th*): *facta* — *φάκτα* — *такта* (dar *φакта* în M.) Diftongul *au*, redat în greacă prin *αῦ*, e reprezentat în slavonă prin *ав*: *causa* — *καῦσα* — *кавса*, *morti causa* — *μορτικαῦσα* — *мортикавса*.

Din punct de vedere morfologic, uneori cuvintele latinești sînt reproduse fără modificări: *via* — *βια* — *βια*, *defensor* — *δεφένσoρ* — *δεφέν'σoρ*, *iter* — *ίτερ* — *ιτερ*, *quaestor* — *κοιαιστορ* — *κίεστορ* etc. Adesea însă acestea apar în forma grecizată: *adnomen* — *ἀνδοῦμιον* — *адноуμιοны*, *vicarius* — *βικάριος* — *викаріусъ*, *decretum* — *δέκρετον* — *декретонъ* etc., iar uneori chiar adaptată la morfologia slavă: *illustris* — *ιλουστριος* (în K) — *илюстрѣ*, *referendarius* — *ραιφερενδάριος* — *рефе[ре]н'дарѣ* (dar G prezintă în aceste cazuri, totuși, forma grecizată: *ακογ'λιωсъ*, *рефе[ре]н'дарѣωсъ*, *τίτλωсъ*, față de *τῆτλα*, lat. *titulus*, resp. *titlus*).

Verbele (pasive) sînt reproduse în forma greacă de pers. a 3-a sg. pasiv: *deportari* — *δεποτατεύεται* — *депoтaтeйтeтe* (cu omisiunea literei *r*)¹, *defenderi* — *δεφενδεύεται* — *дефeндeйтeтe*.

Pentru autorii și copiiștii greci nu toate cuvintele erau clare din punct de vedere al originii, astfel că sînt citate printre „cuvintele latine” și cîteva autentice grecești: *βέβηλον*, *φέρνη*, *σπάδονας* și *βρεβεῖον* (acesta derivat într-adevăr de la lat. *breve*)².

În sfîrșit, putem observa că, dintre cele 67 de cuvinte și expresii latinești incluse în glosarul copiat de Ghervasie, Macarie și de alți cărturari români din epoca veche, doar cîteva se păstrează în limba română populară: *domesticus* > *dumesnic* (cu schimbare de sufix: *-nic*), *factum* > *fapt* și *facta*,

¹ Alte omisiuni de litere, epenteze, metateze și haplografii (provenite, de regulă, din textul grecesc) au fost menționate în note.

² Vezi I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 276. Tot acolo cîteva considerații asupra sensurilor unor termeni (p. 276–277).

pl. > *faptă, familia* > *femeie*¹, *furtum* > *furt, mors, mortem* > *moarte, ostia*, pl. > *ușă*. Alți termeni au fost introduși în limba noastră literară abia după trei-patru secole, fie direct din latină, fie prin intermediul limbilor romanice occidentale: *cauză, decret, emancipa, extraordinar, expediție, ilustru, mandat* etc. În acest proces de trecere de la slavonă la limba română, ca instrument de cultură, și de îmbogățire a ei cu terminologia latină, glosele cărțurarii anonim din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe marginea *Sintagmei* și cele ale lui Udriște Năsturel pe o altă copie a aceleiași text ilustrează momente semnificative².

„Probleme de felul acesta nu se puneau însă pentru smeritul călugăr de la Neamțu din 1474; ele nu intrau nici în spiritul epocii sale”³. Cu toate acestea, opera lăsată de el și de ceilalți cărțurari ai timpului e „deosebit de însemnată, căci ne oferă cel dintîi monument juridic al Moldovei și o legătură, fie și numai ștearsă, cu un tezaur lexical latin care se va încetățeni în limba noastră — după alte încercări mai vechi — în secolul al XIX-lea, pe calea influențelor neolatine”⁴.

Așadar, începuturile lexicografiei românești — chiar dacă glosarul de care ne-am ocupat nu este original — trebuie fixate încă în secolul al XV-lea, în epoca de glorie a lui Ștefan cel Mare, sau, chiar înaintea lui, în Țara Românească din timpul lui Vladislav al II-lea (dacă se va dovedi că manuscrisul de la 1451 cuprinde și el *glosarul latin-slavon*).

Dar scopul urmărit de noi în paginile de față nu s-a limitat numai la acest lucru, deși el a constituit punctul de plecare al cercetării. Am constatat cu acest prilej că, alături de alte copii slavone ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, manuscrisele slavo-române sînt dintre cele mai vechi și au atras de mult atenția cercetătorilor români și străini. Ele prezintă o valoare deosebită nu numai prin faptul că atestă larga folosire în Țările Române a unui important codice juridic bizantin, dar și prin aspectele culturale și lingvistice pe care le prezintă. Din acest punct de vedere, în afară de cele cinci copii aparținînd

¹ Citat și de E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 128.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 129.

⁴ *Ibidem*.

secolului al XV-lea, valoroase prin însăși vechimea lor (una dintre ele cuprinzând *Sintagma prescurtată*, *Legea împăratului Iustinian* și *Zaconicul lui Ștefan Dușan*), alte trei manuscrise din secolul al XVI-lea au o semnificație aparte: manuscrisul lui Macarie este *singurul*, între toate còpiile slavone din Serbia, Bulgaria, Țările Române și Rusia, în care materia este reordonată potrivit alfabetului slav, iar cele adnotate de cărturarul moldovean anonim (secolul al XVI-lea) și de Udriște Năsturel (1636) reprezintă interesante documente juridice și lexicografice ale țării noastre.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Lexicografia slavă veche și slavonă a parcurs un drum lung de la glosele din sec. al XI-lea — al XII-lea și de la glosarele din sec. al XIII-lea și următoarele, unul din cele mai răspindite dintre acesta fiind *ТѢХОВАНІЕ НЕУДОБѢ ПОЗНАВАЕМОМѢ ВЪ ПИСАНЫХЪ РѢЧЕХЪ*, apărută în Rusia veche prin sec. al XIV-lea și răspindită în diverse manuscrise pînă în sec. al XVII-lea¹. Au urmat apoi lexicoanele tipărite *ЛѢГІС СРѢЧЪ РѢЧЕНІА ВЪКРАТЦѢ СЪБРАННЫ И ИЗ СЛОВЕНСКАГО ЯЗЫКА НА ПРОСТЫ РУССКІЙ ДІАЛЕКТЪ* interpretate al lui Lavrentii Zizanii (1596), *ЛѢГІКОНЪ СЛАВЕНОРУССКІЙ И ИМЕНЪ ТѢХОВАНІЕ* al lui Pamvo Berinda (Kiev, 1627) și altele, publicate mai tirziu.

La mijlocul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări care marchează începutul studiului științific al vocabularului limbii slave vechi și slavone: *Словарь церковно-славянскаго языка*, alcătuit de A. H. Vostokov (St. Pb., 1858—1861), și *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum*, operă capitală a lui Fr. Miklosich (Viena, 1862—1865)², ce a fost timp de un secol și rămîne și astăzi încă un instrument fundamental de lucru pentru specialiști. Alături de el trebuie menționate dicționarele lui Dj. Daničić, *Rječnik iz*

¹ Vezi: I. V. Jagić, *История славянской филологии*, St. Pb., 1910, p. 11 și urm.; A. A. Moskalenko, *Нарис історії української лексикографії*, Kiev, 1961, p. 3 și urm.; L. S. Kovtun, *Русская лексикография эпохи средневековья*, Moscova-Leningrad, 1963.

² O primă ediție, mult mai restrînsă, fusese publicată în 1850.

književnih starina srpskih (vol. I—III, Belgrad, 1863—1864), și I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка* (t. I—III și *Дополнения*, St. Pb., 1893—1912)¹, glosarele la diverse texte slave vechi și slavone, publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul nostru de V. Jagić și alți slaviști, precum și relativ recentul *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, alcătuit de L. Sadnik și R. Aitzetmüller (Heidelberg, 1955).

O etapă nouă, de o însemnătate deosebită, similară cu aceea a operei lui Miklosich pentru vremea sa, o constituie noul *Slovník jazyka staroslověnského — Lexicon linguae palaeoslovenicae*, alcătuit de un colectiv de slaviști cehi și avînd drept redactor principal pe cunoscutul specialist Josef Kurz, dicționar care s-a bucurat de o primire excelentă din partea specialiștilor ².

În diversele etape de dezvoltare, această lexicografie a avut ecouri și în cultura și filologia românească, începînd, după cum am văzut, din sec. al XV-lea. Dacă însă copiii români ai *Sintagmei* lui Matei Vlastaris s-au mulțumit doar cu reproducerea *Glosarului latin-slavon*, anexat acesteia, în schimb, cărturari anonimi din sec. al XVI-lea, cînd apar primele traduceri românești din slavonă, manifestă interes și pentru astfel de lucrări, utile în opera complexă și dificilă pe care o întreprindeau ei înșiși.

Dacă lăsăm la o parte glosele românești pe marginea unor manuscrise slavone din sec. al XVI-lea (*Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Pravila* ritorului Lucaci, parțial tradusă, de altfel), care sînt mai degrabă încercări timide de traducere decît lucrări cu scopuri lexicografice, primele glosare slavo-române din același secol fie transpun *ТЪКОВАНІЕ*, citată mai sus (manuscrisul de la Dragomirna nr. 149/1929, f. 161), fie reprezintă încercări independente, cum este fragmentul din manuscrisul nr. 321 fost la Biblioteca națională din Bel-

---

¹ Apărut din nou, în două ediții fototipice : Graz, 1955—1956 ; Moscova, 1958.

² Tom. 1 (fasc. 1—14), Praga, Academia, 1958—1966, tom. II (fasc. 15 și urm.), 1967 și urm. (publicarea continuă). Vezi recenzia semnată de S. B. Bernstein, în *Slavia*, XXX, 1961, nr. 2.

grad (f.77), scris în continuarea unei copii parțiale a ace-luiași glosar ¹.

O etapă superioară o constituie lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea, care au stat mai demult în atenția cer-cetătorilor noștri și asupra cărora ne propunem să revenim în cele ce urmează, concentrându-ne atenția asupra *Fragmen-tului Cipariu*, în raport cu celelalte lucrări similare.

*

Acum mai bine de o sută de ani, în 1847, T. Cipariu semnala în biblioteca sa un manuscris vechi românesc din prima jumă-tate a sec. al XVII-lea, care cuprindea, printre alte texte, un început de lexicon slavo-român, numit de el *Vocabular biblic sîrbesc* [i.e. *slavon*]-românesc, fără însă a-l studia mai îndeaproape ². Mai târziu, în 1900, de acest fragment s-a ocupat Gr. Crețu, care l-a publicat în studiul introductiv la ediția *Lexiconului slavon-român* al lui Mardarie Cozianul (1649)³, pe baza unei copii ce i-o trimisese de la Blaj I. M. Mol-dovan (manuscrisul se păstra în colecția Cipariu sub nr. XXV). Constatînd că cuprinde numai 48 (în realitate, 49) de cuvinte începînd aproape toate cu literele A și B, Gr. Crețu observa

---

¹ Despre primul vezi : P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 121 (pe baza unui catalog manuscris al lui I. Iufu și V. Brătulescu); D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XII, 1966, p. 145—147. Despre cel de-al doilea : E. Kałużniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XVI, 1894, p. 46—53; Gr. Crețu, *Introducere la : Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc și îtlcuirea numelor din 1649*, București, 1900, p. 23—24; E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, 1939, p. 191—193. Manuscrisul, împreună cu cea mai mare parte a întregului fond al Bibliotecii, a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1941 (Vezi Dj. Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 404—406).

² *Principia de limbă și scriptură*. XX, în *Organul luminărei*, nr. XXV, 21 iunie, 1847, p. 130, și *Suplement*, p. 131—132, unde se descrie pe scurt manuscrisul și se reproduce un *Fragment de geografia Transilvaniei ; Principia de limbă și de scriptură*, ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 114; vezi și *Fragment geografic vechi*, reproduș din nou, cu scurte comentarii, în *Archiv pentru filologie și istorie*, nr. XXII, 1869, 5 februarie, p. 433—436.

³ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și îtlcuirea numelor din 1649*. Publicate, cu studiu, note și indicele cuvintelor românești, de Gr. Crețu, București, 1900, p. 24—28.

că „multe se găsesc în Berinda, deci și în Mardarie și în *Codicele Sturdzan*, însă traducerea nu e totdeauna aceeași“, iar „cîteva vorbe începute cu A nu-s în cele trei redacții amintite“ (urmează patru exemple, dintre care însă unul e greșit copiat în manuscrisul Cipariu)¹. Identificările cercetătorului român, care a dat o primă schiță sintetică asupra lexicografiei slavo-române din sec. al XVI-lea — al XIX-lea, bazîndu-se și pe cercetările mai vechi ale lui B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, Em. Kałuźniacki, A. I. Iațimirski și ale altora ², și a publicat prețiosul *Lexicon* al lui Mardarie, n-au mers însă mai departe în privința manuscrisului Cipariu.

Ulterior, acesta a dispărut din atenția cercetătorilor, care, în lucrări de sinteză, s-au referit doar la rezultatele studiului lui Gr. Crețu ³.

Reușind să regăsim recent, în 1967, acest manuscris la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, secția manuscrise, unde a intrat colecția lui Cipariu (cota: mss. rom. nr. 100)⁴, ne propunem, în cele ce urmează, să publicăm din nou fragmentul de lexicon, după manuscris, reproducînd cuvintele slavone în alfabet chirilic și numero-tîndu-le, iar pe cele românești — conform transcrierii interpretative, aplicate în lingvistica și filologia română actuală. Menționăm, în plus, că literele suprascrise le coborîm în rînd, între paranteze rotunde; între paranteze drepte se dau litere sau cifre completate de noi, atunci cînd e nevoie.

Manuscrisul are 239 file (18, 5 × 14 cm), dintre care primele peste o sută, cu o scriere mai veche, cuprind mai multe texte religioase slavo-române și fragmentul de geografie a Transil-

¹ *Ibidem*, p. 27.

² *Ibidem*, p. 3—96.

³ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 7: redactarea fragmentului Cipariu — spune autorul — „trebuie situată în jurul anului 1630“; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, p. 147—149.

⁴ Exprimăm aici mulțumirile noastre Magdalenei Roșu, bibliograf la biblioteca menționată, care ne-a pus cu multă amabilitate manuscrisul la dispoziție, Dalilei Aramă, paleograf la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, din București (B.A.R.), Secția manuscrise, pentru lămuririle date cu privire la manuscrisele citate mai jos din această bibliotecă, și colaboratorilor secției respective pentru sprijinul acordat.

vaniei, tradus din maghiară, publicat de T. Cipariu; între textele religioase, la ff. 20b—21a (după numerotarea mai veche, a lui Cipariu, 22b—23a, ceea ce înseamnă că au dispărut între timp unele file de la început), se află fragmentul de *lexicon slavo-român*, menționat mai sus, cuprinzând 49 de articole, începînd cu literele *а* și *є* (unul singur cu *є*). Mai jos îl vom cita prescurtat: C.

Este interesant de observat că textul nu este scris pe coloane, ca în celelalte lexicoane, ci continuu, ceea ce înseamnă că copistul n-a fost prea atent la reproducerea textului ce-l avea în față, iar apoi a și renunțat la transcrierea lui. După scris, această parte a manuscrisului a fost datată încă de T. Cipariu ca aparținînd începutului sec. al XVII-lea, în tot cazul, cu mult înainte de 1679, data însemnării de la f. 167b (din partea mai nouă a manuscrisului): „Această carte o am scris eu popa Pătru (...) 1679 a(i) (...)”¹.

Intrucît, la o cercetare mai atentă, am constatat că și acest fragment, asemenea altor lexicoane slavo-române din sec. al XVII-lea, se bazează în cea mai mare parte pe, *Лексиконъ словеноросскій и именъ тълкованіе*, publicat de Pamvo Berînda la Lavra Pecerska din Kiev, în 1627 (citată mai jos prescurtat: B)² — așadar, este posterior acestei date —, vom indica la fiecare articol, între paranteze drepte, coloana în care se regăsește cuvîntul la autorul ucrainean, citîndu-l ca atare numai acolo unde este nevoie de precizări. De asemenea, vom menționa, tot între paranteze drepte, traducerea românești corespunzătoare din următoarele lexicoane slavo-române cunoscute din sec. al XVII-lea, sau vom

---

¹ Acest „popa Pătru” este cărturarul bihorean, probabil moldovean la origine, identificat a fi copiat manuscrise între 1673—1695, la Criștelec, Cosniciu-Șimleu și apoi, mai mult timp, la Tinăud-Aleșd, în actualul județ Bihor. Vezi: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 178—179; Atanasie Popa, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: popa Pătru din Tinăud*, în *Limbă și literatură*, XX, 1969, p. 193—197.

² Vezi acum în urmă, ediția fototipică: *Лексикон словеноросскій Памви Беринди*. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука, Kiev, 1961. La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) se păstrează un exemplar, din ediția princeps, intrat prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota I 138388).

arăta, prin simpla menționare a siglelor acestora, că aceste traduceri sînt identice:

1. **ЛѢВИКОМЪ СЛАВЕНОВАДШЕСКОМЪ И ИМЕНЕ ТАЪКОВАНИЕ** al lui Mardarie Cozianul (prescurtat: M), scris la mănăstirea Cozia, în Oltenia, în 1649, așadar la 22 de ani după ediția lui Berînda; are 200 file, în—8° mic, scris îngrijit, în semiuncială, pe o coloană, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone și românești în roșu ¹. Descoperit la Cozia, prin 1890, de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (Vilcea), a fost publicat, după cum am arătat mai sus, de Gr. Crețu, în 1900; descoperitorul l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 450 ². (Indicăm, după Gr. Crețu, numărul de ordine al fiecărui articol; în unele cazuri apare semnul*, prin care Crețu atrage atenția asupra faptului că la Mardarie cuvîntul a fost adus în lista unică din partea a doua a *Lexiconului* lui Berînda ce cuprinde cuvinte de origine ebraică, greacă, latină etc., precum și nume proprii; semnul**, mai rar, arată că cuvîntul e luat de Mardarie sau de originalul său din alt izvor) ³.

2. **ЛѢВИКОМЪ СЛАВЕНСКОМЪ**, de fapt *slavo-român*, aflat într-un manuscris din colecția lui D. A. Sturdza, care l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 312 (prescurtat: S). Manuscrisul, avînd 282 file, în—4° mic, cuprinde *Lexiconul* la filele 41a—216b; la ff. 217b—254a se găsește *Tilcuirea sa(u) arătarea gra(m)maticii slovenești* (după Smotrițki), cu text paralel în slavonă și română, ceea ce reprezintă prima încercare gramaticală românească. Descriș și studiat pentru prima dată de B. P. Hasdeu, în 1878 ⁴, lexiconul și gramatica

¹ Mardarie spune în nota finală că „a copiat“ (исписал) *Lexiconul*, ceea ce pare a însemna că nu el este alcătuitorul „versiunii“ românești, căci în acest caz ar fi folosit un alt cuvînt (f. 199a, facsimile în *op. cit.*, p. 392). Atragem atenția că ne aflăm în epoca lui Matei Basarab (1632—1654) și a învățatului logofăt Udriște Năsturel, care au avut strînse legături cu Petru Movilă și cu alți cărturari de la Kiev.

² Vezi: Biblioteca Academiei Române. *Catalogul manuscriptelor românești*. Tomul II, întocmit de I. Bianu și R. Caracaș, București, 1913, p. 172—174.

³ Manuscrisul este descris de Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 4—13; vezi și p. XV.

⁴ *Cuvențe den bătrîni. Limba vorbită între 1550—1600*, tom. I, București, 1878, p. 259—318; vezi și descrierea sumară și, în parte, inexactă (fără referire la studiul lui Hasdeu), în *Catalogul manuscriptelor românești*, t. II, p. 12.

au fost cercetate în ultimul timp de D. Strungaru, care le atribuie — pe baza asemănării grafiei cu mss. românesc nr. 1570 de la B.A.R., semnat de „Staico grammaticul“, ce l-a scris între 26 noiembrie 1667 — 21 mai 1669 — acestui cărturar tirgoviștean, care ar fi alcătuit cele două lucrări lingvistice între anii 1660—1670 ¹. (În citarea traducerilor indicăm fila din manuscris.)

3. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai (prescurtat: Mih), copiat de acesta între 1672—1673, după cum rezultă dintr-o însemnare de la f.189b, interpretată de Gr. Crețu ca reprezentând anul 1672 (scris cu cifre arabe) ², și din cea de la f. 346b a manuscrisului: „Să (s)[e] știe că ace(st) lexico(n) ia(s)te al pope(i) Eftemie și l-a(m) scri(s) e(u) Miha(i) въ днѣ Io[an] Gligorie Ghica Voevoda. ЛѢ(Т) 7181[— 5508 = 1673]“³. Manuscrisul, avînd 404 f., în—16°, se păstrează la B.A.R., sub cota: mss. rom. nr. 3473 (provenit de la Muzeul național din București, care l-a achiziționat prin 1880) ⁴. *Lexiconul* (ff. 1a—342b), fără titlu, căci îi lipsesc primele file, începe cu litera **г**. Comparînd cuvintele de pe prima filă cu cele din *Lexiconul slavo-român* de la Moscova, reproduse de Șt. Cioabanu (vezi mai jos, nr. 6), am constatat o identitate aproape perfectă (de la **г**агоръ, f. 1a, pînă la **г**е(з)молю, f. 1b, jos, în Mih, respectiv f. 9b—10b, în Mosc; în primul lipsește doar **г**е(з)ременино, dar există ca și în celălalt **г**е(з)ремениный, cu aproape aceeași traducere: „fă(r) de vreme“; s-a omis *cel*: „cel fără vreme“). După filele 343a—346a, albe, pe f. 346b urmează mențiunea „Испол[н]и“ (Completează!), apoi însemnarea citată mai sus; pe ff. 347a—369a se dau o serie de completări, identice, cu cele din *Lexi-*

¹ *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în *Romanoslavica* IV, 1960, p. 297—300; *Începuturile lexicografiei române*, p. 148—153. Manuscrisul are o serie de completări ulterioare, din sec. al XVIII-lea, printre care și fila cu titlul lexiconului, așa cum l-am citat mai sus, și cu începutul literei A, purtînd deasupra clar data 7248, respectiv 1740. Această dată este menționată în catalogul citat în nota precedentă.

² *Op. cit.*, p. 41.

³ Grigorie Ghica a domnit în Țara Românească între anii 1660—1664, și 1672—1673. La f. 17b, jos, sub ultimul cuvînt de la litera **г**, urmează însemnarea „Писа(х) аз Мнхѣю“.

⁴ Vezi descrierea la : Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 40—46; G. Ștrempel, *Copiști...*, p. 151.

conul de la Moscova (după cit am putut să ne convingem din exemplele citate de Șt. Ciobanu: în Mih, f. 347a—348a, în Mosc, f. 259a—b); f. 369b e albă, iar pe ff. 370a—403b se află un fragment de *gramatică slavo-română*¹, a doua după cea din manuscrisul Sturdza, atribuit grămaticului Staico (în citarea traducerilor din lexicon indicăm fila din manuscris).

4. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihail logofătul (prescurtat: Mih log), scris de acesta de la 1678 — potrivit însemnării de pe fila —1b, azi dispărută: „МѢХАЮ ЛО(Г) W(Т) ТЪ(Р)ГО-ВНИЦЕ, ЛѢ(Т) *ХРѢС. [7186—5508 = 1678]”², reprodușă inițial de mitropolitul Atanasie Mironescu Craioveanu, care l-a descoperit în 1889, în biblioteca metohului Sf. Mormint din Fanar—Constantinopol³ — pînă la 1683—potrivit însemnării de pe ultima filă, 111b: ПН(С) ЛѢ(С) ГЕНАРІЕ, ДНН Ѡ[9], ЛѢ(Т) *ХРѢС. [7191 — 5508 = 1683]. Și am scri(s) e(u) Mihaiu lo(g), снѣ Oprea diiaco(n), въ днн Іw[ана] ПІ(Р)БА(Н)А КОЕКО(А), а(r)hiemitro(p)li(t) The(o)dosie”⁴. În 1952 manuscrisul a intrat la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 1348⁵. *Lexiconul*, complet, de la *а* la *ѡ*, scris îngrijit, în semiuncială, pe două coloane, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone în roșu, se află pe ff. 1a—84b⁶.

¹ Asupra ei ne propunem să revenim cu alt prilej.

² Vezi fotocopia executată înainte de dispariția acestei file și achiziționată recent de Biblioteca Facultății de limbi slave a Institutului de limbi și literaturi străine — Universitatea din București (nr. de inventar 11.417). B.A.R., Secția manuscrise, posedă de asemenea o fotocopie completă, dăruită de I. Kalinderu, în 1901. Am notat această filă în mod intenționat cu —1 (minus 1), căci lipsește, iar manuscrisul e numerotat acum de la 1.

³ Vezi *O călătorie în Orient*, București, 1896, p. 54—55 (publicată inițial în *Biserica Ortodoxă Română*, oct. 1889 — iunie 1890). Autorul spune: „Iată titlul acestei cărți: «Lexicon slavo-român, scris de Mihail logofătul ot Tîrgoviște, leat 7186 [— 5508 = 1678]». Catalogat la nr. 600 bis...” Vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 46—47.

⁴ Vezi și At. Mironescu, *op. cit.*, p. 55. Șerban Cantacuzino a domnit în Țara Românească între 1678—1688; Teodosie a fost mitropolit între 1668—1672 și 1679—1788.

⁵ Vezi: G. Ștrempel, *Copiști...*, p. 151; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, întocmit de G. Ștrempel (red. resp.), Fl. Moșil și L. Stoianovici, București, 1967, p. 589.

⁶ Filele 85a—104b cuprind, pe două coloane, textul bilingv slavo-român ПѢДОНЕТА ПР(С)ТѢН БНН; în continuare (ff. 104b—106b), Catavasiile ОТЕРЪС ОСТА МОА, în parte numai românește (ff. 107a—111a albe).

5. *Lexicon ce să zică cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească*, aflat pe la 1825 în colecția contelui Feodor Tolstoi din Moscova (prescurtat: T)¹ și intrat ulterior în Biblioteca imperială din St. Petersburg (azi Biblioteca Publică „M. E. Saltîkov-Șcedrin” — Leningrad), unde se păstrează sub cota: Q. 17. N° 5 (Tolstoi, II, 74). Manuscrisul, în—4° mic, are 100 de file, e scris în cursivă și cuprinde lexiconul întreg de la *a* la *v*; a fost datat de I. Bogdan, care l-a studiat îndeaproape², în jurul anului 1670, deși mai corect ar fi să spunem: între 1627 (anul apariției *Lexiconului* lui Berinda) și 1693 (data unei însemnări ulterioare de pe coperta de la sfârșit: „Dionisie ermonah ot sîta mitropolie za București, septemvrie 13, 7202 [— 5509 = 1693]“). Întrucît slavistul român reproduce un număr limitat de exemple, mai ales de la litera *s*, vom cita traducerile din acest lexicon doar parțial, folosind studiul lui. (Menționăm paginile cărții din 1968, întrucît Bogdan nu citează filele de unde a luat exemple.)

6. *Lexiconul slavo-român*, ce se păstra în Biblioteca Societății de istorie și antichități din Moscova, sub nr. 240³. Avînd 282 file, în—8° mic, scris în cursivă, manuscrisul a fost atribuit de Șt. Ciobanu, care l-a studiat în 1913, sfîrșitului sec. al XVII-lea sau începutului sec. al XVIII-lea⁴. Lipsindu-i foaia de titlu, lexiconul începe cu litera *a*, dar nu e complet, căci ajunge doar pînă la *w*⁵. Bazat pe Berinda, din care extrage cea mai mare parte a cuvintelor, alcătuitorul

---

¹ K. Kalaidovici și P. Stroeв, *Обстоятельное описание славяно-русских рукописей, хранящихся в Москве, в библиотеке графа Федора Андреевича Толстого*, Moscova, 1825, nr. 74, p. 265.

² *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr. 3, iunie, p. 193—204, reprodus, în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 559—567.

³ P. M. Stroeв, *Библиотека Общества истории и древностей российских*, Moscova, 1845, p. 113; vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 38—40.

⁴ S. N. Ceban, *Славяно-румынский словарь библиотеки Моковского Общества истории и древностей российских № 240*, extras din «Русский Филологический Вестник», Varșovia, 1914, 16 p. Nu știm unde se află acum: probabil, la Muzeul istoric din Moscova.

⁵ Șt. Ciobanu credea că e complet, neobservînd că în celelalte lexicoane slavo-române urmează încă alte litere, pînă la *v*.

acestui lexicon (probabil un moldovean — după ipoteza lui Șt. Ciobanu) sau originalul lui a completat textul la ff. 259—282, cu un *Adaos*, avînd o serie de cuvinte (unele rusești, ca *смерса* ș.a.) și propoziții traduse integral, care — judecînd după exemplele citate de Șt. Ciobanu¹ — sînt identice cu cele din *Lexiconul lui Mihai*, prezentat mai sus, nr. 3. (Citînd o parte din traduceri ale acestuia, în măsura în care apar în exemplificările lui Ciobanu, *op. cit.*, p.13—16, menționăm, după el, fila la care se află în manuscris; prescurtat: Mosc.)

TEXTUL

- f. 20b   1. *АΨΗΗ'ТЪ:* :
2. *СКѢС(А)А* [M** 1068, S 76a, Mih 79a, T 564²; Mih log 21a: *СКѢСАМ*] : [M, S, Mih, T *stea*oa; Mih log *stèle*].
3. *ДОНО(Н)* [B 335]: *Do(m)n* [M*33, S 42a, Mih log 1b *do(m)nu*].
4. *АБѢ* [B1]: *acii*aș [M4 *acii*ași; S 41a *оѣжѣ, сара(з), тѣнѣ(р)*: *curi(n)d, degra(b), iute*; Mih. log. 1b *acie*și].
5. *АБ'КА* [B 332]: *tată* [M* 18, Mih log 1a, T 564 *părinte*; S 41b *оѣѣ:* *părintele*].
6. *АДЪ* [B 334]: *lo(c) întuneca(t)* [M* 15,30, Mih log 1a, Mosc 1b *iadu*l].
7. *АЕРЪ* [B 335 *АНРЪ*]: *în slavă* [M* 17 *slavă*; M 41 *slavă, vînt, văzdu(h)*; S 42a *vă(z)duhu(l)*; Mih log 1b *văzduh*].
8. *АЛАІЛОУ'ІА* [B 339]: *laudă lui Dumneze(u)* [M* 66 *lauda lui Dumnedzău sau bine Dumnedzău lăudați și ct(n)-tați pre viul Dumnedzău*; S 42b *lauda lu Du(m)neze(u) sau veni-va Dñezeu, lăuda(ț)[i] și cînta(ț)[i]*; Mih log 1b *la(u)da lu Du(m)neze(u)*].

¹ *Op. cit.*, p. 15—16 (mss., f. 259a—b).

² Simpla menționare a siglelor, pînă la punct și virgulă, atunci cînd acest semn există, arată identitatea cu C: în plus, punctul și virgula separă variantele cuvintelor-titlu sau ale traducerilor.

ДЛБ: tată(l) [M că *ovreiiaște* ДЛБ: *mérge, ivi-se*, НЛБ: *Dumnedzău, gîa: lăudați, cîntați. Gher-*
 НЛБ: *Du(m)neze(u) man patria(r)hu(l) dzice și i(n)tr-*
 н(А): fiiul¹ *a(lt) chi(p), în tîlcu(l) sfînte(i)*
 оҫҫа: сҫы дҫх *li(t)rgii: ДЛБ: pări(n)tele, wцх, НЛБ:*
fiiu(l), сҫх, gîa: dñul sfînt, дҫх сҫх;
S ~²; Mih log ~].

9. ДЛБКАНҢЕ [B1 ДЛКАНҢЕ]: *flămînzire* [M 8, Mosc 1b].

10. ДЦЕ [B1 ЕСЛН, Э́АУ, БЫ, ГДЫ БЫ; M 11 ДЦЕ, ЕСЛН, ЕАН³]:
oare [M *de, sau, să*].

11. ДР'ХҢТРИКАН(Н) [B 353 ДР'ХҢТРИКАННЪ; M* 118 ДР'ХҢТРИКАН(Н);
 S 41b și 44a, Mih Log 3a ДР'ХҢТРИКАН(Н)]: *vornic* [M *mai mare*
spre ves(e)lie, nu(n); S 41b *nu(n) sau ma(i) ma(re)*
nu(n)ta(ș); S 44a *nunu(l)*; Mih log 3a *nun*].

12. ДР'ХАҢГЛБ [B 351]: *voevodă îngeresc* [M* 109 *ma(i)*
mare îngerilo(r); S 44a *voevo(d) i(n)gere(s)c*; Mih log 2b
ma(i) mare(l)e i(n)gerilo(r)].

13. ДР'ХҢСТРАТН(Г) [B 352—353]: *începătoriu oștilor(r)*
 [M* 109 *ma(i) mare voevo(d) oștilo(r)*; S 44a *mai mare*
pe(s)te oști; Mih log 2b *ma(i) mare preste oști*].

14. ДНЕНПА(Т)⁴ [B 344]: *județu(l)* [M* 90 *jude(ț)*, *ma(i)*
marele locului].

15. ДЛЕКТО(Р), ПҢТЕ(А)⁵ [B 338 ДЛЕКТОРЪ, ПҢТЕЛБ (...)]:
cîntătoriu [M* 61, Mih log 1b; S 41b *coco(ș)*].

16. ДФЕДРО(Н) [B 357]: *șezu(t)* [M* 121, S 44b, Mih log
 3a *șezutu(l)*].

17. ДКАӨН(СТ) [B 336]: *neședere* [M* 48, Mih log 1b].

18. ДЛЧ'БД [B1 ДЛЧБД]: *foamete* [M 9, Mosc 1b].

19. ДССАРҢЕ [B 355, M* 120, Mih log 3a ДССАРҢН; S 44a
 ДССАРҢЕ]: *ba(n)* [M *filériu, mangîr*; S *ba(n)ul, mangîr*; Mih
 log *banu(l), fo(s)t-a(u) și niște bani de lu(t) și (d)[e]*
pîiele iară(ș) de s-au chîemat assari].

¹ Această variantă a interpretării este scrisă pe margine, cu un semn de
 trimitere de la explicația din text (x.).

² ~ aproximativ la fel.

³ Scris: едѣ.

⁴ În mss.: ДН'Т'ПА(Т).

⁵ În mss.: Д'БД(Н).

20. акрндѣ [B 337, M* 57, S 42a, Mih log 1b акрндѣ]: lăcuste [M mugu(r)[i] sau lăcuste; S ia(s)te o ia(r)bă i(n) pustiile Io(r)danulu(i) a căriia rădăcină trage du(l)ceața a(l)to(r) erbi de pe i(n)preju(r) și la mî(n)care ia(s)te du(l)ce și ține sațiu, ia(r) floar(ea) e(i) ia(s)te asemenea lăcu(s)tei(...); Mih log iasteo ia(r)bă în pustiiu Io(r)danulu(i), căriia rădăcina trage du(l)ceața tuturo(r) e(r)bilo(r) care voru fi aproape de ea și la mîncare ia(s)te dulce și ține sați(u), iar floarea e(i) ia(s)te asemenea lăcu(s)tei(i); rădăcina acești(i) erbi a(u) mî(n)ca(t) și Ioa(n) Prě(d)teča].

21a 21. аѣнѡ(с) [B 346]: de|stoini(c) [M* 97, S 45a].

22. аѣнѡ(с) [S 45a]: nedestoini(c) [S].

23. ꙗлѣѡа(н)дрѡ (sic!) [B 338 ꙗлѣѡандрѡ; M* 62 ꙗлѣѡандрѡ; S 42b ꙗлѣѡа(н)дрѡ; Mih log 1b ꙗлѣѡандрѡ]: ale(s) [M ajutoriu bārbațilo(r); S ajuto(r); Mih log. ajuto(r) vo(i)nicilo(r)].

24. ꙗрхн(п) [B 352 ꙗрхнппѡ; M* 115 ꙗрхнппѡ]: începătōriu cailo(r) [M, S 45a comi(s)].

25. ар'х'ѣнсинагѡгѡ [B 353 архієвнѡгѡг, M* 116 архієвнѡг(г)]: mai marele săborulu(i) [M domn al săborulu(i); S 44a boiaru(l) săborulu(i) sa(u) începătōru(l) săborulu(i); Mih log 2b boiariu(l) săborulu(i)].

26. ашоу(т): în da(r) ¹.

27. ал'ѣа і w²: încēpu(t) și sfîrși(t).

28. алонѣ³ [B 339]: ce(l) putérni(c) [M* 67 ce(l) viteaz; S 42b birui(t), pri(n)s].

¹ Este preluat probabil din Тълкование неѹдоуѡ поЗнаваемомѹ въ писаныѹхъ рѣчимѹ [L. S. Kovtun, *Русская лексикография ...*, p. 218; p. 423, redacția I, nr. 10: ашютѡ, red. II, nr. 11: ашютѡ, тѡне, рѣше даро(м), cunoscută și în manuscrisul slavo-român de la Belgrad din sec. al XVI-lea (E. Kałužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, p. 50: scris greșit шютѡ — тѡне). Vezi discuția detaliată asupra acestui cuvînt slav vechi și a originii lui la A. S. Lvov, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Moscova, 1966, p. 29—30; vezi și L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.6 și 212, nr. 11. Lipsește în *Slovník jazyka staroslovenského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1, Praga, 1958, prescurtat, în continuare, *Lex.* (Urmează să fie inclus la O ?)

² În B 339 numai алѣѡ: набѡка, а(л)зо ѡчнѡ (...). La fel în M* 64 алѣѡ: ѣнѡѣѡуѡѡ.

³ În mss. ам'ѣѡ (?).

29. АМ'БО(Н) [B 341 АМКОНЪ,, M* 76 АМКОНЪ]: *scau(n) de poveste* [M, S 42b *loc i(n)na(l)t*; S 45b *scau(n) de poveste*; Mih log 2a *lo (c) ma(i) na(lt) puține(l)*].

30. АДАМА(Т) [B 335 АДАМАНТЪ, M* 32 АДАМАНТЪ]: *tare* [M *adamant, virtos, piatră scu(m)pă*; Mih log 1b *diiama(n)tu*].

31. АЛАСТА(Р) [M* 16]: *dracu(l)* [M].

32. БАГРѢНИЦА [B2 БАГРѢНИЦА]: *căfta(n)* [M 123 *caftan*; S 46a *cafta(n) ro(ș)*; Mih 1a, Mih log 4a, T 561, Mosc 9b *cafta(n) mohori(t)*].

33. БЕЗУ(М)СТКО [B 4 БЕЗУМІЕ, БЕЗУМСТКО]: *nebunie* [M 168, S 46b; Mih 2b, T 562 *nebunie, fără de mi(n)te*; Mih log 4a *nebunie, fără de me(n)te*].

34. БЕЗЪ(Т)ВѢТЕ(Н) [B4 БЕЗО(Т)ВѢТЕНЪ]: *fără de răspun(s)* [M 172 *fă(r) răspu(n)s*; Mih 3a *fără de ră(s)p(u)nsu*; Mih log 4a *fă(r) de ră(s)pu(n)su*].

35. БАГО(А)ТЬ [B7, S 47b БѢГОДѢТЬ]: *bu(n) da(r)* (Mih 6a; M 211 *bunătate, har*; S, Mih log 4b *bunătate*).

36. БАГ(А)ТНЫ(Н) [B7]: *bu[n] dăruitoriu* [M 36 *mulțemitoriu*; S 47b *ce(l) de bine dătătoriu, i(n)duratu(l)*; Mih log 4b *binelelui (?) dătătoriu îndurat*]¹.

37. БАГ(А)ТЕЛЕ(Н) [B7]²: *făcătoriu de bună(t)[i]* [M 209 *cel de bine dătătoriu*; Mih. log. 4b *dătătoriu de bine, făcătoriu de bine*]³.

38. БРѢДО(СТ) [B 16]: *iuțime* [M 328, S 50b; Mih 11b *urirea, iuțime*; Mih log 6a *urire*].

39. БѢГОПОДОУ(Ч)НІЕ [B9]: *bună ti(m)plare sau bu(n)[ă] trăire, bună fire* [M 237 *bună înti(m)plare*; S 48a, *ti(m)plare bună, noro(c)*; Mih 5a *i(n)ti(m)plare bună*; Mih log 5a *inti(m)plare bună, noroc*].

40. БАГ(А)СТРІЕ [B7 БѢГОДЕНСТРІЕ]: — [M 213 *zile bune*; S 47b *traiu bun*; Mih log 4b *cu zile bune*].

¹ Din greșală, copistul, scriind cuvântul *dătătoriu* de la cap de rând, a adăugat înainte, cu roșu, litera *b*: *bdătătoriu*. În Mih lipsește o filă, iar în locul ei e atașată alta cu cuvinte începînd cu litera *n*: așadar, lipsesc mai multe cuvinte începînd cu *БЛАГО*.

² Acest cuvînt și cel precedent sînt unite la B cu o acoladă și traduse o singură dată prin *БЛАЖЕННІЙ*.

³ Această traducere se repetă.

41. БЛГОКОЛЕНІЕ [B6]: *bună vrere* [M 191, Mih log 4b; S 47a, T 562 *bună vo(i)re*].

42. БЛГОЛКНІЕ [B 8]: *bună frî(m)sêțe* [M 227; S 47b *bună frumosêțe, cuvii(n)ță*; Mih log 5a *bună fru(m)sêțe*].

43. БЛГОКОЛО [B 6]: *bine vruiu* [M 194, Mih log 4b *bine-voiu*; S 47a *binevoes(c)*].

44. БЛГОГОРЕНІЕ¹ [B 6]: *bună smêrenie* [M 199 *smerenie plecată, prietenie, curăție, têmeie*; S 47a *govire bună, smerenie bu(n)[ă]*; Mih. log. 4b *bună îngădui(n)ță*].

45. БАЛІЕ [B 2, M 124 БАЛІН НАН БАІА: *descîntătoriu* [M *descî(n)tătoriu, fărmeătoriu sa(u) lecuitoriu*; S 46a *fă[r]-mecăto(r)*; Mih 1a, Mih log 4a, Mosc 9b *fărmeătoriu(l)*; T 561 *farmecătoriu*].

46. БѢЖ(А)ЕНІЕ [B 18]: *nevointă*² [Mih 13a *nevoire*].

47. АМШ(с) [B 341]: *în deșert* [M* 79 *lu(n)g răbdătoriu, vădzătoriu credi(n)cio(s), vîrto(s)*].

48. БОЖ(А)ЕНІЕ [B 14, M 296 БОЖДРЕНІЕ]: *trezvire* [M *priveghere, trezvire*; S 49b *si(m)țire, tre(z)vie*; Mih 10a *si(m)țire*; Mih log 5a *tre(z)vire, si(m)țire*].

49. БРА(з)ДА [B 15]: *brazdă* [M 317, S 50a, Mih log 6a; Mih 11a —³].

*

În urma reproducerii fragmentului de lexicon slavo-român din manuscrisul Cipariu (circa 1627—1679), în comparație cu lexicoanele lui Berînda (B, 1627), Mardarie (M, 1649), Staico gramaticul (S, cca. 1660—1670), Mihai (Mih, 1672—1673), Mihai logofătul (Mih log, 1678—1683), cel din colecția Tolstoi (T, cca. 1627—1693) și cel de la Moscova (Mosc, sfîrșitul sec. XVII — începutul sec. XVIII), putem formula cîteva concluzii:

1) 43 de articole din cele 49 se regăsesc în Berînda, cu observația că cele două liste ale acestuia apar aici, ca și în

¹ În mss.: БЛГОКОРЕНІЮ.

² În mss. unele litere sînt corectate: *n* e scris deasupra lui *r*, *v* deasupra lui *z*, *n* deasupra celui de-al doilea *r*.

³ Mih a lăsat locul gol, căci în românește cuvîntul este identic cu cel slavon.

toate lexicoanele slavo-române, unificate, dar fără a fi reproduse integral; astfel, din litera **а**, care la Berinda cuprinde 33 de coloane (1 coloană din lista de bază + 32 de coloane din partea a doua) sint reproduse numai 26 de cuvinte (dintre care unul între cele de la litera **г**); din litera **г** sint reproduse 17 cuvinte, dar această listă nu poate fi comparată cantitativ cu cea a lui Berinda, întrucît în manuscrisul Cipariu e întreruptă.

2) 5 cuvinte începînd cu *α* sînt luate din alte surse: *αψιη'τ'η* (1), lăsat netradus, nu se regăsește în nici unul din lexicoanele citate mai sus, reprezentînd, desigur, cuvîntul grecesc *ἄψινθος* „absinthe“, întîlnit în vreun manuscris slavon¹; *αηαβ'ηωσ* (22), cuvînt grecesc (*ἀνάξιος*), se întîlnește numai în S (*αβ'ηωσ* este în B); *αωογ'τ* (26) a fost preluat, probabil, după cum am arătat în notă, din *Ταῦτοκαὶνικη*; *αλ'φ α η ω* (27), reprezintă cunoscuta expresie grecească „τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦ“, preluată ca atare și în slavonă în textul *Apocalipsei* (1,8)²; în sfîrșit, *αλαστ'αρ* (31), de asemenea cuvînt grecesc (*ἀλάστωρ* „maudit“), se regăsește în M.

3) Cuvîntul **SEKSA** (2), inclus între cuvintele începînd cu **4**, dar lăsat şi el netradus, deşi nu e în Berinda (căci e un cuvînt comun tuturor limbilor slave; în B apar numai compuse cu acest cuvînt), se regăseşte în toate celelalte lexicoane slavo-române.

4) Raporturile reciproce dintre cele șapte lexicoane slavo-române (inclusiv C, care reprezintă doar un fragment) — deși toate dependente de Berinda — ni se par ceva mai complexe decât le-a prezentat cu câțiva ani în urmă D. Strungaru³; după el, S include complet M, fiind mai bogat; Mih e o copie după S, iar Mosc după Mih; Mih log e o prescurtare după S, iar T o copie după Mih log; așadar, S s-ar afla în centrul încreșterii lexicografiei slavone-române din sec. al XVII-lea.

Compararea celor cinci lexicoane aflate la B.A.R. — M, S, Mih, Mih log — și la Cluj — C — și luarea în considerare,

¹ Nu l-am găsit nici la Miklosich, nici la Sreznevski, nici în *Lex*.

² Vezi *Lex.*, 1, p. 28.

³ *Începuturile lexicografiei române*, p. 151—153.

pe baza exemplelor citate de Bogdan și Ciobanu, a lexicoanelor T și Mosc ne-au dus întrucîtva la alte concluzii:

a) Aproape în jumătate din traduceri, C diferă net de toate celelalte lexicoane, așadar reprezintă o versiune independentă; de ex., *дѣда* (5) — *tată*, *дѣл* (6) — *loc întunecat*, *ѡлѣдѣндрѡ* i.l.d. *ѡлѣдѣндрѣ* (23) — *ales*, *дѣмѣнѣт* (30) — *tare*, *благодѣтнн* (36) — *bun dăruitoriu*, *благодѣтелн* (37) — *făcătoriu de bunătăți* etc.

b) Am văzut mai sus că Mih și Mosc reprezintă o versiune unică; judecînd după omisiunea citată din Mih, ar rezulta că este o copie după Mosc, în cazul în care se va dovedi că acesta din urmă e anterior; în caz contrar, și unul și altul pot avea altă sursă, pierdută. Comparînd însă textul de bază al acestor două lexicoane, și anume începutul literei *в* (în Mih litera *д* lipsește) cu Mih log, constatăm o identitate aproape perfectă (Mih, f. 1a-b; Mih log, f. 4a; Mosc, f. 9b-10b), cu observația că în Mih log *вѣзрѣмѣн(н)ѡ* apare cu aceeași traducere ca și în Mosc: „ce(l) fă(r) vrème“; în plus, în traducerele românești apar unele variante fonetice (*chenuvar*, în Mih log, față de *chinovar*, în Mih și Mosc¹; *farmecile* în Mih log și Mosc, față de *farmecele* în Mih etc.) sau chiar lexicale (la *вѣзрѣмѣнѣннѣ* — *pre [prea] lesne*, în Mih log, față de *făr de fire*, în Mih și Mosc). Din exemplele reproduse mai sus — în paralel față de C —, se pot constata și alte identități între Mih log și Mih (art. 32, 33) sau traduceri apropiate, în sensul că unul din ele dă două corespondente, iar celălalt unul (de ex., art. 35, 39). Marea deosebire între Mih log, pe de o parte, și celelalte două lexicoane, pe de alta, constă însă în faptul că primul nu are *Adaosul* acestora (totuși, *днѣврѣннѣ*: *nepot de frate*, din *Adaosul* acestora se află la locul său alfabetic, în textul Mih log, el existînd în M și, evident, în B). Cu toate acestea, nu se poate nega marea apropiere între Mih log, pe de o parte, și celelalte două, pe de altă parte, în ceea ce privește textul fundamental.

c) Comparînd cele trei lexicoane de mai sus — Mih Mih log, Mosc — cu T, pe baza exemplelor reproduse de I. Bogdan din literele *в* și *к*², constatăm o apropiere mai mare față de

¹ Reprodus greșit de Ciobanu, *op. cit.*, p. 14: *chinorar*.

² *Scrieri alese*, p. 561-562.

Mih log (cf., mai ales, *prelesne* pentru **БЕЗЪВЪЩЕСТВЕННЪ**), dar și o serie de deosebiri (**БЕЗЪДОКАНІЕ** — *vorovire* în T, *vorbire* în Mih log; **БАСДАННЦЕ** — *casă de curvie, zamtuzul* în T, *loc de curvie* în Mih log; **ВЕЛЕРЕЧНЫИ** — *cel ce vorovește multu, balamut* în T, *cel lim(b)u(t)*, *ce grăiaște multe* în Mih log). În special, n-am regăsit în Mih log o serie de exemple ale căror explicații mai ample sînt traduse în T din Berinda¹ (de ex., **ИДОЛЪ**, **КАСІА**, **КРЕЧЕТЪ**), dar explicația la **ФИННІАЪ**, deși foarte amplă, este aproape identică în ambele lexicoane. Așadar, deși prezintă asemănări sensibile cu Mih log, T nu este o simplă copie a acestuia și dovedește o recurgere directă la Berinda.

d) Comparînd, de asemenea, M cu cele patru lexicoane discutate mai sus, sub *b* și *c*, constatăm că acesta diferă adesea (cf., în textul reprodus, articolele 7, 11, 13, 25, 28, 31, 35, 37 etc.). În particular, el nu cuprinde cuvintele din T, menționate în aliniatul precedent (**ИДОЛЪ**, **КАСІА**, **КРЕЧЕТЪ**, **ФИННІАЪ**).

e) În sfîrșit, S prezintă și el unele traduceri aparte (de ex., art. 28, 32, 36, 44), deși într-un caz ca **АМБОН** (art. 29) dă la două pagini diferite traducerea ca în M, pe de o parte, și ca în C, pe de altă parte, dovedind, probabil, frecventarea mai multor surse: de altfel, judecînd după aspectul său, cu multe adaosuri, el nu e o copie ordonată, ci un „manual” autograf al lui Staico, potrivit concluziilor la care a ajuns D. Strungaru.

Cu toate acestea, concluziile noastre sînt provizorii, pînă la o cercetare exhaustivă a tuturor celor șapte lexicoane. Sperăm ca, pe linia celor propuse încă în 1891 de Ioan Bogdan de a se edita comparativ lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea², idee reluată și subliniată recent de D. Strungaru³, să trecem în viitorul apropiat la o ediție sintetică comparativă, în ordine strict alfabetică, a tuturor celor șapte lexicoane slavo-române, însoțită de un index alfabetic al cuvintelor românești. Modalitatea prezentării materialului ar fi cea aplicată mai sus, cu observația că fiecare articol va fi numerotat, așa cum a făcut Gr. Crețu, și inclus în lista generală alfabetică cu acest

¹ *Op. cit.*, p. 563—564.

² *Vezi Scrieri alese*, p. 567.

³ *Începuturile...*, p. 153—157.

indice al său (și nu cu menționarea paginii) ¹; în urma acestei operații se va putea vedea cu ușurință în ce raporturi mai strînse sau mai îndepărtate se află aceste lexicoane între ele și față de sursa lor comună, *Lexiconul* lui Berinda. Alături de cartea extrem de utilă a lui Gr. Crețu de acum peste 70 de ani, această ediție sintetică comparativă va putea fi nu numai o contribuție la cunoașterea răspindirii limbii slavone ca limbă de cultură în Țările Române și la istoria lexicografiei slavo-române, ci și un instrument util pentru proiectatul *Dicționar al slavonei românești* ², pentru *Dicționarul limbii române*, în curs de publicare ³, și pentru alte lucrări de istoria vocabularului românesc.

---

¹ Acestea vor putea fi precizate în tabele sintetice la sfîrșit, cam în felul următor: M, f. 1a: articolele 1–10; 1b, art. 11–23 etc.

² Vezi articolul nostru *О работе над собиранием материала для составления словаря кинжпославянского языка румынской редакции*, în *Вопросы языкознания*, 1966, nr. 5, p. 105–109.

³ Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, t. VI–VIII (partea 1), București, 1965–1972 (publicarea continuă, urmînd a se relua și volumele tipărite, începînd din 1913, de S. Pușcariu și colaboratorii săi).

III

DATE NOI DESPRE ORIGINALUL SLAVON
AL „ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB”
ȘI CRITICA UNEI IPOTEZE NEÎNTEMEIATE

1. **Manuscrisul originalului slavon.** Biblioteca Națională „Chiril și Metodie” din Sofia păstrează, în bogata sa colecție de manuscrise slavone, o operă de o excepțională valoare nu numai pentru literatura română veche, ci și pentru întreaga literatură în limba slavonă din Europa răsăriteană: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

Soarta acestui manuscris incomplet este dintre cele mai curioase și, am zice, chiar „dramatice”. Cea mai mare parte a lui — 90 de file — a fost cumpărată de bibliotecă, în 1891, de la fotografii Ivan Karastoianov, fiind înregistrată sub nr. 123. Alte 8 file, catalogate sub nr. 83 — intrate, probabil, cu puțin timp înainte, fără să știm de unde provin —, au fost reunite cu cele 90 de profesorul bulgar B. Tonev, cu prilejul întocmirii primului volum al *Catalogului manuscriselor și tipăriturilor vechi din Biblioteca Națională de la Sofia*, sub noul număr 313¹. În sfârșit, în 1921 au intrat în bibliotecă încă 13 file, aduse din orașul Samokov (vestul Bulgariei, la sud de Sofia), fiind înregistrate sub nr. 369, respectiv nr. nou 748, și descrise pe scurt în volumul II al *Catalogului* citat². Astăzi, ele se află reunite cu celelalte file, sub nr. 313.

---

¹ Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната Библиотека в София [I], Sofia, 1910, p. 260–261.

² *Ibidem*, vol. II, 1923, p. 410.

Cele 111 file (format $15 \times 8,5$ cm) s-au aflat pînă nu de mult în neorînduială, căci nici P. A. Lavrov, care a editat în 1904 primele 98 de file¹, nici bibliotecarii n-au putut să le aranjeze definitiv, multe caiete fiind incomplete și desprinse unul de altul (pe filele manuscrisului au fost efectuate mai multe numerotări moderne). Abia în 1959, regretatul prof. P. P. Panaitescu, reeditînd textul publicat de Lavrov, l-a dispus în concordanță cu textul românesc păstrat integral, dar fără să poată consulta manuscrisul². În timpul din urmă am avut posibilitatea să studiem îndeaproape manuscrisul, prima dată la 2 sept. 1966, cu care prilej am luat cunoștință de cele 13 file noi, semnalate de B. Țonev la 19 ani după apariția cărții lui P. A. Lavrov³, iar a doua oară, timp mai îndelungat, între 19 octombrie — 4 decembrie 1971. În acest răstimp, am copiat integral textul în vederea unei noi ediții și am aranjat manuscrisul în ordinea firească a filelor, dîndu-le o nouă numerotare⁴.

Textul este scris de o singură mină, cite 21 de rînduri pe pagină, într-o semiuncială îngrijită, frumoasă, specifică multor manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea. Titlurile, cite s-au păstrat, și pe alocuri punctele sînt realizate uneori cu aur,

¹ Слова наказательные воеводы валашского Иоана Нягоя к сыну Феодосию, St. Petersburg, 1904.

² *Învățăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său Teodosie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Ed. Academiei, 1959, p. 215—316.

³ Am publicat textul acestor file, cu o introducere asupra manuscrisului, în *Două fragmente inedite din textul slavon al „Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie”*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 358—375 + 26 planșe. Același text a fost editat ulterior de prof. D. P. Bogdan: *13 file inedite din cel de-al doilea arhetip al „Învățăturilor lui Neagoe Basarab”*, în *Revista de istorie și teorie literară*, t. 17, 1968, nr. 3, p. 487—497.

⁴ Exprimăm, cu acest prilej, mulțumirile noastre călduroase Academiei Bulgare de Științe și Direcției Bibliotecii „Chiril și Metodie” pentru posibilitatea oferită de a studia acest prețios monument al vechii noastre literaturi. Între timp, am obținut, prin grija prof. M. Stoianov, șeful secției de manuscrise, un microfilm, în vederea realizării ediției trilingve a *Învățăturilor*, însoțită de fotocopiiile celor 222 de pagini ale manuscrisului. La 16 noiembrie am prezentat la Institutul de literatură al Academiei Bulgare de Științe comunicarea *Învățăturile lui Neagoe Basarab (1512—1521) — operă remarcabilă a literaturii slavo-române*, din care folosim aici unele date.

alteori cu chinovar sau cu cerneală albastră. Hirtia lucie, de proveniență italiană, are pe diverse file două filigrane: tipul de ancoră nr. 446 din catalogul lui S. M. Briquet¹, datat 1518—1519, și pălărie de cardinal, tipul nr. 3471, datat 1519—1538². Așadar, manuscrisul poate fi atribuit perioadei 15 iunie 1520—1529³, mai precis chiar 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 (data morții lui Neagoe), căci scrisul foarte îngrijit, cu titluri caligrafiate, cum am spus, uneori cu aur — ceea ce în Țara Românească, spre deosebire de Moldova, se întâmpla mai rar — ne îndeamnă spre concluzia că avem de a face fie cu exemplarul oficial destinat lui Theodosie, fie cu o copie foarte apropiată de acesta, efectuată pentru mitropolia din Tirgoviște sau pentru una din marile ctitorii ale lui Neagoe Basarab — mănăstirea Curtea de Argeș sau Bistrița olteană.

Probabil, de altfel, că opera n-a circulat în multe manuscrise slavone: acest manuscris (sau o copie exactă a lui) a fost utilizat la traducerea în românește, în secolul al XVII-lea, probabil, în jurul anului 1635, în timpul lui Matei Basarab (dovadă o corectură marginală de la fila 16v introdusă în versiunea românească⁴); altul poate a stat la

¹ *Les filigranes*, t. I, Paris, 1907.

² Datorăm cele două decalcuri profesorului Hr. Kodov, de la Sofia.

³ Pentru datarea manuscriselor cu un tip de filigran cunoscut între anumiți ani, după documente datate, specialiștii consideră că trebuie să acordăm în medie un interval de 10 ani în plus față de limitele cunoscute (vezi Al. Mareș, *O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 267—268; Briquet admitea un interval de 15 ani, N. P. Lihaciov — de 10 ani, Vl. Moșin — de 5—10 ani, G. Blücher — de 4—5 ani. „Pentru a nu ne asuma riscuri inutile, fiind vorba de o hîrtie străină, vom adopta soluția lui Lihaciov — spune Al. Mareș —, confirmată, de altfel, și de concluziile lui Vl. Moșin” — p. 267). Deci 1519 + 10 = 1529; pe de altă parte, știm că *Învățăturile* au fost încheiate după 15 iunie 1520, data aproape sigură a morții lui Petru (menționat în cap. III din *Partea a doua*). Avînd în vedere limitele primului filigran în acest manuscris (15 iunie 1520—1529), calculul suplimentar la cel de-al doilea nu mai este, credem, necesar.

⁴ Vezi *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moșil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971), p. 61, 213, 364.

baza traducerii grecești, păstrate într-un unic manuscris de la muntele Athos (mănăstirea Dionisiu, nr. 221) ¹.

Cum a ajuns manuscrisul slavon în miinile lui Ivan Karastoiarov (și, poate, ale altor amatori bulgari), nu știm. Dacă acesta a învățat meșteșugul în România, îl va fi cumpărat de la cineva care nu-i cunoștea valoarea (căci numai așa se explică răzlețirea și pierderea — probabil, definitivă — a unui mare număr de file); dacă însă venise de la Constantinopol, l-ar fi putut găsi chiar acolo (ceea ce ni se pare, însă, mai puțin probabil).

În total, se păstrează din acest frumos manuscris de format mic, specific unei cărți de lectură — spre deosebire de cele destinate cultului, care au, de regulă, un format mai mare —, 17 fragmente mai mari sau mai mici: 3 din *Partea întâi* a *Învățăturilor* și 14 din *Partea a doua*, dispuse în 19 caiete diferite, din care multe incomplete. Datorită faptului că unele din aceste caiete păstrează toate filele sau cel puțin prima ori ultima, cunoaștem acum și signatura lor originală (numărul de ordine), cu litere chirilice, în colțul din dreapta jos (pe prima filă), respectiv, stînga jos (pe ultima filă). Calculînd cantitățile de text păstrate în raport cu segmentele respective din versiunea românească integrală (24 de rînduri din versiunea veche românească, în ediția noastră, corespund, în medie, unei file din manuscrisul slavon, care în traducerea efectuată de autorul acestor rînduri — mai „compactă“, căutînd să reproducă fără augmentări explicative textul original — reprezintă, în aceeași ediție, în medie, 21 de rînduri; așadar, în traducerea românească veche textul apare augmentat cu circa 3 rînduri la 1 filă de manuscris slavon), sintem, în momentul de față, în măsură să precizăm aici destul de exact cite și ce caiete au dispărut din manuscrisul slavon, față de cele care s-au păstrat integral sau parțial.

---

¹ Vezi *Învățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Românești (1512–1521)*. Versiunea grecească, editată și însoțită de o introducere și traducere în românește de Vasile Grecu (Academia Română, *Studii și cercetări*, LX), București, 1942. Manuscrisul a fost semnalat pentru prima dată de Sp. Lambros, în *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge, 1895, p. 367, nr. 3755.

Caietul „1” păstrat conservă doar cele 6 file de la mijloc (*fragmentul I*, ff. 1—6)¹ și, deci, n-are semnătură (ii lipsesc prima și ultima filă). Întrucît caietul „2” are semnătura *ŝi'* (16), iar între ele este o lacună de 16 file, respectiv 2 caiete (vezi mai jos), rezultă că putem considera cu siguranță că caietul „1” era al 13-lea.

Prin urmare, lipsesc de la început 12 caiete ă circa 8 file, respectiv 96 de file, la care se adaugă prima filă lipsă din caietul 13: total, deci, 97 de file. Acest rezultat este foarte apropiat de cifra de 100 de file, obținută din calculul textului românesc corespunzător acestei mari lacune de la începutul manuscrisului slavon (e posibil chiar ca 1—2 caiete să fi avut câte 10 file, cum vom vedea mai jos, și atunci coincidența celor două calcule ar fi perfectă).

Acest prim caiet păstrat cuprinde o parte din *Povestea pentru marele Constantin împărat*², care reprezintă un amplu extras din *Panegiricul împăraților Constantin și Elena*, scris de Eftimie, patriarhul Țîrnovei (între anii 1375—1393).

Incipit: [Cap. XIX]. ... рѣг' оуловеша рыбы, и тоу въ нмѣ ап(с)лъ повелѣ създати црковѣ, f. 1r (... *au pescuit 153 de pești, și porunci să se zidească acolo o biserică cu numele apostolilor*³, p. 355; trad. rom. veche: ... *prinseră 153 de pești, și zidi și acolo biserică în numele apostolilor*, p. 179). *Desinit*: [Cap. XXIV]. Радостны оубо о сем' лышѣ, нн-какже..., f. 6v (*Iar episcopilor le părea bine de aceasta și nîcicum...*, p. 358; trad. rom. veche: *Iar arhierilor le părea bine de aceasta și nu voia nici ei nimic...*, p. 183)⁴.

¹ Notăm cu cifre arabe între ghilimele numărul de ordine al caietelor păstrate (complete sau nu), care, evident, nu coincide cu semnătura; între paranteze dăm noul număr de ordine al filelor păstrate, stabilit de noi.

² Descrierea conținutului o facem după *Studiul introductiv* la ediția citată, partea I, de Dan Zamfirescu (p. 24—55), partea a II-a, de autorul acestor rînduri (p. 64—66).

³ Aici și în continuare dăm întîi traducerea noastră, fără nici o mențiune, iar apoi pe cea veche românească, marcînd la ambele paginile după *ed. cit.*

⁴ După ediția lui E. Kalužniacki (1901) și cercetările lui St. Romanski, E. Turdeanu și Dan Zamfirescu, vezi acum reeditarea întregului *Panegiric*, cu indicarea părților păstrate în *Învățători*, efectuată de autorul acestor rînduri: *Cea mai veche copie a „Panegiricului împăraților Constantin și Elena” de Eftimie al Țîrnovei în cadrul tradiției slavo-române*, predată la tipar în *Studii de slavistică*, vol. III, București, Ed. Academiei.

Între fragmentele I și II, textul românesc corespunde unei lacune de 16 file, deci două caiete a câte 8 file; cum însă caietului „1”, menționat mai sus, îi lipsește ultima filă, vom considera, cu aproximație, că lacuna este de 17 file.

Caietul „2”, avind signatura 81' (16), se păstrează integral: 8 file (*fragmentul II*, ff. 7—14) și cuprinde o parte din capitolul intitulat, în versiunea românească, *Pilda din Evanghelie*, și anume aproape de la începutul acesteia pînă aproximativ la jumătate. Începutul acestui capitol reprezintă un extras dintr-o *Evanghelie învățătoare* la duminica a patrusprezecea după Rusalii (*Pilda celor chemați la nuntă*, Matei, XXII, 2—22), neidentificată încă, iar restul din *Omilia 69 la Evanghelia după Matei* a lui Ioan Hrisostomul¹, citat *expressis verbis*: Зла(т)ѹстъ гл҃еть „zice Zlatoust”).

Inc.: ... Бѣ сп҃са нашего Іѹ Хѣ на кр(с)тѣ распаша и въ ребра прободоша, съмръти же и погребенію прѣдаша, f. 7r (... *Pe Dumnezeu, mîntuitorul nostru Iisus Hristos, l-au răstignit pe cruce și l-au împuns în coaste, și l-au dat morții și îngropării*, p. 359; trad. rom. veche: *pre împăratul tuturor și Dumnezeul mîntuirii noastre, Iisus Hristos, îl răstigniră pre cruce și-l împunseră cu sulița în coaste și-l dederă morții și îngropării*, p. 192). *Des.*: „Г҃да ѡ(т)и҃деиъ въ гра(д)ъ кышніи, сѣа творн!“..., f. 14v („*Cînd vom merge în cetatea cea de sus, să faci acestea!...*”, p. 362; trad. rom. veche: „*Cînd vom merge în cetatea Ierusalimului celui de sus, acolo vei face aceasta...*”, p. 197).

Între fragmentele II și III, textul românesc corespunde unei lacune de circa 25 de file: 3 caiete a 8 file, plus 1 filă din al patrulea. Așadar, caietul „3”, care păstrează numai cele 2 file de la mijloc, este, de fapt, caietul 20: lipsindu-i 3 file de la început, diferența de calcul este doar de 2 file.

Caietul „3” (*fragmentul III*, ff. 15—16) cuprinde o parte din omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre răbdare și că nu trebuie să plîngem amar pe cei morți*², ce urmează în textul românesc după *Pilda pentru privighetoare* din romanul *Varlaam și Ioasaf*, fără un titlu special.

¹ Vezi Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 37—38.

² *Ibidem*, p. 40—41.

Inc.: ... НҲЖЕ ГОНИТЕЛА И ИСТАВЗТЕЛА И МЫТАРА ПИСАНІЕ
 ИМЕНЕШЕ, f. 15r (... pe care Scriptura îi numește prigonitori
 și ispititori și vameși, p. 363; trad. rom. veche: ... le zic Sfin-
 tele Scripturi că sînt vameși și ispititori și vrăjmași, p. 212).
Des.: „КТО К(С) ЦРЬ? КТО ЛН...“, f. 16v („Care este împărat?
 Care...“, p. 364; trad. rom. veche: „Carele iaste împăratul
 și carele...“, p. 213).

Între fragmentele III și IV, lacuna este — potrivit tex-
 tului românesc — de circa 20 de file, respectiv, probabil,
 de 2 caiete a câte 10 file, căci din caietul următor, „4“, se
 păstrează numai cele două file din afară, cu semnatura кѣ'
 (23). Prima din aceste file (*fragmentul IV*, f. 17) cuprinde
 o mică parte din finalul capitolului I, *Pentru cinstea icoanelor*,
 din Partea a doua a *Învățăturilor*. După cum se știe, în acest
 capitol au fost utilizate „izvoare variate, dintre care au fost
 identificate numai pasajul celebru din *Predica la Schimbarea*
la față a lui Efrem Sirul ... și finalul ..., care este luat fără
 schimbări din finalul «Cuvîntului XI», *Despre judecată și*
a doua venire a Domnului, al cărții *Umiliința* de Simeon
 Monahul¹. Primul izvor începe, în textul păstrat numai în
 românește, la p. 221 a *ed. cit.* (r. 11) și se încheie la p. 223
 (r. 11). Îndată după aceea urmează un scurt comentariu de
 7 rînduri (p. 223, r. 12—18) al lui Neagoe Basarab, după care
 citim: „Iar cel ce va grăi și să va îndoi, acela nu să va îndrepta
 întru împărăția ceriului, cum grăiește și chir *Athanasie*
Alexandreaninul“. Avem motive, deci, să credem că în con-
 tinuare, pînă la textul din Simeon Monahul (*ed. cit.*, p. 229),
 cu care se încheie capitolul, este utilizat un text din Atha-
 nasie, episcopul Alexandriei (a. 293—373), din care un mic
 pasaj s-a păstrat și în versiunea slavonă (sau, în tot cazul,
 acest pasaj e dintr-un izvor străin, ce trebuie identificat).

Inc.: ... МНУГА БО СЖ(Т) ТОГО ЛОКАЕНІА, f. 17r (... căci
 multe sînt cursele acesteia, p. 365; trad. rom. veche: ... multă
 cursă are, p. 226). *Des.*: НЕ ТЪКМО АП(С)ЛW(М) ЕДИНЕМЪ СІЕ
 АДАЕ ГѢ, НЖ Н..., f. 17v (*Acestea le-a dat Domnul nu numai*
apostolilor, ci și ..., p. 365; trad. rom. veche: Și nu dăde
Domnul această putere numai apostolilor, ci ...).

¹ *Ibidem*, p. 42—43.

Între fragmentele IV și V, textul românesc corespunde unei lacune de 6 file, adică exact atâtea câte lipsesc între fila 1, păstrată, a caietului 23 și fila 8.

Această filă (f. 18) reprezintă începutul *fragmentului V*, care continuă în întreg caietul „5”, respectiv *кд’* (24), avînd 8 file (ff. 19—26).

Fragmentul V cuprinde cea mai mare parte, inclusiv sfîrșitul, din cap. II, *Învățătură ... pentru frica și dragostea lui Dumnezeu* — probabil, în întregime original (sau, în tot cazul, nu i s-au descoperit izvoare)¹ — precum și începutul cap. III, inclusiv titlul (acesta este primul titlu al unei *învățăături*, păstrat în original — vezi mai jos).

Dăm, în continuare, *incipit-ul* și *desinit-ul* textului slavon păstrat din cap. II.

Inc.: ...тѣлѣснои(ѣ) и да испълни(т) хотѣніе ср(д)ца своѣго въ гнѣвѣ и въ небрежѣніи и бѣстраши бж҃ѣи, f. 18r (... trupului și va împlini voința inimii sale în mînie și în nebăgare de seamă și fără frica lui Dumnezeu, p. 366; trad. rom. veche: ... trupului și-și va umplea voia inimii sale cu nebăgare de seamă, cu negrijă, cu nefrica lui Dumnezeu, p. 231). *Des.*: Того ра(дѣ) да не разлжчѣ(м) мысли наше по вѣсждоу, нж тѣчѣа къ вѣсещедроуи Бж҃, ѡ(т)нждѣже късѣ-каа блг(д)тѣ прихѡднѣа, іако да и цр(с)твѣеши съ нима къ вѣкы, f. 26r (*De aceea, să nu ne împrăștiem gîndurile noastre peste tot, ci numai către preadarnicul Dumnezeu, de la care vine tot harul, ca să împărățim cu dînsul în veci*, p. 370; trad. rom. veche: *Pentr-acēia să nu ne întindem, nici să ne răsfirăm cugetele noastre prentre-alte părți, ci numai să le urcăm la îndurătoriul Dumnezeu, de la carele vine toată mila, ca să împărățim cu dînsul, în vecii vecilor, amin*, p. 335 — sfîrșitul capitolului).

Capitolul III are titlul: Г҃ѣ посланіе Іѡв Нѣгоуе воєводи къ моуше(м) мѣри своѣи Нѣге и снѡвѡ(м) сконча Петрѣ и Іѡаннѣ и дѣщерѣ еѡ Ангелѣны. Слого оумилнено, f. 26r (trad. noastră: *Epistola lui Io[an] Neagoe voievod către moaștele mamei sale Neaga și ale fiilor săi Petru și Ioan și ale fiicei sale Anghelina. Cuvînt de umilință*, p. 371; trad. rom.

¹ *Ibidem*, p. 43—44.

veche, intrucîtva amplificată, ținînd seama de participanții la ceremonie, cărora li se adresează epistola: *Cartea lui Neagoe voevod către chir vlădica Macarie și către alți egumeni și ieromonahi și preoți și către tot clirosul, cîndu au îngropat a doao oară, în mîndăstire la Argeș, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, și ale coconilor lui, Petru voevod și Ioan voevod, și ale doamnei Anghelinii. Cu cuvinte și învățături de umilință, p. 371.)*

Inc. : Ѡ(т) бж(с)твнѣж блг(д)тн, о҃че бл҃гъ и о҃учнтелю (Din harul lui Dumnezeu, părinte bun și învățător, p. 371; trad. rom. veche: Cela ce ești cu mila și cu darul lui Dumnezeu, p. 236. Des. : понеже вѣси елици желаете къ щедромѣ Б҃ѣ да о҃улашнѣ блг(д)тѣ, о҃улаченъ быкаетъ! Г҃его радѣ..., f. 26v (pentru că toți vă îndreptați către darnicul Dumnezeu să vă împărtășiți de har, cu toții să-l dobîndiți! Drept aceea ..., p. 371; trad. rom. veche: pentru că toți dorescu și pohtescu să dobîndească milă de la Dumnezeu și toți vor dobîndi. Drept aceea ..., p. 236).

Între fragmentele V și VI, textul românesc indică o lacună de circa 30 de file, ceea ce echivalează cu aproximativ patru caiete. Prin urmare, caietul „6” ce urmează și din care s-au păstrat cele două file de la mijloc trebuie să fie al 29-lea.

Acest al VI-lea fragment (ff. 27—28) cuprinde prima parte a capitoului VI — ce se întinde în textul românesc doar pe două pagini din ediție (p. 256—257), cu titlul original păstrat aproape integral; lipsesc doar cîteva cuvinte de la început, pe care le-am reconstituit pe baza versiunii românești și a titlurilor altor capitole (le redăm între paranteze drepte): [Глаго наказателно Іѡ Н҃егое коеводы къ чл҃домѣ сконанѣ и нинѣмѣ помазаннѣкѣ(м) бж҃ѣн(м), егда хоше(т) правити или посаж(д)ати правителе и сановники, или в(т)ѣти или сани противъ дѣло(м) и(х), f. 27r ([*Învățătură a lui Ioan Neagoe voievod către fiii săi și către alți*] unși de Dumnezeu, cînd vor cîrmui sau vor așeza pe dregători și pe marii boieri, ori le vor lua dregătoria, după faptele lor, p. 372; trad. rom. veche: *Învățătură iar a lui Neagoe voevod către coconii săi și către alți de Dumnezeu aleși domni, cum vor pune boiarii și slugile lor la boerie și la cînstă și cum îi vor scoate dintr-acéstea, pentru lucrurile lor, p. 256).*

Inc.: И пакы, кы, сны мон и помазан'ничи вѣжѣи (Și iarăși, voi, fiii mei și unșii lui Dumnezeu, p. 372; trad. rom. veche: Iată, feții miei și aleșii lui Dumnezeu și unșii lui, p. 256).

Des.: и тѣмъ гледанте, понеже еднѣи нмажѣ прилежѣ тере..., f. 28v (voi să cercetați, pentru că unii au prilej de ..., p. 373; trad. rom. veche: voi să socotiți, că unii au ..., p. 256—257).

Între fragmentele VI și VII, textul românesc ne indică o lacună de 3 file, adică exact cele care lipsesc de la sfârșitul caietului „6”, respectiv 29, căci caietul „7”, păstrat integral (*fragmentul VII*, ff. 29—36), are într-adevăr semnatura $\tilde{\alpha}'$ (30). El cuprinde circa două treimi (fără început și fără sfârșit) din cap. VII, *Învățătură ... cum să cade domnilor să șază la masă și cum vor mânca și vor bea*, reprezentînd în prima parte o creație originală, iar în a doua o transcriere aproape integrală a capitolului *Despre beție* din *Umiliința* lui Simeon Monahul.

Inc.: ...да не како людѣ безмныи и развращенѣи посадиши при себе (... ca nu cumva să așezi pe lîngă tine oameni fără minte și desfrînați, p. 374; trad. rom. veche: ... iar oameni nebuni și răzvrățiți nicicum să nu ții lîngă tine, p. 258). Des.: И рече къ немѣ Ісидѣо ѿмѣ ... (Și zise către dînsul Iudita..., p. 378; trad. rom. veche: Iar ia zise..., p. 262).

Intrucit caietul „8”, păstrat integral (*fragmentul VIII*, ff. 37—44), are semnatura $\tilde{\alpha}\tilde{\gamma}'$ (33), este evident că între fragmentele VII și VIII lipseau caietele 31 și 32 (probabil, 16 file sau, poate, 18 file — un caiet a 8 file, altul a 10 file), ceea ce se confirmă, în linii mari, prin calculul textului românesc, care corespunde aproximativ la 18 file.

Din caietul „9”, cu semnatura $\tilde{\alpha}\tilde{\delta}'$ (34) (*fragmentul IX*, ff. 45—51), lipsește doar prima filă, ceea ce se confirmă prin versiunea românească (24 de rînduri, *ed. cit.*, p. 274, r. 28—275, r. 8). Urmează, în continuare, caietul „10”, integral, cu semnatura $\tilde{\alpha}\tilde{\epsilon}'$ (35), avînd 10 file și adăugîndu-se, deci, *fragmentului IX* (ff. 52—61).

Ambele aceste întinse fragmente (VIII + IX, formate din 8 + 17 file) reprezintă peste două treimi, fără început și fără sfârșit (precum și cu lacuna menționată, de o filă, la mijloc), din cap. VIII, *Învățătură a lui Neagoe voevod cătră fie-său Theodosie voevod și cătră alți domni, cătră toți, pentru solii și pentru războaie*, cel mai amplu dintre toate, profund original — cuprinzînd doar cîteva citate biblice și un rezumat

din *Povestea despre împăratul Assa* — și străbătut de la un capăt la altul de gîndirea și sentimentele conducătorului politic și militar care a fost Neagoe Basarab.

Inc. fragm. VIII: ...тнжтн, кцѣ (ж) н съсж(а) хоуѣши развѣтн, снцѣ н слоко въ пѣанствѣ исказнѣтъ, f. 37r (...încă și vasul îl vei sparge, așa și cuvîntul la beție va strica, p. 379; trad. rom. veche: ...ci și vasul să-l spargă; așa strică și cuvintele de la beție, p. 270). Des.: нж н дондеже нма(т) хо-днѣтн слѣга..., f. 44v (ci cît timp va merge sluga..., p. 383; trad. rom. veche: ci pîn'va umbla sluga..., p. 274).

Inc. fragm. IX: ...тѧ Бѧ съ чнствотож н смѣренїем' н дѣлготрѣпѣнїемъ, f. 45r (...lui Dumnezeu cu curățenie și smerenie și îndelungă răbdare, p. 383; trad. rom. veche: ...lui Dumnezeu cu curăție, cu smerenie și cu îngăduială, p. 275). Des.: н тїн чѣстѣ ѡ(т) тѣбѣ да въспрїимѣтъ без' лицемѣрїа, не кашеж ради роднынн или помн..., f. 61v (și acestea să primească cinste de la tine, fără părtinire, nu pentru că vor fi rudele voastre sau..., p. 391; trad. rom. veche: și aceia încă să aibă cinste nefățarnică și nu pentru căci vă vor fi rudenii..., p. 284).

Din caietul „11” se păstrează doar ultima filă, cu signatura *лѣс'* (36): *fragmentul X* (f. 62). Așadar, lipsesc 7 file între fragmentele IX și X, ceea ce se confirmă și prin calculul textului românesc, care reprezintă 6 file și 17 rînduri.

Caietul următor, „12”, respectiv, 37, conservă, dimpotrivă, cele 6 file de la mijloc: *fragmentul XI* (ff. 63—68). Prin urmare, între fragmentele X și XI lacuna este de o singură filă (26 rînduri, *ed. cit.*, p. 289).

Ambele aceste fragmente cuprind, mai întîi, circa o treime (fără început și cu o lacună la mijloc) din cap. IX, *Cuvînt pentru judecată, care au învățat Io[an] Neagoe voevod pre fie-său Theodosie și pre alți domni, pre toți, cum și în ce chip vor judeca, iar apoi începutul cap. X* (vezi mai jos). După sfaturile practice pentru viitorul domn, cum să judece diverse pricini ale supușilor săi, este transcris, în partea finală, cap. XI al *Umilinței* lui Simeon Monahul, *Despre judecată și a doua venire*, reprezentat în bună măsură și în textul slavon păstrat al *Învățăturilor*.

Inc. fragm. X: ...страннаго н тѣуж(а)аго н пришелца, f. 62r (... străin și necunoscut și nou venit, p. 392; trad. rom. veche: Nici într-un strein nu voi afla, nici într-un vecin,

p. 288). *Des.*: ТАКОВЫИ И О МНѢ РЖЦѢ ВЪЗЛОЖИВШЕ И СМѢ-
РИВШЕ, ОЗЛОБИШЖ МА СѢЛО. МНѢ ЖЕ..., f. 62v (*Unii ca aceș-
tia, ridicînd mîinile asupra mea și umilindu-mă, mi-au făcut
rău foarte. Iar mie..., p. 392; trad. rom. veche: Unii ca
aceștia, puindu-și mîinile pre mine cu smerenie, mi-au făcut
foarte rău. Iar viața mea ..., p. 289).*

Inc. fragm. XI: ...НИ БРА(Т), НИ СЪРОДИНЬКЪ, НИ ДРЪ(Г), ВЪСИ
БО ВСТЪПНШЖ МА ЕДИНЪГО ВЪ БОЛѢЗНѢ(Х) И СКРЪБѢ(Х) НЕОУТѢШИМА,
f. 63r (... *nici frate, nici rudă, nici prieten, căci toți m-au lăsat
singur în dureri și supărări, nemîngîiat, p. 392; trad. rom.
veche: ... și frații și rudeniile și priiatenii, toți mă lăsară
singur într-aceste nevoi și întristăciuni, fără de mîngîiare, p. 289).*
Des. (sfîrșitul capitolului): „(...) ВЪСИГДА И МѢ И ПР(С)НО И
ВЪ РѢКЪ РѢКЪ(М), АМІМ, f. 64v (*întotdeauna și acum și puru-
rea și în vecii vecilor, amin, p. 393; trad. rom. veche: acum
și totdeauna, neîncetat, în veci, amin, p. 290).*

Întrucît caietului „12“, respectiv 37, îi lipsește ultima
filă (ca și prima, vezi mai sus), iar caietul „13“, cu semnatura
ΛН' (38), este întreg, rezultă că între fragmentele XI și XII
lacuna este de o singură filă (în textul românesc păstrat,
21 de rinduri, p. 293 a *ed. cit.*).

Caietul „13“, respectiv 38, are însă, în mod curios, 9 file
(ff. 69—77¹), prima din ele nepereche cu semnatura clară,
iar celelalte 8 — perechi (ultima are, de asemenea, semnatura
clară).

Urmează caietul „14“, cu semnatura ΛΘ' (39), din care lip-
sește doar fila ultimă: are, deci, 7 file (ff. 78—84²).

Sfîrșitul *fragmentului XI* (ff. 64v—68v) și *fragmentul XII*
(ff. 69r—84v) reprezintă circa două treimi din cap. X, cu
titlul păstrat în original (fără partea finală și cu lacuna de o
pagină la mijloc): ГЛОВО НАКАЗАТЕЛНО ІѠ НѢГОЕ ВОЕКОДЫ КЪ
ВЪЗЛЮБЛЕННОМЪ СНЪ СКОЕМЪ ОѢУ(Д)СІЮ И НИНЫ(М) ПОМАЗАННИ-
КЪ(М)Ъ БЖІИ(М) О МА(С)ТЫНИ И О ПОКОН, f. 64v (*Învățătură
a lui Io[an] Neagoe voievod către iubitul său fiu Theodosie
și către alți unși ai lui Dumnezeu, despre milostenie și pace,
p. 394; trad. rom. veche: Învățătură a lui Neagoe voe-*

¹ Între ele se află primul grup de 7 file (ff. 70—76) intrate în biblio-
tecă în 1921.

² Ff. 79—84 reprezintă al doilea grup, de 6 file, intrate în bibliotecă
împreună cu cele de mai sus.

vod cătră fie-său Theodosie vodă și cătră alți domni, cătră toți, ca să fie milostivi și odihnitori, p. 231). Acest titlu este inspirat din acela al cap. VI al *Umilinței* lui Simeon Monahul, în slavonă: **Ѣ милости и в благоутробѣ** (*Despre milostenie și bunăvoință*), care este transcris integral în partea finală, după sfaturile practice ale domnului privind generozitatea și spiritul de dreptate, precum și după extrase din *Biblie*, din *Alexandria* și dintr-un izvor încă neidentificat.

Inc.: **ГНЕ МОН, СІА СКАЖЖ ТЕБѢ, КАКО ХОЩЕ(Т) (С)П(А)РЬ МИЛОВАТИ САСГЫ СКОЕ И ОУПОКОНИТИ**, f. 64v—65r (*Fiul meu, și aceasta îți voi spune, cum va milui domnul pe slugile sale și cum le va împăca*, p. 394; trad. rom. veche: *Fătul mieu, și de aceasta te învăț, să știi cum își va milui domnul slugile sale și cum și le va odihni*, p. 291). *Des.*: fragm. XI: (...) **И МА(С)ТЫННѢ КАШЕ КЪ ЛИЦЕМЪР'СТЕН ДА НЕ ВЪЗДАДНТЕ, ПОНЕЖЕ КЪ ЕСТЕ ИЗБРА...**, f. 68v (*și milostenia voastră să n-o dați cu fățărnicie, pentru că voi sînteți aleși ...*, p. 396; trad. rom. veche: *nici să faceți milostenie în fățărnicie; că voi sînteți aleși ...*, p. 293).

Inc. fragm. XII: **...ВЪСѢКЪ КОИНА ДО(С)ИНА НА ДВО(Р)БЖ** (...), f. 69r (*... fiecare oștean vrednic la slujbă*, p. 396; trad. rom. veche: *... toate slugile tale înaintea ta, cele ce vor fi mai de folos și mai de treabă*, p. 293). *Des.*: **ГНЕ, ДА НЕ ВЪСХОЩЕШИ НЕП'ЩЕ ...** f. 84v (*Fiule, să nu îndrăznești a cîrți ...*¹; trad. rom. veche: *Fiiul mieu, să nu voești a ți să părea ...*, p. 302).

Între fragmentele XII și XIII textul românesc indică o lacună de circa 24 file, respectiv 3 caiete a câte 8 file. Aceasta înseamnă că următorul caiet păstrat, „15“, fără semnătură, întrucît are numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIII*, ff. 85—90), trebuie să fi fost al 43-lea (lacuna o apreciem cu o aproximație tolerabilă, căci se adaugă o filă lipsă de la sfîrșitul caietului „14“, resp. 39, și una de la începutul acestui caiet).

Între fragmentele XIII și XIV, textul românesc corespunde unei lacune de 2 file, ceea ce se confirmă prin situația caietelor „15“ (căruia îi lipsește ultima filă) și „16“, care păstrează, de asemenea, numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIV*, ff. 91—96). Așadar, caietul „16“ trebuie să fi fost al 44-lea.

¹ Corectat față de *ed. cit.*, p. 403.

Fragmentele XIV și XV au între ele o lacună — potrivit textului românesc — de 2 file, ceea ce din nou se confirmă prin caietele „16” (căruiua îi lipsește ultima filă) și „17”, din care avem, iarăși, cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XV*, ff. 97—102). Caietul „17” trebuie să fi fost, prin urmare, al 45-lea.

O nouă lacună de 2 file indică textul românesc între fragmentele XV și XVI: într-adevăr, și caietul „18” conservă numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XVI*, ff. 103—108); el trebuie să fi fost, deci, al 46-lea.

Toate aceste *patru fragmente* (XIII—XVI, 24 de file, respectiv, ff. 85—90, 91—96, 97—102, 103—108) cuprind aproape tot cap. XII (fără o mică parte de la început — aproape o filă —, cu trei lacune a câte 2 file la mijloc și circa o pagină de la sfârșit), *Vorba a lui Io[an] Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod și către alți domni, carii vor fi în urma lui biruitori țării aceștiia, pentru pecetluirea cărții aceștiia*. Acesta reprezintă „testamentul solemn al lui Neagoe”¹, adresat lui Theodosie, ca viitor domn al Țării Românești, și altor domni, ce vor veni după el, și alcătuit, în parte, cu utilizarea unor surse livrești, dintre care a fost identificată *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul).

Inc. fragm. XIII: ... а ГѢ НАШЬ КЛ(Д)КА І҃҃ ХѢ ДА Н(С) С ТО(Б)Ж ВЪ ЖИТІИ СЕМ СЪ БЛГ(Д)ТІА, f. 85 (... *Iar Domnul nostru, stăpînul Iisus Hristos, să-ți fie în această viață cu bunăvoință*, p. 404; trad. rom. veche: ... *Iar Domnul nostru Iisus Hristos să-ți fie într-această lume cu milă* ..., p. 316). *Des.*: „(...) ОБАЧЕ Ѡ(Т) ДРѢВА ѠНОГО, Н(Ж) ПО СРѢ(Д) РАІА, СЕГО ЕДИННОГО ІАДЬ ...”, f. 90v (*Însă ai mîncat din pomul acela care este în mijlocul raiului* ..., p. 407; trad. rom. veche: *Ci însă căci ai mîncat din pomul care iaste prin mijlocul raiului* ..., p. 319).

Inc. fragm. XIV: „... КРѢБЫ ВЪСН НЗНДОШЖ НЗЬ АДА Н ВЪНДОШЖ ВЪ ЦР(С)ТКО НЕБНОЕ”, f. 91a (... [*pentru*] *singele [meu], toți au ieșit din iad și au intrat în împărăția cerurilor*, p. 407; trad. rom. veche: ... *pentru singele mieu eșiră toți din iad și intrară întru împărăția ceriurilor*, p. 321). *Des.*: „Ѡ, ОКАДННЕ ЧЛѢЧЕ, КАКО ЕСН КР(Ѣ)ПОКЪ Н СЛЕНЬ, НДѢЖЕ ГѢ

¹ Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 53.

прогнѣ ...?“, f. 96v (*O, ticăloase omule, cum ești tare și puternic, când ai miniat pe Dumnezeu ...?*, p. 410, trad. rom. veche: *o, ticăloase ome, dar cum ești tare și puternic, când pre Dumnezeu l-ai miniat ...?*, p. 324).

Inc. fragm. XV: ... и нѣѣ не познавае(м) ничьсоже в(т) црѣи и г(с)п(а)нѣ шнѣ(х) слыны(х) (...), f. 97r (*... și acum nimic nu cunoaștem din împărății și domnii aceia puternici*, p. 410; trad. rom. veche: *... și acum nimic nu să cunoaște de acei ȋmpărați și de acei domni mari și puternici de atunci*, p. 325). *Des. : (...)* Юже еанко кто хоше(т) ..., f. 105v (*Iar cel ce va...*, p. 329; trad. rom. veche: *Și cel ce va ...*, p. 328).

Inc. fragm. XVI: „... гнѣ сѧ и ꙗдамоуо вчрѣнѣв'ше прѣ-мѣни(х) е(с)ство (...)“, f. 103r (*...și firea cea întunecată a lui Adam am schimbat-o*, p. 413; trad. rom. veche: *...și firea lui Adam cea întunecată o schimbaiu*, p. 329). *Des. : ꙗко да мѧ простите грѣшнаго, аще съгрѣши(х) или досади(х) вам' ...*, f. 108v (*ca să mă iertați pe mine păcătosul, dacă am greșit sau v-am supărat ...*, p. 416; trad. rom. veche: *ca să ertați pre mine păcătosul, de voi fi greșit sau vă voi fi dosădit ...*, p. 332).

În sfârșit, între fragmentele XVI și XVII textul românesc indică o lacună de aproximativ 3 file: într-adevăr, caietului „18“, respectiv, al 46-lea, îi lipsește 1 filă de la sfârșit, iar caietului următor, „19“, îi lipsesc primele 2 file. Așadar, acest caiet, din care s-au păstrat numai filele 3—5 (cele două de la mijloc bine legate și cea precedentă), trebuie să fi fost al 47-lea (*fragmentul XVII*, ff. 109—111).

Acest ultim fragment reprezintă circa o cincime, aproape de la început din capitolul XIII și cel de pe urmă al *Învățăturilor*, intitulat în versiunea românească: *Rugăciunea lui Io[an] Neagoe voevod, care au făcut la eșirea sufletului său către Domnul nostru Iisus Hristos, și ertarea cară s-au ertat de către coconii săi și de către cocoane și de către boiarii săi cei mari și cei mici și de către alte slugi ale sale, de către toate. Cu cuvinte de umilință.*

Spre deosebire de capitolul precedent, pe acesta din urmă putem să-l considerăm *testamentul personal, familial* al lui Neagoe, care se adresează aici direct copiilor — fii (probabil că, alături de Theodosie, Petru trăia încă: a murit la 15 iunie, cu siguranță, 1520, deci textul poate fi anterior acestei date)

și fiice (Stana și Roxanda) —, doamnei Despina¹, boierilor și slugilor apropiate. Cu tot caracterul profund personal al acestui capitol, autorul a recurs și aici la izvoare livești: în primul rînd, la *Molitvenic*, apoi din nou la *Umiliința* lui Simeon Monahul (pasaj utilizat și în capitolele I și IX), la *Dioptra* lui Filip Solitarul, la *Omilia de Paști* atribuită lui Ioan Hrisostomul (prezentă și în *Pisania* Mănăstirii Curtea de Argeș) și, probabil, la alte scrieri.

Inc.: „... Зане ѡ(т) каждоу къзмоу ажъ, Бѣ мон, прѣжде начати и плакати грѣхы моужъ къ бѣгоу троеи(с) (...)", f. 109r (... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeuul meu, să încep mai înainte și să plîng păcatele mele către mila ta?*, p. 416; trad. rom. veche: ... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeuul mieu, să încep mai nainte și să plîngu păcatele mele către mila ta?*, p. 335). *Des.*: (...) Дне(с) же, чадѣ моѣ, ѡ(т) кон(х) прѣж(д)ѣ ѡ(т) си(х) себѣ хоуиете бранити и есте ..., f. 111v (*Astăzi, însă, copiii mei, de care dintre acestea vă veți apăra mai întii și sînteți* ..., p. 418; trad. rom. veche: *deci de astăzi înainte, feții miei, cu care de acēstea veți să vă luptați întii, cînd sînteți* ..., p. 336).

De la acest pasaj pînă la sfîrșitul întregii scrieri, textul românesc indică o lacună de 12 file, respectiv un caiet și 4 file: reamintim că din ultimul caiet păstrat, „19“, respectiv, al 47-lea, lipsesc filele 6—8, deci după el trebuie să mai presupunem încă un caiet, al 48-lea. Prin urmare, socotind, în medie, 8 file pentru fiecare caiet (cele cu 9 și 10 file constituie o excepție: am identificat doar un caiet cu 10 și altul cu 9 file, ceea ce dă un plus de 3 file), putem spune cu siguranță că întreg manuscrisul a avut circa 387—390 de file. Dintre acestea — lăsînd la o parte calculele întreprinse de noi mai sus — cel puțin primele 315 file sînt confirmate categoric de signaturile caietelor păstrate pînă la nr. $\widetilde{\Lambda}\theta' = 39$ ($39 \text{ caiete} \times 8 \text{ file} = 312 + 2 \text{ file de la caietul } \widetilde{\Lambda}\epsilon' = 35$, care are 10 file, și 1 filă de la caietul $\widetilde{\Lambda}\eta' = 38$, care are 9 file).

¹ Am arătat (*ed. cit.*, p. 85) că textul slavon se întrerupe exact înaintea pasajului în care Neagoe se adresează soției sale, pe care o compară cu „turtureaoa ceia ce să dăsparte și-i piare soția” (= soțul): *грѣмце, гоепождае момѣ (vocativ sing.) a fost tradus „turturițile mele cocoane” (pl.), întrucît formele slavone citate la vocativ sing. sînt identice în slavona sîrbă cu nominativ-acuzativul (care are și rol de vocativ) plural.

Tot atit de categoric sint *confirmate* încă 40 de file, care compuneau ultimele 5 caiete păstrate incomplet, ceea ce dă în total 355 de file.

Dar, cum pînă la f. 315 verificarea cantității lacunelor s-a confirmat prin textul românesc cu o exactitate mergînd uneori pînă la pagină, este evident că putem socoti calculul valabil și pentru cele 32—35 de file presupuse de noi peste cele 355 file, stabilite printr-un dublu control.

Prin urmare, s-au păstrat integral 6 caiete: 16, 24, 30, 33, 35 și 38; 4 caiete — 23, 34, 36 și 39 — sint incomplete, dar, avînd prima și ultima filă (sau una din ele), conservă signaturile, lucru de preț în stabilirea numărului de ordine și al celor 9 caiete incomplete, fără prima și ultima filă, deci fără signatură: după calculele noastre, acestea sint caietele 13, 20, 29, 37, 43, 44, 45, 46 și 47. În total, se păstrează, deci, integral sau parțial 19 caiete: 13, 16, 20, 23—24, 29—30, 33—39, 43—47. În acest caz, caietele care lipsesc integral sint: 1—12, 14—15, 17—19, 21—22, 25—28, 31—32, 40—42, 48, în total 29 de caiete. Cu greu s-ar mai găsi vreun manuscris slavo-român de asemenea valoare, care să fi ajuns pînă la noi atit de fragmentar.

Am văzut că din *Partea întâi* a *Învățăturilor* s-au păstrat doar trei mici fragmente, însumînd 16 file, suficiente însă ca — ținînd seama de faptul că al „2“-lea caiet păstrat are signatura $\text{Ж}' = 16$, iar caietul „13“ trebuie să fi fost al 20-lea — să apreciem că această parte însuma 20 de caiete și cîteva file (circa 3 file, cît indică textul românesc după ultimul caiet păstrat), respectiv, probabil, 163 de file. Restul caietelor, în total 27 (plus vreo 5 file din caietul 21), cuprindeau *Partea a doua*, mai amplă, a *Învățăturilor* (în *ed. cit.*, *Partea întâi* — versiunea românească — ocupă 91 de pagini, respectiv, p. 125—215, iar *Partea a doua* — 127 de pagini, respectiv, p. 217—343). Din fericire, 10 capitole ale acesteia se păstrează în textul slavon, e drept, în proporții diferite, de la 1 filă pînă la 25 de file (capitolul VIII, *Pentru solii și pentru războaie*), ceea ce ne dă o imagine aproape completă a textului original. Lipsesc cu desăvîrșire numai capitolele IV, V și XI, însumînd în *ed. cit.* (versiunea românească) doar 20 de pagini.

2. Noi contribuții privind raportul dintre cele trei versiuni: slavonă, română și greacă. Critica unei ipoteze neînțelese. Identificarea caietelor păstrate și a celor pierdute și stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului aduc elemente în plus la concluziile formulate de colegul Dan Zamfirescu și de noi înșine — în studiul introductiv la *ed. cit.* :

„Sintem în drept, în concluzie, să vedem în actuala structură ideologico-literară a *Învățăturilor* opera însăși a lui Neagoe Basarab. Nu excludem posibilitatea unor mărunte interpolații în traducerea românească din secolul al XVII-lea (de altfel, am identificat noi înșine citeva). Dar toate aceste «colaborări» reprezintă un element neglijabil, incapabil să modifice arhitectura genuină a scrierii“ (Dan Zamfirescu, p. 55.)

„Oricum, această traducere veche românească — adăugăm noi — este ... pe cât posibil exactă, cu unele greșeli explicabile, datorite neînțelegerii textului — în special, în părțile preluate din izvoarele bizantino-slave, cu o sintaxă mai greoaie —, dar mai ales este de o reală frumusețe artistică ... Relativ puținele părți de propoziții sau fraze comprimate, alături de unele mici adaosuri pentru a explicita ideea din text pot fi acum ușor urmărite de cititori, care au, alături de vechea tălmăcire românească, traducerea modernă“ (p. 103). Prin urmare — spuneam în comunicarea ținută la Sofia, în noiembrie 1971 —, „din compararea rînd cu rînd a textului slavon — cît s-a păstrat — cu părțile corespunzătoare ale versiunii românești din cele două manuscrise mai vechi, am ajuns la concluzia — schițată însă în 1931 de Margareta Ștefănescu-Serghi — că aceasta din urmă reproduce cu destulă fidelitate originalul slavon și poate fi deci considerată ca autentică“.

Atari concluzii se cereau confirmate și cantitativ, căci — avîndu-se în vedere, mai ales, faptul că versiunea grecească nu cuprinde prima parte a *Învățăturilor* — s-au exprimat îndoieli cu privire la forma inițială a acestei opere, chiar de către unii partizani convinși ai autenticității ei. Astfel, necunoscînd succesiunea reală a filelor în manuscrisul

slavon, Emil Turdeanu — partizan avizat al autenticității, care plănuia o ediție a *Învățăturilor* — scria în 1947:

« De nos résultats, qui s'opposent aux hypothèses émises par D. Russo, nous extrairons ici deux faits: *a.* Le texte slave des *Conseils* renferme des solécismes qui caractérisent un Roumain et présente des aspects de la langue du XVIe siècle, plus vraisemblablement de la première moitié du siècle¹; *b.* La traduction grecque, trouvée en un exemplaire unique au monastère Dionisiou du Mont Athos, a été faite à l'époque des rapports incessants que Neagoé Basarab et ensuite ses successeurs et parents ont eus avec ce couvent, jusqu'à Mircea Ciobanu (1545—1554, 1558—1559), par la branche valaque, et jusqu'à Alexandre Lăpușeanu (1552—1561, 1564—1568), par la branche moldave. Nous savons, d'autre part, que le sage seigneur de Valachie, le fondateur du plus beau monastère du pays (à Curtea de Argeș) et le protecteur le plus généreux de l'orthodoxie des Balkans et du Levant, a été aussi un amateur de manuscrits. Outre ce qui s'est écrit dans le pays sous son impulsion, il a racheté un volumineux codex des *Discours* de Chrysostome, égaré de la bibliothèque fondée au monastère de Krušedol par l'ancien métropolite de Radu le Grand, le Serbe Maxime Branković. Par conséquent, à la différence de D. Russo et d'autres chercheurs, nous ne mettons pas en doute la paternité de Neagoé Basarab sur ses *Conseils*. Mais nous admettons toutefois, avec

¹ „Nous avons communiqué ce résultat, par une lettre envoyée de Fontenay-aux-Roses, en 1938, a M. N. Iorga, qui en fait mention dans *Revista istorică*, XXVI (1940), p. 14, et XXVIII (1942, article posthume), p. 76" (nota lui E.T.). Este vorba: 1) Despre articolul lui N. Iorga, *Un om, o metodă și o școală*, în care se spune: „În sfârșit, un membru al Școlii românești din Franța, d. Turdeanu, făcând cercetări la Belgrad (de fapt, la Sofia—n.n.), a găsit manuscriptul slavon, căci neapărat forma întii n-a putut să fie grecească, a « Învățăturilor », care, într-o slavonă a secolului al XVI-lea, cuprinde solecisme românești"; 2) Despre recenzia la N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi, I. De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, 1940, în care citim: „Dar iată că există și, în două manuscripte, forma originară slavonă, și cercetarea ei de d. Turdeanu, care mi-a spus-o într-o scrisoare, e plină de românisme și duce la o alcătuire la noi și tocmai în vremea lui Neagoé". Trebuie să precizăm doar că nu a fost descoperit, deocamdată, un al doilea manuscris slavon al *Învățăturilor*. Probabil, confuzia provine din faptul că la Sofia manuscriptul se păstra, la început, sub două cote diferite, la care s-a adăugat apoi chiar și a treia pentru ultimele 13 file.

D. Russe, que la légende de saint Constantin et de sainte Hélène, qui se trouve seulement dans la version slave des *Conseils* et dans la traduction roumaine, est une interpolation posthume. Nous plaçons cette interpolation au XVIe siècle et, plus précisément, vers son milieu, après que fut faite la traduction grecque dans laquelle elle ne figure pas. La traduction roumaine du XVIIe siècle découle de la rédaction slave interpolée“¹.

Am văzut însă că manuscrisul slavon poate fi datat, cu destulă siguranță, între 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 și că, deci, în privința *Panegiricului împăraților Constantin și Elena* nu poate fi vorba de o interpolare ulterioară. Evident, întreaga *Parte întâi*, care este o *antalogie comentată* „ad usum filii Theodosii“, a fost omisă de traducătorul grec, care a înțeles prea bine caracterul ei compilativ, necesar pentru tânărul fiu de domn (ce avea doar 7—8 ani și abia urma să învețe a citi), dar nu și pentru călugării greci de la Athos, care cunoșteau aceste lucruri direct de la surse, în primul rînd, din *Biblie*.

Tot așa, înainte de a avea o ediție științifică a versiunii românești după cel mai vechi manuscris, prof. I. C. Chițimia a afirmat în 1963, e drept, cu prudență: „După toate probabilitățile, avem de a face cu texte pline de adaose, datorite traducătorilor și copiștilor, adaose potrivite cu gustul acestor cărturari și cu atmosfera vremii lor“². Am arătat mai sus — pe lângă cele spuse de Dan Zamfirescu și de noi înșine în studiul introductiv la *ed. cit.* — că cercetarea minuțioasă, în paralel, a textului slavon și a celui românesc corespunzător — confirmată acum *cantitativ*, prin stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului slavon — infirmă această ipoteză, izvorită, de altfel, tocmai din faptul că textul românesc nu era editat științific, iar manuscrisul slavon nu era cunoscut *de visu* cercetătorilor români.

În legătură cu acest manuscris mai apare însă o problemă. De la ideea justă și mai mult decît clară — dictată de structura *Învățăturilor* — idee formulată de Dan Zamfirescu în

¹ *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 107—108.

² *Considerații despre «Învățăturile lui Neagoe Basarab»*, în *Romano-slavica*, VIII, 1963, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121).

1961, că acestea au fost scrise (în parte, și compilate) în decurs de câțiva ani, începînd de pe cînd trăia încă Petru, unii cercetători au ajuns să considere că chiar manuscrisul slavon (unic deocamdată!) nu reproduce cu fidelitate „arhetipul pierdut”. Astfel, la cele reproduse mai sus, prof. I. C. Chițimia adăuga: „O dovadă în privința aceasta ne-o oferă fragmentele păstrate din versiunea slavonă, *textul descoperit apropiindu-se, după cîte se pare, mai mult de original*”¹.

Prof. D. P. Bogdan a mers chiar mai departe, emițînd ipoteza că „Neagoe a dispus să se redacteze întîi un arhetip al *Învățăturilor*, adresat tuturor fiilor săi, iar apoi, rămînînd în viață numai Teodosie (dar și Stana și Roxanda! — *n.n.*), a dirigit întocmirea unui al doilea prototip, închinat acestui ultim (ca băiat era chiar *primul* — *n.n.*). Ulterior, după moartea lui Neagoe, scribii care au transcris textul *Învățăturilor* au contopit cele două arhetipuri. Din păcate, pînă la noi nu a ajuns textul original, ci numai contopirea arhetipurilor, versiunea ce o avem fiind de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, după cum am arătat încă în 1946.”² Cum au combinat copiiștii textului slavon cele două „arhetipuri”, prof. D. P. Bogdan — care a rămas la ideea că manuscrisul de la Sofia este de la sfîrșitul sec. al XVI-lea, în ciuda mărturiei categorice a filigranelor — nu ne spune, și nici nu vedem cum ar putea-o face de acum încolo, textul slavon păstrat, ca și cel românesc, nedîndu-i nici o indicație în acest sens³.

Cu acestea nu s-au încheiat însă „avatarurile” *Învățăturilor*, nici după apariția la sfîrșitul anului 1970 a ediției îngrijite de Florica Moisil, Dan Zamfirescu și de autorul acestor rinduri și însoțite de un amplu studiu introductiv, ale cărui concluzii au fost acceptate, practic vorbind, de toți numeroșii recenzenți. „Problema *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab părăsise în sfîrșit închisă în istoriografia literaturii române vechi din ultimii cîțiva ani” — spune Virgil Cîndea, într-un articol provocat de tipărirea unei intervenții a cerce-

¹ *Art. cit.*, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121 — subl. n.).

² *13 file inedite ...*, p. 488.

³ Afirmația prof. I. C. Chițimia că „un alt text slavon ar fi fost descoperit — după cum preciza N. Iorga — de Emil Turdeanu la Belgrad” (*op. cit.*, p. 318, resp. p. 121) se bazează pe o confuzie a marelui istoric (vezi mai sus).

tătorului grec Leandros Vranoussis în paginile revistei *Magazin istoric*¹.

Despre ce este vorba? Fără a cunoaște *de loc* textul slavon și raportul dintre cele trei versiuni², L. Vranoussis a emis nu de mult, la Congresul de studii sud-est europene de la Atena (mai 1970) și la cel de bizantinologie de la București (sept. 1971), ipoteza cu totul neverosimilă că autorul *Învățăturilor* este Manuil din Corint († 1530), mare retor al Patriarhiei constantinopolitane, și că versiunea slavonă reprezintă o traducere după textul grecesc³. Iată — cu propriile-i cuvinte — teza sa, expusă acum în articolul din *Magazin istoric*: „Cred că nu ne împiedică nimic să acceptăm ideea că Neagoe Basarab s-a adresat de mai multe ori « marelui retor » al Patriarhiei din Constantinopol, cerîndu-i o

¹ Virgil Cîndea, *Din nou despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab”*, în *Magazin istoric*, an. VI, 1972, nr. 2, februarie, p. 2—5; Leandros Vranoussis, *Texte și documente românești inedite din Grecia. Gîndul și fapta marelui domn al Țării Românești*, *ibidem*, p. 6—10.

² Iată ce spune în acest sens Virgil Cîndea în articolul *Întîia mare carte a culturii românești*, publicat în *România literară*, nr. 3, din 14. I. 1971, p. 13: „Cu cîteva zile mai înainte (de ținerea comunicării autorului grec la Atena — n.n.), pentru o analiză pe care amicul Vranoussis a vrut, dar nu a putut să o facă, am petrecut o dimineață căutînd textul slavon al *Învățăturilor*, inexistent în bibliotecile ateniene cercetate. Pentru că soluția paternității trebuia să rezulte dintr-o comparare a versiunii grecești cu cea slavonă și, mai ales, dintr-o analiză de istorie culturală, de idei, de mentalități, de tehnici ale informării și de procedee ale intelectualilor timpului. Ceea ce, dintr-o explicabilă carență de documentație (aceea românească), dar și de timp, Vranoussis nu a putut să facă.” Vom vedea mai jos că acest lucru n-a fost făcut nici după un an și cîteva luni, cînd autorul noii ipoteze a prezentat comunicarea la București și articolul la *Magazin istoric*.

³ *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la question homérique de la littérature roumaine enfin résolue)*, citată în: *Deuxième Congrès International des Etudes de Sud-Est Européen. Athènes, 7—13 mai 1970. Programme*, Atena, 1970, p. 45, rezumată de Virgil Cîndea, în articolul *Întîia mare carte a culturii românești*, în *România literară*, 1971, nr. 3, din 14. I, p. 13, și (după o revistă greacă) de Dan Zamfirescu, în articolul *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, în *România literară*, nr. 37, din 9. IX. 1971, p. 10; *Textes et documents concernant la Valachie tirés des manuscrits et des archives des Météores et d'autres monastères de Grèce*, rezumat în: *XIV Congrès International des Etudes Byzantines. Bucarest, 6—12 Septembre 1971. Résumés — Communications* [București, 1971, *Anexă*, p. 10—11]; vezi Dan Zamfirescu, *Probleme interesînd istoria literaturii române în dezbaterile Celui de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine, Ateneu (Bacău)*, VIII, 1971, nr. 10, p. 7.

dată un tratat asupra unor probleme teologice, altă dată o orăție funeabră, pe care voievodul voia s-o rostească la reînhumarea rămășițelor pămîntești ale mamei sale la Curtea de Argeș¹ sau, în sfîrșit, unele învățăături pe care domnul le adresa fiului său Teodosie ... *Așa îmi explic de ce faimoasele ÎNVĂȚĂTURI ale lui Neagoe s-au păstrat în grecește într-un manuscris autograf al lui Manole (sic!) din Corint (...).* Pentru cine înțelege limba greacă și poate judeca structura frazei și originalitatea unui text, este cum nu se poate mai ușor să se constate că *ÎNVĂȚĂTURILE* lui Neagoe, scrise de mîna lui Manole din Corint, au fost și redactate de acesta din urmă, la cererea expresă a domnului român. Textul grec al *Învățăturilor* lui Neagoe, considerat pînă acum în mod greșit ca o traducere prescurtată a unui original presupus a fi fost în slavonește, nu reprezintă cu siguranță — după opinia mea — o versiune posterioară, ci însăși *forma originală*. Toate secțiunile *Învățăturilor* au fost deci compuse de Manole din Corint, probabil însă în mai multe ocazii, la cererea — și, prin urmare, din inițiativa și după directivele — voievodului Țării Românești, Neagoe.”²

E drept că, după aceste fraze categorice, autorul, luîndu-și seama, adaugă: „Nu este vorba decît de o ipoteză, bazată

¹ După 15 iunie 1520, Neagoe era bolnav și n-a putut participa la reînhumare: de aceea a și trimis epistola către „vlădica Macarie”; cînd să fi prevăzut acest lucru, ca s-o comande ... la Constantinopol? Iată fraze pe care nu le putea concepe și scrie decît el: „Iar la aducerea oaselor tale, eu, pentru păcatele mele, iar nu putui veni la tine, ca să mă satur de dorul tău, ci am trimis în locul meu pre iubitul meu fiu, pre Theodosie, și pre dragile mele cocoane, pre Stana și pre Ruxanda ... Dar, de vreme ce eu n-am fost harnic nici întîi (la înmormîntare — *n.n.*), nici acum să viu la tine, să mă satur de vederea ta, și încă am mai trimis, o, maica mea, și pre fiu-meu Petru și pre Ioan și pre fie-mea Anghelina ... Iar de nu mă vei crede, iată că am trimes și coruna lui Petru, și surguciul lui, și diadimele ...” (versiunea rom. veche, *ed. cit.*, p. 239). Poate cineva crede că Neagoe a comunicat prin sol lui Manuil din Corint să includă în text astfel de idei, izvorîte din iubirea și recunoștința față de mamă și din durerea de părinte, căruia i-au murit trei copii? (Cf. textul corespunzător în versiunea grecească, *ed. cit.*, p. 44—47.)

² *Art. cit.*, p. 7—8. Acest pasaj, aproape identic, este reprodus de Dan Zamfirescu în articolul citat din revista *Ateneu*, după stenograma comunicării, unde mai citim însă: „Cînd, cu ce ocazie și în ce condiții Manuil din Corint și Neagoe Basarab au colaborat nu putem preciza. Este destul să constatăm de mai multe ori și prin diverse mărturii colaborarea lui Manuil cu curtea din Țara Românească” (p. 7).

însă pe constatări oricînd verificabile, care îndreptăţesc concluziile noastre“ — prin urmare, ipoteza ... nu mai e ipoteză. Că așa stau lucrurile, în concepția sa, o dovedește tonul apodictic al titlului comunicării sale de la Atena (1970): *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la « question homérique » de la littérature slavo-roumaine enfin résolue)*, ca și rezumatul ei făcut de Hr. G. Patrinellis, în revista *Peloponnesiaika*, t. VIII, Atena, 1971, p. 137—147, pe care îl reproducem aici, întrucît textul integral al comunicării n-a fost încă publicat: „În această comunicare, L. Vranoussis a dovedit că textul grecesc al *Învățăturilor* ce sînt atribuite lui Neagoe nu este, cum în genere s-a crezut, traducerea originalului zis slavo-român (...), ci în mod sigur viceversa, adică el este originalul după care s-a realizat textul slavo-român respectiv (...). Autorul acestui text grecesc al *Învățăturilor* nu este altul decît *Manuil din Corint*, și (...) codicele mănăstirii *Dionisiu 221*, care ne transmite acest text, este autograful lui *Manuil din Corint*“¹.

În cuvinte asemănătoare a rezumat ideile lui L. Vranoussis și Virgil Cândea, în articolul citat din *România literară* (14. I. 1971): „Dan Zamfirescu se oprește, cu acest prilej (în studiul introductiv la ed. cit. — *n.n.*), asupra ultimei contestări a paternității *Învățăturilor*, și anume asupra tezei lui *Leandros Vranoussis*, ... după care scrierea aparține unui cărturar grec legat de cercul cultural românesc și corespondent al lui Neagoe, *Manole din Corint*. « Teza Vranoussis » ... se întemeiază pe constatarea că manuscrisul athonit 3755 (m-rea *Dionisiu*), care păstrează versiunea greacă a *Învățăturilor* ... nu datează din sec. al XVII-lea, cum l-a descris în 1905 (sic!) Spyridon Lambros (L. Vranoussis se întreabă dacă nu e vorba de o eroare de tipar în descrierea lui Lambros), ci din veacul precedent, pentru că ar fi un autograf al lui *Manole din Corint* ... L. Vranoussis a crezut însă că poate atribui scrierea lui *Manole însuși*, de aceea a pus comunicării sale îndrăznețul titlu: *Învățăturile atribuite principelui Neagoe (1512—1521) și manuscrisul autograf al autorului lor grec*

---

¹ Reprodus de Dan Zamfirescu, în *art. cit.* din *România literară*, p. 10.

(sau: „*Chestiunea homerică*“ a literaturii slavo-române în sfârșit soluționată!)“. (Subl.n., cu excepția titlurilor, G.M.)¹.

Am reprodus în *extenso* aceste afirmații, pentru că Virgil Cândea spune acum (februarie 1972): „De remarcat că Leandros Vranoussis nu formulase decât o ipoteză — și nu-și aduce nimeni aminte ca el să o fi formulat nici la Atena, nici la București cu aceeași vehemență ca cei care-l combăteau“². Cine sînt aceștia? La Atena i-au răspuns argumentat, dar politicos, Al. Dușu și Virgil Cândea însuși, iar „unii participanți și-au rezervat, fie și în *petto* (N.B! — G.M.), acordul, condiționîndu-l de o analiză *paleografică* a reproducerilor pe care autorul comunicării le-a făcut să circule în sală“³. La congresul de la București au luat cuvîntul, tot politicos și tot argumentat, prof. I. C. Chițimia și Dan Zamfirescu, iar în scris s-au pronunțat deocamdată, după cîte știm, acesta din urmă, Virgil Cândea (vezi mai sus), Constantin Călin⁴ și autorul rîndurilor de față, în studiul introductiv la ediția citată. Citească oricine aceste luări de poziție și să arate ce este „vehement“ în ele!

Dar, să revenim acum la analiza *faptelor*, singurele care ne pot interesa.

A) Textul grecesc al *Învățăturilor* — a spus-o clar prof. V. Grecu⁵ și a reamintit-o Dan Zamfirescu, în studiul introductiv citat (p. 20) și în articolul din *România literară* — nu cuprinde întreaga *Parte întâi* a *Învățăturilor*, a cărei existență în slavonă este dovedită de mult de cele trei fragmente păstrate din caietele pe care acum le-am identificat cu exactitate: caietul 16, cu semnatura originală — deci înaintea lui s-au mai aflat 15 caiete (120 de file!) —, și caietele 13 și 20, incomplete, al căror număr de ordine l-am stabilit, credem, cu destulă siguranță.

Dar versiunea grecească nu cuprinde nici capitolul VI din *Partea a doua*, care în românește ocupă (în *ed. cit.*) două pagini, iar în slavonește s-a păstrat pe jumătate, inclusiv

¹ *Loc. cit.*, p. 13.

² V. Cândea, *Din nou despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab*, p. 3.

³ Idem, *Întîia mare carte a culturii române*, p. 13.

⁴ *Din nou despre literatura veche*, în *Ateneu*, an. VIII, 1971, nr. 1 (78), ianuarie, p. 1.

⁵ *Învățăturile ...* Versiunea grecească, p. 14—15.

titlul aproape întreg (vezi mai sus), pe 2 file de la mijlocul caietului presupus de noi a fi al 29-lea. Cum caietul următor păstrat are signatura 30 (л'), lacuna de trei file dintre cele două fragmente (filele 6—8 ale caietului 29) se confirmă, cum am arătat, prin cantitatea textului românesc corespunzător.

Această scurtă învățătură, cu sfaturi practice, este profund originală, cu recomandări pe care numai Neagoe le putea da fiilor săi și altor viitori domni, în slavona specifică Țării Românești din sec. al XVI-lea, cu influențe sintactice și lexicale ale limbii noastre. De exemplu:

И пакы, кы, сны мои и по-
мазан'ничи бжѣи, еанко се въз-
мого(х) и азъ въразоумити,
какѡ по(а)баетъ г(с)п(а)рѡ са-
новники своѡ оутѣкнати (...).

Бгда хоцѣ(т) оу васѣ дѡр'-
бнѣи, іако да възмѣстѣи ѡ(т)
тѣ(х) слоугѣ въ вашѣ лѡфачѣ,
въ спатарѣ или въ кредн'чарѣ,
или катарѣ быти, и тѣмѣ гла-
днѣ (f. 27r-28r).

Și iarăși, voi, fiii mei și
unșii lui Dumnezeu, iată cît
am putut și eu să vă învăț:
cum se cuvine domnului să-și
orînduiască dregătorii (...)

Dacă vă vor zice să așe-
zați dintre aceste slugi între
lefeștii voștri, între credinceri,
sau să fie vătafi, și pe pe
aceștia să-i cercetați (trad.
noastră, p. 372—373).

Trad. rom. veche: „Iată, feșii miei și aleșii lui Dumnezeu și unșii lui, și de aceasta, cît mă putui pricepe, vă învăț: cum și în ce chip să cade domnului să-și tocmească boierii (...) Și de vă vor zice, sau din boieri, sau dintr-acei săraci, să ridicați pe vreun lefeșiu să-l puneți spătar sau cupar sau căpitan, voi să socotiți“ (ed. cit., p. 256—257).

Remarcăm aici nu numai termenii specifici organizării politice și militare a vremii în Țara Românească (лѡфачѣ „lefeșii“, спатарѣ „spătar“, катарѣ „vătafi“), ci și cuvinte specifice slavonei românești, ca дѡр'бнѣи — neîntâlnit în slavona din alte țări —, derivat de la дѡр'ба, „servici la curte“, cu sensul nou, căpătat în limba română, a vorbi, „a spune“ (cf. lat. *conventum*, „înțelegere“, și *conventus*, „adunare“ > rom. *cuvînt*), și mai ales кредн'чарѣ, credinceri, „paharnici, cupari“, derivat de la cuvîntul românesc de origine latină *credință*, respectiv de la verbul a credința, „a adevăra“.

Cine altul, decît un *român*, putea scrie o astfel de „slavonă“, lucru recunoscut de mult de slaviști remarcabili, ca Lavrov, Romanski și Iațimirski? Și, avînd în vedere destinația precisă și caracterul recomandărilor, cine altul decît *domnul Țării Românești* putea să le facă?

Prof. V. Grecu și Dan Zamfirescu au arătat, de asemenea, că din versiunea grecească lipsesc unele părți din cap. I și IV, precum și un „pasaj antiotoman din capitolul VIII, care nu putea figura într-o carte copiată pe pămîntul supus direct sultanului“ (D.Z., în *ed. cit.*, p. 20)¹. Iată pasajul respectiv, păstrat atît în versiunea slavonă, cît și în cea românească, dar absent în cea grecească:

И ИЖЕ СЖ(Т) ННН ЖЗЫЦН²,
ИЖЕ НЕ КѢРѢЖТЬ КЪ ГѢ НАШЕГО
І҃҃ ХѢ И КЪ ПРѢЧ(С)ТЖЖ ЕГО
МѢРЬ³, Т҃Н НЕ ИМАЖТЬ ТОЛН-
КЖ МЖДРО(С), НИЖЕ ТОЛНКЫЖ
КЪЗНИ, НЖ МЖДРО(С) ИМѢ Н(С)
РЖКОПРОСТРѢТІЕ ДАНІА И ДАРО-
КЕ, ДА НАПЛѢНЖТ СЖ О҃УСТА НХЪ
Ш(Т) КЪСЪ(Х). ТАЖЕ ДА БЖДЕШИ
ЛИРЕНЬ И КЪ ПОКОН. И ПРѢ(Д)
ТѢ(Х) НИЧЬСОЖЕ Ш(Т) ИМАНІИ ДА
НЕ ІВНИШИ, НИ СКО҃УЛИЩА, НИЖЕ
ВЛАСТЕАН ТРОЖ ПРѢ(Д) ИМИИ ДА
О҃УКРАСИШИ, НЖ СЪТКОРИ СЖ

„Iar care sînt alte nea-
muri², ce nu cred în Dom-
nul Iisus Hristos și în
preacurata lui maică³, ace-
ia n-au atîta înțelepciune,
nici atîta pricepere, ci înțe-
lepciunea lor este mîna cea
întinsă pentru danie și da-
ruri, ca să se umple gurile
lor de toate. Și astfel vei
fi liniștit și în pace. Și
înaintea aceloră nimic să
nu arăți din avuțiile tale,
nici scule, nici să împodo-
bești pe dregătorii tăi în

¹ „Astfel, versiunea grecească a sărit locurile defavorabile turcilor și se vede că a făcut-o din considerațiune față de stăpînitorii politici“, conchisese încă în 1942 prof. V. Grecu, semnalînd încă un pasaj similar, precum și o ediție a unei cărți grecești, apărute la Tîrgoviște în 1710 (*Introducere la ed. versiunii grecești*, p. 15). De altfel, în timp ce ordinea capitolelor coincide în textele slavon și românesc, ea e diferită în cel grecesc, unde sînt dispuse astfel: 2, 4, 3, 11, 7, 9, 1, 5, 8, 10, 12, 13. Răspunzînd la întrebarea lui Dan Zamfirescu (*ed. cit.*, p. 20, nota 1), putem spune acum categoric că — în ciuda lacunelor manuscrisului slavon — succesiunea reală a caietelor și a filelor a fost restabilită pe deplin, și ea coincide perfect cu succesiunea capitolelor versiunii românești.

² Ulterior, cineva a adăugat pe margine, cu altă cerneală: *агарѣ(и)* „agarenii“ (turcii), ca să nu fie nici un dubiu.

: La fel: *ни прѣч(с)тѣи* ЕГО МѢРЬ „nici preacuratei lui maici“.

прѣ(д) нимни тако немощень еси
и не хвали сѧ ни въ чинѣже.
И егда прїиде(т) къ ка(м) ѡ(т)
ни(х) великы поклансарь, аще и
мыслиши въ срѣ(т)нїе нмѣ по-
сладити чѣ(с), ты же пошли и
сътвори нмѣ чѣ(с) нж тѣчїѧ
събстїемъ и питїемъ, а нмѣ
величїе или нмани нкогдаже да
не явиши прѣ(д) нимни. Бл҃га
(ж) колико хоцеши видѣти
тѣ(х) обѣщавашин(х) сѧ к
тебѣ брат'ство(м) и прїател'-
ство(м), да не кѧ(а)еши нмѣ
николиже вѣрж, нж паче же да
съкрываеши сѧ ѡ(т) ни(х). И
дондеже имаши на ржкоу нма-
нїа, даждь нмѣ, понеже нма-
нїе тѣ(х) е(с) мждо(с). И егда
прїидж(т) къ тебѣ, съхрани ни(х)
събстїемъ и питїемъ довол'но
и бжди нмѣ съ сла(д)кыми
рѣчми, али не съ мждоустїѧ
нѣкоеж, нж съ малыми рѣчми,
понеже и азъ, елико нскоу си(х),
снцѣ вѣрѣто(х) болше быти
(f. 48r — 49r).

fața lor, ci să te prefaci
înaintea lor că ești nepu-
tincios și să nu te fălești
cu nimic. Iar cînd va veni
la voi de la dinșii un sol
mare, chiar dacă socotești
să trimiteți în întîmpinarea
lor cu cinste, tu trimite și
fă-le cinste, dar numai cu
mîncare și cu băutură, iar
altă mărire și avuție să nu
arăți niciodată înaintea lor.
Oricît vei vedea pe aceștia
făgăduindu-ți frăție și prie-
tenie, să nu le dai nici o
crezare, ci mai mult să te
ascunzi de dinșii. Și pînă
ai avere în mîinile tale,
dă-le, pentru că avuția este
înțelepciunea lor. Și cînd
vor veni la tine, hrănește-i
cu mîncare și cu băutură
îndestul și fii față de ei cu
cuvinte dulci, dar nu cu
vreo înțelepciune oarecare,
ci cu vorbe neînsemnate,
pentru că și eu, după cît
am cercetat, așa am aflat
că este mai bine“. (trad.
noastră, p. 384—385.)

Trad. rom. veche: „Iar carii nu cred în Hristos Dumnezeuul nostru, nici preacuratei lui maici¹, aceia n-au atîta minte, nici înțelepciune, ce toată mintea și înțelepciunea lor iaste mîna cea întinsă și darul să le dai și să le umpli gurile tuturor de toate. Deacii vei avea pace cu dinșii și odihnă. Ce înaintea acestora nimic den avuțiile voastre să nu arătați, nici scule, nici haine, nici boiarii tăi să nu să împodobească înaintea lor,

¹ În mss. rom. A, adăugat marginal, ca și în cel slavon: „zi turci sau tătari“ (cf. ed. versiunii grecești, p. 150, nota prof. V. Grecu).

ci să te arăți și să te faci înaintea lor sărac și lipsit, și nici într-unile să nu te fâluești. Ci, când vor veni de la dînșii soli mari și vei gîndi să trimiți înaintea lor cînte, tu trimite și le fă cînte, însă nunlăi cu bucate și cu băutură. Iar altă cînte sau avuție să nu arăți înaintea lor, că măcar de vă v-ar făgădui cît de cu prietnicie și cu dragoste, iar tot să nu-i crezi, nici să le arăți avuția ta, ci încă mai vîrtos să o ascunzi de dînșii. Și pînă ai avere în mîinile tale, tot le dă, că toată înțelepciunea lor iaste avuția. Și, când vin la voi, să-i păziți cu bucate și cu băutură den dăstul și cu cuvinte bune, iar nu cu cuvinte de taină și cu vorbe care sînt ascunse, ci cu vorbe proaste, că eu cît am socotit, așa am aflat să fie mai bine.“ (Ed. cit., p. 277.)¹

Oare această amplă omisiune din textul grecesc poate fi întimplătoare sau trecută cu vederea? Ori acum trebuie să inversăm cu totul lucrurile și să considerăm că pasajul a fost introdus ulterior în textul slavon, a cărui contemporaneitate cu Neagoe am dovedit-o, sperăm, destul de clar?

Și, pentru că sîntem la capitolul VIII, să mai cităm un pasaj din care se vede din nou că a fost scris de un român, care întrebuintează cuvîntul românesc *curteni* (derivat de la *curte* < lat. *cohorte*):

И ДРОУСЪИ МАЛЪИ КОУРТАНЫ,
АЩЕ И ПОБѢГНУЖЪ, НЕ БРѢЗНТЕ,
НИЖЕ СКРЪЗНТЕ О НИХЪ, ПОНЕЖЕ
СА ХОЩУЖЪ ПАКЪ И НЕОУМОЛЕНН
ВЪЗВРАТИТИ КЪ ВАМЪ (f. 57v).

„Iar ceilalți curteni mici,
chiar dacă vor fugi, nu vă
îngrijiiți, nici nu vă întristați
din pricina lor, pentru că iar
se vor întoarce la voi, chiar și ne-
rugați“ (trad.noastră, p. 389).

În versiunea grecească, acest termen a fost redat descriptiv, prin expresia τοῦ παλατίου ὑπῆρέται (ed. cit., p. 160, în trad. prof. V. Grecu: „servitorii de mai jos ai palatului“, p. 161), iar în cea românească veche, prin „slugile care vor fi mai mici și mai proaste“ (ed. cit., p. 282).

În sfîrșit, în introducerea la ed. cit. (p. 100—101), am reamintit că „încă A. I. Iațimirski, iar acum în urmă A. Bălotă au atras atenția asupra unei expresii specifice sîrbești, legată direct de străbunul Brancovicilor, cneazul Lazăr: e vorba de expresia БИДОКЪ ДНѢ, «ziua sfîntului Vit» (15/28

¹ Vezi indicarea acestui pasaj omis, *ibidem*, p. 150—151.

iunie), cu sensul de «ziua unei lupte (grele)», expresie apărută după dramatica înfrângere de la Kosovo, în 1389, și care se păstrează pînă azi la sîrbi, cu sensul figurat de «zi în care va avea loc un eveniment însemnat»¹. Evident că această expresie autorul n-o putea cunoaște decît prin contactul direct cu vorbitori de limba sîrbă, în primul rînd, cu Maxim Brancovici și cu Despina. Această expresie, cum era și de așteptat, este tradusă după înțeles în românește „ziua de război”, iar în grecește prin perifriza τὴν ἡμέραν, καθ’ ἣν μέλλεις πολεμῆσαι, „ziua în care ai să dai luptă”.

Dar iată și pasajul în întregime, pe care-l reproducem atît pentru concretețea și realismul sfaturilor, cit și pentru sintaxa lui influențată de limba vorbită:

Originalul slavon

И еше гл҃ахъ тебѣ, чл҃до мое, ег(д)ѣ бѣдѣ(т) бѣдоу бѣхъ и борити се съ врагы твоими, аз же и зде събѣтѣхъ тѣ: бѣлхыѣ конскѣ твоѣ, нѣже и(с) терѣдостъ твоѣго двора, да не стонши на бою быти, понеже вѣсѣ твоѣ(д)ѣ силѣ съ лютиими оружїи твоѣ нападнѣти хоуѣ(т), и трескѣхъ и поушкѣ и стрѣлы и ве(с) гнѣхъ коннѣскыи въ бѣлхѣ(ѣ) г(с)п(д)скѣ конскѣ вѣсѣ о҃д - рѣхъ(т) (f. 59v—60v).

„Și încă îți spun, copilul meu, cînd va fi aproape ziua luptei, să te bați cu dușmanii tăi, eu și aici te sfătuiesc: să nu stai la luptă unde este oastea ta cea mare, adică unde este tîria curții tale, pentru că toată oastea străină cu armele cele cumplite aci va năvăli, și toate loviturile și puștile și săgețile și toată furia oștii, toate vor izbi în oastea cea mare domnească” (trad. noastră, p. 390).

Versiunea grecească

”Ετι παραγγέλλω σοι, υἱέ μου, κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ’ ἣν μέλλεις πολεμῆσαι μετὰ τῶν ἐχθρῶν σου, ἵνα μὴ ὑπάρχῃς ὁμοῦ εἰς τὴν με-

„Încă îți spun, fiul meu, în ziua în care ai să dai luptă cu dușmanii tăi, ca să nu fii la un loc în ceata cea mare a taberei,

¹ Vezi *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti), vol. II, Beograd, 1962, p. 594: „Гидов дан ... fig. дан када ће се нешто одлучити, решити; дан суда”.

γάλην φάλαγγα τοῦ φω-
σάτου, ἦγουν μετὰ τοῦ πλή-
θους, διότι πάντοτε εἰς τὸ συ-
νηγμένον πλήθος ἐπιτίθενται
οἱ ἐχροί καὶ ἐκεῖ κρούουσι
ἀεὶ καὶ τόξα καὶ βέλη καὶ
παλαιστρας¹ καὶ τουφέκια καὶ
λουμπάρδας ἐκεῖσε ἐκπέμπου-
σιν... (ed. cit., p. 162).

*adică dimpreună cu mulți-
mea, pentru că totdeauna
în mulțimea cea adunată
dau năvală dușmanii și acolo
lovesc mereu și arcurile și
sulitele și încolo trimit pales-
trele¹ și puștile și tunurile...*
(trad. prof. V. Grecu, *ibidem*,
p. 163).

Versiunea românească veche

„Și de aceasta, fătul mieu, încă te învăț: cînd va fi în zina de război, tu să nu stai unde vor fi oameni mai mulți, nici unde va fi temeiul și toiul oștilor tale. Că toate oștile streine și toți pizmașii tăi acolo vor îndrepta tunurile de vor bate, și toți vîtējii cei înarmați acolo vor năvăli și vor săgeta“ (ed. cit., p. 283).

În afara considerațiilor textologice de mai sus, trebuie să subliniem aici încă o dată — ceea ce au făcut atîția cercetători, de la Bălcescu și Hasdeu pînă astăzi — că acest capitol, al VIII-lea, este cheia de boltă a întregii opere și partea cea mai originală, de o mare profunzime politică și socială. Cine pornește de la interpretarea acestui capitol, în primul rînd, și de la cele adiacente, înțelege că opera este rodul gîndirii domnului român, că părțile ei originale, laice, nu pot fi atribuite unui reprezentant tipic al bisericii, ba încă aflător la Constantinopol, nefamiliarizat cu *problemele concrete*, reale ale politicii interne și externe ale Țării Românești.

B) Dar, dincolo de analiza conținutului capitolelor și părților originale ale *Învățăturilor*, asupra căruia nu este cazul să mai stăruim aici — căci a fost făcută de o galerie întreagă de cercetători: N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, P. A. Lavrov, P. Sircu, A. I. Iațimirski, St. Romanski, N. Iorga, V. Grecu, Șt. Ciobanu, E. Turdeanu, Al. Piru, I. C. Chițimia, Șt. Ștefănescu, V. Căndea, A. Balotă, N. Stoicescu, Manole Neagoe, Dan Zamfirescu și alții —, dincolo de considerațiile textologice de mai sus, capabile să răstoarne

¹ „παλαιστρα” e arena, locul de luptă. Înțelesul e că dușmanii încearcă mereu să mute toiul luptei acolo unde cred că s-ar afla domnul potrivit“ (nota prof. V. Grecu).

ele singure definitiv ipoteza nejustificată a lui L. Vranoussis privind primordialitatea textului grecesc — atribuit lui Manuil din Corint —, mai există un argument *filologic*, și el a fost clar formulat și ilustrat, încă la începutul secolului nostru, de către D. Russo, cu câteva exemple concludente, reproduse acum, în urmă, de Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la *ed. cit.* (p. 15—16). După ce în 1901 crezuse, fără un studiu prealabil, că versiunea grecească este cea originală¹, în 1907 revine, afirmând, printre altele: „Originalul *Învățăturilor*, scris în limba slavonă (...). Redacțiunea română (...) și redacțiunea greacă sînt *traduceri* de pe diferite redacțiuni slavone.”² Argumentele decisive ale lui, reproduse și sistematizate de Dan Zamfirescu, sînt mai multe, dintre care:

a) „Traducătorul grec — care, de altfel, a fost un învățat de seamă pentru timpul și mediul în care a trăit — citeodată nu recunoaște citațiile din Sf. Scriptură ca atare și le traduce greșit”³. Urmează, drept exemplu, un pasaj din *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*, utilizată de Simeon Monahul, în *Umilința* (Κατανοήσις), în capitolul *Despre beție*, reprodus în *Învățăături* (*Partea a doua*, cap. VII), pasaj pe care-l redăm aici în paralel, după *Septuaginta*, originalul grecesc al *Umlinței*, versiunea grecească a *Învățăturilor*, traducerea *prescurtată* în slavonă a *Umlinței* (Ѧ(Т) книꙗ ꙗꙗмнѣ оꙗмнлєннѣ, слоꙗса изъбранна „Din cartea numită *Umlința*, cuvinte alese”) ⁴, originalul slavon al *Învățăturilor*, traducerea românească veche a acestorași, pentru informare, după *Biblia*, București, 1968.

¹ Recenzie la: C. Litzica, *Manuscrise grecești din Biblioteca Academiei Române*, București, 1900, publicată în *Noua revistă română*, nr. 3, 1901, p. 279—283.

² De fapt, după *una singură*. Am renunțat în text la afirmațiile ca-duce, înlocuindu-le cu puncte de suspensie (*Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 40—41).

³ *Studii bizantino-române*, p. 42, nota 1; vezi Dan Zamfirescu, *loc. cit.*, p. 15.

⁴ Mss. slav 312 B.A.R., descoperit și utilizat prima dată de St. Romanski, în teza sa de doctorat *Mahnreden des walachischen Wojwoden Nêgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios*, Leipzig, 1908 (extras), p. 182—192. În mss. se dă numele lui Ioan Hrisostomul, dar D. Russo a dovedit că autorul e Simeon Monahul.

*Septuaginta*¹, *Isus Sirah*, XIX, 1

Εργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται... (Lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți²...).

*Simeon Monahul, Umilința*³

Ὡσπερ εργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται... (Precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți ...).

*Învățăturile (versiunea grecească)*⁴

Καὶ ὥσπερ ὁ μεθύων ἄει κατ' ὀλίγον ἐκπίπτει καὶ πτωχεύει καὶ οὐ δύναται στήναι τῆς καταφορᾶς... (Și precum bețivul mereu cîte puțin cade și calicește și nu se poate opri în cădere ...).

*Traducerea prescurtată slavonă a Umilinței*⁵

ИКОЖЕ БО⁶ ДѢЛАТЕЛѢ КИНОПИЦА НЕ РАЗБОГАТѢТЬ...

Învățăturile (originalul slavon)

ИКО(Ж) БО ДѢЛАТЕЛѢ КИНОПІИЦА НЕ РАЗБОГАТѢ(Т)...⁷

Învățăturile (trad. rom. veche)

Și cum nu să va îmbogăți lucrătorul bețiv ... (ed. cit., p. 261, r. 22—23).

Prin urmare, Simeon Monahul a preluat versetul biblic fără nici o modificare, precedându-l doar de adverbul ὥσπερ „precum“. Acest pasaj apare tradus corect, cuvint de cuvint în *Umlința* slavonă, preluat nemodificat în *Învățături* și tradus iarăși corect în versiunea românească a acestora. Traducătorul grec al *Învățăturilor* a parafrizat însă textul, nerecunoscându-i originea biblică, astfel încît el este foarte departe de Κατάνοξις. Poate fi oare explicată altfel această inadvertență?

¹ Τὰ βιβλία, Moscova, 1821, t. IV, p. 150.

² *Biblia*, București, 1968, p. 999.

³ Κατάνοξις, Atena, 1873 (greșit atribuită lui Simeon Metafrastul), p. 105.

⁴ Ed. cit., p. 78, r. 19—20 (trad. prof. V. Grecu, p. 79, r. 19—20).

⁵ Mss. slav. 312 B.A.R., f. 163v, r. 8—10.

⁶ Бo corespunde uneori lui καὶ „și“ (Vezi *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, fasc. 3, Praga, 1959, p. 121).

⁷ Deosebiri, puține, sînt numai ortografice, decurgînd din faptul că mss. 312 e în slavona sîrbă, iar *Inv.* în slavona mediobulgară.

b) După ce St. Romanski a descoperit versiunea slavonă a *Umilinței* lui Simeon Monahul, D. Russo a făcut, ajutat de Ioan Bogdan¹, un studiu comparativ al versiunii originale grecești, al celei slavone și al părților preluate în *Învățăături*, ajungând la următoarea concluzie: „... Fiecare cuvânt (слагоу. capitol — *n.n.*) corespunde cu unul sau mai multe din Κατάνοξις, căci traducătorul slav al *Umilinței* nu traduce fidel, ci de multe ori prelucrează: două sau mai multe cuvinte (capitole — *n.n.*) din prototipul său le contopește într-unul. Și, lucru ce e foarte important pentru chestia noastră, și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe (știm că D. Russo le credea de « pe la începutul secolului al XVII-lea », scrise de « un călugăr admirator al lui Neagoe »² — *n.n.*) găsim textul așa cum se află *prelucrat* în *Umilința* slavă. Un exemplu va ajunge ca să lămurească legătura textelor.

În cuvântul al 5-lea, *despre beție*, din *Umilința* slavonă (manuscris slav 329 [158]³, fol. 162v) s-a intercalat și legenda lui Samson, măcar că pilda lui Samson nu ne învață să ne ferim de beție, ci de slăbiciune către sexul feminin. Și într-adevăr, în textul grecesc al *Umilinței* cele despre Samson se află într-un alt cuvânt mai potrivit, în cuvântul al 8-lea, περί ἀγνείας καὶ σωφροσύνης (*despre curățenie și cumpătate*, p. 81), așa încît cuvântul *despre beție* și cuvântul *despre curățenie și cumpătate* din Κατάνοξις (p. 69, 115) traducătorul slav al *Umilinței* le-a contopit într-un singur cuvânt *despre beție*, după cum se află contopite și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe.“⁴

Și, ca să nu existe nici un dubiu în această privință, reproducem aici, ca și mai sus, în paralel cu originalul grecesc al scrierii lui Simeon Monahul, începutul textului preluat în *Învățăături*, inclusiv povestirea despre Samson, transcrisă (parțial, cu prescurtări) din *Cartea Judecătorilor*.

¹ „Revizuirea traducerii din limba slavonă a titlurilor se datorește amabilității profesorului Ioan Bogdan“ (*Studii și critice*, București, 1910, p. 12).

² *Studii bizantino-române*, p. 41.

³ Acum, 312 B.A.R. (mss. citat mai sus).

⁴ *Studii și critice*, p. 14—15.

Originalul grecesc

καὶ ὁ Κύριος λέγει· «προσέχετε μή ποτε βαρυνθῶσιν αἱ καρδίαι ὑμῶν ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ· καὶ πάλιν διὰ τοῦ προφήτου λέγει· ἐκνίψατε οἱ μεθύοντες ἐξ οἴνου αὐτῶν· καὶ κλαύσατε· θρηνήσατε πάντες οἱ πίνοντες οἶνον εἰς μέθην. ὅτι ἐξήρται ἐκ μέσου ὑμῶν εὐφροσύνη καρὰ·» ψυχὴ καλὸν ἀπέχεσθαι τοῦ οἴνου· ἐν πολλοῖς γὰρ ξύλοις, θάλει πῦρ· καὶ ἐν πολλοῖς πομασιν ἀνάπτεται πορνεία· καὶ ὥσπερ ἔλαιον ἀνάπτει φλόγα, οὕτω καὶ οἶνος ἐξάπτει ἀκολασίαν [Mss. slav. 312 și *Înv.omit* 2 rînduri]. ὥσπερ ἐργάτης μεθσος οὐ πλουτισθήσεται, οὕτω καὶ ψυχὴ ἀγαπῶσα μέθην οὐ πληθύνει ἀρετάς· ἀλλὰ καὶ ἣν ἔχει ἀπολεσει· ψυχὴ, οἶνω μὴ ἀνδρί, οὐ· πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ οἶνος· [Mss. slav. 312 și *Înv.omit* 19 rînduri]. μεγάλα γὰρ κακὰ εἰργάσατο, καὶ πολλοὺς ἀπέκτεινεν· αὕτη τοῦ Νῶε τὴν ασχημοσύνην ἐγύμνωσεν· αὕτη τὸν Λῶτ ἐποίησε συγγεσθαι ταῖς θυγατρᾶσιν αὐτοῦ¹ [Aici în mss. slav 312 și în *Înv.se introduce povestirea lui Samson din cap. VIII*].

Învățăturile

(versiunea grecească)

Φησί γάρ ὁ Κύριος ἐν εὐαγγελίῳ· «Προσέχετε ἑαυτοῖς, μή ποτε βαρυνθῶσιν αἱ καρδίαι ὑμῶν ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ». Καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει· Μὴ ἀπὸ μέθης ἀνάστητε κραιπαλῶντες· θρηνήσετε γάρ, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη. Διὸ ἄγαν ἐστὶν ὠφέλιμον ἐκφεύγειν τὴν τοῦ οἴνου πλησμονήν. Γεγράπται γὰρ εἰς πολλὴν ὕλην ξύλων πλεῖστον ἐγείρεται πῦρ· καὶ εἰς βρῶσιν πολλὴν καὶ πόσιν τὸ παθος τῆς πορνείας ἐξάπτει. Καὶ ὥσπερ ὁ μεθύων ἀεὶ κατ'ὀλίγον ἐκπίπτει καὶ πτωχεύει καὶ οὐ δύναται στῆναι τῆς καταφοράς, οὕτω καὶ ψυχὴ ἀγαπῶσα τὴν τοῦ οἴνου πλησμονὴν τῆς χάριτος ἐκπίπτει καὶ οὐ δύναται πρὸς τι ἀγαθὸν κινηθῆναι· καὶ ὅπερ ἔχει γὰρ ἀγαθόν, ἀπόλλυσιν.

Ὅθεν, υἱέ μου, εἰς τὴν τοῦ οἴνου μέθην, μήτε καυχῶ, μήτε ἀνδρεῖον ἑαυτον λέγε· Πολλοὺς γὰρ ἡ μέθη τοῦ οἴνου διέφθειρε καὶ πλεῖστα κακὰ καὶ δεινὰ

¹ Pină aici din κατάνυξις Atena, 1873, cap. XI, p. 105—106.

ἐννόει μοι γὰρ τὸν γενναῖον καὶ ἀνδρεῖον Σαμφών, τὸν ἐξ ἐπαγγελίας ἐκ στείρας τεχθέντα, ὅτι ἰσχυρότερος αὐτοῦ οὐκ ἐγεννήθη ἄνθρωπος ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρωπῶς ἀπὸ συγγενείας, τοῦ Δάν, ᾧ ὄνομα Μανωῆ, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ στείρα, καὶ οὐκ ἔτικτε· καὶ ὥφθη ἄγγελος Κυρίου πρὸς τὴν γυναῖκα, καὶ εἶπε πρὸς αὐτήν· ἰδοὺ δὴ, σὺ στείρα καὶ οὐ τέτοκας· καὶ συλλήψει υἱόν, καὶ νῦν φύλαξαι δὴ· καὶ μὴ πίης οἶνον καὶ μέθυ· σμα· καὶ μὴ φάγῃς πᾶν ἀκάθαρτον· ὅτι ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἔξεις, καὶ τέξει υἱόν¹.

εἰργάσατο καὶ ἔτι ἐργάζεται. Τὸν γὰρ Νῶε αὕτη γυμνώσασα ἤσχυνε καὶ Λὼτ ταῖς ἰδίαις θυγατρᾶσι συμφθα ρῆναι ἐποίησεν. Ἔτι δὲ καὶ Σαμφών τὸν γενναϊότατον μέχρι τέλους ἀπώλεσε, τὸν ἐκ στείρας καὶ ἐξ ἐπαγγελίας τεχθέντα· καὶ οὐδεὶς κατ' αὐτὸν ἄλλος ἐπὶ γῆς εἰς ἰσχύν τε καὶ ἀνδρείαν ὁμοιος γεγενεν. Ἦν γὰρ ἐκ φυλῆς τοῦ Δάν, υἱὸς Μανωῆ, οὐ στείρα ἦν ἡ γυνὴ καὶ οὐκ ἔτικτε. Εφάνη οὖν αὐτῇ· ἄγγελος Κυρίου καὶ εἶπεν αὐτῇ· «Ἰδοῦ, στείρα ὑπάρχεις καὶ ἄκαρπος, μηδόλως τεξαμένη παῖδα· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νῦν συλλήψῃ υἱὸν καὶ φύλαξον...» (*ed. cit.*, p. 78).

Frazele de mai sus tipărite spațiat sînt preluate fără modificări din:

Septuaginta ²

Cartea Judecătorilor, XIII, 2—5

Καὶ ἐγένετο ἀνὴρ εἰς ἐκ Σαραὰ ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν καὶ ὄνομα αὐτοῦ Μανωῆ· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ στείρα καὶ οὐκ ἔτικτε. Καὶ ὥφθη ἄγγελος Κυρίου πρὸς τὴν γυναῖκα, καὶ εἶπε πρὸς αὐτήν· ἰδοὺ δὴ σὺ στείρα καὶ οὐ τέτοκας, καὶ ἐν γαστρὶ ἔξεις καὶ τέξει υἱόν. Καὶ νῦν φύλαξαι, καὶ μὴ πίης οἶνον καὶ σίκερα καὶ μὴ φάγῃς πᾶν ἀκάθαρτον· ὅτι ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἔξεις καὶ τέξει υἱόν.

¹ *Ibidem*, cap. VIII, p. 81.

² *Ed. cit.*, t. I, p. 234.

Блнши Гѡѣ, глѣощѡ: „Бѣни-
манте, еда како штег'чають
ср(д)ца ваша шекладѣнїемъ и
пїан(с)твомъ!“ И пакн
пр(о)ркомъ сконмъ глѣтъ:
„Оутрѣзкитѣ се, пїюще вино въ
пїан(с)твѣ, и плачитѣ се, іако
ш(т)ѣт се ш(т) срѣди васъ
веселии и радости!“ Добро н(с)
еже вина многа шдалѣти се,
пїшет' бо: „Бѣ многїхъ дръвъ
боуїтъ шгнъ и въ многїхъ
брашнѣхъ възгарѣтъ блѡу(д);
іакоже елен въз'гарѣтъ пла-
мень, шце и вино въз(д)визѣтъ
блѡу(д)ник стр(с)ти“. „Іакоже
бо дѣлатель винопїица не раз-
богатѣтъ, шце и дшѡ, любѣ-
щн пїанство, не оумножитъ
добродѣтели, нѣ іаже имѣтъ
погоубѣтъ“.

Дше, въ вино не моужан
се, ни похвалѣи се, мнозѣх' бо
вино погоуби и бланка зла сътво-
ри. То Нюки срамник шди ш-
нажи, то Дшѡта сътвори при-
шѣ'щити се дшѣремъ сконмъ,
то доблѣго и моужьстакнаго
Бам'сона до конца ннзложн,
нже ш(т) обѣтованїѡ и ш(т)
неплоди роди се и не іаки се
паче него члѣкъ сил'нѣиши въ
снѡ(х) члѣскыхъ. Беше бо—ре(ч)
— члѣкъ ш(т) сѣро(д)ства Іѡда-
мова¹, нмоу же бѣ име Маноѣ,
и жена его неплоди и не ра-

Блнши Гѡѣ, глѣщѣ: „Бѣни-
манте, еда како штег'чѣтъ
ср(д)ца ваша обѣдѣнїемъ и
пїан'ство(м)!“ И пакы пр(о)р-
кш(м) скон(м) глѣ(т): Оу-
трѣзкитѣ сѣ, пїюще вино въ
пїан'ствѣ, и плачитѣ сѣ, іако
ш(т)ѣт сѣ ш(т) срѣды ва(с)
веселїе и радо(с)!“ Добро н(с)
еже вина многа оудѣлѣти сѣ,
пїшет(т) бо: „Бѣ лншгы(х)
дръвъ боуїтъ шгнъ и въ мно-
гын(х) брашенъ възгарѣет сѣ
блж(д); іакоже и елен възгарѣ-
етъ пламень, шце и вино въздѣн-
шѣ(т) блж(д)ныж стр(с)ти“. „Іако(ж)
бо дѣлатель винопїица
не разбогатѣ(т), шце и дшѡ,
любѣщїи пїан'ство, не оумно-
жит(т) добродѣтели, нж и іаже
имѣ(т) погубѣтъ“.

Бше, въ вино не мжжан, ни
похвалѣи сѣ, лншгѣ(х) б(о) ви-
но погоуби и лншгѡа зла сътво-
ри. То Ншѣкы срамны оуды
шѣнажи, то Дшѡта сътвори при-
шѣ'щити сѣ дшѣра(м) скон(м),
то доблѣго и мжжьствѣнѣн-
шѡг(о) Бамшѡна до конца
ннзложн, нже ш(т) обѣтованїѡ
и ш(т) непло(д)ѣ роди сѣ и не
іаки сѣ паче егш члѣкъ сил'нѣишїи
въ снш(х) члѣскы(х)“. „Бѣше
бо — ре(ч) — члѣкъ сѣро(д)-
ства Данѡка, емѣ(ж) бѣ нмѣ
Манше, и жена его неплоды и

¹ Greșit, în loc de Данова.

ж(д)ашѣ. И ѣкѣ сѣ аггѣ гнѣ
къ жѣнѣ и рѣ(ч) ѣн: «Гѣ тѣ
оу жѣ нѣпло(д)на и нѣсѣ родѣна;
зачнѣши бѣ снѣ и родѣши...»
(ff. 163r—164r).

нѣ раждаашѣ. И ѣкѣ сѣ аггѣ
гнѣ къ жѣнѣ и рѣ(ч) ѣн: «Гѣ
тѣ оу жѣ нѣпло(д)на и нѣсѣ
родѣна; зачнѣши бѣ снѣ и ро-
дѣши...» (ff. 34r — 35r).

*Traducerea românească
veche a Învățăturilor*

*Traducerea actuală
a Învățăturilor*

- Luca 21₃₄ Auzi că zice Dumnezeu :
„Păziți-vă, să nu cumva să
să îngreuiaze inima cu mîn-
cări multe și cu băuturi“.
Ioil 1₅ Și iar grăiaște cu prorocul
său, de zice : „Treziți-vă,
ceia ce beți vin, de vă
îmbătați și plîngeți, că s-au
luat din mijlocul vostru ve-
seliia și bucuriia !“ Și bun
lucru iaste a să feri omul
de băutura cea multă, că
iar zice Scriptura : „În lêm-
nele cele multe să face foc
mare și în bucatele cele multe
să aștîdă curviia“. Și „cum
aștîdă și face untul văpae, așa
și vinul rădică pohte de curvie“.
Sirah 19₁ Și „cum nu să va îmbogăți
lucrătoriul bețiv, așa și sufle-
tele care iubescu bețiia nu vor
înmulți bunătățile, ce și cele
ce vor avea, le vor piarde“.
Sirah 31₂₉ Fătul mieu, „deaca bei vin,
nu te lăuda, nici te face bār-
bat, că pre mulți au pierdut
vinul“ și multe răutăți au
făcut. Vinul au golit trupul
cel de rușine al lui Noe.
Vinul făcu pre Lot de să
împreună cu amîndoa fetele

Ascultă pe Domnul zi-
cînd : „Luați seama, să nu
se îngreuieze inimile voastre
de mîncare și de băutură !“
Și iarăși prin prorocul său
zice : „Treziți-vă, cei ce beți
vin la beție și vă plîngeți
că vi se ia veselia și bucuria
din mijlocul vostru !“ Bine
este a sta deoparte de vinul
cel mult, căci scris este :
„În lemnele cele multe se
face foc mare și în mîncă-
rile cele multe se aștîdă desfrîul ;
precum untdelemnul aștîdă fla-
căra, așa și vinul ridică pa-
tima desfrîului“. Și „precum
lucrătorul bețiv nu se va îm-
bogăți, așa și sufletul care
iubește beția nu va înmulți
faptele bune, ci și ceea ce are
va pierde“.

Fiule, „la vin nu te face
viteaz și nu te lăuda cu el,
căci pe mulți i-a pierdut vinul“
și multe rele a făcut. El a des-
puiat mādularul rușinos al lui
Noe, el a făcut pe Lot să
se însoțească cu ficele sale,
el a doborît în cele din urmă
pe Samson cel viteaz și bār-

sale trupеște. Vinul provăli pre bărbatul și viteazul Sampson pînă în sfîrșit, care să născuse den făgăduință și den muiare stearpă, și n-au mai fost alt om niciodată virtos ca dînsul, nici va mai fi.

Că zice Scriptura: „Era un om den semenția lui Dan, pre care-l chema Manoe, și muiarea lui era stearpă și feciori nu făcea. Iar îngerul lui Dumnezeu să arată muierei și zise cătră dînsa: «Iată, tu ești stearpă și feciori n-ai făcut, iar de acum să știi că vei începe rod și vei îngreca și vei naște fiiu ...»“ (Ed. cit., p. 261.)

bat, cel ce se născuse din făgăduință și din femeie stearpă și nu s-a ivit alt om mai puternic ca dînsul între fiii oamenilor.

Căci „era — zice — un om din semenția lui Dan, al cărui nume era Manoe, și femeia lui era stearpă și nu nășteea. Și îngerul Domnului se arată femeii și-i zise: «Iată, tu ești stearpă și nu ai născut; dar vei zămisli un fiu și vei naște...»“

(Ed. cit., p. 376 — 367.)

Se observă, prin urmare, că textul original din Κατάvoϋις coincide numai parțial cu versiunea grecească a *Învățăturilor*, care — așa cum a precizat încă D. Russo — reflectă comasările de text și combinările de capitole din *Umilința* slavonă, preluate ca atare în *Învățături*. Mai elocventă este însă retrăducerea în grecește a pasajului din *Cartea Judecătorilor* (care în Κατάvoϋις este reprodus *tale-quale*), absolut de neconcept, dacă *Învățăturile* ar fi fost redactate inițial în grecește.

Dimpotrivă, coincidența dintre *Umilința* slavonă și originalul slavon al *Învățăturilor* este aproape totală, cu excepția cîtorva cuvinte și a ortografiei, căci manuscrisul cu care am făcut comparația este din sec. al XVII-lea, în slavona sîrbă.

Prin aceasta, am răspuns și „întîmpinării“ lui L. Vranousis, cu prilejul discutării comunicării sale la congresul de la București, privitoare la eventualitatea descoperirii unui manuscris grecesc care să prezinte exact aceleași prescurtări și combinații pe care le are *Umilința* slavonă. De altfel, prevă-

zind o astfel de posibilitate, D. Russo scria încă în 1907: „Cînd se va face o ediție a *Umilinței* lui Simeon¹ și a textului român (al *Învățăturilor*—n.n.) cu aparatul critic cuvenit — căci amîndouă publicațiunile sînt făcute cu cea mai mare neîngrijire, cînd se vor descoperi și alte manuscrise, conținînd textul slavon și grecesc, atunci se vor desluși și mai bine relațiunile dintre diferitele redacțiuni; pe cît însă îmi îngăduie textele de astăzi a trage concluziuni, cred că în trăsături generale am fixat filiațiunea diferitelor redacțiuni, și sper că chiar noi descoperiri nu vor schimba esențial cele spuse mai sus“².

Iar în 1910 adăuga că, descoperind intermediarul slavon, Romanski „a adus un mare serviciu învățaților, și prin acest fapt nou cartea lui R. însemnează un pas înainte în chestia *Învățăturilor*.

Poate că se va găsi o altă prelucrare a *Umilinței* în limba slavonă, care să fie și mai aproape de textul lui Pseudo-Neagoe (am văzut însă că cea existentă coincide cuvînt de cuvînt cu textul din *Învățăături*—n.n.), în orice caz, rămîne a se cerceta dacă prelucrarea și prescurtarea *Umilinței* în forma în care ne-o prezintă manuscr. 329 [312] al Acad. Rom. s-a făcut de traducătorul slav, ceea ce e mai probabil, sau dacă există un prototip grecesc prescurtat, ceea ce iarăși nu se exclude.“³

Acesta din urmă n-a fost găsit de atunci de nimeni. Pentru discuția privind prioritatea textului slavon sau grecesc al *Învățăturilor* el nici nu mai este necesar, dată fiind evidența „retraducerii“ din slavonă în greacă a *pasajelor biblice* care se păstrează intacte în ediția greacă a *Umilinței*, utilizată pentru comparație, și care fuseseră traduse corect în versiunea slavonă a acesteia, de unde au fost preluate *tale-qual*e în *Învățăături* și traduse, în genere, iarăși corect, în versiunea românească din sec. al XVII-lea.

De altfel, generalizîndu-și observațiile, D. Russo declara în mod categoric: „... Nici traducătorul grec, nici cel român

---

¹ D. Russo menționează în notă 7 manuscrise la Biblioteca Națională din Atena, 9 la Muntele Athos, 2 manuscrise din sec. al XII-lea (Genova și Ierusalim), 1 din 1344 (Bibl. Bodl.) și 1 din sec. al XIV-lea (Paris).

² *Studii bizantino-române*, p. 43—44.

³ *Studii și critice*, p. 16.

nu știau că multe părți pe care le aveau înaintea lor în limba slavonă erau traduceri din grecește; dacă traducătorul grec, cel puțin, știa acest lucru, nu făcea fel de fel de greșeli de traducere, ci punea pur și simplu părțile din Efrem Sirul, din *Varlaam și Ioasaf*, din Simeon întocmai cum sînt în textele originale¹. Așa stînd lucrurile, este de-a dreptul curios cum cercetătorul grec actual, înainte de a porni la lansarea teoriei sale sau măcar după ce a venit la București, n-a citit ceea ce scrisese elenistul bucureștean D. Russo, grec de origine, de altfel, care a dovedit fără putință de tăgadă că textul grecesc al *Învățăturilor* este tradus după cel slavonesc, că unele pasaje biblice (și anume, acelea care nu puteau fi identificate cu ușurință) și cele din operele scriitorilor bizantini sînt retraduse din slavonă în greacă și că, evident, ele nu coincid cu originalele grecești. Acest fapt i-a fost semnalat cu prilejul susținerii comunicării la congresul de la București (sept. 1971) de către Dan Zamfirescu, dar se pare că el a trecut nepăsător peste argumentele aduse de acesta și publicate chiar în zilele congresului în *România literară* din 9 sept. (*Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, p. 10)², căci numai așa se poate explica faptul că a încredințat tiparului, la *Magazin istoric*, articolul citat, în care repetă ipoteza expusă la cele două congrese, fără nici o schimbare.

În aceste condiții, este necesar, poate, pentru cei ce doresc dovezi în plus, să apelăm și la alte exemple, tot din *Partea a doua a Învățăturilor*, și anume din *Omilia de Paști*, atribuită lui Ioan Hrisostomul, din *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul) și chiar din *Evanghelia după Matei*. Pentru aceasta vom pune față în față, ca și mai sus, textele grecești originale și cele „retraduse” în *Învățăături* (vers. gr.), traducерile slavone

---

¹ *Studii bizantino-române*, p. 42.

² Dan Zamfirescu a revenit după aceea cu noi argumente și exemple în cadrul ședinței comemorative de la *Institutul de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice* (27 sept. 1971), la care L. Vranoussis a participat și a luat cuvîntul (vezi *Contemporanul* din 15 oct. 1971, p. 8, și *Revue roumaine d'histoire*, t. XI, 1972, nr. 1, p. 189), apoi într-o comunicare ținută la Curtea de Argeș, cu prilejul „Săptămîinii Neagoe Basarab” (11—17 oct. 1971) și, în sfîrșit, în comunicarea *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint? În legătură cu raportul dintre versiunile slavă și greacă ale Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, ținută în cadrul Asociației slaviști-lor din R. S. România, la 8 noiembrie 1971.

ale acestora în manuscrise independente din Țările Române și în originalul slavon al *Învățăturilor* și, în fine, pentru informare, tălmăcirea pasajelor respective în versiunea românească veche și în cea actuală, după ediția citată.

c) *Omilia de Paști, atribuită lui Ioan Hrisostomul. Reprodusă parțial la sfârșitul cap. XIII din Partea a doua a Învățăturilor și în Pisania mănăstirii Argeș*

Κατηχητικὸς εἰς τὸ ἅγιον
πάσχα

εἴ τις ἀπὸ πρώτης ὥρας εἰργάσατο, δεχέσθω σήμερον τὸ δίκαιον ὀφλημα· εἴ τις μετὰ τὴν τρίτην ἦλθεν, εὐχαριστῶν εορτάσῃ· εἴ τις μετὰ τὴν ἕκτην ἔφθασε, μηδὲν ζημιούται· εἴ τις ὑστέρησεν εἰς τὴν ἑννάτην, προσελθέτω μηδὲν ἐνδοιάζων· εἴ τις εἰς μόνην ἔφθασε τὴν ἐνδεκάτην, μὴ φοβηθῇ τὴν βραδυτῆτα. Φιλότιμος γάρ ὢν ὁ Δεσπότης δέχεται τὸν ἔσχατον, καθάπερ καὶ τὸν πρῶτον· ἀναπαύει τὸν ἐνδεκάτης, ὡς τὸν ἐργασάμενον ἀπὸ τῆς πρώτης· καὶ τὸν ὕστερον ἔλλει, καὶ τὸν πρῶτον θεραπεύει· κάκεινῳ δίδωσι, καὶ τοῦτῳ χαρίζεται. Καὶ τὴν πρᾶξιν τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ. Οὐκοῦν εἰσέλθητε πάντες εἰς τὴν καρὰν τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ πρῶτοι καὶ δεῦτεροι τὸν μισθὸν ἀπολάβετε, πλούσιοι καὶ πένητες μετὰ ἀλλήλων χορεύσατε... (Migne, *Patr. gr.*, t. LIX, Paris, 1862, col. 721).

Versiunea grecească
a *Învățăturilor*

(Fragmentul este mult prescurtat)

Διὸ καὶ γὰρ εἰδὼς σου τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα, ὅτι παντας ἀνθρώπους θέλεις σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν καὶ ὅτι τῷ ἐν μιᾷ ὥρᾳ εργα-
σαμένῳ τέλειον δέδωκας τὸν μισθόν, ὡς τῷ ἐν τῇ ἐνδεκάτῃ παραγεγόνوتي ἐν τῷ ἀμπελῶνι, καταφεύγω πρὸς σε καὶ δέομαι· πρόσδεξαι καὶ ἀντιλαβοῦ καὶ σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου (*Ed. cit.*, p. 232, r. 32—37).

Traducerea prof. V. Grecu

„De aceea și eu, știind nesfârșita ta bunătate, că vrei ca toți oamenii să fie mîntuiți și să vie la cunoașterea adevărului și că celuia care a lucrat într-un singur ceas i-ai dat desăvîrșită plată, precum celuia care a fost în al unsprezecelea ceas în vie, alerg la tine și mă rog: primește-mă și poartă-mi de grijă și mîntuiește-mă din cauza milei tale“ (*Ibidem*, p. 233.)

ИЩЕ КТО *ω*(т) ПРѢВАГО ЧА(с)
ДѢЛАЛЪ *н*(с), ДА ПРИМЕТЪ ДН(с)Ъ
ПРАВЕДНЫИ ДЛГЪ. ИЩЕ КТО ПО
ТРЕТНЕМЪ ЧАСѢ ПРИДЕ, БЛГОДА-
РЕ ДА ПРАЗ(Д)НУЕТЪ. ИЩЕ КТО
ПО ШЕСТОМЪ ЧАСѢ ДОСТИЖЕ, НИЧ-
ТОЖЕ ДА ОУСОУМНИТ' СЕ, НЕО
НИЧМ'ЖЕ *ω*ТЩЕТѢВАЕТ СЕ. ИЩЕ
КТО ОУАШИИТЪ СЕ ДЕКЕТАГО ЧА(с),
ДА ПРИСТОУПИИТЪ НИЧТОЖЕ БОЖЕ СЕ.
ИЩЕ ВЪ ЕДИННЫИ НА ДЕСЕТЕ ЧА(с)
ПРИДЕ, ДА НЕ ОУСТРАШИИТ СЕ
ОУКЪСНѢННІА. ЛЮБОЧАСТНА БѢ СЫ
КЛ(Д)КА, ПРИЕМАЕТЪ ПОСЛѢДНАГО,
ІАКОЖЕ ПРѢВАГО; ОУТѢШАЕТЪ
ИЖЕ ВЪ ЕДИНОУ НА ДЕСЕТЕ ГОДИ-
НОУ, ІАКОЖЕ ДѢЛАКШАГО *ω*(т)
ПРѢВАГО ЧА(с); И ПОСЛѢДНАГО
МНАОУЕТЪ, И ПРѢВАГО ОУТѢША-
ЕТЪ; И ОНОМОУ ДАЕТЪ, И СЕМОУ
ДАРОУЕТЪ; И ДѢЛАНИИ ПОЧИТА-
ЕТЪ, И ПРѢ(Д)ЛОЖЕНИИ ХВАЛИИТ
(f. 83 r).

*Versiunea românească
veche a Învățăturilor*

*Dreptu acéia, și eu auziui
bogăția milii tale și cum că
chemi pre toți păcătoșii la
tine, zicînd: „Cel ce va veni
la ceasul cel dintîi va lua plată
dreaptă, iar cel ce va veni
după al treilea ceas să mul-
țumească milii tale, iar cel
ce va ajunge după al șaselea
ceas de nimic nu să va lipsi,
iar cel ce să va lipsi pînă la
al noaolea ceas să să apropie
cătră tine fără de nici o în-*

И ПАКЫ ГЛАГОЛЕТ БОЖЕСТВЕН-
НЫИ ЗЛАТОУСТ: ИЩЕ КТО ПРѢ-
ВАГО ЧАСА ДѢЛАЕТ, ДА ПРИИМЕТ
ПРАВЕДНЫИ ДЛГЪ. ИЩЕ КТО ПО
ТРЕТИЕМЪ ЧАСѢ ПРИИДЕТ, БЛАГОДА-
РЕНЪ ДА ПРАЗДНУЕТЪ. ИЩЕ ПО
Ш'НЬ ЧАСѢ ДОСТИЖЕТ, НИЧТОЖЕ
ДА УСОУМНИТ' СЕ, НИЧМ'ЖЕ *ω*Т-
ЩЕВАЕТ СЕ. ИЩЕ Ш'ГО ЧАСА УА-
ШИИТ' СЕ, ДА ПРИСТУПИИТ' НИЧ-
ТОЖЕ БОЖЕ СЯ. ИЩЕ КЪ АІ. ЧАС
ПРИИДЕТ, ДА НЕ УСТРАШИИТ СЕ
КЪСНѢННІА. ЧЕЛОВѢКОЛЮБИИ БО ЕСТ
КЛАДЫКА ХРИСТОС, ПРИЕМАЕТ ПОС-
ЛѢДНАГО, ІАКОЖЕ ПРѢВАГО; ОУТѢ-
ШАЕТ А. ЧАС ПРИШЕДШАГО, АКО-
ЖЕ ДѢЛАКШАГО *ω*Т ПРѢВАГО ЧАСА;
И ПОСЛѢДНАГО МНАОУЕТ, И А.ГО
ОУТѢШАЕТ; И УНОМЪ ДАЕТ, И
СЕМЪ ДАРУЕТ, И ДѢЛАНИЕ ПОЧИ-
ТАЕТ, И ПРѢЛОЖЕНИЕ ХВАЛИИТ
(Tocilescu, p. 33—34).

*Traducerea Pisaniei
Mănăstirii Argeș
(Fragmentul din Hrisostom)*

*Și iarăși zice dumnezees-
cul Zlatoust: „Dacă va lucra
cineva din ceasul dintîi, să-și
primească plată dreaptă; dacă
va veni cineva după ceasul al
treilea, mulțumit să prăznu-
iască; dacă va ajunge după
ceasul al șaselea, de nimic să*

¹ La Tocilescu: *сшннтѣ* (corec-
tat de noi).

² Т.: *уашииет* („).

³ Т.: *дарнсты вѣтъ* („).

doială. Iar de va veni și la al unsprezecelea ceas, nimic să nu să teamă că s-au zăbovit. Că ești iubitoriu de oameni și primești pre cel de apoi, ca și pre cel dintii, și mîngii pe cel de la al unsprezecelea ceas ca și pre cel din ceasul dintii. Și celuia dai, iar pe cesta-l dăruiești; și lucrul îl cinstești, și ce iaste pus înainte lauzi. Drept aceia, vor intra în bucuria Domnului și vor lua plată și cei dintii, și cei de apoi de la mila ta cea bogată ...“ (Ed. cit., p. 341.)

nu se îndoiască, căci de nimic nu va fi lipsit; dacă de al nouălea ceas va fi lipsit, să se apropie, netemîndu-se de nimic; dacă va veni în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă de întîrziere, căci iubitor de oameni este stîpînul Hristos: primește pe cel din urmă, ca și pe cel dintii; mîngie pe cel venit în ceasul al unsprezecelea, ca și pe cel ce a lucrat din ceasul dintii; și pe cel din urmă îl miluiește, și pe cel dintii îl mîngie; și aceluia îi dă, și acestuia îi dăruiește; și fapta o cins-tește, și jertfa o laudă“. (Lit. rom. veche, I, p. 158.)

După cum am arătat mai sus, sfîrșitul *Învățăturilor* (respectiv, sfîrșitul capitolului XIII) — inclusiv pasajul preluat din omilia atribuită lui Ioan Hrisostomul — s-a pierdut din manuscrisul slavon. Dar cum, pe de o parte, acest pasaj s-a păstrat bine tradus în versiunea românească, iar, pe de altă parte, a fost utilizat *exact în aceeași întindere* în *Pisania Mănăstirii Argeș*, am considerat potrivit ca, alături de textul slavon citat după mss. 299 de la B.A.R., scris la începutul sec. al XVI-lea în slavona sîrbă și provenit de la mănăstirea Bistrița din Oltenia, să reproducem tocmai pasajul respectiv din *Pisania*¹. Că la fel trebuie să fi fost în originalul slavon al *Învățăturilor* ne-o dovedește traducerea exactă românească din sec. al XVII-lea.

În schimb, cum s-a putut observa mai sus, traducătorul grec al « *Învățăturilor* » a comprimat textul la mai puțin de

¹ Neavînd la dispoziție o bună fotocopie, am reprodus după transcrierea imperfectă a lui Gr. Tocilescu (*Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș, restaurată ... și sfințită din nou în ziua de 12 octombrie 1886*, București [f.a.], p. 33—34). Traducerea am dat-o după: *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, Ed. Tineretului 1969, p. 158.

două rinduri, parafrazându-l (cu aluzie la *vie*, așa cum sună, de altfel, pilda din *Evanghelia după Matei*, XX, 1—16, care stă la baza acestei scurte omilii)¹.

d) *Scara lui Ioan Climax (Scărarul)*
Începutul Cuvîntului XXVIII, reprodus în cap. XII
din Partea a doua a Învățăturilor

Ioan Climax: Scara
(Orig. grecesc)

Προσευχή ἐστι κατὰ μὲν τὴν αὐτῆς ποιότητα συνουσία καὶ ἔνωσις ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ· κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν, κόσμου σύστασις· Θεοῦ καταλλαγή, δακρύων μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ, ἁμαρτημάτων ἰλασμός, πειρασμῶν γέφυρα, θλίψεων μεσότοιχον, πολέμων θραύσις, ἀγγέλων ἔργον, ἁσωμάτων πάντων τροφή· ἡ μέλλουσα εὐφροσύνη, ἀπέραντος ἐργασία, ἀρετῶν πηγὴ, χαρισμάτων πρόξενος, προκοπὴ ἀόρατος, τροφή ψυχῆς, νοῦ φωτισμός ἀπογνώσεως πέλυξ, ἐλ-

Versiunea grecească
a Învățăturilor

‘Ἡ εὐχὴ δὲ πάλιν καθοδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ συνάπτει τῷ Θεῷ ἐν σπουδῇ καὶ εἰρηνοποιεῖ αὐτὸν μετ’ αὐτοῦ. Μήτηρ γὰρ τῶν δακρύων καὶ θυγάτηρ καὶ ἰλασμός ἐστι τῶν ἁμαρτωλῶν, τῶν μὲν δινευόντων γέφυρα καὶ λυπηρῶν διάλυσις, πολέμου διασκεδασμός, ἔργον τῶν ἀγγέλων καὶ ἁσωμάτων πάντων τρυφή, τῶν γρηγορούντων χαρὰ καὶ μακάριον ἔργον, τῶν ἀρετῶν πηγὴ καὶ τῶν χαρισμάτων τὸ ακαταίσχυτον δῶρον. ‘Ἡ μετὰ σπουδῆς εὐχὴ τροφή ἐστι τῆς

¹ După cum am arătat în articolul *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560)*, publicat în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1972, p. 341—342, identificarea acestei omilii în *Învățăture* și în *Pisanie* a făcut-o N. Drăganu, încă în 1914 (*Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 17—19). „Așadar, nici P. Ș. Năsturel nu spunea o noutate în 1959 (...), și nici P. Olteanu în 1967 (... *Omilii folosite în Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, 349—354) ...” (nota 67, la p. 341 a art. cit.; Cf. și Dan Zamfirescu, *Între Nicolae Drăganu și prof. univ. dr. docent Pandele Olteanu sau despre obiceiul împăunării cu penele altora*, în *Săptămîna*, nr. 51, din 24 noiembrie 1971, p. 2, și *Accidente false erudiției*, *ibidem*, nr. 55, din 24 decembrie, 1971, p. 10). Vezi în art. nostru citat (p. 334—345) date privind răspîndirea acestei omilii în textele bilingve slavo-române, cu reproducerea unora din ele și cu indicații bibliografice.

πίδος ἀπόδειξις, λύπης λύσις, πλοῦτος μοναχῶν, ἡσυχαστῶν θησαυρός, θυμοῦ μείωσις, ἔσοπτρον προκοπῆς, μέτρων (α) ἐμφάνεια, καταστάσεως δῆλωσις, τῶν μελλόντων μηνυτής, κλέους σημασία. Προσευχὴ ἐστὶ τῷ ὄντως εὐχομένῳ δικαστήριον καὶ κριτήριο, καὶ βῆμα Κυρίου, πρὸ τοῦ βήματος μέλλοντος (Migne, *Patr. gr.*, t. XXXVIII, Paris, 1860, col. 1129; traducerea:

„Rugăciunea este după natura sa împreunarea și uniunea omului cu Dumnezeu, iar ca faptă — alcătuire a lumii, împăcare cu Dumnezeu, mămă și apoi fiică a lacrimilor, curățire a păcatelor, punte a ispitirilor, pavăză, a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă a ingerilor, hrană a tuturor celor fără trup, veselie viitoare, faptă veșnică, izvor al virtuților, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minții, secure a deznădejdiei, dovadă a nădejdiei, sfărîmare a întristării, bogăție a călugărilor, comoară a negîlceviților, slăbire a miniei, oglindă a izbîndei, ivire a păcii, arătare a rînduiei, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este tribunal și judecată pentru

(a) *Modorum seu mediorum.*

ψυχῆς, λαμπρότης τοῦ νοῦ καὶ ἔκκοπή τοῦ θυμοῦ, τῶν ἐλπίδος ψυχαγωγία καὶ τῆς φροντίδων διάλυσις, πλοῦτος καὶ θησαυρός μοναχῶν, σιωπὴ καὶ ἡσυχία, θυμοῦ κατάπαυσις καὶ θεωρίας θείας ἀγών, κοσμικῆς φαντασίας εἰς οὐδέν ἀπόδειξις, τῶν σπουδαιῶν ἀγαθῇ ἐπαγγελία καὶ δόξης τεκμήριον. Εὐχὴ ἐστὶν ἀληθείας τῶν δεομένων κρίσις καὶ τῆς τελευταίας κρίσεως ἀπαλλαγὴ (Ed. cit., p. 196, r. 23—34; trad., p. 197, r. 21—32:

„Rugăciunea însă iarăși îl conduce pe om și-l leagă cu D-zeu în grabă și-l împacă cu el. Căci este maică a lacrimilor și fiică, și ogoirea păcătoșilor, punte a celor ce se scufundă și izbăvire a celor îndurerăți, împrăștiere a războiului, lucru al ingerilor și plăcere a tuturor celor fără de trup, bucurie a celor ce priveghează și lucru fericit, al virtuților izvor și al harurilor darul cel nerușinat. Rugăciunea cu zel hrană este a sufletului, strălucire a minții și rețezare a miniei, a speranței împrăștiere și a grijiilor risipire, avere și comoară a călugărilor, tăcere și liniște, a miniei încetare și a contemplării dumnezeiești ostenire, dovedire întru nimic a închipuirii lumești, a celor zeloși bună solie și al mării semn. Rugăciunea este

cel care într-adevăr se roagă și județ al Domnului înaintea judecății viitoare¹).

Mss. slav 143 B.A.R.

МѦТВА ꙗ(с) по тож оубо
твороу съсѡиствѣи и съди-
неніе члѡку и Бѡгу, по дѣнствоу
же мироу съставленіе, бж҃іе при-
миреніе, слѣзаямъ мѣти и пакы
дѣши, грѣхѡ(м) оцѣщеніе, ис-
коушеніѡ(м) мостѣ, скръбе(м)
срдостѣніе, рате(м) съкроу-
шеніе, агг(с)кое дѣло, бес-
тѣлесныи(м) кѣсѣмъ пища,
бж҃дѣщеи вѣ(с)ліе, непрѣходное
дѣланіе, добродѣтелемъ ис-
точникъ, дарованіѡ(м) ходата-
ница, прѣспѣаніе невидимо, пи-
ща дѣши, оумоу просвѣщеніе,
ѡ(т)чааніѡ секира, оупованію
показаніе, печали раз(д)рѣшеніе,
богатство минхѡ(м), безмѣ-
вникѡ(м) скровнище, іаростн
ѡхѡж(д)еніе, зръцало прѣспѣа-
ніѡ, мѣрамъ іавленіе, оустроеніѡ
показаніе, бж҃дѣщи(м) вѣст-
никъ, славы назнаменаніе. МѦТВА
ꙗ(с) въ истинѣ молѡщомоу
сѡ сжж(д)еніе и сждище гнѣ
прѣж(д)е бж҃дѣщаго сждища
(f. 197r—v).

*Versiunea românească
veche a Învățăturilor*

*Că ruga iaste ducere și
împreunare omului cu Dum-
nezeu, iar după tocmeala lumii
iaste pohtire și împăcare cu*

adevărată judecată a celor
ce se roagă și scăpare de cea
din urmă judecată“).

*Originalul slavon
al Învățăturilor*

МѦТВА ꙗ(с) по тож творѡ
съшествоу и съднненіе члѡкѡ и
Бѡгу, по дѣнствѡ же мирѡ съста-
вленіе и бж҃іе примиреніе, слѣ-
заямъ мѣти и пакы дѣши, грѣ-
хѡ(м) оцѣщеніе, искоушеніѡмъ
мостѣ, скръбе(м) срдостѣніе,
ратѣ(м) съкроушеніе, аггльское
дѣло, бестѣлесны(м) вѣсѣ[мѡ]
пища, бж҃дѣщеи вѣселіе, непрѣ-
хо(д)но дѣланіе, добродѣте-
лемъ источникъ, дарованіѡ(м)
ходатанца, прѣспѣаніе невиди-
мо, пища дѣше, оумѡ просвѣще-
ніе, ѡ(т)чаанію секира, оупова-
нію показаніе, печали раз(д)рѣ-
шеніе, богатство минхо(м),
безмѣвникѡ(м) скровнище, іа-
ростн охѡж(д)еніе, зръцалѡ
прѣспѣаніе, мирамъ іавленіе, оу-
строеніе показаніа, бж҃дѣщи(м)
вѣстникъ, славы назнаменаніе.
МѦТВА ꙗ(с) въ истинѣ молѡ-
щѡ(мѡ) сѡ сжж(д)еніе и сжди-
ще гнѣ прѣж(д)е бж҃дѣща(г)
сждища (f. 86v—87v).

*Traducerea actuală a
Învățăturilor*

*Rugăciunea este aceea care
aduce pogorîrea și împreuna-
rea omului cu Dumnezeu, iar
după faptă — alcătuire lumii*

¹ Trad. de M. Caratașu, paleograf la B.A.R., căruia îi exprimăm mulțumirile noastre.

Dumnezeu, și mumă și apoi fată lacrimilor; păcatelor iaste curăție, ispititurilor pod, întristăciunilor mîngiere, răsboaelor sfărîmare; lucru îngerescu, hrana celor făr'de trup, veacului ce va să fie veselie, lucru netrecut, izvor bunățăților, solie darurilor, prisoșeală nevăzută, hrana sufletului, luminarea minții, săcure oceaianiei, arătare nădejdiei, dăzlegare grijilor; bogăție călugărilor, negîlcevitorilor comoară; slăbiciunea urgiei, arătare de pace; tocmire arătării, sol lucrurilor celor ce vor să fie, semnare slavei. Ruga cu adevărat iaste celui ce să roagă judecată mai nainte încă decît judecata lui Dumnezeu care va să fie (Ed. cit., p. 317—318.)

și împăcare cu Dumnezeu, mumă și apoi fiică a lacrimilor, curățire a păcatelor, punte a ispitirilor, mîngiere a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă îngerească, hrană a celor fără trup, veselie viitoare, faptă netrecătoare, izvor al faptelor bune, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minții, secure a deznădejdiei, arătare a nădejdiei, sfărîmare a întristării, bogăție a călugărilor, comoară a negîlcevitorilor, slăbire a urgiei, oglindă a darurilor, ivire a păcii, arătare a rînduiei, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este într-adevăr judecată a celui ce se roagă și județ al Domnului înainte de judecata viitoare (Ed. cit., p. 405.)

Se observă cu ușurință că: a) cele două texte grecești *nu coincid*, al doilea fiind retradus din slavonă; β) dimpotrivă, versiunea slavonă a *Scării* (pentru care am utilizat mss. 143 B.A.R. din 1446, copiat în slavona mediobulgară de Gavriil de la Neamț) este preluată fără modificări, cu aceeași ortografie mediobulgară în *Învățăture* (versiunea slavonă) — evident, cu unele mărunte greșeli de copiere, cu un cuvînt omis (ϣϣο „căci“) și altul adăugat (и „și“) — și tradusă destul de exact în limba română a sec. al XVII-lea. Poate da cineva o altă explicație acestor constatări, care se adaugă celor prezentate mai sus?

e) În sfîrșit, vom cita un ultim exemplu din *Evanghelia după Matei*, și anume un pasaj din cele mai cunoscute, cel despre „Judecata viitoare“, care urmează pildei celor zece fecioare și celei a talanților (cap. XXV, v. 31—36 și 40).

Originalul grecesc

Învățăturile

(versiunea grecească)

31 "Όταν δέ^α ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ἐν¹ τῇ δόξῃ αὐτοῦ¹
καὶ πάντες οἱ ἅγιοι² ἄγγελοι
32 μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ
θρόνου δόξης αὐτοῦ· καὶ συνα-
χθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ
πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ
αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων ὥσπερ ὁ
ποιμὴν ἀφορίζει τα πρόβατα
33 ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει
τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν
αὐτοῦ³, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐυ-
34 ὤμων. τότε ἔρεῖ ὁ βασιλεὺς
τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. δεῦτε
οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς
μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτο-
μασμένιν ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ
35 καταβολῆς κόσμου. ἐπείνασα
γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν,
ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με,
ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ
36 με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με,
ἡσθένησα^δ καὶ ἐπεσκέψασθε με,
ἐν φυλακῇ ἦμην, καὶ ἤλθετέ
πρὸς με(..).
40 ἀμὴν λέγε ὑμῖν, ἐφ' ὅσου
ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν⁴
ἀδελφῶν μου τῶν⁴ ἐλαχίστων,
ἐμοὶ ἐποιήσατε (Ἡ Καινὴ Δια-
θήκη. Text with critical appa-
ratus, Londra, 1937, p. 74).

"Όταν γάρ^α ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου καὶ πάντες οἱ ἅγ-
γελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει
ἐπὶ θρόνου τῆς⁴ δόξης αὐτοῦ.
Καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν
αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη καὶ ἀφο-
ρίει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων,
ὥσπερ ποιμὴν ἀφορίζει τα πρό-
βατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων. καὶ
στήσει τα μὲν πρόβατα ἐκ
δεξιῶν, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐυ-
νυμον. Τότε ἔρεῖ ὁ βασιλεὺς
τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· «Δεῦτε
οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς
μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτο-
μασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ
καταβολῆς κόσμου. Ἐπείνασα
γάρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν·
ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με· ξέ-
νος ἦμην καὶ συνηγάγετέ με·
γυμνός καὶ περιεβάλετέ με·
ἀσθενής^δ καὶ ἐπεσκέψασθέ με·
ἐν φυλακῇ ἦμην καὶ ἤλθετε
πρὸς με» (...).

«Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσου
ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων ἐλα-
χίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (*ed.*
cit., p. 210, r. 10—24).

Cuvinte și forme diferite

a) δέ = γάρ

b) ἡσθένησα = ἀσθενής

- 1) ἐν τῇ δόξῃ
- 2) ἅγιοι
- 3) αὐτοῦ
- 4) τῶν ὀδελφῶν μου τῶν

Mss. slav 178 B.A.R.

(Tetraevanghel, sec. XVI,
scris în Țara Românească)

Бгда жѣа прїидеть снѣ
чѣлѣцкыи въ славѣ свои и въ сн
стїи агглан съ нимъ, тогда сѣ-
дѣть на прѣстоле славѣ своеѣ
и съвержѣтъ сѣ прѣ(д) нимѣ
въ сн языци и разлжчнть нхъ¹
дрогѣтъ ѡ(т) дрогѣа, ѣкоже
пастырь разлжчѣтъ ѡвца ѡ(т)
козлицѣ и поставн(т) ѡвца
ѡ деснѣхъ себѣ, а козлицѣ ѡ(т)
шѡуѣхъ. Тогда речѣтъ црѣ сѣ-
шїимъ ѡ деснѣхъ его: „Прїи-
дѣте, бл(с)венїи ѡца моего,
наслѣдоуѣте оуготованное вамъ
цр(с)твїе ѡ(т) сложенїа мироу!
Бѣззакѣхъ бо сѣ и дасте ми
исти; вѣждахъ сѣ и напои-
сте мѣ; страненъ бѣхъ и вѣве-
дѣсте мѣ; боленъ и посѣтитѣ мене;
въ темници бѣхъ и прїидѣсте
къ мнѣ” (...).

„Иминъ глѣ вамъ, понеже
сътвористе единомоу² сиѣхъ Бра-
тѣи монахъ меншѣихъ, мнѣ
сътвористе!“ (f. 93r—v).

*Învățăturile
(versiunea slavonă)*

Бѣда прїиде(т) снѣ члѣчскым
вѣ славѣ своен и вѣси стѣи
аггали сѣ нимѣ, тогда сѣда(т)
на прѣстолаѣ славѣ своѣж и
сѣбѣржт сѣ прѣ(д) нимѣ вѣси
мѣзи и разлжчнтѣ м¹ дроугѣ
w(т) дрога, такоже разлжчѣтѣ
пастырь wвцѣ w(т) козанищѣ
и поставитѣ овцѣ о дѣснѣж
себѣ, а козанищѣ о шоуѣм. Тог-
да ре(ч)тѣ црѣ сжщїиѣ о
дѣснѣж его: „Прїидѣтѣ, вл(с)-
венїи оцѣ моего, наследоуѣтѣ
оуготованное вамѣ цр(с)тѣе
w(т) сложенїѣ мирѣ! Бѣзалака(х)
бо сѣ и дастѣ ми пастї;
вѣжжж(д)ах сѣ и напоистѣ
мѣ; страненѣ бѣ(х) и вѣведостѣ
мѣ; нагѣ и одѣастѣ мѣ; бо-
лень и посѣтїстѣ мене; вѣ тем-
нищи вѣ(х) и прїидостѣ кѣ
мнѣ” (...).

"ПМНН ГЛМ ВАМН, ПОНЕЖЕ
СЪТВОРИТЕ ЕДИННОМЪ W(T)² СИ(Х)
МЕНШІИ(Х), МНѢ СЪТВОРИТЕ!"
(f. 97v—98r).

¹ In alte manuscrise: ♀ (cf. Саввина книга, ed. V. Şcerpin, St. Pb., 1903. f. 70r).

² În alte manuscrise urmează normal *oră* (*Ibidem*, f. 71r).

*Învățăturile (versiunea
românească veche)*

Cîndu va veni fiiul ome-
nescu cu slava sa și toți
sfinții îngeri împreună cu
dînsul, atunci va șădea pre
scaunul mării lui, și să vor
aduna înaintea lui toate lim-
bile, și va despărți pre unul
de altul, cum dăsparte păsto-
riul oile de capre, și va pune
oile despre dreapta, iar ca-
prele dăspre stînga. Atuncea
va zice împăratul celor des-
pre dreapta lui: „Veniți,
blagosloviții părintelui meu,
de moșteniți împărăția care
iaste gătită voao încă din-
ceputul lumii. Că am flă-
mînzit și mi-ați dat de am
mîncat, însetoșat-am și m-ați
adăpat, strein am fost și m-ați
dus în casele voastre, gol
am fost și m-ați îmbrăcat,
bolnav am fost și m-ați cer-
cetat, în temniță am fost și
ați venit la mine.“ (...)

„Adevărat grăescu voao,
că pentru căci ați făcut
unuia din cești mai mici,
mie ați făcut“. (*Ed. cit.*,
p. 325—326.)

Se observă că versiunea grecească a *Învățăturilor* coincide aproape integral cu textul evanghelic original; totuși, în cele 8 versete am numărat nu mai puțin de 7 neconcordanțe lexicale. Dimpotrivă, originalul *Învățăturilor* coincide perfect cu versiunea slavonă mediobulgară a *Evangheliei după Matei*, fiind *omise* — ceea ce se întîmplă nu o dată în *Învățături*,

Biblia (București, 1968)

31. Cînd va veni Fiul Omului întru slava sa, și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale.

32. Și se vor aduna înaintea Lui toate neamurile și-i va despărți pe unii de alții, precum desparte păstorul oile de capre.

33. Și va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stînga.

34. Atunci va zice Împăratul celor de-a dreapta Lui: „Veniți, binecuvîntații Tatălui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă, de la întemeierea lumii.

35. Căci flămînd am fost și mi-ați dat să beau, străin am fost și m-ați primit.

36. Gol am fost și m-ați îmbrăcat; bolnav am fost și m-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine.“ (...)

40. (...) „Adevărat zic vouă, întrucît ați făcut unuia dintr-acești frați ai mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut.“ (p. 1128; cf. *Inv.*, ed. cit., p. 410—411.)

din motive compoziționale (sau poate la simpla copiere) — doar trei cuvinte, ceea ce nu schimbă sensul frazelor respective: a) **же** (particulă introductivă, corespunzând lui **δέ** grecesc — înlocuit în versiunea greacă a *Învățăturilor* cu **γάρ** „căci”); b) **братѣи моиѣ** „frați ai mei” (a rămas însă **μενωιη(χ)** „cei mai mici, prea mici”); or, *traducătorul grec a păstrat această omisiune a Învățăturilor* slavone, căci are numai **τούτων ελαχίστων** = slavon. **снх менωιηх** „(unuia din) aceștia cei mai mici, prea mici”. Acest exemplu, ca și celelalte, reprezintă o *dovadă categorică* a traducerii *Învățăturilor* din slavonă, în greacă, căci, chiar știind pe de rost prea cunoscutul pasaj evanghelic sau recurgind la textul grecesc original, traducătorul grec s-a orientat după textul slavon al *Învățăturilor*.

Așadar, sperăm să fi răspuns afirmativ și categoric dorinței formulate de Virgil Cândea în articolul din *Magazin istoric*: „Așteptăm, dar, cu senină și îndreptățită încredere, rezultatul final al dezbaterii. *Nu credem însă că el ar putea înlătura vreodată Învățăturile din literatura română veche, sau numele lui Neagoe Basarab din titlul operei sale*” (p. 5). Pe bună dreptate, d-sa spune, câteva rînduri mai sus: „În ce ne privește și procedînd după regulile istoriei ideilor și a mentalităților, fără a neglija pe acelea ale severei anchete de texte, apartenența *Învățăturilor* lui *Neagoe Basarab* literaturii românești ni se pare demonstrată îndeajuns prin alte argumente.

În primul rînd, cartea, prin titlul, alcătuirea și cuprinsul său nu putea fi adresată decît cercului de cultură din Țara Românească (...). Partea *specială* a cărții, cuprinzînd sfaturi de domnie, nu putea interesa *decît* societatea în care asemenea instituții mai existau în Europa de sud-est, deci pe *români*.

Să observăm apoi că, datorită pregătirii și mijloacelor sale de acasă, Neagoe, rupînd din ceasurile datorîilor sale domnești, *putea* scrie o asemenea carte. Dar, dimpotrivă, în programul literar al unui retor din Constantinopol, vedem greu o asemenea operă ieșînd din veleitățile scriitoricești proprii, în care, la drept vorbind, ea nu ar fi avut nici un sens” ș.a.m.d.

În schimb, nu ne putem asocia domniei-sale cînd afirmă că „din descoperirile sale recente, Leandros Vranoussis dedu-

cea însă patru fapte noi de natură să bucure, dar și să neliniștească pe partizanii paternității lui Neagoe asupra operei" (p. 2).

În ceea ce ne privește, ele nu ne-au „neliniștit“, căci, dacă manuscrisul versiunii grecești a *Învățăturilor* aparține într-adevăr lui Manuil din Corint — după cum afirmă L. Vranoussis, bazat pe asemănarea scrisului cu manuscrisul autograf nr. 512 de la mănăstirea Ivron¹ —, atunci el nu poate

---

¹ *Art. cit.* din *Mag. ist.*, p. 8, și fotocopiile de la p.10; vezi tot acolo (p. 7—10) câteva date despre Manuil din Corint. C. Th. Dimaras (*Istoria literaturii neogrecești*, București 1968) nu menționează pe Manuil din Corint. Cf. însă: N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, trad. din franceză, București, 1972, p. 92: „Matei Kamariotes (...) fu inițiatorul lui Manuil de [din] Corint, poet al bisericii, devenit apoi mare retor al Patriarhiei...”

Vezi, de asemenea: Börje Knös, *L'histoire de la littérature neogrecque. La période jusqu'en 1821*, Uppsala, 1962, p. 396. Iată ce spune autorul despre Manuil din Corint:

« Plus connu [que Dionysios le Rhéteur et Hippolytos de Crète] est Manuel de Corinthe (vers 1460 — vers 1551), professeur à l'École du Patriarcat et rhéteur de la Grande Eglise, qui possédait les sciences profanes aussi bien que la théologie. Sa production est digne d'attention. On lui doit tout d'abord un *Traité du Purgatoire* (un court fragment édité par Léon Allatius en 1655). (...) Dans un *Traité sur la Procession du Saint Esprit*, qui n'est pas éditée, il réfute deux syllogismes en faveur de la doctrine des Latins. Une *Réponse au Père François*, religieux dominicain, qui lui avait écrit au sujet de dix points de divergence entre les deux Eglises (publ. Leyde 1685), contient une défense adroite de la doctrine orthodoxe, de l'exactitude de laquelle l'auteur est tout pénétré. On lui doit aussi un ouvrage *Sur Marc Eugenicos et le Concile de Florence* (publ. en 1886), qui est une diatribe dirigée surtout contre Gemiste Pléthon et Besarion. On lui a également attribué un *Traité sur la transfiguration de la chair du Christ* (publ. en 1889), qui manque d'allusions polémiques et fait preuve d'un homme sérieux et pieux.

Manuel este aussi connu comme poète religieux. On lui a attribué nombre de *canons* et d'*acolouthies* surtout des néomartyrs, également quelques *vers* politiques sur la vanité de ce monde, vers dépourvus de toute originalité.

Enfin nous lui devons un *Traité sur le droit de mariage*, ou il se base sur l'ancien droit canon, ouvrage qui fut remanié par Zacharias Skordylis [*Remaniement du traité sur le droit de mariage par Manuel de Corinthe*, Venise 1564]. Bibliogr.: Βασική βιβλιοθήκη, t. 4 (ed. G. Kournoutos), Atena, 1956 (Nu am găsit-o la B.A.R.).

De a doua, a treia și a patra lucrare se leagă, credem, răspunsul pe care Manuil din Corint l-a trimis lui Neagoe Basarab, probabil în preajma anului 1519 — când acesta s-a adresat papei Leon X, pentru încheierea unei alianțe împotriva turcilor —, cu privire la diferențele de credință dintre catolici și ortodocși. Iată, în traducere, începutul acestui text descoperit recent într-o copie incompletă și semnalată de L. Vranoussis și Ch. Patrinellis,

fi decît *traducătorul* în greceşte al acestora — cum a acceptat ca bază de discuţie şi Dan Zamfirescu (drept care ar trebui

pe care-l reproducem după articolul lui P. Ş. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab* (*România literară*, an. II, nr. 51 [63], din 1969, p. 13):

„Preainălţatului şi preastrălucitului şi preaevlaviosului domn Ioan Neagoe, mare voievod şi împărat şi autocrat a toată Ungrovlahia, Manuil, marele ritor al mării biserici, întru norocire să se bucure.

Preainălţate, preastrălucite, preaevlavioase doamne Ioane, voievod şi împărat şi autocrat a toată marea Ungrovlahie, deoarece mi-ai poruncit a-ţi raporta pe scurt, pricinile pentru care latinii cu credinţă greşită s-au înstrăinat şi mult s-au îndepărtat de adevăr şi de la noi şi întru totul sînt şi se cheamăeretici...» şi marele ritor — adaugă P. Ş. Năsturel — (...) arată toate deosebirile de credinţă dintre catolici şi ortodocşi, «cea mai mare» fiind, zice el, hula purcederii Sfîntului Duh şi de la Fiul.”

Ne îndoim însă că această „consultaţie”, dacă a ajuns la Neagoe Basarab, i-a folosit la ceva, căci pentru el era mai importantă alianţa cu papa pentru apărarea ţării şi a Europei împotriva turcilor decît disputele scolastice dintre clerul grecesc şi cel catolic, dispute din care nu găsim *nici o urmă* în *Învăţătură* (Vezi E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 3, culese ... de N. Densuşianu, Bucureşti, 1892, nr. 224, p. 307—309; vezi şi comentariul competent al lui Manole Neagoe, în monografia *Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1971, p. 83—84).

L. Vranoussis prezintă, pe scurt, în *art. cit.* (p. 7), o *slujbă* inedită, scrisă de Manuil din Corint în cinstea Sfîntului Spiridon cel Nou, probabil la cererea lui Radu cel Mare, în jurul anului 1500.

Dintre informaţiile mai vechi despre Manuil din Corint, reţinem aici pe cele rezumate de Émile Legrand, în *Introducerea la Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles* (t. I, Paris, 1962, p. CVI, nota 2):

„Manuel de Corinthe. [Manuel] Malaxos [*Istoria patriarhilor*, tipărită în *Turcograecia* lui Martin Crusius, cartea a doua, Basel, 1584, p. 146] dit de lui: τότε ἦτον ὁ σοφώτατος καὶ θεολογικώτατος κύρις Μανουήλ, ὁ Μέγας ῥήτωρ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ Πελοποννησιακός [Eo tempore — adică, pe la 1500, în timpul patriarhului Pahomie — viuebat doctissimus vir, et theologus praestantissimus, Manuelus Peloponesius, magnus magnae Ecclesiae rhetor]. Cf. Zaviras (Νέα Ἑλλάς [Atena, 1872], pp. 95—96), qui done une liste assez peu complète des écrits de Manuel; et pour memoir, M. Gédeon (Χρονικά τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας, CP., 1883, in-8°, pp. 36—43), qui noie dans un intarissable verbiage quelques détails biographiques, dont aucun document ne vient corroborer l'authenticité”.

Această notă a lui É. Legrand este prilejuită de menţionarea unei scrisori a lui Justinos Decadios din Corfu (n. cca. 1472) către Manuil din Corint. Iată această menţiune, pe care o reproducem, dat fiind interesul pe care-l prezintă pentru discuţia noastră:

«Une troisième lettre de Justin Décadios se trouve dans le *Mediolanensis* grec coté: C. 259. Inf. (ff. 274—275). Elle est adressée à Manuel, rhéteur de la grande église. Le savant bibliothécaire de l'Ambrosienne,

să presupunem că știa limba slavonă) — sau *copistul lor*¹. Atragem însă atenția asupra faptului că datarea propusă de Sp. Lambros, și anume sec. al XVII-lea, nu poate fi o simplă eroare de tipar, cum lasă a se înțelege L. Vranoussis: prof. V. Grecu, editorul competent al versiunii grecești, precizează că hirtia manuscrisului nu are nici un filigran (care să ne permită vreo anumită datare), și adaugă: „După scriitura, Sp. Lambros, *loc. cit.*, îl consideră a fi scris în secolul al XVII-lea², ceea ce, după toate considerațiunile paleografice, pare să fie adevărat“³. Și D. Russo, care pregătea o ediție, îl atribuia tot secolului al XVII-lea⁴, iar N. Iorga spunea mai târziu: „Observ că versiunea greacă nu pare a fi decît de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (v. facsimile, p. 45)“⁵.

De aceea, dovada că manuscrisul grecesc al *Învățăturilor* aparține lui Manuil din Corint trebuie încă făcută, mai ales că fotocopiile din acesta și din cel semnat de el (Iviron, nr. 512; nu se reproduce însă o pagină cu semnătura sa!) sînt micșorate și nu permit specialiștilor o cercetare eficientă⁶. Oricum, se poate observa că inițialele stilizate diferă net.

M. l'abbé Antoine Ceriani, a eu l'extrême obligeance de nous faire savoir que cette lettre est insérée dans une copie d'écrits concernant le concile de Florence et les opinions religieuses des Grecs, copie exécuté par un Grec, pour le docte Vincent Pinelli, dans la seconde moitié du seizième siècle. La lettre de Décadios n'est pas datée et ne contient rien qui mérite d'être relevé; c'est une épitre purement laudative comme les Grecs ont tant écrit, d'après les formules des manuels de style épistolaire qui avaient cours à cette époque“.

Despre *Turcograecia* lui Crusius vezi, de ex., D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, p. 62—68 (în special, p. 65—68, despre *Istoria patriarhilor*).

¹ Vezi: studiul introductiv la *ed. cit.*, p. 17, și *art. cit.* din *Ateneu*, 1971, nr. 10. p. 7.

² Dacă ar fi fost o greșeală de tipar, Sp. Lambros ar fi îndreptat-o la *Corrigenda et addenda*, fie în vol. I, p. 437—438, fie în vol. II (1900), unde revine cu noi corectări și completări pentru vol. I (p. 590—591), alături de cele la vol. II.

³ *Ed. cit.*, p. 12.

⁴ *Studii bizantino-române*, p. 5, 40.

⁵ Recenzie la: N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, publicată (postum) în *Revista istorică*, XXVIII, 1942, p. 77.

⁶ Cf., în schimb, fotocopiile din *ed. cit.* a prof. V. Grecu (XVI planșe) și cea din *Studii istorice greco-române* de D. Russo (t. I, București, 1939, pl. 4), reprodusă de N. Cartoian, în *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 45.

În afară de această dovadă, care ar proba doar că manuscrisul a fost *copiat* de Manuil din Corint, ar mai trebui argumentat și că el *l-a tradus*, ceea ce înseamnă că urmează să se aducă probe că știa — și încă bine — *limba slavonă*. În fine, cine s-ar angaja în producerea acestor dovezi nu va putea trece peste observația profesorului V. Grecu, făcută la capătul transcrierii și traducerii în românește a versiunii grecești: „... Am adăugat la sfârșit — spune domnia-sa — și un număr de figuri și asemănări [comparații] din *Învățăturile* transmise în versiunea grecească [p. 236—238], precum și un indice alfabetic de nume [p. 239—241] și un mic *index graecitatis*, adică de cuvinte rare și de forme și construcții gramaticale neobișnuite [p. 242—243]¹, căci *uneori versiunea grecească îți lasă impresia că nu ar proveni de la un autor grec*“ (subl. n. — G.M.).

Așa stînd lucrurile, sîntem datori să reamintim cele spuse la începutul studiului de față: dovada *contemporaneității Învățăturilor* cu Neagoe Basarab o face *manuscrisul slavon*, ale cărui filigrane sînt sigur databile „ante 1529“, și nu manuscrisul grecesc, încă ipotetic atribuit lui Manuil din Corint (care „și-a desfășurat activitatea între anii 1480 și 1530“²), așa cum acceptă — poate din complezență — Virgil Cândea³ și Dan Zamfirescu⁴.

Bazată, deci, pe un singur fapt, încă nedemonstrat cu toată rigoarea paleografică și grafologică, „ipoteza Vranoussis“ s-a dovedit și mai vulnerabilă din punct de vedere al conținutului ei. Cele spuse mai sus — care se adaugă unui întreg șir de argumente cultural-istorice, literar-ideologice și de psihologie socială, sistematizate acum în urmă în studiul introductiv la ediția noastră și reluate de o serie de recenzenți — *răstoarnă*, credem, *definitiv această ipoteză pripită*, pentru a cărei susținere autorul ei ar fi trebuit să se înarmeze măcar cu cunoașterea raporturilor textologice dintre cele trei versiuni și cu studierea cercetărilor mai vechi consacrate acestei probleme. Expusă la două congrese internaționale — în cadrul cărora cercetători competenți au dat răspun-

¹ V. Grecu, *Introducere* la ed. cit., p. 20. *Index graecitatis* este: a) *Lexical*, b) *Fonetic*, c) *Morfologic*, d) *Sintactic*, iar la sfârșit cuprinde: e) *Confuzii sintactice*.

² L. Vranoussis, *art. cit.* p. 7.

³ *Art. cit.*, din *Mag. ist.*, 1972, nr. 2, p. 3.

⁴ *Art. cit.*, din *Ateneu*, 1971, nr. 10, p. 7.

surile cuvenite ¹ —, și acum în urmă publicată într-o revistă de largă difuzare, cum este *Magazin istoric*, însoțită de preambulul lui Virgil Cândea, din care am citat mai sus de mai multe ori, această ipoteză trebuia analizată în esența ei, în primul rînd din punct de vedere textologic, ceea ce am și făcut în studiul de față. Este drept că revista mai așteaptă elucidarea problemei de la autorul grec: „Leandros Vranoussis ne-a promis răspunsuri la toate aceste întrebări. Le așteptăm cu nerăbdare și le vom comunica, cum se cuvine, cititorilor revistei *Magazin istoric*” — spune V. Cândea (p. 3). Ne îndoim însă că L. Vranoussis va mai putea adăuga ceva la cele spuse mai sus².

---

¹ Autorul acestor rînduri regretă a nu fi făcut parte din delegația oficială românească la congresul de la Atena (mai 1970) și de a fi fost absent din țară în timpul celui de la București (septembrie 1971), astfel că nu a putut participa la discuția publică pe marginea comunicărilor lui L. Vranoussis.

² Comunicare prezentată la Asociația slaviștilor din Republica Socialistă România, la 27 martie 1972. Ulterior, la 18 aprilie 1972, ziarul „România liberă” a publicat, sub titlul *Precizări de ultimă oră într-o veche controversă. Nimeni altul decît Neagoe...* (p. 2), interviul pe care publicistul Boris Buzilă a avut bunăvoința să ni-l înregistreze.

RÉZUMAT

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA CULTURE ET DE LA LITTÉRATURE ROUMAINES ANCIENNES

(R é s u m é)

Le présent volume réunit une partie de nos recherches de ces dernières années, exposées dans le cadre des cours spéciaux sur *la culture et la littérature roumaines anciennes*, tenus à l'Institut de langues et littératures étrangères de l'Université de Bucarest. Certaines d'entre elles ont formé, de même, l'objet de communications [aux réunions et congrès internationaux.

Notre but primordial a été de dévoiler des aspects peu connus, voire inconnus, de l'époque la plus ancienne de la culture roumaine écrite, laquelle remonte historiquement au Xe siècle, mais n'a connu un développement ample et original qu'après la formation des Etats féodaux roumains au XIVe siècle.

Différentes circonstances culturelles, politiques et religieuses ont fait que, au début, cette culture se soit exprimée surtout en slavon, langue qui accomplissait alors en Europe orientale, à côté du grec byzantin, le même rôle que le latin en Europe occidentale et centrale. L'étude des manuscrits d'importants textes narratifs nous a mené à la conclusion que, du point de vue de l'*information*, les érudits roumains du XVe, du XVIe et du commencement du XVIIe siècles n'étaient en rien inférieurs à ceux des pays voisins: bien au contraire, à un certain moment ils sont devenus eux-mêmes les „fournisseurs“ et les conservateurs à travers les siècles de textes littéraires précieux pour tous les peuples de l'aire de la culture est-européenne.

La première section du volume s'ouvre avec l'étude intitulée *Apparition de l'écriture slave et sa pénétration au nord du Danube. Diffusion dans les Pays Roumains des sources narratives sur la vie et l'activité des frères Constantin-Cyrille et Méthode*. Après un exposé succinct des principaux moments d'activité des grands érudits slaves et de leurs disciples immédiats (IXe—Xe siècles), suivie de la pénétration de l'écriture slave au nord du Danube au Xe siècle, nous avons présenté en détail, avec d'amples reproductions de textes à l'appui, les manuscrits et les livres imprimés anciens slavo-roumains, latins de Transylvanie et roumains qui renferment des oeuvres consacrés aux frères Constantin-Cyrille et Méthode et à l'écriture slave: *Vie de Constantin-Cyrille le Philosophe* (la variante complète et celle abrégée — la plus ancienne copie, datant de 1439), *Commémoration de Cyrille*, des extraits de *chronographies*, l'apologie *Sur les lettres* de moine Hrabr (probablement écrite en 924), le résumé de l'*Exposé sur les lettres* de Constantin Kostenecki le Philosophe (env. 1418), une *Relation anonyme sur la traduction des Écritures*, des mentions sur Cyrille et Méthode comprises dans les *premiers ouvrages imprimés roumains et slavo-roumains* des XVIe et XVIIe siècles, l'*Office de Cyrille et Méthode* imprimé dans *Officia novissima sanctorum* (Cluj, 1779), la copie de l'écrit de Païsie Hilendarski, *История славено-болгарская* (1762), due à Sofronie Vračanski (1781), conservée à la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie (B.A.R.), la brochure de L. Karavelov, *Кирил и Методий, български просветители*, parue à Bucarest en 1875, et enfin la *traduction roumaine* d'après la version de Démètre de Rostov (1651—1709) de la *Vie de Cyrille et de Méthode*, imprimée au monastère de Neamț en 1813 (rééditée à Bucarest en 1836, en 1905 et, sous une forme abrégée, en 1937).

Suit la présentation des *Inscriptions slaves anciennes de Murfatlar — Basarabi (Dobroudja)*, mises au jour en 1957—1961 dans deux petites églises rupestres creusées dans une colline crayeuse, datant de la seconde moitié du Xe siècle ou de la première moitié du XIe siècle. Outre huit inscriptions cyrilliques (dont l'une pourrait être datée des années 1042—1051), on a trouvé sur les parois de l'une des églises des fragments d'inscriptions glagolitiques — à côté d'autres

dans un alphabet inconnu — qui augmentent encore l'intérêt que ce complexe archéologique présente pour l'étude de la diffusion de l'écriture slave sur le territoire de la Roumanie.

A côté de la littérature byzantino-slave empruntée et diffusée par des manuscrits, on voit apparaître aussi au XIVe siècle, parallèlement à la consolidation des Etats roumains, des textes originaux en slavon ou dans d'autres langues, parmi lesquels les plus répandus et en même temps les plus remarquables du point de vue de la valeur littéraire sont ceux à caractère historique. Afin de ne pas répéter ce que nous avons déjà dit à ce sujet dans l'anthologie de *Littérature roumaine ancienne* (2 vol., Bucarest, 1969) et dans l'édition des *Préceptes de Neagoe Basarab à l'usage de son fils Theodosie* (Bucarest, 1970 et 1971), réalisées en collaboration avec Dan Zamfirescu, nous avons inclus dans ce volume seulement quatre études permettant d'approfondir certaines considérations exposées dans ces ouvrages.

L'historiographie roumaine ancienne (XVe siècle — commencement du XVIIe siècle) en rapport avec l'historiographie byzantine et slave comprend, dans sa première partie, un passage en revue des chroniques byzantino-slaves connues par des copies slavo-roumaines, dont certaines sont des plus précieuses soit par leur ancienneté, soit par leur unicité: la *Chronographie abrégée* du patriarche Nicéphore, la *Chronique universelle* de Georges Amartolos, la *Chronique* de Siméon le Magister et Logothète (ou Métaphraste) — copie unique, la *Chronique* de Jean Zonaras, la *Chronique universelle* de Constantin Manassès, la *Vie de saint Sava* par Théodose, le *Sbornik de Danilo*, la *Vie d'Etienne Uroš III Dečanski* par Grégoire Camblak, deux copies de la *Nouvelle chronique serbe*, ainsi qu'une forme abrégée de celle-ci comprise dans la *Chronique serbo-moldave* (deux copies), la *Chronique anonyme bulgare* (1296—1413) — copie unique. La deuxième partie de l'étude traite de l'histoire de la découverte et de la publication des chroniques roumaines en slavon, de la fin du XVIIIe siècle à nos jours, où il est fait mention entre autres des quatre nouvelles copies de la *Chronique moldavo-russe* identifiées par l'auteur de ces lignes en plus des trois copies connues antérieurement. La troisième partie est consacrée à l'analyse compositionnelle et littéraire

de ces chroniques qui, tout en se conformant à certains modèles byzantins (la *Chronographie abrégée* et surtout l'ouvrage de Manassès), n'en représentent pas moins des créations originales, dépourvues ni d'inspiration, ni de réelles qualités littéraires: *Brève chronique de la Moldavie*, *Chronique des origines du pays de Moldavie*, *Brève relation sur les princes de Moldavie* (connue sous le nom de *Chronique de Putna I et II*), les variantes étagères de ces ouvrages — *Chronique moldavo-allemande*, *Chronique moldavo-polonaise* et *Chronique moldavo-russe* — et les *Chroniques* de Macarie, d'Eftimie et d'Azarie (XVIe siècle). L'exposé s'achève par une brève analyse de la *Chronique de Mihail Moxa* (1620), le premier ouvrage historique en langue roumaine, en rapport avec ses sources byzantino-slaves.

L'importance politique et littéraire de la correspondance d'Etienne le Grand avec Venise représente une communication en italien faite à Venise en 1968, dans laquelle, outre le commentaire historique et littéraire, nous avons republié d'après le manuscrit *Deliberazioni segrete del Senato* le texte italien de l'ambassade du prince moldave, avec certaines corrections par rapport aux éditions antérieures et une traduction roumaine plus exacte.

La dernière étude de cette section a pour sujet *Deux écrits littéraires de Pierre Movilă adressés à ses compatriotes*. Il s'agit de la *Préface* en slavon du *Triode fleuri* (Kiev, 1631), qui renferme des conseils à l'adresse de son frère, le jeune prince Moïse Movilă, et de l'*Allocution au mariage* du prince Ianusz Radziwiłł et de la princesse Marie, fille de Basile Lupu (1645), «prononcée en partie en polonais, en partie en roumain», mais publiée seulement en polonais. Les deux textes sont reproduits en original et en traduction roumaine.

La *seconde section* du volume comprend, tout d'abord, deux études sur d'intéressants textes bilingues slavo-roumains du XVIe siècle, constituant un prélude à la culture et à la littérature de langue roumaine. La première, intitulée *Les textes bilingues slavo-roumains et quelques aspects de l'étude du calque linguistique*, comprend la présentation des trois types de textes bilingues du XVIe siècle: 1) texte slavon avec de nombreuses gloses (la *Syntagme* de Mathieu Blastarès); 2) texte slavon avec traduction roumaine alternante

(le *Psautier*, l'*Évangélaire*, les *Actes des apôtres*, l'*Homélie de Pâques* attribuée à saint Jean Chrysostome, la *Légende de saint Sisin* et du *Dimanche, La Fleur des Grâces* et la *Loi des saints apôtres*); 3) textes slavo-roumains imprimés sur deux colonnes (l'*Évangélaire de Sibiu* de 1551—1553). Nous avons souligné également l'importance culturelle et linguistique de ces ouvrages et, pour conclure, nous avons effectué une analyse concrète des procédés de calque d'un certain nombre de mots (notamment des dérivés et des composés) et d'expressions. La seconde étude est consacrée à la réédition, en comparaison avec le texte de Coresi, du *Fragment des Actes des apôtres slavo-roumains de la collection de N. Iorga* (XVIe siècle), y compris des commentaires linguistiques, dont il ressort qu'il s'agit d'une traduction ancienne, indépendante des *Actes des apôtres* de Coresi (1563 ou 1566—1567) et, par conséquent, indépendante aussi des *Actes des apôtres de Voroneț* et de celui du *Manuscrit slavo-roumain du prêtre Bratul* (1559—1560), dont nous nous sommes déjà occupé dans le volume collectif *Études de langue littéraire et de philologie*, II (Bucarest, Éd. de l'Académie, 1972, pp. 301—345).

Une autre étude a pour sujet *Le Syntagme de Mathieu Blastarès et les commencements de la lexicographie dans les Pays Roumains* (XVe—XVIIe siècles). Après une description attentive des 14 manuscrits slavo-roumains qui reproduisent ce précieux texte juridique byzantino-slave (dont 7 datés: 1451, 1472 ou 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 et 7 non datés: l'un d'env. 1449—1480, 4 du XVIe siècle, un du XVIIe siècle et le dernier du XVIIIe siècle), l'auteur s'arrête particulièrement sur le *Glossaire latin-slavon* (à l'origine, *latin-grec*) annexé, présent dans quatre des manuscrits cités, qu'il réédite d'après le plus ancien exemplaire (1472 ou 1474), en comparaison avec les autres et avec les variantes éditées par S. Troicki (1956). Ce glossaire représente le *premier écrit lexicographique* connu dans les Pays Roumains. Il sera suivi par les essais de *glossaires slavo-roumains* du XVIe siècle et surtout par les *lexiques* du siècle suivant, qui font l'objet de la dernière exégèse: *Contributions à l'étude de la lexicographie slavo-roumaine au XVIIe siècle*. Après la présentation des six lexiques slavo-roumains du XVIIe siècle, qui dérivent tous du *Lexique slavo-russe* de Pamvo Berynda (Kiev, 1627), avec des données précisant la date de leur

rédaçtion et leur contenu (Mardarie Cozianul, 1649; Staico le Scribe, env. 1660—1670; Mihai, 1672—1673; Mihai le Logothète, 1678—1683; le *Lexique* de la collection du comte Fedor Tolstoj, avant 1693; celui de la Bibliothèque de la Société d'histoire et des antiquités de Moscou, fin du XVIIe siècle — début du XVIIIe siècle), l'auteur s'arrête plus attentivement sur le *Fragment de lexique de la collection de T. Cipariu*, qu'il date de 1627—1679 et qu'il réédite en comparaison avec les parties correspondantes des lexiques mentionnés.

Enfin, dans la troisième section nous avons inséré la communication présentée à l'Association des slavissants (27 mars 1972), intitulée *Nouvelles données sur l'original slavon des „Préceptes de Neagoe Basarab“ et la critique d'une hypothèse non fondée*. Après une présentation minutieuse du manuscrit slave incomplet n° 313 conservé à la Bibliothèque Nationale „Cyrille et Méthode“ de Sofia et se des rapports avec la version roumaine ancienne (avec la détermination exacte de la quantité des lacunes et du nombre des feuillets, environ 387—390 ff., respectivement 48 cahiers, contre 111 feuillets conservés), l'auteur repousse définitivement l'hypothèse non fondée du chercheur grec L. Vranousis, selon lequel le texte original des *Préceptes* aurait été rédigé en grec par Manuel de Corinthe, ancien rhéteur de la Patriarchie constantino-politaine, en ajoutant de nouveaux faits aux arguments de D. Russo, V. Grecu et Dan Zamfirescu, et prouvant, sur la base de la comparaison des textes, que la version grecque a été traduite d'après l'original slavon.

Nous espérons avoir fourni par ces études une contribution autant à l'histoire de la culture et de la littérature roumaines anciennes, que, dans un sens plus large, au problème des rapports de cette culture et de cette littérature avec la culture et la littérature byzantine et slave médiévale, sous l'influence desquelles se sont développées depuis le Xe siècle, mais surtout du XIVe au XVIIe siècle.

ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ СТАРОРУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЛИТЕРАТУРЫ

(Резюме)

Настоящая книга включает часть наших исследований последних лет, прочитанных на спецкурсах по *старорумынской культуре и литературе* в Институте иностранных языков и литератур Бухарестского университета. Некоторые из них были также представлены в форме научных сообщений на международных съездах и симпозиумах.

Основное наше внимание было обращено на раскрытие малоизвестных или неизвестных сторон старорумынской письменной культуры, которая начинается в X веке, но получает более широкое и оригинальное развитие после образования в XIV веке румынских феодальных княжеств.

Определенные культурные, политические и религиозные условия привели к тому, что эта культура стала выражаться преимущественно на книжнославянском языке, который играл в Восточной Европе, наряду с греческим языком, ту же роль, что и латинский язык на западе и в центре континента. Изучение рукописей ряда ценных литературных, историкографических и юридических византийско-славянских текстов привело нас к заключению, что с точки зрения *информации*, румынские книжники XV — начала XVII веков находились на том же уровне, что и книжники соседних стран; больше того, с определенного момента они стали «поставщиками» и хранителями ряда ценных для всех народов восточно-европейского культурного ареала текстов.

Первая часть книги открывается этюдом Появление славянской письменности и ее проникновение на север Дуная. Распространение в Румынских княжествах сочинений о жизни

и деятельности братьев Константина-Кирилла и Мефодия. После краткого изложения основных моментов деятельности великих славянских просветителей и их ближайших учеников (IX—X вв.), за которой последовало проникновение славянской письменности и на север Дуная в X в., дается подробный обзор славяно-румынских, латинских и румынских рукописей и старопечатных книг, содержащих сочинения, посвященные Константину-Кириллу и Мефодию (обзор сопровождается воспроизведением больших отрывков из текстов): *Житие Константина-Кирилла Философа* (полный и краткий вариант; древнейшая копия последнего 1439 г.), *Память Кирилла*, отрывки из *хронографий*, апология черноризца Храбра, *О письменех*, извлечение из *Сказания изъясненного о письменех* Константина Философа Констенецкого (ок. 1418 г.), *Анонимная повесть о переводе св. Писания*, упоминания о Кирилле и Мефодии в *первых румынских и славяно-румынских печатных книгах XVI и XVII вв.*, *Служба Кириллу и Мефодию*, напечатанная в *Officia novissima sanctorum* (Клуж, 1779), копия *Истории славяно-болгарской* Паисия Хилендарского (1762 г.), сделанная Софронием Врачанским (1781 г.), хранящаяся в Библиотеке Академии Социалистической Республики Румынии (В.А.Р.), брошюра Л. Каравелова, *Кирил и Методий, български просветители* (Бухарест, 1875) и румынский перевод *Жития Кирилла и Мефодия* по тексту Димитрия Ростовского (1651—1709), напечатанный в Нямецком монастыре в 1813 г. (новые издания: Бухарест, 1836, 1905 и, в сокращенной форме, 1937).

Следующая статья посвящена *Старославянским надписям из села Мурфатлар-Басарабь (Добруджа)*, открытым в 1957—1961 гг. в двух церквах, вырытых в меловой горе, принадлежащих второй половине X—первой половине XI вв. Кроме восьми кирилловских надписей (из которых одна может быть датирована 1042—1051 гг.), на стенах одной из церквушек находятся и отрывки глаголических надписей (наряду с другими на неизвестном алфавите). Это увеличивает значение данного археологического комплекса в исследовании распространения славянской письменности на территории Румынии.

Наряду с византийско-славянской литературой, заимствованной и распространенной в рукописях, появляются в XV в.,

в условиях укрепления румынских княжеств, и оригинальные тексты на книжнославянском языке, иногда и на других языках. Основной жанр и наиболее ценный — историографический, представляющий неоспоримую литературную ценность. Чтобы не повторять в этой книге того, что было сказано в антологии *Literatura română veche* (Старорумынская литература, 2 тт., Бухарест, 1969) и в *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (Наказательные слова Нягоя Басараба к своему сыну Феодосию, Бухарест, 1970 и 1971), изданных вместе с Даном Замфиреску, мы включили в эту книгу только четыре этюда, которые углубляют некоторые положения, изложенные в данных работах.

Старорумынская историография (XV — начало XVII вв.) и ее связи с византийской и славянской историографией содержит в первой части обзор византийско-славянских хроник, распространенных в славяно-румынских рукописях; некоторые из них представляют большую ценность либо своей древностью, либо тем, что являются единственными известными копиями: *Краткая хронография* патриарха Никифора, *Всемирная хроника* Георгия Амартола, *Хроника* Симеона Магистра и Логотета (или Метафраста) — единственная копия, *Хроника* Иоанна Зонары, *Всемирная хроника* Константина Манассия; *Житие св. Саввы Феодосия*, *Сборник архиепископа Данило*, *Житие Стефана Уроша III Дечанского*, написанное Григорием Цамблаком, две копии *Новой сербской летописи*, а также сокращенная форма этой летописи, известная под названием *Сербско-молдавская летопись* (две копии); *Анонимная болгарская хроника* (1296—1413 гг.) — единственная известная копия. Во второй части этого исследования дается обзор изданий славяно-румынских хроник, появившихся с конца XVIII в. до наших дней; здесь же перечисляются четыре новых копии так называемой *Молдавско-русской хроники*, идентифицированных автором этих строк, наряду с тремя известными ранее. Третья часть посвящена анализу композиции и литературных особенностей этих хроник, которые следуют некоторым византийско-славянским моделям (*Краткая хронография* и особенно Манассий), но в то же время являются и оригинальными сочинениями, проникнутыми пафосом и имеющими реальные

художественные качества: *Краткая молдавская хроника*, *Летопись оттоле началась Молдавская земля*, *Сказание вкратце о молдавских государях* (так называемая *Путненская летопись* — первая и вторая), иностранные версии этих летописей — *Молдавско-немецкая*, *Молдавско-польская* и *Молдавско-русская хроники* —, а также *хроники* Макария, Евфимия и Азария (XVI в.). Наконец, делается краткий анализ *Хронографа Михаила Моксы* (1620 г.) — первого историографического сочинения на румынском языке в сопоставлении с его византийско-славянскими источниками.

Политическое и литературное значение переписки Стефана Великого с Венецией представляет текст сообщения, прочитанного на итальянском языке в Венеции в 1968 г., в котором, кроме исторического и литературного комментария, воспроизводится снова с рукописи *Deliberazioni secrete del Senato* итальянский текст послания молдавского господаря (при переиздании были устранены некоторые неточности) и дается улучшенный перевод на румынский язык.

Два литературных произведения *Петра Могилы*, адресованные его соотечественникам, представляет читателям *Предисловие* на книжнославянском языке к *Цветной триоди* (Киев, 1631), содержащее советы к младшему брату, господарю Мойсею Могиле, и *Речь на свадьбе князя Януша Радзивилла с княжной Марией*, дочерью Василия Лупу (1645), «произнесенную частично по-польски, частично по-румынски», но напечатанную только по-польски. Оба текста воспроизводятся в оригинале и в румынском переводе.

Вторая часть книги содержит, в первую очередь, два исследования, посвященные интересным двуязычным славяно-румынским текстам XVI в., предвещающим появление культуры и литературы на национальном языке. В первом из них, озаглавленном *Славяно-румынские двуязычные тексты и некоторые аспекты изучения лингвистической кальки*, дается краткий обзор трех типов двуязычных текстов XVI в.: 1) книжнославянский текст с многочисленными глоссами (*Синтагма* Матвея Властаря); 2) книжнославянские тексты с чередующимся румынским переводом (*Псалтырь*, *Евангелие*, *Апостол*, *Проповедь на пасху*, приписываемая Иоанну Златоусту, *Легенда св. Сисина*, *Легенда св. Недели*, *Цвет даро-*

ваниям и *Правила святых апостолов*); славяно-румынские тексты, напечатанные в двух колонках (*Сибинское Евангелие* 1551—1553 г., хранящееся в Ленинграде). Подчеркивая их культурно-лингвистическое значение, автор дает в то же время конкретный анализ способов калькирования слов (особенно производных и сложных) и словосочетаний.

Второй этюд включает переиздание *Отрывка славяно-румынского Апостола из коллекции Николая Йорги* (XVI в.), сопровождаемое лингвистическим комментарием, свидетельствующим о том, что это древний перевод, отличный от перевода, представленного в *Апостоле* Кореси (1563 или 1566—1567 гг.), следовательно и от *Воронецкого апостола* и от *Апостола из славяно-румынской двуязычной рукописи попа Братула* (1559—1560 г.), о котором мы писали в коллективном сборнике *Studii de limbă literară și filologie*, II, (*Исследования по литературному языку филологии*, II, Бухарест, Изд. Академии, 1972, стр. 301—345).

Другое исследование — *Синтагма Матвея Властаря и начало лексикографии в Румынских княжествах (XV—XV вв.)*. Подробно описывая 15 славяно-румынских рукописей, содержащих этот ценный византийско-славянский юридический текст (семь из них датированы: 1451, 1472 или 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 гг.; семь не датированы: один — около 1449—1480 гг., четыре XVI в., один XVII в. и последний XVII в.), автор особо останавливается на *Латинско-славянском глоссарии* (в оригинале, *Латинско-греческом*), находящемся в конце четырех указанных рукописей, и воспроизводит его по древнейшему из них (1472 или 1474 г.), в сопоставлении с другими рукописями и с вариантами, изданными С. Троицким (1956 г.). Этот глоссарий является первым *лексикографическим трудом*, известным в Румынских княжествах. Следуют попытки создания *славяно-румынских глоссариев* XVI в. и особенно *лексиконов* XVII в., которым посвящен последний этюд: *К изучению славяно-румынской лексикографии XVII в.* Автор делает обзор шести славяно-румынских лексиконов XVII в., основанных на *Лексиконе* Памвы Берынды (Киев, 1627), уточняя их датирование и содержание (лексиконы Мардария Козиянула 1649 г., Стайко грамматика ок. 1660—1670 гг., Михая 1672—1673 гг., Михая логотета 1678—1683 гг., лексикона из коллекции графа Федора Толстого ante

1693 г. и лексикона библиотеки Московского Общества истории и древностей конца XVII — начала XVIII вв.), и обращает особое внимание на *Отрывке лексикона из коллекции Т. Чипариу*, датированном 1627—1679 гг. В конце статьи воспроизводится текст этого отрывка в сопоставлении с соответствующими частями указанных лексиконов.

Наконец, в *третью часть* мы включили сообщение прочитанное в Ассоциации славистов (27 марта 1972 г.): *Новые данные о славянском оригинале «Наказательных слов Нягоя Басараба» и критика одной необоснованной гипотезы*. После подробного описания славянской неполной рукописи No. 313 Народной Библиотеки им. Кирилла и Мефодия в Софии и ее отношения к старорумынскому переводу (причем были установлены точные размеры пробелов и первоначального количества листов — около 387—390 лл., т.е. 48 тетрадей, по сравнению с 111 лл., сколько сохранилось), автор окончательно опровергает необоснованную гипотезу греческого исследователя Л. Врануссиса, по мнению которого оригинал *Наказательных слов* якобы был написан по-гречески Мануилом Коринфским, бывшим ритором Константинопольской патриархии, и приводит новые аргументы, вслед за Д. Руссо, В. Греку и Д. Замфиреску, доказывая на основе сравнения текстов, что греческая версия является переводом со славянского оригинала.

Этими исследованиями мы надеемся внести свой вклад как в историю старорумынской культуры и литературы, так и, в более широком смысле, в исследование их связей с византийской и средневековой славянской культурой и литературой, под влиянием которых они развивались начиная с X в., но особенно в XIV—XVII вв.

INDICE DE AUTORI

- Aitzetmüller, R. 84, 308, 318
 Alexandru Lăpuşneanu 345
 Allatius, Léon 377
 Amartolos, Gheorghe 34, 111
 Amfilohie (arhimandritul) 267
 Anghel, Paul 167, 175
 Anghelov, B. St. 20, 21, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 58
 Anineanu, Marta 279
 Antim Ivireanul 53, 185, 186
 Antonie (călugărul) 116, 117
 Aramă, Dalila 250, 310
 Anastasie Bibliotecarul 16
 Athanasie (episcopul Alexandriei) 333
 Axinte Uricariul 136
 Azarie (cronicarul) 16, 117, 119, 153, 156
 Bagrii, A. 40
 Balaci, Al. 165
 Balan, M. 100
 Balotă, A. 357
 Baltazar Walther 129
 Barnea, I. 78, 79, 82, 85, 88, 92 99, 100
 Barsov, E. V. 126, 131
 Başilov, S. 132
 Bălaşa, D. 134
 Bălcescu, N. 357
 Bărbulescu, Ilie 19, 20
 Bejenaru, N.C. 189
 Benešević, V. N. 91, 263, 264, 268
 Bekker, J. 114
 Berechet, Şt. Gr. 262, 263, 265, 267, 269
 Berinda, Pamvo 187, 307, 310, 311, 312, 315, 320, 321, 323, 324
 Bernstein, S. B. 84, 99, 308
 Berza, M. 104, 165, 166, 169, 172, 264, 275, 288
 Bezviconi, G. 281
 Bianu, I. 50, 165, 167, 237, 238, 239, 240, 242, 280, 318
 Bilbasov, V. A. 29, 30, 31
 Bilciurescu, V. 78
 Bileţki, O. I. 187
 Bîkov, A. I. 126
 Blücher, G. 329
 Bodianski, O. M. 52—53
 Boev, P. 100

- Bogdan D. P. 10, 14, 19, 27, 78, 95, 100, 101, 131, 135, 136, 149, 191, 280, 281, 347
- Bogdan, I. 19, 37, 40, 44, 105, 108, 109, 111, 113, 114, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 236, 241, 261, 281, 285, 286, 310, 315, 322, 323, 328, 357, 360
- Bojkov, St. 56, 57
- Boldur, A. V. 148, 150
- Bonarelli, Iacob 168
- Boor, C. de 107, 109
- Bratu, Daniela 165
- Bratu, Horia 165
- Bratul (popa) 238, 239, 240, 251, 260
- Brzeski, Nicolae 151
- Budagov, R. A. 231
- Buganov, V. I. 133
- Bulahovski, L. A. 231
- Buzilă, Boris 381
- Camariano, N. 106
- Cancel, P. 164, 171
- Candrea, I.-A. 91, 231, 232, 243, 245, 248
- Cantacuzino, Constantin (stolnicul) 163, 175
- Cantemir, Dimitrie 151, 264
- Caproșu, I. 180
- Caracaș, R. 237, 239, 240, 312
- Caratașu, M. 106, 373
- Cartoian, N. 104, 127, 142, 149, 184, 241, 345, 381
- Cazacu, B. 232, 233, 234, 245
- Călin, C. 349
- Călinescu, G. 183
- Căndea, V. 165, 237, 279, 347, 348, 351, 357, 378, 382, 383
- Cimpina, B. T. 166, 169, 172
- Chițimia, I. C. 105, 127, 129, 131, 146, 149, 151, 157, 169, 346, 347, 351, 357
- Chesarie de la Râmnic 57
- Cigala, Matei 163
- Ciobanu, Fulvia 245
- Ciobanu, Șt. 19, 104, 184, 236, 242, 244, 249, 313, 314, 315, 316, 322, 357
- Cioculescu, Șerban 147, 153, 185
- Cipariu, T. 309, 310, 311, 320
- Climent al Ohridei 16, 20, 35, 41, 42, 46, 47, 49
- Climax (Scărarul), Ioan 340, 367, 371
- Combiescu, Mariana 249
- Constantin - Chiril 9—77
- Constantin Kostenetki 16, 40, 43, 44, 45, 46, 61, 115
- Constantin Preslavski 16
- Constantinescu, A. 57
- Constantinescu, Miron 166
- Constantinescu, N. A. 84, 98, 272, 299
- Constantinescu-Iași, Petre 163
- Constantinovici, Mihail (din Ostrovița) 151
- Costachi, Veniamin 58
- Costăchel, Valeria 262
- Costin, Miron 151, 163, 189
- Costin, Nicolae 151
- Coresi 15, 50, 233, 234, 236, 237, 238, 247, 251, 253, 258, 259, 287
- Coresi, Șerban 237
- Coteanu, I. 242

- Cozianul, Mardarie 261
 Crăciun, I. 105
 Crețu, Gr. 261, 309, 310, 312, 313, 314, 323, 324
 Crimca, Anastasie, 28, 30, 31, 112
 Cristescu, Tr. 105, 124, 158
 Crusius, Martin 380
 Curtius, E. 185
- Daicoviciu, C. 166
 Damaschin, Ioan 90
 Damian (grămăticul) 277
 Dan, Dimitrie 119, 287
 Dan, Mihail 10
 Daničić, Dj. 43, 117, 307
 Danilo (arhiepiscopul) 117
 Danovici, Pătrașcu 163
 Davidov, A. 120
 Dănăilă, I. 242
 Deanović, Mirko 231
 Delavrancea, B. Ștefănescu 167, 174, 175
 Demény, L. 241, 242, 245
 Densusianu, Ov. 91, 231, 232, 234, 245
 Deroy, L. 231
 Despina (doamna) 342, 356
 Dieffenbach, L. 293
 Dima, Al. 279
 Dimaras, C. Th. 377
 Dimitrie Rostovski, 58, 60
 Dinekov, P. 21, 26, 43, 45, 90, 105, 107, 115
 Djamo-Diaconiță, Lucia 122, 131
 Dobrovský, J. 277
 Domentian (călugărul) 115
 Dorothei al Monembaziei 163
 Dositei (starețul) 58
 Dosoftei (mitropolitul) 57, 163
 Dragova, Nadejda 47, 48
- Dragomir (grămăticul) 270
 Drăganu, Corneliu-Dima 106
 Drăganu, N. 371
 Dubík, B. 55
 Du Cange, Charles 293
 Duicev, Iv. 21, 114
 Dušan, Ștefan 114, 272, 273, 306
 Dușu, Al. 351
 Dvorník, F. 10
- Efrem Sirul 333, 367
 Eftimie (cronicarul) 19, 40, 153, 155, 281
 Eftimie (patriarhul Tîrnovei) 45, 331
 Elian, Al. 134, 163, 264, 268
 Eminescu, Mihail 159, 160
 Enăceanu, Ghenadie 186, 312
 Engel, J. Chr. 123
 Erbiceanu, C. 268
 Ernout, A. 91
 Esarcu, C. 164, 165, 166, 168, 171, 173, 175, 176
 Evloghie (călugărul) 252
- Fabricius, Joh. 262
 Façon, Nina 176
 Filaret (episcopul) 57
 Filip Moldoveanu (Maler sau Pictor) 241
 Filip (preotul) 113
 Filip Solitarul 340
 Filipașcu, Al. 18, 31, 186, 268
 Filitti, Dositei 56
 Filitti, I. C. 165
 Florinski, T. D. 265, 268, 270, 271
 Florovski, A. 150
 Fotie (patriarhul) 11

- Gaster, M. 240
 Gavriil (diacul de la Neamț) 27, 28, 134
 Gălăbov, Iv. 91, 99
 Gălușcă, C. 237, 243
 Gedeon, M. 380
 Georgescu, Val. Al., 263, 271, 276
 Georgijevski, G. B. 271
 Gheorghiev, Emil, 10, 21, 43, 56, 90, 105
 Gheorghiev, Vladimir 91
 Gheorghită, Ilie 58
 Gheție, I. 234, 241, 242
 Ghervasie (ieromonahul) 266, 267, 275, 278, 285, 292, 304
 Ghizel, Ionochentie 58
 Giuglea, C. 237
 Giurescu, C. C. 30, 166, 169, 170, 189, 262, 273
 Giurescu, Dinu C. 165, 166
 Golubev, S. 184, 186
 Gombos, Veturia 278
 Górka, O. 105, 127
 Gorski, A. 107
 Goșev, Ić. 91, 96
 Graur, Al. 231, 232
 Grecianu, Șt. D. 51
 Grecescu, C. 128
 Grecu, V. 107, 129, 130, 142, 233, 330, 351, 353, 354, 355, 357, 359, 368, 380, 381, 382
 Grigore Dascălul (mitropolitul) 59
 Grigorie de Nazianz 50
 Grigorovici, V. 29, 30, 124, 158
 Grivec, Fr. 10, 21, 22
 Guboglu, M. 174
 Gulian, C. I. 169
 Hasdeu, B.P. 105, 123, 124, 125, 148, 151, 152, 158, 166, 170, 236, 237, 239, 240, 277, 310, 312, 357
 Hilferding, A. 29, 30.
 Hodoș, N. 50, 237, 242, 280
 Horbatsch, Olexa 54
 Hrabr 17, 20, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 47, 53
 Hristea, Th. 232
 Hurmuzaki, E. 150, 165, 168, 171, 173, 189, 269, 380
 Iacov (ieromonahul de la Putna) 276
 Ianakiev, M. 84
 Iațimirski, A. I. 21, 32, 36, 37, 48, 105, 109, 110, 113, 115, 116, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 139, 140, 150, 231, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 275, 276, 279, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 310, 353, 355, 357
 Ilieș, Aurora 105
 Ilinski, G. 10
 Ioan Gură de Aur (Hrisostomul, Zlatoust) 40, 50, 332, 342, 345, 358, 367, 368, 369, 370
 Ioan Postnicul 292
 Ionescu-Nișcov, Tr. 10, 19
 Iordan, Iorgu 231, 274
 Iorga, N. 8, 31, 104, 106, 130, 131, 165, 166, 167, 168, 169, 174, 176, 184, 187, 238, 239, 250, 251, 252, 253, 269, 345, 347, 357, 379, 381
 Iorest (ieromonahul) 112
 Iosifescu, S. 185
 Isaia (episcop de Rădăuți) 36
 Istrin, V. N. 109
 Ivanov, Iordan 16, 28, 38, 46, 51
 Ivanova, Vera 91, 100
 Ivașcu, G. 20, 104, 170, 184
 Ivić, A. 271
 Iufu, I. 28, 32, 287, 309
 Iuffu, Zlatca 57, 287

- Jagić, I. V. 13, 43, 44, 45, 46, 47, 93, 107, 124, 125, 273, 285, 307, 308
- Justinian (împăratul) 267, 306
- Kalaidovici, K. 315
- Kalinderu, I. 314
- Kalužniacki, E. 43, 44, 45, 113, 261, 266, 267, 276, 280, 282, 284, 285, 287, 292, 296, 307, 310, 318, 331
- Karadžić, Vuk St. 47
- Karastoianov, Iv. 327, 330
- Karataev, I. 187, 188, 241
- Karavelov, L. 56, 57
- Kiparsky, V. 13
- Kiseleff, Adriana 165
- Kiselkov, V. St. 10, 57
- Knös, Börje 379
- Kociubinski, A. 288
- Kodov, Hr. 250, 327
- Kolesnikov, I. F. 289
- Koliada, K. I. 233
- Kollmann, J. Fr., 54
- Konstantinov, G. 45
- Kopaev, A. I. 132
- Korzeniowski, J. 126
- Koster, W. J. W. 113
- Kournoutos, G. 379
- Kovtun, L. S. 307, 318
- Kozak, E.A. 134, 240, 288
- Kritopulos, Kunalis, 269
- Krumbacher, K. 104, 105, 107, 109, 113
- Kuev, Kuio 12, 21, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 47, 59, 107
- Ku'lbakin, S. M. 83, 86, 87, 89, 90, 96, 97, 99, 252
- Kukuškina, M. V. 132
- Kurz, J. 38, 93, 245
- Labbaeus, C. 266, 267
- Lambros, Sp. 330, 350, 380, 381
- Lascarov-Moldovanu, Al. 60
- Lavrentie (călugărul) 37
- Lavrov, P. A. 10, 21, 31, 32, 33, 38, 44, 46, 47, 49, 130, 328, 344, 357
- Lăudat, I. D. 184
- Legrand, É. 187
- Lehr-Splawinski, T. 10, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 34
- Leon Matematicul 11
- Leon VI Înțeleptul 267
- Leskien, A. 91
- Lihaciov, D. S. 105, 132, 142, 329
- Lința, Elena 27, 197
- Litzica, C. 106, 269, 358
- Łoś, J. 127
- Lucaci (ritorul și sholasticul) 241, 286, 287, 308
- Lukiannenko, A. M. 40
- Lupșa, Șt. 18, 31, 186, 268
- Lurie, I. S. 130
- Lvov, A. S. 318
- Macarie (episcopul Romanului) 19, 40, 48, 153, 154, 155, 156, 266, 281, 283, 285, 287, 292, 306, 349
- Macarie (mitropolitul Moscovei) 58
- Macrea, D. 234
- Macurek, J. 105, 109, 113
- Maiorescu, Titu 185
- Malița, Mircea 165
- Malvy, Antoine 185
- Manasses 136, 153, 154, 155, 156, 160
- Manoil (preotul) 112
- Manolescu, N. 185
- Manuil din Corint 348, 349, 350, 358, 379, 381, 382

- Mardarie Cozianul 309, 310, 312, 320
 Mareș, Al. 238, 242, 287, 327
 Maxim, Virgilio 165
 Mecev, K. 21
 Mehmet, M. 174
 Millet, A. 91
 Melchisedec (episcopul) 27, 113, 275, 291
 Metodie 9—77
 Mihai (autorul unui lexicon) 313, 316
 Mihail, P. 188
 Mihail (logofătul) 313, 314, 320
 Migne, J. 114, 368, 372
 Mijatović, C. 121
 Miklosich, Fr. 87, 91, 98, 102, 103, 231, 245, 246, 296, 307, 308, 321
 Milev, Al. 41
 Milicescu, Emilia Șt. 174
 Minea, Ilie 142, 174
 Mircea, Ion-Radu 27, 117, 118, 119, 276
 Mircev, K. 90, 252
 Mironescu, Craioveanu, Atanasie 314
 Mirska, Halina 245
 Mitrofan (episcop de Buzău) 57
 Mitu, Mihai 54
 Mladenov, St. 87, 98, 102
 Moiescu, Gh. I. 18, 31, 59, 185, 186, 268, 281, 284, 290
 Moisil, Florica 130, 314, 327, 345
 Mosbach, A. 98
 Moskalenko, A. A. 307
 Mošin, Vl. 271, 327
 Movilă, Petru 8, 183—228, 312
 Moxa, Mihail 115, 122, 124, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 299
 Muczkowski, A. 98
 Miiatev, Kr. 91
 Murzanova, M. N. 132
 Nadejdin, N. 271
 Nahtigal, R. 39
 Nandriș, Gr. 19
 Năsturel, Udriște 281, 292, 303, 305, 312, 380
 Neacșu din Cîmpulung 235
 Neagoe Basarab 169, 186, 188, 327—383
 Neagoe, Manole 357, 380
 Nekrasov, I. S. 30
 Nestor (cronicarul) 142
 Nevostruev, K. 107
 Nichifor (diacul) 28, 31, 40
 Nichifor (patriarhul) 35, 36
 Nicolaescu-Plopșor, C. 124, 158
 Nicolaescu, St. 134
 Nikon (patriarhul) 267
 Novaković, St. 262, 265, 270, 271, 282
 Odobescu, Al. 236, 237, 279
 Olteanu, P. 19, 130, 233, 245, 371
 Onciul, D. 166
 Orghidan, M. 174
 Onu, Liviu 151, 189
 Oțetea, A. 162, 167
 Paisie (mitropolitul) 115
 Paisie Hilendarski 56
 Palacký, P. 98
 Pamfil, Viorica 231, 252
 Panaitescu, P. P. 19, 21, 22, 23, 27, 50, 56, 104, 105, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 139, 141, 142, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 157, 166, 174, 184, 187, 188, 189, 190, 233, 234, 237, 240, 241, 262

- 267, 270, 275, 278, 279, 280, 281,
285, 309, 328
- Papacostea, Șt. 165, 166
- Pascu, G. 184
- Pascu, Șt. 166
- Pasternek, F. 10, 21
- Pașca, Șt. 236, 242, 249, 251
- Patrinellis, Hr. G. 348, 379
- Pavlov, A. S. 271
- Pătruș, I. 10
- Peretz, I. 262, 263, 267, 269, 270,
276, 290, 292, 293, 304
- Perpessicius, Panaiteșcu D. 160
- Petkanova, D. 21, 59, 107
- Petrovici, Emil 19, 81, 105, 241,
242
- Petru Cercel 180
- Petrușevici, A. S. 28, 119
- Philippide, Al. 274
- Picot, E. 187
- Piru, Al. 19, 183, 355
- Piscopescu, Ecaterina 111, 275
- Pitra, I. B. 265
- Ploeșteanu, Nifon N. 59
- Podobedova, O. I. 109
- Pogodin, M. P. 277
- Pólkowski, I. 55
- Popa, Atanasie 311
- Popescu, N. M. 185
- Popescu, Radu 128
- Popov, A. 40
- Popović Pavle 105, 120
- Popovici, C. 292
- Poprujenko, M. G. 10, 20
- Potlis, M. 265
- Procopovici, Al. 104
- Pușcariu, Sextil 104, 184, 242, 324
- Radojčić, N. 270, 271, 272, 273
- Radojčić Dj. Sp. 105, 114, 117, 309
- Rădulescu, Maria 233
- Rahallis, G. A. 265
- Rizescu, I. 232, 241, 286
- Roman (diaconul) 36
- Romano, Dionisie 56
- Romanski, St. 10, 20, 329, 331, 353,
357, 360
- Rosetti, Al. 104, 183, 232, 233, 234,
236, 242, 243, 245, 251
- Roșu Magdalena 310
- Ruffini, M. 234
- Rusev, P. 120
- Russo, Demostene 129, 163, 345,
346, 358, 360, 365, 366, 367, 381
- Ruvarac, Ilarion 273
- Rzyszewski, L. 98
- Saharov, A. 132
- Sadoveanu, M. 167, 174, 175
- Sadnik, L. 84, 308, 318
- Sandfeld-Jensen, Kr. 231
- Sanudo, Marin 175
- Schedel, Hartmann 168
- Schözer, A. L. 132
- Schroeder, Klaus Henning 124
- Seche, Mircea 261
- Sedelnikov, A. D. 130
- Seidel, E. 232
- Selișcev, A. M. 96
- Semcinski, S. V. 190, 191
- Simache, N. 105, 124, 156
- Simedrea, Tit 129, 185
- Simeon Metafrastul 109, 111, 359
- Simeon Monahul 333, 336, 337, 339,
342, 358, 359, 360, 361, 366, 367
- Simion Dascălul 150, 151
- Simonescu, Dan 50, 128, 129, 237,
238, 280
- Sirygos, Meletie 184, 185
- Sircu, P. 281, 357

- Smochină N. 130, 240
 Smotrițki, Meletie 53, 312
 Sobolevski, A. I. 118, 289
 Sofronie Vranceanski 56
 Solovjev, A. V. 261, 264, 265, 269, 270, 271
 Sophocles, E. A. 293
 Srezenovski, I. I. 87, 246, 308, 321
 Srezenovski, V. I. 112
 Staico grammaticul 313, 314, 320, 323
 Stancev, St. 100
 Stanisavljević, V. 114
 Stănescu, E. 164, 169
 Stefanović, D. A. 114
 Stipčević, Biljana 47
 Stojanović, Lj. 36, 105, 107, 109, 114, 115, 120, 121, 128, 138, 143, 162, 277, 304
 Spulber C.A. 286
 Stoianov, M. 326
 Stoianov, St. 84
 Stoicescu, N. 357
 Stoikov, St. 90, 258
 Stroev, P. 107, 315
 Strungaru, D. 53, 163, 261, 286, 309, 310, 313, 321, 323

 Șafařík, P. J. 277
 Șăineanu, Lazăr 231, 232
 Șcepkín, V. 91, 281, 374
 Șibanov, O. P. 289
 Ștefan cel Mare 8, 9, 164, 165, 167, 168, 169, 176, 180
 Ștefan ierodiaconul 58
 Ștefănescu, Iulian 163
 Ștefănescu, Ștefan 357
 Ștefănescu-Serghi, Margareta 158, 160, 344
 Ștrempeľ, G. 186, 311, 313, 314

 Taranovsk , T. 272
 Taylor, I. 13
 Țăutul, Ion (logofătul) 144, 170
 Teodorov-Balan, A. 10, 21, 26, 31, 32, 33, 35, 43, 46, 50, 51, 54, 55, 56
 Teofilact al Ohridei 341
 Teodosie călugărul 115
 Thomas a Kempis 280
 Titov, N. 186, 190, 191
 Tocilescu, Gr. 124, 158, 310, 369, 370
 Tomšić, Fr. 10, 21, 22
 Trogranić, Fr. 10
 Troicki, S. 265, 266, 267, 268, 276, 387, 292
 Turdeanu, Emil 10, 19, 27, 31, 43, 44, 45, 46, 109, 159, 264, 266, 269, 270, 275, 276, 277, 286, 288, 292, 305, 309, 331, 345, 347, 357

 Țamblac, Grigorie 114, 119
 Țamblac, Ioan 168, 172, 179
 Țonev, B. 325, 326

 Ureche, Grigore 136, 150, 151, 157
 Ursu, I. 142
 Ursu, N. A. 163, 166, 231, 237

 Vaillant, A. 21, 80, 83, 84, 87, 89, 91, 95, 96, 97, 252
 Vajs, J. 93
 Vascenco, V. 232
 Vasiliev, A. 267
 Vasilievski, V. G. 112
 Velcev, V. 43, 105, 119
 Velickovski, Paisie 58
 Vlastaris, Matei 236, 244, 261—306, 308

- Viădescu, I.** 142
Vondrák, W. 83, 90, 96
Vostokov, A. H. 307
Vrabie, E. 176
Vranoussis, Leandros 348, 350, 351, 358, 365, 367, 378, 379, 380, 382, 383
Zamfirescu, Dan 8, 19, 105, 130, 168, 186, 190, 329, 331, 332, 340, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 357, 358, 367, 370, 371, 380, 383
Zavera, D. 57
Zaviras, G. 378
Zdrenghea, Maria 240
Zemka, Tarasie 187
Zett, R. 112
Zizanii, Lavrentii 307
Xenopol, A. D. 164, 167
Weingart, M. 38, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113
Weinreich, U. 232

CUPRINSUL

Cuvînt înainte	5
----------------------	---

I.

Apariția scrierii slave și pătrunderea ei la nordul Dunării. Răspîndirea în Țările Române a izvoarelor narative despre viața și activitatea fraților Constantin-Chiril și Metodie..	9
Inscripții slave vechi de la Murfatlar-Basarabi (Dobrogea)....	78
Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea—începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă..	104
Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția	164
Două scrieri literare ale lui Petru Movilă adresate compatrioților săi	183

II.

Textele bilingve slavo-române și unele aspecte ale studiului calcului lingvistic	231
Fragmentul de Apostol slavo-român din colecția N. Iorga	250
Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea—al XVII-lea) ..	261
Contribuții la studiul lexicografiei slavo-române din secolul al XVII-lea	307

III.

Date noi despre originalul slavon al «Învățăturilor lui Neagoe Basarab» și critica unei ipoteze neîntemeiate...	327
---	-----

REZUMAT

Contributions à l'histoire de la culture et de la littérature roumaines anciennes (<i>Résumé</i>)	387
Очерки по истории старорумынской культуры и литературы (<i>Резюме</i>)	393
Indice de autori	401

Lector: MARIA SIMIONESCU
Tehnoredactor: TRAIAN ARGETOIANU

---

*Apărut 1972. Tiraaj 2460 broșate. Hârtie tipar înalt de 63 g/m².
Format 16/54×84. Coli ed. 25,42. Coli tipar 26. A.nr. 28774
CZ. pentru bibliotecile mari și mici 859—31*

Tiparul executat sub comanda
nr. 1/129 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”
ștr. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România

Lei 13